

ΑΘΑΝΑΣΙΟΥ ΑΝ. ΝΤΑΝΟΥ

**ΚΑΝΟΝΙΚΕΣ ΠΡΟΫΠΟΘΕΣΕΙΣ
ΠΡΟΣΕΛΕΥΣΕΩΣ ΤΩΝ ΠΙΣΤΩΝ
ΣΤΟ ΜΥΣΤΗΡΙΟ ΤΗΣ ΘΕΙΑΣ ΜΕΤΑΛΗΨΕΩΣ**

**ΔΙΑΤΡΙΒΗ
ΕΠΙ ΔΙΔΑΚΤΟΡΙΑΣ**

ΑΘΗΝΑ 2020

**ΚΑΝΟΝΙΚΕΣ ΠΡΟΫΠΟΘΕΣΕΙΣ
ΠΡΟΣΕΛΕΥΣΕΩΣ ΤΩΝ ΠΙΣΤΩΝ
ΣΤΟ ΜΥΣΤΗΡΙΟ ΤΗΣ ΘΕΙΑΣ ΜΕΤΑΛΗΨΕΩΣ**

ΕΘΝΙΚΟ ΚΑΙ ΚΑΠΟΔΙΣΤΡΙΑΚΟ
ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΑΘΗΝΩΝ
ΘΕΟΛΟΓΙΚΗ ΣΧΟΛΗ
ΤΜΗΜΑ ΚΟΙΝΩΝΙΚΗΣ ΘΕΟΛΟΓΙΑΣ

**ΚΑΝΟΝΙΚΕΣ ΠΡΟΫΠΟΘΕΣΕΙΣ
ΠΡΟΣΕΛΕΥΣΕΩΣ ΤΩΝ ΠΙΣΤΩΝ
ΣΤΟ ΜΥΣΤΗΡΙΟ ΤΗΣ ΘΕΙΑΣ ΜΕΤΑΛΗΨΕΩΣ**

Όνομ/επώνυμο: Αθανάσιος Αν. Ντάνος

Τομέας: Κανονικού Δικαίου και Βυζαντινής Θεολογίας από του Θ' αι.

Επιβλέπουσα Καθηγήτρια: κα Ειρήνη Χριστινάκη

ΑΘΗΝΑ 2020

Στην οικογένειά μου,

*αυτήν που με έφερε στη ζωή,
αυτήν που με διαπαιδαγώγησε,
αυτήν που δημιούργησα,
αυτήν που με περιβάλλει*

*«Νὰ μεταλαμβάνης συνεχῶς καὶ πρεπόντως
τὴν αὐτοαγιότητα, τὴν αὐτοκαθαρότητα, τὴν αὐτοευμορφίαν,
διὰ νὰ γίνῃς καὶ ἐσὺ ὅλος ἅγιος, ὅλος καθαρός,
ὅλος εὐμορφος ψυχῇ τε καὶ σώματι»*

[ΝΙΚΟΔΗΜΟΥ Μοναχοῦ (ἀγιορείτου), *Γυμνάσματα*, σελ. 221]

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Η ανά χείρας διδακτορική διατριβή εστιάζει στο ζήτημα των προϋποθέσεων οι οποίες είναι ανάγκη να πληρούνται εκ μέρους των πιστών που προσέρχονται στο άγιο Ποτήριο, για να μεταλάβουν το Σώμα και το Αίμα του Σωτήρος Χριστού. Οι προϋποθέσεις αυτές αναζητήθηκαν πρώτιστα στο αδιάψευστο κείμενο των ιερών κανόνων, ώστε να επιτευχθεί με συστηματικό τρόπο μία συνολική προβολή των θέσεων της μητέρας Εκκλησίας επί του συγκεκριμένου ζητήματος, με βάση το Κανονικό Δίκαιο.

Όπως είναι ευρύτερα γνωστό, το μυστήριο της θείας Ευχαριστίας έχει χαρακτηριστεί ως το "μυστήριο των μυστηρίων" και στην πραγματικότητα συνιστά τον πυρήνα της λατρευτικής ζωής της Εκκλησίας. Η προσέλευση των πιστών στα άχραντα μυστήρια, τους καθιστά ικανούς να ενώνονται με τον Κύριο ημών Ιησού Χριστό, αλλά και μεταξύ τους, κατά τρόπο ώστε ν' αποτελούν το Σώμα της Εκκλησίας, με Κεφαλή τον ίδιο τον Κύριο. Παρ' όλα αυτά, το ζήτημα της προσέλευσης των πιστών στη θεία Μετάληψη έχει μέχρι σήμερα μελετηθεί σε βάθος μόνο από την πλευρά της ποιμαντικής, καθότι εξ επόψεως Κανονικού Δικαίου δεν έχει μέχρι σήμερα εκπονηθεί κάποια μελέτη συνολικής παρουσίασης των προϋποθέσεων που καθορίζουν οι ιεροί κανόνες για την προσέλευση των πιστών στη μετάληψη των αχράντων μυστηρίων. Ίσως σ' αυτό συντελεί και το γεγονός ότι δεν υπάρχει κάποιος συγκεκριμένος ιερός κανόνας που να καθορίζει "ad hoc" (επί τούτω) το σύνολο των εν λόγω προϋποθέσεων μεταλήψεως.

Αυτό ακριβώς το "κενό" ευελπιστεί να θεραπεύσει η παρούσα διδακτορική διατριβή, προβαίνοντας σ' ένα καινοτόμο εγχείρημα, εκείνο της συνολικής παρουσίασης των θέσεων των ιερών κανόνων, σε σχέση με τα ιδιαίτερα γνωρίσματα, ψυχικά και σωματικά, που είναι ανάγκη να χαρακτηρίζουν όλους όσους προσέρχονται αξίως στο άγιο Ποτήριο. Άλλωστε το γράμμα και το πνεύμα του

κειμένου των θείων και ιερών κανόνων, σε σχέση πάντοτε με το θεμελιώδες ζήτημα των προϋποθέσεων προσελεύσεως στο άγιο Ποτήριο, βρίσκεται σε πλήρη στοίχιση με τον αδιάψευστο λόγο του αποστόλου των εθνών Παύλου: «ὅς ἂν ἐσθίῃ τὸν ἄρτον τοῦτον ἢ πίνη τὸ ποτήριον τοῦ Κυρίου ἀναξίως, ἔνοχος ἔσται τοῦ σώματος καὶ αἵματος τοῦ Κυρίου» (Α' Κορ. 11, 27).

Ασφαλώς η σφαιρική παρουσίαση των θέσεων των ιερών κανόνων επί των εν λόγω προϋποθέσεων απαίτησε την ενδελεχή μελέτη τόσο των ίδιων των ιερών κανόνων, όσο και τον επ' αυτών σχολιασμό των επιφανέστερων βυζαντινών (Βαλσαμών, Ζωναράς, Αριστηνός) και νεώτερων κανονολόγων, όπως είναι οι συγγραφείς του Πηδαλίου, οι οποίοι «επιμελῶς προσπαθοῦν να προβάλουν την κανονική και λοιπή εκκλησιαστική Παράδοση», σύμφωνα με την καθηγήτρια κα Ειρήνη Χριστινάκη (βλ. σχετικῶς ΕΙΡ. ΧΡΙΣΤΙΝΑΚΗ – ΓΛΑΡΟΥ, *Επαρχιώται ἐπίσκοποι*, σελ. 28). Μετά την αποδελτίωση των ιερών κανόνων που αναφέρονται στο θέμα της ανά χειρας διδακτορικής διατριβής, επιχειρήθηκε θεματική κατηγοριοποίηση των εν λόγω κανόνων, η οποία με τη σειρά της οδήγησε στην τελική κατάρτιση των ανάλογων κεφαλαίων, των παραγράφων και των υπο-παραγράφων του παρόντος πονήματος.

Παρέλκει ν' αναφερθεί ότι η συνολική εργασία του γράφοντος έγινε χωρίς φειδώ κόπου και χρόνου, με κινητήριο δύναμη και απώτερο στόχο τη διάθεση του ανωτέρω να παραδώσει στη μητέρα Εκκλησία μία συστηματοποιημένη μελέτη παρουσίασης των θέσεων των ιερών κανόνων επί των προϋποθέσεων που χρειάζεται να πληρούνται εκ μέρους των πιστών, ώστε οι ίδιοι να αξιώνονται των αχράντων μυστηρίων. Λόγω της καινοτομίας της παρούσας διδακτορικής διατριβής, ο γράφων προσβλέπει στην επιείκεια των αναγνωστών της, αποδεχόμενος ευαρέσκως κάθε παρατήρηση που μπορεί να συντελέσει στην αρτιότητα και την πληρότητα των γραφομένων κι εν τέλει στην εκπλήρωση του σκοπού που υπηρετεί το παρόν πόνημα.

Στο σημείο αυτό ο γράφων αισθάνεται την εκ βάθους καρδιάς υποχρέωση να εκφράσει τις ολόθερμες ευχαριστίες του προς τα πρόσωπα που συνέβαλαν παντοιοτρόπως στη σύνταξη και την επιτυχή ολοκλήρωση της ανά χείρας διδακτορικής διατριβής. Κατά τη συγγραφή της παρούσας μελέτης ανύστακτος καθοδηγητής υπήρξε η εποπτεύουσα ελλογιμώτατη καθηγήτρια κα Ειρήνη Χριστινάκη, η οποία διαδραμάτισε καταλυτικό ρόλο στη σύνθεση του πονήματος, με τις ουσιαστικές και καίριες υποδείξεις της. Εγκάρδιες ευχαριστίες οφείλονται και στους ελλογιμώτατους καθηγητές, θεοφιλέστατο επίσκοπο κ. Κύριλλο Κατερέλο και κ. Γεώργιο Φίλια, που ως μέλη της αρμόδιας τριμελούς επιτροπής, υπήρξαν πολύτιμοι συνοδοιπόροι αυτής της προσπάθειας, επιδεικνύοντας αμέριστο ενδιαφέρον για την επιστημονική ακεραιότητα της παρούσας διδακτορικής διατριβής. Τέλος, από τη θέση αυτή εκφράζονται οι ειλικρινείς ευχαριστίες του γράφοντος προς όλους όσοι επέδειξαν αμέριστη υποστήριξη σ' αυτήν την προσπάθεια και συνέδραμαν με κάθε τρόπο στην τελική συγκρότηση της ανά χείρας διδακτορικής διατριβής.

Πάσχα 2019

*Αθανάσιος Αναστ. Ντάνος
28 Απριλίου 2019*

ΠΙΝΑΚΑΣ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΩΝ

ΠΡΟΛΟΓΟΣ	vii
ΠΙΝΑΚΑΣ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΩΝ	x
ΣΥΝΤΟΜΟΓΡΑΦΙΕΣ	xii
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ - ΒΡΑΧΥΓΡΑΦΙΕΣ	xiv
ΕΙΣΑΓΩΓΗ	1

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Α'

ΑΝΑΓΚΑΙΑ ΧΑΡΑΚΤΗΡΙΣΤΙΚΑ ΓΙΑ ΤΗΝ ΠΡΟΣΕΛΕΥΣΗ ΣΤΟ ΜΥΣΤΗΡΙΟ ΤΗΣ ΘΕΙΑΣ ΜΕΤΑΛΗΨΕΩΣ

- 1) Η ύπαρξη βιολογικής ζωής 8
- 2) Η ένταξη στο Σώμα της Εκκλησίας διά του μυστηρίου του βαπτίσματος 21
- 3) Η αποδοχή της διδασκαλίας της Εκκλησίας και η ομολογία πίστεως 42

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Β'

Η ΨΥΧΟΣΩΜΑΤΙΚΗ ΠΡΟΕΤΟΙΜΑΣΙΑ ΤΩΝ ΠΙΣΤΩΝ ΓΙΑ ΤΗΝ ΠΡΟΣΕΛΕΥΣΗ ΣΤΟ ΜΥΣΤΗΡΙΟ ΤΗΣ ΘΕΙΑΣ ΜΕΤΑΛΗΨΕΩΣ

- 1) Η ειλικρινής μετάνοια και η συνακόλουθη εξομολόγηση 57
 - α) Η σημασία της ειλικρινούς μετανοίας κατά τους ιερούς κανόνες 57
 - β) Η εξομολόγηση ως κανονική προϋπόθεση της θείας μεταλήψεως 73
- 2) Η ολοκλήρωση – εκπλήρωση υπάρχοντος επιτιμίου 94
- 3) Η προετοιμασία – καθαρότητα σώματος και ψυχής 119

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Γ'

ΟΙ ΑΡΕΤΕΣ – ΓΝΩΡΙΣΜΑΤΑ ΤΩΝ ΠΙΣΤΩΝ ΚΑΤΑ ΤΗΝ ΠΡΟΣΕΛΕΥΣΗ ΣΤΟ ΜΥΣΤΗΡΙΟ ΤΗΣ ΘΕΙΑΣ ΜΕΤΑΛΗΨΕΩΣ

1) Η κατάλληλη πνευματική άσκηση	159
α) Η έννοια του αγαθού πνευματικού αγώνα	159
β) Η σημασία της προσευχής για την προσέλευση στο άγιο Ποτήριο.....	164
γ) Η σημασία της νηστείας για την προσέλευση στο άγιο Ποτήριο.....	169
2) Η πνευματική εγρήγορση (νήψη)	179
3) Η εσωτερική καταλλαγή των πιστών (ειρήνη – αγάπη – συμφιλίωση)	188
α) Το αίσθημα της ειρήνης και της αγάπης μεταξύ των πιστών κατά την προσέλευσή τους στο άγιο Ποτήριο	192
β) Η συμφιλίωση ως διαλλαγή – συγχώρεση μεταξύ των πιστών και η πνευματική τους ευφροσύνη κατά την προσέλευση στο άγιο Ποτήριο	197
4) Η ιδιαίτερη αξία της τάξεως κατά την ώρα της θείας Μεταλήψεως	201
ΕΠΙΛΟΓΟΣ	221
SUMMARY (ΠΕΡΙΛΗΨΗ)	225

ΣΥΝΤΟΜΟΓΡΑΦΙΕΣ

A'	=	πρώτη Οικουμενική Σύνοδος (εν Νικαία, 325 μ.Χ.)
Αγκύρ.	=	τοπική σύνοδος Αγκύρας (314 μ.Χ.)
αι.	=	αιώνας
Αντιοχ.	=	τοπική σύνοδος Αντιοχείας (341 μ.Χ.)
Αποστ.	=	(κανόνας) επ' ονόματι των αγίων και πανσέπτων Αποστόλων
B'	=	δεύτερη Οικουμενική Σύνοδος (εν Κων/πόλει, 381 μ.Χ.)
Γ'	=	τρίτη Οικουμενική Σύνοδος (εν Εφέσω, 431 μ.Χ.)
Γρ. Νεοκ.	=	Γρηγόριος Νεοκαισαρείας († 270 μ.Χ.)
Γρ. Νύσσης	=	Γρηγόριος Νύσσης († 395 μ.Χ.)
Δ'	=	τέταρτη Οικουμενική Σύνοδος (εν Χαλκηδόνι, 451 μ.Χ.)
Διον. Αλεξ.	=	Διονύσιος Αλεξανδρείας († 265 μ.Χ.)
Επιστ.	=	Επιστολή
Z'	=	εβδόμη Οικουμενική Σύνοδος (εν Νικαία Βιθυνίας, 787 μ.Χ.)
Θεοφ. Αλεξ.	=	Θεόφιλος Αλεξανδρείας († 412 μ.Χ.)
καν.	=	ιερός κανόνας / ιεροί κανόνες
Καρθ.	=	τοπική Σύνοδος της Καρθαγένης (419 μ.Χ.)
Κυρίλλ. Αλεξ.	=	Κύριλλος Αλεξανδρείας († 444 μ.Χ.)
Λαοδ.	=	τοπική σύνοδος Λαοδικείας (περί το 360 μ.Χ.)
Μ. Αθανάσιος	=	Μέγας Αθανάσιος
Μ. Βασίλειος	=	Μέγας Βασίλειος

Οικ.	=	Οικουμενική Σύνοδος
Πενθ.	=	Πενθέκτη Οικουμενική Σύνοδος (εν Κων/πόλει 691 – 692 μ.Χ.)
Πέτρο. Αλεξ.	=	Πέτρος Αλεξανδρείας († 311 μ.Χ.)
Σαρδ.	=	τοπική Σύνοδος της Σαρδικής (343 μ.Χ.)
Τιμόθ. Αλεξ.	=	Τιμόθεος Αλεξανδρείας († 385 μ.Χ.)
χ.χ.	=	χωρίς χρονολογία

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ – ΒΡΑΧΥΓΡΑΦΙΕΣ¹

Α. ΠΗΓΕΣ

Ι. ΕΛΛΗΝΟΓΛΩΣΣΕΣ

1. Αγία Γραφή

- Π.Δ. = Ἡ Παλαιὰ Διαθήκη κατὰ τοὺς Ἑβδομήκοντα, ἔκδ. Αποστολικῆς Διακονίας τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος, Ἀθῆναι, χ.χ.
- Κ.Δ. = Ἡ Καινὴ Διαθήκη, μετὰ συντόμου ἐρμηνείας, ὑπὸ Παν. Ν. Τρεμπέλα, ἔκδ. ἀδελφότητος θεολόγων «Ὁ Σωτὴρ», Ἀθῆναι 2002⁴⁷.

2. Πατερικά κείμενα

PG = J.-P. MIGNE, Patrologia cursus completus: Series Graeca, τ. 1 – 161, Parisiis 1857 – 1866.

- ΑΘΑΝΑΣΙΟΥ ΤΟΥ ΜΕΓΑΛΟΥ / (Μ. ΑΘΑΝΑΣΙΟΥ), *Εἰς τὸ τέλος ἐν ὕμνοις τῷ Δαυΐδ, Ψαλμὸς Ε΄*, PG, τόμ. 27, σσ. 272 – 273.
- ΒΑΣΙΛΕΙΟΥ ΤΟΥ ΜΕΓΑΛΟΥ / (Μ. ΒΑΣΙΛΕΙΟΥ), *Πρὸς Καισαρίαν Πατρικίαν, περὶ κοινωνίας*, PG, τομ. 32, σσ. 484 – 485.
- ΙΓΝΑΤΙΟΥ ΤΟΥ ΘΕΟΦΟΡΟΥ/ΑΝΤΙΟΧΕΙΑΣ, *Πρὸς Ἐφεσίους Ἐπιστολή*, PG τόμ. 5, σσ. 643 – 662.
- Τοῦ αὐτοῦ, *Πρὸς Μαγνησίους Ἐπιστολή*, PG τόμ. 5, σσ. 661 – 674.
- ΙΟΥΣΤΙΝΟΥ ΤΟΥ ΦΙΛΟΣΟΦΟΥ ΚΑΙ ΜΑΡΤΥΡΟΣ, *Ἀπολογία Α΄*, PG, τόμ. 6, σσ. 327 – 440.

¹ Σε παγκόσμιο επίπεδο τα συγγράμματα τα οποία πραγματεύονται το θεοσύστατο μυστήριο της θείας Ευχαριστίας είναι αναρίθμητα. Εκ της πλουσιωτάτης ταύτης βιβλιογραφίας, στην ανά χειράς διδακτορική διατριβή σημειώνονται μόνον τα έργα που έχουν αξιοποιηθεί για τη σύνταξη αυτής.

- ΙΩΑΝΝΟΥ ΤΟΥ ΔΑΜΑΣΚΗΝΟΥ, *Περὶ τοῦ ἀχράντου σώματος οὗ μεταλαμβάνομεν*, PG, τόμ. 95, σσ. 397 – 418.
- Τοῦ αὐτοῦ, *Ἐκδοσις ἀκριβῆς τῆς ὀρθοδόξου πίστεως*, PG, τόμ. 94, σσ. 789 – 1228.
- ΙΩΑΝΝΟΥ ΤΟΥ ΧΡΥΣΟΣΤΟΜΟΥ, *Λόγος περὶ μετανοίας*, PG, τόμ. 49, σσ. 299 – 350.
- Τοῦ αὐτοῦ, *Ὁμιλία μζ'*, PG τόμ. 59, σσ. 261 – 270.
- Τοῦ αὐτοῦ, *Εἰς Φιλογόνιον, Λόγος ἕκτος*, PG, τόμ. 48, σσ. 747 – 756.
- Τοῦ αὐτοῦ, *Περὶ ἱερωσύνης*, PG τόμ. 48, σσ. 623 – 692.
- Τοῦ αὐτοῦ, *Εἰς τοὺς τὰ πρῶτα Πάσχα νηστεύοντας, Λόγος τρίτος*, PG, τόμ. 48, σσ. 861 – 872.
- Τοῦ αὐτοῦ, *Υπόμνημα εἰς τὴν πρὸς Τιμόθεον ἐπιστολὴν πρώτην, Ὁμιλία Ε'*, PG, τόμ. 62, σσ. 525 – 530.
- Τοῦ αὐτοῦ, *Ὁμιλία εἰς τὴν πρὸς Ἑβραίους 17*, PG τόμ. 63, σσ. 127 – 134.
- Τοῦ αὐτοῦ, *Λόγος Θ'*, *Περὶ τοῦ μὴ καταφρονεῖν τῆς τοῦ Θεοῦ Ἐκκλησίας καὶ τῶν ἁγίων μυστηρίων*, PG, τόμ. 63, σσ. 623 – 632.
- Τοῦ αὐτοῦ, *Εἰς τὴν Γένεσιν, Ὁμιλία 2*, PG τόμ. 53, σσ. 26 – 32.
- Τοῦ αὐτοῦ, *Εἰς τὴν προδοσίαν τοῦ Ἰούδα, Ὁμιλία 1*, PG, τόμ. 49, σσ. 373 – 382.
- Τοῦ αὐτοῦ, *Ὁμιλία, Πρὸς τοὺς ἐγκαταλείψαντας τὴν σύναξιν τῆς Ἐκκλησίας, καὶ εἰς τὸ μὴ παρατρέχειν τὰς ἐπιγραφὰς τῶν θείων Γραφῶν, καὶ εἰς τὸ ἐπίγραμμα τοῦ βωμοῦ, καὶ εἰς τοὺς νεοφωτίστους*, PG, τόμ. 51, σσ. 66 – 76.
- Τοῦ αὐτοῦ, *Περὶ ἐλεημοσύνης*, PG, τόμ. 51, σσ. 261 – 272.
- ΚΛΗΜΕΝΤΟΣ ΡΩΜΗΣ, *Διαταγαὶ τῶν Ἁγίων Ἀποστόλων, Βιβλίον 8, 11, Περὶ Χρισμάτων, καὶ Χειροτονιῶν, καὶ Κανόνων Ἐκκλησιαστικῶν*, PG, τόμ. 1, σσ. 1069 – 1156.
- ΚΥΡΙΛΛΟΥ ΑΛΕΞΑΝΔΡΕΙΑΣ, *Εἰς τὸ κατὰ Ἰωάννην εὐαγγέλιον, Βιβλίον πέμπτον*, PG, τόμ. 73, σσ. 705 – 892.

- Τοῦ αὐτοῦ, Ἐπιστολή 46, Περὶ τοῦ δεῖν παρορᾶν τι τῆς ἀκριβείας μείζονος ἔνεκα κατορθώματος, PG τόμ. 77, σσ. 319 – 320.
- ΚΥΡΙΑΛΟΥ ΙΕΡΟΣΟΛΥΜΩΝ, Κατήχησις Δ', Φωτιζομένων, PG τόμ. 33, σσ. 453 – 506.
- ΜΑΞΙΜΟΥ ΤΟΥ ΟΜΟΛΟΓΗΤΟΥ, Περὶ ἀγάπης ἑκατοντὰς δευτέρα, PG τόμ. 90, σσ. 984 – 1017.
- ΜΑΡΚΟΥ ΤΟΥ ΕΡΗΜΙΤΟΥ, Περὶ τῶν οἰομένων ἐξ ἔργων δικαιουῖσθαι, PG τόμ. 65, σσ. 929 – 966.
- ΝΕΙΛΟΥ ΟΣΙΟΥ, Βιβλίον Πρῶτο, Φιλίππῳ Σχολαστικῶ, PG τόμ. 79, στ. 104.
- ΝΙΚΟΛΑΟΥ ΚΑΒΑΣΙΑ, Περὶ τῆς ἐν Χριστῶ ζωῆς, PG τόμ. 150, σσ. 493 – 726.
- Τοῦ αὐτοῦ, Ἑρμηνεία τῆς θείας λειτουργίας, PG, τόμ. 150, σσ. 367 – 492.
- ΣΥΜΕΩΝ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ, Περὶ τῆς Ἱερᾶς Λειτουργίας, PG, τόμ. 155, σσ. 253-304.
- Τοῦ αὐτοῦ, Περὶ τῶν ἱερῶν τελετῶν, PG, τόμ. 155, σσ. 175 – 238.

3. Κανονικὸν Δικαίον

- ΑΚΑΝΘΟΠΟΥΛΟΥ Π., Κώδικας = Κώδικας Ἱερῶν Κανόνων καὶ Ἐκκλησιαστικῶν νόμων, ἐκδ. Ἀδελφῶν Κυριακίδη Α.Ε., Θεσσαλονίκη 1995².
- -, Παράρτημα = Παράρτημα τοῦ Κώδικα Ἱερῶν Κανόνων καὶ Ἐκκλησιαστικῶν νόμων, ἐκδ. Ἀδελφῶν Κυριακίδη Α.Ε., Θεσσαλονίκη 1995.
- ΑΛΙΒΙΖΑΤΟΥ Α., Κανόνες = Οἱ Ἱεροὶ Κανόνες, ἐκδ. Ἀποστολικῆς Διακονίας τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος, Ἀθήνα 1997³.
- ΠΑΝΤΕΛΕΗΜΟΝΟΣ ΚΑΡΑΝΙΚΟΛΑ, [Μητροπολίτου Κορίνθου] Κλείς ἱερῶν Κανόνων = Κλείς τῶν ἱερῶν Κανόνων τῆς Ἀνατολικῆς Ὁρθοδόξου Ἐκκλησίας, ἐκδ. Ἀστήρ Ἀλ. & Ἐ. Παπαδημητρίου, Ἀθήνα 1995.
- -, Κλείς διατάξεων = Κλείς Ὁρθοδόξων Κανονικῶν Διατάξεων, ἐκδ. Ἀστήρ Ἀλ. & Ἐ. Παπαδημητρίου, Ἀθήνα 1979.

- ΠΗΔΑΛΙΟΝ = ΑΓΑΠΙΟΥ Ίερομονάχου – ΝΙΚΟΔΗΜΟΥ Μοναχοῦ (ἀγιορείτου), Πηδάλιον τῆς νοητῆς νηός, τῆς Μιᾶς, Ἀγίας, Καθολικῆς καὶ Ἀποστολικῆς τῶν Ὁρθοδόξων Ἐκκλησίας, ἤτοι ἅπαντες οἱ ἱεροὶ καὶ θεῖοι κανόνες, ἐκ τοῦ Τυπογραφείου Βλαστοῦ Χ. Βαρβαρρήγου, ἐν Ἀθήναις 1886.
- ΣΥΝΤΑΓΜΑ = ΡΑΛΛΗ Γ. - ΠΟΤΛΗ Μ., Σύνταγμα τῶν Θείων καὶ Ίερῶν Κανόνων τῶν τε Ἀγίων καὶ Πανευφήμων Ἀποστόλων καὶ τῶν Ίερῶν Οἰκουμενικῶν καὶ Τοπικῶν Συνόδων καὶ τῶν κατὰ μέρος Ἀγίων Πατέρων, τ. Α' - ΣΤ', ἐκδ. Γρηγόρη, Φωτοτυπικὴ Ἀνατύπωσις, Ἀθήνα 1992.

4. Λειτουργικά κείμενα

- ΕΥΧΟΛΟΓΙΟΝ = ΜΙΚΡΟΝ ΕΥΧΟΛΟΓΙΟΝ ἢ ΑΓΙΑΣΜΑΤΑΡΙΟΝ, ἐκδ. Ἀποστολικῆς Διακονίας τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος, Ἀθήνα 2007¹⁷.
- ΙΕΡΑΤΙΚΟΝ = ΙΕΡΑΤΙΚΟΝ, περιέχον τὰ τῷ ἱερεὶ ἀνήκοντα ἐν ταῖς ἀκολουθίαις τοῦ νυχθημέρου, τὰς θείας καὶ ἱερὰς Λειτουργίας Ἰωάννου τοῦ Χρυσσοστόμου, Βασιλείου τοῦ Μεγάλου καὶ τῶν Προηγιασμένων καὶ τινὰς ἄλλας ἀκολουθίας καὶ εὐχὰς, ἐκδ. Ἀποστολικῆς Διακονίας τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος, Ἀθήνα 2007⁶.
- ΩΡΟΛΟΓΙΟΝ = ΩΡΟΛΟΓΙΟΝ τὸ μέγα, διορθωθὲν καὶ εἰς τρία μέρη διαιρεθὲν ὑπὸ Βαρθολομαίου Κουτλουμουσιανοῦ τοῦ Ἰμβίου, ἐν Βενετία 1832.

5. Γενικές

- ΒΕΠΕΣ = Βιβλιοθήκη Ελλήνων Πατέρων καὶ Εκκλησιαστικῶν Συγγραφέων, ἐκδ. «Ἀποστολικὴ Διακονία», τόμ. 1 – 93, Ἀθῆναι 1955 - 2010.
- ΘΕΟΛΟΓΙΑ = ΘΕΟΛΟΓΙΑ, τόμ. Α' - ΠΓ', Ἀθῆναι 1923-2012.
- ΘΗΕ = Θρησκευτικὴ καὶ Ἠθικὴ Ἐγκυκλοπαιδεία, τόμ. Α' - ΙΒ', ἐκδ. «ΑΘ. ΜΑΡΤΙΝΟΥ», Ἀθῆναι 1962 – 1968.

- ΚΑΡΜΙΡΗ Ι., Δογματικά και Συμβολικά Μνημεία = Τὰ δογματικά και συμβολικά μνημεία τῆς Ὁρθοδόξου Καθολικῆς Ἐκκλησίας, τ. Α'-Β', ἐν Ἀθήναις 1960², Graz 1968².
- ΦΩΤΙΟΥ (Πατριάρχου Κωνσταντινουπόλεως) Λόγοι = Λόγοι και Ὁμιλίες ὀγδοήκοντα τρεις, ἐκ χειρογράφων Ἄθω, Βιέννης, Γενεύης, Ἐνετίας, Ἱεροσολύμων, Μονάχου, Μόσχας, Παρισίων, Ῥώμης, Χαϊλελβέργης, κλπ., ἐκδίδοντος Σ. Ἀριστάρχου, τ. Α' και Β', ἐν Κωνσταντινουπόλει 1900.

II. ΞΕΝΟΓΛΩΣΣΕΣ

ACO = Acta Conciliorum Oecumenicorum, ἐκδ. Ed. Schwartz, τόμ. 1 – 4, Berlin – Leibzig 1914 – 1984 (ἡ ἐκδοση συνεχίστηκε ἀπό τον J. Straub).

Mansi = J. D. Mansi, Sacrorum Conciliorum Nova et Amplissima Collectio, Graz 1960² – 1961.

Sources Chrétiennes = Sources Chrétiennes, ἔκδ. B. Krivochéine, τόμ. 1 – 584, Paris 1942 – 2016.

Β. ΒΟΗΘΗΜΑΤΑ

Ι. ΕΛΛΗΝΟΓΛΩΣΣΑ

ΑΓΓΕΛΟΠΟΥΛΟΥ Ι., Μετάνοια = Ἡ Μετάνοια, κατὰ τὴν Ὁρθόδοξον Καθολικὴν Ἐκκλησίαν, διδ. διατριβή, Ἀθῆναι 1998.

ΑΓΟΥΡΙΔΟΥ Σ., Ἄμαρτία καὶ ἀναμαρτησία = Ἄμαρτία καὶ ἀναμαρτησία κατὰ τὴν Α' Ἐπιστολὴν τοῦ ἁγ. Ἰωάννου, ἀνάτυπον ἐκ τοῦ Τιμητικοῦ Τόμου τοῦ κ. Ἀμίλκα Ἀλιβιζάτου, Ὁμοτίμου καθηγητοῦ τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν, ἐν Ἀθῆναις 1958, σσ. 36.

--, Θέματα = Θέματα Κανονικοῦ Δικαίου, ἐκδ. Πουρναρά, Θεσσαλονίκη 1992.

ΑΝΔΡΟΥΤΣΟΥ Χ., Δογματική = Δογματικὴ τῆς Ὁρθοδόξου Ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας, ἐκδ. Ἀστήρ, Ἀθῆναι 1992⁴.

--, Ἠθικὴ = Σύστημα Ἠθικῆς, ἐκδ. Βασ. Ρηγοπούλου, Θεσσαλονίκη 1964².

ΑΝΤΩΝΟΠΟΥΛΟΥ Α., Θεία Εὐχαριστία = Μυστικὸς Δεῖπνος – Θεία Εὐχαριστία, (Ἀπὸ τὴν διδασκαλίαν τῆς Καινῆς Διαθήκης εἰς τὴν ἐκκλησιαστικὴν παράδοσιν τῶν τριῶν πρώτων αἰώνων), διδ. διατριβή, Ἀθῆναι 2004.

ΑΡΧΟΝΤΩΝΗ Β. (ἀρχιμ., νῦν Οἰκουμενικοῦ Πατριάρχου), Περὶ τὴν κωδικοποίησιν τῶν ἱ. Κανόνων = Περὶ τὴν κωδικοποίησιν τῶν ἱ. Κανόνων καὶ τῶν Κανονικῶν Διατάξεων ἐν τῇ Ὁρθοδόξῳ Ἐκκλησίᾳ, ἐκδ. Πατριαρχικὸν Ἰδρυμα Πατερικῶν Μελετῶν, (Ἀνάλεκτα Βλατάδων 6), Θεσσαλονίκη 1970.

ΒΑΒΟΥΣΚΟΥ Α., Προσέγγιση = Ερμηνευτικὴ Προσέγγιση ἱερῶν Κανόνων, ἐκδ. Π. Πουρναρά, Θεσσαλονίκη 2010.

ΒΕΡΓΩΤΗ Γ., Τελετουργικὴ = Τελετουργικὴ (Συμβολὴ στὴν ἱστορία τῆς χριστιανικῆς λατρείας), Θεσσαλονίκη 1993².

ΒΟΥΛΓΑΡΗ Χ., Ἐνότης = Ἡ Ἐνότης τῆς Ἀποστολικῆς Ἐκκλησίας, (Ἀνάλεκτα Βλατάδων 19), ἐκδ. Πατριαρχικὸν Ἰδρυμα Πατερικῶν Μελετῶν, Θεσσαλονίκη 1974.

- , Ὑπόμνημα = Ὑπόμνημα εἰς τὴν πρὸς Ἑβραίους ἐπιστολήν, Ἀθῆναι 1993.
- ΒΟΥΡΛΗ Α., Δογματικοθητικαὶ ὄψεις = Δογματικοθητικαὶ ὄψεις τῆς Ὁρθοδόξου Ψαλμωδίας, διδ. διατριβή, Ἀθῆναι 1994.
- , Χριστολογία = Θέματα Ὁρθοδόξου Χριστολογίας, (ἐπὶ τῇ βάσει ὑμνολογικῶν κειμένων), Ἀθῆναι 2000.
- ΓΕΩΡΓΟΠΟΥΛΟΥ Ν., *Communio = Communio Sanctorum*, Ἡ Ἐκκλησία ὡς κοινωνία ἁγίων, Ἀθήνα, χ.χ.
- ΓΙΑΓΚΟΥ Θ., *Κανόνες = Κανόνες καὶ Λατρεία*, ἐκδ. Γ. Δεδούση, Θεσσαλονίκη 2001.
- , *Κανονικὸν Συνειδὸς = Μέγας Φώτιος καὶ Νικόδημος Ἁγιορείτης· ἡ συμβολή τους στὴν ἀποτύπωση τοῦ Κανονικοῦ Συνειδότος*, σε περιοδικό Θεολογία 88,1(2017), σσ. 175 – 203.
- ΓΙΑΝΝΟΠΟΥΛΟΥ Β., *Οἰκουμενικὲς Σύνοδοι = Οἰκουμενικὲς Σύνοδοι καὶ ἡ διδασκαλία τους*, Ἀθήνα 1996.
- ΓΛΑΡΟΥ Α., *Θεῖα Παιδαγωγία = Θεῖα Παιδαγωγία, Παιδαγωγικά στοιχεῖα στο Μεγάλο Κανόνα του Ανδρέα Κρήτης*, διδ. διατριβή, ἐκδ. Ακρίτας, Ἀθήνα 2000.
- , *Ἀναζητήσας εὐρέ = Ἀναζητήσας εὐρέ, μελέτες ἐκκλησιαστικῆς γραμματείας*, ἐκδ. Gutenberg, Ἀθήνα 2019.
- ΖΗΖΙΟΥΛΑ Ι. (Μητροπ. Περγάμου), *Ἡ ἐνότης τῆς Ἐκκλησίας = Ἡ ἐνότης τῆς Ἐκκλησίας ἐν τῇ Θεῖα Εὐχαριστίᾳ καὶ τῷ Ἐπισκόπῳ κατὰ τοὺς τρεῖς πρώτους αἰῶνας*, διατριβὴ ἐπὶ διδακτορία, ἐκδ. Γρηγόρη, ἐν Ἀθήναις 1990².
- , *Θεῖα Εὐχαριστία = Θεῖα Εὐχαριστία καὶ Ἐκκλησία*, στο Συμπόσιο "Τὸ Μυστήριον τῆς Θεῖας Εὐχαριστίας", Πρακτικά Γ' Πανελληνίου Λειτουργικοῦ Συμποσίου Στελεχῶν Ἱερῶν Μητροπόλεων, ἐκδ. Ἀποστολική Διακονία, 14–17 Ὀκτωβρίου 2001, σσ. 25 – 47.
- ΖΗΣΗ Θ., *Ἄνθρωπος καὶ Κόσμος = Ἄνθρωπος καὶ Κόσμος ἐν τῇ οἰκονομίᾳ τοῦ Θεοῦ*, κατὰ τὸν ἱερὸν Χρυσόστομον, (Ἀνάλεκτα Βλατάδων 9), ἐκδ. Πατριαρχικὸν Ἰδρυμα Πατερικῶν Μελετῶν, Θεσσαλονίκη 1971.

- ΚΑΛΥΒΟΠΟΥΛΟΥ Α., Χρόνος τελέσεως τῆς Θείας Λειτουργίας = Χρόνος τελέσεως τῆς Θείας Λειτουργίας, «Καιρὸς τοῦ ποιῆσαι τῷ Κυρίῳ», (Ἀνάλεκτα Βλατάδων 37), ἐκδ. Πατριαρχικὸν Ἴδρυμα Πατερικῶν Μελετῶν, Θεσσαλονίκη 1982.
- ΚΑΡΑΒΙΔΟΠΟΥΛΟΥ Ι., Καινὴ Διαθήκη = Εἰσαγωγή στὴν Καινὴ Διαθήκη, ἐκδ. Πουρναρά, Θεσσαλονίκη 2009³ (ἀνατύπωση).
- ΚΑΡΑΚΟΛΗ Χ., Ερμηνεία καὶ Θεολογία Καινῆς Διαθήκης = Θέματα Ερμηνείας καὶ Θεολογίας τῆς Καινῆς Διαθήκης, ἐκδ. Πουρναρά, Θεσσαλονίκη 2005.
- ΚΑΡΜΠΗ Ι., Ὁρθόδοξον δόγμα = Τὸ Ὁρθόδοξον δόγμα τῆς ἐν Χριστῷ σωτηρίας, ἀνάτυπον ἐκ τοῦ Ὁρθοδόξου Τύπου, σσ. 32.
- -, Ὁρθοδοξία καὶ Παλαιοκαθολικισμὸς = Ὁρθοδοξία καὶ Παλαιοκαθολικισμὸς, τεῦχος ΙΙ, Ἡ Ἐκκλησιολογία παρὰ τοῖς Παλαιοκαθολικοῖς, ἀνάτυπον ἐκ τῆς «Θεολογίας», τ. ΛΗ' (1967), Ἀθῆναι 1967, σσ. 84.
- ΚΑΨΑΝΗ Γ. (ἀρχιμ. καὶ καθηγουμένου Ι. Μονῆς Οσίου Γρηγορίου Ἀγίου Ὁρους), Ποιμαντικὴ διακονία = Ἡ ποιμαντικὴ διακονία κατὰ τοὺς ἱεροὺς Κανόνας, ἐκδ. Ἄθως, Πειραιεύς 1976.
- -, Ἐκκλησιολογία καὶ Ποιμαντικὴ = Θέματα Ἐκκλησιολογίας καὶ Ποιμαντικῆς, ἐκδ. Ὁρθόδοξος Κυψέλη, Θεσσαλονίκη 1975.
- ΚΕΦΑΛΑ ΝΕΚΤΑΡΙΟΥ (Μητροπ. Πενταπόλεως, αγίου), Μελέτη = Μελέτη περὶ τοῦ μυστηρίου τῆς Θείας Ευχαριστίας, «ἐκ τοῦ τυπογραφείου Π. Λεώνη», ἐν Ἀθήναις, 1904.
- ΚΟΓΚΟΥΛΗ Ι., ΟΙΚΟΝΟΜΟΥ Χ., ΣΚΑΛΤΣΗ Π., Θεία Λειτουργία = Ἡ Θεία Λειτουργία τοῦ ἁγίου Ἰωάννου τοῦ Χρυσοστόμου, ἐκδ. ὀρθ. χριστ. ἀδελφότητος «Λυδία», Θεσσαλονίκη 1991.
- ΚΟΝΙΔΑΡΗ Γ., Ἡ διαμόρφωσις τῆς Καθολικῆς Ἐκκλησίας = Ἡ διαμόρφωσις τῆς Καθολικῆς Ἐκκλησίας, μέχρι τῶν ἀρχῶν τοῦ Ε' αἰῶνος καὶ οἱ τρεῖς Ἱεράρχαι, ἀνάτυπον ἐκ τῆς «Θεολογίας», τ. ΚΣΤ' (1967), ἐν Ἀθῆναι [sic] 1950, σσ. 97.

ΚΟΡΝΑΡΑΚΗ Ι., Ἐγχειρίδιον = Ἐγχειρίδιον Ποιμαντικῆς Ψυχολογίας, τεύχος Α', Ἡ Ψυχικὴ Σύγκρουση, ἐκδ. ἀφῶν Κυριακίδη, Θεσσαλονίκη 1984.

ΚΡΙΚΩΝΗ Χ., Ἡ Αὐθεντία τῆς Ἐκκλησίας = Ἡ Αὐθεντία τῆς Ἐκκλησίας, τό Κῦρος τῆς Παραδόσεώς της καί ἡ Διδασκαλία τῶν Πατέρων, ἐκδόσεις ἐπιστημονικῶν βιβλίων καὶ περιοδικῶν, Θεσσαλονίκη 1998.

--, Τὸ μυστήριον τῆς Ἐκκλησίας = Τὸ μυστήριον τῆς Ἐκκλησίας, Πατερικαὶ ἀπόψεις, ἐκδ. Κυρομάνος, Θεσσαλονίκη 1992³.

ΚΟΤΣΩΝΗ Ι. (αρχιμ. -καὶ μετέπειτα Αρχιεπισκόπου Ἀθηνῶν-), Ἐκκλησιαστικὴ Οἰκονομία = Προβλήματα τῆς "Ἐκκλησιαστικῆς Οἰκονομίας", ἐκδ. Ἡ Δαμασκός, Ἐν Ἀθήναις 1957.

ΛΙΑΛΙΟΥ Δ., Ἑρμηνεία Α' = Ἑρμηνεία τῶν δογματικῶν καὶ συμβολικῶν κειμένων τῆς Ὁρθοδόξου Ἐκκλησίας, τόμ. Α', ἑρμηνεία τῶν οἰκουμενικῶν συμβόλων καὶ τῶν συναφῶν ἱερῶν κανόνων (Θεολογικὴ ἀμάλυσή με ἀναφορὰς στίς πηγές), ἐκδ. ἀδελφῶν Κυριακίδη, Θεσσαλονίκη 1992.

ΛΙΟΣΗ Σ., Αἵρεσις = Αἵρεσις – Αἵρετικός, στους Θεῖους καὶ Ἱερούς Κανόνες, ἐκδ. Γρηγόρη, Ἀθήνα 2006.

ΜΑΝΤΖΑΡΙΔΗ Γ., Ἠθικὴ Ι = Χριστιανικὴ Ἠθικὴ Ι, Εἰσαγωγή - γενικὲς ἀρχές, σύγχρονη προβληματικὴ, ἐκδ. Πουρναρᾶ, Θεσσαλονίκη 2002.

--, Ἠθικὴ ΙΙ = Χριστιανικὴ Ἠθικὴ ΙΙ, Ἄνθρωπος καὶ Θεός, ἄνθρωπος καὶ συνάνθρωπος, ὑπαρξιακὲς καὶ βιοηθικὲς θέσεις καὶ προοπτικὲς, ἐκδ. Πουρναρᾶ, Θεσσαλονίκη 2003.

--, Παλαμικά = Παλαμικά, ἐκδ. Πουρναρᾶ, Θεσσαλονίκη 1983².

ΜΑΝΤΖΟΥΝΕΑ ΕΥ. (πρωτοπρ.) Τελετουργικὴ = Τελετουργικὴ, Ἀθήναι 1989.

ΜΑΡΙΝΟΥ Α., Δίκαιον = Ἐκκλησία καὶ Δίκαιον, θεωρία καὶ νομολογία, ἐκδ. Ἀποστολικὴ Διακονία, Ἀθήναι 2000¹.

ΜΑΣΤΡΟΓΙΑΝΝΟΠΟΥΛΟΥ Η. (αρχιμ.), Θεία Κοινωνία = Ἡ συμμετοχὴ τῶν πιστῶν στὴν Θεία Κοινωνία, Πρακτικά Γ' Πανελληνίου Λειτουργικοῦ Συμποσίου

Στελεχών Ἱερῶν Μητροπόλεων, με τίτλο «Τὸ μυστήριον τῆς Θείας Εὐχαριστίας», (14 – 17 Οκτωβρίου 2001), ἐκδ. Αποστολική Διακονία τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος, Θεσσαλονίκη, σσ. 373 – 396.

ΜΑΤΣΟΥΚΑ Ν., Δογματικὴ Β' = Δογματικὴ καὶ Συμβολικὴ Θεολογία Β', Ἑκθέση τῆς ὀρθόδοξης πίστεως σὲ ἀντιπαράθεσιν μὲ τὴν δυτικὴν χριστιανοσύνην, ἐκδ. Πουρναρά, ἀνατύπωση 5^η, Θεσσαλονίκη 2003².

--, Δογματικὴ Γ' = Δογματικὴ καὶ Συμβολικὴ Θεολογία Γ', Ἀνακεφαλαίωση καὶ Ἀγαθοτοπία, Ἑκθέση τοῦ οἰκουμενικοῦ χαρακτήρα τῆς χριστιανικῆς διδασκαλίας, ἐκδ. Πουρναρά, Θεσσαλονίκη 2001.

--, Ὁρθοδοξία καὶ αἵρεσις = Ὁρθοδοξία καὶ αἵρεσις, στοὺς ἐκκλησιαστικοὺς συγγραφεῖς τοῦ Δ', Ε', ΣΤ' αἰῶνα, ἐκδ. Πουρναρά, Θεσσαλονίκη 1992².

ΜΕΝΕΒΙΣΟΓΛΟΥ ΠΑΥΛΟΥ (Μητροπ. Σουηδίας καὶ πάσης Σκανδιναβίας), Πηδάλιον = Τὸ Πηδάλιον καὶ ἄλλαι ἐκδόσεις ἱερῶν κανόνων κατὰ τὸν 18ον αἰῶνα, Νομοκανονικὴ Βιβλιοθήκη ἀριθμ. 22, ἐκδ. Ἐπέκτασις, Κατερίνη 2008.

--, Σύνταγμα = Τὸ Σύνταγμα Ράλλη καὶ Ποτλῆ καὶ ἄλλαι ἐκδόσεις ἱερῶν κανόνων κατὰ τὸν 19ον καὶ 20ὸν αἰῶνα, Νομοκανονικὴ Βιβλιοθήκη ἀριθμ. 23, ἐκδ. Ἐπέκτασις, Κατερίνη 2009.

--, Λεξικόν = Λεξικὸν τῶν ἱερῶν κανόνων, Νομοκανονικὴ Βιβλιοθήκη ἀριθμ. 28, ἐκδ. Ἐπέκτασις, Κατερίνη 2013.

ΜΕΤΑΛΛΗΝΟΥ Γ. (πρωτοπρεσβ.), Θεολογικὴ μαρτυρία = Ἡ Θεολογικὴ μαρτυρία τῆς Ἐκκλησιαστικῆς Λατρείας, ἐκδ. Ἀρμός, Ἀθήνα 1996².

ΜΗΤΣΟΠΟΥΛΟΥ Ν., Θέματα Δογματικῆς = Θέματα Ὁρθοδόξου Δογματικῆς Θεολογίας, Πανεπιστημιακαὶ Παραδόσεις Δογματικῆς, Ἀθήνα 1984.

ΜΟΥΡΑΤΙΔΟΥ Κ., Κανονικὸν Δίκαιον = Μαθήματα Κανονικοῦ Δικαίου, Ἐν Ἀθήναις, χ.χ.

- -, Οὐσία καὶ Πολίτευμα τῆς Ἐκκλησίας = Ἡ Οὐσία καὶ τὸ Πολίτευμα τῆς Ἐκκλησίας, κατὰ τὴν διδασκαλίαν Ἰωάννου τοῦ Χρυσοστόμου, συμβολὴ εἰς τὰ θεμελιώδη προβλήματα τοῦ Κανονικοῦ Δικαίου, Ἐν Ἀθήναις 1958.
- -, Σχέσις = Σχέσις Ἐκκλησίας καὶ Πολιτείας, ἐξ ἐπόψεως Ὁρθοδόξου καὶ τῶν νεωτέρων κατευθύνσεων ἐν τῇ Ἐκκλησιολογίᾳ καὶ τῇ Πολιτειολογίᾳ, τόμ. Α', Ἀθῆναι 1965.
- ΜΟΥΤΣΟΥΛΑ Η., Γρηγόριος Νύσσης = Γρηγόριος Νύσσης, Βίος, Συγγράμματα, Διδασκαλία, Ἀθῆναι 1997.
- ΜΠΟΥΜΗ Π., Κανονικὸν Δίκαιον = Κανονικὸν Δίκαιον, ἐκδ. Γρηγόρη, ἐπιτηξημένη, Ἀθήνα 2002³.
- ΝΙΚΟΔΗΜΟΥ Μοναχοῦ (ἀγιορείτου), Γυμνάσματα = Γυμνάσματα Πνευματικά, διαμοιρασμένα εἰς μελέτας, ἐξετάσεις καὶ ἀναγνώσεις, ἐκδ. Ρηγοπούλου, Θεσσαλονίκη 1991⁷.
- ΝΙΚΟΛΑΪΔΗ Α., Θρησκεία καὶ Φόβος = Θρησκεία καὶ Φόβος, Ὁ φόβος τῆς θρησκείας καὶ ἡ θρησκεία τῆς τρομοκρατίας, ἐκδ. Γρηγόρη, Ἀθήνα 2003.
- ΞΕΞΑΚΗ Ν., Δογματικὴ Α' = Ὁρθόδοξος Δογματικὴ, τόμ. Α', Προλεγόμενα εἰς τὴν Ὁρθόδοξον Δογματικὴν, ἐκδ. Ἐννοια, Ἀθήνα 2006¹.
- ΠΑΝΑΓΟΠΟΥΛΟΥ Ι., Δίκαιον = Ἐκκλησιαστικὸν Δίκαιον, μελέται – γνωμοδοτήσεις – ἄρθρα – σχόλια ἐπὶ τῆς ἐκκλησιαστικῆς νομολογίας, Ἀθῆναι 1980.
- ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΥ Α., Θεολογικὴ Γνωσιολογία = Θεολογικὴ γνωσιολογία κατὰ τοὺς νηπτικούς πατέρας, (Ἀνάλεκτα Βλατάδων 25), ἐκδ. Πατριαρχικὸν Ἰδρυμα Πατερικῶν Μελετῶν, Θεσσαλονίκη 1977.
- ΠΑΠΑΘΑΝΑΣΙΟΥ ΧΡΗΣ., Μελετήματα = Κανονικοῦ Δικαίου Μελετήματα, τεῦχ. Α', Ἀθήνα 1999.
- ΠΑΠΑΘΩΜΑ ΓΡ. (ἀρχιμανδριτίου), Ἄμορφα = Κανονικὰ Ἄμορφα, (Δοκίμια Κανονικῆς Οἰκονομίας), Νομοκανονικὴ Βιβλιοθήκη ἀριθμ. 19, ἐκδ. Ἐπέκταση, Κατερίνη 2006.

- -, Έμμορφα = Κανονικά Έμμορφα, (Δοκίμια Κανονικῆς Οἰκονομίας II), Νομοκανονική Βιβλιοθήκη ἀριθμ. 29, ἐκδ. Ἐπέκταση, Κατερίνη 2015.

ΠΑΠΑΠΕΤΡΟΥ Κ., Ἡ Ἀποκάλυψις τοῦ Θεοῦ = Ἡ Ἀποκάλυψις τοῦ Θεοῦ καὶ ἡ γνῶσις Αὐτοῦ, κατὰ τὸ ὑπόμνημα τοῦ Κυρίλλου Ἀλεξανδρείας εἰς τὸ κατὰ Ἰωάννην εὐαγγέλιον, διδ. διατριβή, Ἀθῆναι 1969.

ΠΑΠΑΧΑΡΑΛΑΜΠΟΥΣ Ξ., Ὅροι καὶ προϋποθέσεις = Ὅροι καὶ προϋποθέσεις διὰ τὴν συμμετοχὴν εἰς τὴν Θεῖαν Εὐχαριστίαν, ἐξ ἐπόψεως Ὁρθοδόξου, Ἀθῆναι 2005².

ΠΑΡΑΣΚΕΥΑΪΔΗ ΧΡΙΣΤΟΔΟΥΛΟΥ (μητροπολίτου Δημητριάδος καὶ μετέπειτα ἀρχιεπισκόπου Ἀθηνῶν καὶ πάσης Ἑλλάδος), Θεῖα Μετάληψη = Ἡ προσέλευση στὴ θεῖα Μετάληψη, ἐκδ. «Ἱερὰ Μητρόπολις Δημητριάδος», Βόλος 1997².

ΠΑΤΡΩΝΟΥ Γ., Θεολογία καὶ Ἐμπειρία τοῦ γάμου = Θεολογία καὶ Ἐμπειρία τοῦ γάμου, Στοιχεῖα γιὰ μιὰ ὀρθόδοξη βιβλικὴ ἀνθρωπολογία, ἐκδ. «Δόμος», Ἀθήνα 2000.

ΠΑΥΛΟΥ ΜΕΝΕΒΙΣΟΓΛΟΥ, Εἰσαγωγή = Ἱστορικὴ Εἰσαγωγή εἰς τοὺς κανόνας τῆς Ὁρθοδόξου Ἐκκλησίας, Στοκχόλμη 1990.

ΠΟΛΥΖΩΪΔΗ Κ., Ἐκκλησιαστικὸ Δίκαιο = Ἐκκλησιαστικὲς Πηγὲς Ἐκκλησιαστικοῦ Δικαίου, Ὁρθόδοξος Μοναχισμὸς, ἐκδ. Πουρναρᾶ, Θεσσαλονίκη 1991.

ΡΟΔΟΠΟΥΛΟΥ Π. (μητροπ. Τυρολόης καὶ Σερεντίου), Ὁ Καθαγιασμὸς = Ὁ Καθαγιασμὸς τῶν δώρων τῆς Θεῖας Εὐχαριστίας, κατὰ τὰ λειτουργικὰ κείμενα καὶ τὰς μαρτυρίας τῶν ἐκκλησιαστικῶν συγγραφέων Ἀνατολῆς καὶ Δύσεως, (Λειτουργικὰ Βλατάδων 3), ἐκδ. Πατριαρχικὸν Ἰδρυμα Πατερικῶν Μελετῶν, Θεσσαλονίκη 2000².

--, Ἐπιτομή = Ἐπιτομὴ Κανονικοῦ Δικαίου, ἐκδ. Γ. Δεδούση, Θεσσαλονίκη 1998.

ΡΩΜΑΝΙΔΟΥ Ι. (πρωτοπρ.), Θεολογία = Πατερικὴ Θεολογία, ἐκδ. «Παρακαταθήκη», Θεσσαλονίκη 2004.

- , Δογματική = Δογματική καὶ Συμβολικὴ Θεολογία τῆς Ὁρθοδόξου Καθολικῆς Ἐκκλησίας, τόμ. Α', ἐκδ. Πουρναρά, Θεσσαλονίκη 1999⁴.
- ΣΚΑΛΤΣΗ Π., Λειτουργικὲς Μελέτες I = Λειτουργικὲς Μελέτες I, ἐκδ. Πουρναρά, Θεσσαλονίκη 1999.
- -, Λειτουργικὲς Μελέτες II = Λειτουργικὲς Μελέτες II, ἐκδ. Πουρναρά, Θεσσαλονίκη 2006.
- ΣΜΕΜΑΝ Α. (πρωτοπρ.), Μεγάλῃ Σαρακοστή = Μεγάλῃ Σαρακοστή, Πορεία πρὸς τὸ Πάσχα, ἐκδ. Ακρίτας, μτφρ. Ελένη Γκανούρη, Αθήνα 1989⁴.
- ΣΩΤΗΡΟΠΟΥΛΟΥ Χ., Ἐκκλησιαστικὴ Μυσταγωγία = Ἐκκλησιαστικὴ Μυσταγωγία, (Ἱστορικὴ καὶ ἀναγωγικὴ θεώρησις τῆς θείας Λειτουργίας ἀπὸ τοὺς Μάξιμον τὸν Ὁμολογητὴν, Νικόλαον Καβάσιλαν, Θεόδωρον Ἀνδίδων καὶ Συμεῶν Θεσσαλονίκης), Ἀθήναι 2001.
- , Συμεῶν ὁ Νέος Θεολόγος = Συμεῶν ὁ Νέος Θεολόγος, (Βίος - Ἔργα - Διδασκαλία), Πανεπιστημιακαὶ παραδόσεις, (Νηπτικοὶ Πατέρες -1-), Ἀθήναι 1986.
- ΤΖΙΡΑΚΗ Ν., Περὶ Μετουσιώσεως = Ἡ περὶ Μετουσιώσεως (Transsubstantiatio) Εὐχαριστιακὴ ἔρις, Συμβολὴ εἰς τὴν Ὁρθόδοξον περὶ μεταβολῆς διδασκαλίαν τοῦ ἰζ' αἰῶνος, διδ. διατριβή, Ἀθήναι 1977.
- ΤΡΕΜΠΕΛΑ Π., Αἱ τρεῖς Λειτουργίαι = Αἱ τρεῖς Λειτουργίαι, κατὰ τοὺς ἐν Ἀθήναις κώδικας, ἐκδ. Ζωή, Ἀθήναι 1935.
- , Δογματικὴ = Δογματικὴ τῆς Ὁρθοδόξου Καθολικῆς Ἐκκλησίας, τόμ. Γ', ἐκδ. Σωτήρ, Ἀθήναι 1979².
- -, Θ. Εὐχαριστία = Ἡ Θ. Εὐχαριστία κατὰ τὴν συνάρθρωσιν αὐτῆς πρὸς τὰ ἄλλα μυστήρια καὶ μυστηριοειδεῖς τελετάς, σε «Εὐχαριστήριον Τιμητικὸς Τόμος», ἐπὶ τῇ 45ετηρίδι τῆς ἐπιστημονικῆς δράσεως καὶ τῇ 35ετηρίδι τακτικῆς καθηγεσίας Ἀμίλκα Σ. Ἀλιβιζάτου, ἐν Ἀθήναις 1958.

- ΤΡΩΙΑΝΟΥ ΣΠ., Ἐννοια καὶ περιεχόμενο τοῦ Νόμου = Ἐννοια καὶ περιεχόμενο τοῦ Νόμου στοὺς Ἑλληνες Πατέρες, ἀνάτυπον ἐκ τοῦ Περιοδικοῦ «Θεολογία», τ. ΞΘ' (1998), τεῦχος Δ', σελ. 660 – 680.
- , Παραδόσεις = Παραδόσεις Ἐκκλησιαστικοῦ Δικαίου, ἐκδ. Σάκκουλα, Αθήνα – Κομοτηνὴ 1984².
- ΤΣΑΜΗ Δ., Ἀγιολογία = Ἀγιολογία τῆς Ὁρθόδοξης Ἐκκλησίας, ἐκδ. Πουρναρᾶ, Θεσσαλονίκη 1999.
- ΦΕΙΔΑ Β., Ἐκκλησιαστικὴ Ἱστορία = Ἐκκλησιαστικὴ Ἱστορία, τ. Α' - Β', Αθήναι 1994².
- , Προϋποθέσεις ἐρμηνείας τῶν ἱερῶν Κανόνων = Ἱστορικοκανονικαὶ καὶ ἐκκλησιολογικαὶ προϋποθέσεις ἐρμηνείας τῶν ἱερῶν Κανόνων, ἀνάτυπον ἐκ τῆς ἐπιστημονικῆς ἐπετηρίδος τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς τοῦ Πανεπιστημίου Αθηνῶν, τόμ. ΙΗ', Τιμητικὸν ἀφιέρωμα εἰς Παναγ. Μπρατσιώτην, Αθήναι 1972.
- ΦΙΛΙΑ Γ., Λειτουργικὴ = Λειτουργικὴ, Τόμ. Α', ἐκδ. «Γρηγόρη», Αθήνα 2006.
- , Θεώρηση τῆς θείας Εὐχαριστίας = «Ἡ ἐκκλησιολογικὴ θεώρηση τῆς θείας Εὐχαριστίας», Σύναξη 61, 1997, σσ. 45-52.
- , Μελέτες Ἱστορίας = Μελέτες Ἱστορίας καὶ Θεολογίας τῆς Ὁρθοδόξου Λατρείας, ἐκδ. Γρηγόρη, Αθήνα 2002.
- ΦΛΩΡΟΦΣΚΥ Γ. (ιερέως), Σῶμα Χριστοῦ = Τὸ Σῶμα τοῦ ζῶντος Χριστοῦ, Μία ὀρθόδοξος ἐρμηνεία τῆς Ἐκκλησίας, μτφρ. Ι. Παπαδοπούλου, ἐκδ. Πατριαρχικὸν Ἰδρυμα Πατερικῶν Μελετῶν, Θεσσαλονίκη 1972.
- ΦΟΥΝΤΟΥΛΗ Ι., Λειτουργικὴ Α' = Λειτουργικὴ Α', Εἰσαγωγὴ στὴ θεία Λατρεία, Θεσσαλονίκη 1993.
- , Τελετουργικά Θέματα = Τελετουργικά Θέματα, «Εὐσχημόνως καὶ κατὰ τάξιν», ἐκδ. Ἀποστολικὴ Διακονία τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος, Αθήνα 2002.

ΦΩΤΟΠΟΥΛΟΥ Λ. (ιερέως), Ἱεροὶ Κανόνες = Ἱεροὶ Κανόνες καὶ Κοσμικοὶ Νόμοι, ἐκδ. Σταμούλη, Ἀθήνα 2010.

ΧΡΗΣΤΟΥ Π. Πατρολογία = Ἑλληνικὴ Πατρολογία, τόμ. Α' - Ε', Θεσσαλονίκη 1976 - 1992.

ΧΡΙΣΤΙΝΑΚΗ - ΓΛΑΡΟΥ ΕΙΡ., Μετουσίωση = Μετουσίωση ἢ Μετουσία, Ἡ περὶ μεταβολῆς των Τιμίων Δώρων διδασκαλία τῆς ορθοδόξου συνόδου του Ἰασίου (1642-1643), ὑπὸ το φῶς τῆς κανονικῆς παραδόσεως, ἐκδ. Γρηγόρη, Ἀθήνα 2007.

--, Ἡρακλείδης καὶ καταδίκη Νεστορίου = Τὸ Βιβλίον τοῦ Ἡρακλείδη καὶ ἡ καταδίκη τοῦ Νεστορίου, Ἱστορικοκανονικὴ θεώρηση, ἐκδ. Γρηγόρη, Ἀθήνα 2009².

--, «Ἀγῶν» - «Ἄθλησις» - «Γυμνασία» = «Ἀγῶν» - «Ἄθλησις» - «Γυμνασία», Συμβολὴ στην ορολογία των ιερῶν κανόνων, Ἀθήνα 2004.

--, Ἐκκλησιαστικὸ ἐγκλημα = Το ἐκκλησιαστικὸ ἐγκλημα τῆς εἰσαγωγῆς κτήνους σε ιερό ναό, Ἀθήνα 2002.

--, Ἐπαρχιώται ἐπίσκοποι = Οἱ «ἐπαρχιώται ἐπίσκοποι» κατὰ τους ιεροὺς κανόνες, προδημοσίευση ἀπὸ το «Ἐπιστημονικὸν Θεολογικὸν Περιοδικὸν Σύγγραμμα Ἐκκλησιαστικὸς Φάρος» του Πατριαρχείου Ἀλεξανδρείας, Ἀθήνα 2004.

--, Δίκαιο ιερῶν πραγμάτων = Το δίκαιο των ιερῶν πραγμάτων τῆς Ορθόδοξης Ἐκκλησίας, Ἱστορικοκανονικὴ θεώρηση μέχρι καὶ τους μεταβυζαντινοὺς χρόνους, ἐκδ. Ηρόδοτος, Ἀθήνα 2013.

--, Ἐκκλησιαστικὴ Ποινὴ = Κανονικὴ Θεωρία τῆς Ἐκκλησιαστικῆς Ποινῆς, ἐκδ. Γρηγόρη, Ἀθήνα 2018.

ΧΡΙΣΤΙΝΑΚΗ Π., Ἐγκληματολογία = Ἐγκληματολογία, θέματα πρὸς χρῆση των φοιτητῶν, τεύχος Α1, Εἰσαγωγικά, ἐκδ. Συμμετρία, Ἀθήνα 1995.

- , Θέματα = Θέματα Κανονικοῦ καί Ἐκκλησιαστικοῦ Δικαίου Α', εκδ. Συμμετρία, Αθήνα 1994.
 - , Απόπειρα = Ἡ ἀπόπειρα Ἐκκλησιαστικοῦ Ἐγκλήματος, Μελέτη νομοκανονική καὶ ἱστορικοσυγκριτική, διατριβὴ ἐπὶ διδακτορία, Αθήναι 1978.
 - , Δίκαιο = Ἑλληνικό Ἐκκλησιαστικό Δίκαιο, τεύχος Ε2, Ἐκκλησιαστικά Δικαστήρια καὶ Ἐκκλησιαστική Δικονομία, εκδ. Συμμετρία, Αθήνα 1995.
- ΧΡΗΣΤΟΥ Π., Κοινωνιολογία Μ. Βασιλείου = Ἡ Κοινωνιολογία τοῦ Μεγάλου Βασιλείου, (διατριβὴ ἐπὶ ὑφηγεσία), Αθήναι 1951.
- , Μ. Βασίλειος = Ὁ Μέγας Βασίλειος, Βίος καὶ Πολιτεία, Συγγράμματα, Θεολογική Σκέψις, εκδ. Πατριαρχικὸν Ἰδρυμα Πατερικῶν Μελετῶν, Θεσσαλονίκη 1978.
 - , Ὁ Μέγας Κανὼν = Ὁ Μέγας Κανὼν Ἀνδρέου τοῦ Κρήτης, εκδ. Μιχ. Τριανταφύλλου Υἱοί, Θεσσαλονίκη 1952.
 - , Θεολογικὰ Μελετήματα 1 = Θεολογικὰ Μελετήματα 1, Ἀρχαὶ τῆς Χριστιανικῆς Γραμματείας, Θεσσαλονίκη 1973.
 - , Θεολογικὰ Μελετήματα 2 = Θεολογικὰ Μελετήματα 2, Γραμματεία τοῦ Δ' αἰῶνος, Θεσσαλονίκη 1975.

II. ΕΕΝΟΓΛΩΣΣΑ

ADOLF A., Liturgy = Foundations of Liturgy: An Introduction to Its History and Practice, The Liturgical Press, Minnesota 1992.

ALIKIN V., Christian Gathering = The Earliest History of the Christian Gathering, Boston 2010.

BARKER M., High Priest = The Great High Priest, The Temple Roots of Christian Liturgy, London 2003.

BOUYER L. (rev.) Piety = Liturgical Piety, University of Notre Dame Press, Indiana 1955².

CHADWICK H., Church = The Church in Ancient Society, From Galilee to Gregory the Great, Oxford University Press Inc., New York 2001.

CONGAR Y., Temple = The Mystery of the Temple, or the Manner of God's Presence to His Creatures from Genesis to the Apocalypse, The Newman Press, Great Britain 1962.

DIX G. (Monk of Nashdom Abbey), Liturgy = The shape of the Liturgy, Dacre press, Great Britain 1945².

FAIRBAIRN D., Christology = Grace and Christology in the Early Church, Oxford University Press, New York 2003.

GEBREMEDHIN E., Eucharistic Doctrine = Life-Giving Blessing, An inquiry into the Eucharistic Doctrine of Cyril of Alexandria, Acta Universitatis Upsaliensis, τ. 17, Uppsala 1977.

HARAKAS S., The Orthodox Church = The Orthodox Church: 455 Questions and Answers, "Light & Life Publishing Company", Minneapolis, Minnesota, 1987.

KADAVIL M., Sacrament = The World as Sacrament, Sacramentality of Creation from the Perspectives of Leonardo Boff, Alexander Schmemmann and Saint Ephrem, Leuven 2005.

- KILLEN W., *Worship = The Ancient Church: Its History, Doctrine, Worship, and Constitution*, Dodo Press, Ireland 1859.
- KILPATRICK G.D., *Eucharist = The Eucharist in Bible and Liturgy*, Cambridge University Press, New York 1983.
- LOUTH A., *Denys = Denys the Areopagite*, London 2001².
- McGOWAN A., *Eucharists = Ascetic Eucharists, Food and Drink in Early Christian Ritual Meals*, Clarendon Press, Oxford 1999.
- MEYENDORFF J., *Orthodox Church = The Orthodox Church, Its Past and Its Role in the World Today*, St. Vladimir's Seminary Press, New York 1996⁴.
- NICHOLS A. OP, *Theology = Theology in the Russian Diaspora, Church, Fathers, Eucharist in Nikolai Afanas'ev (1893-1966)*, Cambridge University Press, Cambridge 1989.
- O'COLLINS G., *Christology = Christology, A Biblical, Historical, and Systematic Study of Jesus*, Oxford University Press, New York 2009².
- ROLT C., *Dionysius = Dionysius the Areopagite: On the Divine Names and the Mystical Theology*, London 1920.
- ROREM P., *Pseudodionysius = Pseudodionysius, A Commentary on the Texts and an Introduction to Their Influence*, Oxford University Press, New Work 1993.
- SPINKS B., *Eucharistic prayer = The sanctus in the eucharistic prayer*, Cambridge University Press, Cambridge 1991.
- STANILOAE D., *Theology and the Church = Theology and the Church, (μτφρ. Robert Barringer)*, St Vladimir's Seminary Press, New York 1980.
- -, *Tradition and Modernity = Tradition and Modernity in Theology*, The Center for Romanian Studies, Iași, Oxford, Palm Beach, Portland 2002
- TAFT R., *The Liturgy = The Liturgy of the Hours in East and West, the Origins of the Divine Office and Its Meaning for Today, "The Liturgical Press"*, Minnesota 1986.

- -, Liturgical Understanding = Beyond East and West, Problems in Liturgical Understanding, Edizioni Orientalia Christiana, Rome 1997².
 - -, Liturgy in Byzantium = Liturgy in Byzantium and Beyond, published by Variorum, Great Britain 1995.
 - -, Diptychs = The Diptychs, A history of the Liturgy of St. John Chrysostom, Orientalia Christiana Analecta, vol. IV, Pontificium Institutum Studiorum Orientalium, Roma 1991.
- URS VON BALTHASAR H., Liturgy = Cosmic Liturgy, the Universe According to Maximus the Confessor, transl. by Daley B., Ignatius Press, San Francisco 2003.
- WELCH L., Christology and Eucharist = Christology and Eucharist in the early thought of Cyril of Alexandria, International Scholars Publications, San Francisco 1994.
- WELLESZ E., Byzantine Music and Hymnography = A history of Byzantine Music and Hymnography, Oxford University Press, London 1962².

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Ο ιερός Φώτιος, μιλώντας στους πιστούς περί της μεταλήψεως των αχράντων μυστηρίων, παραγγέλλει: «Ὁ προαιώνιος Λόγος... πάντων τῶν ἀγαθῶν ἀρραβῶνά τε καὶ θεμέλιον τοῦ οἰκείου σώματος καὶ αἵματος τὴν **μετάληψιν προκατεβάλετο**, ὡς ἂν ταύτης ἐν μετουσίᾳ γινόμενοι τῆς οὐρανίου καὶ ἀθανάτου ζωῆς ἐν ἑαυτοῖς ἔχειν πιστεύομεν τὰ προοίμια... Ὁ τοίνυν τοὺς λογισμοὺς αὐτοῦ τούτοις ἀναστρέφων, καὶ στηριζόμενος, καὶ τὸν πλοῦτον τῶν εὐεργεσιῶν ἐπερχόμενος, ἐπειδὴν μέλλῃ τῆς μυστικῆς ταύτης καὶ ἀκηράτου τροφῆς μετέχειν, **δηλον, ὅτι καθαρὸν καὶ ἀμέτοχον τῶν πονηρῶν πράξεων ὀφείλει παρασκευάζειν ἑαυτόν, οἷα δὴ μέλλων τὸν βασιλέα πάντων καὶ δεσπότην τῆ παρουσίας τοῦ σώματος αὐτοῦ ἐν τοῖς τῆς ψυχῆς ὑποδέξασθαι θαλάμοις...**».¹

Ο λόγος για τον οποίο είναι απαραίτητη αυτή η προσωπική προετοιμασία κάθε πιστού, για να μεταλάβει το Σώμα και το Αίμα του Κυρίου, παρουσιάζεται με ενάργεια από τον ίδιο τον ιερό Φώτιο: «*Ἡ μετάληψις τοῦ δεσποτικοῦ σώματός τε καὶ αἵματος τροφή τις οὕσα νοερά, καὶ τὰς ψυχικὰς δυνάμεις ἀναρρωννύσα, ἐπεὶ τῶ ἐκ ψυχῆς καὶ σώματος συνεστῶτι προσφέρεται ζῶω, ἐν σωματικῇ οὐσίᾳ καὶ αὐτῇ τὴν πνευματικὴν χάριν καὶ τὸν ἀγιασμόν παρέχει· ὅθεν διὰ τοῦ στόματος εἰς τοὺς μυστικούς θαλάμους τῆς φύσεως προϊούσα εἰς ὅλον μὲν οἰκονομεῖται καὶ ὅλον καθαγιάζει τὸ ζῶον, μᾶλλον δὲ εἰς αὐτὴν τὴν ψυχὴν καὶ τὸν νοῦν τῆς χάριτος καὶ τοῦ ἀγιάσματος ἐπιδαψιλεύεται τὴν ἐνέργειαν*».²

Ὡς προς την ἀπαράμιλλη ἀξία του μυστηρίου της θείας Ευχαριστίας, ο λόγος του αγίου Νικοδήμου του Αγιορείτου είναι αφοπλιστικός: «... Καὶ διὰ τὰ εἰπῶ μὲ συντομίαν, **τὸ μυστήριον τοῦτο εἶναι**

¹ ΦΩΤΙΟΥ (Πατριάρχου Κωνσταντινουπόλεως) *Λόγοι*, ΜΖ', ὁμιλία περὶ τῆς θείας μεταλήψεως, τ. Α', σελ. 448.

² ΦΩΤΙΟΥ (Πατριάρχου Κωνσταντινουπόλεως) *Λόγοι*, ΟΒ', ὁμιλία β', περὶ ψυχῆς, τ. Β', σελ. 284 – 285.

εἰκὼν ὅλης τῆς ἐνσάρκου οἰκονομίας, κατὰ τὸν Πατριάρχην Τερεμίαν, καὶ περιέχει ἐν αὐτῷ καὶ τὴν γέννησιν τοῦ Κυρίου καὶ τὴν ἀνατροφὴν, καὶ τὴν ἀνάδειξιν καὶ τὰ πάθη καὶ τὸν θάνατον καὶ τὴν ταφὴν καὶ τὴν εἰς ἄδου κατάβασιν, καὶ τὴν ἀνάστασιν, καὶ τὴν ἀνάληψιν, καὶ τὴν ἐκ δεξιῶν καθέδραν, καὶ τὴν δευτέραν παρουσίαν. Καὶ καθὼς αἱ θεῖαι λειτουργίαι Βασιλείου καὶ Χρυσοστόμου τοῦτο διαλαμβάνουσι· τί λέγω; καὶ αὐτῆς ἀκόμη τῆς ἐν τῷ μέλλοντι αἰῶνι ἀπολαύσεως καὶ ἐνώσεως τῶν μακαρίων εἰκόνα φέρει ἡ θεία κοινωνία, ὡς λέγει ὁ Τερὸς Νικόλαος Καββάσιλας... Ταῦτα δὲ πάντα κανένα ἄλλο ἀπὸ τὰ ἑπτὰ μυστήρια δὲν τὰ περιέχει· ὅθεν καὶ ὁ Ἀρεοπαγίτης Διονύσιος τελετὴν τῶν τελετῶν τὸ μυστήριον τοῦτο ὠνόμασεν, ὡς τὰ ἄλλα πάντα μυστήρια τελειοῦσαν καὶ περιέχουσιν».³

Ἡ σημασία τῆς κατάλληλης προετοιμασίας τῶν πιστῶν γιὰ τὴν προσέλευσίν τους στὸ ἅγιο Ποτήριον εἶναι εμφανής.⁴ Ἡ ἴδια αὐτὴ προετοιμασία προβάλλεται ευκρινῶς ἀπὸ τοὺς θεῖους καὶ ἱεροὺς κανόνες, οἱ ὁποῖοι ἀναφέρονται ἐκτενῶς τόσο στὶς πνευματικὲς, ὅσο καὶ στὶς σωματικὲς προϋποθέσεις ποὺ εἶναι ἀνάγκη νὰ πληροῦνται, ὥστε οἱ πιστοὶ νὰ δύνανται νὰ συμμετάσχουν ἀκωλύτως στὴ μετάληψη τοῦ Σώματος καὶ τοῦ Αἵματος τοῦ Κυρίου. Ἡ μεταβολὴ τοῦ ἄρτου καὶ τοῦ οἴνου σὲ Σῶμα καὶ Αἷμα Κυρίου ἀντίστοιχα, συντελεῖται ἀπὸ τὸ Ἅγιο Πνεῦμα, τὸ τρίτο πρόσωπο τῆς Ἁγίας Τριάδος, ἀποκαθαίροντας ἀπὸ ὁποιοδήποτε μολυσμὸ ἐκείνους ποὺ μεταλαμβάνουν «φόβῳ, καὶ πόθῳ πολλῶν», ὅπως

³ ΝΙΚΟΔΗΜΟΥ Μοναχοῦ (Ἀγιορείτου), *Γυμνάσματα*, σελ. 213 – 214. Πρὸβλ. Ι. ΖΗΖΙΟΥΛΑ (Μητροπ. Περγάμου), *Θεῖα Εὐχαριστία*, σελ. 45: «Ἡ Θ. Εὐχαριστία εἰκονίζει τὴ Βασιλεία τοῦ Θεοῦ, φέρνει τὰ ἔσχατα μέσα στὴν ἱστορία, καὶ γι' αὐτὸ πρέπει νὰ τελεῖται μὲ τὴν πῶ δυνατὴ λαμπρότητα».

⁴ Πρὸβλ. ΠΡ. ΑΚΑΝΘΟΠΟΥΛΟΥ, *Θέματα*, σελ. 12 – 13: «... Ὡς πρὸς τὸ θέμα τῶρα τῆς «κοινωνίας» τοῦ ἀνθρώπου μὲ τὸ Θεό, αὐτὴ, ὅπως εἶναι σὲ ὅλους γνωστὸ, ἐκδηλώνεται μὲ τὴν συμμετοχὴ τῶν πιστῶν στὴ λατρευτικὴ ζωὴ τῆς Ἐκκλησίας. Αὐτὸ σημαίνει τὴν συμμετοχὴ τῶν πιστῶν στὴ δημόσια κοινὴ προσευχὴ καὶ εὐχαριστιακὴ σύναξη τῆς Ἐκκλησίας καὶ ἰδιαίτερα τὴν μετοχὴ τῶν πιστῶν στὴ μετάληψη τῶν θεῶν ἁγιασμάτων, τοῦ σώματος δηλαδὴ καὶ τοῦ αἵματος τοῦ Κυρίου, τὸ ὁποῖο χύθηκε γιὰ τὴ ζωοποίησιν ὅλου τοῦ κόσμου καὶ γιὰ τὴ λύτρωσίν του ἀπὸ τίς ἁμαρτίες».

εύστοχα και κατηγορηματικά παρατηρεί ο μαθητής του αγίου Ιωάννη του Χρυσοστόμου, όσιος Νείλος (4^{ος}-5^{ος} αιώνας μ.Χ.): «Οὕτω μοι νόει καὶ τὰ θεῖα μυστήρια· πρὸ μὲν τῆς ἐντεύξεως τοῦ ἱερέως καὶ τῆς καθόδου τοῦ Ἁγίου Πνεύματος, ψιλὸν ἄρτον ὑπάρχειν καὶ οἶνον κοινὸν τὰ προκειμένα, μετὰ δὲ τὰς φοβερὰς ἐκείνας ἐπικλήσεις, καὶ τὴν ἐπιφοίτησιν τοῦ προσκυνητοῦ, καὶ ζωοποιοῦ, καὶ ἀγαθοῦ Πνεύματος, οὐκ ἔτι ψιλὸν ἄρτον καὶ κοινὸν οἶνον τὰ ἐπιτεθειμένα τῇ ἀγίᾳ τραπέζῃ. ἀλλὰ σῶμα, καὶ αἷμα τίμιον καὶ ἄχραντον Χριστοῦ τοῦ Θεοῦ τῶν ἀπάντων, καθαρίζον ἀπὸ παντὸς μολυσμοῦ τοὺς μεταλαμβάνοντας φόβῳ, καὶ πόθῳ πολλῶ». ⁵

Ὅπως γίνεται εύκολα αντιληπτό, ἡ αξία του μυστηρίου τῆς θείας Ευχαριστίας καὶ ἀκολουθῶς τῆς Μεταλήψεως τῶν ἀχράντων μυστηρίων, ⁶ καθὼς καὶ ἡ ἀνάγκη τῆς κατάλληλης πρὸς τούτο προετοιμασίας τῶν πιστῶν, εἶναι ζητήματα που ἔχουν ἀναδειχθεῖ ἐκτενῶς ἀπὸ πολλὰ κείμενα τῆς Ἐκκλησιαστικῆς γραμματολογίας. Ἀσφαλῶς, τὰ κείμενα αὐτὰ προσεγγίζουν τὸ ζήτημα ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ἀπὸ τὴν πλευρὰ τῆς ποιμαντικῆς, με μεμονωμένες – ἐνδεχόμενες ἀναφορὲς σε κείμενα τῶν ἱερῶν κανόνων τῆς Ἐκκλησίας.

Ἀπὸ τὴν πλευρὰ τῆς, ἡ ἀνά χείρας διδακτορικῆ διατριβῆ ἀναλώνεται ἐξ ολοκλήρου στὴν προβολὴ τῶν θέσεων τῶν ἱερῶν κανόνων ἐπὶ τῶν προϋποθέσεων που εἶναι ἀνάγκη νὰ πληροῦνται, ὥστε οἱ πιστοὶ νὰ ἀξιῶνται τῆς θείας Μεταλήψεως. ⁷ Ἡ σχετικὴ ἐρευνα τοῦ παρόντος

⁵ ΝΕΙΛΟΥ ΟΣΙΟΥ, *Βιβλίον Πρῶτο, Φιλίππῳ Σχολαστικῶ*, PG τόμ. 79, στ. 104 AB. Πρβλ. καὶ Π. ΡΟΔΟΠΟΥΛΟΥ (μητροπ. Τυρολόης καὶ Σερεντίου), *Ὁ Καθαγιασμός*, σελ. 161.

⁶ Στὸ σημεῖο αὐτὸ ἀξίζει νὰ σημειωθεῖ ὅτι ὁ ἅγιος Ἰγνάτιος (ὁ Θεοφόρος) Ἀντιοχείας (1^{ος} – 2^{ος} αἰ. μ.Χ.) χαρακτηρίζει τὴ θεία Μετάληψη «*antidotum ejus quod est non mori, sed vivere in Jesu Christo semper*», ἐπισημαίνοντας με τὸν τρόπο αὐτὸ τὰ ἐξῆς χαρακτηριστικά: «...συνέρχεσθε ἐν μιᾷ πίστει καὶ ἐν Ἰησοῦ Χριστῶ, ... ἓνα ἄρτον κλώντες, ὅς ἐστιν φάρμακον ἀθανασίας, ἀντίδοτος [sic] τοῦ μὴ ἀποθανεῖν, ἀλλὰ ζῆν ἐν Ἰησοῦ Χριστῶ διὰ παντός». Βλ. σχετικῶς ἸΓΝΑΤΙΟΥ ΤΟΥ ΘΕΟΦΟΡΟΥ/ΑΝΤΙΟΧΕΙΑΣ, *Πρὸς Ἐφεσίους Ἐπιστολή*, κεφάλαιο 20, PG τόμ. 5, στ. 661A.

⁷ Πρβλ. ΠΡ. ΑΚΑΝΘΟΠΟΥΛΟΥ, *Θέματα*, σελ. 29: «... ἀβίαστα προκύπτει ὁ ὑφιστάμενος στενὸς σύνδεσμος τῶν ἱερῶν κανόνων μὲ αὐτὴν καθαρτὴν τῆ λατρευτικῆ ζωῆ τῆς

πονήματος έγινε χωρίς φειδώ κόπου και χρόνου, καθώς απαιτήσε τη μελέτη όχι μόνο του συνόλου των ιερών κανόνων της Ορθοδόξου Εκκλησίας, αλλά και των ερμηνειών των επιφανέστερων κανονολόγων, βυζαντινών⁸ και νεώτερων. Εν συνεχεία έλαβε χώρα η αποδελτίωση και ακολούθως η συστηματική κατηγοριοποίηση των ιερών κανόνων σε θεματικές ενότητες, γεγονός που συνετέλεσε στη μετέπειτα κατάρτιση των ανάλογων κεφαλαίων και των επιμέρους έντιπων παραγράφων και υπο-παραγράφων του παρόντος πονήματος.

Για την ευχερέστερη διαχείριση και περαιτέρω τη σαφή παρουσίαση του πλούσιου υλικού της ανά χείρας μελέτης, η διδακτορική διατριβή διακρίνεται σε τρία επιμέρους κεφάλαια.

Αναλυτικότερα, το πρώτο κεφάλαιο παρουσιάζει τα χαρακτηριστικά που είναι ανάγκη να διακρίνουν τους πιστούς που επιθυμούν να προσέλθουν στο άγιο Ποτήριο. Συγκεκριμένα, επισημαίνεται ότι, βάσει των ιερών κανόνων, το Σώμα και το Αίμα του Κυρίου μπορεί να δοθεί μόνον σε πιστούς που βρίσκονται εν ζωή, είναι κανονικώς βαπτισμένοι και ασπάζονται – ομολογούν τη διδασκαλία της Ορθοδόξου Εκκλησίας, όπως η ίδια είναι αποθησαυρισμένη στη θεόπνευστη Αγία Γραφή και αντίστοιχα στην Ιερά Παράδοση της μητέρας Εκκλησίας.

Το δεύτερο κεφάλαιο της παρούσας διδακτορικής διατριβής εστιάζει στο ζήτημα της μετάνοιας και μάλιστα της ιεράς εξομολογήσεως που ως μυστήριο είναι άμεσα συνδεδεμένο με τη θεία Ευχαριστία και δη τη θεία

Εκκλησίας έτσι, ώστε να επιβάλλεται ή εξέταση της λατρευτικής ζωής και του Δικαίου της Εκκλησίας να γίνει από την όπτική γωνία της καθαρά λατρευτικής ζωής της Εκκλησίας».

⁸ Ως προς την αναφορά στα σχόλια των επιφανών βυζαντινών κανονολόγων του 12^{ου} αι., Βαλσαμίνος, Ζωναρά και Αριστηνού, χρησιμοποιήθηκε το μνημειώδες δτομο έργο των Ράλλη και Ποτλή, με τίτλο «*Σύνταγμα τῶν Θείων καὶ Ἱερῶν Κανόνων τῶν τε Ἁγίων καὶ Πανευφήμων Ἀποστόλων καὶ τῶν Ἱερῶν Οἰκουμενικῶν καὶ Τοπικῶν Συνόδων καὶ τῶν κατὰ μέρος Ἀγίων Πατέρων*». Για περισσότερα στοιχεία αναφορικά με το συγκεκριμένο έργο βλ. ΜΕΝΕΒΙΣΙΟΓΛΟΥ ΠΑΥΛΟΥ (Μητροπ. Σουηδίας και πάσης Σκανδιναβίας), *Σύνταγμα*, σελ. 19 – 79· ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, *Λεξικόν*, σελ. 17.

Μετάληψη εκ μέρους των πιστών. Στο εν λόγω κεφάλαιο καταδεικνύεται πως σύμφωνα με τους ιερούς κανόνες η έννοια της μεταμέλειας των πιστών, για τα αμαρτήματα που έχουν διαπράξει, είναι ανάγκη να εκφράζεται εμπρόκτως δια του μυστηρίου της ιεράς εξομολογήσεως.

Μέσω του μυστηρίου της ιεράς εξομολογήσεως οι πιστοί δύνανται να αξιώνονται των αχράντων μυστηρίων είτε σε άμεσο χρονικό διάστημα είτε μακροπρόθεσμα, εφόσον ο πνευματικός πατέρας θεωρήσει ψυχοφέλιμη την επιβολή επιτιμίου ακοινωνησίας⁹ για συγκεκριμένο χρονικό διάστημα.¹⁰ Περαιτέρω, στο παρόν κεφάλαιο υπογραμμίζεται η εν γένει ψυχική, αλλά και σωματική καθαρότητα που σύμφωνα με τους ιερούς κανόνες χρειάζεται να διαθέτουν οι πιστοί, ώστε να καθίστανται «σύσσωμοι» και «σύνναιμοι» με τον ίδιο τον Κύριο και μεταξύ τους, συμμετέχοντας στο «κοινό Ποτήριο».

Τέλος, το τρίτο κεφάλαιο του παρόντος έργου καταδεικνύει την αξία της εν γένει πνευματικής εγρήγορσης από την οποία είναι ανάγκη να διαπνέονται οι πιστοί που προσέρχονται στα άχραντα μυστήρια, σύμφωνα με τους θείους και ιερούς κανόνες. Η πνευματική αυτή κατάσταση είναι ο καρπός της αδιαλείπτου πνευματικής άσκησης και νήψης των πιστών, η οποία πραγματώνεται διά της προσευχής και της νηστείας. Η ψυχική ανάπαυση των πιστών για την προσέλευσή τους στο άγιο Ποτήριο είναι στην πραγματικότητα δωρεά της Χάριτος του Θεού

⁹ Πρβλ. ΕΙΡ. ΧΡΙΣΤΙΝΑΚΗ, *Εκκλησιαστική Ποινή*, σελ. 226: «*Εύχαριστιακή άκοινωνησία (μικρός άφορισμός) είναι ή στέρηση τής Θείας Μεταλήψεως μέ διαβάθμιση τής μετοχής στη Θεία Λειτουργία και τὰ λοιπά μυστήρια τής Έκκλησίας. Επιβάλλεται σε λαϊκούς και μοναχούς*».

¹⁰ Πρβλ. Π. ΧΡΙΣΤΙΝΑΚΗ, *Δίκαιο*, σελ. 44: «*Ο εξομολόγος: Επιβάλλει όλα τα προβλέπόμενα από τις κανονικές διατάξεις επιτίμια και προεχόντως τον μικρό άφορισμό. Κρίνοντας τα παραπτώματα των εξομολογουμένων δεν δεσμεύεται από τους νόμους της πολιτείας αλλά μόνο από τους ι. κανόνες, οι οποίοι του παρέχουν πολύ μεγάλη διακριτική ευχέρεια και εξουσία, ώστε να μπορεί να εξατομικεύει το επιτίμιο προς ψυχική ίαση και σωτηρία του παρεκτραπέντος. Το επιτίμιο αυτό δεν πρέπει να είναι τόσο σκληρό και αυστηρό «ώστε κατά κρημνόν ωθήσαι της απογνώσεως», ούτε όμως και τόσο ελαφρύ ώστε να οδηγεί «προς την του βίου έκλυσιν και καταφρόνησιν»*».

προς τους αγωνιζομένους πιστούς, οι οποίοι τοιουτοτρόπως βιώνουν τις έννοιες της ειρήνης, της αγάπης και της συμφιλίωσης με τους συνανθρώπους τους. Η "ευταξία", η οποία είναι ανάγκη να χαρακτηρίζει την ψυχική κατάσταση των πιστών που πρόκειται να μεταλάβουν, βρίσκεται σε άμεση συνάρτηση με την τήρηση αντίστοιχης τάξεως στον ναό, κατά την ώρα μετάδοσης του Σώματος και του Αίματος του Κυρίου στους πιστούς, ώστε όλα τα τελούμενα κατά τη θεία Μετάληψη να ακολουθούν τον αδιάψευστο λόγο του αποστόλου των εθνών Παύλου *«πάντα εὐσχημόνως καὶ κατὰ τάξιν γινέσθω»*.¹¹

Συνοψίζοντας, η παρούσα διδακτορική διατριβή επιχειρεί τη συνολική παρουσίαση των θέσεων των ιερών κανόνων, αναφορικά με το τι χρειάζεται να πράττουν οι πιστοί, ώστε να είναι σε θέση να μεταλαμβάνουν των αχράντων μυστηρίων. Πρόκειται για ένα εγχείρημα με ευδιάκριτα πρωτότυπα χαρακτηριστικά, δεδομένου ότι, αν και οι ιεροί κανόνες έχουν γίνει αντικείμενο σχολιασμού πολλών εγχειριδίων, μέχρι σήμερα δεν έχει συντεθεί ένα έργο συνολικής προβολής «ad hoc» (επί τούτω) των προϋποθέσεων που ορίζουν οι θείοι και ιεροί κανόνες σε σχέση με την προσέλευση των πιστών στο μυστήριο της θείας Ευχαριστίας, με πρόθεση να μεταλάβουν των αχράντων μυστηρίων.

Ωστόσο, αν κανείς λάβει υπόψη του το γεγονός ότι ο οικουμενικός διδάσκαλος της Εκκλησίας, ο ιερός Χρυσόστομος, παραλληλίζει την άνευ προετοιμασίας μετάληψη των αχράντων μυστηρίων με την πρακτική των

¹¹ Α' Κορ. 14, 40. Πρβλ. και ΠΑΝΤΕΛΕΗΜΟΝΟΣ ΚΑΡΑΝΙΚΟΛΑ, [Μητροπολίτου Κορίνθου], *Κλείς διατάξεων*, σελ. 17: «... ἵνα μὲ γνώμονα καὶ παράδειγμα τὴν ἑξαίρετον μακρᾶίωνα καὶ συνετὴν τακτικὴν τοῦ Οἰκουμενικοῦ Θρόνου, ἐν τῇ Ἐκκλησιαστικῇ διοικήσει, γίνονται πάντα εὐσχημόνως καὶ κατὰ τάξιν». Α. ΑΛΙΒΙΖΑΤΟΥ, *Κανόνες*, σελ. 18: «... ἐκ τῆς καλῆς, πιστῆς καὶ ἀκριβοῦς τῶν κανονικῶν καὶ ἐκκλησιαστικῶν νομικῶν διατάξεων ἐφαρμογῆς ἐξασφαλισθῆ ἡ εὐστάθεια τῆς ἐκκλησιαστικῆς ζωῆς καὶ ἀναδειχθῆ ἡ Ἐκκλησία ὡς ὁ κυριώτερος παράγων τῆς πραγματικῆς ἐν πνεύματι Χριστοῦ κοινωνικῆς ἀνορθώσεως».

"χριστοκτόνων",¹² αντιλαμβάνεται την αδήριτη ανάγκη της κατάλληλης προετοιμασίας των πιστών, ψυχικής και σωματικής, για την προσέλευσή τους στη μετάληψη του Σώματος και του Αίματος του Κυρίου.

Ευχή κι ελπίδα του γράφοντος είναι το παρόν πόνημα ν' αποτελέσει το έναυσμα για τη συνέχιση ανάλογων μελετών και στο μέλλον, οι οποίες θα συνεισφέρουν αφενός μεν στην ανάδειξη της ιδιαίτερης πνευματικής αξίας των ιερών κανόνων, αφετέρου δε στον αδιάλειπτο αγώνα της μητέρας Εκκλησίας υπέρ της ορθής καθοδήγησης κι εν τέλει της σωτηρίας του ποιμνίου της.

¹² ΙΩΑΝΝΟΥ ΤΟΥ ΧΡΥΣΟΣΤΟΜΟΥ, *Όμιλία μζ'*, PG τόμ. 59, στ. 268. Πρβλ. Ν. ΤΖΙΡΑΚΗ, *Περὶ Μετουσιώσεως*, σελ. 34: «... Περαιτέρω, ἡ ἀληθῆς μεταβολὴ καθιστᾶ δυνατὸν τὸν παραλληλισμὸν μεταξὺ ἀναξίως κοινωνούντων ἀφ' ἑνὸς καὶ Ἰούδα - Ἰουδαίων ἀφ' ἑτέρου. Τόσον οἱ μὲν, ὅσον καὶ οἱ δὲ διαπράττουν τὸ αὐτὸ ἁμάρτημα ἔναντι τοῦ αὐτοῦ προσώπου».

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Α'
ΤΑ ΑΝΑΓΚΑΙΑ ΧΑΡΑΚΤΗΡΙΣΤΙΚΑ
ΓΙΑ ΤΗΝ ΠΡΟΣΕΛΕΥΣΗ ΣΤΟ ΜΥΣΤΗΡΙΟ ΤΗΣ ΘΕΙΑΣ ΜΕΤΑΛΗΨΕΩΣ

1. Η ύπαρξη βιολογικής ζωής

Το μυστήριο της Θείας Ευχαριστίας συνιστά τον πυρήνα της λατρευτικής ζωής της Εκκλησίας¹³ και για τον λόγο αυτόν έχει χαρακτηριστεί ως το μυστήριο των μυστηρίων.¹⁴ Πρόκειται για το

¹³ Πρβλ. Γ. ΜΕΤΑΛΛΗΝΟΥ (πρωτοπρεσβ.), *Θεολογική μαρτυρία*, σελ. 262: «*Η Θεία Εὐχαριστία ἀποτελεῖ τὸ τέλος καὶ τὴν ὁλοκλήρωση τῶν ἄλλων μυστηρίων. Ὅλη ἡ λειτουργικὴ πράξις, ἀλλὰ καὶ ὅλη ἡ ζωὴ τῆς Ἐκκλησίας, ὅπως ἐπανειλημμένα ἔχει λεχθεῖ, ἀρχίζει καὶ τελειώνει στὸ Μυστήριον τῆς σταυρικῆς κοινωνίας, μὲ τὸ Θεὸ καὶ τοὺς ἀνθρώπους, τῆ Θ. Εὐχαριστία. Γι' αὐτὸ ἡ Θ. Εὐχαριστία οὔτε εἶναι, οὔτε καὶ πρέπει νὰ νοεῖται, ὡς ἕνα ἀπὸ τὰ λοιπὰ μυστήρια, ἀλλὰ ὡς τὸ κατ' ἐξοχὴν μυστήριον τῆς Ἐκκλησίας, ἡ ζωὴ καὶ ἡ πνευματικὴ τροφή της, τὸ "μυστήριον τῆς σύναξης"*». Ν. ΚΕΦΑΛΑ (Μητροπ. Πενταπόλεως, αγίου), *Μελέτη*, σελ. 19: «*Τὸ παραδοθὲν παρὰ Κυρίου μυστήριον τῆς θείας εὐχαριστίας εἶνε τὸ ἀνώτερον ὄλων τῶν μυστηρίων· εἶνε τὸ θαυμασιώτερον τῶν θαυμάτων, ὅσα ἡ δύναμις τοῦ Θεοῦ ἐξετέλεσεν· εἶνε τὸ ὑψηλότερον ἐξ ὅσων ἡ σοφία τοῦ Θεοῦ ἐπενόησεν· εἶνε δὲ καὶ τὸ τιμιώτερον ὄλων τῶν χαρισμάτων, ὅσα ἡ ἀγάπη τοῦ Θεοῦ ἐχαρίσατο τοῖς ἀνθρώποις· διότι τοῦτο ὑπερέχει ὄλων τῶν ἄλλων κατὰ τὴν ἀριθμητικὴν ὑπερβασίαν τῶν ὄρων τῆς φύσεως· διότι πάντα μὲν τὰ θαύματα προέρχονται ἐξ ὑπερβασίας νόμων τινῶν τῆς φύσεως, τὸ μυστήριον ὁμως τῆς θείας μεταλήψεως ὑπερέβη πάντας· διὸ καὶ δικαίως τὸ θαῦμα τῶν θαυμάτων καὶ τὸ μυστήριον τῶν μυστηρίων δύναται νὰ κληθῆ καὶ νὰ θεωρηθῆ*». Γ. ΦΙΛΙΑ, *Θεώρηση τῆς θείας Εὐχαριστίας*, σελ. 45: «*... ἡ Ἐκκλησία εἶναι μιὰ κοινωνία λατρείας... Ἡ Ἐκκλησία, ἐπομένως, συνειδητοποίησε καὶ συνειδητοποιεῖ τὴν ιδιαίτερη φύση της ὡς ἁπλῶς τελεῖ τῆ Θεία Εὐχαριστία*». Π. ΤΡΕΜΠΕΛΑ, *Θ. Εὐχαριστία*, σελ. 462: «*Ἡ ὅλη λατρεία τῆς Ὁρθοδόξου Καθολικῆς Ἐκκλησίας ὡς κέντρον καὶ ἐπιστέγασμα αὐτῆς ἔχει τὴν τέλεσιν τῆς θείας Εὐχαριστίας*». Ι. ΦΟΥΝΤΟΥΛΗ, *Λειτουργικὴ Α'*, σελ. 183: «*Ἡ θεία λειτουργία εἶναι τὸ κεντρικότερον καὶ σπουδαιότερον μυστήριον τῆς Ἐκκλησίας, αὐτὴ ἡ ἴδια ἡ ζωὴ καὶ ἡ αὐξησὴ της καὶ ἡ ἐν Χριστῷ τελειώσῃ της. Ὅλες οἱ ἱερέες τελετές καὶ τὰ μυστήρια προπαρασκευάζουν γιὰ τὴ συμμετοχὴ σ' αὐτὴ καὶ τελειώνονται δι' αὐτῆς. Εἶναι τὸ μυστήριον τῆς Καινῆς Διαθήκης, τὸ καινὸ Πάσχα, πού ἐορτάζει ὁ λαὸς τοῦ Θεοῦ καὶ δι' αὐτοῦ μεταβαίνει ἐκ τοῦ θανάτου στὴ ζωὴ*». S. HARAKAS, *The Orthodox Church*, σελ. 100: «*... the Divine Liturgy is the central act of the Church*».

¹⁴ Πρβλ. Ν. ΤΡΕΜΠΕΛΑ, *Δογματικὴ*, τόμ. Γ', σελ. 146: «*... Ὁ πέπλος ὁμως τοῦ μυστηρίου καὶ τῆς ὑπερφουδῆς μυστικότητος ὑπὲρ πᾶν ἄλλο μυστήριον ἐπικαλύπτει τὴν θεϊαν Εὐχαριστίαν*». Χ. ΑΝΔΡΟΥΤΣΟΥ, *Δογματικὴ*, σελ. 345 – 346: «*Ἐν ᾧ ἐν τοῖς λοιποῖς μυστηρίοις τὸ αἰσθητὸν εἶνε τὸ μέσον, δι' οὗ συμβολίζεται ἅμα καὶ μεταδίδεται ἡ θεία χάρις, ἐν τῇ εὐχαριστίᾳ εἶνε παρῶν αὐτὸς ὁ Κύριος ὑπὸ τὰ εἶδη τοῦ ἄρτου καὶ τοῦ οἴνου. Ἐν ᾧ δὲ ἐν τοῖς ἄλλοις μυστηρίοις παρίσταται ὁ Σωτὴρ διὰ τῆς δυνάμεως αὐτοῦ ἐνεργῶν τὸν ἀγιασμόν τῶν πιστῶν, ἐν τῇ εὐχαριστίᾳ πάρεστιν αὐτὸς ὁ ἐνανθρωπήσας λυτρωτὴς ὑποστατικῶς καὶ οὐσιωδῶς. Ἐντεῦθεν ἡ μὲν εὐχαριστία διὰ τὴν πραγματικὴν παρουσίαν ὑπελήφθη ὡς συνέχεια ἅμα καὶ ἐπέκτασις τοῦ μυστηρίου τῆς ἐνανθρωπήσεως, ἀποτελοῦσα μετὰ τοῦ δόγματος τῆς ἀγίας Τριάδος καὶ τοῦ τῆς ἐνσαρκώσεως τὸ ὑψιστον καὶ ἀγιώτατον τῆς*

μυστήριο το οποίο συνέστησε ο ίδιος ο Κύριος¹⁵ και το οποίο εν συνεχεία παρέδωσε στους μαθητές Του, κατά την τέλεση του Μυστικού Δείπνου.¹⁶

Χριστιανικῆς θρησκείας μυστήριον» Γ. ΚΑΨΑΝΗ, Ἐκκλησιολογία καὶ Ποιμαντική, σελ. 35: «Οἱ Χριστιανοὶ πάντοτε θεωροῦσαν τὴν θεϊὰν Λειτουργίαν ὡς τὸ κέντρον τῆς Λατρείας τοῦ Κυρίου. Κάθε Κυριακὴν, ἡμέραν ἀναμνήσεως τῆς Ἀναστάσεως τοῦ Κυρίου, οἱ Χριστιανοὶ συνήγοντο διὰ νὰ τελέσουν τὴν θεϊὰν Εὐχαριστίαν, νὰ συναντήσουν προσωπικῶς τὸν Ἀναστάντα Κύριον, νὰ ἐνωθοῦν μαζί Του καὶ μεταξύ των εἰς ἓν σῶμα, μίαν κοινωνίαν, μίαν οἰκογένειαν καὶ νὰ προσφέρουν τὴν εὐχαριστίαν των εἰς τὸν Κύριον δι' ὅλα τὰ θαυμάσια ἔργα Του : τὴν δημιουργίαν τοῦ κόσμου, τὴν πλάσιν τοῦ ἀνθρώπου, τὴν προετοιμασίαν τῆς σωτηρίας κατὰ τοὺς χρόνους τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης καὶ τὴν ἀνάπλασιν τοῦ ἀνθρώπου καὶ τῆς κτίσεως μὲ τὸ σωτήριον ἔργον τοῦ Χριστοῦ»· Β. ΦΕΙΔΑ, Ἐκκλησιαστικὴ Ἱστορία, τ. Α', σελ. 57: «Κέντρο λοιπὸν τῆς πνευματικῆς ζωῆς κάθε χριστιανικῆς κοινότητος κατὰ τὴν ἀποστολικὴν ἐποχὴ ἦταν ἡ θεία εὐχαριστία, μὲ τὴν ὁποία συνδέοταν ὁ ὅλος θρησκευτικὸς βίος τῶν πιστῶν καὶ στήν ὁποία βιωνόταν ἡ ἔνωσὴ τους μὲ τὸν Χριστό, τὴν κεφαλὴν τῆς Ἐκκλησίας»· ΣΥΜΕΩΝ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ, Περὶ τῆς Ἱερᾶς Λειτουργίας, PG, τόμ. 155, στ. 253 BC: «Τὰ μὲν οὖν περὶ τῆς ἱερᾶς λειτουργίας, ἦν εὐχαριστίαν καὶ κοινωνίαν ὁ ἰσαπόστολος ὀνομάζει ἱερὸς Διονύσιος,... Κοινωνία τοίνυν ἐστὶν ἔνωσις Θεοῦ μεθ' ἡμῶν, θέωσις ἡμῶν, ἀγιασμός, χάριτος πλήρωμα, ἔλλαμψις, ἀποτροπὴ παντὸς ἐναντίου. Χορηγία παντὸς ἀγαθοῦ, καὶ τι ἕτερον ἢ Θεοῦ σύγκρασις τε καὶ κοινωνία; **Τοῦτο μυστήριον μυστηρίων, καὶ ἀγίων ἀγιασμός, καὶ ὄντως ἀγίων ἅγιον, καὶ τελετῶν ἀπάντων τελετὴ, καὶ τελετάρχης τε καὶ τελεστικὴ**»· J. MEYENDORFF, *Orthodox Church*, σελ. 65: «... *the Eucharist was the Mystery of Mysteries, to use an expression of Pseudo-Dionysius*».

¹⁵ Πρβλ. Ματθ. 26, 26 – 28: «Ἐσθιόντων δὲ αὐτῶν λαβὼν ὁ Ἰησοῦς τὸν ἄρτον καὶ εὐχαριστήσας ἔκλασε καὶ ἐδίδου τοῖς μαθηταῖς καὶ εἶπε· λάβετε φάγετε· τοῦτο ἐστὶ τὸ σῶμά μου· καὶ λαβὼν τὸ ποτήριον καὶ εὐχαριστήσας ἔδωκεν αὐτοῖς λέγων· πῖετε ἐξ αὐτοῦ πάντες· τοῦτο γάρ ἐστὶ τὸ αἷμά μου τὸ τῆς καινῆς διαθήκης τὸ περὶ πολλῶν ἐκχυνόμενον εἰς ἄφεσιν ἁμαρτιῶν»· Μαρκ. 14, 22 – 24: «Καὶ ἐσθιόντων αὐτῶν λαβὼν ὁ Ἰησοῦς ἄρτον εὐλόγησας ἔκλασε καὶ ἔδωκε αὐτοῖς καὶ εἶπε· λάβετε φάγετε· τοῦτο ἐστὶ τὸ σῶμά μου· καὶ λαβὼν τὸ ποτήριον εὐχαριστήσας ἔδωκεν αὐτοῖς, καὶ ἔπιον ἐξ αὐτοῦ πάντες· καὶ εἶπεν αὐτοῖς· τοῦτο ἐστὶ τὸ αἷμά μου τὸ τῆς καινῆς διαθήκης τὸ περὶ πολλῶν ἐκχυνόμενον»· Λουκ. 22, 19 – 20: «καὶ λαβὼν ἄρτον εὐχαριστήσας ἔκλασε καὶ ἔδωκεν αὐτοῖς λέγων· τοῦτο ἐστὶ τὸ σῶμά μου τὸ ὑπὲρ ὑμῶν διδόμενον· τοῦτο ποιεῖτε εἰς τὴν ἐμὴν ἀνάμνησιν· ὡσαύτως καὶ τὸ ποτήριον μετὰ τὸ δειπνήσαι λέγων· τοῦτο τὸ ποτήριον ἢ καινὴ διαθήκη ἐν τῷ αἵματί μου, τὸ ὑπὲρ ὑμῶν ἐκχυνόμενον»· Ιω. 6, 51: «ἐγὼ εἰμι ὁ ἄρτος ὁ ζῶν ὁ ἐκ τοῦ οὐρανοῦ καταβάς· ἐάν τις φάγη ἐκ τούτου τοῦ ἄρτου, ζήσεται εἰς τὸν αἰῶνα· καὶ ὁ ἄρτος δὲ ὃν ἐγὼ δώσω, ἡ σὰρξ μου ἐστίν, ἣν ἐγὼ δώσω ὑπὲρ τῆς τοῦ κόσμου ζωῆς»· Α' Κορ. 10, 16: «τὸ ποτήριον τῆς εὐλογίας ὃ εὐλογοῦμεν, οὐχὶ κοινωνία τοῦ αἵματος τοῦ Χριστοῦ ἐστὶ; τὸν ἄρτον ὃν κλῶμεν, οὐχὶ κοινωνία τοῦ σώματος τοῦ Χριστοῦ ἐστίν;»· Α' Κορ. 11, 23 – 25: «ἐγὼ γὰρ παρέλαβον ἀπὸ τοῦ Κυρίου ὃ καὶ παρέδωκα ὑμῖν, ὅτι ὁ Κύριος Ἰησοῦς ἐν τῇ νυκτὶ ἣ παρεδίδοτο ἔλαβεν ἄρτον καὶ εὐχαριστήσας ἔκλασε καὶ εἶπε· λάβετε φάγετε· τοῦτο μου ἐστὶ τὸ σῶμα τὸ ὑπὲρ ὑμῶν κλῶμενον· τοῦτο ποιεῖτε εἰς τὴν ἐμὴν ἀνάμνησιν· ὡσαύτως καὶ τὸ ποτήριον μετὰ τὸ δειπνήσαι λέγων· τοῦτο τὸ ποτήριον ἢ καινὴ διαθήκη ἐστὶν ἐν τῷ ἐμῷ αἵματι· τοῦτο ποιεῖτε, ὅσάκις ἂν πίνητε, εἰς τὴν ἐμὴν ἀνάμνησιν». Ὡς πρὸς τὸ ευχαριστιακὸ περιεχόμενον τῆς Α' επιστολῆς πρὸς Κορινθίους, ὁ καθηγητὴς Καραβιδόπουλος παρατηρεῖ: «Διάφορες ἀκαταστασίαι κατὰ τὸ Κυριακὸν δεῖπνο (σχίσματα, περιφρόνηση πτωχῶν καὶ ἄλλα φαινόμενα πού δείχνουν ἀλαζονικὴ διάθεση τῶν κοινωνικῶν ἀνωτέρων τάξεων πρὸς τίς κατώτερες) ἀποκαθιστᾷ ὁ Παῦλος ἀναφερόμενος εἰς τὴν παράδοσιν περὶ Μ. Δείπνου, τὴν ὁποία παρέλαβε «ἀπὸ τοῦ Κυρίου» καὶ παρέδωσε στίς Ἐκκλησίας **καὶ ἐπισημαίνοντας**

Η προσέλευση των πιστών στο ύψιστο μυστήριο της μεταλήψεως του Σώματος και του Αίματος του Κυρίου,¹⁷ τους καθιστά σύσσωμους¹⁸ και

κατόπιν τόν κίνδυνο τῶν συνεπειῶν σέ περίπτωση ἀνάξιας συμμετοχῆς τῶν πιστῶν στό σῶμα καί τό αἷμα τοῦ Κυρίου» (Ι. ΚΑΡΑΒΙΔΟΠΟΥΛΟΥ, *Καινή Διαθήκη*, σελ. 244). Για περισσότερα στοιχεία αναφορικά με την περιγραφή του Μυστικού Δείπνου στις ευαγγελικές διηγήσεις, βλ. Γ. ΦΙΛΙΑ, *Λειτουργική*, σελ. 121 – 124. Πρβλ. και Α. ΑΝΤΩΝΟΠΟΥΛΟΥ, *Θεία Εὐχαριστία*, σελ. 87: «Διά τῆς ὑπό τοῦ Χριστοῦ εὐχαριστίας καί κλάσεως τοῦ ἄρτου ἄρχεται καί ἡ ὑπ' Αὐτοῦ σύστασις, ἰδρυτική τελεσιουργία καί παράδοσις τοῦ Μυστηρίου τῆς Θείας Εὐχαριστίας».

¹⁶ Για περισσότερα στοιχεία περί του χαρακτήρα του Μυστικού Δείπνου που τέλεσε ο Κύριος με τους μαθητές Του, βλ. Α. ΚΑΛΥΒΟΠΟΥΛΟΥ, *Χρόνος τελέσεως τῆς Θείας Λειτουργίας*, σελ. 117 και εξής· Α. ΑΝΤΩΝΟΠΟΥΛΟΥ, *Θεία Εὐχαριστία*, σελ. 44 και εξής. Πρβλ. και Χ. ΑΝΔΡΟΥΤΣΟΥ, *Δογματική*, σελ. 344: «Τὸ μυστήριον τῆς εὐχαριστίας εἶνε τὸ θεοσύστατον μυστήριον, καθ' ὃ ὑπὸ τὰ εἶδη τοῦ ἄρτου καί τοῦ οἴνου εἶνε πράγματι καί οὐσιωδῶς παρὼν ὁ Ἰησοῦς Χριστός, τοῦτο μὲν πρὸς κοινωνίαν τῶν πιστῶν, τοῦτο δὲ πρὸς πραγματικὴν καί ἀναίμακτον παράστασιν τῆς σταυρικῆς αὐτοῦ θυσίας». Χ. ΠΑΡΑΣΚΕΥΑΪΔΗ, (μητροπολίτου Δημητριάδος και μετέπειτα αρχιεπισκόπου Αθηνῶν και πάσης Ελλάδος), *Θεία Μετάληψη*, σελ. 6: «Ἡ θ. Εὐχαριστία δέν εἶναι ἀπλῶς ἓνα ἀπὸ τὰ ἑπτὰ Μυστήρια τῆς Ἐκκλησίας. Εἶναι τὸ κατ' ἐξοχὴν Μυστήριον τῆς Ἐκκλησίας, τὸ **Μυστήριον τῶν Μυστηρίων**. Εἶναι ἡ ἀνακεφαλαίωσις ὁλοκλήρου τοῦ μυστηρίου τῆς σωτηρίας. Τὸ συνέστησεν ὁ Κύριός μας τὸ τελευταῖον βράδυ τῆς ἐπίγειας ζωῆς Του, ἐκεῖ στό Ὑπερῶ τῆς Ἱερουσαλήμ, τῆ νύκτα τῆς Μεγ. Πέμπτης, στή διάρκεια τοῦ Μυστικοῦ Δείπνου». Ι. ΦΟΥΝΤΟΥΛΗ, *Λειτουργική Α'*, σελ. 183: «Ὡς ἀφετηρία (ενν. ἡ θεία Λειτουργία) ἔχει τὸν μυστικὸ δειπνο τοῦ Κυρίου, κατὰ τὸν ὁποῖο ὁ ἴδιος τελειώνοντας τὸ τυπικὸ ἰουδαϊκὸ Πάσχα, παρέδωσε τὸ μυστήριον τῆς θείας εὐχαριστίας, προσφέροντας τὸ σῶμα του εἰς βρώσιν καί τό αἷμα του εἰς πόσιν γιά τὸν ἁγιασμό καί τῆ σωτηρία τῶν ἀνθρώπων, "εἰς ἄφρασιν ἁμαρτιῶν καί εἰς ζωὴν αἰώνιον". Τὸ μυστήριον αὐτὸ παρέλαβαν καί παρέδωκαν οἱ ἀπόστολοι καί τό συνεχιζει ἡ Ἐκκλησία "εἰς ἀνάμνησιν" τοῦ Κυρίου "ἄχρις οὔ ἂν ἔλθῃ" (Λουκ. κβ' 19. Α' Κορ. ια' 24-25.26)». Γ. ΦΙΛΙΑ, *Μελέτες Ἱστορίας*, σελ. 120: «Ἡ ἔννοια τῆς «εὐχαριστίας» εἶναι πρωτογεννῶς συνυφασμένη με τὸ Μυστήριον, τὸ ὁποῖο παρέδωσε ὁ Κύριος κατὰ τὸ Μυστικὸ Δεῖπνον».

¹⁷ Πρβλ. ΙΩΑΝΝΟΥ ΤΟΥ ΔΑΜΑΣΚΗΝΟΥ, *Περὶ τοῦ ἀχράντου σώματος οὗ μεταλαμβάνομεν*, PG, τόμ. 95, στ. 405 Α: «Τὸ τοῦ Κυρίου καί Θεοῦ ἡμῶν σώματος οὗ μεταλαμβάνομεν, ἀδελφοί, αὐτὸ ἐστὶ τὸ σῶμα, ὃ ἐκ τῆς ἡμετέρας οὐσίας ἀνέλαβεν, ὃ ἐκ τῆς ἀχράντου καί Θεοτόκου προσείληφεν». W. KILLEN, *Worship*, σελ. 315: «*In the second century Baptism was called "regeneration" and the Eucharistic bread was known by the compendious designation of "the Lord's body"*». Για περισσότερα στοιχεία αναφορικά με τις συνάξεις των χριστιανῶν ἀπὸ τα πρωτοχριστιανικά χρόνια, βλ. V. ALIKIN, *Christian Gathering*, σελ. 40 και εξής.

¹⁸ Πρβλ. Εφεσ. 1, 22 – 23: «... καὶ αὐτὸν ἔδωκε **κεφαλὴν ὑπὲρ πάντα τῆ ἐκκλησία, ἣτις ἐστὶ τὸ σῶμα αὐτοῦ**, τὸ πλήρωμα τοῦ τὰ πάντα ἐν πᾶσι πληρουμένου». Κολ. 1, 18: «καὶ αὐτός ἐστὶν ἡ κεφαλὴ τοῦ σώματος, τῆς ἐκκλησίας». Α' Κορ. 6, 15: «οὐκ οἴδατε ὅτι τὰ σώματα ὑμῶν μέλη Χριστοῦ ἐστίν;». Ε. ΠΑΠΑΧΑΡΑΛΑΜΠΟΥΣ, *Ὅροι καί προϋποθέσεις*, σελ. 11: «Ἡ Ἐκκλησία εἶναι τὸ μυστικὸν σῶμα, τοῦ ὁποῖου κεφαλὴ εἶναι αὐτός ὁ ἰδρυτῆς τῆς Ἐκκλησίας, ὁ Ἰησοῦς Χριστός». Ι. ΖΗΖΙΟΥΛΑ (Μητροπ. Περγάμου), *Ἡ ἐνότης τῆς Ἐκκλησίας*, σελ. 44 – 45: «**Ὁ χαρακτηρισμὸς τῆς Ἐκκλησίας ὡς «σώματος Χριστοῦ**», ὅστις πολλὴν συζήτησιν ἔχει προκαλέσει μεταξὺ τῶν νεωτέρων ἐρευνητῶν, δέν δύναται νὰ νοηθῆ μακρὰν τῆς εὐχαριστιακῆς ἐμπειρίας τῆς Ἐκκλησίας, ἣτις καὶ ὑπῆρξε πιθανώτατα ἡ πηγὴ, ἐξ ἧς προῆλθεν ἡ χρῆσις τοῦ ὄρου τούτου». ΧΡΗΣΤΟΥ Π., *Κοινωνιολογία Μ.*

σύναιμους¹⁹ μὲ Εκείνον,²⁰ σύμφωνα μὲ τὴ θεία ρήση: «ὁ τρώγων μου τὴν σάρκα καὶ πίνων μου τὸ αἷμα ἐν ἐμοὶ μένει, καὶ γὰρ ἐν αὐτῷ».²¹ Ἐν

Βασιλείου, σελ. 74: «Παραλλήλως πρὸς τὴν κοσμικὴν κοινωνίαν ὑφίσταται ἡ χριστιανικὴ κοινωνία. Οἱ πιστοὶ εἶναι μὲν μέλη τῶν ἐπὶ μέρους κοσμικῶν πολιτειῶν, ἀλλὰ ταυτοχρόνως ἀνήκουν καὶ εἰς τὴν χριστιανικὴν πολιτείαν, ἀποτελοῦντες, ἀσχέτως πρὸς τὴν κοσμικὴν προέλευσιν αὐτῶν, «ἓνα λαὸν» καὶ μίαν κοινωνίαν, τὴν «Ἐκκλησίαν»... **Ἡ Ἐκκλησία ἀποτελεῖ ὑπερκόσμιον κοινωνίαν, ναὸν τοῦ ἁγίου Πνεύματος, σῶμα τοῦ Χριστοῦ ἡγιασμένον καὶ δεδοξαμένον**». Γ. ΜΑΝΤΖΑΡΙΔΗ, Ἠθικὴ II, σελ. 159: «Μὲ τὴν εὐχαριστιακὴν κοινωνίαν οἱ διασπασμένοι ἄνθρωποι ἐνώνουνται μὲ τὸν Θεὸν καὶ μεταξὺ τους. Γίνονται μέλη τοῦ σώματος τοῦ Χριστοῦ καὶ παιδιὰ τοῦ Θεοῦ». Γ. ΦΙΛΙΑ, Θεώρηση τῆς θείας Εὐχαριστίας, σελ. 46: «... Ἡ λατρεία, ἐπομένως, εἶναι «χριστοδίδακτη» καὶ ἀποτελεῖ τὸ μόνο τρόπο ἐνώσεως μὲ τὸν Χριστό. Ἡ «συσσωμάτωση» μὲ τὸν Χριστό, τὴν ὁποία ἐνεργεῖ ἡ Ἐκκλησία, εἶναι μόνο μυστηριακὴ. Ὁ «χριστοδίδακτος» χαρακτήρας τῆς λατρείας τὴν καθιστᾷ μυστήριον πὸν δὲν μπορεῖ νὰ κριθεῖ μὲ ἀνθρώπινα μέτρα. Πρόκειται γιὰ μιὰ ἐσώτατη λειτουργία, ἡ ὁποία ἐνεργεῖται στὴν Ἐκκλησία ἀπὸ τὸ Ἅγιο Πνεῦμα».

¹⁹ Πρὸβλ. Χ. ΑΝΔΡΟΥΤΣΟΥ, Δογματικὴ, σελ. 360 – 361: «Ἡ θεία εὐχαριστία ἐνοῦσα τοὺς πιστοὺς μετὰ τοῦ Κυρίου πληροῖ ἐν γένει τὴν ψυχὴν χάριτος καὶ πάντων τῶν πνευματικῶν ἀγαθῶν καὶ εὐλογιῶν, ὅσας ἐπάγεται ἡ τοιαύτη μυστικὴ μετὰ τοῦ Κυρίου ἐνωσις». Ν. ΜΗΤΣΟΠΟΥΛΟΥ, Θέματα Δογματικῆς, σελ. 318: «Ἐν τῇ θείᾳ Εὐχαριστίᾳ δὲν μεταδίδεται ἀπλῶς ἡ χάρις τοῦ Χριστοῦ, ὡς εἰς τὰ ἄλλα ἱερά Μυστήρια, ἀλλ' αὐτὸς οὗτος ὁ Κύριος. **Διὰ τῆς κοινωνίας τοῦ σώματος καὶ τοῦ αἵματος τοῦ Χριστοῦ ὁ πιστὸς συσσωματοῦται τῷ Χριστῷ καθιστάμενος ἀληθῶς σύσσωμος καὶ σύναιμος Αὐτῷ**». ΕΙΡ. ΧΡΙΣΤΙΝΑΚΗ – ΓΛΑΡΟΥ, Μετουσίωση, σελ. 34: «Ἡ Θεία Εὐχαριστία εἶναι τὸ μυστήριον, τὸ ὁποῖο ὅταν βιώνεται συνειδητὰ καὶ με συνέπεια **ὁδηγεῖ τὸν μετέχοντα στὴ συνουσίωση, δηλαδὴ στὴν ἐνώση με τὸ Χριστὸ μέσα στὴν Ἐκκλησία Του**».

²⁰ Πρὸβλ. καὶ Ν. ΓΕΩΡΓΟΠΟΥΛΟΥ, *Communio*, σελ. 123 – 124: «Ἐν τῇ θείᾳ εὐχαριστίᾳ ἐκφράζεται εἰδικώτερον ἡ ἁγία ζωὴ τῆς Ἐκκλησίας, ἐν τῷ κέντρῳ τῆς ὁποίας ἴσται τὸ μυστήριον τοῦτο. Ἐνταῦθα ῥέουσιν οἱ κρουνοὶ τῆς χάριτος, δι' ὧν τρέφονται καὶ ἐνδυναμοῦνται πνευματικῶς οἱ πιστοί. Ἡ θεία εὐχαριστία ὡς μυστήριον καὶ ὡς θυσία ἀποτελεῖ τὸν μυστηριακὸν σύνδεσμον τὸν ἐνοῦντα πάντας τοὺς πιστοὺς. **Ἐν τῇ μεταλήψει τοῦ μυστηρίου τούτου ἐκφράζεται κατὰ τὸν πληρέστερον τρόπον ἡ ἐνότης τῆς Ἐκκλησίας**. Τὸ μυστήριον τοῦτο ἀποτελεῖ περαιτέρω τὴν ἐνθερμον ἐξάρτησιν καὶ τὸν ἀδιάκοπον σύνδεσμον τῆς παρουσίας ζωῆς τῆς Ἐκκλησίας μετὰ τῶν ἱστορικῶν συμβάντων τῆς Σταυρώσεως καὶ τῆς Ἀναστάσεως τοῦ Σωτῆρος. **Ἡ ἐν τῷ παρόντι μυστηρίῳ παροχὴ τοῦ σώματος καὶ αἵματος τοῦ Χριστοῦ καθιστᾷ τοὺς εἰς αὐτὸ προσερχόμενους «Θεοφόρους» καὶ «Χριστοφόρους»**». Η. ΜΟΥΤΣΟΥΛΑ, Γρηγόριος Νύσσης, σελ. 464: «... ἡ Θεία Εὐχαριστία ἀποτελεῖ πνευματικὴν τροφήν καὶ τὸ ὑπὸ τῶν πιστῶν ἐσθιόμενον σῶμα, ὅπερ τυγχάνει τὸ θεοθὲν σῶμα τοῦ Χριστοῦ, ἐνώνει τὸ θεῖον μὲ τὸ ἀνθρώπινον καὶ τὸ γήινον». Χ. ΒΟΥΛΓΑΡΗ, Ἐνότης, σελ. 416 – 417: «... Ἐντεῦθεν ἡ σχέσις τῆς Θ.Ε. (ἐνν. τῆς Θείας Εὐχαριστίας) πρὸς τὸν Μυστικὸν Δεῖπνον νοεῖται, ἀφ' ἐνὸς μὲν ὡς ταυτότητος τοῦ ἐν τῷ Σταυρῷ καὶ τῷ Μυστηρίῳ θυσιαζομένου Ἰησοῦ Χριστοῦ, ἀφ' ἑτέρου δὲ ὡς ταυτότητος τῆς ἐν ἀμφοτέροις ἐκδηλωθείσης θείας ἐνεργείας, ὡς ἐπίσης καὶ ὡς ταυτότητος τοῦ ἐπιδιωκομένου σκοποῦ, ὅστις συνίσταται εἰς τὴν «κοινωνίαν» τῶν μελῶν τῆς Ἐκκλησίας μετὰ τοῦ Χριστοῦ. Ὡς δ' ὀρθῶς παρατηρεῖ ὁ καθηγητὴς Μ. Α. Σιώτης, τὸ ἀνὰ πᾶσαν τελεσιουργίαν τοῦ Μυστηρίου νέον ἐκάστοτε στοιχεῖον οὐδὲν ἄλλο εἶναι, εἰμὴ ἢ ἐκάστοτε **νέα κοινωνία τῶν μελῶν τῆς Ἐκκλησίας μετὰ τοῦ Σωτῆρος Χριστοῦ**». Ι. ΡΩΜΑΝΙΔΟΥ, (πρωτοπρ.), Θεολογία, σελ. 164: «Ὅταν κοινωνοῦμε τὸ Σῶμα καὶ τὸ Αἷμα τοῦ Κυρίου, δὲν παίρνομε μόνο ἓνα κομμάτι τοῦ Χριστοῦ μέσα μας, ἀλλὰ ὁ καθένας πὸν κοινωνεῖ παίρνει **ὀλόκληρον τὸν Χριστὸ μέσα Του**». Γ. ΚΑΨΑΝΗ, Ἐκκλησιολογία καὶ Ποιμαντικὴ, σελ. 35: «ὁ

προκειμένω, ο λόγος του αγίου Συμεών, αρχιεπισκόπου Θεσσαλονίκης (15^{ος} αι. μ.Χ.), είναι κατηγορηματικός: «**Ἡ κοινωνία δὲ αὐτῶ ἐνοῖ τῷ Δεσπότῃ, καὶ αὐτοῦ τῆς σαρκὸς ἀληθῶς καὶ τοῦ αἵματος κοινωνοῦμεν. Καὶ ἐπεὶ διὰ βρώσεως ἀπεθάνομεν καὶ παραδείσου καὶ Θεοῦ ἐχωρίσθημεν, τὴν ζωὴν τὴν αἰώνιον διὰ τῆς κοινωνίας ἀναλαμβάνομεν αὐθις, καὶ τὴν φθορὰν ἀποβαλλόμενοι, τῷ ἀθανάτῳ ἐνούμεθα, θνητῷ δι' ἡμᾶς διὰ σαρκὸς**

πιστὸς ... εἰς τὴν θείαν Εὐχαριστίαν ἐναγκαλίζεται τὸν Χριστόν, συνουσιούται μὲ τὸν Χριστόν, μείγνυται ἀμείκτως καὶ ἐνοῦται ἀσυγχύτως μὲ τὸν ἀγαπημένον Κύριον»· P. ROREM, *Pseudodionysius*, σελ. 103: «*The point is not simply that Jesus' body is represented in the material of bread and wine, but that the process of becoming a visible and corporeal body is symbolized in the unveiling and dividing of the loaf and cup. It has become pluralized so that many may partake of it and thereby be made one with Christ and with each other.*».

²¹ Ιω. 6, 56. Βλ. και ΝΙΚΟΛΑΟΥ ΚΑΒΑΣΙΛΑ, *Περὶ τῆς ἐν Χριστῷ ζωῆς, Λόγος τέταρτος, Τίνα συντέλειαν αὐτῇ δίδωσιν ἡ ἱερὰ κοινωνία*, PG τόμ. 150, στ. 585 B: «*Οὕτω τέλειόν ἐστι μυστήριον τελετῆς ἀπάσης διαφερόντως καὶ τῶν ἀγαθῶν ἐπ' αὐτὴν ἄγει τὴν κορυφὴν, ἐπεὶ καὶ πάσης ἀνθρωπείας σπουδῆς ἐνταῦθα δὴ τὸ ἔσχατον τέλος. Θεοῦ γὰρ αὐτοῦ τυγχάνομεν ἐν αὐτῷ καὶ Θεὸς ἡμῖν ἐνοῦται τὴν ἔνωσιν τὴν τελεωτάτην· τοῦ γὰρ ἐν πνεύμα μετὰ τοῦ Θεοῦ γενέσθαι, τίς ἂν ἀκριβεστέρα γένοιτο συναφή; Διὰ ταῦτα καὶ τοῖς ἄλλοις μυστηρίοις τὸ τελείον εἶναι παρέχεται μόνη τελετῶν ἡ Εὐχαριστία*». Πρὸβλ. και Ν. ΓΕΩΡΓΟΠΟΥΛΟΥ, *Communio*, σελ. 81: «*... ἡ ἀγιότης τῆς Ἐκκλησίας ἐγκείται ἐν τῇ οὐσίᾳ αὐτῆς καθ' ὅσον αὐτὴ εἶναι ἔνθεν μὲν θεανθρώπινος ὀργανισμὸς καὶ ζῶν σῶμα, ἔνθεν δὲ ὑπεφυσικὴ καὶ ἀγία κοινωνία Θεοῦ καὶ ἀνθρώπων*»· Ξ. ΠΑΠΑΧΑΡΑΛΑΜΠΟΥΣ, *Ὅροι καὶ προϋποθέσεις*, σελ. 11: «*Ἡ ἐνότης τῆς Ἐκκλησίας ἐκφράζεται κατὰ τὸν κλασσικώτερον τρόπον ἐν τῇ εὐχαριστιακῇ συνάξει τῆς Ἐκκλησίας τοῦ Χριστοῦ καὶ τῇ Μεταλήψει ὑπὸ τῶν συμμετεχόντων εἰς αὐτὴν μελῶν τοῦ τιμίου σώματος καὶ τοῦ αἵματος τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ, εἰς τὴν σύναξιν τῆς Ὀρθοδόξου Καθολικῆς Ἐκκλησίας, ἡ ὁποία τελεῖται ὑπὸ τοῦ ἐπισκόπου ἢ τοῦ πρὸς τοῦτο ἐξουσιοδοτημένου ὑπ' αὐτοῦ πρεσβυτέρου*»· Β. ΠΙΑΝΝΟΠΟΥΛΟΥ, *Οἰκουμενικὲς Σύνοδοι*, σελ. 264: «*... μετ' ἡ συμμετοχῆ του (ενν. ο κατ' εικόνα Θεοῦ κτισθεὶς ἄνθρωπος) στὸ «σῶμα» καὶ τὸ «αἷμα» τοῦ Χριστοῦ γίνεται ἓνα «τῇ μετουσίᾳ» μὲ τὸν Χριστό καὶ ἀγιάζεται κατὰ τὴν ψυχὴ καὶ τὸ σῶμα του «τῇ μεθέξει τῆς θείας χάριτος»*»· Ν. ΤΖΙΡΑΚΗ, *Περὶ Μετουσιώσεως*, σελ. 17: «*Τὸ μυστήριον τῆς θ. Εὐχαριστίας ἐντάσσεται εἰς τὸν χῶρον τῆς περι τὸν ἄνθρωπον θείας Οἰκονομίας, σχετίζεται δὲ ἀμεσῶτα πρὸς τὴν ἐνανθρώπησιν τοῦ Χριστοῦ. Ὅπως δηλαδὴ διὰ τῆς ἐνανθρωπήσεως ὁ Χριστὸς μετέλαβε «τῆς πτωχῆς καὶ ἀσθενοῦς ἡμῶν φύσεως», τοιοῦτοτρόπως, τηρουμένων τῶν ἀναλογιῶν, διὰ τῆς κοινωνίας ἐν τῇ θείᾳ Εὐχαριστίᾳ μεταλαμβάνομεν καὶ ἡμεῖς τῆς Θεότητος. Ἐξ ἐπόψεως ἐπομένως ἀνθρωπολογικῆς καὶ σωτηριολογικῆς, ἡ εὐχαριστιακὴ βρῶσις καὶ πόσις εἶναι ὅ,τι ὁ Θεὸς ἠθέλησε νὰ προσφέρῃ εἰς τὸν ἄνθρωπον ἐν τῷ μυστηρίῳ τῆς θείας Εὐχαριστίας*»· Χ. ΒΟΥΛΓΑΡΗ, *Ἐνότης*, σελ. 418: «*... Οὕτω, τὸ Μυστήριον τῆς Θ.Ε. ἀποβαίνει ὁ κατ' ἐξοχὴν συντελεστής τῆς ἐνότητος τῆς Ἐκκλησίας, καθόσον διὰ τῆς κοινωνίας τοῦ σώματος καὶ τοῦ αἵματος τοῦ Χριστοῦ, οἱ πιστοὶ καθίστανται σύμφυτα μέλη τοῦ σώματος αὐτοῦ, δηλ. τῆς Ἐκκλησίας, ὑπὸ τὴν αὐτὴν κεφαλὴν*»· Π. ΡΟΔΟΠΟΥΛΟΥ (μητροπ. Τυρολόης καὶ Σερεντίου), *Ὁ Καθαγιασμός*, σελ. 17: «*... Ὁ σκοπὸς δὲ τοῦ Μυστηρίου ἐπιτυγχάνεται διὰ τῆς ὑπὸ τῶν πιστῶν μεταλήψεως του, διὰ τῆς κοινωνίας αὐτῶν μετὰ τοῦ Χριστοῦ*».

γεγονότι».²² Στην ίδια γραμμή κινείται και ο Αμβρόσιος Μεδιολάνων, ο οποίος επισημαίνει τα εξής χαρακτηριστικά: «οὗτός ἐστιν ὁ ἄρτος ὁ ζῶν, ὃς κατέβη ἐξ οὐρανοῦ· οὗτος ὁ ἄρτος ἡ σὰρξ ἐστιν, καθὼς αὐτὸς ἔφη· οὗτος ὁ ἄρτος ὃν ἐγὼ δώσω, ἡ σὰρξ μου ἐστιν. οὗτός ἐστιν ὁ καταβάς οὗτός ἐστιν ὃν ὁ πατὴρ ἠγάσεν καὶ ἔπεμψεν εἰς τὸν κόσμον».²³

Ἡ απαράμιλλη αξία του ἐν λόγῳ μυστηρίου,²⁴ οδήγησε ἀβίαστα τὴν Ἐκκλησία στὴ δημιουργία κάποιων σημαντικῶν προϋποθέσεων,²⁵ τις

²² ΣΥΜΕΩΝ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ, *Περὶ τῶν ἱερῶν τελετῶν*, ΛΣΤ', ΡG, τόμ. 155, στ. 177 CD. Πρβλ. καὶ Π. ΡΟΔΟΠΟΥΛΟΥ (μητροπ. Τυρολόης καὶ Σερεντίου), *Ὁ Καθαγιασμός*, σελ. 15: «Ἡ Θ. Εὐχαριστία, ζῶσα πρᾶξις τοῦ Σώματος τοῦ Χριστοῦ, προσφέρεται ὑπὸ συμπάσης τῆς Ἐκκλησίας, κλήρου καὶ λαοῦ, κατὰ τὴν προσφορὰν – προσκομιδὴν καὶ λαμβάνεται κατὰ τὴν κοινωνίαν. Διὰ τοῦτο καὶ ἡ ἐντολὴ τοῦ Χριστοῦ ἔχει διατυπωθῆ εἰς τὸν πληθυντικὸν ἀριθμὸν· «τοῦτο ποιεῖτε ... λάβετε, φάγετε ... πίετε ἐξ αὐτοῦ πάντες...». **Εἶναι διπλῆ πρᾶξις, προσφορὰ καὶ κοινωνία**»· Α. ΓΛΑΡΟΥ, *Θεῖα Παιδαγωγία*, σελ. 180: «Ἡ προσωπικὴ συνάντησις με τὸ Χριστό ἐστὶν ἡ μόνη προσέγγισις τῆς Ἀλήθειας. Ὁ τόπος αὐτῆς τῆς συνάντησις ἐστὶν ἡ «σύναξις» τῶν πολλῶν «εἰς ἓν». **Ἡ Ἐκκλησία δὲν εἶναι συνάθροιση ατομικότητων ἀλλὰ κοινωνία προσώπων.** Ἡ ἀγωγή τῆς ταυτίζεται με τὴν «παιδαγωγία τοῦ προσώπου». Ἡ ολοκλήρωσις τοῦ ἔργου τῆς εἶναι ὁ ἁγιασμός του»· Γ. ΚΑΨΑΝΗ, *Ἐκκλησιολογία καὶ Ποιμαντικὴ*, σελ. 34 – 35: «Κοινωνῶν ὁ πιστὸς τὸ Σῶμα καὶ τὸ Αἷμα τοῦ Χριστοῦ «εἰς ἄφεσιν ἁμαρτιῶν καὶ εἰς ζωὴν αἰώνιον» **ἀφθαρτίζεται, ἀθανατίζεται καὶ σώζεται ἀπὸ τὴν σπουδαιότεραν συνέπειαν τοῦ προπατορικοῦ ἁμαρτήματος, τὸν θάνατον**»· Α. ΑΝΤΩΝΟΠΟΥΛΟΥ, *Θεῖα Εὐχαριστία*, σελ. 93: «Ὁ Κύριος διὰ τῆς προσφορᾶς τοῦ Σώματος καὶ τοῦ Αἵματος Αὐτοῦ προσφέρει καὶ τὴν ἄφεσιν καὶ λύτρωσιν ἐκ τῶν ἁμαρτιῶν εἰς τοὺς ἀνθρώπους. Οἱ μετέχοντες τοῦ Μυστηρίου τῆς Θεῖας Εὐχαριστίας καὶ οἱ κοινωνοῦντες τοῦ Σώματος καὶ τοῦ Αἵματος τοῦ Κυρίου **καθίστανται κοινωνοὶ τῆς Ἀναστάσεως Αὐτοῦ καὶ προγεύονται τῆς αἰώνιου ζωῆς**»· D. FAIRBAIRN, *Christology*, σελ. 63: «as God's giving himself to humanity... we become gods and sons of God by grace».

²³ ΑΜΒΡΟΣΙΟΣ ΜΕΔΙΟΛΑΝΩΝ, ACO 1.1.2, σελ. 43.

²⁴ Για περισσότερα στοιχεῖα αναφορικὰ με τὴν ιδιαίτερη αξία τῆς συμμετοχῆς τῶν πιστῶν στο μυστήριον τῶν μυστηρίων, τὴ θεῖα Εὐχαριστία, βλ. Α. ΒΟΥΡΛΗ, *Χριστολογία*, σελ. 296 – 297: «..., ἡ συμμετοχὴ τοῦ πιστοῦ εἰς τὸ μυστήριον τῆς θ. Εὐχαριστίας ἀποτελεῖ τὴν κορυφῶσιν τῆς μυστικῆς βιώσεως τοῦ Πάθους καὶ τῆς Ἀναστάσεως τοῦ Κυρίου, ὅταν μάλιστα αὕτη γίνεται ἐπαξίως καὶ δὴ κατὰ τὴν νύκτα τῆς ἀναστασίμου θ. Λειτουργίας. Ὁ πιστὸς τότε ἐπιβραβεύεται διὰ τὸν μακρὸν πνευματικὸν ἀγῶνα τῆς Μ. Τεσσαρακοστῆς λαμβάνων τὴν θ. Κοινωνίαν ὡς στέφανον τῆς πνευματικῆς του ἐν Χριστῷ νίκης. Διὰ τῆς συμμετοχῆς του εἰς τὸ ἀναίμακτον Δεῖπνον ἐνοῦται οὗτος μυστικῶς μετὰ τοῦ Σώματος καὶ τοῦ Αἵματος τοῦ Κυρίου Του καὶ ἐξαγιαζεται. Μετέχει «τῶν ἀχράντων καὶ ἀθανάτων, καὶ ζωοποιῶν καὶ φρικτῶν Μυστηρίων...» εἰς ἄφεσιν ἁμαρτιῶν, καὶ εἰς ζωὴν αἰώνιον· εἰς ἁγιασμόν, καὶ φωτισμόν, καὶ ῥώμην, καὶ ἴασιν, καὶ ὑγίαν ψυχῆς τε καὶ σώματος· καὶ εἰς ἐξάλειψιν καὶ παντελῆ ἀφανισμόν τῶν πονηρῶν... λογισμῶν, καὶ ἐνθυμήσεων, καὶ προλήψεων, καὶ νυκτερινῶν φαντασιῶν τῶν σκοτεινῶν καὶ πονηρῶν πνευμάτων», εἰς διόρθωσιν βίου καὶ ἀσφάλειαν, εἰς αὔξησιν ἀρετῆς καὶ τελειότητος, εἰς πλήρωσιν ἐντολῶν, εἰς Πνεύματος ἁγίου κοινωνίαν, εἰς ἐφόδιον ζωῆς αἰώνιου καὶ εἰς ἀπολογίαν ἐμπρόσδεκτον, τὴν ἐπὶ τοῦ φοβεροῦ βήματος» τοῦ Κυρίου κατὰ τὴν Β' Παρουσίαν»· Ι. ΦΟΥΝΤΟΥΛΗ, *Τελετουργικά Θέματα*, σελ. 268: «Ἡ θεῖα λατρεία –εἰδικώτερα ἢ θεῖα Λειτουργία...– εἶναι

οποίες είναι ανάγκη να πληρούν οι πιστοί, προκειμένου να μεταλαμβάνουν των αχράντων μυστηρίων,²⁶ υποδεχόμενοι το ίδιο το Σώμα και το Αίμα του Κυρίου.²⁷ Η σχετική μέριμνα της μητέρας Εκκλησίας, μάλιστα, είναι αποτυπωμένη στα κείμενα των ιερών κανόνων, τόσο αυτών που θεσπίστηκαν από τις Οικουμενικές Συνόδους, όσο κι

τό ιερό έργο της συνόλου Εκκλησίας, κλήρου μαζί και λαού. Μετέχει σ' αυτό ή σύμπασα Εκκλησία, ιεραρχικά και κατά τό θέλημα του Θεού διαρθρωμένη, μέ τόν αναγνώστη, τόν ψάλτη, τόν κηροφόρο, τόν νεωκόρο, τούς τυχόν μοναχούς ή μοναχές και τό άπειρο ή εύαρίθμητο πλήθος του λαού του Θεού. Όλοι συνεργάζονται στην τέλεση της λατρείας και όλοι καρπούνται τά πνευματικά αγαθά και τίς δωρεές του άγιου Πνεύματος, πού άπορρέουν από τήν τέλεσή της». Πρβλ. και Γ. ΜΑΝΤΖΑΡΙΔΗ, *Ηθική ΙΙ*, σελ. 157: «Κάθε θεία Λειτουργία άνακεφαλαιώνει ολόκληρο τό μυστήριο της οικονομίας του Θεού για τή σωτηρία των ανθρώπων». Π. ΡΟΔΟΠΟΥΛΟΥ (μητροπ. Τυρολόης και Σερεντίου), *Ο Καθαγιασμός*, σελ. 14 – 15: «...τό κατά τήν θείαν μετάληψιν λαμβανόμενον, είναι πλήρωμα Αγίου Πνεύματος».

²⁵ Για περισσότερα στοιχεία αναφορικά με τις γενικές προϋποθέσεις που χρειάζεται να πληρούν οι πιστοί για να προσέλθουν στο μυστήριο της θείας Ευχαριστίας, βλ. Α. ΚΑΛΥΒΟΠΟΥΛΟΥ, *Χρόνος τελέσεως της Θείας Λειτουργίας*, σελ. 188: «Η προσέλευσις εις τήν θείαν εύχαριστίαν, ως έμφαίνεται σαφώς από τας πηγάς, προϋπέθετεν άνέκαθεν (α) τήν βαθείαν πίστιν και εύλάβειαν των πιστών προς τό μυστήριον, ... και (β) κατάλληλόν τινα προετοιμασίαν, ή όποία συνίστατο: εις τήν έξέτασιν της συνειδήσεως...· εις τήν συγχώρησιν και τήν συμφιλίωσιν...· και εις τήν έξομολόγησιν... Περι τής πνευματικής αυτής προετοιμασίας και προδιαθέσεως των πιστών δια τήν συμμετοχήν εις τό μυστήριο όμιλούν και μεταγενέστεραι του πρώτου αιώνος πηγαί, αί όποία όμως προσθέτουν και τήν νηστείαν ως έτερον άναγκαϊον και άπαραίτητον στοιχείον». Χ. ΠΑΡΑΣΚΕΥΑΪΔΗ, (μητροπολίτου Δημητριάδος και μετέπειτα αρχιεπισκόπου Αθηνών και πάσης Ελλάδος), *Θεία Μετάληψη*, σελ. 19 – 22.

²⁶ Πρβλ. Α. ΒΟΥΡΛΗ, *Χριστολογία*, σελ. 300 – 302: «Ιδιαίτέρως μνημονεύεται ύπό των Ύμνων ή μετά πίστεως και διακρίσεως προσέλευσις εις τό Μυστήριο. Και ένω προσκαλούνται ύπ' αυτών πάντες οι πιστοί, δια να συμμετάσχουν εις τούτο (λόγω της σωτηριολογικής αυτού σημασίας), **κατακρίνεται ή άνάξια προσέλευσις**. Ο Ιούδας και πάλιν τίθεται ως παράδειγμα προς άποφυγήν... Πράγματι, ό Ιούδας ήτο ό πρώτος άναξίως κοινωνήσας του Σώματος και του Αίματος του Κυρίου, δια τούτο και ή κοινωνία του απέβη εις άπώλειαν και ούχι εις σωτηρίαν... **οί άναξίως κοινωνούντες δέν γίνονται μέτοχοι της χάριτος και των θείων δωρεών του Μυστηρίου, ούτε δύνανται να βιώσουν έντόνως έν τή καρδιά των τήν μετά του Κυρίου μυστικήν ένωσιν**. Όντες δε ψυχρά μέλη της Εκκλησίας δέν γεύονται τήν χαράν της μετά του Σώματος του Κυρίου κοινωνίας, ούτε θερμαίνονται ύπό της του άγιου Πνεύματος παρουσίας».

²⁷ Πρβλ. και Ι. ΡΩΜΑΝΙΔΟΥ (πρωτοπρ.), *Θεολογία*, σελ. 36: «Όταν κοινωνούμε το Σώμα και το Αίμα του Κυρίου, δεν παίρνομε μόνο ένα κομμάτι του Χριστού μέσα μας, αλλά ο καθένας που κοινωνεί παίρνει ολόκληρο τον Χριστό μέσα Του. Όμως εξ αιτίας αυτού δεν υπάρχουν πολλοί Χριστοί. Ένας είναι ο Χριστός και αυτός ο Χριστός, που είναι ένας, βρίσκεται ολόκληρος μέσα σε κάθε πιστό που κοινωνήσε των Αχράντων Μυστηρίων. Επάνω δηλαδή στο άγιο Αρτοφόριο, εκεί που κομματιάζεται ο Αμνός από τον ιερέα, δεν κομματιάζεται ο Χριστός, αλλά πολλαπλασιάζεται απολλαπλασιάστως εις τους πολλούς. Υπάρχει δηλαδή ολόκληρος ο Χριστός σε κάθε ένα τεμάχιο του Θείου Αρτου (μαργαρίτη). Αυτό είναι το Μυστήριο της παρουσίας του Θεού στον άνθρωπο».

εκείνων που επικυρώθηκαν από τις ίδιες, προσλαμβάνοντας κατ' αυτόν τον τρόπο οικουμενικό κύρος.²⁸

Η μελέτη των θείων και ιερών κανόνων, για την ανάδειξη των προϋποθέσεων, οι οποίες είναι ανάγκη να πληρούνται ώστε να μεταλαμβάνουν οι πιστοί, οδηγεί, εν πρώτοις, στη διαπίστωση ότι **το Σώμα και το Αίμα του Κυρίου μπορεί να προσφέρεται μόνον σε σώματα ζωντανών πιστών.**²⁹ Η σχετική αναφορά του 18^{ου} (24^{ου} – 26^{ου}) καν. Καρθ. (419 μ.Χ.) είναι κατηγορηματική: «...*τοῖς σώμασι τῶν ἀποθανόντων εὐχαριστία μὴ δίδωται*»³⁰ και «Ομοίως ἤρρεσεν, ἵνα τοῖς σώμασι τῶν *τελευτώντων* εὐχαριστία μὴ δοθῆ. Γέγραπται γάρ· Λάβετε, φάγετε· τὰ δὲ τῶν νεκρῶν σώματα οὐδὲ λαβεῖν δύναται, οὐδὲ φαγεῖν».³¹

Εν προκειμένω, είναι ανάγκη να διευκρινιστεί το γεγονός ότι οι μετοχές «*ἀποθανόντων*» και «*τελευτώντων*» δεν παραπέμπουν ἐπ' ουδενί σε ετοιμοθανάτους πιστούς, δηλαδή σε πιστούς που ακόμα διατηρούνται στη ζωή, αλλά σε ανθρώπους που έχουν ήδη φύγει από την παρούσα, επίγεια ζωή. Άλλωστε, όπως τεκμηριώνεται στη συνέχεια της παρούσης μελέτης, οι πιστοί δύνανται να μεταλάβουν ακόμα και τις ύστατες στιγμές του επίγειου βίου τους, ενόσω δηλαδή είναι ακόμα

²⁸ Για περισσότερα στοιχεία αναφορικά με τους ιερούς κανόνες που αναφέρονται στο ιερό μυστήριο της θείας Ευχαριστίας, βλ. Π. ΑΚΑΝΘΟΠΟΥΛΟΥ, *Κώδικας*, σελ. 703, σημείωση 16.

²⁹ Πρβλ. Π. ΜΠΟΥΜΗ, *Κανονικὸν Δίκαιον*, σελ. 119: «Εκεῖνος πού μεταλαμβάνει πρέπει νά ἔχει τίς αἰσθήσεις του (πγ' καν. Πενθέκτης). Στήν περίπτωση, κατά τήν ὁποία ὁ ἐτοιμοθάνατος ἔχει χάσει τίς αἰσθήσεις του, ἀντί γι' αὐτόν προτιμότερο εἶναι νά κοινωνοῦν οἱ ἄμεσοι συγγενεῖς του (πρβλ. Α' Κορ. 7, 14 καί μᾶ'μῆ' καν. Καρθαγένης)»· Ξ. ΠΑΠΑΧΑΡΑΛΑΜΠΟΥΣ, *Ὅροι καί προϋποθέσεις*, σελ. 43: «**Ἡ θεία Εὐχαριστία παρέχεται μόνον εἰς ζῶντας ἀνθρώπους, εἰς οὐδεμίαν δὲ περίπτωσιν εἰς νεκρούς, εἰς νεκρά σώματα τῶν τελευτησάντων**, ὡς ἦτο ἔθος παλαιόν, ὅπερ ἀπηγόρευσε ρητῶς ἡ ἐν Τρούλλῳ Οἰκουμενικῇ Σύνοδος»· ΣΠ. ΤΡΩΙΑΝΝΟΥ, *Παραδόσεις*, σελ. 357: «Δὲν ἐπιτρέπεται πάντως ἡ μετάδοση τῆς Θ. Εὐχαριστίας στὰ μέλη τῆς Ἐκκλησίας μετὰ τήν ἐπέλευση τοῦ θανάτου».

³⁰ 18^{ος} (24^{ος} - 26^{ος}) καν. Καρθ., *ΣΥΝΤΑΓΜΑ*, τόμ. Γ', σελ. 352.

³¹ 18^{ος} (24^{ος} - 26^{ος}) καν. Καρθ., *ΣΥΝΤΑΓΜΑ*, τόμ. Γ', σελ. 354 - 355. Πρβλ. και Ματθ. 26, 26: «Ἐσθιόντων δὲ αὐτῶν λαβὼν ὁ Ἰησοῦς τὸν ἄρτον καὶ εὐχαριστήσας ἔκλασε καὶ ἐδίδου τοῖς μαθηταῖς καὶ εἶπε· **λάβετε φάγετε...**».

ζωντανοί,³² εφόσον βεβαίως πληρούνται οι αναγκαίες κανονικές προϋποθέσεις, στις οποίες αναφέρεται εκτενώς το παρόν πόνημα.³³

Περαιτέρω, η συγκεκριμένη επισήμανση περί της ερμηνείας της μετοχής «τελευτώντων», συνάδει με τα σχόλια των επιφανών κανονολόγων, βυζαντινών και νεώτερων.

Ειδικότερα, ο βυζαντινός κανονολόγος Ζωναράς (12^{ος} αι. μ.Χ.)³⁴ διευκρινίζει ότι η μετοχή «τελευτώντων», παρ' όλο που κυριολεκτικά παραπέμπει σε εκείνους που, αν και ετοιμοθάνατοι, παραμένουν ακόμα ζωντανοί, στην προκειμένη περίπτωση, και λόγω των συμφραζομένων, η εν λόγω μετοχή αναφέρεται αποκλειστικά σε εκείνους που έχουν ήδη αποθάνει: «Εἰ γὰρ καὶ ἡ λέξις, τῶν τελευτώντων, τοὺς μήπω θανόντας ἐμφαίνει κατὰ τὸ ἀκριβές, τοὺς δὲ ἔτι θνήσκοντας, **ἀλλὰ τὰ ἐξῆς σαφῶς δηλοῦσι, ὅτι περὶ θανόντων ἤδη, ὁ λόγος ἐστί,** τὸ εἰπεῖν, δηλονότι, ὅτι τὰ τῶν νεκρῶν σώματα οὔτε λαβεῖν δύναται, οὔτε φαγεῖν· τοὺς δὲ ἔτι ζῶντας, κὰν ἀπέγνωσται αὐτοῖς ἡ ζωὴ, κὰν μετὰ βραχὺ μέλλωσιν ἐκπνεῖν, τῶν ἀγίων μυστηρίων ἀξιοῦσθαι χρεῶν».³⁵

³² Πρβλ. τα σχόλια του Ζωναρά επί του 18^{ου} (24^{ου} - 26^{ου}) καν. Καρθ., ΣΥΝΤΑΓΜΑ, τόμ. Γ', σελ. 355: «τοὺς δὲ ἔτι ζῶντας, κὰν ἀπέγνωσται αὐτοῖς ἡ ζωὴ, κὰν μετὰ βραχὺ μέλλωσιν ἐκπνεῖν, τῶν ἀγίων μυστηρίων ἀξιοῦσθαι χρεῶν». Πρβλ. και αντίστοιχα σχόλια του Βαλσαμώνος επί του ίδιου κανόνα, ΣΥΝΤΑΓΜΑ, τόμ. Γ', σελ. 355: «...οὗτοι γὰρ (ενν. οι τα έσχατα πνέοντες) **μᾶλλον ἐφοδιάζεσθαι ὀφείλουσι διὰ τῆς τῶν ἀγίων μυστηρίων μεταλήψεως**». Πρβλ. και τα σχόλια των συγγραφέων του Πηδαλίου επί του 83^{ου} καν. Πενθ., ΠΗΔΑΛΙΟΝ, σελ. 240, υποσ. 2.: «Κὰν γὰρ καὶ εὐρίσκεται τινες εἰς τὰς ὑστερινὰς ἀναπνοὰς, **πρέπει νὰ μεταδίδεται τὰ θεῖα Μυστήρια,** κατὰ τὸν ιγ'. τῆς α'. και τὴν ἐν ἐκείνῳ ἱστορίαν τοῦ ἀγίου Διονυσίου».

³³ Πρβλ. ΕΙΡ. ΧΡΙΣΤΙΝΑΚΗ – ΓΛΑΡΟΥ, Μετουσίωση, σελ. 38: «Οἱ ἱεροὶ κανόνες λαμβάνουν τὴν πραγματικὴ μεταβολὴ τοῦ ἀρτοῦ και τοῦ οἴνου σε σῶμα και αἷμα Χριστοῦ ὡς δεδομένη και επικεντρώνονται σε ζητήματα που αφοροῦν τὴν ορατὴ πλευρὰ τοῦ μυστηρίου, ὅπως ἡ κανονικότητα τῆς τελέσεως τοῦ μυστηρίου, **ἡ προσήκουσα μετοχὴ των πιστῶν,** ἡ λατρευτικὴ προσκύνηση των Τιμίων Δώρων κ.α.».

³⁴ Για περισσότερα στοιχεία περί του Ζωναρά, βλ. Δ. Ν. ΜΩΡΑΪΤΗ, «Ζωναράς Ἰωάννης», ΘΗΕ 5 (1964), στ. 1241-1242.

³⁵ Σχόλια Ζωναρά επί του 18^{ου} (24^{ου} - 26^{ου}) καν. Καρθ., ΣΥΝΤΑΓΜΑ, τόμ. Γ', σελ. 355.

Αντίστοιχα, ο βυζαντινός κανονολόγος Βαλσαμών (12^{ος} αι. μ.Χ.)³⁶ διευκρινίζει ότι η εν λόγω μετοχή παραπέμπει σ' εκείνους που έχουν ήδη αποθάνει και όχι σε ζωντανούς ετοιμοθάνατους πιστούς, οι οποίοι δύνανται να μεταλάβουν: «Τελευτῶντας δὲ καλεῖ τοὺς ἤδη τελευτήσαντας, οὐχὶ τοὺς τὰ ἔσχατα πνέοντας· οὗτοι γὰρ μᾶλλον ἐφοδιάζεσθαι ὀφείλουσι διὰ τῆς τῶν ἀγίων μυστηρίων μεταλήψεως...».³⁷ Στην ίδια ερμηνευτική γραμμή της μετοχής «τελευτῶντων» κινείται και ο ἕτερος επιφανής βυζαντινός ερμηνευτής των ιερῶν κανόνων Αριστηνός (12^{ος} αι. μ.Χ.).³⁸

Εν προκειμένω, κατηγορηματικός στον λόγο του παρουσιάζεται και ο επιφανής κανονολόγος και λόγιος ιερομόναχος Ματθαῖος Βλάσταρης (13^{ος} – 14^{ος} αι. μ.Χ.), επισημαίνοντας με αναντίλεκτο τρόπο τα εξής: «Ὁ δὲ ταύτης (ενν. της εν Καρθαγένη τοπικῆς συνόδου) *ιη' τοὺς ἤδη τετελευτηκότας, οὔτε βαπτίζειν, οὔτε τῶν θείων κελεύει μεταδιδόναι μυστηρίων*».³⁹

Από την πλευρά τους, οι συγγραφείς του Πηδαλίου, ἅγιος Νικόδημος ο Αγιορείτης και ιερομόναχος Αγάπιος, παρατηροῦν ότι ο παρῶν ιερὸς κανόνας αποτέλεσε το κείμενο στο οποίο βασίστηκε ο 83^{ος} καν. Πενθ. (691-692 μ.Χ.),⁴⁰ επισημαίνοντας «τὸ νὰ μὴ μεταλαμβάνη τινὰς

³⁶ Ο Θεόδωρος Βαλσαμών υπῆρξε Πατριάρχης Αντιοχείας του 12^{ου} αι. μ.Χ. και επιφανῆς σχολιαστῆς των ιερῶν κανόνων. Για περισσότερα στοιχεία περί του Βαλσαμώνος, βλ. R. JANIN, «Πατριάρχαι Αντιοχείας», ΘΗΕ 6 (1965), στ. 218-219.

³⁷ Σχόλια Βαλσαμώνος επί του 18^{ου} (24^{ου}-26^{ου}) καν. Καρθ., ΣΥΝΤΑΓΜΑ, τόμ. Γ', σελ. 355.

³⁸ Βλ. σχετικῶς τα σχόλια του Αριστηνού επί του 18^{ου} (24^{ου}-26^{ου}) καν. Καρθ., ΣΥΝΤΑΓΜΑ, τόμ. Γ', σελ. 355. Για περισσότερα στοιχεία περί του Αλεξίου Αριστηνού, βλ. Σ. Γ. Π., «Αριστηνὸς Ἀλέξιος», ΘΗΕ 3 (1963), στ. 137-138.

³⁹ ΜΑΤΘΑΙΟΥ ΤΟΥ ΒΛΑΣΤΑΡΗ, *Σύνταγμα κατὰ στοιχεῖον Β', κεφάλαιον Α', Ὅτι οὐ δεῖ βαπτίζειν τοὺς τελευτήσαντας, ἢ κοινωνίας μεταδιδόναι*, ΣΥΝΤΑΓΜΑ, τόμ. ΣΤ', σελ. 119.

⁴⁰ Η εν λόγω Οικουμενική Σύνοδος ονομάστηκε «Πενθέκτη» καθότι συμπλήρωσε νομοθετικῶς το ἔργο της Πέμπτης και της Ἑκτης Οικουμενικῆς Συνόδου, οι οποίες δεν είχαν εκδώσει ιερὸς κανόνες. Περί αυτού βλ. ΣΠ. ΤΡΩΙΑΝΝΟΥ, *Ἔννοια και περιεχόμενο τοῦ Νόμου*, σελ. 25: «...τόσο ἡ Πέμπτη ὅσο και ἡ Ἑκτη Οἰκουμενικῆς Σύνοδοι δὲν ἐξέδωσαν κανόνες... Ἡ διακοπή αὐτῆ στην παραγωγή κανόνων καλύφθηκε μέσα σὲ λίγο χρόνο ἀπὸ μία ἄλλη σύνοδο πὸν γιὰ τὸ λόγο αὐτὸ ὀνομάστηκε «Πενθέκτη»».

τούς νεκρούς».⁴¹ Μάλιστα, στην ερμηνεία που παραθέτουν επί του 83^{ου} καν. Πενθ., επισημαίνουν την ομοιότητα μεταξύ 25^{ου} καν. Καρθ.⁴² και 83^{ου} καν. Πενθ. («οὗτος ὁ Κανὼν ὁ αὐτὸς σχεδὸν ἔστι μὲ τὸν κε'. τῆς ἐν Καρθαγ.»),⁴³ ενώ παράλληλα υπογραμμίζουν πως «ἐν ἄλλοις κώδηξιν, ἀντὶ τοῦ τελευτώντων, γέγραπται **τελευτησάντων**»,⁴⁴ προκειμένου να τονισθεῖ το γεγονός ότι, ἐν προκειμένω, **με τη χρήση της μετοχής «τελευτώντων» δεν γίνεται αναφορά σε ετοιμοθάνατους, ἀλλὰ σε ἤδη ἀποθανόντες.**

Πράγματι, μελετώντας κανείς το καταγεγραμμένο κείμενο του 83^{ου} καν. Πενθ., στη συλλογή των ιερῶν κανόνων που ἔχουν ἀποθησαυρίσει οἱ συγγραφεῖς Ράλλης καὶ Ποτλῆς, παρατηρεῖ πως στο συγκεκριμένο σημεῖο ἀναφέρεται ἡ μετοχή «**τελευτησάντων**»,⁴⁵ ἀντὶ τῆς μετοχῆς «**τελευτώντων**»⁴⁶ που σημειώνεται στο Πηδάλιο.⁴⁷

Ανατρέχοντας στον 83^ο καν. Πενθ., ο μελετητῆς των ιερῶν κανόνων παρατηρεῖ ὅτι στο κείμενό του ἐπαναλαμβάνεται σχεδόν αὐτούσιο το περιεχόμενο του 18^{ου} καν. Καρθ., καθόσον ο 83^{ος} καν. Πενθ. ἐπισημαίνει: «**Μηδεῖς τοῖς σώμασι τῶν τελευτησάντων τῆς εὐχαριστίας μεταδιδότω.** Γέγραπται γάρ· Λάβετε, φάγετε· τὰ δὲ τῶν νεκρῶν σώματα, οὐδὲ λαβεῖν δύναται, οὐδὲ φαγεῖν».⁴⁸

⁴¹ Ερμηνεία συγγραφέων του Πηδαλίου ἐπὶ του 25^{ου} καν. Καρθ., ΠΗΔΑΛΙΟΝ, σελ. 387.

⁴² Οἱ συγγραφεῖς του Πηδαλίου ἀριθμοῦν τον παρόντα κανόνα τῆς τοπικῆς Συνόδου τῆς Καρθαγένης ὡς 25^ο.

⁴³ Ερμηνεία συγγραφέων του Πηδαλίου ἐπὶ του 83^{ου} καν. Πενθ., ΠΗΔΑΛΙΟΝ, σελ. 240.

⁴⁴ Ὑποσημείωση 2 ἐπὶ τῆς ερμηνείας των συγγραφέων του Πηδαλίου ἐπὶ του 83^{ου} καν. Πενθ., ΠΗΔΑΛΙΟΝ, σελ. 240.

⁴⁵ 83^{ος} καν. Πενθ., ΣΥΝΤΑΓΜΑ, τόμ. Β', σελ. 495. Ασφαλῶς, σε ὑποσημείωσή τους ἐπὶ του συγκεκριμένου κανόνα, οἱ συγγραφεῖς Ράλλης καὶ Ποτλῆς ἐπισημαίνουν ὅτι στο "Συνοδικό" του Βευερεγίου ἀπαντᾷ ὁ ὅρος «τελευτώντων». Βλ. σχετικῶς ὑποσημείωση 1 ἐπὶ του 83^{ου} καν. Πενθ., ΣΥΝΤΑΓΜΑ, τόμ. Β', σελ. 495. Πρβλ. ἀντίστοιχα σχόλια Ματθαίου Βλάσταρη ἐπὶ του 83^{ου} καν. Πενθ.: «Ὁ πγ'. τῆς ς'. Συνόδου κανῶν, τοῖς σώμασι τῶν ἤδη τελευτησάντων, τῆς εὐχαριστίας μεταδιδόναι, οὐκ οἶεται δεῖν» (ΜΑΤΘΑΙΟΥ ΤΟΥ ΒΛΑΣΤΑΡΗ, Σύνταγμα κατὰ στοιχεῖον Κ', κεφάλαιον ΚΣΤ', Ὅτι οὐ δεῖ κοινωνίαν δίδοναι τοῖς σώμασι τῶν ἤδη τελευτησάντων, ΣΥΝΤΑΓΜΑ, τόμ. ΣΤ', σελ. 337).

⁴⁶ 83^{ος} καν. Πενθ., ΠΗΔΑΛΙΟΝ, σελ. 240.

⁴⁷ Για περισσότερα στοιχεῖα ἀναφορικὰ με τις πιο γνωστῆς συλλογῆς των ιερῶν κανόνων, βλ. Π. ΑΚΑΝΘΟΠΟΥΛΟΥ, Παράρτημα, σελ. 9 – 10.

⁴⁸ 83^{ος} καν. Πενθ., ΣΥΝΤΑΓΜΑ, τόμ. Β', σελ. 495.

Σχολιάζοντας τον παρόντα κανόνα, ο Ζωναράς διασώζει μια παλιά συνήθεια που είχε επικρατήσει στους κόλπους της Εκκλησίας, σύμφωνα με την οποία η θεία Κοινωνία δινόταν σε σώματα νεκρών, ως ένδειξη ευχαριστίας: *«Ἔθος ἦν παλαιὸν, μεταδίδοσθαι τοῖς νεκροῖς σώμασι τῶν τελευτησάντων, τοῦ σώματος καὶ τοῦ αἵματος τοῦ Κυρίου· τοῦτο γὰρ ὠνόμασται εὐχαριστία· ὅτι εὐχαριστεῖν ἡμᾶς χρή μεταλαμβάνοντας τούτων, ὡς ἀξιωθέντας τοιούτων δωρεῶν»*.⁴⁹ Στη συνέχεια των λόγων του, ο Ζωναράς παρατηρεῖ ότι στο εξής αυτή η συνήθεια απαγορεύεται, σύμφωνα με τον παρόντα κανόνα, καθότι ἔρχεται σε αντίθεση με τους λόγους του Κυρίου, ο οποίος κάλεσε **τους εν ζωῇ ὄντες μαθητές Του** να λάβουν και να φάγουν το Σῶμα Του: *«Τοῦτο τοίνυν γίνεσθαι ὁ κανὼν ἀπηγόρευσε, καὶ τὴν αἰτίαν ἐπάγει, λέγων· ὅτι ὁ Κύριος διανέμων τὸν ἄρτον τοῖς μαθηταῖς, Λάβετε, φάγετε, εἶπε· τὰ δὲ νεκρωθέντα σώματα, οὔτε λαβεῖν, οὔτε φαγεῖν δύνανται»*.⁵⁰

Την ίδια συνήθεια μαρτυρεῖ και ο Βαλσαμών: *«Εἶθιστο γοῦν πρὸ τῆς συνόδου ταύτης παρά τισί, μεταδίδοναι τῶν θείων ἁγιασμάτων, (ταῦτα γὰρ εὐχαριστίαν οἱ Πατέρες ὠνόμασαν), σώμασι νεκροῖς»*.⁵¹ Παράλληλα, ο Βαλσαμών σχολιάζει την πρακτική κατά την οποία πρώτα τοποθετούνταν ἅγιος ἄρτος στα χέρια των αρχιερέων και στη συνέχεια τελείτο ο ενταφιασμός τους. Ο Πατριάρχης Αντιοχείας εκφράζει την ἀποψη ότι αυτό γινόταν *«εἰς ἀποτροπὴν τῶν δαιμόνων, καὶ ἵνα δι' αὐτοῦ ἐφοδιάζηται πρὸς οὐρανὸν ὁ τοῦ μεγάλου καὶ ἀποστολικοῦ καταξιωθεὶς ἐπαγγέλματος»*.⁵²

Εἶναι προφανές ὅτι η ποιμαντική μέριμνα της μητέρας Εκκλησίας για τη διαφύλαξη της εκκλησιαστικής τάξης, ιδιαίτερα ὅσον αφορά στη μετάδοση του Σώματος και του Αἵματος του Κυρίου στους πιστούς, την

⁴⁹ Σχόλια Ζωναρά ἐπὶ τοῦ 83^{ου} καν. Πενθ., ΣΥΝΤΑΓΜΑ, τόμ. Β', σελ. 495.

⁵⁰ Αυτόθι.

⁵¹ Σχόλια Βαλσαμώνος ἐπὶ τοῦ 83^{ου} καν. Πενθ., ΣΥΝΤΑΓΜΑ, τόμ. Β', σελ. 495.

⁵² Σχόλια Βαλσαμώνος ἐπὶ τοῦ 83^{ου} καν. Πενθ., ΣΥΝΤΑΓΜΑ, τόμ. Β', σελ. 496.

οδήγησε στην εκ νέου αναφορά, διά του κανονικού δικαίου, της ανάγκης μετάδοσης των αχράντων μυστηρίων **μόνον στα ζωντανά μέλη** αυτής. Ενδεικτικό της σπουδαιότητας του 18^{ου} καν. Καρθ., είναι το γεγονός ότι το κείμενό του επαναλαμβάνεται με τρόπο πανομοιότυπο στον 83^ο καν. της Πενθέκτης Οικουμενικής Συνόδου.

Στο σημείο αυτό, αξίζει να σημειωθεί το γεγονός ότι η αναφορά «*γέγραπται*», τόσο του 18^{ου} καν. Καρθ., όσο και του 83^{ου} καν. Πενθ., παραπέμπει άμεσα στους λόγους με τους οποίους ο Κύριος παρέδωσε το μυστήριο της θείας Ευχαριστίας στους μαθητές Του: «*λάβετε φάγετε· τοῦτό ἐστι τὸ σῶμά μου*».⁵³ Πρόκειται για την ιδιαίτερη εκείνη στιγμή του Μυστικού Δείπνου, κατά την οποία ο Κύριος κάλεσε τους μαθητές Του να λάβουν και να φάγουν το τίμιο Σώμα Του.

Από τα παραπάνω κανονικά χωρία, τα οποία έχουν ως έρεισμα την Αγία Γραφή, συνάγεται αναντίλεκτα το συμπέρασμα ότι **στη μετάδοση της θείας Κοινωνίας μπορούν να συμμετάσχουν μόνον οι ζώντες χριστιανοί**. Ως εκ τούτου, η ύπαρξη βιολογικής ζωής, έστω κι αν αυτή βρίσκεται ελάχιστο χρόνο προ του τέλους της, συναρτάται άμεσα με την ικανότητα των πιστών να υποδεχθούν οικειοθελώς το Σώμα και το Αίμα του Κυρίου.

⁵³ Ματθ. 26, 26. Πρβλ. και Μαρκ. 14, 22· Α' Κορ. 11, 24.

2. Η ένταξη στο Σώμα της Εκκλησίας διά του μυστηρίου του βαπτίσματος

Οι πιστοί χριστιανοί, ζώντες και κεκοιμημένοι,⁵⁴ συναποτελούν τα μέλη του σώματος της Εκκλησίας,⁵⁵ η οποία έχει ως Κεφαλή τον Κύριο ημών Ιησού Χριστό.⁵⁶ Άλλωστε, η ίδια η Εκκλησία⁵⁷ γνωρίζει την

⁵⁴ Η ενότητα όλων ανεξαιρέτως των χριστιανών, ζώντων και κεκοιμημένων, μεταξύ τους και με τον Θεό, τους Αγίους και τους Αγγέλους εμφανίζεται κατεξοχήν στο θεοσύστατο μυστήριο της θείας Ευχαριστίας. Στο σημείο αυτό, ο ιερομόναχος Γεώργιος Καψάνης σημειώνει χαρακτηριστικά: «... Τὸ Σάββατον τέλος εἶναι ἀφιερωμένον εἰς τοὺς ἀπ' αἰῶνος κεκοιμημένους, ἀπὸ τοὺς ὁποίους ὁ θάνατος δὲν μᾶς χωρίζει ὀριστικῶς ἀφοῦ **κατὰ τὴν θείαν Εὐχαριστίαν ἔχομεν γίνεαι ὅλοι ἐν σώμα** ... Τὴν ἰδίαν πραγματικότητα μᾶς ὑπενθυμίζει καὶ τὸ ἱερὸν δισκάριον ποὺ ἐτοιμάζεται εἰς τὴν Προσκομιδὴν. Ὁ Ἀμνὸς εἰς τὸ κέντρον περιβαλλόμενος ἀπὸ τὴν Θεοτόκον, τοὺς Ἀγγέλους, τοὺς Προφήτας, τοὺς Αγίους καὶ τοὺς κεκοιμημένους καὶ ζῶντας Χριστιανούς εἰς μίαν ἱεροπρεπῆ στάσιν δοξολογίας τοῦ θείου θύματος καὶ **θαυμαστὴν θεανθρωπίνην ἔνωσιν**». Βλ. σχετικῶς Γ. ΚΑΨΑΝΗ, *Ἐκκλησιολογία καὶ Ποιμαντική*, σελ. 44 – 45.

⁵⁵ Α' Κορ. 12, 27: «Ὑμεῖς δὲ ἐστε σῶμα Χριστοῦ καὶ μέλη ἐκ μέρους». Πρβλ. καὶ Γ. ΦΛΩΡΟΦΣΚΥ (ιερέως), *Σῶμα Χριστοῦ*, σελ. 32: «Διὰ τοῦ Ἁγίου Πνεύματος οἱ χριστιανοὶ ἐνοῦνται μετὰ τοῦ Χριστοῦ, ἐνοῦνται ἐν αὐτῷ, ἀπαρτίζουσι τὸ σῶμά του». Κ. ΜΟΥΡΑΤΙΔΟΥ, *Οὐσία καὶ Πολίτευμα τῆς Ἐκκλησίας*, σελ. 43: «Ἡ Ἐκκλησία εἶναι τὸ σῶμα τοῦ Χριστοῦ. Ὁ Χριστὸς εἶναι ἡ κεφαλὴ τῆς Ἐκκλησίας. Ὅπως τὸ σῶμα καὶ ἡ κεφαλὴ ἀποτελοῦν ἐνότητα ἀδιάσπαστον, οὕτω καὶ ὁ Χριστὸς μετὰ τῆς Ἐκκλησίας». ΕΙΡ. ΧΡΙΣΤΙΝΑΚΗ – ΓΛΑΡΟΥ, *Ἡρακλείδης καὶ καταδίκη Νεστορίου*, σελ. 251: «Στὸν ἴδιο κανόνα (ἐννοεῖ τον 1^ο καν. Γ' Οικ.) χρησιμοποιεῖται ὁ ὅρος «ἐκκλησιαστικὴ κοινωνία», ποὺ δηλώνει τὴν κοινωνία μετὰ τῶν ἐπισκόπων ποὺ ἀνήκουν στὸ ἓνα σῶμα τῆς Ἐκκλησίας καὶ ἄρα ὑποδηλώνεται ἡ ὀριζόντια, δηλαδή ἡ μετὰ τῶν ζώντων ἐνότητα τῆς Ἐκκλησίας».

⁵⁶ Πρβλ. Α' Κορ. 12, 12 – 13: «Καθὰπερ γὰρ τὸ σῶμα ἓν ἐστὶ καὶ μέλη ἔχει πολλά, πάντα δὲ τὰ μέλη τοῦ σώματος τοῦ ἑνός, πολλά ὄντα, ἓν ἐστὶ σῶμα, οὕτω καὶ ὁ Χριστὸς· καὶ γὰρ ἐν ἐνὶ Πνεύματι ἡμεῖς πάντες εἰς ἓν σῶμα ἐβαπτίσθημεν, εἴτε Ἰουδαῖοι εἴτε Ἕλληνες, εἴτε δούλοι εἴτε ἐλεύθεροι, καὶ πάντες εἰς ἓν Πνεῦμα ἐποτίσθημεν». Εφ. 1, 22 – 23: «καὶ πάντα ὑπέταξεν ὑπὸ τοὺς πόδας αὐτοῦ, καὶ αὐτὸν ἔδωκε κεφαλὴν ὑπὲρ πάντα τῆς ἐκκλησίας, ἣτις ἐστὶ τὸ σῶμα αὐτοῦ, τὸ πλήρωμα τοῦ τὰ πάντα ἐν πᾶσι πληρουμένου». Εφ. 4, 11 – 12: «καὶ αὐτὸς ἔδωκε τοὺς μὲν ἀποστόλους, τοὺς δὲ προφήτας, τοὺς δὲ εὐαγγελιστάς, τοὺς δὲ ποιμένας καὶ διδασκάλους, πρὸς τὸν καταρτισμὸν τῶν ἁγίων εἰς ἔργον διακονίας, εἰς οἰκοδομὴν τοῦ σώματος τοῦ Χριστοῦ». Κολ. 1, 24: «Νῦν χαίρω ἐν τοῖς παθήμασί μου ὑπὲρ ὑμῶν καὶ ἀνταναπληρῶ τὰ ὑστερήματα τῶν θλίψεων τοῦ Χριστοῦ ἐν τῇ σαρκί μου ὑπὲρ τοῦ σώματος αὐτοῦ, ὃ ἐστὶν ἡ ἐκκλησία». Κ. ΜΟΥΡΑΤΙΔΟΥ, *Οὐσία καὶ Πολίτευμα τῆς Ἐκκλησίας*, σελ. 107: «Τὸ θεῖον ἐπέχον τὴν θέσιν τῆς κεφαλῆς εἶναι ἀδιασπᾶστος συνηνωμένον μετὰ τοῦ ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ ἀνθρωπίνου, ὅπως ἀκριβῶς ἐν τῷ ἀνθρωπίνῳ σώματι ἡ κεφαλὴ εἶναι ἀρρήκτως συνδεδεμένη μετὰ τῶν λοιπῶν μελῶν τοῦ σώματος». ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, *Σχέσις*, σελ. 54 – 57· Ν. ΞΕΞΑΚΗ, *Δογματικὴ Α'*, σελ. 153: «Τὸ σῶμα τοῦτο τοῦ Χριστοῦ συμπεριλαμβάνει καὶ συμπερικλείει ὅλον τὸ πλῆθος τῶν πιστῶν». Ι. ΚΑΡΜΠΡΗ, *Ὁρθοδοξία καὶ Παλαιοκαθολικισμός*, σελ. 17 – 18: «... πάντα τὰ μέλη τοῦ σώματος ἐνοῦνται μετὰ τοῦ Χριστοῦ καὶ μετ' ἀλλήλων καὶ εἶναι «εἰς ἓν Χριστῷ Ἰησοῦ» καὶ ζῶσιν ἐν αὐτῷ, ὃ δὲ Χριστὸς ζῆ ἐν αὐτοῖς, ἄνευ βεβαίως συγχύσεως καὶ συμφύσεως αὐτῶν. Ἐντεῦθεν καὶ ἡ

πραγμάτωσή της μέσω της τέλεσης των μυστηρίων⁵⁸ και δη του μυστηρίου της θείας Ευχαριστίας,⁵⁹ όπως εναργέστατα περιγράφει ο άγιος Νικόλαος Καβάσιλας: «**Σημαίνεται δὲ ἡ Ἐκκλησία ἐν τοῖς μυστηρίοις, οὐχ ὡς ἐν συμβόλοις, ἀλλ' ὡς ἐν καρδίᾳ μέλη, καὶ ὡς ἐν ρίζῃ τοῦ φυτοῦ κλάδοι, καὶ καθάπερ ἔφη ὁ Κύριος, ὡς ἐν ἀμπέλῳ κλήματα. Οὐ γὰρ ὀνόματος ἐνταῦθα κοινωνία μόνον, ἢ ἀναλογία ὁμοιότητος, ἀλλὰ πράγματος ταυτότης. Καὶ γὰρ σῶμα καὶ αἷμα Χριστοῦ τὰ μυστήρια· ἀλλὰ τῇ Ἐκκλησίᾳ Χριστοῦ ταῦτα βρωσὶς ἐστὶ καὶ πόσις ἀληθινή· καὶ τούτων μετέχουσα, οὐ πρὸς ἀνθρώπινον**

Ἐκκλησία νοεῖται προσέτι ὑπὸ τῶν Ὁρθοδόξων καὶ ὡς ζωὴ ἐν Ἁγίῳ Πνεύματι, ὡς ἐνότης χαρισματικῆς ζωῆς, ἐφ' ὅσον εἶναι ὑπερφυσικὸς ὀργανισμὸς ζῶν, ἐνιαῖος, ὄλος, εἶναι «σῶμα Χριστοῦ», ἐκ τῆς θείας Κεφαλῆς τοῦ ὁποῖου διαχέεται ἡ καινὴ πνευματικὴ ζωὴ εἰς πάντα τὰ μέλη, τῇ δυνάμει καὶ ἐνεργείᾳ τοῦ Ἁγίου Πνεύματος, ἐνουμένης τῆς στρατευομένης ἐπὶ γῆς καὶ τῆς θριαμβευούσης ἐν οὐρανοῖς Ἐκκλησίας ἐν ζώσῃ ἐνότητι καὶ κοινότητι ζωῆς καὶ ὀργανικῇ κοινωνίᾳ μετὰ τοῦ ἀναστάντος δεδοξασμένου Κυρίου, ὡς Κεφαλῆς τοῦ σώματος τῆς Ἐκκλησίας... Τοιοῦτοτρόπως ὁ Χριστός, κεφαλὴ ὢν τῆς Ἐκκλησίας, εἶναι συνάμα καὶ ἡ ἀκαταπαύστως ρέουσα πηγὴ τῆς θείας ζωῆς καὶ χάριτος ἐν αὐτῇ, πηγὴ ἀκένωτος, ἐξ ἧς ἐκπηγάζει ἀενάως τὸ ρεῦμα τῆς ζωῆς τῆς χάριτος, τῆς ἐσωτερικῆς ζωῆς τοῦ σώματος τοῦ Χριστοῦ, ἧς μετέχουσιν ἅπαντες οἱ πιστοὶ - μέλη αὐτοῦ, διὰ τῆς ἐνεργείας τοῦ Ἁγίου Πνεύματος». Η. ΜΟΥΤΣΟΥΛΑ, Γρηγόριος Νύσσης, σελ. 441: «Ἡ Ἐκκλησιολογία τοῦ Ἁγ. Γρηγορίου τοῦ Νύσσης συνδέεται ἀμέσως πρὸς τὴν Χριστολογία. Ἀκολουθῶν τὸν ἀπόστολον Παῦλον καὶ τοὺς πρὸ αὐτοῦ Πατέρας ὁ Γρηγόριος ἐξαίρει τὴν ἀλήθειαν ὅτι ἡ Ἐκκλησία εἶναι «σῶμα Χριστοῦ»». Χ. ΚΡΙΚΩΝΗ, Τὸ μυστήριον τῆς Ἐκκλησίας, σελ. 98: «...Γενικῶς πάντως εἰς τὴν Κ. Διαθήκην ἡ Ἐκκλησία ἐμφανίζεται ὡς κοινωνία τῶν πιστῶν μετὰ τῆς κεφαλῆς αὐτῆς, τοῦ Χριστοῦ, ὡς καὶ μεταξὺ των, ὡς μυστικὴ μετὰ τοῦ Θεοῦ κοινωνία τόσον εἰς τὴν θείαν Εὐχαριστίαν ὅσον καὶ εἰς τὴν ὀργανωμένην ἐκκλησιαστικὴν κοινωνίαν αὐτῶν». Α. ADOLF, *Liturgy*, σελ. 5: «... *this praise and thanksgiving is the activity not of isolated individuals but of members of a far-reaching society that is described in the theology of St. Paul as a **mystical body whose head is Christ himself***».

⁵⁷ Ὡς πρὸς τὴ βαθύτερη σημασία τοῦ ὀρου «Ἐκκλησία», ὁ καθηγητὴς Ματσούκας ἐπισημαίνει χαρακτηριστικὰ: «... ἡ Ἐκκλησία ἔχει ἓνα εὐρύτατο φάσμα ἱστορικῆς καὶ πνευματικῆς διάστασης. Κάθε ὀριοθέτηση τῆς Ἐκκλησίας εἶναι πάντοτε σχηματικὴ καὶ προσωρινή». Βλ. σχετικῶς Ν. Ματσούκα, *Ὁρθοδοξία καὶ αἵρεση*, σελ. 299.

⁵⁸ Πρὸβλ. Γ. ΚΑΨΑΝΗ, *Ἐκκλησιολογία καὶ Ποιμαντικὴ*, σελ. 33: «Κατὰ τὴν Ὁρθόδοξον πίστιν μας ἡ Λατρεία δὲν εἶναι κάποιος τομεὺς τῆς ζωῆς τοῦ πιστοῦ ἀλλ' ὅλη ἡ ζωὴ του, πὸν προσφέρεται εἰς τὸν Θεὸν διὰ τὴν ἐνωθὴν μὲ τὴν ἰδικὴν του ζωὴν καὶ τὴν ἀποκατασταθῆ ἡ Θεοκοινωνία ἐκείνη πὸν ὑπῆρχεν εἰς τὸν Παράδεισον πρὸ τῆς πτώσεως».

⁵⁹ Πρὸβλ. L. WELCH, *Christology and Eucharist*, σελ. 101: «*Those who are united into spiritual unity share in the fruits of the sacrifice of Christ because **they are united corporeally with Christ, the second Adam, and with each other in the eucharist***». Α. OP NICHOLS, *Theology*, σελ. 171: «*the Eucharist contains the real Body of Christ that it brings about the unity of his mystical body, the Church*».

αὐτὰ μεταβάλλει σῶμα, καθάπερ ἄλλο τι σιτίον, ἀλλ' αὐτὴ μεταβάλλεται εἰς ἐκεῖνα, τῶν κρειπτόνων ὑπερνικῶντων».⁶⁰

Ἡ ἐνότης αὐτὴ βιώνεται πρῶτιστα στο θεοσύστατο μυστήριον τῆς θείας Ευχαριστίας,⁶¹ κατὰ τὸ ὁποῖο οἱ πιστοί, ἐφόσον εἶναι κατάλληλα προετοιμασμένοι, μποροῦν νὰ μεταλάβουν τὸ Σῶμα καὶ τὸ Αἷμα τοῦ Κυρίου.⁶² Ἐν προκειμένῳ, ὁ ἱερομόναχος Γεώργιος Καψάνης σημειώνει χαρακτηριστικὰ: «Ἐτσι ἡμποροῦμεν νὰ ὀμιλήσωμεν διὰ τὸν κοινωνικὸν χαρακτήρα τῆς Λατρείας, πὺ δὲν εἶναι μία κατακόρυφος μόνον σχέσις μὲ τὸν Θεόν, ἀλλὰ καὶ μία ὀριζόντια σχέσις μὲ τοὺς ἀδελφούς μας, τοὺς σημερινούς Χριστιανούς, ἀλλὰ καὶ τοὺς κεκοιμημένους Ἁγίους, μεταξὺ τῶν ὁποίων τὴν πρῶτην θέσιν κατέχει ἡ ὑπερευλογημένη Μητέρα τοῦ

⁶⁰ ΝΙΚΟΛΑΟΥ ΚΑΒΑΣΙΑ, Ἑρμηνεία τῆς θείας Λειτουργίας, κεφ. 38, ΡΓ, τόμ. 150,στ. 452 CD. Πρβλ. Ε. GEBREMEDHIN, *Eucharistic Doctrine*, σελ. 67: «*In the Eucharist, Christ is both Host and food. He is the Giver and the Gift*».

⁶¹ Γ. ΜΕΤΑΛΛΗΝΟΥ (πρωτοπρεσβ.), Θεολογικὴ μαρτυρία, σελ. 194: «*Στὴ λειτουργικὴ σύναξί τῆς ἑκκλησίας ἐνεργεῖ ὁμαδικά, ὡς σῶμα, καὶ γίνεται τόπος, στὸν ὁποῖο γεννᾶται, συγκροτεῖται καὶ ἀυξάνει ἡ ζωὴ τῶν μελῶν τῆς. Διότι σ' αὐτὴν γεννᾶται καὶ ὁμολογεῖται ἡ πίστις, τρέφεται τὸ σῶμα μὲ τὴν ἁγιοτριαδικὴ χάρις καὶ πραγματώνεται ἡ πλήρης καὶ ἀληθινὴ κοινωνία μὲ τὸν Θεὸ Πατέρα διὰ Ἰησοῦ Χριστοῦ ἐν ἁγίῳ Πνεύματι. Σύμφωνα μὲ τὴν ὑπόσχεση τῆς κεφαλῆς τῆς ἑκκλησίας, «ὅπου εἰσὶ δύο ἢ τρεῖς συνηγμένοι» εἰς τὸ ὄνομα Του, «ἐκεῖ» εἶναι καὶ Αὐτὸς «ἐν μέσῳ» αὐτῶν (Ματθ. 18,20). Ἡ παρουσία δὲ τοῦ Χριστοῦ ὁμολογεῖται στὴ Θ. Λειτουργία: «Ὁ ἄνω τῷ Πατρὶ συγκαθήμενος καὶ ᾧδε ἡμῖν ἀοράτως συνών»». Πρβλ. καὶ R. TAFT, *Liturgical Understanding*, σελ. 134: «*Eucharistic communion, therefore, is not just the sacrament of one's personal communion with the Risen Lord. It is rather the sacrament of our communion with one another in the one Body of Christ, a body at once ecclesial and eucharistic*»· A. LOUTH, *Denys*, σελ. 53: «*...the sacrament of gathering together (the Greek is *synaxis*: the sacrament is the Eucharist)*». Για τὴν ἐρύτερη σημασία τοῦ ρόλου ποὺ διαδραματίζει ἡ ἐννοία τῆς «ἐνότητος/κοινωνίας» στὴν Ὁρθόδοξη ἑκκλησία, βλ. ΓΡ. ΠΑΠΑΘΩΜΑ (ἀρχιμανδρίτου), Ἄμορφα, σελ. 155: «*... ἡ Παύλεια ἑκκλησιολογία ἀλλὰ καὶ ἡ συνοδικὴ καὶ ἡ πατερικὴ ἑκκλησιολογία «τῆς μιᾶς ἑκκλησίας σὲ ἓναν τόπο» διασώζονται σαφῶς στὴν Ὁρθόδοξη ἑκκλησία καὶ στὴν ἑκκλησιολογία τῆς*».*

⁶² Πρβλ. Α' Κορ. 10, 16 – 17: «*τὸ ποτήριον τῆς εὐλογίας ὃ εὐλογοῦμεν, οὐχὶ κοινωνία τοῦ αἵματος τοῦ Χριστοῦ ἐστὶ; τὸν ἄρτον ὃν κλῶμεν, οὐχὶ κοινωνία τοῦ σώματος τοῦ Χριστοῦ ἐστὶ; ὅτι εἷς ἄρτος, ἐν σῶμα οἱ πολλοὶ ἐσμεν· οἱ γὰρ πάντες ἐκ τοῦ ἑνὸς ἄρτου μετέχομεν*». Βλ. καὶ H. URS VON BALTHASAR, *Liturgy*, σελ. 324: «*In place of the transubstantiation of the bread into the Body of Christ, the central emphasis is on the transubstantiation of the communicant into Christ and into his "Spirit"*»· D. FAIRBAIRN, *Christology*, σελ. 130: «*...the second Adam makes us alive... we receive the life-giving flesh of the Logos through the Eucharist... grace is not simply God's giving us gifts external to himself; it is God's granting us himself through his gift of his own Son to us. The second Adam does not give us life as if life were a created condition separate from himself; he gives us himself*».

Λυτρωτοῦ: «Ἐτι προσφέρομέν σοι τὴν λογικὴν ταύτην Λατρείαν ὑπὲρ τῶν ἐν πίστει ἀναπαυσασμένων Προπατόρων, Πατέρων, Πατριαρχῶν, Προφητῶν, Αποστόλων, Κηρύκων, Εὐαγγελιστῶν, Μαρτύρων, Ὁμολογητῶν, Ἐγκρατευτῶν καὶ παντὸς πνεύματος δικαίου ἐν πίστει τετελειωμένου. Ἐξαιρέτως τῆς Παναγίας Ἀχράντου...»».⁶³

Με ποιόν ὁμως τρόπο ὁμως διανοίγεται ἡ θύρα τῆς ἐν Χριστῷ βιωτῆς καὶ ἐπιτυγχάνεται ἡ δυνατότητα νὰ καταστεί κανεὶς μέλος τοῦ σώματος τῆς Ἐκκλησίας,⁶⁴ ὥστε νὰ δύναται νὰ συμμετέχει στὴ λατρευτικὴ τῆς ζωῆς⁶⁵ καὶ ν' ἀξιῶνται τῆς μεταλήψεως τῶν ἀχράντων μυστηρίων;⁶⁶ Ἡ

⁶³ Γ. ΚΑΨΑΝΗ, *Ἐκκλησιολογία καὶ Ποιμαντική*, σελ. 39. Πρβλ. Ι. ΚΟΓΚΟΥΛΗ, Χ. ΟΙΚΟΝΟΜΟΥ, Π. ΣΚΑΛΤΣΗ, *Θεία Λειτουργία*, σελ. 176: «Βρισκόμαστε στό σημεῖο ὅπου ἔχουν ἀρχίσει νὰ διαβάζονται τὰ λεγόμενα **δίπτυχα**. Ἡ λέξη **δίπτυχα** σημαίνει πίνακα, κατάλογο μέ δύο πτυχές, δύο πλευρές, ὅπου ἔγραφαν κι ἀπὸ ἐκεῖ διάβαζαν τὰ ὀνόματα τῶν ζωντανῶν καὶ τῶν κεκοιμημένων. Ἡ συνήθεια αὐτὴ ὑπῆρχε στὴ λειτουργικὴ πράξη τῆς Ἐκκλησίας ἀπὸ τοὺς πρώτους αἰῶνες καὶ σιγά-σιγά ἐξελίχθηκε. Ἡ σειρά με τὴν ὁποία γινόταν καὶ γίνεται ἡ μνημόνευση στὴ θέση αὐτὴ τῆς ἁγίας ἀναφορᾶς εἶναι **α) οἱ ἅγιοι, β) οἱ κεκοιμημένοι, γ) οἱ ζωντανοί**· Ι. ΚΑΡΜΠΡΗ, *Δογματικά καὶ Συμβολικά Μνημεῖα*, τ. Β', σελ. 639: «τὸ μυστήριον τοῦτο (ἐνν. ἡ θεία Ευχαριστία) προσφέρεται θυσία **ὑπὲρ πάντων τῶν ὀρθοδόξων χριστιανῶν, ζώντων τε καὶ κεκοιμημένων** ἐπ' ἐλπίδι ἀναστάσεως ζωῆς αἰωνίου, ἡ ὁποία θυσία δὲν θέλει τελειώσει ἕως τῆς τελευταίας κρίσεως»· R. TAFT, *Diptychs*, σελ. 96: «...The economy is narrated, the Sanctus is chanted, the sacrifice accomplished, the consecrated gifts are still present on the altar, and at this time the dead, the Church, the priests, the whole assembly are prayed for, and the martyrs are commemorated»· H. CHADWICK, *Church*, σελ. 677: «At some point saints and martyrs were mentioned, and there was a commemoration of the faithful departed».

⁶⁴ Χ. ΚΡΙΚΩΝΗ, *Τὸ μυστήριον τῆς Ἐκκλησίας*, σελ. 50: «Ὁ ὄντολογικὸς οὗτος χαρακτήρ τῆς Ἐκκλησίας προσδιορίζεται διὰ τοῦ χαρακτηρισμοῦ ταύτης ὡς «σώματος» καὶ τοῦ Χριστοῦ ὡς «κεφαλῆς». Ἡ σχέσις δηλαδὴ τῆς Ἐκκλησίας πρὸς τὸν Χριστὸν εἶναι τοῦ σώματος πρὸς τὴν κεφαλὴν».

⁶⁵ Πρβλ. Ν. ΜΑΤΣΟΥΚΑ, *Δογματικὴ Γ*, σελ. 261: «Κοινωνία σώματος εἶναι ἡ Ἐκκλησία, στρατεύουσα καὶ συνάμα θριαμβεύουσα, γιατί με τίς ἁγιοπνευματικὲς ἐνέργειες διαρκῶς οἰκοδομεῖ τὴν ἐνότητα καθαιρώντας μέσω τῶν μυστηρίων τίς δαιμονικὲς δυνάμεις. Ἡ κατάπεμψη τοῦ Ἁγίου Πνεύματος στά δῶρα τῆς Εὐχαριστίας εἶναι μιά συνεχὴς λειτουργία στό χῶρο τοῦ σώματος, καὶ μιά διαρκὴς ἀνανέωση»· Α. ΚΑΛΥΒΟΠΟΥΛΟΥ, *Χρόνος τελέσεως τῆς Θείας Λειτουργίας*, σελ. 104: «Τὸ θυσιαστήριον τοῦ Θεοῦ πάντοτε μεταβάλλεται εἰς τράπεζαν καὶ τὸ θυόμενον γίνεται τροφή καὶ κοινωνία»· Π. ΣΚΑΛΤΣΗ, *Λειτουργικὲς Μελέτες Ι*, σελ. 58: «Μέ τὰ διάφορα ὑλικά στοιχεῖα καὶ τίς συμβολικὲς πράξεις τοῦ βαπτίσματος ὁ βαπτιζόμενος μυσταγωγεῖται στὴ νέα ἐν Χριστῷ ζωή».

⁶⁶ Πρβλ. Π. ΜΠΟΥΜΗ, *Κανονικὸν Δίκαιον*, σελ. 119: «Προϋποθέσεις συμμετοχῆς στὴ Θ. Λειτουργία. Νὰ εἶναι ὁ μετέχων μέλος τῆς Ὁρθόδοξης Ἐκκλησίας (πρβλ. Θ' καν. Τιμοθέου Ἀλεξανδρείας). Ἀπαγορεύεται ἡ συμμετοχὴ αἵρετικοῦ ἢ σχισματικοῦ. 2) Νὰ μὴ βρῖσκεται ὑπὸ ἀφορισμὸ ἢ ἀνάθεμα (μεγάλος ἀφορισμός)... Περιορισμὸς ὡς πρὸς τὴν ἡλικία γιὰ τὴ Θ.

απάντηση έρχεται μέσα από τα αυθεντικά κείμενα των θείων και ιερών κανόνων της Μίας, Αγίας, Καθολικής και Αποστολικής Εκκλησίας,⁶⁷ τα οποία εναρμονίζονται πλήρως με τη διδασκαλία των Πατέρων της Εκκλησίας περί του μυστηρίου του βαπτίσματος,⁶⁸ όπως αυτή καταγράφεται ήδη στα κείμενα των πρωτοχριστιανικών αιώνων: «μηδεὶς δὲ φαγέτω μηδὲ πιέτω ἀπὸ τῆς εὐχαριστίας ὑμῶν, ἀλλ' οἱ βαπτισθέντες εἰς ὄνομα κυρίου· καὶ γὰρ περὶ τούτου εἶρηκεν ὁ κύριος· "Μὴ δώτε τὸ ἅγιον τοῖς κυσὶ"». ⁶⁹

Αρχικά, ο 7^{ος} καν. Β' Οικ. (381 μ.Χ.) περιγράφει το πώς αντιμετωπίζει η Εκκλησία τους αιρετικούς που επιθυμούν να γίνουν μέλη αυτής, δηλαδή τους «προστιθεμένους τῇ ὀρθοδοξίᾳ, καὶ τῇ μερίδι τῶν

Μετάληψη δέν ὑφίσταται. Οἱ γονεῖς ὀφείλουν νά φέρουν καί τὰ βρέφη τους στή Θ. Κοινωνία, ἐφ' ὅσον εἶναι βαπτισμένα».

⁶⁷ Βλ. σχετικῶς 9^ο ἄρθρο Συμβόλου της Πίστεως: «Πιστεύω... εἰς μίαν, ἀγίαν, καθολικήν καὶ ἀποστολικήν Ἐκκλησίαν», ὅπως αὐτό διατυπώθηκε στη Β' Οικ. Σύνοδο, το 381 μ.Χ.

⁶⁸ Πρβλ. Ξ. ΠΑΠΑΧΑΡΑΛΑΜΠΟΥΣ, Ὅροι καὶ προϋποθέσεις, σελ. 29: «Τὸ Βάπτισμα ἀποτελεῖ ὄρον ἀπόλυτον διὰ τὴν συμμετοχὴν εἰς τὴν θείαν Εὐχαριστίαν». Δ. ΛΙΑΛΙΟΥ, Ἑρμηνεία Α', σελ. 143: «... τοῦ βαπτίσματος, ὡς μυστηρίου προϋποθετικοῦ τῆς συσσωματώσεως τοῦ ἀνθρώπου στήν Ἐκκλησία καὶ ἐκφάνσεως τῆς λειτουργικῆς ἐνότητός της». Γ. ΜΑΝΤΖΑΡΙΔΗ, Παλαμικά, σελ. 189: «... Τὸ μυστήριον τοῦτο (ενν. το μυστήριον της θείας Ευχαριστίας) προϋποθέτει τὸ βάπτισμα, τὸ δὲ βάπτισμα παρέχεται εἰς τὸν ἀνθρωπον, διὰ νὰ τὸν ἀνακαινίσῃ καὶ νὰ τὸν ἰκανώσῃ εἰς κοινωνίαν τοῦ σώματος καὶ τοῦ αἵματος τοῦ Χριστοῦ». Ν. ΜΑΤΣΟΥΚΑ, Δογματικὴ Β', σελ. 475: «Τὸ βάπτισμα κάνει τοὺς ἀνθρώπους μέλη τοῦ σώματος τοῦ Χριστοῦ». ΣΠ. ΤΡΩΙΑΝΝΟΥ, Παραδόσεις, σελ. 148: «Γιὰ τὴν εἴσοδο στήν Ἐκκλησία τῆς Ἑλλάδος τῶν μὴ χριστιανῶν καὶ τὴν ἀπόκτηση τῆς ιδιότητος τοῦ μέλους της ἀπαιτεῖται κατὰ τὴν πάγια ρύθμιση ἢ τέλεση βαπτίσματος». Βλ. καὶ ΝΙΚΟΛΑΟΥ ΚΑΒΑΣΙΛΑ, Περὶ τῆς ἐν Χριστῶ ζωῆς, Λόγος δεύτερος, PG, τόμ. 150, στ. 521 C: «Τὸ μὲν γὰρ βάπτισμα γέννησις,... ὁ δὲ τῆς ζωῆς ἄρτος καὶ τὸ ποτήριον τῆς εὐχαριστίας βρωσίς ἐστὶν καὶ πόσις ἀληθινή· οὐκ ἔστι δὲ κινηθῆναι ἢ τραφῆναι πρὶν γεννηθῆναι».

⁶⁹ Διδαχὴ τῶν Δώδεκα Ἀποστόλων, σε ΒΕΠΕΣ, τόμ. Β', σελ. 218. Πρβλ. Ματθ. 7, 6: «Μὴ δώτε τὸ ἅγιον τοῖς κυσὶ μηδὲ βάλῃτε τοὺς μαργαρίτας ὑμῶν ἐμπροσθεν τῶν χοίρων, μήποτε καταπατήσωσιν αὐτοὺς ἐν τοῖς ποσὶν αὐτῶν καὶ στραφέντες ῥήξωσιν ὑμᾶς». Μ. BARKER, High Priest, σελ. 62: «All those who have been sealed with baptism perceive a human form and then receive the bread of the Eucharist». Μ. KADAVIL, Sacrament, σελ. 286 – 288: «... , Baptism is central to a proper Christian understanding of the World as sacrament. It is understood as the gateway for Christians to restore the original nature of humanity in Creation that will be completed only in the eschaton... Ephrem (ενν. ο Σύζος) conceives Baptism as the re-entry for each individual Christian into Paradise... The baptized are reborn as 'sons of God', and have the potential to join the angelic beings and praise God». W. KILLEN, Worship, σελ. 311 – 312: «... And this food is called by us the Eucharist, of which no one may partake unless he believes that which we teach is true, and is baptized,... and lives in such a manner as Christ commanded».

σωζομένων, ἀπὸ αἰρετικῶν».⁷⁰ Ο ἐν λόγῳ ιερὸς κανόνας ἐπισημαίνει τὸ πλήθος τῶν κακοδοξίων, περὶ τὴν ορθή πίστη, ποὺ υπήρχαν ἤδη κατὰ τὴν ἐποχὴ σύγκλησης τῆς Β' Οικ. (4^{ος} αἰ. μ.Χ.) καὶ παρουσιάζει ἀναλυτικὰ τὸν τρόπο με τὸν ὁποῖο ἡ Ἐκκλησία ἀποδεχόταν τοὺς μετανοοῦντες αἰρετικούς, οἱ ὁποῖοι ἐπιθυμοῦσαν οικειοθελῶς⁷¹ νὰ ἐνταχθοῦν στοὺς κόλπους τῆς, στοὺς κόλπους δηλαδὴ «τῶν σωζομένων» πιστῶν.⁷²

Οἱ ομάδες τῶν αἰρετικῶν, τὶς ὁποῖες ἐπισημαίνει ὁ 7^{ος} καν. Β' Οικ., ἦταν πολυάριθμες καὶ ὡς ἐκ τούτου διέφερε καὶ ὁ τρόπος με τὸν ὁποῖο οἱ ἴδιες ἀντιμετωπίζονταν ἀπὸ τὴν Ἐκκλησία. Ἡ βασικὴ διαφορὰ στὸν τρόπο ἀποδοχῆς τῶν ἐν λόγῳ αἰρετικῶν εἶναι ὅτι ἄλλους ἡ Ἐκκλησία τοὺς δεχόταν κατόπιν μίας ἀκολουθίας κινήσεων στὶς ὁποῖες δὲν ἐντασσόταν ὁ ἀναβαπτισμὸς, ἐνῶ ἄλλους τοὺς ἔκανε δεκτοὺς ἐφόσον, μεταξύ ἄλλων, προσέρχονταν στὸ μυστήριον τοῦ βαπτίσματος.⁷³

Συγκεκριμένα, οἱ αἰρετικοὶ ποὺ ἀσπάζονταν τὶς κακοδοξίες τῶν Ἀρειανῶν, τῶν Μακεδονιανῶν, τῶν Σαββατιανῶν, τῶν Ναυατιανῶν ἢ καθαρῶν, τῶν Τεσσαρεσκαίδεκατιτῶν καὶ τῶν Ἀπολλιναριστῶν, γίνονταν δεκτοὶ στὸ Σῶμα τῆς Ἐκκλησίας με ἐγγράφες ἀποκηρύξεις καὶ ἀναθεματισμοὺς τῆς πλάνης τοὺς, καθὼς καὶ με τὴν τέλεση τοῦ μυστηρίου τοῦ χρίσματος, δια τῆς χρίσεως με ἅγιον μύρο: «...δεχόμεθα

⁷⁰ 7^{ος} καν. Β' Οικ., ΣΥΝΤΑΓΜΑ, τόμ. Β', σελ. 187.

⁷¹ Για τὴν ἑκταση τῆς ἐλευθερίας ποὺ ἔχει δοθεῖ ἀπὸ τὸν Θεὸ στὸν ἴδιο τὸν ἄνθρωπο βλ. Α. ΜΑΡΙΝΟΥ, Δίκαιον, σελ. 662: «... εἶναι προικισμένος (ἐνν. ὁ ἄνθρωπος) ἀπὸ τὸν Δημιουργὸ τοῦ μέ τέτοιας ἐκτάσεως ἐλευθερία, ὥστε νὰ ἔχει τὴν εὐχέρεια ὄχι μόνον νὰ ζεῖ, νὰ ἀναπαράγεται, νὰ ἐξελίσσει καὶ νὰ τηρεῖ τὸν λόγο τοῦ Θεοῦ, ἀλλὰ καὶ νὰ προσβάλλει με τὶς ἐνέργειές τοῦ τὴν ἁρμονία τῆς Φύσεως, δηλαδὴ νὰ ἀμαρτάνει».

⁷² Στὸ σημεῖο αὐτὸ εἶναι ἀνάγκη νὰ ἐπισημανθεῖ τὸ γεγονὸς ὅτι ἡ προσέλευση στοὺς κόλπους τῆς Ἐκκλησίας καὶ ἡ ἐνταξη στὸ σῶμα τῶν πιστῶν διὰ τοῦ μυστηρίου τοῦ βαπτίσματος δὲν μπορεῖ ἐπ' οὐδενὶ νὰ συνιστᾷ διαδικασίαν ἀναγκαστικὴ ἢ ἀποτέλεσμα ἀσκησης βίας. Τουναντίον, ἡ χριστιανικὴ ιδιότητα ἀποκτάται ὡς ἐκφραση ἐλεύθερης βούλησης καὶ ἀπόφασης χριστιανικοῦ βίου, γεγονὸς γιὰ τὸ ὁποῖο στὴν περίπτωση τοῦ νηπιοβαπτισμοῦ ἐγγυάται ὁ ἀνάδοχος τοῦ βαπτιζομένου νηπίου. Πρβλ. καὶ 108^ο (119^ο) καν. Καρθ., ΣΥΝΤΑΓΜΑ, τόμ. Γ', σελ. 559: «Ἐν τούτῳ τῷ καιρῷ νόμος ἐδόθη, ἵνα ἐλευθέρῃ προαιρέσει ἕκαστος τῆς Χριστιανότητος τὴν ἄσκησιν ἀναδέξῃται».

⁷³ Πρβλ. Ε. GEBREMEDHIN, *Eucharistic Doctrine*, σελ. 68: «... τὰ ἅγια of the eucharistic meal, i.e. the consecrated elements which (as is to be deducted from the warning implied in the words 'Holy things to holy men') **the unbaptized were not allowed to receive**».

διδόντας λιβέλλους, καὶ ἀναθεματίζοντας πᾶσαν αἵρεσιν, μὴ φρονοῦσαν, ὡς φρονεῖ ἡ ἀγία τοῦ Θεοῦ καθολικὴ καὶ ἀποστολικὴ ἐκκλησία, καὶ σφραγιζομένους, ἤτοι χριομένους, πρῶτον τῷ ἀγίῳ μύρω τὸ τε μέτωπον, καὶ τοὺς ὀφθαλμοὺς, καὶ τὰς ρίνας, καὶ τὸ στόμα, καὶ τὰ ὦτα· καὶ σφραγίζοντες αὐτοὺς, λέγομεν· Σφραγίς δωρεᾶς Πνεύματος ἀγίου».⁷⁴

Από την άλλη πλευρά, όσοι αιρετικοί είχαν αποδεχθεί τις πλάνες των Ευνομιανών, των Μοντανιστών, των Σαβελλιανών, καθώς και «τὰς ἄλλας πάσας αἰρέσεις»,⁷⁵ η Εκκλησία τους έκανε δεκτούς ως πρόην ειδωλολάτρες, ακολουθώντας μια σειρά ποιμαντικών δράσεων, η οποία είχε ως αποκορύφωμα την τέλεση του μυστηρίου του βαπτίσματος: «...τὴν πρώτην ἡμέραν ποιοῦμεν αὐτοὺς Χριστιανούς, τὴν δὲ δευτέραν κατηχομένους· εἶτα τῇ τρίτῃ ἐξορκίζομεν αὐτοὺς, μετὰ τοῦ ἐμφυσᾶν τρίτον εἰς τὸ πρόσωπον, καὶ εἰς τὰ ὦτα, καὶ οὕτω κατηχοῦμεν αὐτοὺς, καὶ ποιοῦμεν χρονίζειν εἰς τὴν ἐκκλησίαν, καὶ ἀκροᾶσθαι τῶν γραφῶν, **καὶ τότε αὐτοὺς βαπτίζομεν**».⁷⁶

Η προσεκτική μελέτη του συγκεκριμένου κανόνα, προάγει τη διαπίστωση ότι σε κάθε περίπτωση η Εκκλησία αγκάλιαζε τους αιρετικούς που μετανοούσαν για την πλάνη τους και τους αποδεχόταν στο σώμα της μετά από κατάλληλη ποιμαντική προετοιμασία. Το είδος, ωστόσο, αυτής της προετοιμασίας και ο τρόπος με τον οποίο η Εκκλησία αποδεχόταν τους αιρετικούς, εξαρτώνταν από το είδος της αίρεσης στην οποία ανήκαν προηγουμένως οι ίδιοι.

Εν προκειμένω, ο Βαλσαμών παρατηρεί ότι η Εκκλησία διέκρινε τους αιρετικούς που επιθυμούσαν να ενταχθούν στο σώμα της σε δύο κατηγορίες· σ' αυτούς για τους οποίους αρκούσε η έγγραφη αποκήρυξη – αναθεματισμός της πλάνης τους και η ομολογία της ορθής πίστης, σε

⁷⁴ 7^{ος} καν. Β' Οικ., ΣΥΝΤΑΓΜΑ, τόμ. Β', σελ. 187.

⁷⁵ 7^{ος} καν. Β' Οικ., ΣΥΝΤΑΓΜΑ, τόμ. Β', σελ. 188.

⁷⁶ Αυτόθι.

συνδυασμό με την τέλεση του μυστηρίου του χρίσματος και σ' εκείνους που ήταν ανάγκη να βαπτισθούν: «*Εἰς δύο διαιρεῖ ὁ κανὼν τοὺς αἰρετικούς, τοὺς προσερχομένους τῇ ἐκκλησίᾳ· καὶ τοὺς μὲν φησι διὰ μύρου χρίεσθαι, ἀναθεματίζοντας πρῶτον πᾶσαν αἵρεσιν, καὶ ὁμολογοῦντας πιστεύειν, ὡς ἡ ἀγία τοῦ Θεοῦ ἐκκλησία φρονεῖ· τοὺς δὲ διορίζεται ἐξ ὀρθοῦ βαπτίζεσθαι*».⁷⁷

Ασφαλώς, οι αιρετικοί που υπάγονταν στην πρώτη κατηγορία του μη αναβαπτισμού, δεν θεωρούνταν τελικώς αβάπτιστοι. Τουναντίον, ο λόγος για τον οποίο δεν βαπτίζονταν ήταν το γεγονός ότι η Εκκλησία έκανε αποδεκτό το βάπτισμα το οποίο είχε ήδη τελεσθεί υπέρ αυτών, έστω κι αν η πράξη αυτή συνιστούσε πρακτική την οποία η Εκκλησία ακολουθούσε "κατ' οικονομίαν".⁷⁸ Σε κάθε περίπτωση, η αποδοχή του εν λόγω βαπτίσματος ελάμβανε χώρα κατόπιν τήρησης των προαναφερομένων προϋποθέσεων (έγγραφη αποκήρυξη και αναθεματισμός κάθε αίρεσης και χρίση - "σφράγισμα" με άγιο μύρο).

Χαρακτηριστικές τυγχάνουν οι σχετικές παρατηρήσεις του Ζωναρά, ο οποίος επισημαίνει το γεγονός ότι το βάπτισμα που είχε τελεσθεί, πριν προσέλθουν οι αιρετικοί αυτών των ομάδων στην Εκκλησία, δεν διέφερε σε τίποτε από αυτό που τελεί η Εκκλησία και για τον λόγο αυτόν δεν παρίστατο ανάγκη αναβαπτισμού: «...Τοὺς μὲν οὖν τούτων, οὐκ ἀναβαπτίζεσθαι διατάσσεται...· οὐκ ἀναβαπτίζονται οὖν οὗτοι, ὅτι περὶ τὸ ἅγιον βάπτισμα κατ' οὐδὲν ἡμῖν διαφέρονται, ἀλλ' ἐπίσης τοῖς ὀρθοδόξοις βαπτίζονται».⁷⁹

Από την άλλη πλευρά, οι αιρετικοί που υπάγονταν στη δεύτερη κατηγορία ήταν ανάγκη να βαπτισθούν, καθότι είτε δεν είχαν βαπτισθεί καθόλου είτε το βάπτισμα που είχε τελεσθεί υπέρ αυτών δεν είχε καμία

⁷⁷ Σχόλια Βαλασαμῶνος ἐπὶ τοῦ 7^{ου} καν. Α' Οικ., ΣΥΝΤΑΓΜΑ, τόμ. Β', σελ. 189.

⁷⁸ Πρβλ. ἐρμηνεία τῶν συγγραφέων τοῦ Πηδαλίου ἐπὶ τοῦ 7^{ου} καν. Β' Οικ., ΠΗΔΑΛΙΟΝ, σελ. 140: «...ἐδέχθη χωρὶς ἀναβαπτισμοῦ ὁ Κανὼν οἰκονομικῶς...».

⁷⁹ Σχόλια Ζωναρά ἐπὶ τοῦ 7^{ου} καν. Α' Οικ., ΣΥΝΤΑΓΜΑ, τόμ. Β', σελ. 188.

σχέση με το κανονικό βάπτισμα της Εκκλησίας.⁸⁰ Εν προκειμένω, αξιοσημείωτες τυγχάνουν οι σχετικές παρατηρήσεις των συγγραφέων του Πηδαλίου, οι οποίοι διευκρινίζουν ότι τους αιρετικούς αυτών των ομάδων τους δεχόμαστε «*ὡς πάντη ἀβαπτίστους. (διότι αὐτοί, ἢ τελείως δὲν ἐβαπτίσθησαν, ἢ ἐβαπτίσθησαν μὲν, ὄχι ὁμῶς ὀρθῶς, καὶ καθὼς βαπτίζονται οἱ ὀρθόδοξοι, δι' ὃ καὶ οὐδὲ ὄλως βεβαπτισμένοι λογίζονται)*».⁸¹

Κατὰ ταῦτα, καθίσταται προφανές το γεγονός ότι, σύμφωνα με τον 7^ο καν. Β' Οικ., για να αξιωθούν των αχράντων μυστηρίων όσοι προέρχονταν από τις τάξεις των αιρετικών, θα έπρεπε να έχουν γίνει μέλη της Εκκλησίας, γεγονός που είχε ως κεντρικό άξονα την τέλεση του ιερού μυστηρίου του βαπτίσματος.

Παράλληλα, ο 1^{ος} καν. Τιμοθ. Αλεξ. († 385 μ.Χ.) αναφέρεται στην περίπτωση κατά την οποία κάποιο μικρό παιδί ή ένας μεγάλος άνθρωπος, παρ' όλο που βρίσκεται ακόμα στο στάδιο της κατήχησης, προσέρχεται στην ευχαριστιακή σύναξη των πιστών και μεταλαμβάνει "ἀγνοῶν",⁸² δηλαδή χωρίς να γνωρίζει επακριβώς τις προϋποθέσεις της μετάληψης του Σώματος και του Αίματος του Κυρίου. Ενώπιον αυτού του ενδεχομένου, ο επίσκοπος Αλεξανδρείας Τιμόθεος επισημαίνει ότι ο συγκεκριμένος κατηχούμενος είναι ανάγκη να βαπτιστεί καθότι θεωρείται προσκεκλημένος "παρὰ Θεοῦ".⁸³

Επί του συγκεκριμένου ιερού κανόνα ο Βαλσαμών παρατηρεί ότι πράγματι ο συγκεκριμένος άνθρωπος θεωρείται ότι έχει κληθεί από τον Θεό, καθότι, αν και κατηχούμενος, προσήλθε "ἀπονήρως" στη μετάληψη των αχράντων μυστηρίων, χωρίς να τον εμποδίσει κανείς και χωρίς κανείς

⁸⁰ Περί ενός συνοπτικού ορισμού του κανονικού βαπτίσματος της Ορθοδόξου Εκκλησίας, βλ. ΣΥΜΕΩΝ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ, *Περὶ τῶν ἱερῶν τελετῶν*, ΕΒ', ΡΓ, τόμ. 155, στ. 221 C: «...τὸ ἱερώτατο βάπτισμα καὶ ἀναγέννησις ἐστὶ, καὶ ἀνάπλασις, κάθαρσις τε καὶ φωτισμός καὶ νίοθεσία, καὶ χάρισμα καὶ ἁγιασμός, καὶ μύρια ὅσα φασὶν οἱ Πατέρες. Τυποὶ δὲ ἐξαιρέτως τὸν θάνατον τοῦ Χριστοῦ, καὶ τὴν τριήμερον ἔγερσιν».

⁸¹ Ερμηνεία των συγγραφέων του Πηδαλίου επί του 7^{ου} καν. Β' Οικ., ΠΗΔΑΛΙΟΝ, σελ. 140.

⁸² 1^{ος} καν. Τιμοθ. Αλεξ., ΣΥΝΤΑΓΜΑ, τόμ. Δ', σελ. 331.

⁸³ Αυτόθι.

ενδεχομένως να γνωρίζει ότι πρόκειται για κατηχούμενο: «Ἐπεὶ γὰρ ἀπονήρως προσήλθετῆ κοινωνία τῶν ἁγίων δώρων, καὶ εὐκαιρίας ἔτυχε μὴ κωλυθεὶς ὑπὸ τινος, ἀγνοησάντων ἴσως τῶν παρόντων πιστῶν, καὶ αὐτοῦ τοῦ μεταδιδόντος, ὅτι κατηχούμενός ἐστι, **δοκεῖ παρὰ τοῦ Θεοῦ προσκληθῆναι**».⁸⁴

Επιπροσθέτως, ὅπως σημειώνει δύο φορές ο Βαλσαμών, ο συγκεκριμένος πιστός δεν εἶχε βαπτισθεῖ: «...ἐν κατηχουμένοις τεταγμένος, **καὶ μὴπω τοῦ ἁγίου τυχὼν βαπτίσματος**, ...καὶ μεταλάβῃ τῶν ἁγιασμάτων, ἀγνοῶν ὅτι οὐ δεῖ αὐτὸν μεταλαβεῖν **πρὸ τοῦ βαπτίσματος**».⁸⁵ Το γεγονός ὅμως ὅτι ο εν λόγω πιστός προσήλθε ἀπὸ μόνος του στη μετάληψη των αχράντων μυστηρίων και μάλιστα «οὐχὶ καταφρονητικῶς διατιθέμενος», ὅπως χαρακτηριστικὰ επισημαίνει ο Πατριάρχης Αντιοχείας Βαλσαμών, καταδεικνύει την κλήση του Θεοῦ πρὸς τον συγκεκριμένο πιστό και ὡς εκ τούτου, επιτείνει την ἀνάγκη να τελεσθεῖ ὑπὲρ του ἰδίου το ιερό μυστήριο του βαπτίσματος.

Απὸ τη διπλή αναφορά του Πατριάρχῃ Αντιοχείας Βαλσαμώνος στο γεγονός ὅτι στην προκειμένη περίπτωση δεν εἶχε τελεσθεῖ το μυστήριο του βαπτίσματος, συνάγονται ἐξ αντιδιαστολῆς δύο αξιοσημείωτα συμπεράσματα.

Το πρώτο ἐξ αυτῶν εἶναι ὅτι **το βάπτισμα γενικῶς συνιστᾶ ἀναγκαία προϋπόθεση για την προσέλευση των πιστῶν στη μετάληψη του Σώματος και του Αἵματος του Κυρίου**.⁸⁶ Ἄλλωστε, η ἀντίστοιχη ἐρώτηση, η οποία οδήγησε στη θέσπιση του 1^{ου} καν. Τιμοθ. Αλεξ., τέθηκε στον Πατριάρχῃ Αλεξανδρείας Τιμόθεο ἐξ αφορμῆς του

⁸⁴ Σχόλια Βαλσαμώνος ἐπὶ του 1^{ου} καν. Τιμοθ. Αλεξ., ΣΥΝΤΑΓΜΑ, τόμ. Δ', σελ. 331.

⁸⁵ Αυτόθι.

⁸⁶ Πρὸβλ. και Β. ΓΙΑΝΝΟΠΟΥΛΟΥ, *Οἰκουμενικὲς Σύνοδοι*, σελ. 264: «... ὁ «κατ' εἰκόνα Θεοῦ» κτισθεὶς ἄνθρωπος, **μέ τῆ συμμετοχῆ του στό ἱερό Βάπτισμα καὶ στά ἄλλα Μυστήρια τῆς Ἐκκλησίας, γίνεται «σῶμα Χριστοῦ» καὶ «ναός Θεοῦ»**». Η. URSVONBALTHASAR, *Liturgy*, σελ. 325: «*Maximus* (ενν. ο Ομολογητῆς) *regards baptism in a similarly dynamic way, seeing it completely as the ontic principle and point of departure for a new life*».

γεγονότος ότι κάποιος μετέλαβε των αχράντων μυστηρίων, ο οποίος βρισκόταν ακόμα στο στάδιο των κατηχουμένων, όντας, επομένως, αβάπτιστος.

Περαιτέρω, το δεύτερο συμπέρασμα, το οποίο συνάγεται από τα εν λόγω σχόλια του Βαλσαμώνος, συναρτάται με την αρετή της διάκρισης που βρίσκεται αποθησαυρισμένη στην Κιβωτό της Χάριτος του Θεού, την Αγία Εκκλησία.⁸⁷ Στην προκειμένη περίπτωση, η αγαθή και ακώλυτη προσέλευση του αναφερομένου κατηχουμένου στη μετάληψη των θείων αγιασμάτων θεωρείται ότι πρόκειται για άμεση πρόσκληση του Πανάγαθου Θεού προς τον συγκεκριμένο πιστό και ένταξή του στο σώμα της Εκκλησίας, γεγονός που επισφραγίζεται με το ιερό μυστήριο του βαπτίσματος.⁸⁸

Μάλιστα, για να διασφαλιστεί η ορθή χρήση της αρετής της "οικονομίας", με την οποία διαχειρίζεται η Εκκλησία τη συγκεκριμένη περίπτωση, ο Βαλσαμών δεν παραλείπει να αναφερθεί επανειλημμένως στις ιδιαίτερες συνθήκες που συντρέχουν στην προκειμένη περίπτωση. Έτσι, ο Πατριάρχης Αντιοχείας υπογραμμίζει το γεγονός ότι ο εν λόγω κατηχούμενος προσήλθε στη μετάληψη των θείων αγιασμάτων «*ἀγνοῶν*», «*οὐχὶ καταφρονητικῶς διατιθέμενος*», «*ἀπονήρως*» και «*μὴ κωλυθεὶς ὑπὸ τινος, ἀγνοησάντων ἴσως τῶν παρόντων πιστῶν, καὶ αὐτοῦ τοῦ μεταδιδόντος, ὅτι κατηχούμενός ἐστι*».⁸⁹

Επιπροσθέτως, ο Βαλσαμών δίνει έμφαση στη δυνατότητα της Εκκλησίας να διαχειρίζεται με διάκριση περιστάσεις όπως αυτή που περιγράφει ο 1^{ος} καν. Τιμοθ. Αλεξ., παραλληλίζοντας το περιεχόμενο του

⁸⁷ Για περισσότερα στοιχεία αναφορικά με το πώς η Εκκλησία νοείται ως κιβωτός της σωτηρίας του ανθρώπου, διά της θείας χάριτος, βλ. Ν. ΜΗΤΣΟΠΟΥΛΟΥ, *Θέματα Δογματικής*, σελ. 281 – 286.

⁸⁸ Πρβλ. Χ. ΚΡΙΚΩΝΗ, *Η Αύθεντία της Έκκλησίας*, σελ. 251: «*Η αγιότης τῶν πιστῶν ἐπιτυγχάνεται διὰ τῆς συμμετοχῆς αὐτῶν εἰς τὴν θείαν ἀγιότητα. Τοῦτο δὲ κατορθοῦται μόνον ὅτε ταῦτα διὰ τῶν μυστηρίων καὶ δὴ τοῦ βαπτίσματος καθίστανται μέλη πραγματικά τῆς Ἐκκλησίας*».

⁸⁹ Σχόλια Βαλσαμώνος επί του 1^{ου} καν. Τιμοθ. Αλεξ., ΣΥΝΤΑΓΜΑ, τόμ. Δ', σελ. 331.

εν λόγω ιερού κανόνα με αντίστοιχη περιγραφή του βιβλίου των Πράξεων των αποστόλων. Συγκεκριμένα, ο Πατριάρχης Αντιοχείας, Θεόδωρος Βαλσαμών, μνημονεύει το αγιογραφικό χωρίο των Πράξεων των αποστόλων, σύμφωνα με το οποίο το Άγιο Πνεύμα σκέπασε τους αβάπτιστους εθνικούς που άκουγαν τους λόγους του αποστόλου Πέτρου, ώστε ο ίδιος ο απόστολος Πέτρος να αναφωνήσει ότι τίποτα δεν μπορεί να σταθεί εμπόδιο στην άμεση βάπτιση των συγκεκριμένων εθνικών: «*Ἐτι λαλοῦντος τοῦ Πέτρου τὰ ῥήματα ταῦτα ἐπέπεσε τὸ Πνεῦμα τὸ Ἅγιον ἐπὶ πάντας τοὺς ἀκούοντας τὸν λόγον. καὶ ἐξέστησαν οἱ ἐκ περιτομῆς πιστοὶ ὅσοι συνῆλθον τῷ Πέτρῳ, ὅτι καὶ ἐπὶ τὰ ἔθνη ἡ δωρεὰ τοῦ Ἁγίου Πνεύματος ἐκκέχνηται· ἤκουον γὰρ αὐτῶν λαλούντων γλώσσαις καὶ μεγαλυνόντων τὸν Θεόν. Τότε ἀπεκρίθη ὁ Πέτρος· μήτι τὸ ὕδωρ κωλύσαι δύναται τις τοῦ μὴ βαπτισθῆναι τούτους, οἵτινες τὸ Πνεῦμα τὸ Ἅγιον ἔλαβον καθὼς καὶ ἡμεῖς; προσέταξέ τε αὐτοὺς βαπτισθῆναι ἐν τῷ ὀνόματι τοῦ Κυρίου*».⁹⁰

Αντίστοιχα, οι συγγραφείς του Πηδαλίου κινούνται στην ίδια ερμηνευτική γραμμή με τον Βαλσαμόνα, υπομνηματίζοντας περί του εν λόγω κατηχούμενου ότι «*πρέπει νὰ βαπτισθῆ ὁ τοιοῦτος, ἐπειδὴ καὶ ἐκαλέσθη εἰς τοῦτο ἀπὸ τὸν Θεόν*».⁹¹ Ασφαλώς, λίγο πριν τη συγκεκριμένη επισήμανση, οι συγγραφείς του Πηδαλίου έχουν διατυπώσει τη γενική αρχή ότι «*οἱ κατηχούμενοι δέν πρέπει νὰ μεταλαμβάνουν πρὸ τοῦ Βαπτίσματος*»,⁹² ώστε να καταστήσουν εν προκειμένω σαφή τα όρια μεταξύ της "οικονομίας" και της "ακριβείας", εντός των οποίων κινείται πάντοτε με διάκριση η μητέρα Εκκλησία.⁹³

⁹⁰ Πραξ. 10, 44 - 48. Πρβλ. και Σχόλια Βαλσαμόνος επί του 1^{ου} καν. Τιμοθ. Αλεξ., ΣΥΝΤΑΓΜΑ, τόμ. Δ', σελ. 331-332.

⁹¹ Ερμηνεία των συγγραφέων του Πηδαλίου επί του 1^{ου} καν. Τιμοθ. Αλεξ., ΠΗΔΑΛΙΟΝ, σελ. 537.

⁹² Αυτόθι.

⁹³ Για περισσότερα στοιχεία περί της έννοιας της «οικονομίας» στον χώρο της Εκκλησίας, βλ. ΓΡ. ΠΑΠΑΘΩΜΑ (ἀρχιμανδρίτου), Ἐμμορφα, σελ. 110 - 157.

Εξάλλου, η άμεση συνάρτηση του μυστηρίου του βαπτίσματος με τη δυνατότητα της μεταλήψεως των θείων αγιασμάτων, διαφαίνεται και στον 5^ο καν. Κυρίλλ. Αλεξ. Στο κείμενο του συγκεκριμένου κανόνα γίνεται λόγος για τους κατηχουμένους πιστούς που αντιμετώπιζαν έντονα το ενδεχόμενο του θανάτου και οι οποίοι τελούσαν παράλληλα υπό επιτίμιο, μη έχοντας το δικαίωμα να προσεύχονται μαζί με τους υπολοίπους κατηχουμένους: «*Ἐὰν δὲ χωρισμὸν ὑπομείνωσιν τινες ἐπιτιμιθέντες πταισμάτων ἔνεκα, εἶτα μέλλωσι τελευτᾶν, κατηχούμενοι ὄντες, βαπτίζεσθωσαν, καὶ μὴ ἀποδημείτωσαν τῶν ἀνθρωπίνων ἀμέτοχοι τῆς χάριτος, ἤγουν ἀκοινώνητοι*».⁹⁴ Ὅπως παρατηρεῖ ο ἐν λόγω κανόνας, λόγω του κινδύνου του θανάτου που διέτρεχαν οἱ με «χωρισμὸν» επιτιμηθέντες κατηχούμενοι, ἦταν δυνατό να τελεστεῖ το μυστήριο του βαπτίσματος υπέρ αὐτῶν, ὥστε να μην φύγουν ἀπὸ τὴν παρούσα ζωὴ «ἀμέτοχοι τῆς χάριτος, ἤγουν ἀκοινώνητοι».

Ἰδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζει ἡ ἔννοια του ὄρου «ἀκοινώνητοι». Ἐν προκειμένῳ, διαφωτιστικὰ τυγχάνουν τὰ σχόλια του Πατριάρχου Ἀντιοχείας καὶ επιφανοῦς βυζαντινοῦ κανονολόγου Βαλσαμώνος, ο οποίος ἐπισημαίνει τὰ ἐξῆς χαρακτηριστικὰ: «*Τὸ ἀκοινώνητόν ἐνταῦθα ὁ ἅγιος, οὐ μόνον περὶ τῆς ἀγίας μεταλήψεως λέγει, οὐ γὰρ ἀξιωθήσεται τῶν θείων μυστηρίων πρὸ τοῦ βαπτίσματος, ἀλλὰ καὶ περὶ αὐτοῦ φησὶ τοῦ βαπτίσματος. Ἐπεὶ πρὸ τοῦ βαπτισθῆναι, οὐδὲ τῆς μετὰ τῶν πιστῶν συστάσεως τεύξεται, ἥτις καὶ αὐτὴ κοινωνία ἐν διαφόροις εἴρηται κανόσι*».⁹⁵

Εξάλλου, στὴν ἴδια ἐρμηνευτικὴ γραμμὴ κινούνται καὶ οἱ συγγραφεῖς του Πηδαλίου, υπογραμμίζοντας ὅτι «... οὗτοι (ἐνν. οἱ ἐν κινδύνῳ θανάτου ἐπιτιμηθέντες κατηχούμενοι), ἐὰν κινδυνεύουν νὰ ἀποθάνουν, ἅς βαπτίζονται, διὰ νὰ μὴ ἀποθάνουν ἀμέτοχοι τῆς θείας χάριτος τοῦ Βαπτίσματος καὶ ἀκοινώνητοι, ἥτοι χωρὶς νὰ λάβουν καὶ τὴν

⁹⁴ 5^{ος} καν. Κυρίλλ. Αλεξ., ΣΥΝΤΑΓΜΑ, τόμ. Δ', σελ. 362.

⁹⁵ Σχόλια Βαλσαμώνος ἐπὶ του 5^{ου} καν. Κυρίλλ. Αλεξ., ΣΥΝΤΑΓΜΑ, τόμ. Δ', σελ. 362.

μετὰ τῶν πιστῶν κοινωνίαν ἐν ταῖς προσευχαῖς, καὶ τὴν κοινωνίαν τῶν Μυστηρίων».⁹⁶

Καθίσταται, επομένως, σαφές το γεγονός ότι η έννοια των «ακοινωνήτων», δεν αναφερόταν μόνον σε όσους δεν ήταν σε θέση να κοινωνήσουν, δηλαδή να μεταλάβουν του Σώματος και του Αίματος του Κυρίου, αλλά και στους κατηχουμένους που δεν είχαν ακόμα δεχθεί το άγιο Βάπτισμα, ώστε να δύνανται να συμπροσεύχονται με τους βαπτισμένους χριστιανούς, κατά την ώρα τελέσεως του μυστηρίου της θείας Ευχαριστίας. Εφόσον όμως οι «ακοινώνητοι» κατηχούμενοι δεν ήταν σε θέση να προσευχηθούν μαζί με τους βαπτισμένους χριστιανούς, λόγω του ότι ήταν αβάπτιστοι, κατά μείζονα λόγο δεν ήταν σε θέση να αξιωθούν της μεταλήψεως των αχράντων μυστηρίων, μη έχοντας ακόμα δεχθεί το άγιο φῶτισμα⁹⁷ ή βάπτισμα.⁹⁸

Η άρρηκτη σύνδεση του μυστηρίου του βαπτίσματος με τη δυνατότητα των πιστών να μεταλαμβάνουν, είναι εμφανής στη συνέχεια του ερηνευτικού σχολιασμού των συγγραφέων του Πηδαλίου, οι οποίοι συνεχίζουν τον ερμηνηυτικό τους σχολιασμό, επί του 5^{ου} καν. Κυρίλλ. Αλεξ., επισημαίνοντας κατηγορηματικά πως «φανερὸν γὰρ εἶναι, ὅτι οὗτοι εὐθὺς ὁποῦ βαπτισθῶν, πρέπει καὶ νὰ κοινωνήσουν τὰ θεῖα Μυστήρια, ἐπειδὴ τοῦτο τὸ νὰ βαπτίζωνται οἱ κατηχούμενοι ἐν κινδύνῳ θανάτου καὶ τὸ νὰ κοινωνοῦν ἀφ' οὗ βαπτισθῶν, οἰκεῖον καὶ ἀρμόδιον εἶναι εἰς τοὺς Κανόνας τῆς Ἐκκλησίας, ταῦτόν εἰπεῖν, εἶναι νόμιμον καὶ κανονικόν».⁹⁹

⁹⁶ Ερμηνεία των συγγραφέων του Πηδαλίου επί του 5^{ου} καν. Κυρίλλ. Αλεξ., ΠΗΔΑΛΙΟΝ, σελ. 558.

⁹⁷ Πρβλ. A. LOUTH, *Denys*, σελ. 53: «...the sacrament of illumination (baptism)».

⁹⁸ Πρβλ. G. DIX (Monk of Nashdom Abbey), *Liturgy*, σελ. 41: «The world had a right to hear the gospel; but those who have not yet 'put on Christ' by baptism and thus as 'sons' received His Spirit by confirmation **cannot** join in offering that prevailing prayer. All who had not entered the order of the laity were therefore without exception turned out of the assembly after the sermon».

⁹⁹ Ερμηνεία των συγγραφέων του Πηδαλίου επί του 5^{ου} καν. Κυρίλλ. Αλεξ., ΠΗΔΑΛΙΟΝ, σελ. 558.

Αντιστοιχα, ο 95^{ος} καν. Πενθ. συνιστά μία συνοπτική κωδικοποίηση του τρόπου με τον οποίο η αγία Εκκλησία υποδέχεται στους κόλπους της τους πάσης φύσεως μετανοούντες αιρετικούς, τους «προστιθεμένους τῇ ὀρθοδοξία, καὶ τῇ μερίδι τῶν σωζομένων».¹⁰⁰ Ο εν λόγω κανόνας παρουσιάζει πολλές από τις ομάδες των αιρετικών που είχαν εμφανισθεί από τη Σάρκωση του Λόγου, μέχρι τη σύγκληση της Πενθέκτης Οικουμενικής Συνόδου (691 – 692 μ.Χ.), ορίζοντας τον τρόπο με τον οποίο γίνονταν δεκτοί από την Εκκλησία. Επ’ αυτού ο βυζαντινός κανονολόγος Αριστηνός σημειώνει χαρακτηριστικά: «Τινὲς τῶν αίρετικῶν βαπτίζονται· ἄλλοι τῶ ἀγίῳ μύρῳ χρίονται μόνῳ· ἕτεροι δὲ πᾶσαν αίρεσιν, καὶ τὴν αὐτῶν ἀναθεματίζοντες, εἰς κοινωνίαν προσδέχονται».¹⁰¹

Έχοντας, ο παρών κανόνας, ορίσει τον τρόπο υποδοχής, εκ μέρους της Εκκλησίας, των διαφόρων ομάδων των αιρετικών, καταλήγει σε μία ακροτελεύτια πρόταση, η οποία παρουσιάζει ιδιαίτερο ενδιαφέρον: «...καὶ οὕτω μεταλαμβάνειν τῆς ἀγίας κοινωνίας».¹⁰² Το κείμενο του κανόνα δηλώνει με τρόπο ρητό και κατηγορηματικό ότι τα μέλη που ἄνηκαν εἰς «πάσας τὰς προαναφερομένας αίρέσεις»¹⁰³ και τα οποία επιθυμούσαν να ενταχθούν στους κόλπους της Εκκλησίας, ἦταν ἀνάγκη πρῶτα να ακολουθήσουν την ενδεδειγμένη πορεία ἑνταξης στην Εκκλησία και στη συνέχεια, ἔχοντας βιώσει τη σχετική προετοιμασία, να αξιωθούν της μεταλήψεως των ἀχράντων μυστηρίων.

Η πνευματική αυτή πορεία ἦταν ἀρρηκτα συνδεδεμένη με το μυστήριο του βαπτίσματος, καθότι οι πάσης φύσεως μετανοούντες αιρετικοί ἦταν ἀνάγκη εἴτε να (ανα)βαπτισθούν («ἀναβαπτίζεσθαι

¹⁰⁰ 95^{ος} καν. Πενθ., ΣΥΝΤΑΓΜΑ, τόμ. Β', σελ. 529 – 531. Πρβλ. και 19^ο καν. Α' Οικ., ΣΥΝΤΑΓΜΑ, τόμ. Β', σελ. 158 – 159 και 7^ο καν. Β' Οικ., ΣΥΝΤΑΓΜΑ, τόμ. Β', σελ. 187 – 188.

¹⁰¹ Σχόλια Αριστηνού ἐπὶ του 95^{ου} καν. Πενθ., ΣΥΝΤΑΓΜΑ, τόμ. Β', σελ. 532.

¹⁰² 95^{ος} καν. Πενθ., ΣΥΝΤΑΓΜΑ, τόμ. Β', σελ. 531.

¹⁰³ Αυτόθι.

αὐτοὺς ἐξάπαντος... καὶ τότε αὐτοὺς **βαπτίζομεν... ἀναβαπτίζομεν**»¹⁰⁴) σύμφωνα με το κανονικό βάπτισμα της Μίας, Αγίας, Καθολικής και Αποστολικής Εκκλησίας¹⁰⁵ είτε να αναθεματίσουν την πλάνη τους, υπογράφοντας παράλληλα ανάλογη λίβελλο, δηλαδή έγγραφη αποκήρυξη κάθε αιρέσεως και δεχόμενοι, μερικοί εξ αυτών,¹⁰⁶ χρίσμα με άγιο μύρο στο «μέτωπον, καὶ τοὺς ὀφθαλμούς, καὶ τὰς ῥίνας, καὶ τὸ στόμα, καὶ τὰ ὦτα».¹⁰⁷ Στη δεύτερη περίπτωση οι πιστοὶ δεν ἀναβαπτίζονταν για λόγους ἐκκλησιαστικῆς οικονομίας («κατ' οικονομίαν»¹⁰⁸) και διότι σύμφωνα μεν με τον Ζωναρά «περὶ τὸ ἅγιον βάπτισμα κατ' οὐδὲν ἡμῖν

¹⁰⁴ 95^{ος} καν. Πενθ., ΣΥΝΤΑΓΜΑ, τόμ. Β', σελ. 530 – 531.

¹⁰⁵ Περί των αιρετικῶν για τους οποίους θεωρήθηκε ἀπό την Εκκλησία αναγκαίον να βαπτισθῶν, ο βυζαντινός κανονολόγος Ζωναράς επισημαίνει χαρακτηριστικά: «... ἢ γὰρ οὐκ ἔτυχον τοῦ θείου βαπτίσματος, ἢ τυχόντες οὐκ ὀρθῶς, οὐδὲ κατὰ τὸν τύπον τῆς ὀρθοδόξου (sic) ἐκκλησίας αὐτοῦ ἔτυχον· διὸ καὶ ὡς μηδὲ τὴν ἀρχὴν βαπτισθέντας αὐτοὺς λογίζονται. Τοῦτο γὰρ δηλοῖ τὸ, ὡς Ἑλληνας αὐτοὺς δεχόμεθα». Βλ. σχετικῶς σχόλια Ζωναρά ἐπὶ τοῦ 7^{ου} καν. Β' Οικ., ΣΥΝΤΑΓΜΑ, τόμ. Β', σελ. 189. Πρβλ. καὶ ΙΩΑΝΝΟΥ ΤΟΥ ΔΑΜΑΣΚΗΝΟΥ, Ἐκδόσεις ἀκριβῆς τῆς ὀρθοδόξου πίστεως, 4,9, PG, τόμ. 94, στ. 1117 Β: «Ὁμολογοῦμεν δὲ ἐν βάπτισμα εἰς ἄφεσιν ἁμαρτιῶν καὶ εἰς ζωὴν αἰώνιον. Τὸ γὰρ βάπτισμα τὸν τοῦ Κυρίου θάνατον δηλοῖ. Συναπτόμεθα γοῦν τῷ Κυρίῳ διὰ τοῦ βαπτίσματος, ὡς φησὶν ὁ θεῖος Ἀπόστολος. Ὡσπερ οὖν ἅπαξ ἐτελέσθη ὁ τοῦ Κυρίου θάνατος, οὕτως καὶ ἅπαξ δεῖ βαπτίζεσθαι· βαπτίζεσθαι δὲ κατὰ τὸν τοῦ Κυρίου Λόγον, εἰς τὸ ὄνομα τοῦ Πατρὸς καὶ τοῦ Υἱοῦ, καὶ τοῦ ἁγίου Πνεύματος, διδασκομένους τὴν εἰς Πατέρα καὶ Υἱὸν καὶ ἅγιον Πνεῦμα ὁμολογίαν».

¹⁰⁶ Αναφέρουμε «μερικοί ἐξ αυτῶν» διότι δεν χρίονταν ὅλοι οἱ αιρετικοὶ με ἅγιο μύρο. Για κάποιες ἀπὸ τις ομάδες των αιρετικῶν, οἱ οποίες ἀναφέρονται ἀναλυτικὰ στο τέλος τοῦ 95^{ου} καν. Πενθ., ἀρκοῦσε ἡ λίβελλος ἐναντι των κακοδοξίων τους και ὁ ἀναθεματισμὸς τῆς πλάνης και των ἀρχηγῶν των αιρέσεων, στις οποίες πίστευαν πρὸ τῆς ἐλευσεώς τους στους κόλπους τῆς Εκκλησίας. Πρβλ. τὸ σχετικὸ ἀπόσπασμα τοῦ 95^{ου} καν. Πενθ., ΣΥΝΤΑΓΜΑ, τόμ. Β', σελ. 531: «Νεστοριανούς δὲ, καὶ Εὐτυχιανιστὰς, καὶ Σεβηριανούς, καὶ τοὺς ἐκ τῶν ὁμοίων αἰρέσεων χρεῖ ποιεῖν λιβέλλους, καὶ ἀναθεματίζειν τὴν αἴρεσιν αὐτῶν, καὶ Νεστόριον, καὶ Εὐτυχεά, καὶ Διόσκορον καὶ Σεβήρον· καὶ τοὺς λοιποὺς ἐξάρχους τῶν τοιούτων αἰρέσεων, καὶ τοὺς φρονοῦντας τὰ αὐτῶν, καὶ πάσας τὰς προαναφερομένας αἰρέσεις, καὶ οὕτω μεταλαμβάνειν τῆς ἁγίας κοινωνίας».

¹⁰⁷ 95^{ος} καν. Πενθ., ΣΥΝΤΑΓΜΑ, τόμ. Β', σελ. 530.

¹⁰⁸ Βλ. σχετικῶς ἐρμηνεία των συγγραφέων τοῦ Πηδαλίου ἐπὶ τοῦ 7^{ου} καν. Β' Οικ., ΠΗΔΑΛΙΟΝ, σελ. 140, ὅπου ἀναγράφονται και οἱ λόγοι αὐτῆς τῆς κατ' οικονομίαν πράξης τῆς Εκκλησίας: «Τοὺς δὲ Ἀρειανούς καὶ Μακεδονιανούς αἰρετικούς φανερώς ὄντας, ἐδέχθη χωρὶς ἀναβαπτισμοῦ ὁ Κανὼν οἰκομικῶς (sic), κατὰ ἄ. μὲν λόγον διὰ τὸ πολὺ πλῆθος ὅπου ἦτο τότε τῶν τοιούτων αἰρετικῶν· κατὰ β'. δὲ λόγον, καὶ διατὶ ἐπίσης ἡμῖν ἐβαπτίζοντο».

διαφέρονται, ἀλλ' ἐπίσης τοῖς ὀρθοδόξοις βαπτίζονται»,¹⁰⁹ σύμφωνα δε με τους συγγραφείς του Πηδαλίου «διατι ἐπίσης ἡμῖν ἐβαπτίζοντο».¹¹⁰

Με βάση όλα τα παραπάνω συνάγεται το αναντίλεκτο συμπέρασμα ότι, σε κάθε περίπτωση, για να καταστεί κανείς ικανός και άξιος να μεταλάβει του Σώματος και του Αίματος του Κυρίου, είναι ανάγκη να έχει προηγηθεί η τέλεση του μυστηρίου του βαπτίσματος ή να έχει γίνει αποδεκτό από την Εκκλησία προηγούμενο βάπτισμα του ίδιου, λόγω ιδιαίτερων συνθηκών, όπως αυτές περιγράφονται ανωτέρω.¹¹¹

Από την πλευρά του ο 96^{ος} καν. Πενθ. αναφέρεται στην κατάσταση στην οποία περιέρχονται όσοι πιστοί βαπτίστηκαν, οι οποίοι στην πραγματικότητα «ενδύονται» τον Κύριο και ορίζουν στο εξής τον βίο τους σύμφωνα με την εν Χριστώ ζωή: «Οἱ τὸν Χριστὸν διὰ τοῦ βαπτίσματος ἐνδυσάμενοι, τὴν ἐν σαρκὶ αὐτοῦ πολιτείαν μιμεῖσθαι καθωμολόγησαν».¹¹²

Εν προκειμένω, υποφώσκει η σύνδεση τελέσεως του μυστηρίου του βαπτίσματος με τη συμμετοχή των πιστών στη μυστηριακή ζωή της Εκκλησίας και ιδιαίτερα στη μετάληψη των αχράντων μυστηρίων. Όπως σημειώνεται στο κείμενο του 96^{ου} καν. Πενθ., ο βαπτισμένος πιστός καλείται να γίνει μιμητής του βίου του Κυρίου, δηλαδή, να ενστερνιστεί και περαιτέρω, να βιώσει τη διδασκαλία Του. Ασφαλώς, στο κέντρο του πνευματικού αγώνα του πιστού βρίσκεται η συνεχής προσπάθεια

¹⁰⁹ Σχόλια Ζωναρά επί του 7^{ου} καν. Β' Οικ., ΣΥΝΤΑΓΜΑ, τόμ. Β', σελ. 188. Αυτήν τη θέση του Ζωναρά επισημαίνουν και οι συγγραφείς του Πηδαλίου. Βλ. σχετικώς, ερμηνεία των συγγραφέων του Πηδαλίου επί του 7^{ου} καν. Β' Οικ., ΠΗΔΑΛΙΟΝ, σελ. 140.

¹¹⁰ Ερμηνεία των συγγραφέων του Πηδαλίου επί του 7^{ου} καν. Β' Οικ., ΠΗΔΑΛΙΟΝ, σελ. 140.

¹¹¹ Πρβλ. Ν. ΜΗΤΣΟΠΟΥΛΟΥ, Θέματα Δογματικής, σελ. 287: «... ἡ πίστις καὶ τὸ Βάπτισμα εἶναι αἱ ἀπαραίτητοι συμπροϋποθέσεις καὶ τὰ συναναγκαῖα μέσα τῆς σωτηρίας τοῦ ἀνθρώπου, τῆς ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ ἐπιτελουμένης. Προηγεῖται ἡ πίστις εἰς τὸν Χριστὸν καὶ ἀκολουθεῖ τὸ βάπτισμα τοῦ πιστευόντος, δι' οὗ καὶ εἰσάγεται οὗτος εἰς τὴν κιβωτὸν τῆς σωτηρίας Ἐκκλησίαν. Ἐντεῦθεν καὶ ὀμιλοῦμεν περὶ τῆς πίστεως καὶ τοῦ Βαπτίσματος, ὡς θυρῶν, διὰ τῶν ὁποίων εἰσάγεται ὁ ἄνθρωπος εἰς τὴν Ἐκκλησίαν. Θυρῶν, αἱ ὁποῖαι πρέπει ἀμφοτέραι νὰ ἀνοίγουν, ἵνα εἰσέλθῃ τις εἰς τὴν Ἐκκλησίαν».

¹¹² 96^{ος} καν. Πενθ., ΣΥΝΤΑΓΜΑ, τόμ. Β', σελ. 533. Πρβλ. Υ. CONGAR, Temple, σελ. 139: «... a 'baptism', that is it must go down into the waters and then rise up from them again (Matt. 10. 38; Luke 12. 50) through death and resurrection».

τελείωσής του, η οποία μπορεί να επιτευχθεί με τον εγκεντρισμό του πιστού στο Σώμα της Εκκλησίας, τη συμμετοχή του στη μυστηριακή ζωή και ιδιαίτερα στο μυστήριο των μυστηρίων,¹¹³ τη θεία Ευχαριστία¹¹⁴ και τη μετάληψη των θείων αγιασμάτων.¹¹⁵

Ενδεικτικός τυγχάνει ο σχετικός σχολιασμός του επιφανούς βυζαντινού κανονολόγου Ιωάννη Ζωναρά (12ος αι. μ.Χ.), ο οποίος θέτει το περιεχόμενο του συγκεκριμένου κανόνα σε αγιογραφική βάση, δίδοντας ακόμα μεγαλύτερη έμφαση στην εν Χριστώ βιωτή, την οποία είναι ανάγκη να ακολουθούν οι βαπτισμένοι χριστιανοί: «Ὅσοι εἰς Χριστὸν ἐβαπτίσθητε, Χριστὸν ἐνεδύσασθε ὁ μέγας Παῦλός φησίν(1)· οἱ δὲ διὰ τοῦ Θεοῦ βαπτίσματος τὸν Χριστὸν ἐνδυσάμενοι, κατ' ἐκεῖνον ὀφείλουσι πολιτεύεσθαι».¹¹⁶ Ο τρόπος με τον οποίο κανείς "ενδύεται" τον Κύριο και ενώνεται ουσιαστικά με Εκείνον, είναι η συμμετοχή του στη μυστηριακή ζωή της Εκκλησίας και δη στο μυστήριο μεταλήψεως του Σώματος και του

¹¹³ Πρβλ. R. TAFT, *Liturgical Understanding*, σελ. 234 – 235: «... liturgy is much more than an expression of faith. It is first and foremost an activity of God in Christ. Christ saves through the ages in the activity of the Body of which he is the head. He does this in his word that **calls us to union with him in that Body, reconciling us to one another and to the Father by his saving grace – and that is liturgy...** Liturgy is also an activity of men and women in union with their head: it is an activity of the Church. It is how the Church responds in praise, surrender and thanksgiving to this call of God's revealing, saving word. **Indeed the Eucharist, at least as conceived in some traditions, is the supreme act of the life of the Church in this saving dynamic of call and response**».

¹¹⁴ Πρβλ. Θ. ΓΙΑΓΚΟΥ, *Κανόνες*, σελ. 332: «Ἡ ἐνότητα τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ σώματος, οἱ κατηχούμενοι, οἱ μετανοοῦντες, τὰ ἐπιτίμια, ἡ ἀποδοχή τῶν σχισματικῶν καὶ αἰρετικῶν, ἀκόμα καὶ ἡ τέλεση τῶν ὑπόλοιπων μυστηρίων ρυθμίζονται ἀπὸ τοὺς κανόνες σὲ συνάρτηση μὲ τὴ θεία εὐχαριστία. **Ἡ θεία εὐχαριστία εἶναι ἡ βάση τῆς ὀρθοδόξου ἐκκλησιολογίας**» · Γ. ΦΛΩΡΟΦΣΚΥ (ιερέως), *Σώμα Χριστοῦ*, σελ. 58: «Ἡ εὐχαριστία εἶναι τὸ μυστικὸν κέντρον καὶ ἡ πνευματικὴ πηγὴ τῆς Ἐκκλησίας καὶ τῆς καθολικῆς ἐνότητός της» · Γ. ΚΑΨΑΝΗ, *Ἐκκλησιολογία καὶ Ποιμαντικὴ*, σελ. 34: «**Εἰς τὴν θείαν Εὐχαριστίαν ἡ Λατρεία τοῦ Χριστιανοῦ κορυφοῦται καὶ τελειοῦται**, διότι κατ' ἐξοχὴν εἰς τὸ Μυστήριον αὐτὸ πραγματοποιεῖται ἡ βαθύτερα καὶ οὐσιαστικώτερα ἔνωση τοῦ ἀνθρώπου μὲ τὴν θεωμένην σάρκα τοῦ ἐνανθρωπήσαντος, σταυρωθέντος καὶ ἀναστάντος Κυρίου καὶ ὁ πιστὸς οἰκειοῦται τὴν αἰώνιον ζωὴν τοῦ Θεοῦ».

¹¹⁵ Πρβλ. Β. ΦΕΙΔΑ, *Ἐκκλησιαστικὴ Ἱστορία*, τόμ. Α', σελ. 266: «... **Ἡ θ. εὐχαριστία ἦταν λοιπὸν τὸ κέντρο ὄχι μόνο τῆς λατρευτικῆς, ἀλλὰ καὶ τῆς καθ' ὅλου πνευματικῆς ζωῆς τῶν πιστῶν**».

¹¹⁶ Σχόλια Ζωναρά ἐπὶ τοῦ 96^{ου} καν. Πενθ., *ΣΥΝΤΑΓΜΑ*, τόμ. Β', σελ. 534. Πρβλ. καὶ Γαλ. 3, 27: «ὄσοι γὰρ εἰς Χριστὸν ἐβαπτίσθητε, Χριστὸν ἐνεδύσασθε».

Αίματος του Κυρίου, με το οποίο καθίσταται «σύσσωμος» και «σύναιμος» με τον Ίδιο.

Ανάλογη αντιπαραβολή με τους περί βαπτίσματος λόγους του αποστόλου των εθνών Παύλου κάνει και ο Βαλσαμών, κατά τον σχολιασμό του 96^{ου} καν. Πενθ., επισημαίνοντας, παράλληλα, τον τρόπο με τον οποίο οφείλουν να ζουν οι πιστοί: «... Ὅφείλουσι γάρ, φασι, πάντες οί πιστοί πρὸς τὴν ἄνω καὶ μακαρίαν ζωὴν ἀποβλέπειν, καὶ μετὰ φόβου Θεοῦ ἀναστρέφεσθαι, ἐφ' ᾧ πλησιάσαι αὐτῷ, κατὰ τὸ ἐφικτὸν, καὶ τὸν ἔνδον μᾶλλον ἄνθρωπον, ἤγουν τὴν ψυχὴν, διὰ πάσης ἀρετῆς κοσμεῖν, καὶ μὴ τὸν ἐκτός».¹¹⁷

Ο λόγος του Βαλσαμώνος είναι χαρακτηριστικός. Ο πιστός χριστιανός, νοηματοδοτεῖ ολόκληρη τη ζωή του μέσα από το πρίσμα της κατά Χριστόν ζωῆς και της επικέντρωσης του νου και του βίου του «πρὸς τὴν ἄνω καὶ μακαρίαν ζωὴν». Για να επιτευχθεῖ αυτός ο στόχος, ο βαπτισμένος πιστός καλεῖται "να πλησιάσει τον Θεό", στο μέτρο του δυνατού, ὅπως χαρακτηριστικὰ σημειώνει ο Βαλσαμών, γεγονός που επιτυγχάνεται πρώτιστα με τη συμμετοχή του πιστού στη μετάληψη των θείων αγιασμάτων. Εξ αντιδιαστολής, ὁμως, ἐπὶ των συγκεκριμένων σχολίων του Βαλσαμώνος, συνάγεται αβίαστα το συμπέρασμα ὅτι για να συμμετάσχει κανείς στη μετάληψη των αχράντων μυστηρίων, εἶναι ἀνάγκη να ἔχει προηγουμένως δεχθεῖ το ἅγιο φῶτισμα – βάπτισμα, καταγεγραμμένος στις ουρανίους δέλτους της Εκκλησίας ως μέλος αυτής.

Τέλος, ἡ ιδιαίτερη ἀξία της τελέσεως του μυστηρίου του βαπτίσματος, ὥστε ο φωτισθεῖς να βρίσκεται σε κοινωνία με την Εκκλησία και επομένως να συμμετέχει ακωλύτως στη μυστηριακή ζωή αυτής, ἐμφαίνεται στον 8^ο καν. Ζ' Οικ. Συνόδου.

¹¹⁷ Σχόλια Βαλσαμώνος ἐπὶ του 96^{ου} καν. Πενθ., ΣΥΝΤΑΓΜΑ, τόμ. Β', σελ. 535 – 536.

Στον συγκεκριμένο κανόνα θίγεται το ζήτημα εκείνων που προσποιούνταν ότι ήταν χριστιανοί, ενώ στην πραγματικότητα ακολουθούσαν τις επιταγές της εβραϊκής θρησκείας, τηρώντας λαθραία τις ιουδαϊκές παραδόσεις των Σαββάτων «καὶ ἕτερα Ἰουδαϊκὰ ποιῶντες».¹¹⁸ Ο εν λόγω κανόνας ορίζει δριμύτατη στάση της Εκκλησίας έναντι αυτών των δήθεν πιστών, επισημαίνοντας ότι οι ίδιοι δεν πρέπει να γίνονται δεκτοί «μήτε εἰς κοινωνίαν, μήτε εἰς εὐχήν, μήτε εἰς ἐκκλησίαν»!¹¹⁹

Ο μόνος τρόπος για να αναιρεθούν οι επιταγές του συγκεκριμένου κανόνα είναι η ειλικρινής μετάνοια κάθε ανθρώπου που περιέπεσε στο προαναφερόμενο πνευματικό ολίσθημα. Η αλλαγή τρόπου σκέψης και βιωτής, μέσω της συνειδητής μετανοίας, μπορεί να οδηγήσει, τόσο τον ίδιο, όσο και τα παιδιά του, στο να καταστούν άξιοι να δεχθούν το άγιο βάπτισμα: «...τοῦτον προσδέχεσθαι, καὶ βαπτίζειν, καὶ τοὺς παῖδας αὐτοῦ».¹²⁰ Στην περίπτωση αυτή, οι τελευταίοι μπορούν να χαίρουν όλων των προνομίων των πραγματικών χριστιανών, όπως αυτά περιγράφονται στο κείμενο του κανόνα, δηλαδή τη συσσωμάτωσή τους με τους πιστούς της Εκκλησίας («εἰς ἐκκλησίαν»), τη συμμετοχή τους στις προσευχές της Εκκλησίας («εἰς εὐχήν») και, πρώτιστα, την ενεργό συμμετοχή τους στη μυστηριακή ζωή της Εκκλησίας και στη μετάληψη των θείων αγιασμάτων («εἰς κοινωνίαν»)¹²¹ Επομένως, καρπός της ειλικρινούς μετανοίας των παραπάνω είναι η υπέρ αυτών τέλεση του μυστηρίου του βαπτίσματος, το οποίο, με τη σειρά του, τους καθιστά ικανούς και άξιους να έλθουν σε

¹¹⁸ 8ος καν. Ζ', ΣΥΝΤΑΓΜΑ, τόμ. Β', σελ. 583.

¹¹⁹ Αυτόθι.

¹²⁰ Αυτόθι.

¹²¹ Πρβλ. ΕΙΡ. ΧΡΙΣΤΙΝΑΚΗ – ΓΛΑΡΟΥ, *Μετουσίωση*, σελ. 75: «Στην ορθόδοξη Θεία Λειτουργία η μετοχή στο μυστήριο δεν είναι υπόθεση ατομική αλλά είναι η ίδια μετοχή στο σώμα της Εκκλησίας». Α. ADOLF, *Liturgy*, σελ. 3: «The Greek word *leitourgia* (verb: *leitourgein*) is made up of the noun *ergon* = "work" and the adjective *litos* = "belonging to the people" (derived from *los*, Ionian *laos* = "people"). Literally translated, then, **leitourgia** means "work of the people"».

κοινωνία με τα υπόλοιπα μέλη της Εκκλησίας κι εν τέλει να μεταλάβουν το ίδιο το Σώμα και το Αίμα του Κυρίου.¹²²

¹²² Πρβλ. ΠΡ. ΑΚΑΝΘΟΠΟΥΛΟΥ, *Θέματα*, σελ. 19: «... ὁ θεμελιώδης σκοπός τοῦ «Δικαίου τῆς Ἐκκλησίας» συνίσταται στή «διά Κυρίου» και τῆς Ἐκκλησίας «ἐν Ἁγίῳ Πνεύματι» κοινωνία τοῦ ἀνθρώπου με το Θεό, ἢ ὁποία ἐπιτυγχάνεται με τη συμμετοχή τοῦ πιστοῦ στην εὐχαριστιακὴ σύναξη».

3. Η αποδοχή της διδασκαλίας της Εκκλησίας και η ομολογία πίστεως

Το ευαίσθητο ποιμαντικό αισθητήριο της μητέρας Εκκλησίας, από τους πρώτους αιώνες μετά τη Σάρκωση του Λόγου, έδιδε ιδιαίτερη έμφαση στα χαρακτηριστικά γνωρίσματα που ήταν ανάγκη να διακρίνουν τους πιστούς χριστιανούς, ώστε να αξιώνονται της εκκλησιαστικής κοινωνίας, στο κέντρο της οποίας βρίσκεται η τέλεση του μυστηρίου της θείας Ευχαριστίας. Χαρακτηριστική, ακολούθως, είναι η έμφαση των ιερών κανόνων στην ανάγκη αποδοχής της διδασκαλίας της Εκκλησίας, εκ μέρους των πιστών και μάλιστα στην ομολογία πίστεως¹²³ προς τη διδασκαλία του Κυρίου,¹²⁴ ώστε οι ίδιοι να καταστούν άξιοι να προσέλθουν

¹²³ Πρβλ. Π. ΧΡΗΣΤΟΥ, *Θεολογικά Μελετήματα 1*, σελ. 116: «... ή θρησκευτική πίστις δέν ίκανοποιεί ενδιαφέροντα, αλλά παρέχει ασφάλειαν· παρέχει τήν βεβαιότητα ότι ή παρούσα άτελής ύπαρξις του άνθρώπου δέν άποτελεί όριστικήν κατάστασιν και ότι προορισμός αυτου είναι ή τελείωσις. Διά τουτο, ένω όλαι αί λοιπαι πνευματικαι και καλλιτεχνικαι ένασχολήσεις ίκανοποιούν μεμονωμένας πνευματικας όρμας, ή χριστιανική πίστις πληροί με περίσσειαν όλους τους εύγενεις πόθους του άνθρώπου και δέν ίκανοποιεί άπλωσ, αλλά μεταμορφώνει πνευματικώς». Ν. ΞΕΞΑΚΗ, *Δογματική Α'*, σελ. 192: «Η χριστιανική αλήθεια, ή όποια άποτελεί τó άντικείμενον τής Δογματικής, δέν έμπίπτει εις τον χώρον, ό όποιος είναι προσιτός εις τήν άμεσον αντίληψιν του άνθρώπου. Τα δόγματα, υπό τήν εύρειαν μορφήν, ύπερβαίνουν τήν άνθρωπίνην κατάληψιν, διατηρουν τον μυστηριακόν αυτων χαρακτήρα και είναι προσιτά μόνον διά τής πίστεως». Γ. ΜΕΤΑΛΛΗΝΟΥ (πρωτοπρεσβ.), *Θεολογική μαρτυρία*, σελ. 289: «Η προσέλευση στη Θ. Ευχαριστία, όπως προκύπτει άμετάβλητα από τις λειτουργικές πηγές διαχρονικά, προϋποθέτει: α) πίστη και εύλάβεια προς τó μυστήριο. Αυτό δηλώνει, άλλωστε, ή πρόσκληση του Διακόνου προς τους πιστούς: «Μετά φόβου Θεου, πί σ τ ε ω ς και αγάπης προσέλθετε». Κ. ΠΑΠΑΠΕΤΡΟΥ, *Η Αποκάλυψις του Θεου*, σελ. 90: «Πίστις είναι ή όδος τής σωτηρίας του άνθρώπου, όπως είναι συνάμα και ή όδος τής γνώσεως του Θεου». Α. ΒΟΥΡΛΗ, *Δογματικοηθικαι όψεις*, σελ. 253: «Η ψαλμωδία έγένητο κοινόν γνώρισμα και έκφρασις πίστεως και ένότητος τής μιās Εκκλησίας, καθ' όσον τα πιστά μέλη Αυτής συναθροίζόμενα εις τους ιερούς ναους των κατά τόπους Εκκλησιών έξέφραζον διά τής ψαλμωδίας από κοινου τήν αυτην πίστιν και τα αυτα αισθήματα προς τον τριαδικόν Θεόν». Βλ. και ΚΥΡΙΑΛΟΥ ΑΛΕΞΑΝΔΡΕΙΑΣ, *Εις τó κατά Ιωάννην εύαγγέλιον, Βιβλίον πέμπτον*, Κεφ. Γ', ΡΓ, τόμ. 73, στ. 801 Β: «καθαρίσθητε διά τής πίστεως». Για περισσότερα στοιχεία περί της αξίας της εν Χριστώ πίστεως, βλ. Γ. ΜΑΝΤΖΑΡΙΔΗ, *Ηθική Ι*, σελ. 169: «Η ζωή τής Εκκλησίας προσδιορίζεται από τήν πίστη της. Και ή πίστη άποτελεί τή βάση και τον κανόνα τής ζωής της. Αυτό σημαίνει ότι και όποιοσδήποτε προβληματισμός τής Εκκλησίας ή των μελών της δέν μπορεί να άντιμετωπίζεται σωστά, παρά μόνο όταν τοποθετείται στη βάση και τήν προοπτική τής πίστεως της».

¹²⁴ Πρβλ. Γ. ΜΑΝΤΖΑΡΙΔΗ, *Ηθική ΙΙ*, σελ. 190: «Εξάλλου ή πίστη στον Χριστό συνδέεται με τήν όμολογία του όνόματός του, και ιδιαίτερα του θανάτου και τής αναστάσεώς του». Υ.

ακωλύτως στη μετάληψη του Σώματος και του Αίματος του Κυρίου.¹²⁵ Αξιοσημείωτη προς τούτο, εξάλλου, τυγχάνει η σχετική παρατήρηση του π. Ευαγγέλου Μαντζουνέα, κατά την περιγραφή της τελέσεως του μυστηρίου της θείας Ευχαριστίας: «... Εὐθύς ἀμέσως, ἄρχεται ἡ Ὁμολογία τῆς Πίστεως ἢτοι ἡ ἀνάγνωσις τοῦ Συμβόλου τῆς Πίστεως. **Παλαιότερον ἡ Ὁμολογία ἐγένετο ὑπὸ τοῦ Λαοῦ, διό διὰ να κοινωνήση τις πρέπει νά ὁμολογήσῃ κατὰ τὴν Θεῖαν Λειτουργίαν τὴν Πίστιν. Καί σήμερον εἰς πολλοὺς Ἱεροῦς Ναοὺς ἡ ἀπαγγελία γίνεται ὑπὸ ὀλοκλήρου τοῦ Ναοῦ, ὅπερ καί τό ὀρθότερον**».¹²⁶

Εξετάζοντας το αντίστοιχο ζήτημα της πίστης, όπως αυτό είναι αποθησαυρισμένο στο κείμενο των θείων και ιερών κανόνων, αρχικά στον 3^ο καν. Αγκύρ. απαντά η περίπτωση των πιστών εκείνων οι οποίοι συνελήφθησαν από διώκτες του χριστιανισμού και εξαναγκάστηκαν διά της βίας είτε να κρατήσουν στα χέρια τους κάτι προοριζόμενο για θυσία σε είδωλα είτε να δεχθούν τροφή από ειδολώθυτα. Οι συγκεκριμένοι, όμως, πιστοί, όχι μόνο δεν είχαν συναινέσει σε αυτές τις πράξεις, αλλά αντιθέτως πολλές φορές υπέστησαν βασανιστήρια, στη διάρκεια των

CONGAR, *Temple*, σελ. 162: «*Christ, and faith in Christ as the one and only source of grace, is the foundation*».

¹²⁵ Η σύνδεση του μυστηρίου της θείας Ευχαριστίας με την ομολογία πίστεως στο πρόσωπο και τη θυσία-Ανάσταση του Κυρίου για τη σωτηρία των ανθρώπων υπογραμμίζεται από τον απόστολο των εθνών Παύλο, ο οποίος επισημαίνει: «*ὁσάκις γὰρ ἂν ἐσθίητε τὸν ἄρτον τοῦτον καὶ τὸ ποτήριον τοῦτο πίνητε, τὸν θάνατον τοῦ Κυρίου καταγγέλλετε, ἄχρις οὗ ἂν ἔλθῃ*» (Α' Κορ. 11, 26). Πρβλ. Ξ. ΠΑΠΑΧΑΡΑΛΑΜΠΟΥΣ, *Ὅροι καὶ προϋποθέσεις*, σελ. 37: «*Ἡ συμμετοχὴ εἰς τὴν θεῖαν Εὐχαριστίαν ἐξ ἐπόψεως Ὀρθοδόξου προϋποθέτει, πλὴν τῆς εἰς Χριστὸν πίστεως γενικῶς, ἢτοι πίστεως εἰς τὸν ἐν Τριάδι Θεὸν καὶ τὸ σωτηριῶδες ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ ἔργον αὐτοῦ ὑπὲρ τῆς σωτηρίας τοῦ κόσμου, π ί σ τ ι ν ὅτι ἡ θεία Εὐχαριστία εἶναι π ρ α γ μ α τ ι κ ὸ ν σ ῶ μ α καὶ αἷμα τοῦ σαρκωθέντος Θεοῦ Λόγου, ὁ ὁποῖος ἦλθεν εἰς τὸν κόσμον ἵνα σώσῃ ἁμαρτωλοὺς ἀνθρώπους*»· E. GEBREMEDHIN, *Eucharistic Doctrine*, σελ. 65: «*It is the Risen Christ who walks into the presence of the community of faith gathered around the Eucharist – just as He once walked into the midst of His disciples following His Resurrection (Jn. 20:26ff.)*»· M. KADAVIL, *Sacrament*, σελ. 293: «*Christ is the new spacetime of the eucharistic celebration. All symbols concerning the spacetime of the Eucharist are fulfilled in Christ. It is the bridge that helps one to enter into the eschatological paradise, and being a passage from this world to the other world, it includes the features of both the earthly world and the eschatological world*».

¹²⁶ ΕΥ. ΜΑΝΤΖΟΥΝΕΑ (πρωτοπρ.), *Τελετουργική*, σελ. 192 – 193.

οποίων φώναζαν «ὅτι εἰσὶ Χριστιανοί».¹²⁷ Ὅπως ἐπισημαίνει ο ἴδιος κανόνας, ο λόγος ἀναφέρεται στους πιστούς, τους «ὁμολογοῦντας δὲ διόλου ὅτι εἰσὶ Χριστιανοί, καὶ τὸ πένθος τοῦ συμβάντος ἀεὶ ἐπιδεικνυμένους τῇ πάσῃ καταστολῇ, καὶ τῷ σχήματι, καὶ τῇ τοῦ βίου ταπεινότητι».¹²⁸

Αυτὴ ἀκριβῶς ἡ ἐπισημάνση, **το ὅτι δηλαδὴ οἱ παραπάνω πιστοὶ βρισκόνταν σε μίᾳ διαρκῇ ὁμολογίᾳ πίστεως** τόσο κατὰ τὴ διάρκεια τοῦ μαρτυρίου τους («ὁμολογοῦντας δὲ διόλου ὅτι εἰσὶ Χριστιανοί»), ὅσο καὶ μετὰ ἀπὸ αὐτό («τὸ πένθος τοῦ συμβάντος ἀεὶ ἐπιδεικνυμένους τῇ πάσῃ καταστολῇ, καὶ τῷ σχήματι, καὶ τῇ τοῦ βίου ταπεινότητι»), σηματοδοτεῖ τὴν ἀπαλλαγὴν τους ἀπὸ κάθε ὑπόνοια τελέσεως ἁμαρτήματος καὶ ἀσφαλῶς τὴν ἀκώλυτη συμμετοχὴν τους στὴ μετάληψη τῶν ἀχράντων μυστηρίων: «... τούτους, ὡς ἔξω ἁμαρτήματος ὄντας, τῆς κοινωνίας μὴ κωλύεσθαι· εἰ δὲ καὶ ἐκωλύθησαν ὑπὸ τινος, περισσοτέρας ἀκριβείας ἔνεκεν, ἢ καὶ τινῶν ἀγνοία, εὐθὺς προσδεχθῆναι».¹²⁹

Μάλιστα, προκειμένου νὰ δοθεῖ ἰδιαίτερη ἐμφαση στὸ γεγονὸς ὅτι δὲν μπορεῖ νὰ προσαφθεῖ κανενὸς εἶδους ψόγος στους παραπάνω πιστούς, ο παρὼν κανόνας ἐπισημαίνει πὼς οἱ ἴδιοι, εἴαν κατὰ τὴν περίοδο τοῦ συμβάντος ἀνήκαν στὴν τάξη τῶν λαϊκῶν, μποροῦν ἀκωλύτως νὰ ἐνταχθοῦν στὴν τάξη τῶν κληρικῶν, ἐφόσον πληροῦν καὶ τὶς ὑπόλοιπες σχετικὲς προϋποθέσεις κανονικῆς καὶ ἐγκυρῆς κτήσεως τῆς ιερωσύνης:¹³⁰ «Προσεξεητάσθη δὲ κάκεῖνο, εἰ δύνανται καὶ λαϊκοὶ, τῇ αὐτῇ ἀνάγκῃ ὑποπεσόντες, προάγεσθαι εἰς τάξιν· ἔδοξεν οὖν καὶ τούτους, ὡς μηδὲν

¹²⁷ 3^{ος} καν. Ἀγκύρας, ΣΥΝΤΑΓΜΑ, τόμ. Γ', σελ. 24.

¹²⁸ Αὐτόθι.

¹²⁹ Αὐτόθι.

¹³⁰ ΓΙΑ ΠΕΡΙΣΣΟΤΕΡΑ ΣΤΟΙΧΕΙΑ ΠΕΡΙ ΤΩΝ ΠΡΟΪΠΟΘΕΣΕΩΝ ΚΑΝΟΝΙΚΗΣ ΚΑΙ ΕΓΚΥΡΗΣ ΚΤΗΣΕΩΣ ΤΗΣ ΙΕΡΩΣΥΝΗΣ βλ. Π. ΜΠΟΥΜΗ, *Κανονικὸν Δίκαιον*, σελ. 156 – 160.

*ἡμαρτηκότας, εἰ καὶ ἡ προλαβοῦσα εὐρίσκοιτο ὀρθὴ τοῦ βίου πολιτεία, προχειρίζεσθαι».*¹³¹

Στο σημείο αυτό, αξίζει να σημειωθεί η σχετική επισήμανση του αγίου Νικοδήμου του Αγιορείτου, ο οποίος, παραπέμποντας στον 14^ο καν. Πέτρου,¹³² υπογραμμίζει το γεγονός ότι, εάν όσοι υπέστησαν τα ανωτέρω περιγραφόμενα βασανιστήρια είναι ιερείς, όχι μόνον δεν πρέπει να καθαιρούνται, αλλά, τουναντίον, **να συγκαταλέγονται στους ομολογητές της πίστεως**: «*Δῆλον δὲ ἐξ ὁμοιότητος, ὅτι οἱ τοῦτο παθόντες Τερεῖς οὐ καθαίρονται κατὰ τὸν ἰδ'. Πέτρου. Τί λέγω, οὐ καθαίρονται; Καὶ μετὰ τῶν ὁμολογητῶν συναριθμοῦνται, κατὰ τὸν αὐτὸν τοῦ Πέτρου».*¹³³

Αναφορικά με τους συγκεκριμένους πιστούς, ο Ζωναράς επισημαίνει χαρακτηριστικά πως «*οὔτε γὰρ τὸ εἰδωλόθυτόν τι ἄκοντας δέξασθαι εἰς τὸ στόμα, οὔτε τὸ ἐν ταῖς χερσὶν αὐτῶν ἐμβληθῆναι λιβανωτόν, ἄμαρτία ἐστίν, εἰ ἐκεῖνοι, καὶ τούτων γινομένων, ἐπεκαλοῦντο τὸ ὄνομα τοῦ Χριστοῦ, καὶ Θεὸν ὠμολόγουν αὐτόν· καὶ ὡς μηδὲν ἁμαρτόντας μὴ κωλύεσθαι τῆς κοινωνίας παρεκελεύσαντο*».¹³⁴ Περί των ιδίων πιστῶν ο Βαλσαμών επισημαίνει πως κατά τη διάρκεια των βασανιστηρίων και των φυλακίσεων, «*ἐβόων εἶναι Χριστιανοί*»,¹³⁵ ενώ αντίστοιχα ο Αριστηνός

¹³¹ 3^{ος} καν. Αγκύρας, ΣΥΝΤΑΓΜΑ, τόμ. Γ', σελ. 24.

¹³² Βλ. σχετικῶς 14^ο καν. Πέτρου Αλεξανδρείας, ΣΥΝΤΑΓΜΑ, τόμ. Δ', σελ. 41 – 42: «... οἱ τοιοῦτοι συμμαρτυροῦντων αὐτοῖς μάλιστα καὶ τῶν ἄλλων ἀδελφῶν, δύνανται εἶναι ἐν τῇ λειτουργίᾳ, ταχθέντες ἐν τοῖς ὁμολογηταῖς... Ταχθήσεται δὲ ἐν τοῖς ὁμολογηταῖς καὶ πᾶς ὅστισοῦν κατὰ Τιμόθεον πολιτεύεται, πειθόμενος καὶ αὐτὸς τῷ λέγοντι· Δίωκε δικαιοσύνην, εὐσέβειαν, πίστιν, ἀγάπην, ὑπομονήν, πραότητα· ἀγωνίζου τὸν καλὸν ἀγῶνα τῆς πίστεως, ἐπιλαβοῦ τῆς αἰωνίου ζωῆς, εἰς ἣν καὶ ἐκλήθης, καὶ ὠμολογήσας τὴν καλὴν ὁμολογίαν ἐνώπιον πολλῶν μαρτύρων». Πρβλ. καὶ Α' Τιμόθ. 6, 11 – 12: «Σὺ δέ, ὦ ἄνθρωπε τοῦ Θεοῦ, ταῦτα φεῦγε· δίωκε δὲ δικαιοσύνην, εὐσέβειαν, πίστιν, ἀγάπην, ὑπομονήν, πραότητα· ἀγωνίζου τὸν καλὸν ἀγῶνα τῆς πίστεως· ἐπιλαβοῦ τῆς αἰωνίου ζωῆς, εἰς ἣν καὶ ἐκλήθης καὶ ὠμολογήσας τὴν καλὴν ὁμολογίαν ἐνώπιον πολλῶν μαρτύρων».

¹³³ Ερμηνεία των συγγραφέων του Πηδαλίου ἐπὶ του 3^{ου} καν. Αγκύρ., ΠΗΔΑΛΙΟΝ, σελ. 304, υποσ. 1.

¹³⁴ Σχόλια Ζωναρά ἐπὶ του 3^{ου} καν. Αγκύρας, ΣΥΝΤΑΓΜΑ, τόμ. Γ', σελ. 25.

¹³⁵ Σχόλια Βαλσαμώνος ἐπὶ του 3^{ου} καν. Αγκύρας, ΣΥΝΤΑΓΜΑ, τόμ. Γ', σελ. 26.

σημειώνει πως υπέμειναν όλα αυτά τα βασανιστήρια «*ὁμολογοῦντες δὲ διόλου, ὅτι εἰσὶ Χριστιανοί*». ¹³⁶

Τέλος, ἄξια ιδιαίτερης μνείας, εἶναι ἡ ἀνάδειξη, ἐκ μέρους τοῦ Βαλσαμώνος, τοῦ σημείου που διαφοροποιεῖ τὴ στάση τῆς Ἐκκλησίας, ἐναντι ὅσων θυσιάσαν στα εἰδώλα. Πρόκειται γιὰ τὸ ὄριο που τίθεται ἀνάμεσα στὴν ἐσκεμμένη καὶ τὴ μὴ ἠθελημένη ἐνέργεια, που στὴ συγκεκριμένη περίπτωση εἶναι ἡ συμμετοχὴ στὶς πράξεις εἰδωλολατρίας: «*Εἶρηται δὲ τοῦτο, διὰ τὸ μεγάλην εἶναι διαφορὰν τῶν ἀρνησαμένων ἔκουσίως τὸν Θεόν, ἐκ τοῦ μὴ δύνασθαι τὰς κολάσεις ὑπενεγκεῖν, καὶ τῶν τοιοῦτόν τι μὴ πεπονηκότων διὰ φάκτου οἰκείου, ἀλλὰ ἄκουσίως κατὰ βίαν ὑποδεξαμένων εἰδωλόθυτα ἢ λιβανωτὸν, καὶ καταπτυσάντων αὐτῶν· οἱ μὲν γὰρ ἡμαρτον, ὡς ἐνδόντες· ὠφειλον γὰρ ἀποθανεῖν διὰ τὸν Χριστόν· οἱ δὲ κατὰ βίαν ὑπεδέξαντο μόνον τὸ λιβανωτὸν, ἔργον δὲ τι οὐκ ἐνήργησαν ἀσεβές*». ¹³⁷

Κατὰ συνέπεια, καθίσταται πρόδηλο τὸ γεγονός ὅτι **ἡ βίωση τῆς διδασκαλίας τῆς Ἐκκλησίας καὶ ἡ ὁμολογία πίστεως στὸν λόγο τοῦ Κυρίου**, στοιχεῖα που χαρακτηρίζαν κάποιους πιστοὺς κατὰ τὴ διάρκεια τῶν δοκιμασιῶν καὶ τῶν βασανιστηρίων που υπέμειναν ἀπὸ εἰδωλολάτρες καὶ διώκτες τοῦ χριστιανισμοῦ, εἶναι τὰ ιδιαίτερα ἐκεῖνα γνωρίσματα που οὐσιαστικά κατατάσσουν τοὺς συγκεκριμένους πιστοὺς **στους ὁμολογητὲς τῆς πίστεως καὶ ἀσφαλῶς στους συμμετέχοντες ἀκωλύτως στὴ μυστηριακὴ ζωὴ τῆς Ἐκκλησίας καὶ μάλιστα στὴ μετάληψη τῶν θείων ἀγιασμάτων.**

Περαιτέρω, ἡ ἀνάγκη τοῦ να ἀποδέχεται κανεὶς καὶ να ὁμολογεῖ τὶς σωτηριώδεις ἀλήθειες τοῦ λόγου τοῦ Θεοῦ, ὥστε να εἶναι ικανὸς να

¹³⁶ Σχόλια Ἀριστηνοῦ ἐπὶ τοῦ 3^{ου} καν. Ἀγκύρας, ΣΥΝΤΑΓΜΑ, τόμ. Γ', σελ. 28.

¹³⁷ Σχόλια Βαλσαμώνος ἐπὶ τοῦ 3^{ου} καν. Ἀγκύρας, ΣΥΝΤΑΓΜΑ, τόμ. Γ', σελ. 26.

συμμετέχει απρόσκοπτα στη θεία Μετάληψη,¹³⁸ συνάγεται από τον 9^ο καν. Τιμοθ. Αλεξ.

Ο συγκεκριμένος κανόνας συνιστά την απάντηση που έδωσε ο άγιος επίσκοπος στο κατά πόσον είναι εφικτό να παρίστανται στη θεία Λειτουργία οπαδοί της αιρέσεως του Αρείου ή αιρετικοί άλλων κακοδοξασιών. Ο επίσκοπος Αλεξανδρείας Τιμόθεος αποκρίνεται περί αυτών πως «οὐκ ὀφείλουσιν οὖν παρεῖναι».¹³⁹ Μάλιστα, στην αρχή της απόκρισής του, ο Τιμόθεος Αλεξανδρείας δεν παραλείπει να επισημάνει τον λόγο «οἱ ἀκοινωνήτοι περιπατήσατε»,¹⁴⁰ που εκφωνείται από τον διάκονο κατά την ώρα της θείας αναφοράς, με τον οποίο οι κατηχούμενοι καλούνται να βγουν έξω από τον ιερό ναό.

Στην ερμηνεία που παραθέτει ο Πατριάρχης Αντιοχείας Βαλσαμών, επί του συγκεκριμένου κανόνα, επισημαίνει ότι εφόσον οι κατηχούμενοι δεν επιτρέπεται να παρευρίσκονται στον ναό κατά την ώρα τελέσεως της θείας θυσίας, κατά μείζονα λόγο δεν επιτρέπεται να είναι παρόντες αιρετικοί, οι οποίοι μάλιστα δεν παρουσιάζουν στοιχεία μεταμέλειας: «Εἰ οὖν οἱ κατηχούμενοι οὐκ ἔωνται παρεῖναι τελουμένης τῆς θείας θυσίας, πῶς αίρετικοί ἔαθήσονται, εἰ μή που ἐπαγγέλονται, φησί, μετανοεῖν, καὶ ἀφίστασθαι τῆς αίρέσεως».¹⁴¹

Στο ίδιο πνεύμα κινείται και ο άγιος Νικόδημος ο Αγιορείτης, ο οποίος σημειώνει χαρακτηριστικά: «Ἀνίσως λοιπόν, ὅσοι εἶναι Κατηχούμενοι δὲν συγχωροῦνται νὰ σταθοῦν ἐν τῷ καιρῷ, ὅταν γίνεται ἡ θεία λειτουργία, πόσω μάλλον οἱ αίρετικοί;».¹⁴²

¹³⁸ Πρβλ. L. WELCH, *Christology and Eucharist*, σελ. 128: «For Cyril (ενν. Τον Κύριλλο Αλεξανδρείας) the transformative power of salvation in Christ is communicated to humanity through the eucharist».

¹³⁹ 9^{ος} καν. Τιμοθ. Αλεξ., ΣΥΝΤΑΓΜΑ, τόμ. Δ', σελ. 336.

¹⁴⁰ Αυτόθι.

¹⁴¹ Σχόλια Βαλσαμώνος επί του 9^{ου} καν. Τιμοθ. Αλεξ., ΣΥΝΤΑΓΜΑ, τόμ. Δ', σελ. 336.

¹⁴² Ερμηνεία των συγγραφέων του Πηδαλίου επί του 9^{ου} καν. Τιμοθ. Αλεξ., ΠΗΔΑΛΙΟΝ, σελ. 541.

Το σημείο, ωστόσο, που έχει ιδιαίτερη αξία και το οποίο αναδεικνύει τόσο ο ανωτέρω ιερός κανόνας, όσο και οι προαναφερθέντες κανονολόγοι, είναι η **ιδιαιτέρη αξία της μετανοίας των αιρετικών και η διάθεσή τους να απομακρυνθούν από την πλάνη τους**. Έτσι, ο 9^{ος} καν. Τιμοθ. Αλεξ. υπογραμμίζει την εξαίρεση που προβλέπεται για τους αιρετικούς «*εἰ μὴ ἂν ἐπαγγέλωνται μετανοεῖν, καὶ ἐκφεύγειν τὴν αἵρεσιν*»¹⁴³ και αντίστοιχα ο Βαλσαμών «*εἰ μὴ που ἐπαγγέλονται, φησὶ, μετανοεῖν, καὶ ἀφίστασθαι τῆς αἵρέσεως*»,¹⁴⁴ αλλά και ο άγιος Νικόδημος ο Αγιορείτης «*ἔξω μόνον, ἂν ὑπόσχωνται νὰ μετανοήσουν καὶ νὰ φύγουν ἀπὸ τὴν αἵρεσιν*».¹⁴⁵

Η μετάνοια των αιρετικών και η επιθυμία τους να αποκηρύξουν την πλάνη τους και να γνωρίσουν την αλήθεια του χριστιανισμού, συνιστά ακριβώς το σημείο το οποίο διαφοροποιεί τη στάση της Εκκλησίας απέναντί τους, καθόσον τους επιτρέπει να συμπαρίστανται με τους κατηχουμένους εκτός του ναού, κατά την ώρα της θείας αναφοράς. Εν προκειμένω, ο Βαλσαμών επισημαίνει χαρακτηριστικά: «*Καὶ τότε δέ, οἶμαι, οὐκ ἐντὸς τοῦ ναοῦ παραχωρηθήσονται εἶναι, ἀλλ' ἔξω μετὰ τῶν κατηχουμένων*».¹⁴⁶ Αντίστοιχα, στο Πηδάλιο σημειώνεται η ίδια εξαίρεση περί των αιρετικών που μετανοούν: «*ἔξω μόνον, ἂν ὑπόσχωνται νὰ μετανοήσουν καὶ νὰ φύγουν ἀπὸ τὴν αἵρεσιν· πλὴν καὶ τότε πάλιν δὲν πρέπει νὰ ἀφίνωνται μέσα εἰς τὸν ναὸν, ἀλλὰ νὰ στέκωνται ἔξω μὲ τοὺς Κατηχουμένους*».¹⁴⁷

Η ποιμαντική μέριμνα της Εκκλησίας και η διάθεση αναγνώρισης του πνευματικού αγώνα των αιρετικών, οι οποίοι επιθυμούν να

¹⁴³ 9^{ος} καν. Τιμοθ. Αλεξ., ΣΥΝΤΑΓΜΑ, τόμ. Δ', σελ. 336.

¹⁴⁴ Σχόλια Βαλσαμώνος επί του 9^{ου} καν. Τιμοθ. Αλεξ., ΣΥΝΤΑΓΜΑ, τόμ. Δ', σελ. 336.

¹⁴⁵ Ερμηνεία των συγγραφέων του Πηδαλίου επί του 9^{ου} καν. Τιμοθ. Αλεξ., ΠΗΔΑΛΙΟΝ, σελ. 541.

¹⁴⁶ Σχόλια Βαλσαμώνος επί του 9^{ου} καν. Τιμοθ. Αλεξ., ΣΥΝΤΑΓΜΑ, τόμ. Δ', σελ. 336.

¹⁴⁷ Ερμηνεία των συγγραφέων του Πηδαλίου επί του 9^{ου} καν. Τιμοθ. Αλεξ., ΠΗΔΑΛΙΟΝ, σελ. 541.

απομακρυνθούν από την πλάνη τους, είναι προφανής. Εν προκειμένω, καταλυτικό ρόλο διαδραματίζει η προσωπική επιθυμία των αιρετικών να αποκηρύξουν την πλάνη τους, ώστε, στη συνέχεια, να είναι σε θέση να βαπτιστούν και να ενταχθούν στο σώμα της Εκκλησίας. Μέχρι την ολοκλήρωση αυτής της προσπάθειας, δύνανται να συμπαρίστανται με τους κατηχουμένους, εκτός του ιερού ναού.

Από την προσεκτική μελέτη του 9^{ου} καν. Τιμοθ. Αλεξ. και τις επ' αυτού ερμηνείες των προαναφερομένων επιφανών κανονολόγων, συνάγεται το συμπέρασμα ότι για να είναι κανείς σε θέση να παρίσταται στον ναό κατά την ώρα τελέσεως της θείας Λειτουργίας και της μεταλήψεως των αγράντων μυστηρίων, είναι ανάγκη να έχει αποδεκτεί πλήρως και να ομολογεί την ορθή πίστη. Εφόσον για τους αιρετικούς που επιθυμούν να συμπαρίστανται με τους κατηχουμένους προβλέπεται η προηγούμενη μετάνοιά τους για την πλάνη τους, **κατά μείζονα λόγο οι συμμετέχοντες στο μυστήριο της θείας Ευχαριστίας και στη μετάληψη των θείων αγιασμάτων είναι ανάγκη να είναι προηγουμένως κοινωνοί και ομολογητές της εν Χριστώ πίστεως.**

Η ιδιαίτερη αξία της αποδοχής του λόγου του Θεού και της ανάλογης ομολογίας πίστεως, υποφώσκει και στον 2^ο καν. Γρ. Νύσσης.

Στον εν λόγω κανόνα ο επίσκοπος Νύσσης και Καππαδοκίας Γρηγόριος επισημαίνει τις περιπτώσεις των πιστών που εξέπεσαν από την αληθινή πίστη, ασπαζόμενοι τις δοξασίες κάποιας αιρετικής διδασκαλίας ή επιλέγοντας ακόμα και την αθεΐα. Πρόκειται για περιπτώσεις αμαρτημάτων τα οποία **συναρτώνται με την απόρριψη της ορθής πίστεως** και επειδή υπάγονται στο λεγόμενο λογιστικό (ή λογικό) μέρος

της ψυχῆς¹⁴⁸ «χαλεπώτερα παρὰ τῶν Πατέρων ἐκρίθη, καὶ μείζονος καὶ διαρκεστέρας καὶ ἐπιπονωτέρας τῆς ἐπιστροφῆς ἄξια».¹⁴⁹

Χαρακτηριστική τυγχάνει η σχετική σημείωση του επιφανούς κανονολόγου Ζωναρά, ο οποίος σημειώνει ότι η έκπτωση από την αλήθεια της Ορθοδόξου πίστεως υπάγεται ακριβῶς στα χειρότερα αμαρτήματα στα οποία μπορεί να υποπέσει κανείς: «καὶ χείρονα τῶν ἄλλων εἶναι λέγει καὶ παρὰ τῶν Πατέρων κριθῆναι τὰ τοῦ λογιστικοῦ τῆς ψυχῆς μέρους ἀπτόμενα, καὶ τῆς θεραπείας ἐπιπονωτέρας ἀξιωθῆναι, ἐξ ὧν φησιν εἶναι τὴν ἐκ τῆς ὀρθῆς πίστεως ἔκπτωσιν».¹⁵⁰

Ανάλογες είναι οι επισημάνσεις του Πατριάρχου Αντιοχείας και επιφανούς βυζαντινού κανονολόγου Βαλσαμώνος, ο οποίος κινείται στην ίδια ερμηνευτική γραμμή με τον Ζωναρά, επισημαίνοντας, μεταξύ άλλων, πως ο παρῶν κανόνας «χείρονα τῶν ἄλλων εἶναι λέγει καὶ παρὰ τῶν Πατέρων κριθῆναι τὰ τοῦ λογιστικοῦ τῆς ψυχῆς μέρους ἀπτόμενα, καὶ τῆς θεραπείας ἐπιπονωτέρας ἀξιωθῆναι, ἐξ ὧν φησιν εἶναι τὴν ἐκ τῆς ὀρθῆς πίστεως ἔκπτωσιν, ὡς ὅταν τις ἀρνησάμενος τὴν εἰς Χριστὸν πίστιν, πρὸς Ἰουδαϊσμὸν ἢ ἑλληνισμὸν ἀποκλίνῃ, ἢ πρὸς τινὰ τῶν αἱρέσεων, ἢ πρὸς ἄλλο τι ἀθεΐας εἶδος».¹⁵¹

Με τις θέσεις αυτές συντάσσονται εξ ολοκλήρου οι συγγραφείς του Πηδαλίου, υπογραμμίζοντας ότι «τὰ ἀμαρτήματα τοῦ λογιστικοῦ ἔκριναν οἱ Πατέρες χειρότερα ἀπὸ τὰ τῶν ἄλλων μερῶν, καὶ ἀκολούθως ἄξια περισσοτέρας καὶ ἐπιπονωτέρας μετανοίας καὶ ἱκανοποιήσεως».¹⁵²

Εφόσον, ὁμως, η τέλεση αμαρτημάτων που σχετίζονται με το λογικό μέρος της ψυχῆς, ὅπως το χαρακτηριστικό παράδειγμα της

¹⁴⁸ Πρβλ. και 1^ο καν. Γρ. Νύσσης, ΣΥΝΤΑΓΜΑ, τόμ. Δ', σελ. 296: «Τρία ἐστὶ τὰ περὶ τὴν ψυχὴν ἡμῶν θεωρούμενα κατὰ τὴν πρώτην διαίρεσιν, τότε λογικόν, καὶ τὸ ἐπιθυμητικόν, καὶ τὸ θυμοειδές».

¹⁴⁹ 2^{ος} καν. Γρ. Νύσσης, ΣΥΝΤΑΓΜΑ, τόμ. Δ', σελ. 303.

¹⁵⁰ Σχόλια Ζωναρά ἐπὶ τοῦ 2^{ου} καν. Γρ. Νύσσης, ΣΥΝΤΑΓΜΑ, τόμ. Δ', σελ. 303 – 304.

¹⁵¹ Σχόλια Βαλσαμώνος ἐπὶ τοῦ 2^{ου} καν. Γρ. Νύσσης, ΣΥΝΤΑΓΜΑ, τόμ. Δ', σελ. 304 – 305.

¹⁵² Ερμηνεία των συγγραφέων του Πηδαλίου ἐπὶ τοῦ 2^{ου} καν. Γρ. Νύσσης, ΠΗΔΑΛΙΟΝ, σελ. 528.

απόρριψης της ορθής πίστης, συναρτάται με τα χειρότερα αμαρτήματα που μπορεί να επιτελέσει ένας πιστός, **συνάγεται εξ αντιδιαστολής ότι η αποδοχή της διδασκαλίας της Εκκλησίας και η ομολογία της ορθής πίστεως συνιστά στοιχείο εκ των ων ουκ άνευ για τον πιστό που συμμετέχει στη λατρευτική ζωή της Εκκλησίας και δη στο μυστήριο των μυστηρίων,¹⁵³ τη Θεία Ευχαριστία και τη μετάληψη του Σώματος και του Αίματος του Κυρίου.**

Τέλος, η ιδιαίτερη αξία της αποδοχής της διδασκαλίας της Εκκλησίας και της ανάλογης ομολογίας πίστης, σύμφωνα με την Ορθόδοξη διδασκαλία και ζωή, εμφανίζεται στον 7^ο καν. της Γ' Οικ.

Ο συγκεκριμένος κανόνας ορίζει κατηγορηματικά να μην επιτρέπεται σε κανένα να νοθεύει την ορθή πίστη με το να κηρύσσει πίστη διαφορετική σε σχέση με τις αποφάσεις της εν Νικαία Α' Οικ.: *«Τούτων ἀναγνωσθέντων, ὥρισεν ἡ ἅγια σύνοδος, ἑτέραν πίστιν μηδενὶ ἐξεῖναι προφέρειν, ἤγουν συγγράφειν, ἢ συντιθέναι, παρὰ τὴν ὀρισθεῖσαν παρὰ τῶν ἁγίων Πατέρων, τῶν ἐν τῇ Νικαέων συναχθέντων πόλει, σὺν ἁγίῳ Πνεύματι».*¹⁵⁴ Ο ίδιος κανόνας συνεχίζει το έργο της προάσπισης της ορθής πίστης και διδασκαλίας, προβλέποντας και τον τρόπο με τον οποίο είναι ανάγκη να αντιμετωπίζονται όσοι πράττουν αντίθετα προς τα οριζόμενα: *«Τοὺς δὲ τολμῶντας ἢ συντιθέναι πίστιν ἑτέραν ... εἰ μὲν εἶεν ἐπίσκοποι, ἢ κληρικοὶ, ἀλλοτρίους εἶναι τοὺς ἐπισκόπους τῆς ἐπισκοπῆς, καὶ τοὺς κληρικοὺς τοῦ κλήρου· εἰ δὲ λαϊκοὶ εἶεν, ἀναθεματίζεσθαι».*¹⁵⁵

¹⁵³ Πρβλ. Ι. ΚΑΡΜΙΡΗ, *Δογματικά και Συμβολικά Μνημεία*, τ. Β', σελ. 638: «*Ἡ ἅγια εὐχαριστία, ἤγουν τὸ σῶμα καὶ τὸ αἷμα τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, ὑποκάτω εἰς τὴν θεωρίαν τοῦ ἄρτου καὶ τοῦ οἴνου, εἰς τὸν ὁποῖον εἶναι ἀληθῶς ὁ Κύριος παρών, ἤγουν κατὰ τὸ πρᾶγμα, ὁ Ἰησοῦς Χριστός. Τοῦτον τὸ μυστήριον ὑπερέχει ὅλα τὰ ἄλλα, καὶ μᾶλλον τῶν ἄλλων ὠφελεῖ εἰς τὴν σωτηρίαν τὴν ἐδικὴν μας ἐπειδὴ εἰς τὸ μυστήριον τοῦτο πάσα χάρις καὶ χρηστότης τοῦ Ἰησοῦ τοῦ Κυρίου ἡμῶν φανερῶνεται εἰς τοὺς πιστοὺς καὶ παριστάνεται...».*

¹⁵⁴ 7^{ος} καν. Γ' Οικ., ΣΥΝΤΑΓΜΑ, τόμ. Β', σελ. 200.

¹⁵⁵ 7^{ος} καν. Γ' Οικ., ΣΥΝΤΑΓΜΑ, τόμ. Β', σελ. 200 – 201.

Ο Ζωναράς σπεύδει να διευκρινίσει ότι ο παρών κανόνας παραπέμπει στο κύρος των αποφάσεων της Α' Οικ., διότι κατά τη σύγκληση της Γ' Οικ., ο πεπτωκώς εκ της ορθής πίστεως Νεστόριος αποπειράθηκε να επισημοποιήσει τις κακοδοξίες της πλάνης του, με την παρουσίαση ανάλογου συμβόλου πίστεως ενώπιον της Συνόδου: «Ο δυσσεβής Νεστόριος οὐ μόνον τὰ ἄθεα αὐτοῦ ἐδίδασκε δόγματα, καὶ ἀναφανδὸν ἐκήρυττεν, ἀλλὰ καὶ ἐπὶ πλέον θρασυθεὶς, καὶ σύμβολον ἐξέθετο, περιέχον τρανῶς ὅσα περὶ τῆς ἐνανθρωπήσεως τοῦ Υἱοῦ καὶ Λόγου τοῦ Θεοῦ κακῶς ἐφρόνει, καὶ ἐβλασφήμει. Τοῦτο τὸ σύμβολον, τῇ συνόδῳ προκομισθὲν παρὰ Χαρισίου τοῦ πρεσβυτέρου, καὶ ἀναγνωσθὲν, κατεγνώσθη ὡς ἀσεβείας μεστόν. Καὶ ὥρισαν οἱ θεῖοι Πατέρες, τὸ ἐν τῇ ἁ. συνόδῳ συντεθὲν σύμβολον κρατεῖν, καὶ ὅσα ἐν ἐκείνῃ ἐδογματίσθησαν· ἑτέραν δὲ πίστιν μῆτε συντίθεσθαι παρὰ τινων, μῆτε συγγράφεσθαι».¹⁵⁶

Ἡ αναγκαιότητα της προάσπισης της ορθῆς ἐν Χριστῷ διδασκαλίας, ὅπως αὐτὴ ἐκφράζεται στο Σύμβολο ομολογίας της Ορθοδόξου πίστεως, εἶναι ἐμφανῆς καὶ στα σχόλια του Βαλσαμώνος, ὁ ὁποῖος ἐπὶ του παρόντος κανόνα υπομνηματίζει τα ἐξῆς χαρακτηριστικά: «Τοῦ γεγονότος ἰδίκτου χάριν τῶν δογματισθέντων παρὰ τῆς ἐν Ἐφέσῳ ἁγίας συνόδου, ἀναγνωσθέντος ἐπὶ κοινοῦ, ὡσαύτως καὶ τοῦ ἁγίου συμβόλου, τοῦ ἐκτεθέντος ἐν τῇ ἁ. συνόδῳ, ἐξεφωνήθη ὁ κανὼν οὗτος, καὶ ὥρισθη ἑτέραν πίστιν μὴ συντιθέναι τινά».¹⁵⁷

Στην ἴδια ἐρηνευτικὴ γραμμὴ κινεῖται καὶ ὁ Ἀριστηνός, σημειώνοντας κατηγορηματικά: «Ὁ πίστιν ἑτέραν τῆς ἐν Νικαίᾳ προσάγων ἐπίσκοπος ἡλλοτριῶται· λαϊκὸς δὲ, καὶ ἐξωστράκισται. Ὁ παρὰ τὴν πίστιν, τὴν παρὰ τῶν ἁγίων Πατέρων, τῶν ἐν Νικαίᾳ συναθροισθέντων,

¹⁵⁶ Σχόλια Ζωναρά ἐπὶ του 7^{ου} καν. Γ' Οικ., ΣΥΝΤΑΓΜΑ, τόμ. Β', σελ. 201. Για περισσότερα στοιχεῖα αναφορικά με τὸ πῶς ἀντιμετώπισε ἡ Γ' Οικ. τὸν Νεστόριο, βλ. ΕΙΡ. ΧΡΙΣΤΙΝΑΚΗ – ΓΛΑΡΟΥ, *Ἡρακλείδης καὶ καταδίκη Νεστορίου*, σελ. 153 καὶ ἐξῆς.

¹⁵⁷ Σχόλια Βαλσαμώνος ἐπὶ του 7^{ου} καν. Γ' Οικ., ΣΥΝΤΑΓΜΑ, τόμ. Β', σελ. 202.

*συντεθειῖσαν, ἕτερον σύμβολον δυσσεβῆς προσκομίζων, εἰς καταστροφὴν καὶ ἀπώλειαν ...».*¹⁵⁸

Ἡ βαρῦτητα τῆς αποδοχῆς καὶ τῆς διδασκαλίας πεπλανημένων θέσεων περὶ τὴν ορθὴν χριστιανικὴ πίστη ἐπισημαίνεται με κατηγορηματικὸ τρόπο καὶ στο Πηδάλιο, στο ὁποῖο σημειώνεται χαρακτηριστικὰ πὼς «δὲν εἶναι συγκεχωρημένον εἰς κανένα νὰ συνθέτῃ καὶ νὰ συγγράφῃ, ἢ νὰ προσφέρῃ εἰς τοὺς πρὸς τὴν ὀρθοδοξίαν ἐπιστρέφοντας, ἄλλην πίστιν, ἢ γουν ἄλλο Σύμβολον πίστεως ἔξω ἀπὸ τὸ Σύμβολον τῆς πίστεως τὸ ὀρισθὲν ἀπὸ τοὺς ἁγίους Πατέρας τοὺς συναχθέντας ἐν τῇ πόλει Νικαέων, διὰ φωτισμοῦ τοῦ ἁγίου Πνεύματος».¹⁵⁹ Ἡ ἔμφραση που δίδουν οἱ συγγραφεῖς τοῦ Πηδαλίου στὴν μετὰ ἀκριβείας ἀνάγκη διαφύλαξης τῆς ορθῆς πίστεως, ἀλλὰ καὶ στὴν ἀνάγκη ἀποφυγῆς πάσης κακοδοξίας, εἶναι πρόδηλη σὲ σχετικὸ σχόλιο που παραθέτουν ἐπὶ τοῦ ἐν λόγῳ 7^{ου} καν. Γ', ἐπισημαίνοντας ὅτι «ὄχι μόνον δὲν πρέπει νὰ συνθέτῃ τινὰς ἄλλο ὀρθόδοξον Σύμβολον ἀπὸ τὸ τῆς ἐν Νικαίᾳ· ἀλλ' οὐδὲ ὄλωσ εἶναι συγκεχωρημένον νὰ προσφέρῃ τὸ αὐτὸ ὀρθόδοξον Σύμβολον μὲ ἄλλοίαν φράσιν, καθὼς καὶ ὁ θεῖος Μάρκος ὁ Ἐφέσου, καὶ ὁ Βησσαρίων Νικαίας ἐν τῇ κατὰ Φλωρεντίαν Συνόδῳ γενναιότατα τοῦτο ἀπέδειξαν. Ἀλλὰ τί λέγω μὲ ἄλλοίαν φράσιν; δὲν εἶναι συγκεχωρημένον νὰ ἀλλάξῃ τινὰς ἀπὸ τὸ ἅγιον Σύμβολον, ὄχι μόνον μίαν λέξιν, ἀλλ' οὐδὲ μίαν μοναχὴν συλλαβὴν».¹⁶⁰

Στο σημεῖο αὐτὸ εἶναι ἀνάγκη νὰ ἀναδειχθεῖ ἡ γενικότερη ἔμφραση που δίδουν οἱ ἱεροὶ κανόνες στὴν προάσπιση τῆς γνήσιας διδασκαλίας καὶ πίστεως, ὅπως ἀκριβῶς ἡ ἴδια ἀποτυπώνεται στο θεῖο κείμενο τῶν ἐν λόγῳ κανόνων. Χαρακτηριστικὲς εἶναι οἱ ἐκφράσεις τοῦ 6^{ου}

¹⁵⁸ Σχόλια Ἀριστηνοῦ ἐπὶ τοῦ 7^{ου} καν. Γ' Οἰκ., ΣΥΝΤΑΓΜΑ, τόμ. Β', σελ. 202.

¹⁵⁹ Ἐρμηνεία τῶν συγγραφέων τοῦ Πηδαλίου ἐπὶ τοῦ 7^{ου} καν. Γ' Οἰκ., ΠΗΔΑΛΙΟΝ, σελ. 147 – 148.

¹⁶⁰ Ὑποσ. 1, ἐπὶ τῆς ἐρμηνείας τῶν συγγραφέων τοῦ Πηδαλίου ἐπὶ τοῦ 7^{ου} καν. Γ' Οἰκ., ΠΗΔΑΛΙΟΝ, σελ. 147.

καν. Γ' Οικ., ο οποίος διακελεύει: «εἴ τινες βουληθεῖεν, τὰ περι ἑκάστου πεπραγμένα ἐν τῇ ἀγία συνόδῳ, τῇ ἐν Ἐφέσῳ, οἰωδῆποτε τρόπῳ παρασαλεύειν, ἡ ἀγία σύνοδος ᾤρισεν, εἰ μὲν ἐπίσκοποι εἶεν, ἢ κληρικοί, τοῦ οἰκείου παντελῶς ἀποπίπτειν βαθμοῦ· εἰ δὲ λαϊκοί, ἀκοινωνήτους ὑπάρχειν».¹⁶¹

Στην ἴδια γραμμὴ κινεῖται καὶ ο 2^{ος} καν. Πενθ., ο οποίος ἀφοῦ κάνει μία σαφὴ ἀναφορὰ στους ἱερούς κανόνες που ἐφεξῆς προσλαμβάνουν οἰκουμενικὸ κύρος, ἀπορρίπτει ἐμφατικὰ κάθε προσπάθεια ἀλλοίωσης καὶ ἐν γένει παραχάραξης τοῦ συνόλου τῶν ἱερῶν κανόνων: «καὶ μηδενὶ ἐξεῖναι τοὺς προδηλωθέντας παραχαράττειν κανόνας, ἢ ἀθετεῖν, ἢ ἑτέρους παρὰ τοὺς προκειμένους παραδέχεσθαι κανόνας, ψευδεπιγράφως ὑπὸ τινῶν συντεθέντας, τῶν τὴν ἀλήθειαν καπηλεύειν ἐπιχειρησάντων. Εἰ δὲ τις ἄλῳ κανόνα τινὰ τῶν εἰρημένων καινοτομῶν, ἢ ἀνατρέπειν ἐπιχειρῶν, ὑπεύθυνος ἔσται κατὰ τὸν τοιοῦτον κανόνα, ὡς αὐτὸς διαγορεύει, τὴν ἐπιτιμίαν δεχόμενος, καὶ δι' αὐτοῦ ἐν ᾧ περ πταίει θεραπευόμενος».¹⁶²

Τέλος, ἡ ἀποτροπὴ κάθε προσπάθειας παραποίησης τῶν ἱερῶν κανόνων καὶ ἡ ἀπαραχάρακτη προστασία τοῦ κειμένου τους, στεφανώνεται ἀπὸ τὸν 1^ο καν. Ζ' Οικ., ο οποίος, μεταξύ ἄλλων, υπογραμμίζει: «Καὶ, Εἰς τὸν αἰῶνα ἡ προφητικὴ φωνὴ ἐντέλλεται ἡμῖν φυλάττειν τὰ μαρτύρια τοῦ Θεοῦ, καὶ ζῆν ἐν αὐτοῖς, δηλονότι ἀκράδαντα καὶ ἀσάλευτα διαμένοντα, ὅτι καὶ ὁ θεόπτης Μωϋσῆς οὕτω φησίν· Ἐν αὐτοῖς

¹⁶¹ 6^{ος} καν. Γ' Οικ., ΣΥΝΤΑΓΜΑ, τόμ. Β', σελ. 199. Στὸ σημεῖο αὐτὸ εἶναι ἀξιοσημείωτη ἡ ἐπισήμανση ὅτι οἱ 6 πρώτοι ἱεροὶ κανόνες τῆς Γ' Οικ. ἀποτελοῦν τμήματα μίας ἐνιαίας ἐπιστολῆς που συνέταξε ἡ Γ' Οικ. Ἡ ἐπιστολὴ αὐτὴ στη συνέχεια κατατμήθηκε καὶ μέρη αὐτῆς ἀπέτελεσαν τοὺς μετέπειτα 6 πρώτους ἱερούς κανόνες τῆς Γ' Οικ. Για περισσότερα στοιχεῖα ἐπ' αὐτοῦ βλ. ΕΙΡ. ΧΡΙΣΤΙΝΑΚΗ – ΓΛΑΡΟΥ, Ἐπαρχιώται ἐπίσκοποι, σελ. 20 – 21· ΠΑΥΛΟΥ ΜΕΝΕΒΙΣΟΓΛΟΥ, Εἰσαγωγή, σελ. 220 – 221.

¹⁶² 2^{ος} καν. Πενθ., ΣΥΝΤΑΓΜΑ, τόμ. Β', σελ. 309 – 310. Για περισσότερα στοιχεῖα περὶ τοῦ γεγονότος ὅτι οἱ ἱεροὶ κανόνες εἶναι «σημαντικὸ ἐκκλησιαστικὸ ἀγαθὸ ἄξιον προστασίας» καὶ τὴν ἀνάλογη προστατευτικὴ λειτουργία τοῦ γενικοῦ καὶ πρωτεύοντα 2^{ου} καν. Πενθ., βλ. Π. ΧΡΙΣΤΙΝΑΚΗ, Θέματα, σελ. 103 – 104.

οὐκ ἔστι προσθεῖναι, καὶ ἀπ' αὐτῶν οὐκ ἔστιν ἀφελεῖν. Καὶ ὁ θεῖος Ἀπόστολος Πέτρος ἐν αὐτοῖς ἐγκανχόμενος βοᾷ· Εἰς ἃ ἐπιθυμοῦσιν ἄγγελος παρακύψαι. Καὶ ὁ Παῦλός φησι· Κἂν ἡμεῖς, ἢ ἄγγελος ἐξ οὐρανοῦ εὐαγγελίζηται ὑμῖν, παρ' ὃ εὐηγγελισάμεθα ὑμῖν, ἀνάθεμα ἔστω. Τούτων οὖν οὕτως ὄντων, καὶ διαμαρτυρομένων ἡμῖν, ἀγαλλιώμενοι ἐπ' αὐτοῖς, ὡς εἴ τις εὐροὶ σκῦλα πολλὰ, **ἀσπασίως τοὺς θεῖους κανόνας ἐνστερνίζομεθα, καὶ ὀλόκληρον τὴν αὐτῶν διαταγὴν καὶ ἀσάλευτον κρατύνομεν**, τῶν ἐκτεθέντων ὑπὸ τῶν ἁγίων σαλπίγγων τοῦ Πνεύματος, τῶν πανευφήμων Ἀποστόλων, τῶν τε ἐξ ἁγίων οἰκουμενικῶν συνόδων, καὶ τῶν τοπικῶς συναθροισθεισῶν ἐπὶ ἐκδόσει τοιούτων διαταγμάτων, καὶ τῶν ἁγίων Πατέρων ἡμῶν. **Ἐξ ἑνὸς γὰρ ἅπαντες καὶ τοῦ αὐτοῦ Πνεύματος ἀυγασθέντες, ὥρισαν τὰ συμφέροντα**».¹⁶³

Κατὰ ταῦτα, καθίσταται αναντίλεκτη ἡ δια τῶν ιερῶν κανόνων προστασία καὶ προβολή τῆς ορθῆς διδασκαλίας καὶ πίστεως, ὥστε το ποίμνιο τῆς Ἐκκλησίας αφενός μεν να προφυλαχθεῖ ἀπὸ τις κατὰ καιροῦς αναφυόμενες κακοδοξίες περὶ τοῦ Τριαδικοῦ δόγματος, αφετέρου δε να ομολογεί τὴν ορθή πίστη, ὥστε να παραμένει στον ασφαλή, ὡς προς τὴ σωτηρία τῶν πιστῶν,¹⁶⁴ λιμένα τῆς Ορθοδόξου πίστεως.¹⁶⁵ Εξάλλου, εφόσον οἱ προαναφερθέντες ιεροὶ κανόνες υπογραμμίζουν μετ'

¹⁶³ 1^{ος} καν. Ζ' Οικ., ΣΥΝΤΑΓΜΑ, τόμ. Β', σελ. 556. Πρβλ. καὶ υποσ. 1, ἐπὶ τῆς ἐρμηνείας τῶν συγγραφῶν τοῦ Πηδαλίου ἐπὶ τοῦ 7^{ου} καν. Γ' Οικ., ΠΗΔΑΛΙΟΝ, σελ. 147: «Ἡ δὲ ζ'. Σύνοδος φησιν, «ἡμεῖς τοὺς θεσμοὺς τῶν Πατέρων φυλάττομεν, ἡμεῖς τοὺς προστιθέντας ἢ ἀφαιροῦντας ἐκ τῆς Ἐκκλησίας ἀναθεματίζομεν»».

¹⁶⁴ Πρβλ. Χ. ΚΡΙΚΩΝΗ, Ἡ Ἀύθεντία τῆς Ἐκκλησίας, σελ. 286 – 287: «... Κατὰ ταῦτα ἡ Ἐκκλησία δὲν εἶναι μόνον θεοσύστατος κοινωνία τῶν ἀπὸ Θεοῦ κεκλημένων καὶ βεβαπτισμένων πιστῶν, τῶν συνδεδεμένων διὰ τῆς αὐτῆς ὀρθῆς πίστεως καὶ κοινωνίας τῶν θείων μυστηρίων καὶ συνηνωμένων ὑπὸ μίαν κεφαλὴν τὸν Κύριον εἰς ἓν ἠθικὸν σῶμα, ὁρατὸν τε καὶ ἀόρατον, τὸ ὁποῖον διακυβερνᾶται ὑπὸ κλήρου κατ' ἀδιάκοπον ἀποστολικὴν διαδοχὴν αὐτοῦ τοῦ Κυρίου καὶ συνεχίζει ὑπὸ τὴν θείαν ἐνέργειαν τοῦ Ἁγ. Πνεύματος τὸ ἀπολυτρωτικὸν ἔργον τοῦ Κυρίου μέχρι τῆς δευτέρας παρουσίας· εἶναι πρῶτιστα θεοσύστατον καθίδρυμα σωτηρίας... Ἐντεῦθεν ἡ Ἐκκλησία θεωρεῖται, τρόπον τινά, ὡς ἐπέκτασις καὶ συνέχεια τῆς θείας ἐνσαρκώσεως, ὡς συνεχίζουσα τὸ ἀπολυτρωτικὸν ἔργον τοῦ σωτήρος».

¹⁶⁵ Πρβλ. Ι. ΚΟΡΝΑΡΑΚΗ, Ἐγχειρίδιον, σελ. 34: «Ἡ γενικὴ ἔννοια τῆς διαποιμάνσεως τῶν πιστῶν μελῶν τῆς Ἐκκλησίας περιέχει αὐτονόητα ὅλες τίς παιδαγωγικές, θεραπευτικές - ἐπανορθωτικές καὶ σωτηριολογικές ἐνέργειες τῆς Ἐκκλησίας».

επιτάσεως την αξία της ανόθευτης διατήρησης και ομολογίας της ορθής πίστεως, όπως αυτή εκφράζεται στο Σύμβολο της Ορθοδόξου Πίστεως και τις αποφάσεις των Οικουμενικών Συνόδων,¹⁶⁶ συνάγεται αβίαστα το συμπέρασμα ότι η εν λόγω ομολογία συνιστά κατά μείζονα λόγο απαραίτητη προϋπόθεση για να συμμετέχουν οι πιστοί ακωλύτως στη μυστηριακή ζωή της Εκκλησίας και μάλιστα στο μυστήριο των μυστηρίων,¹⁶⁷ τη Μετάληψη του Σωματος και του Αίματος του Κυρίου.¹⁶⁸

¹⁶⁶ Πρβλ. ΕΙΡ.ΧΡΙΣΤΙΝΑΚΗ – ΓΛΑΡΟΥ, *Ηρακλείδης και καταδίκη Νεστορίου*, σελ. 180 – 181: «Ασφαλῶς τὸ κριτήριον τῆς πίστεως τῆς Α' Οἰκουμενικῆς Συνόδου ἦταν ὀρθό, διότι αὐτὴ ἢ πίστις εἶχε ἀναγνωριστῆ ἀπὸ ὅλου».

¹⁶⁷ Πρβλ. Β. ΦΕΙΔΑ, *Ἐκκλησιαστικὴ Ἱστορία*, τ. Α', σελ. 264: «Ἡ θεία Εὐχαριστία ἀποτελοῦσε τὸ κέντρο τῆς ὅλης λατρευτικῆς ζωῆς τῶν χριστιανῶν, με αὐτὴ δε συνεδέοντο ὅλες οἱ λατρευτικὲς καὶ οἱ πνευματικὲς ἐκδηλώσεις τῆς τοπικῆς ἐκκλησίας».

¹⁶⁸ Πρβλ. D. STANILOAE, *Tradition and Modernity*, σελ. 96 – 98: «... because he has realized a synthesis between Christology and pneumatology better than that of any other Orthodox theologian, Stăniloae can explain why **it is necessary that the celebration of the Eucharist be combined with the preservation of the true faith...** Consequently, Stăniloae would not subscribe to the formula "the Eucharist makes the Church" without the qualification that **the Eucharist must be conditioned by the truth, i.e., the true faith**».

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Β'

Η ΨΥΧΟΣΩΜΑΤΙΚΗ ΠΡΟΕΤΟΙΜΑΣΙΑ ΤΩΝ ΠΙΣΤΩΝ ΓΙΑ ΤΗΝ ΠΡΟΣΕΛΕΥΣΗ ΣΤΟ ΜΥΣΤΗΡΙΟ ΤΗΣ ΘΕΙΑΣ ΜΕΤΑΛΗΨΕΩΣ

1. Η ειλικρινής μετάνοια και η συνακόλουθη εξομολόγηση

α) Η σημασία της ειλικρινούς μετανοίας κατά τους ιερούς κανόνες

Η έννοια και ιδιαιτέρως η αξία της μετανοίας των πιστών,¹⁶⁹ για τα αμαρτήματα που έχουν διαπράξει,¹⁷⁰ σημαίνεται εμφαντικώς από τη διδασκαλία της Ορθοδόξου Εκκλησίας¹⁷¹ και συνακόλουθα από τους

¹⁶⁹ Πρβλ. Γ. ΜΑΝΤΖΑΡΙΔΗ, *Ήθικη ΙΙ*, σελ. 125: «Οί άνθρωποι κατά τή διδασκαλία τῆς Εκκλησίας δέν διακρίνονται ανάλογα μέ τις ἀρετές ἢ τις κακίες τους, ἀλλά ανάλογα μέ τή διάθεσή τους νά μετανοήσουν ἢ νά παραμείνουν στήν ἀμαρτία».

¹⁷⁰ Πρβλ. Π. ΧΡΗΣΤΟΥ, *Ὁ Μέγας Κανών*, σελ. 40: «Ἡ ἔννοια τῆς μετανοίας, εἰς τήν ὁποίαν ἐκάλεσε τήν ἀνθρωπότητα ὁ Κύριος ἤδη ἀπό τῆς ἐνάρξεως τοῦ ἐπιγείου ἔργου του, ἀκολουθῶς δέ καί οἱ μαθηταί αὐτοῦ, εἶναι διττή, διὰ μὲν τοὺς μακρὰν τοῦ Χριστοῦ ζῶντας σημαίνει ἐπιστροφήν πρὸς τὸν Θεὸν ἀπὸ τῆς ἀπιστίας, διὰ δὲ τοὺς πιστοὺς, ἐπιστροφήν εἰς τὴν ἀγιότητα ἀπὸ τῶν πονηρῶν ἔργων. Καθίσταται λοιπὸν ἡ μετάνοια τὸ κύριον μέσον ἀνασυνδέσεως τῶν μετὰ τοῦ Θεοῦ καὶ τοῦ θείου θελήματος σχέσεων τοῦ ἀνθρώπου, αἵτινες εἶχον διακοπῆ». Χ. ΣΩΤΗΡΟΠΟΥΛΟΥ, *Συμμεῶν ὁ Νέος Θεολόγος*, σελ. 108: «Ἡ ἔννοια τῆς γνησίας μετανοίας συμπεκνοῦται εἰς τὴν θέλησιν τοῦ ἀνθρώπου νὰ ἐπιστρέψῃ ἐκεῖ, ὅθεν ἀπεμάκρυνεν αὐτὸς ἑαυτόν, ... Ὁ Θεὸς ἐπρότεινε τὴν μετάνοιαν εἰς τὸν ἀνθρώπον ὡς μόνην ὁδὸν ἐπιστροφῆς καὶ σωτηρίας καὶ ὡς μόνην ἐπικοινωνίαν μετ' αὐτοῦ». Π. ΤΡΕΜΠΕΛΑ, *Δογματική*, σελ. 169: «Ὅσον δὲ ἀφορᾶ εἰς τοὺς μετέχοντας τοῦ μυστηρίου, ἀπεκλείοντο αὐτοῦ πάντες οἱ μὴ βεβαπτισμένοι καθὼς καὶ οἱ εἰς βαρῆα ἀμαρτήματα ὀλισθήσαντες, οἵτινες, ἵνα γίνωσι δεκτοὶ εἰς αὐτό, ἔδει νὰ προκαθάρωσιν ἑαυτοὺς δι' εἰλικρινοῦς μετανοίας». Α. ΒΟΥΡΛΗ, *Χριστολογία*, σελ. 220: «Προὔπόθεσι πνευματικῆς ἐν Χριστῷ πορείας εἶναι ἡ τ α π ε ἰ ν ω σ ι. Διὰ τῆς ταπεινώσεως εἶναι δυνατὸν νὰ κατανοήσῃ ὁ ἀνθρώπος εὐκολώτερα τὴν ἀθλιότητα καὶ ἀμαρτωλότητά του. Ἡ ταπεινὸς ὑποβοηθεῖ τὸ ἄτομο νὰ ἀποκτήσῃ αὐτογνωσία, ἢ ὁποία συνιστᾶ τὴν ἀρχὴν τῆς συνειδητῆς πορείας πρὸς τὴν εὐλογημένη μετάνοια, ὡς ὁδὸ σωτηρίας».

¹⁷¹ Εἶναι χαρακτηριστικὸ τὸ γεγονὸς ὅτι ὁ ἅγιος Ἰωάννης ὁ Χρυσόστομος χαρακτηρίζει ολόκληρη τὴν ἐπίγειον βιωτὴν των χριστιανῶν ὡς διάστημα μετανοίας, τὴν δε μετάνοια των πιστῶν ἰκανὴ νὰ σώσει τὸν ἀνθρώπο σὲ κάθε περίπτωσι, λόγω τῆς ἀπεριόριστης διάστασης τῆς φιλανθρωπίας τοῦ Θεοῦ. Βλ. σχετικῶς ἸΩΑΝΝΟΥ ΤΟΥ ΧΡΥΣΟΣΤΟΜΟΥ, *Λόγος περὶ μετανοίας*, ὁμιλία Ζ', ε', PG, τόμ. 49, στ. 331: «Μετανοίας νῦν ὁ παρῶν καιρὸς· πολὺς γὰρ ὁ φόβος τῶν ἐπικειμένων ἡμῖν ἀμαρτημάτων, ἂν μὴ προλάβῃ τὴν τιμωρίαν ἢ μετάνοια. Προφθάσωμεν τὸ πρόσωπον αὐτοῦ ἐν ἐξομολογήσει· σβέσωμεν τὴν πυρκαϊάν των ἀμαρτημάτων, οὐχ ὕδασι πολλοῖς, ἀλλὰ μικροῖς δάκρυσιν. Πολὺ τὸ πῦρ τῆς ἀμαρτίας, καὶ ὀλίγω δάκρυν σβέννυται· τὸ γὰρ δάκρυν σβέννυσι πυρκαϊάν ἀμαρτημάτων, καὶ ἀποπλύνει δυσωδίαν ἀμαρτίας». ΤΟΥ ἸΔΙΟΥ, *Λόγος περὶ μετανοίας*, ὁμιλία Η', α', PG, τόμ. 49, στ. 337: «Ἡ γὰρ μετάνοια, δεινὴ καὶ φοβερὰ τῶν ἀμαρτωλῶν, φάρμακον των πλημμελημάτων, δαπάνημα των παρανομίων, ἀνάλωμα των δακρῶν, παρρησία πρὸς τὸν Θεόν, ὄπλον κατὰ τοῦ διαβόλου, μάχαιρα ἀποτέμουσα αὐτοῦ τὴν κεφαλὴν, σωτηρίας ἐλπίς,

θείους και ιερούς κανόνες,¹⁷² ιδιαίτερα σε συνάρτηση με τη δυνατότητα προσέλευσης των μετανοούντων στη μετάληψη των αχράντων μυστηρίων.¹⁷³

Το μεγαλείο της μετάνοιας των πιστών,¹⁷⁴ για οποιοδήποτε αμάρτημά τους και η συνακόλουθη δυνατότητα της επιστροφής τους στους σωτηριώδεις κόλπους της μητέρας Εκκλησίας,¹⁷⁵ μπορεί εξ

ἀπογνώσεως ἀναίρεσις· αὕτη τὸν οὐρανὸν ἀνοίγει, αὕτη εἰς τὸν παράδεισον εἰσάγει, αὕτη τοῦ διαβόλου περιγίνεται (διὰ δὴ τοῦτο συνεχῶς τὸν περὶ τοῦτου κινῶ λόγον), ὥσπερ καὶ τὸ θαρρῆν ποιεῖ ὑποσκελίζεσθαι. Ἀμαρτωλὸς εἶ; μὴ ἀπογνῶς· οὐ παύομαι συνεχῶς ταῦτα ἐπαλείφων τὰ φάρμακα· καὶ γὰρ οἶδα ἡλικὸν ὄπλον ἐστὶ κατὰ τοῦ διαβόλου τὸ μὴ ἀπογινώσκειν ὑμᾶς. Ἄν ἔχῃς ἀμαρτήματα, μὴ ἀπογνῶς· οὐ παύομαι ταῦτα συνεχῶς λέγων· κἂν καθ' ἡμέραν ἀμαρτάνῃς, καθ' ἡμέραν μετανόει· ... Εἰ ἐπαλαιώθῃς σήμερον ἀπὸ τῆς ἀμαρτίας, ἀνακαίνισον σεαυτὸν ἀπὸ τῆς μετάνοιας... Πάντα τὸν βίον ἐν ἀμαρτίαις διέτριψα, καὶ ἐὰν μετανοήσω, σώζομαι; Πάννυ. Πόθεν δῆλον; Ἀπὸ τῆς τοῦ Δεσπότη σου φιλανθρωπίας... Εἰ ἡ μετάνοια μόνη ἦν, εἰκότως ἐφοβοῦ· ἐπεὶ δὲ τῇ μετάνοια κεράννυται Θεοῦ φιλανθρωπία, θαρρῆν· Θεοῦ γὰρ φιλανθρωπίας μέτρον οὐκ ἔστιν, οὐδὲ λόγῳ ἐρμηνευθῆναι δύναται αὐτοῦ ἡ ἀγαθότης... Τὸ μὲν γὰρ πελαγος, κἂν μέγα ἦ, μέτρον ἔχει· ἡ δὲ τοῦ Θεοῦ φιλανθρωπία ἀπεριόριστος».

¹⁷² Πρβλ. Γ. ΚΑΨΑΝΗ (ἀρχιμ.), *Ποιμαντική διακονία*, σελ. 139: «Οἱ ἱ. Κανόνες ἓνα μόνον τρόπον γνωρίζουν ἰάσεως τοῦ ὑπὸ τῆς ἀμαρτίας νοσοῦντος ἀνθρώπου, τὴν εἰλικρινῆ μετάνοιαν αὐτοῦ»· ΕΙΡ. ΧΡΙΣΤΙΝΑΚΗ – ΓΛΑΡΟΥ, *Μετουσίωση*, σελ. 40: «Οἱ Τιμοθ. 16 και 17 διδάσκουν ὅτι ἡ σωτηρία των πιστῶν με τὴν απαιτούμενη ηλικιακὴ ωριμότητα εἶναι καρπὸς ἐπιλογῆς και ἀσκήσης του αὐτεξουσίου και σχετίζεται με τον προσωπικὸ πνευματικὸ ἀγῶνα κατὰ τῆς ἀμαρτίας, του οὐοίου θεμελιώδες ὄπλο εἶναι ἡ μετάνοια».

¹⁷³ Πρβλ. ΠΡ. ΑΚΑΝΘΟΠΟΥΛΟΥ, *Θέματα*, σελ. 20, ὅπου γίνεται λόγος «γιά τὰ παρεκτραπόμενα μέλη τῆς Ἐκκλησίας, τὰ ὁποῖα ἀπομακρύνθηκαν ἀπὸ αὐτὴν καὶ ἐπιθυμοῦν ἔμπρακτα, ὕστερα ἀπὸ σχετικὴ προετοιμασία καὶ εἰλικρινῆ μετάνοια, «γιατί δέν κρίνονται τὰ φαινόμενα, ἀλλά ἡ προαίρεση», νά ἐπιστρέψουν σέ αὐτὴν καὶ νά ἀποκαταστήσουν «διά τοῦ Χριστοῦ» καὶ τῆς Ἐκκλησίας «ἐν Ἀγίῳ Πνεύματι» τίς σχέσεις τους μέ τό Θεό».

¹⁷⁴ Για περισσότερα στοιχεῖα περὶ τῆς πνευματικῆς καθάρσεως ἀπὸ τις αμαρτίες, τὴν ὁποία παρέχει στον ἀνθρώπο ἡ μετάνοια, βλ. ΚΥΡΙΑΛΛΟΥ ΙΕΡΟΣΟΛΥΜΩΝ, *Κατήχησις Δ', Φωτιζομένων*, ΡΓ τόμ. 33, στ. 485 ΑΒ: «Μὴ φύρης ἐν πορνείαις τὴν σάρκα σου, μὴ μολύνῃς σου τὴν καλλίστην ταύτην στολήν· εἰ δὲ καὶ ἐμόλυνας, ἀπόπλυνε νῦν διὰ μετάνοιας· ἀπόλουσαι ἕως καιρὸς πασένει». Πρβλ. και Ι. ΑΓΓΕΛΟΠΟΥΛΟΥ, *Μετάνοια*, σελ. 61 και ἐξῆς.

¹⁷⁵ Πρβλ. ΧΡΗΣ. ΠΑΠΑΘΑΝΑΣΙΟΥ, *Μελετήματα*, σελ. 63: «Μέ τὰ ἱερά μυστήρια τῆς Ἐκκλησίας ὁ πιστὸς μετέχει τῆς Χάριτος, ἀγιάζεται καὶ πορεύεται τὴν ὁδὸ τῆς θεώσεως. Εἰδικότερα μέ τό ἱερό, θεοῖδρυτο μυστήριό τῆς μετάνοιας καὶ ἐξομολογήσεως παρέχεται ἡ ἄφεση τῶν ἀμαρτιῶν, συμφιλιώνεται ὁ ἀμαρτωλὸς ἀνθρώπος και πάλι μέ τό Θεό, ἐπανερχεται στή ζωὴ τῆς Ἐκκλησίας»· Γ. ΜΕΤΑΛΛΗΝΟΥ (πρωτοπρεσβ.), *Θεολογικὴ μαρτυρία*, σελ. 276: «Ὁ εἰσερχόμενος μέ τό βάπτισμα στοὺ ἐκκλησιαστικὸ σῶμα, ἐντάσσεται συγχρόνως σέ ἓνα μόνιμο καὶ ἀτελεῦτητο ἀγῶνα μετάνοιας και συνεχῶς πνευματικῶ ἀγῶνα, γιά νά παραμένει στοὺ σῶμα (νά εἶναι «τοῦ σώματος»). Χριστιανισμὸς σημαίνει

αντιδιαστολής να συναχθεί αβίαστα εκ του κειμένου του 5^{ου} καν. Ζ', ο οποίος διακελεύει ότι το πραγματικά θανάσιμο αμάρτημα που μπορούν κάποιοι να επιτελέσουν, είναι το να παραμείνουν αμετανόητοι για τα αμαρτήματά τους: «**Ἀμαρτία πρὸς θάνατόν ἐστιν, ὅταν τινὲς ἀμαρτάνοντες, ἀδιόρθωτοι μένωσι**».¹⁷⁶ Ασφαλώς, πρόκειται για κανονικό χωρίο το οποίο στοιχίζεται πλήρως προς τη διδασκαλία του Κυρίου, η οποία αναφέρεται στο θανάσιμο αμάρτημα της αμετανοησίας: «**Διὰ τοῦτο λέγω ὑμῖν, πᾶσα ἁμαρτία καὶ βλασφημία ἀφεθήσεται τοῖς ἀνθρώποις, ἢ δὲ τοῦ Πνεύματος βλασφημία οὐκ ἀφεθήσεται τοῖς ἀνθρώποις**».¹⁷⁷

Αξιο ιδιαίτερης αναφοράς τυγχάνει το γεγονός ότι ο επίσκοπος Νύσσης Γρηγόριος χαρακτηρίζει τη μετάνοια ως "ανάσταση", που βοηθάει τους πιστούς να επιστρέψουν από τις νεκρές πράξεις της αμαρτίας, στον δρόμο της σωτηρίας: «...πτῶσις δὲ ἐστὶν ἡ ἁμαρτία,

μετοχή σὲ ἕναν τρόπο ζωῆς διαφορετικὸ ἀπὸ ἐκείνον τοῦ κόσμου (Ιωάνν. 17,9-19)»· Α. ΝΙΚΟΛΑΪΔΗ, Θρησκεία καὶ Φόβος, σελ. 133 – 134: «Ὅσοι ἔχουν τὸν τέλειο φόβο, δὲν σημαίνει ὅτι εἶναι καὶ ἀναμάρτητοι. Ὅλοι οἱ ἄνθρωποι εἶναι φιλαμαρτήμονες καὶ πράττουν ἔργα ἄξια τῆς τιμωρίας. Ὅφειλουν ὁμῶς νὰ μισοῦν τὰ ἔργα τῆς ἁμαρτίας ὄχι ἐξαιτίας τοῦ φόβου τῆς κόλασης, ἀλλὰ γιὰ τὴν ἀπαξία τῶν ἰδίων τῶν ἔργων. Ἡ ἀποχὴ ἀπὸ αὐτὰ δημιουργεῖ τίς ἀρετές ποὺ οἰκοδομοῦνται στὴ φιλικὴ σχέση πρὸς τὸ Θεὸ καὶ ὄχι σὲ κάποιο φόβο. Ὁ φόβος σχετίζεται μὲ τὴν ἀνάγκη ἀποφυγῆς τῆς ἁμαρτίας, σύμφωνα με τὸ παροιμιακό: «μὴ παραρῆς». Ὁ ἄγνός φόβος συμβάλλει στὴν τήρηση ὅλων τῶν «ἐντεταλμένων» καὶ ἔχει ὡς κίνητρο τὸ ἴδιο τὸ καλὸ. Ἀγνίζει τίς ψυχὲς καὶ ἰσοδυναμεῖ πρὸς τὴν τέλεια ἀγάπη. Ὅποιος ἔχει αὐτὸν τὸν φόβο καὶ τηρεῖ τίς ἐντολές, εἶναι ὁ τέλειος, ὁ ἀνελλιπής καὶ ὁ «ἀπηρτισμένος ταῖς ἀρεταῖς»»· Γ. ΦΙΛΙΑ, Θεώρηση τῆς θείας Εὐχαριστίας, σελ. 47: «Μέλη τοῦ σώματος εἶναι ἐκεῖνοι ποὺ συμμετέχουν στὴν Εὐχαριστιακὴ σύναξη... ὁ πιστὸς ποὺ συμμετέχει γίνεται ἕνα σῶμα μὲ τὸ Χριστὸ (συσσωμάτωση) μέσα ἀπὸ τὴ Μετάνοια καὶ τὴ Θεία Κοινωνία».

¹⁷⁶ 5^{ος} καν. Ζ', ΣΥΝΤΑΓΜΑ, τόμ. Β', σελ. 572. Πρβλ. ΜΑΡΚΟΥ ΤΟΥ ΕΡΗΜΙΤΟΥ, *Περὶ τῶν οἰομένων ἐξ ἔργων δικαιοῦσθαι* 40, PG τόμ. 65, στ. 936 CD: «**Ἔστιν ἁμαρτία πρὸς θάνατον πᾶσα ἀμετανόητος**: περὶ ἧς κἂν ἅγιος ὑπὲρ ἐτέρου προσεύξῃται οὐκ εἰσακούεται»· ΣΥΜΕΩΝ Ν. ΘΕΟΛΟΓΟΥ, *Κατηχήσεις* 3, 347 – 349, «Sources Chrétiennes», τόμ. 96, σελ. 308: «**Πληγὴ δὲ πρὸς θάνατόν ἐστι πᾶσα ἀμετανόητος καὶ ἀνεξαγόρευτος ἁμαρτία** καὶ τὸ εἰς ἀπόγνωσιν τινὰ ἐμπεσεῖν, ὅπερ τῆς ἡμετέρας ἐστὶ προαιρέσεως καὶ θελήσεως»· Σ. ΛΙΟΣΗ, *Αἴρεσις*, σελ. 40: «... ἡ Εκκλησία θα κρίνει με φιλανθρωπία καὶ συμπάθεια τους ἐνόχους γιατί αὐτὴ ποτέ δεν καταδίκασε κάποιον χωρὶς τὴ δικὴ του ομολογία τῆς πράξης του ἢ χωρὶς τὴν παρουσία ἀξιόπιστων μαρτύρων».

¹⁷⁷ Ματθ. 12, 31. Πρβλ. καὶ Π. ΧΡΗΣΤΟΥ, *Θεολογικὰ Μελετήματα* 2, σελ. 118: «... Μόνον ὅταν κατ' οὐδένα τρόπον ἐγκαταλείπη ὁ ἐκτραπεὶς τὴν ἀνήθηκον [sic] αὐτοῦ συμπεριφορὰν, πρέπει νὰ ἀποκόπτηται τοῦ κοινοῦ σώματος, τῆς ἐκκλησιαστικῆς κοινωνίας, ὡς διεφθαρμένον μέλος καὶ παντελῶς ἄχρηστον, κατὰ τὴν μίμησιν τοῦ ἱατροῦ».

ἀνάστασις δὲ ἢ ἐκ τοῦ πτώματος τῆς ἀμαρτίας ἀνόρθωσις... τοὺς διὰ τῆς μετανοίας τε καὶ ἐπιστροφῆς ἀπὸ τῶν νεκρῶν ἔργων εἰς τὴν ζῶσαν ὁδὸν πάλιν ἐπανιόντας, καὶ τούτους χειραγωγεῖν εἰς τὴν σώζουσαν ἐλπίδα, ἣς διὰ τῆς ἀμαρτίας ἀπεξενώθησαν».¹⁷⁸ Μάλιστα, ο ἴδιος ἅγιος, στον 4^ο κανόνα του, στον οποίο αναφέρεται σε σαρκικά πάθη του ανθρώπου, παρουσιάζει με κρυστάλλινο τρόπο την αξία της μεταμέλειας του πιστού, η οποία τελικά τον οδηγεί στην ολοκληρωτική θεραπεία του από τα πάθη που τον ταλανίζουν: «..., καθολικὴ μὲν ἐστὶ θεραπεία, ... καθαρὸν ἐκ μεταμελείας γενέσθαι τὸν ἄνθρωπον».¹⁷⁹

Η ιδιαίτερη αξία της μετανοίας, ως μέσου προσέγγισης και βίωσης της αρετῆς,¹⁸⁰ υποφώσκει και στον 3^ο καν. Μ. Βασιλείου, κατά τον οποίο η απομάκρυνση από την αμαρτία συνιστά τον καλύτερο τρόπο θεραπείας των αμαρτωλών: «... Καθόλου δὲ ἀληθέστερον ἐστὶν ἴαμα, ἢ τῆς ἀμαρτίας ἀναχώρησις».¹⁸¹ Αντίστοιχα, ο αρχιεπίσκοπος Αλεξανδρείας Πέτρος παρουσιάζει με κατηγορηματικό τρόπο το μεγαλείο και την αξία της μετανοίας, έχοντας ως έρεισμα τη θεόπνευστη Αγία Γραφή: «Καὶ γὰρ ἐπτάκις, φησὶ, πεσεῖται ὁ δίκαιος, καὶ ἀναστήσεται· ὅπερ, εἰ καὶ πάντες οἱ

¹⁷⁸ 1^{ος} καν. Γρ. Νύσσης, ΣΥΝΤΑΓΜΑ, τόμ. Δ', σελ. 295. Πρβλ. και Κ. ΠΑΠΑΠΕΤΡΟΥ, Ἡ Ἀποκάλυψις τοῦ Θεοῦ, σελ. 84: «... Ἐξ ἄλλου, διὰ ρημάτων ἐνεργητικῆς διαθέσεως ἐκφράζει ὁ Κύριλλος τὴν ἀμαρτίαν, ἢ ὅποια συνίσταται εἰς τὴν ὕβριν ἢ ἀπειθειαν τοῦ ἀνθρώπου πρὸς τὸν Θεόν. Οὕτω βιοῖ ὁ ἄνθρωπος τὴν τέλεσιν τῆς ἀγιότητος κατ' ἐξοχὴν ὡς δῶρον τοῦ Θεοῦ, ἐνῶ τὴν διάπραξιν τῆς ἀμαρτίας συναισθάνεται οὕτος ὡς κατ' ἐξοχὴν ἰδίαν ἐνέργειαν».

¹⁷⁹ 4^{ος} καν. Γρ. Νύσσης, ΣΥΝΤΑΓΜΑ, τόμ. Δ', σελ. 309.

¹⁸⁰ Πρβλ. Γ. ΜΑΝΤΖΑΡΙΔΗ, Ἠθικὴ II, σελ. 129: «Ἡ μετάνοια εἶναι ἀπαραίτητη ὄχι μόνο γιὰ τὴν ἀποδοχὴ τῆς θείας χάριτος, ἀλλὰ καὶ γιὰ τὴ διατήρησιν ἢ τὴν ἀνάκτησίν της. Ἐφόσον ὁ ἄνθρωπος ἀμαρτάνει καθημερινά, ὀφείλει καὶ νὰ μετανοεῖ καθημερινά. Ὅσο καὶ ἂν ἔχει προκόψει πνευματικά, χρειάζεται τὴ μετάνοια. Αὐτὴ δὲν ἐξαντλεῖται σὲ συγκεκριμένες πράξεις οὔτε περιορίζεται σὲ ὀρισμένους καιροὺς. Τὸ ἔργο της δὲν τελειώνει ποτέ. Ἡ μετάνοια εἶναι γιὰ τὸν πιστὸ ἔργο ζωῆς, καὶ ἡ ἄσκησίν της μοναδικὴ δυνατότητα γιὰ τὴ διατήρησίν του ὡς μέλους τοῦ σώματος τοῦ Χριστοῦ».

¹⁸¹ 3^{ος} καν. Μ. Βασιλείου, ΣΥΝΤΑΓΜΑ, τόμ. Δ', σελ. 100.

ἐκπεπτωκότες πεποιήκασι, *τελειοτάτην καὶ ὀλοκάρδιον μετάνοιαν ἐνεδείξαντο*».¹⁸²

Από την πλευρά του, ο 1^{ος} καν. Λαοδ. είναι χαρακτηριστικός ως προς τα ευεργετικά αποτελέσματα που μπορεί να επιφέρει στους πιστούς η ειλικρινής μετάνοια. Ο εν λόγω κανόνας αναφέρεται σε εκείνους που απέφυγαν την εκτός γάμου σαρκική μίξη (λαθρογαμία) και προέβησαν στην τέλεση δεύτερου γάμου «ἐλευθέρως καὶ νομίμως», επιδιδόμενοι σε προσευχές και νηστείες. Η συγκεκριμένη στάση μετανοίας των πιστών που τέλεσαν δεύτερο γάμο,¹⁸³ είναι εκείνη που καθορίζει τη συγκαταβατική στάση της Εκκλησίας, ώστε μετά από σύντομο χρονικό διάστημα να καθίστανται άξιοι συγχωρήσεως και μεταλήψεως των θείων αγιασμάτων: «... κατὰ συγγνώμην ἀποδίδοσθαι αὐτοῖς τὴν κοινωνίαν».¹⁸⁴

Αντίστοιχα, ο 11^{ος} καν. της Α' παρουσιάζει εμφατικά την έννοια και την αξία της πραγματικής μετανοίας, διαλαμβάνοντας τα σχετικά με όσους αρνήθηκαν τον Κύριο, χωρίς να έχουν υποστεί εξαναγκασμό και χωρίς να έχει προηγηθεί κανένας ιδιαίτερος λόγος προς τούτο. Οι άνθρωποι αυτοί, «εἰ καὶ ἀνάξιοι ἦσαν φιλανθρωπίας»,¹⁸⁵ γίνονται τελικά κοινωνοί της συγκαταβατικής στάσης της μητέρας Εκκλησίας («ὁμως χρηστεύσασθαι εἰς αὐτούς»), με μόνη και βασική προϋπόθεση να καταστεί σαφές ότι «*γνησίως μεταμέλονται*».¹⁸⁶

Η έννοια της γνήσιας μετανοίας υπογραμμίζεται και από τον Ζωναρά, ο οποίος επισημαίνει ότι οι ανωτέρω παρεκτραπέντες μπορούν να επιστρέψουν στους κόλπους της Εκκλησίας δια της μετανοίας τους, «*εἰ γνησίως μεταμέλονται, τουτέστιν ἀληθῶς, ἀλλ' οὐ νόθως καὶ*

¹⁸² 8^{ος} καν. Πέτρ. Αλεξ., ΣΥΝΤΑΓΜΑ, τόμ. Δ', σελ. 24. Πρβλ. και Παροιμ. 24, 16: «ἐπτάκις γὰρ πεσεῖται δίκαιος καὶ ἀναστήσεται».

¹⁸³ Πρβλ. και ερμηνεία των συγγραφέων του Πηδαλίου επί του 1^{ου} καν. Λαοδ., ΠΗΔΑΛΙΟΝ, σελ. 343: «... ἐὰν μετὰ τὸν γάμον *μετανοήσουν*, νηστεύοντες καὶ προσευχόμενοι».

¹⁸⁴ 1^{ος} καν. Λαοδ., ΣΥΝΤΑΓΜΑ, τόμ. Γ', σελ. 171.

¹⁸⁵ 11^{ος} καν. Α', ΣΥΝΤΑΓΜΑ, τόμ. Β', σελ. 139.

¹⁸⁶ Αυτόθι.

ἐψευσμένως, μετὰ θερμότητος δὲ καὶ προθυμίας πολλῆς». Ὅπως επισημαίνει ο Ζωναράς κατά την ολοκλήρωση των σχολίων του επί του συγκεκριμένου κανόνα, αφότου οι εν λόγω παρεκτραπέντες εκπληρώσουν τα ἔτη της ειλικρινούς μετανοίας τους, τότε θα αξιώνονται *«τῆς τῶν ἀγιασμάτων μεταλήψεως»*.¹⁸⁷ Την αξία της ειλικρινούς μετανοίας των συγκεκριμένων πιστών υπογραμμίζουν και οι συγγραφείς του Πηδαλίου, σημειώνοντας πως θα δεχθούν τη φιλανθρωπία της Εκκλησίας *«ὅσοι ἀληθῶς καὶ ἀπὸ καρδίας, ἀλλ' οὐχὶ νόθως καὶ ψευδῶς μετανοοῦν διὰ τὴν ἁμαρτίαν ὅπου ἔκαμαν»*.¹⁸⁸

Αλλά και ο Μ. Βασίλειος δεν παραλείπει να αναδείξει την αξία της ειλικρινούς μετανοίας, η οποία συνιστά το απαραίτητο εκείνο πνευματικό στάδιο, το οποίο θα οδηγήσει τελικά τον πιστό στην ικανότητα προσέλευσης στη μετάληψη των αχράντων μυστηρίων.¹⁸⁹

Πιο αναλυτικά, ο 4^{ος} καν. Μ. Βασιλείου αναφέρεται στο φαινόμενο της πολυγαμίας και μάλιστα σε όσους έχουν τελέσει τρεις γάμους. Για τους πιστούς αυτούς, ο εν λόγω κανόνας ορίζει να μην προσέρχονται στο μυστήριο της θείας Μεταλήψεως, **μέχρις ότου επιδείξουν καρπούς μετανοίας, οι οποίοι θα τους καταστήσουν ικανούς να συμμετέχουν πλήρως στη μυστηριακή ζωή της Εκκλησίας και στη μετάληψη των θείων αγιασμάτων:** *«... Δειῖ δὲ μὴ πάντη αὐτοὺς ἀπείργειν τῆς ἐκκλησίας, ἀλλ' ἀκροάσεως αὐτοὺς ἀξιοῦν ἐν δύο πού ἔτεσιν, ἢ τρισὶ, καὶ μετὰ ταῦτα*

¹⁸⁷ Σχόλια Ζωναρά ἐπὶ τοῦ 11^{ου} καν. Α', ΣΥΝΤΑΓΜΑ, τόμ. Β', σελ. 139.

¹⁸⁸ Ἐρμηνεία τῶν συγγραφέων τοῦ Πηδαλίου ἐπὶ τοῦ 11^{ου} καν. Α', ΠΗΔΑΛΙΟΝ, σελ. 119. Πρὸβλ. καὶ ΣΥΜΕΩΝ Ν. ΘΕΟΛΟΓΟΥ, Κατηχήσεις 29, 191 – 193, «Sources Chrétiennes», τόμ. 113, σελ. 180 – 182: *«Χωρὶς γὰρ δακρύων οὐκ ἠκούσθη ἀπὸ τοῦ αἰῶνος καθαρθῆναι ψυχὴν τοῦ ρύπου τῆς ἁμαρτίας, τὴν μετὰ τὸ βάπτισμα ἁμαρτήσασαν»*.

¹⁸⁹ Πρὸβλ. Ε. ΠΑΠΑΧΑΡΑΛΑΜΠΟΥΣ, Ὅροι καὶ προϋποθέσεις, σελ. 93: *«Εἰς ἄμεσον συνάρτησιν πρὸς τὴν αὐτοδοκιμασίαν καὶ τὸν αὐτοέλεγχον τοῦ πιστοῦ τελεῖ καὶ ἡ μετάνοια τούτου διὰ τὰς ἁμαρτίας αὐτοῦ ὀδεύοντος πρὸς τὴν θείαν Μετάληψιν. Τοιοῦτοτρόπως τονίζεται ἡ Μετάνοια ὡς οὐσιώδες στοιχεῖον τῆς ἐν Χριστῷ προπαρασκευῆς τοῦ πιστοῦ ἐν ὧσφι τῆς θείας Κοινωνίας καὶ ὡς ἀπεργαζομένη τὴν ἐν Χριστῷ κάθαρσιν τούτου, παραλλήλως πρὸς τὰς ἄλλας μορφὰς τοῦ ἀγῶνος καὶ τῆς προπαρασκευῆς τοῦ πιστοῦ πρὸ τῆς θείας Κοινωνίας»*.

ἐπιτρέπειν συστήκειν μὲν, τῆς δὲ κοινωνίας τοῦ ἀγαθοῦ ἀπέχεσθαι, καὶ οὕτως ἐπιδειξαμένους καρπὸν τινὰ μετανοίας, ἀποκαθιστᾶν τῷ τόπῳ τῆς κοινωνίας». ¹⁹⁰ Μάλιστα, ἡ ἔννοια τῶν καρπῶν τῆς μετανοίας, στὴν ὁποία αναφέρεται ὁ παρῶν κανόνας, σχολιάζεται ἀπὸ τὸν Ζωναρά, ὁ ὁποῖος τὴν ἀναλύει ὡς «συντριβὴν καρδίας καὶ δάκρυα». ¹⁹¹

Ὁ ἀμέσως ἐπόμενος κανόνας τοῦ Μ. Βασιλείου, ὁ 5^{ος}, ἀναφέρεται ἀκριβῶς στὸ μεγαλεῖο τῆς πραγματικῆς μετανοίας ποῦ ἐπιδεικνύουν οἱ πιστοὶ γιὰ τὰ αμαρτήματά τους, ἔχοντας ὡς πρῶτο τους μέλημα τὴ σωτηρία τῆς ψυχῆς τους. Ὁ ἐν λόγῳ κανόνας διαλαμβάνει τὰ σχετικὰ με ἐκείνους τοὺς αἰρετικούς ποῦ βρίσκονται στὶς τελευταῖες στιγμὲς τῆς ζωῆς τους καὶ μετανοοῦν γιὰ τὶς αἰρετικὲς τοὺς δοξασίαις. Ὁ κανόνας διακελεύει νὰ γίνονται δεκτοὶ οἱ συγκεκριμένοι πιστοὶ, με μόνη προϋπόθεση ἡ μετάνοιά τους νὰ εἶναι εὐλικρινῆς καὶ νὰ καταμαρτυρᾷ τὴν ἐπιθυμία τους νὰ σωθοῦν: «Τοὺς δὲ ἐπὶ ἐξόδῳ μετανοοῦντας τῶν αἰρετικῶν δέχεσθαι χρή· δέχεσθαι δὲ, δηλονότι οὐκ ἀκρίτως, ἀλλὰ δοκιμάζοντας, εἰ ἀληθινὴν ἐπιδείκνυνται μετάνοιαν, καὶ εἰ τοὺς καρποὺς ἔχουσι μαρτυροῦντας τῇ πρὸς τὸ σωθῆναι σπουδῇ». ¹⁹²

Οἱ ἐπιφανεῖς κανονολόγοι Ζωναράς καὶ Βαλσαμών διερμηνεύουν τὴν ἔννοια τῆς «ἀληθινῆς μετάνοιας», σχολιάζοντας ἀπὸ κοινού, περὶ τῶν ἀνωτέρω μετανοοῦντων, πῶς εἶναι ἀνάγκη νὰ γίνεταί ἐξέτασις «εἰ ἀληθῶς μετανοοῦσιν, ἤγουν, εἰ ἀφίστανται τῶν οἰκείων δογμάτων, καὶ ἐπιδείκνυνται καρποὺς μετανοίας». ¹⁹³ Ἀξιοσημεῖωτα εἶναι καὶ τὰ ἀντίστοιχα σχόλια τοῦ ἀνώνυμου ἐρμηνευτῆ ¹⁹⁴ τῶν ἱερῶν κανόνων, ὁ

¹⁹⁰ 4^{ος} καν. Μ. Βασιλείου, ΣΥΝΤΑΓΜΑ, τόμ. Δ', σελ. 102.

¹⁹¹ Σχόλια Ζωναρά ἐπὶ τοῦ 4^{ου} καν. Μ. Βασιλείου, ΣΥΝΤΑΓΜΑ, τόμ. Δ', σελ. 103.

¹⁹² 5^{ος} καν. Μ. Βασιλείου, ΣΥΝΤΑΓΜΑ, τόμ. Δ', σελ. 107· Πρβλ. Γ. ΚΑΨΑΝΗ (ἀρχιμ.), Ποιμαντικὴ διακονία, σελ. 139: «Ὁ ποιμὴν δέον νὰ διαγιγνώσκῃ ἐὰν ἡ μετάνοια εἶναι ὄντως εὐλικρινῆς...».

¹⁹³ Σχόλια Ζωναρά ἐπὶ τοῦ 5^{ου} καν. Μ. Βασιλείου, ΣΥΝΤΑΓΜΑ, τόμ. Δ', σελ. 107· σχόλια Βαλσαμώνος ἐπὶ τοῦ 5^{ου} καν. Μ. Βασιλείου, ΣΥΝΤΑΓΜΑ, τόμ. Δ', σελ. 107.

¹⁹⁴ Σύμφωνα με τὸν μητροπολίτη Σουηδίας καὶ πάσης Σκανδιναβίας Παῦλο, με τὴ χρήση τῆς ἔννοιας τοῦ «ἀνώνυμου ἐρμηνευτῆ» γίνεται στὴν πραγματικότητα «σύγχυσις μετὰξ

οποίος σχολιάζει την έννοια των καρπών της αληθούς μετανοίας, αναφέροντας χαρακτηριστικά παραδείγματα: «...δοκιμάζειν τὴν μετάνοιαν αὐτοῦ, εἰ ἀληθὴς ἐστὶ, καὶ εἰ τοὺς καρποὺς ἔχει μαρτυροῦντας τῇ πρὸς τὸ σωθῆναι σπουδῇ· *τί γὰρ, ὅτι θριαμβεύει αὐτοῦ τὴν αἴρεσιν, τὰς ἀμαρτίας αὐτοῦ μετὰ δακρῶν καὶ συντετριμμένης καρδίας ἐξαγορεύει, ἐλεημοσύνας ποιεῖ, καὶ ἄλλα τοιαῦτα σωτηριώδη ἐνδείκνυται*».¹⁹⁵

Ἡ συναίσθηση της αμαρτωλότητας και η ύπαρξη ειλικρινούς μετανοίας εκ μέρους του αμαρτήσαντος, όπως αυτή καταδεικνύεται από τη συντριβή της καρδίας, τα δάκρυα μετανοίας και την ταπείνωση, εξαίρεται από τον 75^ο καν. Μ. Βασιλείου, ο οποίος αναφέρεται σ' εκείνον που ήρθε σε σαρκική μίξη με την αδερφή του. Το πρώτο σημείο που επισημαίνει ο παρών κανόνας είναι η ανάγκη να έλθει ο αμαρτήσας «*εἰς συναίσθησιν τῆς φοβερᾶς ἀμαρτίας*».¹⁹⁶ Αφού ο ίδιος συνειδητοποιήσει το φοβερό μέγεθος του σφάλματός του, γεγονός που συνιστά ισχυρή ένδειξη μεταμέλειας,¹⁹⁷ τότε μπορεί να δεχθεί το επιβαλλόμενο σ' αυτόν επιτίμιο, το οποίο ορίζει χρόνο μετανοίας και στους τέσσερις τρόπους των μετανοούντων, δηλαδή των προσκλαιόντων, των ακρωμένων, των υποπιπτόντων και τέλος, των συνεστώτων.

Εκείνο που έχει ιδιαίτερη σημασία είναι το γεγονός ότι ο χρόνος μετανοίας και παραμονής του αμαρτήσαντος στα ανωτέρω στάδια δεν λειτουργεί με τρόπο παθητικό, αυτόματο και μηχανικό, έχοντας ως αυτοσκοπό την παρέλευση της χρονικής διάρκειας του επιτιμίου

τῆς γνωστῆς «ἐπιτομῆς» («συνόψεως») τῶν κανόνων (Στεφάνου τοῦ Ἐφεσίου / Συμεῶν τοῦ Λογοθέτου), ἣτις ἐκλαμβάνεται ὡς «σύνοψις» Ἀλεξίου τοῦ Ἀριστηνοῦ, καὶ τῆς ἐρμηνείας Ἀλεξίου τοῦ Ἀριστηνοῦ εἰς τὴν «κανονικὴν σύνοψιν», ἣτις ἐκλαμβάνεται ὡς ἐρμηνεία «ἀνωνύμου» τινός». Βλ. σχετικῶς ΠΑΥΛΟΥ ΜΕΝΕΒΙΣΟΓΛΟΥ (Μητροπ. Σουηδίας καὶ πάσης Σκανδιναβίας), Πηδάλιον, σελ. 174.

¹⁹⁵ Σχόλια ανωνύμου ερμηνευτή επί του 5^{ου} καν. Μ. Βασιλείου, ΣΥΝΤΑΓΜΑ, τόμ. Δ', σελ. 107.

¹⁹⁶ 75^{ος} καν. Μ. Βασιλείου, ΣΥΝΤΑΓΜΑ, τόμ. Δ', σελ. 238.

¹⁹⁷ Πρβλ. καὶ σχόλια Ζωναρά ἐπὶ του 75^{ου} καὶ 76^{ου} καν. Μ. Βασιλείου, ΣΥΝΤΑΓΜΑ, τόμ. Δ', σελ. 239: «... πάντῃ ἐξωθεῖται τῆς ἐκκλησίας, ἕως τῆς τοιαύτης ἀμαρτίας ἀπόσχηται».

ακοινωνησίας, αλλά προϋποθέτει την ενεργό μετάνοια του αμαρτήσαντος.¹⁹⁸ Η μετάνοια αυτή εκφράζεται μέσω των παρακλήσεων («δεόμενος») και της βούλησης, «μετὰ δακρύων» και «μετὰ συντριμμοῦ καρδίας καὶ ταπεινώσεως ἰσχυρᾶς»,¹⁹⁹ συμμετοχῆς στην προσευχή των πιστών, ὡστε, «ἐπειδὴν τοὺς καρποὺς τῆς μετανοίας ἀξίους ἐπιδείξῃται»,²⁰⁰ να φθάσει τελικά στο τελευταίο στάδιο μετανοίας, εκείνο των συνισταμένων. Όλα τα παραπάνω στάδια είναι ἀρρηκτα συνδεδεμένα με την ίδια την κλιμάκωση της μετανοίας του πιστού, που είναι σε θέση να τον επαναφέρει στον ενάρετο τρόπο ζωῆς, στην προσέλκυση του ελέους του Θεού²⁰¹ και τελικά στην ακώλυτη και πλήρη συμμετοχή του στη μυστηριακή ζωή της Εκκλησίας, η οποία συναντά την κορύφωσή της στη μετάληψη των θείων αγιασμάτων.

Οι ίδιες ακριβῶς διαπιστώσεις είναι ἐκδηλες και στον 8^ο καν. Γρ. Νύσσης, ο οποίος είναι ο τελευταίος κανόνας του αγίου Πατρός και στην πραγματικότητα συνιστά τον επίλογο της επιστολῆς του προς τον Λητόϊον, ἐπίσκοπο Μελιτινῆς. Ουσιαστικά ο συγκεκριμένος κανόνας στεφανώνει το ὅλο ὕφος της επιστολῆς του Γρηγορίου Νύσσης, ἀπὸ την οποία ἔλκουν την προέλευσή τους οι οκτὼ συνολικά ιεροὶ κανόνες του αγίου. Στον εν λόγω κανόνα καταδεικνύεται η ουσία της ὑπαρξῆς των ἐπιτιμιῶν, η οποία δεν είναι η ἀπόλυτη τιμωρία του αμαρτήσαντος για συγκεκριμένο χρονικό διάστημα, ἀλλὰ **η τελικὴ θεραπεία του ἰδίου ἀπὸ το πνευματικὸ του νόσημα, μέσω της ψυχο-παιδαγωγικῆς πρόκλησης**

¹⁹⁸ Γ. ΚΑΨΑΝΗ (ἀρχιμ.), *Ποιμαντικὴ διακονία*, σελ.147 – 148: «... Οὕτως τὰ ἐπιτίμια εἶναι μέσα ἀποσκοποῦντα εἰς τὴν καθοδήγησιν τοῦ ἁμαρτωλοῦ πρὸς μετάνοιαν καὶ ἐνίσχυσιν τῆς βουλήσεως αὐτοῦ εἰς τὴν ἐπιτέλειαν τοῦ ἁγίου θελήματος τοῦ Κυρίου»

¹⁹⁹ 75^{ος} καν. Μ. Βασιλείου, *ΣΥΝΤΑΓΜΑ*, τόμ. Δ', σελ. 238.

²⁰⁰ Αυτόθι.

²⁰¹ Πρβλ. Γ. ΚΑΨΑΝΗ (ἀρχιμ.), *Ποιμαντικὴ διακονία*, σελ. 141: «Ἡ ἐλπίς τοῦ ἁμαρτωλοῦ δέον τελικῶς νὰ κατευθύνεται εἰς «τοὺς οἰκτιρμούς καὶ τὴν ἀγαθότητα» αὐτῆν τοῦ Θεοῦ καὶ ὄχι εἰς τὰ ἔργα τῆς μετανοίας αὐτοῦ, τὰ ὅποια εἶναι πάντοτε μέσα διὰ τὴν προσέλκυσιν τοῦ Θεοῦ ἐλέους».

του βαθέως αισθήματος της μετανοίας²⁰² και της διάθεσης επιστροφής στην ενάρετη και σώζουσα οδό της κατά Χριστόν ζωής.

Πιο αναλυτικά, ο 8^{ος} καν. Γρ. Νύσσης αρχικά αναφέρεται στο αμάρτημα της ιεροσυλίας και τον τρόπο με τον οποίο είναι ανάγκη να θεραπεύεται ο ιερόσυλος, καθοδηγούμενος από τον πνευματικό του πατέρα. Στη συνέχεια, ο κανόνας προβαίνει σε μία γενική αναφορά της ιδιαίτερης αξίας που έχει για τον πνευματικό αγώνα του πιστού, η ειλικρινής του διάθεση να εγκαταλείψει τον εφάμαρτο τρόπο ζωής, να θεραπευθεί από το πνευματικό νόσημα, από το οποίο πάσχει και τελικά να επιστρέψει πνευματικώς υγής στους κόλπους της σώζουσας Εκκλησίας. Αξιο ιδιαίτερης αναφοράς είναι το γεγονός ότι ο άγιος επίσκοπος Νύσσης υπογραμμίζει πως ο χρόνος διάρκειας του επιτιμίου δεν επαρκεί στο να προκαλέσει από μόνος του τη θεραπεία του πιστού, αλλά είναι άρρηκτα συνδεδεμένος με την ίδια τη βούληση του πιστού να ιαθεί, μέσω της ειλικρινούς μετανοίας του: *«Πανταχοῦ δὲ ἐν πλημμελήματος εἶδει καθορᾶν τοῦτο προσήκει πρὸ πάντων, οἷα ἐστὶν ἡ τοῦ θεραπευομένου διάθεσις, καὶ μὴ τὸν χρόνον οἶεσθαι πρὸς θεραπείαν ἀρκεῖν. (τίς γὰρ ἂν ἐκ τοῦ χρόνου ἴασις γένοιτο;) ἀλλὰ τὴν προαίρεσιν τοῦ ἑαυτὸν δι' ἐπιστροφῆς θεραπεύοντος»*.²⁰³

Η συγκεκριμένη επισήμανση τυγχάνει σημείο αναφοράς και στα σχόλια του Βαλσαμώνος, ο οποίος εξαίρει τη σπουδαιότητα της θέλησης του αμαρτήσαντος και του ενδιαφέροντος που επιδεικνύει για να ιαθεί από το πνευματικό νόσημα της αμαρτίας, μέσω της ειλικρινούς μετανοίας του: *«ἐν πάσῃ δὲ ἁμαρτία δεῖ πρὸ πάντων σκοπεῖν τὴν τοῦ μετανοοῦντος καὶ θεραπευομένου διάθεσιν, καὶ μὴ τῷ χρόνῳ τοῦ ἐπιτιμίου ἀνατιθέσθαι τὸ*

²⁰² Γ. ΚΑΨΑΝΗ (ἀρχιμ.), *Ποιμαντική διακονία*, σελ.148: «Ὁ θεραπευτικὸς χαρακτήρ τῶν ἐπιτιμίων συνεπάγεται ὅτι ἐν τῇ ἐπιβολῇ αὐτῶν λαμβάνεται ὑπ' ὄψιν, ὄχι μόνον τὸ μέγεθος τοῦ ἁμαρτήματος καὶ ὁ προβλεπόμενος ὑπὸ τῶν σχετικῶν Κανόνων χρόνος ἀποχῆς ἀπὸ τῆς θ. Κοινωνίας, ἀλλὰ καὶ ἡ εἰλικρίνεια τῆς μετανοίας τοῦ μετανοοῦντος, καὶ ἡ προαίρεσις αὐτοῦ».

²⁰³ 8^{ος} καν. Γρ. Νύσσης, *ΣΥΝΤΑΓΜΑ*, τόμ. Δ', σελ. 328.

πάν, ὡς ἀρκοῦντι πρὸς κάθαρσιν· ὁ γὰρ χρόνος, ὅσος ἂν παρέλθῃ, οὐδὲν ὠφελήσῃ πρὸς ἴασιν. **Ἀλλὰ τὴν προαίρεσιν δεῖ σκοπεῖν τοῦ μετανοοῦντος, καὶ τὴν ἐπὶ τῇ μετανοίᾳ σπουδὴν· ὥστε, εἰ μὲν προσήκουσαν τῷ ἁμαρτήματι καὶ ἀνάλογον ἐνδείκνυται τὴν μετάνοιαν, συντέμνειν τὸν τοῦ ἐπιτιμίου καιρόν· εἰ δὲ ἀνειμένως διάκειται, καὶ ἀμελέστερον διατίθεται, καὶ προστιθέναι τῷ καιρῷ τοῦ ἐπιτιμίου».**²⁰⁴

Ἀλλά και οἱ συγγραφεῖς τοῦ Πηδαλίου μνημονεύουν τὴν ιδιαίτερη ἀξία τῆς διάθεσης καὶ μάλιστα τῆς προθυμίας τοῦ ἁμαρτωλοῦ πρὸς μετάνοια καὶ ἴαση, ἐπισημαίνοντας ὅτι σε ἀντίθετη περίπτωση ἀπουσίας τῆς βούλησης μετανοίας καὶ διορθώσεως, τὰ μακροχρόνια ἐπιτίμια ἀπὸ μόνον τοὺς δὲν επαρκοῦν γιὰ τὴν θεραπεία τοῦ ἁμαρτήσαντος: «... εἰς κάθε εἶδος ἁμαρτήματος πρέπει ὁ Πνευματικὸς ἰατρὸς νὰ στοχάζεται **ὅποια εἶναι ἡ τοῦ μετανοοῦντος διάθεσις, καὶ νὰ μὴ νομίζει ὅτι εἶναι ἀρκετὸς πρὸς ἰατροῦν μόνον ὁ χρόνος καὶ ἡ πολυκαιρία τῶν ἐπιτιμίων** (ἐπειδὴ ποῖα ἰατροῦν ἡμπορεῖ νὰ προξενηθῇ ἀπὸ μόνον τὴν πολυκαιρίαν τῶν ἐπιτιμίων, ἂν ὁ ἐπιτιμηθεὶς ἁμαρτωλὸς ζῇ ἀμελῶς εἰς τὸ διάστημα αὐτὸ, καὶ δὲν θέλῃ νὰ διορθωθῇ;), ἀλλὰ νὰ νομίζει, ὅτι **ἡ τὴν ἰατροῦν προξενούσα εἶναι ἡ προαίρεσις καὶ προθυμία** τοῦ διὰ μετανοίας ἑαυτὸν ἰατροῦντος, ἁμαρτωλοῦ».²⁰⁵

Περαιτέρω, ἡ ἀξία τῆς εὐλικρινούς μετανοίας τοῦ ἁμαρτήσαντος καταδεικνύεται καὶ στὸν 77^ο καν. Μ. Βασιλείου, ὁ ὁποῖος διαλαμβάνει τὰ σχετικὰ με ὅσους εγκατέλειψαν τὶς γυναῖκες τοὺς, προκειμένου νὰ νυμφευθοῦν ἄλλες γυναῖκες, υποπίπτοντας οὐσιαστικὰ στὸ ἁμάρτημα τῆς μοιχείας.²⁰⁶ Οἱ ἐν λόγῳ ἁμαρτήσαντες ὑπόκεινται, σύμφωνα με τὸν

²⁰⁴ Σχόλια Βαλσαμώνος ἐπὶ τοῦ 8^{ου} καν. Γρ. Νύσσης, ΣΥΝΤΑΓΜΑ, τόμ. Δ', σελ. 330. Πρὸβλ. καὶ σύννοψη ἐπὶ τοῦ 8^{ου} καν. Γρ. Νύσσης, ΣΥΝΤΑΓΜΑ, τόμ. Δ', σελ. 330: «**Δεῖ δὲ ἐν παντὶ τῇ διαθέσει προσέχειν, ἀλλὰ μὴ τῷ χρόνῳ**».

²⁰⁵ Ἑρμηνεῖα τῶν συγγραφέων τοῦ Πηδαλίου ἐπὶ τοῦ 8^{ου} καν. Γρ. Νύσσης, ΠΗΔΑΛΙΟΝ, σελ. 534-535.

²⁰⁶ Πρὸβλ. καὶ Ματθ. 5, 32: «**Ἐγὼ δὲ λέγω ὑμῖν ὅτι ὁς ἂν ἀπολύσῃ τὴν γυναῖκα αὐτοῦ παρεκτὸς λόγου πορνείας, ποιεῖ αὐτὴν μοιχᾶσθαι, καὶ ὁς ἐὰν ἀπολελυμένην γαμήσῃ,**

παρόντα κανόνα, σε επταετές επιτίμιο μετανοίας και αποχής από τη θεία Μετάληψη, στην οποία θα μπορέσουν να συμμετάσχουν μετά την παρέλευση του χρονικού διαστήματος του επιτιμίου και, όπως χαρακτηριστικά επισημαίνει ο ίδιος κανόνας, «*ἐὰν μετὰ δακρύων μετανοήσωσι*».²⁰⁷ Χαρακτηριστικό δε της σπουδαιότητας του συγκεκριμένου κανόνα του Μ. Βασιλείου είναι το γεγονός ότι οι Πατέρες της Πενθέκτης Οικουμενικής Συνόδου (691 – 692 μ.Χ.) τον υιοθέτησαν εξ ολοκλήρου και τον συμπεριέλαβαν αυτούσιο στον 87^ο καν. της εν λόγω Συνόδου.

Αφού, λοιπόν, ο Μέγας Πατήρ της Εκκλησίας, αρχιεπίσκοπος Καισαρείας Βασίλειος, παρουσιάσει στους κανόνες του πλήθος εφάρματων καταστάσεων, καθώς και του τρόπου διαχείρισης αυτών εκ μέρους των πνευματικών πατέρων της Εκκλησίας, έρχεται για να παραδώσει στη μητέρα Εκκλησία έναν κανόνα γενικού χαρακτήρα, τον 84^ο. Με τον συγκεκριμένο κανόνα αναδεικνύεται, σε όλο του το μεγαλείο, το πνεύμα διάκρισης της μητέρας Εκκλησίας, η οποία δεν αποβλέπει στην εξ ανάγκης επιβολή επιτιμίων, ως απαραίτητου χρονικού διαστήματος τιμωρήσεως του πιστού, **αλλά προσδοκά τη ζέουσα μετάνοια του αμαρτήσαντος και την επιστροφή του στους σωτηριώδεις κόλπους της και την κατά Χριστόν ζωή.** Έτσι, στον 84^ο καν. Μ. Βασιλείου μελετούμε τα εξής: «*Πάντα δὲ ταῦτα γράφομεν, ὥστε τοὺς καρποὺς δοκιμάζεσθαι τῆς μετανοίας· οὐ γὰρ πάντως τῷ χρόνῳ κρίνομεν τὰ τοιαῦτα, ἀλλὰ τῷ τρόπῳ τῆς μετανοίας προσέχομεν*».²⁰⁸

μοιχᾶται»· Ματθ. 19, 9: «λέγω δὲ ὑμῖν ὅτι ὅς ἂν ἀπολύσῃ τὴν γυναῖκα αὐτοῦ μὴ ἐπὶ πορνείᾳ καὶ γαμήσῃ ἄλλην, μοιχᾶται»· Μαρκ. 10, 11: «καὶ λέγει αὐτοῖς· ὅς ἂν ἀπολύσῃ τὴν γυναῖκα αὐτοῦ καὶ γαμήσῃ ἄλλην, μοιχᾶται ἐπ’ αὐτήν»· Λουκ. 16, 18: «Πᾶς ὁ ἀπολελυμένην ἀπὸ ἀνδρὸς γαμῶν μοιχεύει».

²⁰⁷ 77^{ος} καν. Μ. Βασιλείου, ΣΥΝΤΑΓΜΑ, τόμ. Δ', σελ. 240.

²⁰⁸ 84^{ος} καν. Μ. Βασιλείου, ΣΥΝΤΑΓΜΑ, τόμ. Δ', σελ. 253.

Όπως παρατηρεί εν προκειμένω ο Ζωναράς, ο συγκεκριμένος κανόνας αναφέρεται «ἐπὶ πᾶσι οἷς διετάξατο ὁ μέγας Βασίλειος»,²⁰⁹ ορίζοντας, την ανάγκη να δίδεται ιδιαίτερη προσοχή στους **καρπούς και τον τρόπο μετανοίας του πιστού**, «ἤγουν τῇ διαθέσει τοῦ μετανοῦντος».²¹⁰ Κινούμενος στην ίδια γραμμή, ο Βαλσαμών επισημαίνει ότι στον παρόντα κανόνα «ῥοθέτησεν ὁ ἅγιος μετριάζεσθαι τὸν χρόνον τοῦ ἐπιτιμίου εἰς τοὺς ἐπιμελῶς μετανοοῦντας»,²¹¹ ενώ αντίστοιχα ο Αριστηνός σημειώνει χαρακτηριστικά: «Μὴ χρόνω κρίνης, ἀλλὰ τρόπω τὰ ἐπιτίμια».²¹² Από την πλευρά του, ο ανώνυμος ερμηνευτής των ιερών κανόνων προχωρά σε παρουσίαση των χαρακτηριστικῶν που καταμαρτυροῦν τον τρόπο της μετάνοιας των πιστῶν, επισημαίνοντας ότι χρειάζεται να προσεχθῆι «εἰ μετὰ δακρύων, καὶ συντριμμοῦ καρδίας, καὶ ταπεινώσεως ἰσχυρᾶς τὰς ἐξομολογήσεις ποιοῦνται οἱ ἁμαρτάνοντες, καὶ ἀφίστανται τοῦ κακοῦ, καὶ ἐξ ὅλης ψυχῆς ἐκζητοῦσι τὸν Κύριον».²¹³

Ἡ ἔμφαση που δίδει ο 84^{ος} καν. Μ. Βασιλείου στην αξία της ειλικρινούς μετανοίας εντοπίζεται και από τους συγγραφείς του Πηδαλίου, οι οποίοι, με τη σειρά τους, επισημαίνουν τα εξής χαρακτηριστικά: «πρέπει νὰ δοκιμάζωνται οἱ καρποὶ τῆς μετανοίας, ἐπειδὴ ἡμεῖς δὲν θεωροῦμεν τὰ ἐπιτίμια εἰς μόνους τοὺς τόσους ἢ τόσους χρόνους, ἀλλὰ προσέχωμεν εἰς τὴν διάθεσιν τῶν μετανοοῦντων. Ὡστε δηλ. ἂν μὲν προθύμως μετανοοῦν νὰ ἐλαττώνωνται οἱ χρόνοι, ἂν δὲ ἀμελῶς, νὰ ἀυξάνωνται».²¹⁴ Οἱ ἴδιοι, μάλιστα, διατυπώνουν τις θέσεις τους ἔχοντας προ οφθαλμῶν ἀνάλογη υπόδειξη

²⁰⁹ Σχόλια Ζωναρά ἐπὶ τοῦ 84^{ου} καν. Μ. Βασιλείου, ΣΥΝΤΑΓΜΑ, τόμ. Δ', σελ. 253.

²¹⁰ Αυτόθι.

²¹¹ Σχόλια Βαλσαμώνος ἐπὶ τοῦ 84^{ου} καν. Μ. Βασιλείου, ΣΥΝΤΑΓΜΑ, τόμ. Δ', σελ. 254.

²¹² Σχόλια Αριστηνοῦ ἐπὶ τοῦ 84^{ου} καν. Μ. Βασιλείου, ΣΥΝΤΑΓΜΑ, τόμ. Δ', σελ. 254.

²¹³ Σχόλια ἀνώνυμου ερμηνευτῆ ἐπὶ τοῦ 84^{ου} καν. Μ. Βασιλείου, ΣΥΝΤΑΓΜΑ, τόμ. Δ', σελ. 254 – 255.

²¹⁴ Ερμηνεία τῶν συγγραφέων τοῦ Πηδαλίου ἐπὶ τοῦ 84^{ου} καν. Μ. Βασιλείου, ΠΗΔΑΛΙΟΝ, σελ. 510.

του ιερού Χρυσοστόμου, την οποία και παραθέτουν αυτολεξεί: «*Οὗτο ζητῶ, χρόνου πλῆθος, ἀλλὰ ψυχῆς διόρθωσιν*».²¹⁵

Το πνεύμα διάκρισης που χαρακτηρίζει τους κανόνες του Μ. Βασιλείου και δη τον προαναφερθέντα 84^ο, δεν εκπλήσσει τον σκαπανέα των ιερών κανόνων, καθότι σε προηγούμενο κανόνα του Μ. Βασιλείου, με ειδικότερο περιεχόμενο, ο αρχιεπίσκοπος Καισαρείας είχε ήδη αξιοποιήσει την αφορμή αναφοράς στο αμάρτημα της αμβλώσεως, προκειμένου να παρουσιάσει την ουσία ύπαρξης των επιτιμίων και τον τρόπο διαχείρισής τους εκ μέρους της Εκκλησίας. Έτσι, αφού ο αρχιεπίσκοπος Καισαρείας ορίσει για τις γυναίκες που τέλεσαν άμβλωση να μην επιτιμώνται για όλη τους τη ζωή, παρά για δέκα χρόνια, σπεύδει να διευκρινίσει τον τρόπο με τον οποίο είναι ανάγκη να διαχειρίζονται οι πνευματικοί πατέρες την επούλωση των πνευματικών τραυμάτων των πιστών, επισημαίνοντας τα εξής χαρακτηριστικά: «*Δεῖ μέντοι..., ὀρίζειν δὲ μὴ χρόνω, ἀλλὰ τρόπῳ τῆς μετανοίας τὴν θεραπείαν*».²¹⁶

Κατά τον υπομνηματισμό τους επί του πρόντος κανόνα, οι επιφανείς κανονολόγοι του Βυζαντίου επισημαίνουν ακριβώς την ιδιαίτερη αξία που έχει η διάθεση μετανοίας και διορθώσεως όσων τέλεσαν άμβλωση.²¹⁷ Ιδιαίτερα ο Ζωναράς υπογραμμίζει την αρετή της διάκρισης, με την οποία χρειάζεται να είναι εφοδιασμένος ο πνευματικός

²¹⁵ Υποσ. 2 επί της ερμηνείας των συγγραφέων του Πηδαλίου επί του 84^{ου} καν. Μ. Βασιλείου, ΠΗΔΑΛΙΟΝ, σελ. 510.

²¹⁶ 2^{ος} καν. Μ. Βασιλείου, ΣΥΝΤΑΓΜΑ, τόμ. Δ', σελ. 96.

²¹⁷ Βλ. σχόλια Βαλσαμώνος επί του 2^{ου} καν. Μ. Βασιλείου, ΣΥΝΤΑΓΜΑ, τόμ. Δ', σελ. 98: «... *χρή τὴν θεραπείαν μὴ χρόνω ἀλλὰ τρόπῳ περιγράφεσθαι*· ἤγουν, εἰ μὲν καταφρονητικῶς διάκειται πρὸς τὴν μετάνοιαν ἢ ἀμαρτοῦσα, οὐ μόνον ἡ δεκαετία περαιωθήσεται, ἀλλὰ καὶ ἐπιταθήσεται· εἰ δὲ σπουδαίως, καὶ ἡ δεκαετία κολοβωθήσεται». Πρβλ. και ερμηνεία των συγγραφέων του Πηδαλίου επί του 2^{ου} καν. Μ. Βασιλείου, ΠΗΔΑΛΙΟΝ, σελ. 478: «... *δὲν πρέπει νὰ περιγράφηται ἡ μετάνοια τῶν τοιούτων εἰς τοὺς χρόνους, ἀλλὰ εἰς τὸν τρόπον τῆς μετανοίας τῶν*· ὥστε, ἂν αὐτοὶ θερμότερον μετανοοῦν, ὀλιγοστεύουν οἱ δέκα χρόνοι τοῦ ἐπιτιμίου ἀπὸ τὸν Πνευματικόν, ἂν δὲ ἀμελέστερον, ἀυξάνουσι περισσότερο».

πατέρας της γυναίκας που υπέπεσε στο αμάρτημα της αμβλώσεως, ώστε να επιβλέπει την ποιότητα της μετάνοιάς της και αναλόγως να την καθοδηγεί, ανάλογα με την κρίση του: «*Οὐ χρή δὲ χρόνῳ περιγράφειν τὴν μετάνοιαν, ἀλλὰ τρὸ πῶ · ὥστε, εἰ μὲν καταφρονητικῶς διάκειται πρὸς τὴν μετάνοιαν ἢ αμαρτήσασα, οὐ μόνον ἡ δεκαετία περαιωθήσεται, ἀλλὰ καὶ ἐπιταθήσεται· εἰ δὲ σπουδαίως τὴν ἀμαρτίαν διορθοῦται, καὶ ἡ δεκαετία κολοβωθήσεται· τὸ πᾶν δὲ τῇ τοῦ οἰκονομοῦντος αὐτὴν ἀνατίθησι κρίσει*».²¹⁸

Περαιτέρω, η έννοια και η ιδιαίτερη αξία που έχει για τον πιστό η συναίσθηση της αμαρτωλότητάς του και η "ζέουσα" διάθεση μετανοίας, προβάλλεται με κατηγορηματικό τρόπο στον 14^ο καν. Θεόφ. Αλεξ. Ο συγκεκριμένος κανόνας εστιάζει στην περίπτωση κάποιας γυναίκας που ονόμαζαν Κυράδιο και την οποία οι ιερείς της περιοχής είχαν απομακρύνει από τις συνάξεις των πιστών, επειδή αδικούσε, με επίμονο μάλιστα τρόπο («*ἀδικοῦσαν καὶ μὴ βουλομένην ἀναστεῖλαι τὴν ἀδικίαν*»²¹⁹), τους συνανθρώπους της.

Ωστόσο, όπως προκύπτει από τον εν λόγω κανόνα, η γυναίκα αυτή κάποια στιγμή αντελήφθη το σφάλμα της και παρουσίασε χαρακτηριστικά μεταμέλειας κι επιθυμία επιστροφής στις συνάξεις των πιστών: «*... τὸ ἑαυτῆς κακὸν θεραπεύσασα βούλεται συναχθῆναι*».²²⁰ Αυτό ακριβώς το αρχικό χαρακτηριστικό της μεταμέλειας είναι το στοιχείο εκείνο το οποίο κινεί τον αρχιεπίσκοπο Αλεξανδρείας Θεόφιλο να επισημάνει προς τον παραλήπτη του κανόνα, επίσκοπο Μηνά, την ανάγκη, αφού πρώτα αποκατασταθεί η αδικία που είχε γίνει, η συγκεκριμένη γυναίκα να πειστεί να μετανοήσει ολοκληρωτικά: «*πειῖσαι*

²¹⁸ Σχόλια Ζωναρα επί του 2^{ου} καν. Μ. Βασιλείου, ΣΥΝΤΑΓΜΑ, τόμ. Δ', σελ. 96 – 97.

²¹⁹ 14^{ος} καν. Θεοφ. Αλεξ., ΣΥΝΤΑΓΜΑ, τόμ. Δ', σελ. 354.

²²⁰ Αυτόθι.

μετανοῆσαι».²²¹ Μάλιστα, ο ίδιος κανόνας παρουσιάζει τους 'καρπούς' που θα επιφέρει στη συγκεκριμένη γυναίκα η ειλικρινής μετάνοιά της και η διακαής της επιθυμία να ξανασυμμετάσχει στη μυστηριακή ζωή της Εκκλησίας: «..., εἰ συνίδοις, ὅτι νόμῳ Θεοῦ προσέρχεται τῆς συνάξεως ὀρεγομένη, ἐπιτρέψης αὐτῇ μετὰ τῶν λαῶν συνάγεσθαι».²²²

Τέλος, ο κανόνας που με αδαμάντινο τρόπο παρουσιάζει εναργῶς τη σημασία και τα ευεργετικά αποτελέσματα της μετανοίας του πιστού, η οποία τυγχάνει αντικείμενο διαρκούς εποπτείας εκ μέρους του επαγρυπνούντος πνευματικού πατρός, είναι ο 102^{ος} καν. Πενθ., ο οποίος διακελεύει κατηγορηματικά τα εξής: «Δεῖ δὲ τοὺς ἐξουσίαν λύειν καὶ δεσμῆν παρὰ Θεοῦ λαβόντας, σκοπεῖν τὴν τῆς ἀμαρτίας ποιότητα, καὶ τὴν τοῦ ἡμαρτηκότος πρὸς ἐπιστροφὴν ἐτοιμότητα, καὶ οὕτω κατάλληλον τὴν θεραπείαν προσάγειν τῷ ἀρρώστῳ, ἵνα μὴ, τῇ ἀμετρίᾳ καθ' ἑκάτερον χρώμενος, ἀποσφαλεῖ πρὸς τὴν σωτηρίαν τοῦ κάμνοντος... Ὡστε τὸν τὴν ἰατρικὴν ἐν Πνεύματι ἐπιστήμην ἐπιδεικνύμενον, πρότερον χρῆ τὴν τοῦ ἡμαρτηκότος διάθεσιν ἐπισκέπτεσθαι,... καὶ οὕτω τὸν ἔλεον κατ' ἀξίαν ἐπιμετρεῖν... ἀλλ' ἐνί γε τρόπῳ πάντως, εἴτε διὰ τῶν αὐστηροτέρων τε καὶ στυφόντων, εἴτε διὰ τῶν ἀπαλωτέρων τε καὶ πραοτέρων φαρμάκων, κατὰ τοῦ πάθους στήναι, καὶ πρὸς συνούλωσιν τοῦ ἔλκουσ ἀνταγωνίσασθαι, τοὺς τῆς μετανοίας καρπούς δοκιμάζοντι, καὶ οἰκονομοῦντι σοφῶς τὸν πρὸς τὴν ἄνω λαμπροφορίαν καλούμενον ἄνθρωπον».²²³

²²¹ Αυτόθι. Αναφορικά με τη σημασία της ειλικρινούς μετανοίας της συγκεκριμένης γυναίκας, ως βασικής προϋπόθεσης συγχωρέσεως της αμαρτίας της από τον Θεό, βλ. και ερμηνεία των συγγραφέων του Πηδαλίου επί του 14^{ου} καν. Θεοφ. Αλεξ., ΠΗΔΑΛΙΟΝ, σελ. 553: «..., ἐπιμελήσου νὰ τὴν καταπέσεις νὰ ἀποβάλη πρῶτον τὴν ἀδικίαν, ἥτοι νὰ ἐπιστρέψῃ ὀπίσω τὰ ξένα πράγματα, ὅπου ἤρπασε, καὶ νὰ μετανοήσῃ πρὸς τὸν Θεόν, διὰ νὰ συχωρηθῇ ἡ ἀμαρτία της αὐτῆ».

²²² 14^{ος} καν. Θεοφ. Αλεξ., ΣΥΝΤΑΓΜΑ, τόμ. Δ', σελ. 354.

²²³ 102^{ος} καν. Πενθ., ΣΥΝΤΑΓΜΑ, τόμ. Β', σελ. 549-550. Πρβλ. και σχόλια Βαλσαμώνος επί του 3^{ου} καν. Διον. Αλεξ., ΣΥΝΤΑΓΜΑ, τόμ. Δ', σελ. 11: «... νομίζω δὲ, ὅτι κατὰ τὴν

β) Η εξομολόγηση ως κανονική προϋπόθεση της θείας Μεταλήψεως

Οι ιεροί κανόνες της Μίας, Αγίας, Καθολικής και Αποστολικής Εκκλησίας δεν αναδεικνύουν μόνον την ιδιαίτερη αξία της μετανοίας, αλλά υπογραμμίζουν και την ανάγκη της **έμπρακτης έκφρασης της συντριβής των μετανοούντων,**²²⁴ μέσω της εξομολόγησης των αμαρτημάτων που έχουν διαπράξει.²²⁵ Η συμμετοχή των πιστών στο

διάκρισιν τοῦ τὴν ἐξαγορίαν δεχομένου, ἢ θεραπεία γενήσεται πρὸς τὰ πρόσωπα, καὶ τὴν ἀνάγκην τῆς φύσεως· ΜΑΤΘΑΙΟΥ ΤΟΥ ΒΛΑΣΤΑΡΗ, Σύνταγμα κατὰ στοιχείον Μ', κεφάλαιον Θ', Ὅτι τῶν μετανοούντων τοὺς λογισμοὺς δέχεσθαι, καὶ λύειν καὶ δεσμεῖν τὰ ἡμαρτημένα, τοῖς ἐπισκόποις ἐδόθη, κατ' ἐπιτροπὴν δὲ τούτων, καὶ τοῖς πρεσβυτέροις, ΣΥΝΤΑΓΜΑ, τόμ. ΣΤ', σελ. 370 – 371. Για την ιδιαίτερη αξία της μετανοίας και την ἀρρηκτη σύνδεσή της με τη μετάληψη των αχράντων μυστηρίων βλ. και ΙΩΑΝΝΟΥ ΤΟΥ ΧΡΥΣΟΣΤΟΜΟΥ, Εἰς Φιλογόνιον, Λόγος ἔκτος, δ', ΡΓ, τόμ. 48, στ. 755: «... Διὰ τοῦτο παρακαλῶ πάντας ὑμᾶς μὴ ἀπλῶς διὰ τὴν τῆς ἑορτῆς ἀνάγκην τῶν θείων ἄπτεισθαι μυστηρίων· ἀλλ' εἴ ποτε μέλλοιτε τῆς ἀγίας ταύτης μεθέξειν προσφορᾶς, πρὸ πολλῶν ἡμερῶν ἑαυτοὺς διακαθαίρειν διὰ μετανοίας καὶ εὐχῆς καὶ ἐλεημοσύνης καὶ τῆς περὶ τὰ πνευματικὰ σχολῆς, καὶ μὴ πάλιν ἐπιστρέφεισθαι καθάπερ κύων ἐπὶ τὸν ἴδιον ἔμετον».

²²⁴ Πρβλ. και Α. ΣΜΕΜΑΝ (πρωτοπρ.), *Μεγάλη Σαρακοστή*, σελ. 121: «... εἶναι ἀνάγκη να ξαναβρούμε το αληθινὸ νόημα τῆς Προετοιμασίας για τη Θεία Κοινωνία σαν το πολὺ κεντρικὸ σημεῖο τῆς πνευματικῆς μας ζωῆς, σαν τὴν πνευματικὴ προσπάθεια που πάντοτε μας ἀποκαλύπτει τὴν ἀναξιότητά μας και μας βοηθάει ἔτσι να ἐπιθυμοῦμε το Μυστήριο τῆς Θεραπείας και τῆς συγγνώμης και που με το να μας ἀποκαλύπτει το ἀπύθμενο βάθος τῆς ἀγάπης του Χριστοῦ για μας, μας κάνει να Τον ἀγαποῦμε και 'μείς και να ἐπιθυμοῦμε να εἴμαστε ἐνωμένοι μαζί Του. Αν ἀνακαλύψουμε ὅλα αυτά, θα βρούμε ἀκόμα ὅτι πραγματικὰ ολόκληρη ἡ ζωὴ τῆς Εκκλησίας ἦταν πάντοτε αὐτὴ ἡ προετοιμασία, ὅτι ὅλοι οἱ κανόνες τῆς — λειτουργικοὶ και πνευματικοὶ, κανόνες μετάνοιας ἢ πειθαρχίας — δεν ἔχουν ἄλλον λόγο να ὑπάρχουν παρά μόνο για να μας βοηθοῦν να κάνουμε τὴ ζωὴ μας μια διαρκὴ προετοιμασία ὄχι μόνο για τὴ Θεία Κοινωνία ἀλλὰ ταυτόχρονα για κείνο που ἡ ἴδια ἡ Θεία Κοινωνία μας προετοιμάζει: τὴ μακαριότητα και τὴν πληρότητα, τῆς μέρας «ἡς οὐκ εἶσται τέλος», τῆς αἰώνιας Βασιλείας του Θεοῦ. Θα ἀνακαλύψουμε ἔτσι τὴν πραγματικὴ ἀνάγκη για το Μυστήριο τῆς Μετάνοιας και τῆς Εξομολόγησης, **θα ἀναζητοῦμε σ' αὐτὸ ὄχι τὴν τυπικὴ «ἀφεση» ἢ μια κατάλληλη «προϋπόθεση» για Θεία Κοινωνία, ἀλλὰ μια βαθιὰ πνευματικὴ ἀναγέννηση, τὴν αληθινὴ συμφιλίωση με το Θεὸ και τὴν ἐπιστροφή στην Εκκλησία Του** ἀπὸ τὴν ὁποία τόσο συχνὰ ξεκόβουμε, ἀπομακρυνόμαστε χάρη στην ἀνέλπιδη ἐκκοσμικέυση τῆς ὑπαρξῆς μας. Θα ξαναβρούμε ἔτσι το πνευματικὸ νόημα που ὑπάρχει στις περιόδους μετάνοιας τῆς Εκκλησίας μας — Μεγάλη Σαρακοστή, Νηστεία προ των Χριστουγέννων κλπ. — που εἶναι οἱ καταλληλότερες περίοδοι για μετάνοια, θα ξαναβρούμε μέσα μας τὴν ἀνάγκη για πνευματικὴ καθοδήγηση. Και πάνω ἀπὸ καθετὶ ἄλλο — με φόβο και χαρὰ, δέος και πίστη — θα ξαναβρούμε το Μυστήριο του Σώματος και Αἵματος του Χριστοῦ σαν τὴ μοναδικὴ πηγὴ και τὴ διαρκὴ ὠθηση για τὴ ζωὴ μας σαν χριστιανῶν!».

²²⁵ Πρβλ. Γ. ΜΕΤΑΛΛΗΝΟΥ (πρωτοπρεσβ.), *Θεολογικὴ μαρτυρία*, σελ. 283: «Στὸ μυστήριο τῆς Μετάνοιας, προϋπόθεση τῆς «ἀφέσεως» εἶναι ἡ εἰλικρινὴς μετάνοια καὶ ἐξομολόγηση

ιερό μυστήριο της εξομολογήσεως,²²⁶ τους καθιστά ικανούς ν' αφήσουν πίσω τους τον εφάμαρτο τρόπο ζωής και ν' απαλλαγούν από το δυσβάστακτο φορτίο των αμαρτιών που έχουν διαπράξει,²²⁷ λαμβάνοντας άφεση για τα εν λόγω αμαρτήματα και δεχόμενοι, εφόσον ο πνευματικός τους πατέρας το θεωρήσει κατάλληλο, την ευλογία της Εκκλησίας, ώστε

(όμολογία τῶν ἁμαρτημάτων) τοῦ πιστοῦ»· Β. ΦΕΙΔΑ, Ἐκκλησιαστική Ἱστορία, τ. Α', σελ. 910: «Βασική προϋπόθεση ὡς πρὸς τὴν προπαρασκευὴ τῶν πιστῶν γιὰ τὴ θ. κοινωνία ἦταν ἡ ἐν μετανοίᾳ καὶ νηστείᾳ πνευματικὴ περισυλλογὴ καὶ ἡ ἐξομολόγησις»· Π. ΤΡΕΜΠΕΛΑ, Δογματικὴ, σελ. 258 – 259: «... Ὡς ἐπισφράγισις δὲ τῆς ἐσωτερικῆς ταύτης μεταβολῆς καὶ τῆς ριζικῆς ἀλλαγῆς σκέψεων καὶ ἀποφάσεων δέον νὰ ἐπακολουθῆ ἡ μετ' ἀνεπιφυλάκτου ἀναγνωρίσεως καὶ ἀπηλλαγμένη πάσης δικαιολογίας ἐξομολόγησις τῶν ἡμαρτημένων, οὐ μόνον ἡ κατ' ἰδίαν καὶ ἐν πυκναῖς προσευχαῖς ἐνώπιον τοῦ Θεοῦ γινομένη, ἀλλὰ καὶ ἡ μετὰ πάσης ταπεινώσεως πρὸ τοῦ πνευματικοῦ πατρὸς ἀποκαλύπτουσα ὡς εἰς ἰατρὸν τὰ ὑπὸ τούτων ἐπενεχθέντα τραύματα καὶ συνοδευομένη ὑπὸ τῆς διαθέσεως ὅπως εὐπειθῶς καὶ εὐγνωμόνως συμμορφωθῆ ὁ μετανοῶν πρὸς τὴν ἐπιβληθησομένην θεραπείαν. Τῇ ἐξομολόγησι ταύτῃ ἐπακολουθεῖ ἡ ἀπόλυσις, ἥτις ἀποτελεῖ πλήρη τῶν αμαρτιῶν ἄφεσιν καὶ ἐπάνοδον εἰς τὴν κατάστασιν τῆς χάριτος»· Α. ΒΟΥΡΛΗ, Χριστολογία, σελ. 290 – 291: «Προηγεῖται ἡ μετάνοια, ἡ μεταστροφή καὶ ἀλλαγὴ τοῦ αμαρτωλοῦ τρόπου ζωῆς, καὶ ἔπεται ἡ ὑπὸ τοῦ Κυρίου συγχώρησις μέσῳ τοῦ μυστηρίου τῆς Ἐξομολογήσεως. Ἐπομένως, ὁ πιστὸς πρὸς ἐπιτυχίαν τῆς πλήρους καθάρσεως τοῦ σώματος καὶ τῆς ψυχῆς πρέπει νὰ διάγῃ βίον ἀρετῆς ἐν συνδυασμῶ πρὸς τὴν ὑπ' αὐτοῦ μετοχὴν εἰς τὰ ἱερά Μυστήρια, τὰ ὁποῖα ἐθέσπισεν ὁ Κύριος καὶ ἀπορρέουν ἐκ τοῦ Πάθους καὶ τῆς Ἀναστάσεως Αὐτοῦ». Για περισσότερα στοιχεία αναφορικά με τους ιερούς κανόνες που αναφέρονται στο ιερό μυστήριο της εξομολογήσεως, βλ. Π. ΑΚΑΝΘΟΠΟΥΛΟΥ, Κώδικας, σελ. 703, σημείωση 17.

²²⁶ Για περισσότερα στοιχεία αναφορικά με τη βαθύτερη σημασία της ελικρινούς μετανοίας και της συνακόλουθης εξομολόγησις των πιστῶν, βλ. Α. ΣΜΕΜΑΝ (πρωτοπρ.), Μεγάλῃ Σαρακοστή, σελ. 19: «Ἡ μετάνοια συχνά ταυτίζεται με μια ψυχρὴ καὶ αντικειμενικὴ ἀπαρίθμησις αμαρτιῶν καὶ παραβάσεων, ὅπως μια πράξις «ὁμολογίας ἐνοχῆς (sic)» ὕστερα ἀπὸ μια νόμιμη μῆνυση. Ἡ ἐξομολόγησις καὶ ἡ ἄφεσις αμαρτιῶν θεωροῦνται σαν νὰ ἦταν δικαστικῆς φύσεως. Ἀλλὰ παραβλέπεται κάτι πολὺ ουσιαστικὸ χωρὶς το ὁποῖο οὔτε ἡ ἐξομολόγησις οὔτε ἡ ἄφεσις ἔχει κάποιο πραγματικὸ νόημα ἢ κάποια δύναμη. Αὐτὸ το «κάτι» εἶναι ακριβῶς το αἶσθημα τῆς ἀποξένωσης ἀπὸ το Θεό, ἀπὸ τὴ μακαριότητα τῆς κοινωνίας μαζί Του, ἀπὸ τὴν ἀληθινὴ ζωὴ ὅπως τὴ δημιούργησε καὶ μας τὴν ἔδωσε Εκείνος. Ἀλήθεια, εἶναι πολὺ εὐκόλο νὰ ἐξομολογηθῶ ὅτι δεν νῆστεψα τις καθορισμένες γιὰ νηστεία μέρες, ἢ ὅτι παράλειψα τὴν προσευχή μου ἢ ὅτι θυμῶσα. Ἀλλὰ εἶναι ἐντελῶς διαφορετικὸ πρᾶγμα νὰ παραδεχθῶ ξαφνικά ὅτι ἔχω αμαυρώσει καὶ ἔχω χάσει τὴν πνευματικὴ μου ομορφιά, ὅτι εἶμαι πολὺ μακριὰ ἀπὸ το πραγματικὸ μου σπίτι, τὴν ἀληθινὴ ζωὴ καὶ ὅτι κάτι πολὺτιμο καὶ ἀγνὸ καὶ ὁμορφο ἔχει ἀνέλπιστα καταστραφεί στη δομὴ τῆς ὑπαρξῆς μου. Παρ' ὅλα αὐτὰ ὅμως, αὐτὸ καὶ μόνον αὐτὸ, εἶναι μετάνοια καὶ, ἐπὶ πλέον, εἶναι μια βαθιὰ ἐπιθυμία ἐπιστροφῆς, ἐπιθυμία νὰ γυρίσω πίσω, νὰ ἀποκτήσω ξανά τὰ χαμένο σπίτι».

²²⁷ Πρβλ. Γ. ΜΑΝΤΖΑΡΙΔΗ, Ἠθικὴ II, σελ. 135: «Ἡ ὁμολογία τῆς αμαρτίας εἶναι πράξις καθολικῆς ἀναφορᾶς πρὸς τὸν Θεό. Ἡ ἀντιμετώπισή τῆς ὡς δικανικῆς διαδικασίας παραποιεῖ τὸν χαρακτήρα τῆς. Ἡ αμαρτία δὲν εἶναι ἀπλή ἀστοχία. Εἶναι διατάραξις ἢ διάσπασις τῆς κοινωνίας με τὸν Θεό. Καὶ ἡ ἐξομολόγησίς τῆς ἀποτελεῖ ἔκφρασις τῆς συντριβῆς τοῦ ἀνθρώπου ἐνώπιον τοῦ Θεοῦ».

να συμμετάσχουν ακωλύτως στη μετάληψη του Σώματος και του Αίματος του Κυρίου.²²⁸ Αυτή εξάλλου φαίνεται πως ήταν η πρακτική που ακολουθούσαν οι πιστοί από τα μεταποστολικά ακόμα χρόνια, όπως καταδεικνύεται από το πρωτοχριστιανικό κείμενο της Διδαχής των δώδεκα Αποστόλων: «Κατὰ κυριακὴν δὲ κυρίου συναχθέντες κλάσατε ἄρτον καὶ εὐχαριστήσατε, προεξομολογησάμενοι τὰ παραπτώματα ὑμῶν, ὅπως καθαρὰ ἢ θυσία ὑμῶν ἦ».²²⁹

²²⁸ Πρβλ. Ξ. ΠΑΠΑΧΑΡΑΛΑΜΠΟΥΣ, Ὅροι καὶ προϋποθέσεις, σελ. 112 – 113: «... ὅσον γίνεται ἀραιότερα ἢ προσέλευσις τῶν πιστῶν εἰς τὴν θεῖαν Εὐχαριστίαν, τόσον καὶ τονίζεται τὸ μέγεθος τῆς φοβερότητος τοῦ Μυστηρίου καὶ συνεπῶς καὶ τῆς μεγαλυτέρας ἀποστάσεως μεταξὺ τοῦ ἁμαρτωλοῦ ἀνθρώπου καὶ τοῦ καθαρωτάτου σώματος καὶ αἵματος τοῦ Χριστοῦ, τοῦ ὁποῦ καλεῖται νὰ μεταλάβῃ ὁ πιστός, καὶ συνεπῶς **προβάλλεται ὑπὸ τῶν Ποιμένων τῆς Ἐκκλησίας ἡ ἀνάγκη τῆς προσελεύσεως τῶν πιστῶν εἰς τὸ Μυστήριον μετὰ τὴν θεῖαν Ἐξομολόγησιν**, ἢ ὁποῖα ἔπαυσε νὰ εἶναι δημοσία καὶ ἐγίνετο εἰς προσωπικὸν ἐπίπεδον δι' ἐξαγορεύσεως τῶν ἁμαρτιῶν εἰς τὸν ἱερέα τὸν ἐντεταλμένον πρὸς τοῦτο ὑπὸ τοῦ οἰκείου ἐπισκόπου ἢ εἰς αὐτὸν τὸν ἐπίσκοπον»· σελ. 159: «... Διὰ τοῦτο διὰ τὸν θανασίμως ἁμαρτήσαντα ἡ Ἐκκλησία ἀπαιτεῖ ὅπως, οὗτος, καθυποβληθεῖς «ὑπὸ κανόνας, ἐν μετανοίᾳ καὶ δάκρυσι», **πάλι νὰ ἐξομολογηθῇ καὶ λάβῃ τὴν ἄδειαν παρὰ τοῦ πνευματικοῦ πατρὸς καὶ «οὕτω νὰ ἀξιῶται [sic] τῆς θείας καὶ ἱεράς Μεταλήψεως»**»· Π. ΧΡΗΣΤΟΥ, Ὁ Μέγας Κανὼν, σελ. 36 – 37: «Ἄμεσον ἀποτέλεσμα τοῦ ὑπὸ τῆς θείας φωνῆς ἐλέγχου τῶν πράξεων τοῦ ἐν ἁμαρτία ζῶντος εἶναι ἡ συναίσθησις τῆς τραγικῆς του θέσεως, τὴν ὁποῖαν ἄλλως ἦτο ἀδύνατον νὰ ἀντιληφθῇ. Ὡς ἄσωτος υἱὸς διαβλέπει τώρα, ὅτι ἡ ἐν ἀποστασίᾳ ἀπόλαυσις τῶν ἐπιγείων ἀγαθῶν οὔτε κἂν προσωρινὴν εὐτυχίαν προσφέρει, διότι ἄμεσος ἀκόλουθος ταύτης ἔρχεται ἡ γύμνωσις τῆς ψυχῆς καὶ κενότης, ἢ πλήρης πτώχευσις τῆς ζωῆς. **Ἡ συναίσθησις αὕτη ἄγει αὐτὸν εἰς τὴν ἐξομολόγησιν τῶν ἁμαρτιῶν, τῶν ὁποίων τὸ βᾶρος εἶναι τόσον καταθλιπτικόν, ὥστε ἀδυνατεῖ νὰ βαστάσῃ μόνος καὶ ἐπιθυμεῖ νὰ ἀπορρίψῃ τοῦτο ἐκτὸς ἑαυτοῦ, καθιστῶν καὶ ἄλλα πρόσωπα, ἰδίως δὲ τὸν Θεόν, κοινωνὰ τῶν τραγικῶν αὐτοῦ μυστικῶν**»· Σ. ΑΓΟΥΡΙΔΟΥ, Ἁμαρτία καὶ ἀναμαρτησία, σελ. 24: «Ὅ,τι ἀπαιτεῖται ἀπὸ τὸν ἁμαρτωλὸν ἄνθρωπον εἶναι ἡ εἰλικρινὴς ὁμολογία τῆς ἁμαρτίας, ἵνα αὕτη συγχωρηθῇ καὶ ὁ ἁμαρτωλὸς καθαρισθῇ διὰ τοῦ αἵματος τοῦ Χριστοῦ»· ΝΙΚΟΔΗΜΟΥ Μοναχοῦ (Ἀγιορείτου), Γυμνάσματα, σελ. 220: «**Ἀποφάσισαι νὰ ἐτοιμάζεσαι εἰς τὸ ἐρχόμενον μὲ περισσοτέραν ἐπιμέλειαν καὶ προθυμίαν εἰς τὸ νὰ μεταλαμβάνῃς μὲ θερμότεραν ἐξομολόγησιν, συντριβὴν καὶ ἱκανοποίησιν, μὲ τὴν κατὰ δύναμιν νηστείαν καὶ μὲ προσοχὴν τῶν λογισμῶν μὲ φόβον Θεοῦ, καὶ πίστιν καὶ ἀγάπην, καθὼς σοῦ παραγγέλλει ὁ ἱερεὺς· διὰ νὰ θεραπεύῃς μὲ τοιοῦτον τρόπον τὸν Κύριον, καὶ διὰ νὰ ἐβγάλῃς περισσοτέραν ὠφέλειαν καὶ καρπὸν ἀπὸ τὰ θεῖα μυστήρια. Ἐπειδὴ κατὰ τὴν περισσοτέραν ἢ ὀλιγωτέραν προετοιμασίαν ὅπου κάμνῃ ὁ ἄνθρωπος, ἔτσι λαμβάνει καὶ περισσοτέραν ἢ ὀλιγωτέραν τὴν χάριν ἀπὸ τὴν θεῖαν κοινωνίαν**».

²²⁹ Διδαχὴ τῶν Δώδεκα Αποστόλων, σε ΒΕΠΕΣ, τόμ. Β', σελ. 220. Για περισσότερα στοιχεία περὶ τοῦ ευχαριστιακοῦ περιεχομένου τοῦ κειμένου τῆς Διδαχής τῶν δώδεκα Αποστόλων, βλ. Β. SPINKS, *Eucharistic prayer*, σελ. 1: «...*Didache which, in some recent studies, has been regarded as vital for understanding the transition from the Jewish meal benedictions or berakot to the Christian eucharistic prayer*». Πρβλ. καὶ Χ. ΚΑΡΑΚΟΛΗ, *Ερμηνεία καὶ Θεολογία Καινῆς Διαθήκης*, σελ. 371.

Από την πλευρά του κανονικού δικαίου, χαρακτηριστικός εν πρώτοις είναι ο 8^{ος} καν. του αρχιεπισκόπου Νεοκαισαρείας Γρηγορίου του θαυματουργού, ο οποίος αναφέρεται σε εκείνους που έκαναν έφοδο σε ξένα σπίτια, προκειμένου να οικειοποιηθούν ξένη περιουσία. Ο συγκεκριμένος κανόνας υπογραμμίζει την αξία της οικειοθελούς ομολογίας του αμαρτήματος και τη συνακόλουθη συγκαταβατική στάση που επιδεικνύει η Εκκλησία έναντι όσων ομολογούν το αμάρτημά τους, σε αντίθεση με εκείνους που υπέπεσαν στο ίδιο αμάρτημα, αλλά αποδείχθηκαν ένοχοι κατόπιν σχετικής κατηγορίας: «Τοὺς δὲ οἴκοις ἀλλοτρίοις ἐπελθεῖν τολμήσαντας, ἐὰν μὲν κατηγορηθέντες ἐλεγχθῶσι, μηδὲ τῆς ἀκροάσεως ἀξιώσης· ἐὰν δὲ ἑαυτοὺς ἐξείπωσι, καὶ ἀποδῶσιν, ἐν τῇ τῶν ὑποστρεφόντων τάξει ὑποπίπτειν».²³⁰

Στον συγκεκριμένο κανόνα η ποιμαντική διάκριση και η επιεικῆς αντιμετώπιση όσων ομολογούν το αμάρτημά τους είναι εμφανῆς, ώστε να υπογραμμιστεῖ η αξία της ειλικρινούς μετανοίας των πιστών και της αυτόβουλης ομολογίας των αμαρτημάτων τους, ως ένδειξη μεταμέλειας και διάθεσης επιστροφῆς στον ενάρετο τρόπο ζωῆς. Στην πραγματικότητα πρόκειται για την ιδιαίτερη ποιμαντική φροντίδα της μητέρας Εκκλησίας έναντι του ποιμνίου, **με στόχο την ανάδειξη της αξίας της ειλικρινούς μετανοίας και της οικειοθελούς εξαγόρευσης των αμαρτημάτων.** Με αυτά τα πνευματικά εφόδια καλλιεργείται πρόσφορο έδαφος, ώστε οι πιστοί να προσέρχονται ευχερέστερα στο μυστήριο της εξομολογήσεως, εμφορούμενοι από πραγματική συντριβή για τα αμαρτήματά τους, ώστε ακολούθως να λαμβάνουν συγχώρεση για τα πεπραγμένα τους και τελικά να αξιώνονται των αχράντων μυστηρίων.

Ανάλογο πνεύμα διάκρισης παρατηρεῖ κανείς και στον αμέσως επόμενο κανόνα του αρχιεπισκόπου Νεοκαισαρείας Γρηγορίου, ο οποίος

²³⁰ 8^{ος} καν. Γρ. Νεοκ., ΣΥΝΤΑΓΜΑ, τόμ. Δ', σελ. 62.

κάνει λόγο για εκείνους που βρήκαν στο χωράφι ή στο σπίτι τους οτιδήποτε δεν ανήκει στους ίδιους και το οποίο εγκαταλείφθηκε εκεί από βαρβάρους, κατόπιν σχετικής ληλασίας. Εφόσον οι παραπάνω οικειοποιηθούν τα αντικείμενα αυτά και αποδειχθούν ένοχοι, κατατάσσονται «ἐν τοῖς ὑποπίπτουσιν».²³¹ Αντίθετα, εάν αυτοβούλως ομολογήσουν («ἐξείπωσι») το συμβάν και επιστρέψουν τα σχετικά αντικείμενα, «τῆς εὐχῆς ἀξιῶσαι».²³²

Η ιδιαίτερη ποιμαντική μέριμνα της μητέρας Εκκλησίας και η επιβράβευση όσων ομολογούν την εύρεση αντικειμένων αξίας και προβαίνουν στην επιστροφή αυτών των αντικειμένων στους νόμιμους κατόχους τους, παρουσιάζεται με έμφαση στα επί του παρόντος κανόνα σχόλια του Πατριάρχη Αντιοχείας Βαλσαμόνα. Ο ίδιος φαίνεται να συντάσσεται με τη θέση όσων διερμηνεύουν την έκφραση «τῆς εὐχῆς ἀξιῶσαι» όχι ως απλή παραμονή μαζί με τους υπολοίπους πιστούς κατά την ώρα της θείας Λειτουργίας, αλλά και ως **σιωπηρή έκφραση της δυνατότητας μετάληψης του Σώματος και του Αίματος του Κυρίου**: «τὸ δὲ συνίστασθαι τοῖς πιστοῖς καὶ μόνον, μὴ ἀξιοῦσθαι δὲ καὶ τῶν ἁγιασμάτων, τὸν προσαγγείλαντα ἑαυτὸν καὶ εὐγνωμόνως δόντα τὸ εὔρεμα, καινὸν ἐστίν· ἄξιος γὰρ μᾶλλον εὐχαριστίας ἐστίν, ὡς τὸ πρᾶγμα τοῦ αἰχμαλωτισθέντος φυλάξας, καὶ ἀποκαταστήσας αὐτό· διὸ καὶ λέγουσι τινες συνέπεσθαι τῇ μετὰ τῶν πιστῶν συστάσει καὶ τὴν τῶν ἁγιασμάτων μέθεξιν σιωπηρῶς».²³³

Από την πλευρά του, ο 2^{ος} καν. Αντιοχ. παρουσιάζει ένα έξοχο χωρίο περί της πραγματικής σημασίας της εξαγορεύσεως των αμαρτημάτων, η οποία δεν συνιστά μία τυπική ή εθιμική διαδικασία, αλλά ουσιαστική εσωτερική συντριβή του πιστού για τα αμαρτήματα που

²³¹ 9^{ος} καν. Γρ. Νεοκ., ΣΥΝΤΑΓΜΑ, τόμ. Δ', σελ. 64.

²³² Αυτόθι.

²³³ Σχόλια Βαλσαμόνος επί του 9^{ου} καν. Γρ. Νεοκ., ΣΥΝΤΑΓΜΑ, τόμ. Δ', σελ. 65.

έχει διαπράξει, η οποία εκφράζεται εμπράκτως με έργα μετανοίας. Πιο συγκεκριμένα, ο εν λόγω ιερός κανόνας αναδεικνύει την αξία του μυστηρίου της εξομολογήσεως, κατά την αναφορά του στον τρόπο αντιμετώπισης όσων προσέρχονται στην Εκκλησία, αλλά δεν παραμένουν στην προσευχή μαζί με τους υπόλοιπους πιστούς ή αποστρέφονται την αγία μετάληψη κατά την τέλεση του μυστηρίου της θείας Ευχαριστίας. Οι ίδιοι αποβάλλονται από την Εκκλησία,²³⁴ «έως ἄν ἐξομολογησάμενοι, καὶ δείξαντες καρπὸς μετανοίας, καὶ παρακαλέσαντες, τυχεῖν δυνηθῶσι συγγνώμης».²³⁵

Την ανάγκη ύπαρξης ειλικρινούς μετανοίας, συνοδευόμενης από εξαγόρευση των αμαρτημάτων των ανωτέρω παρεκτραπέντων επισημαίνει και ο Βαλσαμών, σχολιάζοντας τον εν λόγω κανόνα ως εξής: «... ὁ παρῶν κανὼν διορίζεται ἀφορίζεσθαι τοὺς εἰσερχομένους εἰς ἐκκλησίαν, καὶ μὴ ἐπιμένοντας τῇ ευχῇ, μηδὲ ἐπιστρεφομένους τῆς ἀγίας μεταλήψεως κατὰ τινὰ ἀταξίαν, καὶ εἶναι τούτους ἀπόβλητους, **μέχρις ἄν ἀξίαν μετάνοιαν μετὰ ἐξομολογήσεως ἐπιδείξωνται**».²³⁶ Στην ίδια ερμηνευτική γραμμή ανάδειξης της αξίας της έμπρακτης και ένθερμης μετανοίας κινείται τόσο ο Αριστηνός («...ἀπόβλητος, ἕως ἄν ἐπιδειξάμενος καρπὸν μετανοίας, συγγνωμονηθῇ»²³⁷), όσο και ο ανώνυμος ερμηνευτής των ιερών κανόνων («... ἕως ἄν μεταμεληθεῖς, καρπὸν μετανοίας ἐνδείξηται. μετανοήσας δὲ θερμῶς, παραδεχθήσεται»²³⁸).

Παράλληλα, έξοχο κείμενο προβολής της δύναμης της μετανοίας, όπως αυτή εκφράζεται με τη συμμετοχή των πιστών στο μυστήριο της εξομολογήσεως, προκειμένου οι ίδιοι να αξιώνονται της θείας Μεταλήψεως, συναντά κανείς κατά τη μελέτη του 2^{ου} καν. Λαοδ. Το

²³⁴ Προφανώς στο σημείο αυτό γίνεται αναφορά στην επιβολή του επιτιμίου του λεγόμενου "μικρού αφορισμού".

²³⁵ 2^{ος} καν. Αντιοχ., ΣΥΝΤΑΓΜΑ, τόμ. Γ', σελ. 126.

²³⁶ Σχόλια Βαλσαμώνος επί του 2^{ου} καν. Αντιοχ., ΣΥΝΤΑΓΜΑ, τόμ. Γ', σελ. 127.

²³⁷ Σχόλια Αριστηνού επί του 2^{ου} καν. Αντιοχ., ΣΥΝΤΑΓΜΑ, τόμ. Γ', σελ. 129.

²³⁸ Σχόλια ανώνυμου ερμηνευτή επί του 2^{ου} καν. Αντιοχ., ΣΥΝΤΑΓΜΑ, τόμ. Γ', σελ. 129.

κείμενο του συγκεκριμένου κανόνα έχει γενικό περιεχόμενο και αναφέρεται σε όλους ανεξαιρέτως τους πιστούς οι οποίοι επιδεικνύουν ειλικρινή μετάνοια για τα αμαρτήματα που έχουν διαπράξει, όποια κι αν είναι αυτά, αποστρεφόμενοι πλέον παντελώς την αμαρτία. Εφόσον η εσωτερική αυτή συντριβή εκφραστεί με εξαγόρευση των αμαρτημάτων και πλήρη απάρνηση της αμαρτίας, **γεννάται η δυνατότητα συμμετοχής στη μετάληψη των αχράντων μυστηρίων**, μετά από χρονικό διάστημα που συναρτάται με το είδος της αμαρτίας που έχει τελεστεί: *«Περὶ τοῦ τούς ἑξαμαρτάνοντας ἐν διαφόροις πταιίσμασι, καὶ προσκαρτεροῦντας τῇ προσευχῇ τῆς ἐξομολογήσεως καὶ μετανοίας, καὶ τὴν ἀποστροφήν τῶν κακῶν τελείαν ποιουμένους, κατὰ τὴν ἀναλογίαν τοῦ πταιίσματος, καιροῦ μετανοίας δοθέντος τοῖς τοιούτοις, διὰ τούς οἰκτιρμούς καὶ τὴν ἀγαθότητα τοῦ Θεοῦ προσάγεσθαι τῇ κοινωνίᾳ»*.²³⁹

Η συγκαταβατική αυτή στάση της Εκκλησίας έναντι της συντριβῆς των πιστῶν για τα αμαρτήματά τους και της συνακόλουθης συμμετοχῆς τους στο μυστήριο της εξομολογήσεως και εν συνεχείᾳ στο μυστήριο της θείας Μεταλήψεως, ἔχει ἀσφαλῶς ὡς πρότυπο τὴν ἀφατη θεία φιλανθρωπία.²⁴⁰ Το γεγονός αυτό δεν θα μπορούσε να μείνει ἀπαρατήρητο και πολύ περισσότερο ἀσχολίαστο ἀπὸ τους μεγάλους κανονολόγους τῆς Εκκλησίας μας. Ἐτσι, ὁ Ζωναράς υπομνηματίζει χαρακτηριστικά: *«Κὰν ἐν διαφόροις πταιίσμασι ἡμαρτέ τις, ἐξομολογῆται δὲ ταῦτα, καὶ ἀποστρέφεται τελείως ἃ ἔφθη ποιῆσαι κακὰ, δίδοσθαι αὐτῶ καιρὸν μετανοίας, διορίζεται ὁ κανὼν, ἀναλόγως τοῖς πταιίσμασιν, οἷς ἐποίησε· καὶ οὕτως, αὐτοῦ ἐνδεικνυμένου μετάνοιαν, δέχεσθαι αὐτὸν καὶ*

²³⁹ 2ος καν. Λαοδ., ΣΥΝΤΑΓΜΑ, τόμ. Γ', σελ. 173.

²⁴⁰ Πρβλ. ἀπόσπασμα ἀπὸ τὴ συγχωρητικὴ εὐχή ἐπὶ των ἐξομολογουμένων, σὲ ΕΥΧΟΛΟΓΙΟΝ, σελ. 157 – 158: «... Ἐξομολογεῖσθε ἀλλήλοις τὰ παραπτώματα ὑμῶν, ἵνα, καθὼς ἐκάλεσας, πιστὸς ὑπάρχων καὶ δίκαιος, ἀφήσης ἡμῖν πάντα, καὶ καθάρσης ἡμᾶς ἀπὸ παντὸς μολυσμοῦ σαρκὸς καὶ πνεύματος».

προσάγεσθαι τῇ κοινωνίᾳ, οὐχ ὡς αὐτοῦ διὰ τῆς οἰκείας σπουδῆς ἀξιουμένου τῆς τῶν θείων μυστηρίων μεταλήψεως, ἀλλὰ διὰ τοὺς οἰκτιρμούς τοῦ Θεοῦ καὶ τὴν ἄφατον ἀγαθότητα».²⁴¹

Στην ἴδια ερμηνευτικὴ γραμμὴ κινεῖται καὶ ὁ Βαλσαμών, ὁ ὁποῖος υπογραμμίζει τὴν ἀνωτερότητα τῆς φιλανθρωπίας τοῦ Θεοῦ ἐναντι ὁποιασδήποτε ἀμαρτίας, ἐνῶ παράλληλα δὲ παραλείπει νὰ ἀναδείξει τὸν ἰδιαίτερο ρόλο τῆς διάκρισης τοῦ επισκόπου ἐναντι τῶν πνευματικῶν τοῦ τέκνων: «**Ἐμάθομεν μὴ δεμίαν ἀμαρτίαν νικᾶν τὴν φιλανθρωπίαν τοῦ Θεοῦ. Καὶ ὁ παρῶν δὲ κανὼν διορίζεται, τοὺς ἀφισταμένους τελείως τοῦ κακοῦ, μετὰ ἐξομολογήσεως καθαρᾶς καὶ μετανοίας ἀξίας τῶν πταισμάτων, ἀξιουῖσθαι τῆς θείας Μεταλήψεως, οὐ διὰ τὴν σπουδὴν τούτων, ἀλλὰ διὰ τοὺς οἰκτιρμούς τοῦ Θεοῦ καὶ τὴν ἄφατον ἀγαθότητα.** Ταῦτα δὲ πάντως διευκρινήσει (sic) ἡ ἐπισκοπικὴ δοκιμασία».²⁴²

²⁴¹ Σχόλια Ζωναρά ἐπὶ τοῦ 2^{ου} καν. Λαοδ., ΣΥΝΤΑΓΜΑ, τόμ. Γ', σελ. 173.

²⁴² Σχόλια Βαλσαμώνος ἐπὶ τοῦ 2^{ου} καν. Λαοδ., ΣΥΝΤΑΓΜΑ, τόμ. Γ', σελ. 173. Πρβλ. σχόλια Βαλσαμώνος ἐπὶ τοῦ 52^{ου} Αποστ., ΣΥΝΤΑΓΜΑ, τόμ. Β', σελ. 69: «**Οὐκ ἔστιν ἀμαρτία νικῶσα τὴν τοῦ Θεοῦ φιλανθρωπίαν. Διὸ καὶ πάντας τοὺς μετανοοῦντας, καὶ ἐπιστρεφομένους ἀπὸ τοῦ κακοῦ εἰς τὸ ἀγαθόν, ἀγκαλίζεται ὁ Κύριος. Διὰ γὰρ τὴν σωτηρίαν τῶν ἀμαρτωλῶν κατέβη ἐξ οὐρανοῦ, καὶ εἶπεν, οὐκ ἤλθον καλέσαι δικαίους, ἀλλὰ ἀμαρτωλοὺς, εἰς μετάνοιαν**»· σχόλια Βαλσαμώνος ἐπὶ τοῦ 1^{ου} καν. Αγκύρ., ΣΥΝΤΑΓΜΑ, τόμ. Γ', σελ. 22: «**... οὐ γὰρ ἔστιν ἀμαρτία νικῶσα τὴν τοῦ Θεοῦ φιλανθρωπίαν**»· σχόλια Βαλσαμώνος ἐπὶ τοῦ 38^{ου} καν. Μ. Βασιλείου, ΣΥΝΤΑΓΜΑ, τόμ. Δ', σελ. 183: «**... παρὰ τοῦ επισκόπου κατὰ τὴν οἰκείαν ἐπίκρισιν...**»· σχόλια Αριστηνοῦ ἐπὶ τοῦ 52^{ου} Αποστ., ΣΥΝΤΑΓΜΑ, τόμ. Β', σελ. 70: «**Ὁ τοῖς μετανοοῦσι μὴ συγγινώσκων, ἀσυγγνωστότερος**»· σχόλια ἀνωνύμου ερμηνευτῆ ἐπὶ τοῦ 45^{ου} (52^{ου} / 53^{ου}) καν. Καρθ., ΣΥΝΤΑΓΜΑ, τόμ. Γ', σελ. 415: «**Πᾶς δὲ ἀμαρτάνων, καὶ μετανοῶν, δεκτὸς εἰς μετάνοιαν, κἂν σκηνικός ἐστί, κἂν μῖμος, κἂν οἰονδήτινα ἕτερον μετερχόμενος βίον**»· ΜΑΤΘΑΙΟΥ ΤΟΥ ΒΛΑΣΤΑΡΗ, Σύνταγμα κατὰ στοιχείον Μ', κεφάλαιον Ε', Ὅτι τοὺς μετανοοῦντας οὐ δεῖ ἀποβάλλεσθαι, ΣΥΝΤΑΓΜΑ, τόμ. ΣΤ', σελ. 363: «**... Χαρὰ γίνεται ἐν τῷ Οὐρανῷ ἐπὶ ἐνὶ ἀμαρτωλῷ μετανοοῦντι· ὅς διὰ τὴν τῶν ἀμαρτωλῶν σωτηρίαν κλίνας τοὺς Οὐρανοὺς καταβέβηκεν· ὅς ἔφη, μὴ ἔλθειν καλέσαι δικαίους, ἀλλὰ ἀμαρτωλοὺς εἰς μετάνοιαν· οὐ τῆς φιλανθρωπίας οὐδεμία τῶν ἡμετέρων κρείττων ὄφθη ἀμαρτιῶν· ἀλλὰ καὶ διὰ τοῦ Προφήτου βοᾷ· Λέγε σὺ πρῶτος τὰς ἀμαρτίας σου, ἵνα δικαιωθῆς**»· ΜΑΤΘΑΙΟΥ ΤΟΥ ΒΛΑΣΤΑΡΗ, Σύνταγμα κατὰ στοιχείον Μ', κεφάλαιον Ζ', Ὅτι κατὰ τὴν τῶν μετανοοῦντων διάθεσιν ἔξεστι τῷ επισκόπῳ ἢ ἀνιέναι, ἢ ἐπιτείνειν τούτοις τὰ ἐπιτίμια, ΣΥΝΤΑΓΜΑ, τόμ. ΣΤ', σελ. 369: «**... τοὺς τὰ Χριστιανῶν ἐξομωσαμένους δηλαδὴ, διὰ μετανοίας πρὸς Θεὸν ἐπιστρέφοντας, μὴ ἀποπέμπεσθαι κελεύει, ἀλλὰ μᾶλλον διδόναι τούτοις χάριν, ἥτοι ἄφεσιν τῶν**

Το μέγεθος της φιλανθρωπίας του Θεού και συνακόλουθα της Εκκλησίας²⁴³ υπογραμμίζεται ομοίως από τον Αριστηνό, αλλά και από τον ανώνυμο ερμηνευτή των ιερών κανόνων. Ιδιαίτερα ο τελευταίος εξαίρει τη δύναμη της μετανοίας, η οποία συνιστά την πορεία επιστροφής του πιστού στον ενάρετο τρόπο ζωής, ώστε ακολούθως να είναι σε θέση να μεταλάβει των αχράντων μυστηρίων, «*ὅποια ἂν τις εἴποι τὰ ἁμαρτήματα*».²⁴⁴ Ἄλλωστε, κατά τον αντίστοιχο υπομνηματισμό τους, οι συγγραφείς του Πηδαλίου κάνουν χαρακτηριστικά λόγο «*διὰ τὴν ἄπειρον φιλανθρωπίαν καὶ τοὺς οἰκτιρισμοὺς τοῦ Θεοῦ, ὅστις δέχεται πάντας τοὺς εἰς αὐτὸν ἐπιστρέφοντας, καὶ οὐδεμία ἁμαρτία εἶναι ἢ νικῶσα τὴν αὐτοῦ ἀγαθότητα*».²⁴⁵

Ἡ παραδοχὴ των προσωπικῶν αμαρτημάτων ως ἔκφραση μετανοίας και η διάθεση πνευματικῆς επανορθώσεως στην κατά Χριστόν ζωή, με αποτέλεσμα τη συμμετοχή στο ιερό μυστήριο της εξομολογήσεως και ακολούθως στη μετάληψη των αχράντων μυστηρίων, εξαίρεται και από τον 9^ο καν. Λαοδ. Ο εν λόγω κανόνας αναφέρεται στους πλανεμένους πιστούς που για να προσευχηθούν ή για να παρακαλέσουν για ίαση από

ἡμαρτημένων, (ὡς που τῷ μακαρίῳ εἶρηται Παύλῳ, Χάριτι ἐστὲ σεσωσμένοι), καὶ καταλλαγῆν, ἧτοι λύσιν τῶν ἐπιτιμιῶν».

²⁴³ Πρβλ. και 2^ο καν. Γρ. Νύσσης, ΣΥΝΤΑΓΜΑ, τόμ. Δ', σελ. 303: «... φιλανθρωπία ἐπ' αὐτῶν χρησαμένων τῶν ἀγίων Πατέρων»· 3^ο καν. Γρ. Νύσσης, ΣΥΝΤΑΓΜΑ, τόμ. Δ', σελ. 307: «... ὡσαύτως ἔσται καὶ ἐπ' αὐτῶν ἡ φιλανθρωπία»· 4^ο καν. Γρ. Νύσσης, ΣΥΝΤΑΓΜΑ, τόμ. Δ', σελ. 309 – 310: «... τοῖς ἀσθενεστέροις ἐγένετό τις παρὰ τῶν Πατέρων συμπεριφορὰ ..., ἐν φιλανθρωποτέροις γίνεται τοῖς ἐπιτιμίαις»· 5^ο καν. Γρ. Νύσσης, ΣΥΝΤΑΓΜΑ, τόμ. Δ', σελ. 316: «... κελεύει ἡ τῶν Πατέρων φιλανθρωπία»· 7^ο καν. Γρ. Νύσσης, ΣΥΝΤΑΓΜΑ, τόμ. Δ', σελ. 326: «... ἐπαινετὸν μὲν οὐδὲ τοῦτό ἐστι, πλην ἀλλὰ συγγνωστὸν ἐποίησεν ἡ συνήθεια»· 8^ο καν. Γρ. Νύσσης, ΣΥΝΤΑΓΜΑ, τόμ. Δ', σελ. 328: «Ἐπὶ δὲ τῆς ἐκκλησιαστικῆς συνηθείας, οὐκ οἶδ' ὅπως συγκατάβασις τις ἐγένετο καὶ συμπεριφορὰ, ὡστε ἀνεκτότερον νομισθῆναι τὸ τῆς τοιαύτης νόσου καθάρσιον»· 52^ο Αποστ., ΣΥΝΤΑΓΜΑ, τόμ. Β', σελ. 68: «Ἐἴ τις ἐπίσκοπος, ἢ πρεσβύτερος, τὸν ἐπιστρέφοντα ἀπὸ ἁμαρτίας οὐ προσδέχεται, ἀλλ' ἀποβάλλεται, καθαιρείσθω· ὅτι λυπεῖ Χριστόν, τὸν εἰπόντα· Χαρὰ γίνεται ἐν οὐρανῷ ἐπὶ ἐνὶ ἁμαρτωλῷ μετανοοῦντι»· 45^ο (52^ο / 53^ο) καν. Καρθ., ΣΥΝΤΑΓΜΑ, τόμ. Γ', σελ. 414: «Ὡστε τοῖς σκηνικοῖς, καὶ μίμοις, καὶ τοῖς λοιποῖς τοιουτοτρόποις προσώποις, ἢ ἀποστάταις, μετανοοῦσι καὶ ἐπιστρέφουσι πρὸς τὸν Θεόν, χάριν ἢ καταλλαγῆν μὴ ἀρνεῖσθαι».

²⁴⁴ Σχόλια ανωνύμου ερμηνευτή ἐπὶ του 2^{ου} καν. Λαοδ., ΣΥΝΤΑΓΜΑ, τόμ. Γ', σελ. 173.

²⁴⁵ Ερμηνεία των συγγραφέων του Πηδαλίου ἐπὶ του 2^{ου} καν. Λαοδ., ΠΗΔΑΛΙΟΝ, σελ. 343.

ασθένειες που τους ταλανίζουν, πηγαίνουν στα κοιμητήρια ή στα λεγόμενα «μαρτύρια» των αιρετικών, δηλαδή στα σπίτια αιρετικών που μαρτύρησαν κατά την περίοδο διωγμών. Οι εν λόγω πιστοί αποκλείονται από τη μετάδοση των θείων αγιασμάτων, μέχρι να επιδείξουν μεταμέλεια για τις πράξεις τους και να εξομολογηθούν τις εφάμαρτες πράξεις τους. Εφόσον η μεταμέλειά τους λάβει αυτήν την έμπρακτη μορφή, οι ανωτέρω γίνονται και πάλι δεκτοί στη μετάδοση του Σώματος και του Αίματος του Κυρίου: «... ἀλλὰ τοὺς τοιούτους, ἐὰν ὡσι πιστοὶ, ἀκοινωνήτους γίνεσθαι μέχρι τινός. **Μετανοοῦντας δὲ, καὶ ἐξομολογοῦμένους ἐσφάθαι, παραδέχεσθαι**».²⁴⁶

Αυτό ακριβώς το ιδιαίτερο σημείο της έμπρακτης μεταμέλειας, ως απαραίτητης προϋπόθεσης αποδοχής των πιστών στη μυστηριακή ζωή της Εκκλησίας και δη στη μετάληψη των θείων αγιασμάτων, εξάιρεται και από τους επιφανείς κανονολόγους. Έτσι, ο Ζωναράς σημειώνει σχετικά με τους εν λόγω πιστούς πως «**μετανοοῦντας δὲ καὶ ἐπιγινώσκοντας τὸ σφάλμα αὐτῶν δέχεσθαι**»,²⁴⁷ ενώ και ο Βαλσαμών επισημαίνει ότι, σύμφωνα με τη διδασκαλία των Πατέρων, η Εκκλησία κάνει δεκτούς τους «**μετανοοῦντας, καὶ ἐπιγινώσκοντας τὸ παρ' αὐτῶν ἐσφαλμένον**».²⁴⁸ Στην ίδια γραμμή κινούνται και οι συγγραφείς του Πηδαλίου, οι οποίοι περί της μετανοίας των πιστών, στους οποίους αναφέρεται ο 9^{ος} καν. Λαοδ., υπομνηματίζουν τα εξής χαρακτηριστικά: «**Ὅσοι δὲ τοῦτο ἤθελαν κάμει, διορίζει ὁ παρῶν κανὼν νὰ ἀφορίζωνται πρὸς καιρὸν, ἕως ὅπου νὰ μετανοήσουν καὶ νὰ ἐξομολογηθοῦν ὅτι ἔσφαλαν**».²⁴⁹

Αντίστοιχα, η άρρηκτη σύνδεση της μετανοίας και της προσέλευσης στο μυστήριο της ιερὰς εξομολογήσεως, με τη δυνατότητα συμμετοχής

²⁴⁶ 9^{ος} καν. Λαοδ., ΣΥΝΤΑΓΜΑ, τόμ. Γ', σελ. 179.

²⁴⁷ Σχόλια Ζωναρά ἐπὶ τοῦ 9^{ου} καν. Λαοδ., ΣΥΝΤΑΓΜΑ, τόμ. Γ', σελ. 180.

²⁴⁸ Σχόλια Βαλσαμώνος ἐπὶ τοῦ 9^{ου} καν. Λαοδ., ΣΥΝΤΑΓΜΑ, τόμ. Γ', σελ. 180.

²⁴⁹ Ερμηνεία των συγγραφέων του Πηδαλίου ἐπὶ τοῦ 9^{ου} καν. Λαοδ., ΠΗΔΑΛΙΟΝ, σελ. 345.

στη μετάληψη των αχράντων μυστηρίων, αναδεικνύεται ιδιαίτερος στους ιερούς κανόνες του Μ. Βασιλείου.

Ο 7^{ος} καν. του αρχιεπισκόπου Καισαρείας Βασιλείου, αναφέρεται στους χριστιανούς που υποβάλλονται σε μακροχρόνια επιτίμια, λόγω της ιδιαίτερης βαρύτητας των αμαρτημάτων που έχουν διαπράξει. Ο εν λόγω κανόνας διαλαμβάνει τα σχετικά με τα αμαρτήματα της αρσενοκοιτίας, της ζωοφθοράς, του φόνου, της μαγείας, της μοιχείας και της ειδωλολατρίας.

Παρά τη μεγάλη βαρύτητα των παραπάνω αμαρτημάτων, ο άγιος Πατήρ παρουσιάζει τον τρόπο επιστροφής των αμαρτησάντων στους κόλπους και τη μυστηριακή της Εκκλησίας («οὐκ ἀμφιβάλλειν ἡμᾶς προσῆκεν εἰς τὸ παραδέξασθαι»), που δεν είναι άλλος από την ειλικρινή μετάνοια, συνοδευόμενη από «τὸ ἐκούσιον τῆς ἐξαγορεύσεως».²⁵⁰ Τα στοιχεία αυτά σε συνδυασμό με το επιβληθέν μακροχρόνιο επιτίμιο ακοινωνησίας, καθώς και το ενδεχόμενο οι αμαρτήσαντες να μην είχαν (πλήρη) συναίσθηση της πράξης τους («ἦν ἐν ἀγνοίᾳ ἔπραξαν»), είναι τα ιδιαίτερα εκείνα χαρακτηριστικά που θεωρούνται υπό το φιλόθεο πρίσμα της Εκκλησίας και συντελούν στην τελικώς ακώλυτη και πλήρη συμμετοχή των ειλικρινῶς μετανοησάντων στη μυστηριακή ζωή της Εκκλησίας και τη θεία Μετάληψη.

Ασφαλώς, σύμφωνα με τις επισημάνσεις του Μ. Βασιλείου, πρωταρχικό ρόλο στη συγκαταβατική στάση της Εκκλησίας και δη του επισκόπου Ικονίου, Αμφιλοχίου, στον οποίο απευθύνεται ο εν λόγω 7^{ος} καν. του αρχιεπισκόπου Καισαρείας, διαδραματίζει η παρουσία της εσωτερικής συντριβής των πιστών για τα αμαρτήματά τους, εκφραζομένης με δάκρυα κι ενάρετο βίο: «ὥστε, κέλευσον αὐτοὺς ἤδη

²⁵⁰ 7^{ος} καν. Μ. Βασιλείου, ΣΥΝΤΑΓΜΑ, τόμ. Δ', σελ. 110.

ἀνυπερθέτως δεχθῆναι, μάλιστα εἰ καὶ δάκρυα ἔχουσι δυσωποῦντά σου τὴν εὐσπλαχνίαν, καὶ βίον ἐπιδείκνυνται ἄξιον συμπαθείας».²⁵¹

Ἡ ιδιαίτερη ἀξία τῆς εἰλικρινούς μετανοίας καὶ τῆς ἐξομολογήσεως τῶν πιστῶν, στους οποίους αναφέρεται ὁ παρῶν κανόνας, ἐξαίρεται καὶ ἀπὸ τους συγγραφείς τοῦ Πηδαλίου, ὡς μία ἀπὸ τις ἀπαραίτητες προϋποθέσεις γιὰ τὴν ἐπαναφορὰ τους στους κόλπους τῆς Ἐκκλησίας, τὴν ἀκώλυτη συμμετοχὴ τους στὴ μυστηριακὴ ζωὴ τῆς καὶ ἐπομένως στὴ θεία Μετάληψη: «Ὅσοι δὲ εἰς τριάκοντα χρόνους ἐμετανόησαν διὰ τὴν σαρκικὴν ἀκαθαρσίαν ὅπου ἐν ἀγνοίᾳ ἔπραξαν, (τυχὸν μὲ συγγένισσαν αὐτῶν σμιχθέντες, χωρὶς νὰ ἤξεύρουν τὴν συγγένειαν ἢ τοιοῦτο ἄλλο), οὗτοι ἀναμφιβόλως πρέπει νὰ δεχθοῦν εἰς τὴν τῶν Μυστηρίων κοινωσίαν διὰ πολλὰ αἴτια, διὰ τὴν ἀγνοίαν τῆς ἁμαρτίας, διὰ τὴν θεληματικὴν ἐξομολόγησίν των, διὰ τὰ δάκρυα καὶ τὴν ἀξίαν ἐλέους ζωὴν ὅπου δείχνουσι καὶ διὰ τὸ πολυχρόνιον ἐπιτίμιον ὅπου ἐδοκίμασαν».²⁵²

Το σημεῖο, ὡστόσο, τοῦ 7^{ου} καν. Μ. Βασιλείου το ὁποῖο χρῆζει ιδιαίτερου σχολιασμοῦ, εἶναι ἡ ἀναφορὰ στο γεγονός ὅτι ἡ μακροχρόνια ἐπιβολὴ τοῦ ἐπιτιμίου ἀκοινωνησίας («ἐν τριάκοντα ἔτεσι»), ὡς χρόνος περισυλλογῆς καὶ μετανοίας τῶν ἀμαρτησάντων, χαρακτηρίζεται ὡς μία ολόκληρη σχεδόν γενιά ἀνθρώπου, κατὰ τὴν ὁποία οἱ μετανοήσαντες «παρεδόθησαν τῷ Σατανᾷ, ἵνα παιδευθῶσι μὴ ἀσχημονεῖν».²⁵³

Ὁ βυζαντινὸς κανονολόγος Ζωναρὰς παραλληλίζει τὸ συγκεκριμένο σημεῖο με τὴν ἀντίστοιχη ἐπιταγὴ τοῦ ἀποστόλου Παύλου πρὸς τους Κορινθίους, ἀναφορικὰ με τὴν ἀντιμετώπιση ἐνός Κορινθίου, ὁ ὁποῖος εἶχε σαρκικὲς σχέσεις με τὴ μητριὰ του. Ὁ ἀπόστολος τῶν ἐθνῶν διακελεύει πρὸς τους Κορινθίους ἵνα παραδώσουν στὸν Σατανὰ ἐκεῖνο τὸν ἀμαρτωλό, με τὴν ἐννοία τῆς πρόσκαιρης ἀποκοπῆς ἀπὸ τὸ σῶμα τῆς

²⁵¹Αυτόθι.

²⁵² Ἐρμηνεῖα τῶν συγγραφέων τοῦ Πηδαλίου ἐπὶ τοῦ 7^{ου} καν. Μ. Βασιλείου, ΠΗΔΑΛΙΟΝ, σελ. 480.

²⁵³ 7^{ος} καν. Μ. Βασιλείου, ΣΥΝΤΑΓΜΑ, τόμ. Δ', σελ. 110.

Εκκλησίας (μικρός αφορισμός), ώστε με τη διαπαιδαγώγηση αυτή, να συνειδητοποιήσει το ολέθριο σφάλμα του, να μετανοήσει και τελικά να επιτύχει τη σωτηρία της ψυχής του: «*ἐν τῷ ὀνόματι τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ συναχθέντων ὑμῶν καὶ τοῦ ἐμοῦ πνεύματος σὺν τῇ δυνάμει τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ παραδοῦναι τὸν τοιοῦτον τῷ σατανᾷ εἰς ὄλεθρον τῆς σαρκός, ἵνα τὸ πνεῦμα σωθῆ ἐν τῇ ἡμέρᾳ τοῦ Κυρίου Ἰησοῦ*».²⁵⁴ Ἐχοντας ο Ζωναράς κατά νου το συγκεκριμένο αγιογραφικό χωρίο, διευκρινίζει τη σημασία του αντίστοιχου χωρίου του 7^{ου} καν. Μ. Βασιλείου, σημειώνοντας πως πρόκειται για την επιβολή του επιτιμίου ακοινωνησίας ή (μικρού) αφορισμού: «*καίτοι ἐξ αὐτῶν τῶν πρὸς Κορινθίους ἐπιστολῶν λυομένου τοῦ ἀμφιβόλου, καὶ δηλουμένου, ὅτι τὸ παραδοθῆναι τῷ Σατανᾷ ἀφορισθῆναί ἐστι, καὶ τῆς τῶν πιστῶν μερίδος ἐκκηρυχθῆναι ... ἵνα ἐκκοπῆ καὶ ἀλλοτριωθῆ ἀφ' ὑμῶν· ἐκκόπτεται δὲ ὁ ἀφορισθεὶς καὶ μὴ τῇ τῶν πιστῶν συννεύμενος μοίρα*».²⁵⁵

Παράλληλα, όμως, ο Ζωναράς δεν παραλείπει να αναφέρει και την αντίστοιχη επιεική και φιλόανθρωπη στάση του αποστόλου Παύλου προς τον ανωτέρω αμαρτήσαντα, γεγονός που καταφαίνεται στη Β' επιστολή του αποστόλου των εθνῶν προς τους Κορινθίους. Στη δεύτερη εκείνη επιστολή, ο απόστολος Παύλος προτρέπει τους πιστούς να επιδείξουν πλέον συγκαταβατική στάση έναντι του ιδίου αμαρτήσαντος, προκειμένου να μην τον οδηγήσουν σε κατάσταση κατάθλιψης κι απελπισίας: «*ὥστε τοῦναντίον μᾶλλον ὑμᾶς χαρίσασθαι καὶ παρακαλέσαι, μήπως τῇ περισσοτέρᾳ λύπῃ καταποθῆ ὁ τοιοῦτος. διὸ παρακαλῶ ὑμᾶς κυρῶσαι εἰς αὐτὸν ἀγάπην*».²⁵⁶ Ἐξ αὐτῶν των αποστολικῶν λόγων ορμώμενος ο Ζωναράς επισημαίνει ὅτι «*ἐλεεῖσθε γὰρ μᾶλλον ὄφειλεν, ὁ οὕτω πάσχων, οὐχὶ μισεῖσθαι. Ἀλλὰ τοῦτο ἔλεγε πάντως, ὅτι, ὄν*

²⁵⁴ Α' Κορ. 5, 4 – 5.

²⁵⁵ Σχόλια Ζωναρά ἐπὶ τοῦ 7^{ου} καν. Μ. Βασιλείου, ΣΥΝΤΑΓΜΑ, τόμ. Δ', σελ. 111.

²⁵⁶ Β' Κορ. 2, 7 – 8.

ἀπεστράφητε διὰ τὸ ἀμάρτημα, καὶ τῆς ἐκκλησίας ἠλλοτριώσατε, **δέξασθε πάλιν**, ἵνα μὴ τῇ περισσοτέρᾳ λύπῃ καταποθῆ... ὁ γὰρ ἐκκοπεῖς τῆς μοίρας τῶν πιστῶν, οὐκέτι τὴν τοῦ ἁγίου Πνεύματος χάριν ἔχει παρ' ἑαυτῶ, ἀλλ' ἀπογυμνοῦται ταύτης· ὁ δὲ τῆς χάριτος ταύτης ἐκπεπτωκῶς, παραδίδοται τῷ Σατανᾷ. γυμνὸν γὰρ τῆς θείας χάριτος αὐτὸν εὐρῶν ὁ ἐχθρὸς, παραλαμβάνει αὐτὸν, καὶ κυριεύει λοιπὸν αὐτοῦ».²⁵⁷

Το ιδιαίτερο αὐτό σημεῖο του 7^{ου} καν. Μ. Βασιλείου, περὶ τῆς μακροχρόνιας επιβολῆς επιτιμίου ἀκοινωνησίας καὶ τῆς ἐξ αὐτοῦ "παράδοσης στὸν Σατανά", τυγχάνει ἀντικείμενο σχολιασμοῦ καὶ ἀπὸ τὸν Βαλσαμῶνα, ὁ ὁποῖος ἐπισημαίνει χαρακτηριστικὰ: «ἐκεῖνοι δὲ λέγονται παραδοθῆναι τῷ Σατανᾷ, **οἱ χωριζόμενοι ἀπὸ τῆς κοινωνίας τῶν πιστῶν**. Οἱ γοῦν ἐπὶ τοσοῦτον χρόνον ἀφορισθέντες, ὡσανεὶ τῷ Σατανᾷ παρεδόθησαν».²⁵⁸

Στοιχεῖα περὶ τῶν χαρακτηριστικῶν τῆς εὐκρινούς μετανοίας, ὅπως αὐτὴ ἐκφράζεται μετὰ τὴν συμμετοχὴν τοῦ πιστοῦ στὸ ἱερό μυστήριον τῆς ἐξομολογήσεως, μελετᾷ κανεὶς καὶ στὸν 34^ο καν. Μ. Βασιλείου, ὁ ὁποῖος διαλαμβάνει τὰ σχετικὰ μετὰ τὶς γυναῖκες ποὺ υπέπεσαν στὸ ἀμάρτημα τῆς μοιχείας. Ὁ ἐν λόγῳ κανόνας ἐπιτιμᾷ μὲν τὶς παραπάνω γυναῖκες μετὰ τὴν «ἄνευ κοινωνίας»²⁵⁹ παρουσία τους στὴν εὐχαριστιακὴ σύναξιν τῶν πιστῶν, ἐπιτρέπει, ὡστόσο, σὺν ἰδίᾳ νὰ βρισκόνται σ' αὐτὴν τὴ θέσιν καὶ ὄχι σὲ ἀντίστοιχες θέσεις μετανοούντων (προσκλαίωντων, ἀκροωμένων καὶ υποπιπτόντων), γὰρ νὰ μὴν δημιουργηθῶν σὺν τοῖς υπολοίποις πιστοῖς υποψίες περὶ τελέσεως μοιχείας, οἱ ὁποῖες θὰ μπορούσαν, ἐν δυνάμει, νὰ καταστῶν αἰτία θανάτωσης τῶν γυναικῶν αὐτῶν ἀπὸ τοὺς ἀνδρες τους.

Ὁ ἴδιος κανόνας σημειώνει ὅτι τὸ ἀμάρτημα τῶν συγκεκριμένων γυναικῶν μπορεῖ νὰ γίνῃ γνωστὸ στὸν πνευματικὸ μετὰ δύο τρόπους· εἴτε

²⁵⁷ Σχόλια Ζωναρά ἐπὶ τοῦ 7^{ου} καν. Μ. Βασιλείου, ΣΥΝΤΑΓΜΑ, τόμ. Δ', σελ. 111 – 112.

²⁵⁸ Σχόλια Βαλσαμῶνος ἐπὶ τοῦ 7^{ου} καν. Μ. Βασιλείου, ΣΥΝΤΑΓΜΑ, τόμ. Δ', σελ. 112.

²⁵⁹ 34^{ος} καν. Μ. Βασιλείου, ΣΥΝΤΑΓΜΑ, τόμ. Δ', σελ. 177.

διότι εξομολογήθηκαν από ευλάβεια οι ίδιες οι γυναίκες αυτές το αμάρτημά τους, («... καὶ ἐξαγορευόσας δι' εὐλάβειαν»),²⁶⁰ είτε διότι φανερώθηκαν με οποιονδήποτε άλλο τρόπο («ὄπωσοῦν ἐλεγχομένας»). Ασφαλώς, για την προστασία της ζωής των μοιχαλίδων, ο 34^{ος} καν. Μ. Βασιλείου προβλέπει και για τις δύο παραπάνω περιπτώσεις την αποφυγή δημόσιας γνωστοποίησης του αμαρτήματος και την παραμονή των γυναικών αυτών μαζί με τους υπόλοιπους πιστούς, χωρίς, βεβαίως, ν' αξιώνονται των αχράντων μυστηρίων, μέχρι τη συμπλήρωση του χρόνου της μετανοίας τους.

Αν και φαινομενικά αντιμετωπίζονται με τον ίδιο τρόπο τόσο οι γυναίκες που εξομολογήθηκαν το αμάρτημα της μοιχείας, όσο κι εκείνες που φανερώθηκαν εξ ανάγκης ότι είναι μοιχαλίδες,²⁶¹ προσεκτική μελέτη του κανόνα καταδεικνύει ότι αυτό δεν γίνεται για λόγους εξίσωσης των δύο παραπάνω περιπτώσεων, αλλά για την προάσπιση ενός υψίστου αγαθού, εκείνου της ανθρωπίνης ζωής.²⁶² Στην πραγματικότητα, ο κανόνας εξαίρει τη σημασία της δι' εξαγορεύσεως φανέρωσης της μοιχείας, διότι αυτό μπορεί να γίνει από γυναίκα που διακατέχεται από «εὐλάβειαν» και που συναισθάνεται τη βαρύτητα της πράξης που τέλεσε, «φοβουμένη τὴν μέλλουσαν κρίσιν»,²⁶³ όπως χαρακτηριστικά υπομνηματίζουν οι συγγραφείς του Πηδαλίου. Μάλιστα, ο Βαλσαμών επισημαίνει τη διάκριση με την οποία είναι ανάγκη ο εκάστοτε

²⁶⁰ 34^{ος} καν. Μ. Βασιλείου, ΣΥΝΤΑΓΜΑ, τόμ. Δ', σελ. 177.

²⁶¹ Οι συγγραφείς του Πηδαλίου αναφέρουν σχετικά παραδείγματα, με τα οποία μπορεί να φανερωθεί η τέλεση μοιχείας εκ μέρους μίας γυναίκας. Βλ. σχετικώς ερμηνεία των συγγραφέων του Πηδαλίου επί του 34^{ου} καν. Μ. Βασιλείου, ΠΗΔΑΛΙΟΝ, σελ. 495: «... ἀπὸ μέρους φανερωθῆ, τυχὸν διατὶ ἐγγαστρῶθη, ἢ διατὶ ἐγέννησε, λείποντος μακρὰν τοῦ ἀνδρός της».

²⁶² Πρβλ. Π. ΧΡΙΣΤΙΝΑΚΗ, Θέματα, σελ. 113: «Υπάρχουν τέλος καὶ προστατευόμενα ἀπὸ τοὺς ἰ. κανόνες ἐκκλησιαστικὰ ἀγαθὰ μὲ ἀναμφίβολη ὕλική ὑπόσταση. Τέτοια ἀγαθὰ εἶναι ἡ περιουσία, ἡ ζωὴ, κ.ἄ.».

²⁶³ Ερμηνεία των συγγραφέων του Πηδαλίου επί του 34^{ου} καν. Μ. Βασιλείου, ΠΗΔΑΛΙΟΝ, σελ. 495. Πρβλ. και σχόλια Ζωναρά επί του 34^{ου} καν. Μ. Βασιλείου, ΣΥΝΤΑΓΜΑ, τόμ. Δ', σελ. 177: «...δειλιῶσα τὴν μέλλουσαν κρίσιν».

πνευματικός να διαχειρίζεται ανάλογες περιπτώσεις, προσέχοντας και να μη δημοσιοποιηθεί το γεγονός της μοιχείας, αλλά και να επιτυγχάνεται έλεγχος και διόρθωση του εσωτερικού κόσμου, δηλαδή της συνείδησης, της μοιχαλίδος: «Τὸ μὲν τοι ὅπως οὖν ἐλέγχεσθαι τὰς γυναῖκας, οὐκ ὀφείλεις ἐκλαβέσθαι εἰς πασίγνωστον ἔλεγχον, ἀλλ' εἰς ἔλεγχον τοῦ συνειδότος τῆς γυναικός». ²⁶⁴

Παράλληλα, στον 61^ο καν. Μ. Βασιλείου παρουσιάζεται με κατηγορηματικό τρόπο η αξία της εξομολόγησεως των αμαρτημάτων, ως αποτέλεσμα πραγματικής μεταμέλειας του πιστού. Ο συγκεκριμένος κανόνας αναφέρεται στο αμάρτημα της κλοπής, επισημαίνοντας πως ο κλέπτης επιτιμάται με έναν μόνο χρόνο αποχής από τη μετάληψη των θείων αγιασμάτων, εφόσον «ἀφ' ἑαυτοῦ μεταμεληθεὶς κ α τ η γ ο ρ ῆ σ ε ι ἑ α υ τ ο ὦ», ²⁶⁵ σε αντίθεση με τον κλέπτη που φανερωθεί από άλλους ή συλληφθεί να κλέβει, ο οποίος επιτιμάται με αποχή από τη θεία Μετάληψη για δύο χρόνια.

Το σημείο ακριβώς που διαφοροποιεί τη διαχείριση των δύο παραπάνω περιπτώσεων, εκ μέρους του πνευματικού πατρός, είναι το ψυχωφέλιμο αίσθημα της μεταμέλειας, που οδηγεί τον μετανοούντα στην οικειοθελή εξαγόρευση των αμαρτημάτων του ενώπιον του πνευματικού του πατρός. Αυτό το ιδιαίτερο σημείο επιθυμεί να αναδείξει και ο Βαλσαμών, κατά τον υπομνηματισμό του παρόντος κανόνα, σε μία πολύ σύντομη, αλλά συνάμα εξαιρετικά περιεκτική και διδακτική φράση: «Οἱ θεῖοι κανόνες μετριώτερον κολάζουσι τοὺς ἑξομολογουμένους τὰ οἰκεία ἀμαρτήματα». ²⁶⁶

²⁶⁴ Σχόλια Βαλσαμώνος επί του 34^{ου} καν. Μ. Βασιλείου, ΣΥΝΤΑΓΜΑ, τόμ. Δ', σελ. 178.

²⁶⁵ 61^{ος} καν. Μ. Βασιλείου, ΣΥΝΤΑΓΜΑ, τόμ. Δ', σελ. 219.

²⁶⁶ Σχόλια Βαλσαμώνος επί του 61^{ου} καν. Μ. Βασιλείου, ΣΥΝΤΑΓΜΑ, τόμ. Δ', σελ. 219. Πρβλ. και σχόλια Βαλσαμώνος επί του 3^{ου} καν. Διον. Αλεξ., ΣΥΝΤΑΓΜΑ, τόμ. Δ', σελ. 11: «...· νομίζω δὲ, ὅτι κατὰ τὴν διάκρισιν τοῦ τὴν ἐξαγορίαν δεχομένου, ἡ θεραπεία γενήσεται πρὸς τὰ πρόσωπα, καὶ τὴν ἀνάγκην τῆς φύσεως».

Η έννοια της αυτοπροαίρετης εξαγορεύσεως των αμαρτημάτων είναι έκδηλη και στον 65^ο καν. Μ. Βασιλείου. Ο συγκεκριμένος σύντομος κανόνας κάνει λόγο για εκείνον που οικειοθελώς εξομολογείται («έξαγορεύων»²⁶⁷) ότι υπέπεσε είτε στο αμάρτημα της "γοητείας", που σύμφωνα με τους Ζωναρά και Βαλσαμόνα συνιστά οποιαδήποτε πράξη γίνεται «δί' έπωδών και δί' επικλήσεως δαιμόνων»,²⁶⁸ είτε στο αμάρτημα της "φαρμακείας", δηλαδή «τò διὰ φαρμάκων δηλητηρίων συσκευάσαι τι βρώσιμον ή πόσιμον, και φαρμακεῦσαι ἄνθρωπον»,²⁶⁹ όπως χαρακτηριστικά επισημαίνει ο Βαλσαμών. Η οικειοθελής ομολογία των εν λόγω αμαρτημάτων στον πνευματικό πατέρα, σύμφωνα με τον παρόντα κανόνα, συντελεί ώστε ο εν λόγω μετανοών, «οίκονομούμενος»²⁷⁰ εκ του κανόνα, να υποβάλλεται σε επιτίμιο αντίστοιχο μ' εκείνο που γνωρίζει ο φονεύσας, ο οποίος επίσης εξομολογήθηκε την εφάμαρτη πράξη που τέλεσε, «έαυτòν έλέγξας».²⁷¹

Αλλά και ο 73^{ος} καν. του ίδιου αγίου Πατρός αναφέρεται στην ιδιαίτερη αξία του μυστηρίου της εξομολογήσεως, το οποίο προκαλεί πάντοτε τη συγκαταβατική στάση της Εκκλησίας, αναπαύοντας πνευματικά ακόμα κι εκείνον που κατά το παρελθόν αρνήθηκε την πίστη στον Κύριο, αλλά στη συνέχεια μετανόησε γι' αυτό το φοβερό του ολίσθημα. Έτσι, ο παρών κανόνας διακελεύει ότι ο αρνησίχριστος που προσκλαίει σε όλη του τη ζωή, συντριβόμενος για την πράξη του κι εξομολογούμενος το αμάρτημά του, δύναται να μεταλάβει των θείων αγιασμάτων «έν τῷ καιρῷ ᾧ έκβαίνει τοῦ βίου,... πίστει τῆς παρὰ Θεοῦ

²⁶⁷ 65^{ος} καν. Μ. Βασιλείου, ΣΥΝΤΑΓΜΑ, τόμ. Δ', σελ. 221.

²⁶⁸ Σχόλια Βαλσαμόνος επί του 65^{ου} καν. Μ. Βασιλείου, ΣΥΝΤΑΓΜΑ, τόμ. Δ', σελ. 221. Προβλ. και αντίστοιχα σχόλια Ζωναρά επί του 65^{ου} καν. Μ. Βασιλείου, ΣΥΝΤΑΓΜΑ, τόμ. Δ', σελ. 221: «Γοητεία μέν έστι τò δι' έπωδών, και επικλήσεως δαιμόνων ποιησαί τινα εις βλάβην έτέρων».

²⁶⁹ Σχόλια Βαλσαμόνος επί του 65^{ου} καν. Μ. Βασιλείου, ΣΥΝΤΑΓΜΑ, τόμ. Δ', σελ. 222.

²⁷⁰ 65^{ος} καν. Μ. Βασιλείου, ΣΥΝΤΑΓΜΑ, τόμ. Δ', σελ. 221.

²⁷¹ Αυτόθι.

φιλανθρωπίας».²⁷² Πρόκειται για έναν κανόνα που καταδεικνύει την άρρηκτη σύνδεση του μυστηρίου της μετανοίας – εξομολογήσεως με τη συγκαταβατική στάση της Εκκλησίας, η οποία έχει ως ακλόνητο και διηνεκές πρότυπο την άφατη φιλανθρωπία του Θεού.²⁷³ Η φιλάνθρωπη στάση της Εκκλησίας, όπως αυτή εκφράζεται στον παραπάνω κανόνα, έρχεται ως ανταπόκριση στον μετανοούντα πιστό, εφόσον ο ίδιος συντριβεται για τις εφάμαρτες πράξεις του κι επιζητεί το έλεος του Θεού με τη συμμετοχή του στο ιερό μυστήριο της εξομολογήσεως: «... *έν παντί τῷ χρόνῳ τῆς ζωῆς αὐτοῦ προσκλαίειν ὀφείλει, καὶ ἐξομολογεῖσθαι χρεωστεῖ...*».²⁷⁴

Το φιλάνθρωπο πρίσμα του συγκεκριμένου κανόνα δεν μένει απαρατήρητο από τον Βαλσαμόνα, ο οποίος αποτολμά μια προσωπική ερμηνεία ἐπ’ αυτού, την οποία χρωματίζει με έντονο συγκαταβατικό πνεύμα έναντι του μετανοούντος. Ο ίδιος υπομνηματίζει ότι το υπό του κανόνος αναφερόμενο «*προσκλαίειν ὀφείλει*» συναρτάται με την ανάγκη ύπαρξης ειλικρινούς μετανοίας κι ερμηνευόμενο με βάση τη φιλανθρωπία του Θεού δεν συνεπάγεται τη δια βίου παραμονή του μετανοούντος στο στάδιο των προσκλαιόντων, οι οποίοι στέκονται εκτός του ναού: «... *Τὸ δὲ προσκλαίειν τούτους καὶ ἐξομολογεῖσθαι δι’ ὅλης τῆς οἰκείας ζωῆς, λέγουσί τινες μὴ ἐκλαμβάνεσθαι εἰς τὸ ἴστασθαι αὐτούς καὶ εἰς τὸν τόπον τῶν προσκλαιόντων· τούτο γὰρ, φασίν, ἔξω τῆς συμπαθείας ἐστὶ τοῦ ἁγίου, καὶ τῆς τοῦ Θεοῦ φιλανθρωπίας τῆς νικῶσης πᾶσαν ἁμαρτίαν, διὸ καὶ ἀξιούσι προσκλαίειν μὲν τούτους, καὶ ἐξομολογεῖσθαι τὸ ἁμάρτημα δι’ ὅλης τῆς οἰκείας ζωῆς, τοὺς τόπους δὲ τῶν ἐπιτιμιῶν ἀνύειν κατὰ τοὺς κανόνας τῆς ἐν Ἀγκύρα συνόδου, τῆς μέντοι μεταλήψεως τῶν*

²⁷² 73^{ος} καν. Μ. Βασιλείου, ΣΥΝΤΑΓΜΑ, τόμ. Δ', σελ. 234.

²⁷³ Περί της φιλανθρώπου διδασκαλίας της Εκκλησίας και της αντίστοιχης στάσης της ίδιας έναντι όλων ανεξαιρέτως των ανθρώπων, βλ. Φιλίπ. 4, 5: «*τὸ ἐπιεικὲς ὑμῶν γνωσθήτω πᾶσιν ἀνθρώποις*».

²⁷⁴ 73^{ος} καν. Μ. Βασιλείου, ΣΥΝΤΑΓΜΑ, τόμ. Δ', σελ. 234.

ἀγιασμάτων οὐκ ἀξιωθήσονται, εἰ μὴ ἐν ταῖς τελευταίαις ἀναπνοαῖς. Ταύτη δὲ τῇ γνώμῃ συντίθεμαι καὶ αὐτὸς ὡς φιλανθρωποτέρα, καὶ ὅτι οὐδὲ ἀπὸ τῶν ῥημάτων τοῦ ἁγίου ἀναφαίνεται τὸ ἴστασθαι τὸν οὕτως ἡμαρτηκότα εἰς τὸν τόπον τῶν προσκλαιόντων».²⁷⁵

Ο κανόνας, ὁμῶς, στον οποίο ἐξαίρεται ἡ ἀξία τῆς συμμετοχῆς τοῦ πιστοῦ στο ἱερό μυστήριο τῆς ἐξομολογήσεως, με πραγματικὴ συντριβὴ καρδίας γιὰ τὰ τελεσθέντα αμαρτήματα καὶ με διάθεση ἐπανορθώσεως καὶ πνευματικῆς ἀνατάσεως, εἶναι ὁ 74^{ος} καν. Μ. Βασιλείου. Στον συγκεκριμένο κανόνα ὁ ουρανοβάμων Μέγας Πατὴρ τῆς Ἐκκλησίας ἐπισημαίνει ὅτι, ἐάν ὁ αμαρτήσας «σπουδαῖος γένηται ἐξομολογούμενος»,²⁷⁶ ἐπιδεικνύοντας ἔτσι ζέουσα μετάνοια,²⁷⁷ ὁ πνευματικὸς πατέρας μπορεῖ ἀκόμα καὶ νὰ ἐλαττώσει τὸ ἐπιβληθέν ἐπιτίμιο, ἐφόσον διακρίνει αὐτὸν ἀκριβῶς τὸν ζήλο τοῦ πιστοῦ πρὸς μετάνοια: «τὸ ὑπερβάλλον τῆς ἐξομολογήσεως ὀρῶν τοῦ ἡμαρτηκότος».²⁷⁸ Μάλιστα, ὁ ἴδιος κανόνας ολοκληρῶνεται ἐπικαλούμενος τὴν ἀνάλογη διδασκαλία τῆς Ἐκκλησίας, ὅπως αὐτὴ εἶναι ἀποτυπωμένη στα γραπτὰ μνημεῖα τῆς χριστιανικῆς πίστεως, σύμφωνα με τὴν ὁποία ὅσοι ἐξομολογούνται τὰ αμαρτήματά τους με ἐσωτερικὴ συντριβὴ γιὰ τὴν τέλεσή τους, προσκαλοῦν καὶ ἐλκύουν τάχιστα τὸ ἔλεος τοῦ Πανάγαθου Θεοῦ: «τῆς ἐν ταῖς Γραφαῖς ἱστορίας γνωρίζουσης ἡμῖν, τοὺς μετὰ μείζονος πόνου ἐξομολογούμενους, ταχέως τὴν τοῦ Θεοῦ φιλανθρωπίαν καταλαμβάνειν».²⁷⁹

Τέλος, ἡ ἀξία τῆς μετανοίας καὶ τῆς συνακόλουθης ἐξομολόγησής, ὡς μέσου ἐπιστροφῆς στους σωτηριώδεις κόλπους τῆς Ἐκκλησίας,

²⁷⁵ Σχόλια Βαλσαμώνος ἐπὶ τοῦ 73^{ου} καν. Μ. Βασιλείου, ΣΥΝΤΑΓΜΑ, τόμ. Δ', σελ. 235.

²⁷⁶ 74^{ος} καν. Μ. Βασιλείου, ΣΥΝΤΑΓΜΑ, τόμ. Δ', σελ. 235.

²⁷⁷ Πρβλ. καὶ σχόλια Βαλσαμώνος ἐπὶ τοῦ 84^{ου} καν. Μ. Βασιλείου, ΣΥΝΤΑΓΜΑ, τόμ. Δ', σελ. 254: «ἐλαττοῦνται τὰ ἐπιτίμια εἰς τοὺς ἐπιμελῶς δουλεύσαντας τῇ ἐξομολογήσει».

²⁷⁸ 74^{ος} καν. Μ. Βασιλείου, ΣΥΝΤΑΓΜΑ, τόμ. Δ', σελ. 235.

²⁷⁹ 74^{ος} καν. Μ. Βασιλείου, ΣΥΝΤΑΓΜΑ, τόμ. Δ', σελ. 236.

παρουσιάζεται με ενάργεια στους κανόνες του κατά σάρκα αδελφού του Μ. Βασιλείου, του επισκόπου Νύσσης Γρηγορίου.

Ο 4^{ος} καν. Γρ. Νύσσης διαλαμβάνει τα σχετικά με τα αμαρτήματα της σαρκός, αναφερόμενος στα πάθη που σχετίζονται με την πορνεία, τη μοιχεία, την κτηνοβασία και την παιδερασία. Όπως επισημάνθηκε σε προηγούμενο σημείο της παρούσας διατριβής, ο συγκεκριμένος κανόνας παρουσιάζει με ενάργεια την αξία που έχει η ειλικρινής μεταμέλεια, ως μέσο θεραπείας των πνευματικών πληγών του αμαρτήσαντος.²⁸⁰ Εκτός, όμως, από την ανάδειξη της γενικής σημασίας της μετανοίας, ο επίσκοπος Νύσσης αναλύει επισταμένως την έννοια της μετανοίας, εξαίροντας την περίπτωση κατά την οποία **ο αμαρτήσας προσέρχεται στον πνευματικό του πατέρα και εξομολογείται οικειοθελώς το πάθος του, συναισθανόμενος τη βαρύτητα του αμαρτήματος που διέπραξε.**

Στη συγκεκριμένη περίπτωση, είναι προφανές ότι ο αμαρτήσας διανύει ήδη τα πρώτα βήματα θεραπείας του πάθους του, γεγονός που τον καθιστά άξιο φιλανθρωπότερης αντιμετώπισης εκ μέρους του πνευματικού πατρός: «*Διαφορὰ δέ τις ἔστιν ἐν τῷ λόγῳ τῆς μετανοίας καὶ ἐπὶ τῶν καθ' ἡδονὴν πλημμελημάτων τοιαύτη. Ὁ μὲν γὰρ ἀφ' ἑαυτοῦ πρὸς τὴν ἐξαγόρευσιν τῶν ἀμαρτιῶν ὀρμήσας, αὐτῷ τῷ καταδέξασθαι δι' οἰκείας ὀρμῆς γενέσθαι τῶν κρυφίων κατήγορος, ὡς ἤδη τῆς θεραπείας τοῦ πάθους ἀρξάμενος, καὶ σημεῖον τῆς πρὸς τὸ κρεῖττον μεταβολῆς ἐπιδειξάμενος, ἐν φιλανθρωποτέροις γίνεται τοῖς ἐπιτιμίαις*».²⁸¹

Σε αντίθετη περίπτωση, κατά την οποία δεν υπάρξει οικειοθελῆς συμμετοχή του αμαρτήσαντος στο μυστήριο της εξομολογήσεως, αλλά το

²⁸⁰ Βλ. σχετικῶς 4^ο καν. Γρ. Νύσσης, ΣΥΝΤΑΓΜΑ, τόμ. Δ', σελ. 309: «...*, καθολικὴ μὲν ἔστι θεραπεία, τὸ τῆς ἐμπαθοῦς λύσεως τῆς περὶ τὰς τοιαύτας ἡδονὰς καθαρὸν ἐκ μεταμελείας γενέσθαι τὸν ἄνθρωπον*».

²⁸¹ 4^{ος} καν. Γρ. Νύσσης, ΣΥΝΤΑΓΜΑ, τόμ. Δ', σελ. 309 – 310.

αμάρτημα που διέπραξε γίνει ευρύτερα αντιληπτό, ο αμαρτήσας υποβάλλεται σε ισχυρότερο επιτίμιο, ώστε να προκληθεί η προσωπική του μετάνοια, ως μέσο επιστροφής στον ενάρετο τρόπο ζωής και τελικά να επιτευχθεί η εκ μέρους του δυνατότητα μετάληψης των θείων αγιασμάτων: «... ὁ δὲ φωραθεὶς ἐπὶ τῷ κακῷ, ἢ διὰ τινος ὑποψίας, ἢ κατηγορίας ἀκουσίως ἀπελεγχθεὶς, ἐν ἐπιτεταμένη γίνεται τῇ ἐπιστροφῇ, ὥστε, καθαρισθέντα δι' ἀκριβείας αὐτὸν, οὕτως ἐπὶ τὴν τῶν ἀγιασμάτων κοινωνίαν παραδεχθῆναι».²⁸²

Αντίστοιχα, στον 6^ο καν. κανόνα Γρ. Νύσσης γίνεται λόγος, μεταξύ άλλων, για το αμάρτημα της κλοπής, το οποίο, όπως επισημαίνει ο άγιος Πατήρ της Εκκλησίας, διαιρείται «εἰς τε ληστείαν, καὶ εἰς τοιχωρυχίαν».²⁸³

Ο επίσκοπος Νύσσης διευκρινίζει τη διαφορά των δύο αυτών περιπτώσεων, επισημαίνοντας ότι, αν και έχουν ως κοινό σκοπό την αφαίρεση ξένων πραγμάτων, στην περίπτωση της ληστείας ο δράστης είναι προετοιμασμένος ακόμα και για «μιαιφονίαν», ενώ στην περίπτωση της "τοιχωρυχίας" ο δράστης οικειοποιείται ξένη περιουσία «δι' ὑφαιρέσεως λανθανούσης». Το σημείο, όμως, του εν λόγω κανόνα που έχει ιδιαίτερη σημασία είναι η αναφορά ότι οι δράστες και των δύο παραπάνω περιπτώσεων έχουν τη δυνατότητα της επιστροφής, εφόσον μετανοήσουν για το αμάρτημα που τέλεσαν κι εξομολογηθούν γι' αυτό ενώπιον του πνευματικού πατρός. Η μετάνοια και των δύο βρίσκεται σε συνάρτηση με επιτίμιο ανάλογο της πράξης που έκαναν, το οποίο επιβάλλεται εφόσον ο μεν ληστής «διὰ μετameλείας ἑαυτὸν πρὸς τὴν ἐκκλησίαν τοῦ Θεοῦ ἐπαναγάγοι»,²⁸⁴ ο δε κρυφός κλέπτης φανερώσει «δι' ἐξαγορεύσεως τὸ πλημμέλημα ἑαυτοῦ τῷ ἱερεῖ».²⁸⁵

²⁸² 4^{ος} καν. Γρ. Νύσσης, ΣΥΝΤΑΓΜΑ, τόμ. Δ', σελ. 310.

²⁸³ 6^{ος} καν. Γρ. Νύσσης, ΣΥΝΤΑΓΜΑ, τόμ. Δ', σελ. 321.

²⁸⁴ Αυτόθι.

²⁸⁵ Αυτόθι.

2. Η ολοκλήρωση – εκπλήρωση υπάρχοντος επιτιμίου

Οι ιεροί κανόνες αναφέρονται πολλάκις σε περιπτώσεις πιστών που υπέπεσαν σε αμαρτίες – "ἀποπτώματα",²⁸⁶ προβλέποντας μάλιστα τον τρόπο με τον οποίο η Εκκλησία μπορεί να αξιολογεί τις εκάστοτε συνθήκες και να κατευθύνει αναλόγως τον τρόπο μετανοίας του πιστού. Στην πραγματικότητα, οι ιεροί κανόνες προβλέπουν επιτίμια²⁸⁷ επί συγκεκριμένων "αποπτωμάτων" των πιστών, έτσι ώστε αφενός μεν να υφίσταται τρόπος ορθής και κατά Θεόν διαχείρισης της εκάστοτε περίπτωσης εκ μέρους της Εκκλησίας,²⁸⁸ αφετέρου δε να αποτρέπονται οι υπόλοιποι πιστοί από την τέλεση ανάλογων αμαρτιών (εγκληματοπροληπτικός σκοπός Θεολογίας).²⁸⁹ Με τον τρόπο αυτό, οι ιεροί κανόνες εφαρμόζουν στην πράξη τη ρήση του αποστόλου των εθνών Παύλου, «ὅσοι ἐν νόμῳ ἤμαρτον, διὰ νόμου κριθήσονται»,²⁹⁰ παραπέμποντας έτσι στην τήρηση της αρχής της νομιμότητας (nullum crimen nulla poena sine lege).²⁹¹

Ειδικότερα, η προσεκτική μελέτη του κειμένου των ιερών κανόνων καταδεικνύει την επαναλαμβανόμενη σύνδεση των επιτιμίων με το μυστήριο της θείας Μεταλήψεως και μάλιστα την πρόβλεψη να μη

²⁸⁶ Πρβλ. και 1^ο καν. Γρ. Νύσσης, ΣΥΝΤΑΓΜΑ, τόμ. Δ', σελ. 298: «Τὰ δὲ ἀποπτώματα τοῦ τοιούτου μέρους ἐστὶν ἄπασι πρόδηλα, ὁ φθόνος, τὸ μῖσος, ἡ μῆνις, αἱ λοιδορίαι, αἱ συμπλοκαὶ, αἱ φιλόνηκοί τε καὶ ἀμυντικαὶ διαθέσεις, αἱ μέχρι πολλοῦ παρατείνουσαι τὴν μνησικακίαν, καὶ πολλοὺς εἰς φόνους καὶ αἵματα κατάγουσαι...».

²⁸⁷ Για περισσότερα στοιχεία αναφορικά με την έννοια των επιτιμίων, τα οποία επιβάλλονται κατά την εξομολόγηση, σύμφωνα με την κρίση του πνευματικού, βλ. Π. ΧΡΙΣΤΙΝΑΚΗ, *Θέματα*, σελ. 105, υποσ. 1: «Πρόκειται για τὰ ἐπιβαλλόμενα ἀπὸ τὸν ἐξομολόγο πρὸς ἀντιμετώπιση τῆς ἀμαρτίας καὶ διόρθωση τοῦ ἀμαρτήσαντος μέτρα μὲ καθαρώς πνευματικὸ καὶ σωτηριολογικὸ χαρακτήρα».

²⁸⁸ Πρβλ. ΠΑΝΤΕΛΕΗΜΟΝΟΣ ΚΑΡΑΝΙΚΟΛΑ, [Μητροπολίτου Κορίνθου], *Κλείς ἱερῶν Κανόνων*, σελ. θ': «... ἵνα πάντες ποτισθῶμεν ἐκ τοῦ Πνεύματος αὐτῶν (ενν. των ιερῶν κανόνων) καὶ στηριχθῶμεν καὶ ὀδηγηθῶμεν ὑπὸ τῶν ἐνταλμάτων αὐτῶν εἰς τὸν τραχύν, ἀλλὰ σωτηριώδη δρόμον τῆς φιλάτης καὶ ἀκραιφνοῦς Ἀγίας Ὁρθοδοξίας».

²⁸⁹ Για περισσότερα στοιχεία περί του εγκληματοπροληπτικού σκοπού της Θεολογίας, βλ. Π. ΧΡΙΣΤΙΝΑΚΗ, *Εγκληματολογία*, σελ. 39 – 40.

²⁹⁰ Ρωμ. 2, 12.

²⁹¹ Για περισσότερα στοιχεία περί της αρχής της νομιμότητας (nullum crimen nulla poena sine lege), βλ. Π. ΧΡΙΣΤΙΝΑΚΗ, *Εγκληματολογία*, σελ. 22 – 25.

μεταλαμβάνει ο πιστός για συγκεκριμένο χρονικό διάστημα,²⁹² αλλά να επιδίδεται σε πνευματικό αγώνα καταπολέμησης των παθών,²⁹³ καρπός του οποίου είναι η εν τέλει προσέλευση του πιστού στη μετάληψη των αχράντων μυστηρίων.²⁹⁴

Ενδεικτικός προς τούτο τυγχάνει, αρχικά, ο 8^{ος} καν. Αγκύρ., ο οποίος αναφέρεται σ' εκείνους τους χριστιανούς που αναγκάστηκαν «μετά βίας»²⁹⁵ να θυσιάσουν στα είδωλα δύο και τρεις φορές. Για τους πιστούς αυτούς ο εν λόγω κανόνας προβλέπει για τέσσερα χρόνια να υπάγονται στην τάξη των υποπιπτόντων και για άλλα δύο χρόνια να στέκονται μαζί με τους πιστούς, χωρίς όμως να έχουν το δικαίωμα να μεταλάβουν («χωρίς προσφορᾶς κοινωνησάτωσαν»²⁹⁶), γεγονός το οποίο επισημαίνει με χαρακτηριστικό τρόπο ο βυζαντινός κανονολόγος Ζωναράς: «ἐπὶ διετίαν δὲ ἄλλην κοινωνεῖν τοῖς πιστοῖς, ἤτοι συνίστασθαι αὐτοῖς, καὶ συνεύχεσθαι ἄνευ προσφορᾶς, ἤγουν τῆς τοῦ ἀγαθοῦ μεταλήψεως».²⁹⁷ Η ακώλυτη προσέλευση των συγκεκριμένων πιστών στη μετάληψη των αχράντων μυστηρίων, πραγματοποιείται κατά το έβδομο έτος της μετανοίας τους,

²⁹² Πρβλ. Σ. ΑΓΟΥΡΙΔΟΥ, *Ἀμαρτία καὶ ἀναμαρτησία*, σελ. 24: «Ἄφοῦ ἐν τῷ Θεῷ σκοτία οὐκ ἔστιν οὐδεμία (1,5), ἡ ἀμαρτία ἀποτελεῖ ἀπόλυτον ἐμπόδιον διὰ τὴν μετὰ τοῦ Θεοῦ κοινωνίαν». ΣΠ. ΤΡΩΙΑΝΝΟΥ, *Παραδόσεις*, σελ. 357: «Ἡ προσέλευση στὸ μυστήριον τῆς εὐχαριστίας ἐπιτρέπεται σὲ ὅλα τὰ μέλη τῆς Ἐκκλησίας πὸν διατηροῦν τὴν ιδιότητα αὐτῆ, ἐφ' ὅσον δὲν τοὺς ἔχει ἐπιβληθεῖ μὲ τὴν ποινὴ τοῦ (μικροῦ) ἀφορισμοῦ ὁ ἀποκλεισμοῦ ἀπὸ τῆς Θ. Κοινωνίας γιὰ ἓνα ὀρισμένο ἢ ἄοριστο χρονικὸ διάστημα».

²⁹³ Πρβλ. Α. ΓΛΑΡΟΥ, *Θεῖα Παιδαγωγία*, σελ. 325: «Ὁ πιστός με το ἐπιτίμιο δέχεται νὰ χάσει πρόσκαιρα ὀρισμένα προνόμια τῆς ἀγάπης τοῦ Θεοῦ, ὅπως ἡ μετοχή στη Θεῖα Κοινωνία, καὶ νὰ δείξει με πράξεις θεάρεστες καὶ φιλόθεες τὴν αυθεντικότητά τῆς μετανοίας του».

²⁹⁴ Πρβλ. 8^ο καν. Πέτρ. Αλεξ., *ΣΥΝΤΑΓΜΑ*, τόμ. Δ', σελ. 23-24: «Τοῖς δὲ παραδεδομένοις, καὶ ἐκπεπτωκόσι, τοῖς τε αὐτοῖς προσεληλυθόσιν εἰς τὸν ἀγῶνα, καὶ ὁμολογοῦσιν εἶναι Χριστιανοῖς, ἐμβεβλημένοις τε ἐν τῇ φυλακῇ μετὰ βασάνων, εὐλογόν ἐστιν ἐν ἀγαλλιάσει καρδίας συνεπισχύνειν, καὶ κοινωνεῖν ἐν πᾶσιν, ἐν τε ταῖς προσευχαῖς, καὶ τῇ μεταλήψει τοῦ σώματος καὶ τοῦ αἵματος τοῦ Χριστοῦ, καὶ τῇ παρακλήσει τοῦ λόγου· ἵνα εὐτονώτερον ἀγωνισάμενοι καταξιωθῶσι καὶ αὐτοὶ τοῦ βραβείου τῆς ἄνω κλήσεως». Π. ΜΠΟΥΜΗ, *Κανονικὸν Δίκαιον*, σελ. 119: «Εἰδικότερες προϋποθέσεις συμμετοχῆς στῆς Θ. Κοινωνία ἔχουμε τίς ἐξῆς: 3) Νὰ μὴν εἶναι ὁ χριστιανός ὑπὸ ἐπιτίμιο».

²⁹⁵ 8^{ος} καν. Αγκύρ., *ΣΥΝΤΑΓΜΑ*, τόμ. Γ', σελ. 37.

²⁹⁶ Αὐτόθι.

²⁹⁷ Σχόλια Ζωναρά ἐπὶ τοῦ 8^{ου} καν. Αγκύρ., *ΣΥΝΤΑΓΜΑ*, τόμ. Γ', σελ. 37.

όπως απερίφραστα σημειώνουν οι συγγραφείς του Πηδαλίου: «..., κατὰ δὲ τὸν ἑβδομον χρόνον **νὰ μεταλαμβάνουν τὰ Μυστήρια**».²⁹⁸

Αλλά και στον αμέσως επόμενο ιερό κανόνα της τοπικής συνόδου της Αγκύρας, επισημαίνεται η περίπτωση των πιστών που όχι μόνο θυσίασαν στα είδωλα, αλλά συνέβαλαν στο να εξαναγκασθούν κι άλλοι χριστιανοί να πράξουν ομοίως. Στην περίπτωση αυτή, ο 9^{ος} καν. Αγκύρ. προβλέπει επιτίμιο ακοινωνησίας των θείων αγιασμάτων για δέκα χρόνια, μετά την παρέλευση των οποίων, η μετάνοια των πιστών καθιστά τους ίδιους ικανούς να μετέχουν «**τοῦ τελείου**»,²⁹⁹ όπως χαρακτηριστικά κατονομάζει ο παρών κανόνας την ικανότητα των μεταμεληθέντων «**νὰ μεταλαμβάνουν τὰ θεῖα Μυστήρια**»,³⁰⁰ καθιστάμενοι άξιοι «**τῶν θείων άγιασμάτων**».³⁰¹

Αντίστοιχα, χαρακτηριστικό είναι το κείμενο του 16^{ου} καν. Αγκύρ., το οποίο αναφέρεται στους κτηνοβάτες και τον τρόπο με τον οποίο αντιμετωπίζονται από την Εκκλησία. Ο εν λόγω κανόνας διακρίνει τρεις διαφορετικές υποπεριπτώσεις αυτού του φοβερού πάθους, εκάστη εκ των οποίων χρήζει διαφορετικής αντιμετώπισης.

Στην περίπτωση που το αμάρτημα της κτηνοβοασίας έλαβε χώρα πριν ο πεπτωκός γίνει είκοσι ετών, προβλέπεται επιτίμιο ακοινωνησίας είκοσι συνολικά ετών, ώστε στη συνέχεια να αξιώνεται «**τῆς προσφορᾶς**»,³⁰² τουτέστιν της θείας Μεταλήψεως. Ασφαλώς, ο ίδιος κανόνας υπογραμμίζει την αξία της "ζέσης" της μετανοίας που επιδεικνύει ο πεπτωκός νεαρός, η οποία είναι σε θέση να οδηγήσει σε συγκαταβατικότερη αντιμετώπιση της κατάστασης, εκ μέρους του

²⁹⁸ Ερμηνεία των συγγραφέων του Πηδαλίου επί του 8^{ου} καν. Αγκύρ., ΠΗΔΑΛΙΟΝ, σελ. 306.

²⁹⁹ 9^{ος} καν. Αγκύρ., ΣΥΝΤΑΓΜΑ, τόμ. Γ', σελ. 38.

³⁰⁰ Ερμηνεία των συγγραφέων του Πηδαλίου επί του 9^{ου} καν. Αγκύρ., ΠΗΔΑΛΙΟΝ, σελ. 306.

³⁰¹ Σχόλια ανώνυμου ερμηνευτή επί του 9^{ου} καν. Αγκύρ., ΣΥΝΤΑΓΜΑ, τόμ. Γ', σελ. 39.

³⁰² 16^{ος} καν. Αγκύρ., ΣΥΝΤΑΓΜΑ, τόμ. Γ', σελ. 53.

πνευματικού.³⁰³ Για το αμάρτημα της ζωοφθοράς, ο χρόνος αποχής από τη μετάληψη των θείων αγιασμάτων επεκτείνεται αντίστοιχα στα τριάντα χρόνια για εκείνους που είναι άνω των είκοσι ετών κι έχουν γυναίκα, ενώ εφόσον οι ίδιοι έχουν ξεπεράσει τα πενήντα έτη, αίρεται κάθε ελαφρυντικό στοιχείο και ως εκ τούτου «ἐπὶ τῇ ἐξόδῳ τοῦ βίου τυγχανέτωσαν τῆς κοινωνίας».³⁰⁴

Παράλληλα, ο 20^{ος} καν. Αγκύρ. αναφέρεται στο αμάρτημα της μοιχείας, κανονίζοντας το χρονικό διάστημα της μη συμμετοχής στη μετάληψη των θείων αγιασμάτων στα επτά χρόνια, για τον πιστό που υπέσπεσε στο συγκεκριμένο αμάρτημα. Μετά την παρέλευση της επταετίας ο πιστός δύναται ν' αξιωθεί «**τοῦ τελείου**»,³⁰⁵ τουτέστιν της μεταλήψεως του Σώματος και του Αίματος του Κυρίου.

Ο αμέσως επόμενος κανόνας της τοπικής συνόδου της Αγκύρας, ο 21^{ος}, αναφέρεται στο αμάρτημα της αμβλώσεως, το οποίο οδηγεί στην αποστέρηση από τη θεία Μετάληψη για χρονικό διάστημα δέκα ετών. Μάλιστα, η συγκεκριμένη υπόδειξη γίνεται με γνώμονα τη φιλόδοξη διάθεση της Εκκλησίας, η οποία, μέσω του εν λόγω κανόνα, μετέτρεψε αρχαιότερο εκκλησιαστικό όρο διά βίου ακοινωνησίας, σε επιτίμο δεκαετούς ακοινωνησίας, για το συγκεκριμένο αμάρτημα της αμβλώσεως: «**Φιλανθρωπότερον δέ τι εὔροντες, ὠρίσαμεν δεκαετῆ χρόνον, κατὰ τοὺς βαθμοὺς τοὺς ὠρισμένους πληρῶσαι**».³⁰⁶

Ασφαλώς, ο τρόπος με τον οποίο χρειάζεται να διανυθεί το χρονικό διάστημα των δέκα ετών μετανοίας, τυγχάνει αντικείμενο διερμηνείας, από τον επιφανή βυζαντινό κανονολόγο Ζωναρά: «..., δεκαετίαν ὠρίσαμεν, ὥστε διὰ δέκα ἐτῶν καταμεριζομένων εἰς τοὺς ὠρισμένους

³⁰³ Για το θέμα της σύντηξης (ή της επέκτασης) του επιτιμίου, ανάλογα με τη μετάνοια του πιστού, γίνεται εκτενής αναφορά σε ιδιαίτερη παράγραφο, στη συνέχεια της ανά χειρας διατριβής.

³⁰⁴ 16^{ος} καν. Αγκύρ., ΣΥΝΤΑΓΜΑ, τόμ. Γ', σελ. 53.

³⁰⁵ 20^{ος} καν. Αγκύρ., ΣΥΝΤΑΓΜΑ, τόμ. Γ', σελ. 62.

³⁰⁶ 21^{ος} καν. Αγκύρ., ΣΥΝΤΑΓΜΑ, τόμ. Γ', σελ. 63.

*βαθμούς, ἤτοι τοὺς τόπους τῶν ἐπιτιμιῶν, τὸν τοῦ προσκλαίοντος, τὸν τοῦ ἀκρωμένου, τὸν τοῦ ὑποπίπτοντος, καὶ τὸν τοῦ συνεστῶτος, ἀξιούσθαι τῆς θείας Μεταλήψεως».*³⁰⁷ Ὡς προς την ἀνάλυση του τρόπου μετανοίας κατὰ το χρονικό διάστημα της δεκαετούς αποχής ἀπὸ τη μετάληψη των θείων αγιασμάτων, στην ἴδια ερμηνευτική γραμμὴ με τον Ζωναρά κινούνται τόσο ο Βαλσαμών, ὅσο και ο ἀνώνυμος ερμηνευτής, ο οποίος μάλιστα ἐπὶ του συγκεκριμένου θέματος παραθέτει ἀναλυτικά σχόλια.³⁰⁸

Αντίστοιχα, ο 23^{ος} καν. Ἀγκύρ. προβλέπει τα σχετικά με την περίπτωση ακούσιου φόνου, για τον οποίο ἐπιτάσσει την ἐκπλήρωση πέντε ἐτῶν ἀποχής ἀπὸ τη συμμετοχὴ του πιστοῦ στη θεία Μετάληψη. Ζωναράς, Βαλσαμών, ἀνώνυμος ερμηνευτής και συγγραφεὶς του Πηδαλίου δεν παραλείπουν να μνημονεύσουν ἀντίστοιχο κανόνα του Μ. Βασιλείου, σύμφωνα με τον οποίο το ἐπιτίμιο ἀκοινωνησίας στην περίπτωση ακουσίου φόνου ἐπεκτεινόταν στα δέκα ἔτη. Χαρακτηριστικές, ἐν προκειμένω, τυγχάνουν οι παρατηρήσεις του ἀνώνυμου ερμηνευτή: «Περὶ τοῦ ἀκουσίου φονευτοῦ, οὗτος μὲν ὁ κανὼν πενταετίαν ὀρίζει εἰς ἐπιτίμησιν. Ὁ δὲ νζ'. τοῦ Βασιλείου κανὼν, δύο ἔτη προσκλαίειν τὸν τοιοῦτον παρακελεύεται, τρία ἔτη ἐν ἀκρωμένοις διατελεῖν, τέσσαρα ὑποπίπτειν,

³⁰⁷ Σχόλια Ζωναρά ἐπὶ του 21^{ου} καν. Ἀγκύρ., ΣΥΝΤΑΓΜΑ, τόμ. Γ', σελ. 64. Πρὸβλ. και ερμηνεία των συγγραφέων του Πηδαλίου ἐπὶ του 21^{ου} καν. Ἀγκύρ., ΠΗΔΑΛΙΟΝ, σελ. 311· Π. ΡΟΔΟΠΟΥΛΟΥ, Ἐπιτομή, σελ. 168: «Κατὰ τὸν Γ' καὶ Δ' αἰῶνα οἱ ἀποκλειόμενοι τῆς θείας Εὐχαριστίας διήρχοντο δι' ὠρισμένων σταδίων μέχρι τῆς ἐκ νέου ἀποκαταστάσεώς των. Τὰ στάδια ταῦτα ἦσαν, τῶν «προσκλαιόντων», τῶν «ἀκρωμένων», τῶν «ὑποπιπτόντων», τῶν «συστάντων»· Κ. ΜΟΥΡΑΤΙΔΟΥ, Κανονικὸν Δίκαιον, σελ. 232: «Κατὰ τὸν τρίτον αἰῶνα οἱ ἀποκλειόμενοι τῆς θείας Εὐχαριστίας διήρχοντο δι' ὠρισμένων σταδίων μέχρι τῆς ἐκ νέου ἀποκαταστάσεώς των»· Γ. ΚΑΨΑΝΗ (ἀρχιμ.), Ποιμαντικὴ διακονία, σελ. 146: «... Ἐπὶ δὲ τῶν μετανοούντων ἡ Ἐκκλησία ἐπέβαλε τὸ ἐπιτίμιον τοῦ ἀφορισμοῦ, ἤτοι τῆς ἐπὶ τινα χρόνον, ἀνάλογον τοῦ ἀμαρτήματος καὶ τῆς ἐπιδειχθείσης μετανοίας ἀποχής ἐκ τῆς ἐκκλησιαστικῆς κοινωνίας, ἧς κέντρον ἡ θεία Εὐχαριστία, καὶ κατατάξεως εἰς τὰς διαφόρους τάξεις τῶν μετανοούντων (πρόσκλανσις, ἀκρόασις, ὑπόπτωσις, σύστασις)».

³⁰⁸ Βλ. σχετικῶς σχόλια ἀνώνυμου ερμηνευτῆ ἐπὶ του 21^{ου} καν. Ἀγκύρ., ΣΥΝΤΑΓΜΑ, τόμ. Γ', σελ. 64 – 65.

καὶ ἐν ἐνιαυτῷ συνίστασθαι τοῖς πιστοῖς· ὥστε διὰ δεκαετίας τυγχάνειν τῆς τελειώσεως, καὶ ἀξιούσθαι τῆς κοινωνίας». ³⁰⁹

Το ίδιο χρονικό διάστημα, πενταετούς ακοινωνησίας, προβλέπεται και στον αμέσως επόμενο κανόνα της τοπικής συνόδου της Αγκύρας, τον 24^ο, ο οποίος αναφέρεται στην περίπτωση εκείνων που ασπάζονται την ειδωλολατρική συνήθεια της μαγείας, χρησιμοποιώντας ανάλογες τεχνικές ή καλώντας στις οικείες τους μάντιες, προκειμένου να βοηθηθούν τάχα από τη μαγεία τους. Ο παρών κανών επιτάσσει να μην κοινωνούν οι παρεκτραπέντες αυτών των περιπτώσεων για πέντε χρόνια, γεγονός που οι ερμηνευτές των ιερών κανόνων επισημαίνουν με κατηγορηματικό τρόπο: «ὤρισαν οἱ Πατέρες ἐπὶ πενταετίαν τούτους ἐπιτιμᾶσθαι, ἤγουν ἐπὶ μὲν τρισὶν ἔτεσιν ὑποπίπτειν, ἐν δὲ δυσὶν εὐχεσθαι μετὰ τῶν πιστῶν, καὶ μετὰ ταῦτα ἀξιούσθαι τῶν θείων ἀγιασμάτων».³¹⁰ «...καὶ οὕτω μετὰ τὴν πενταετίαν μεθέξει τῆς προσφορᾶς»³¹¹. «... Τρεῖς χρόνους μὲν νὰ ὑποπίπτουν, δύο δὲ νὰ στέκωνται μαζῆ (sic) μὲ τοὺς πιστοὺς, καὶ μετὰ ταῦτα νὰ μεταλαμβάνουν».³¹²

Επιτίμιο αποχής από τη μετάληψη των θείων αγιασμάτων διακελεύει και ο 34^{ος} καν. Μ. Βασιλείου, ο οποίος αναφέρεται στις γυναίκες που υπέπεσαν στο αμάρτημα της μοιχείας. Στις περιπτώσεις αυτές το αμάρτημα μπορεί να γίνει γνωστό είτε λόγω της οικειοθελούς εξομολόγησης των ιδίων, είτε λόγω της φανέρωσης του αμαρτήματος με οποιονδήποτε άλλο τρόπο («ὀπωσοῦν»).³¹³ Ο Μ. Βασίλειος, κάνοντας χρήση

³⁰⁹ Σχόλια ανώνυμου ερμηνευτή επί του 23^{ου} καν. Αγκύρ., ΣΥΝΤΑΓΜΑ, τόμ. Γ', σελ. 66.

³¹⁰ Σχόλια Βαλσαμώνος επί του 24^{ου} καν. Αγκύρ., ΣΥΝΤΑΓΜΑ, τόμ. Γ', σελ. 67.

³¹¹ Σχόλια ανώνυμου ερμηνευτή επί του 24^{ου} καν. Αγκύρ., ΣΥΝΤΑΓΜΑ, τόμ. Γ', σελ. 68.

³¹² Ερμηνεία των συγγραφέων του Πηδαλίου επί του 24^{ου} καν. Αγκύρ., ΠΗΔΑΛΙΟΝ, σελ. 312.

³¹³ Ως έτερουσ λόγουσ αποκαλύψεωσ μοιχείασ, πέραν τῆσ εξομολογήσεωσ τῆσ ιδίασ τῆσ μοιχαλίδοσ, ο Ζωναράσ αναφέρει τῆν εικόνα μίας εγκυμονούσασ γυναίκασ ἢ μίας γυναίκασ που γέννησε κατά τῆν περίοδο που ο άνδρασ τῆσ έλειπε για μεγάλο χρονικό διάστημα από το σπίτι: «... οἶον ἐξ ὄγκου τῆσ γαστροσ, ἢ ἐκ τοκετοῦ γενομένου ἐν ἀποδημία μακρᾶ τοῦ άνδρὸσ αὐτῆσ». Βλ. σχετικῶσ σχόλια Ζωναρά επί του 34^{ου} καν. Μ.

της αρετής της διάκρισης,³¹⁴ που κατεξοχήν διέπει τόσο το κανονικό δίκαιο, όσο και την εν γένει μεταχείριση των πιστών, εκ μέρους της μητέρας Εκκλησίας, κατά το πρότυπο της θείας φιλανθρωπίας,³¹⁵ επισημαίνει την ανάγκη να μην γίνεται δημοσίως γνωστό το εν λόγω αμάρτημα, αλλά οι συγκεκριμένες γυναίκες να στέκονται μαζί με τους πιστούς «ἄνευ κοινωνίας», κατά την ώρα της θείας Λειτουργίας, «μέχρι τοῦ συμπληροῦσθαι τὸν χρόνον τῆς μετανοίας».³¹⁶ Ο Μ. Βασίλειος βεβαίως δεν παραλείπει να υπογραμμίσει ότι η επιεικής αυτή στάση της Εκκλησίας γίνεται για την προάσπιση της ίδιας της ζωής των συγκεκριμένων γυναικών,³¹⁷ «ἵνα μὴ θανάτου αἰτίαν παράσχωμεν».³¹⁸

Ο βυζαντινός κανονολόγος Ζωναράς σπεύδει να διευκρινίσει τον κίνδυνο που θα διέτρεχε η μοιχευθείσα εάν υποβαλόταν σε επιτίμιο παραμονής στις τάξεις των μετανοούντων, καθότι αυτό θα κινούσε

Βασιλείου, ΣΥΝΤΑΓΜΑ, τόμ. Δ', σελ. 177. Πρβλ. και ερμηνεία των συγγραφέων του Πηδαλίου επί του 34^{ου} καν. Μ. Βασιλείου, ΠΗΔΑΛΙΟΝ, σελ. 495.

³¹⁴ Πρβλ. Γ. ΜΑΝΤΖΑΡΙΔΗ, Ἠθικὴ Ι, σελ. 283 – 284: «... γενικότερα οἱ Πατέρες τῆς Εκκλησίας καταφεύγουν συχνὰ στὴν οἰκονομία καὶ τονίζουν τὴν ἀνάγκη ἐφαρμογῆς τῆς, ποὺ πρέπει νὰ γίνεται πάντοτε μὲ διάκριση».

³¹⁵ Πρβλ. τα αἰσιογραφικὰ χωρία «τὸ ἐπιεικὲς ὕμῶν γνωσθήτω πᾶσιν ἀνθρώποις» (Φιλιπ. 4,5) καὶ «δεῖ οὖν τὸν ἐπίσκοπον ἀνεπίληπτον εἶναι, ... νηφάλιον, σώφρονα, κόσμιον, φιλόξενον, διδακτικόν,... ἐπιεικῆ, ἄμαχον» (Α' Τιμόθ. 3, 2 – 3). Πρβλ. καὶ 3^ο καν. Πενθ., ΣΥΝΤΑΓΜΑ, τόμ. Β', σελ. 312: «...· πρὸς τοῦτο δὲ τῶν μὲν τῆς Ῥωμαίων ἀγιωτάτης ἐκκλησίας τὸν τῆς ἀκριβείας τηρηθῆναι κανόνα προτιθεμένων, τῶν δὲ ὑπὸ τὸν τῆς θεοφυλάκτου ταύτης καὶ βασιλίδος πόλεως θρόνον, τὸν τῆς φιλανθρωπίας καὶ συμπαθείας, εἰς ἓν ἀμφοτέρα μίξαντες πατρικῶς ὁμοῦ καὶ θεοφιλῶς, ὡς μήτε τὸ πρᾶον ἔκλυτον, μήτε στόφον τὸ αὐστηρὸν καταλείψομεν,...»· 29^ο καν. Πενθ., ΣΥΝΤΑΓΜΑ, τόμ. Β', σελ. 367: «...· ἴσως τηρικαῦτα, διὰ τινὰς κατὰ τοὺς τόπους προφάσεις τῆ ἐκκλησίας λυσιτελεῖς, τῶν θείων ἐκείνων Πατέρων (ενν. των Πατέρων τῆς ἐν Κερθαγένῃ τοπικῆς Συνόδου) τοιαύτη χρῆσαμένων οἰκονομία».

³¹⁶ 34^{ος} καν. Μ. Βασιλείου, ΣΥΝΤΑΓΜΑ, τόμ. Δ', σελ. 177.

³¹⁷ Περί τῆς προάσπισης τῆς ἀνθρώπινης ζωῆς, ἐκ μέρους των ἱερῶν κανόνων, ὡς υψίστου ἀγαθοῦ, βλ. καὶ 88^ο καν. Πενθ., ΣΥΝΤΑΓΜΑ, τόμ. Β', σελ. 511: «ὥστε διὰ πάντων προτιμητέαν ἠγεῖσθαι τὴν τοῦ ἀνθρώπου σωτηρίαν τε καὶ ἀπάθειαν». Πρβλ. ΕΙΡ. ΧΡΙΣΤΙΝΑΚΗ – ΓΛΑΡΟΥ, Εκκλησιαστικὸ ἐγκλημα, σελ. 248, ὅπου γίνεται λόγος γιὰ τις «εξῆς, πολὺ μεγάλης σημασίας, γενικὲς ἀρχές του Ποινικοῦ Δικαίου τῆς Εκκλησίας: α) ἡ ἀρχὴ τῆς ἀρσῆς τῆς σύγκρουσης ἐννομῶν ἀγαθῶν ὑπὲρ αὐτοῦ που ἔχει μεγαλύτερη ἀξία, με ὑψίστη σὴν πυραμίδα των βιοτικῶν ἀγαθῶν, τὴν ἀνθρώπινη ζωὴ. β) καὶ ἡ ἀρχὴ ὅτι το «σάββατον», δηλαδὴ ὁ νόμος, ἐγίνε γιὰ τὸν ἀνθρώπο καὶ ὄχι τὸ ἀντίστροφο, ἢ, ἀλλιῶς, ἡ ἀρχὴ τοῦ ἀνθρωποκεντρικοῦ χαρακτήρα των κανονικῶν διατάξεων».

³¹⁸ 34^{ος} καν. Μ. Βασιλείου, ΣΥΝΤΑΓΜΑ, τόμ. Δ', σελ. 177.

ανάλογες υποψίες στους υπολοίπους πιστούς και κυρίως στον άνδρα της, γεγονός που θα έθετε ενδεχομένως σε κίνδυνο την ίδια της τη ζωή: «... οὐ χρή δημοσιεύειν αὐτήν, ἤγουν οὐ χρή ἰστᾶν αὐτήν εἰς τοὺς τόπους τῶν ἐπιτιμιῶν, τὸν τοῦ προσκλαίοντος δηλονότι, τὸν τοῦ ἀκρωμένου, τὸν τοῦ ὑποπίπτοντος· τοῦτο γὰρ δημοσιεύειν ἐστὶ τὸ ἀμάρτημα... καὶ γενήσεται ἡ ἐπιτίμησις αὐτῇ αἰτία θανάτου· εἰ γὰρ γυνῶ τοῦτο ὁ ἀνὴρ αὐτῆς, ἴσως ἀποκτενεῖ αὐτήν... Διὰ τοῦτο παραχωρεῖται μὲν συνίστασθαι τοῖς πιστοῖς, τῆς δὲ κοινωνίας τῶν ἁγιασμάτων κωλύεται, μέχρις ἂν ὁ χρόνος τῆς μετανοίας ἐκμετρηθῇ».³¹⁹

Αντίστοιχα είναι τα σχόλια του Πατριάρχη Αντιοχείας Βαλσαμόνα, ο οποίος, μεταξύ άλλων, παραγγέλλει: «Ἐὰν γυνή τις μοιχευθεῖσα ἐξομολογήσεται τὸ ἀμάρτημα, ἢ ὅπως οὖν ἐλεγχθῆ, οὐ χρή δημοσιεύειν αὐτήν, ἤγουν ἰστᾶν εἰς τοὺς τόπους τῶν ῥηθέντων ἐπιτιμιῶν... **Παραχωρεῖται γοῦν συνίστασθαι καὶ συνεύχεσθαι τοῖς πιστοῖς, τῆς δὲ κοινωνίας τῶν ἁγιασμάτων κωλύεται, μέχρις ἂν ὁ χρόνος τῆς μετανοίας ἐκμετρηθῇ...** ἀλλ' ἐκλαβοῦ τὸ ῥῆμα τοῦ ἁγίου, εἰς τὸ μὴ γενέσθαι τὰ ἐπιτίμια αἵτια μεγάλου σκανδάλου μέσον τοῦ ἀνδρὸς καὶ τῆς γυναικὸς, ἴσως δὲ προβῆναι καὶ φόνον ἄδικον κατ' αὐτῆς».³²⁰ Μάλιστα, χαρακτηριστικό της πρόνοιας του Βαλσαμόνος για την προάσπιση της ζωῆς των συγκεκριμένων γυναικῶν, είναι το γεγονός ότι και σε άλλο σημείο των σχολίων του διερμηνεύει τη βούληση του Μ. Βασιλείου, επισημαίνοντας ότι για την αποφυγὴ κίνησης υποψιῶν των ανδρῶν τους, οι οποίες θα ἔθεταν σε κίνδυνο την ίδια τη ζωὴ των μοιχαλίδων, οι εν λόγω γυναῖκες, αν και τελούν υπό ἐπιτίμιο ἀκοινωνησίας, εἶναι φρόνιμο να λαμβάνουν ἀντίδωρο: «... Νομίζω δὲ ὅτι αἱ γυναῖκες, κἂν κωλυθῶσι τῆς μεταλήψεως τῶν ἁγιασμάτων, οὐκ ἐμποδισθήσονται λαμβάνειν κλάσμα ὑψωθέντος

³¹⁹ Σχόλια Ζωναρά ἐπὶ τοῦ 34^{ου} καν. Μ. Βασιλείου, ΣΥΝΤΑΓΜΑ, τόμ. Δ', σελ. 177.

³²⁰ Σχόλια Βαλσαμόνος ἐπὶ τοῦ 34^{ου} καν. Μ. Βασιλείου, ΣΥΝΤΑΓΜΑ, τόμ. Δ', σελ. 177 – 178.

ἄρτου, διότι ἐν διαφόροις κανόσι φησὶ ὁ ἅγιος Βασίλειος, τὰς ὀλισθησάσας γυναῖκας, καὶ διὰ τοῦτο ἐπιτιμίῳ ἀκοινωνησίας ἐκκλησιαστικῆς καθυποβληθείσας, τῆς μὲν ἀγίας μεταλήψεως ἀπαλλοτριουῖσθαι, τῆς δὲ ἐκκλησιαστικῆς συνάξεως μὴ ἀποξενουῖσθαι, ὡσπερ τοὺς ἄνδρας, ἵνα μὴ γένωνται ἐν ὑπολήψει οὐκ ἀγαθῇ, καὶ παρὰ τοῦτο θριαμβευθῶσιν. Εἰ γοῦν οὐ δοθείη αὐταῖς ἐκκλησιαζούσαις κλάσμα ἄρτου ὑψωθέντος, διαγνωσθεῖη ἐτοιμίως τὸ κακόν, δι' ὃ οὐκ ἀξιοῦνται τῆς ἀγίας μεταλήψεως, ὅπερ οὐ βούλεται ὁ ἅγιος».³²¹

Στο ἴδιο ερμηνευτικό πλαίσιο με τους Ζωναρά και Βαλσαμώνα κινεῖται και ο ανώνυμος ερμηνευτής των ιερών κανόνων, επισημαίνοντας, εν προκειμένω, τα εξής χαρακτηριστικά: «Ἀκοιῶνητον δὲ αὐτὴν μένειν προστάττουσιν οἱ Πατέρες, μετὰ τῶν πιστῶν γυναικῶν ἰσταμένην, μέχρι συμπληρώσεως τῶν χρόνων τοῦ ἐπὶ τῇ μοιχείᾳ ἀμαρτήσαντος· εἰ γὰρ μετὰ τῶν προσκλαιόντων καὶ τῶν ἀκρωμένων ταχθήσεται, ὑποπτευθήσεται τῷ ἀνδρὶ αὐτῆς, καὶ ἴσως φονευθήσεται».³²² Τὴν ἴδια θέση ασπάζονται και οἱ συγγραφεῖς του Πηδαλίου, σημειώνοντας: «... Διὰ τοῦτο λοιπὸν οἱ Πατέρες ἐπρόσταξαν, αἱ τοιαῦται γυναῖκες νὰ στέκωνται ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ μαζῇ μὲ τοὺς ἄλλους πιστοὺς, χωρὶς ὅμως καὶ νὰ μεταλαμβάνουν, ἕως ὅπου νὰ τελειώσῃ ὁ διωρισμένος καιρὸς τῆς μετανοίας των».³²³

Παράλληλα, ο Μ. Βασίλειος παραπέμπει στο επιτίμιο ἀκοινωνησίας και στον 44^ο κανόνα του, στον οποίο αναφέρεται στην περίπτωση που κάποια διακόνισσα ἐρθεῖ σε σαρκική μίξη με εἰδωλολάτρη. Ἡ συγκεκριμένη διακόνισσα «οὐ δεκτὴ ἐστὶν εἰς κοινωνίαν,

³²¹ Σχόλια Βαλσαμῶνος ἐπὶ τοῦ 10^{ου} καν. Νικολάου Κωνσταντινουπόλεως, ΣΥΝΤΑΓΜΑ, τόμ. Δ', σελ. 426.

³²² Σχόλια ανώνυμου ερμηνευτῆ ἐπὶ τοῦ 34^{ου} καν. Μ. Βασιλείου, ΣΥΝΤΑΓΜΑ, τόμ. Δ', σελ. 179.

³²³ Ερμηνεία των συγγραφέων του Πηδαλίου ἐπὶ τοῦ 34^{ου} καν. Μ. Βασιλείου, ΠΗΔΑΛΙΟΝ, σελ. 495. Πρβλ. και 33^ο καν. αἰγίου Ἰωάννου του Νηστευτοῦ, ΠΗΔΑΛΙΟΝ, σελ. 576: «Γυνὴ οὔτε λαϊκὴ, οὔτε μονάζουσα, δι' οἷονδῆποτε πταιῖσμα τῆς Ἐκκλησίας χωρίζεται, ὅτι μὴ μόνον τῆς Κοινωνίας».

*εἰς δὲ τὴν προσφορὰν δεχθήσεται τῷ ἑβδόμῳ ἔτει, δηλονότι ἐν ἀγνείᾳ ζῶσα».*³²⁴

Ο παρῶν κανόνας δέχεται μὲν τὴ διακόνισσα στὴν κοινωρία τῶν πιστῶν, ὄχι ὁμῶς καὶ στὴ μετάληψη τῶν θείων αγιασμάτων. Ἡ ἐννοία τῆς "κοινωνίας", ὡς ἀπλῆς παρουσίας μαζί με τοὺς υπολοίπους πιστοὺς κατὰ τὴν ὥρα τῆς θείας Λειτουργίας καὶ τῶν κοινῶν προσευχῶν, διερμηνεύεται με σαφήνεια ἀπὸ τὸν Ζωναρά, ὁ ὁποῖος ἐπισημαίνει: «κοινωνίαν δὲ τὴν μετὰ τῶν πιστῶν σύστασιν ἐν ταῖς εὐχαῖς ἐνταῦθα νοητέον· τῆς δὲ τῶν ἁγίων δώρων μεταλήψεως, τῷ ἑβδόμῳ ἔτει ἀξιωθήσεται. Διὰ μὲν γὰρ τὴν ἔκπτωσιν τῆς διακονίας, οὐκ εἴργεται τῶν προσευχῶν, οὐδὲ εἰς τοὺς τόπους τῶν ἐπιτιμίων καταδικάζεται».³²⁵

Κινούμενος στὴν ἴδια ἐρμηνευτικὴ γραμμὴ, ὁ Βαλσαμῶν υπογραμμίζει ὅτι «ἡ πορνεύσασα διακόνισσα, καὶ διὰ τοῦτο καθαιρεθεῖσα, οὐκ ἀφορισθήσεται ὥστε μὴ ἐκκλησιάζειν, ἀλλὰ δεχθήσεται εἰς τὴν μετὰ τῶν πιστῶν εὐχὴν καὶ στάσιν...καὶ μετὰ ἑπταετίαν μεταλαβεῖν αὐτὴν τῶν ἁγιασμάτων, πάντως ἀποστᾶσαν ἐκ τῆς πορνείας».³²⁶ Ἀντίστοιχα, οἱ συγγραφεῖς τοῦ Πηδαλίου δηλώνουν με κατηγορηματικὸ τρόπο, περὶ τῆς ἀνωτέρω διακόνισσας, πῶς «αὕτη καθαιρεθεῖσα, δέχεται μὲν εἰς κοινωνίαν, ἥτοι εἰς τὴν μετὰ τῶν πιστῶν σύστασιν καὶ συγκοινωνίαν τῶν ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ προσευχῶν, εἰς δὲ τὴν κοινωνίαν τῶν ἁγίων Μυστηρίων τότε δέχεται, ὅταν περάσουν ἑπτὰ χρόνοι, τὸ ἐπιτίμιον τῆς πορνείας τῆς, πλὴν καὶ τότε νὰ δέχεται, ἐὰν κάμη ἀποχὴν τοῦ κακοῦ καὶ ἐν σωφροσύνῃ ζῆ».³²⁷

Στους ἱερούς κανόνες τοῦ Μ. Βασιλείου μελετᾶ κανεῖς πλήθος περιπτώσεων κατὰ τις ὁποῖες προβλέπεται ἐπιτίμιο ἀποχῆς ἀπὸ τῆ

³²⁴ 44^{ος} καν. Μ. Βασιλείου, ΣΥΝΤΑΓΜΑ, τόμ. Δ', σελ. 191 – 192.

³²⁵ Σχόλια Ζωναρά ἐπὶ τοῦ 44^{ου} καν. Μ. Βασιλείου, ΣΥΝΤΑΓΜΑ, τόμ. Δ', σελ. 192.

³²⁶ Σχόλια Βαλσαμῶνος ἐπὶ τοῦ 44^{ου} καν. Μ. Βασιλείου, ΣΥΝΤΑΓΜΑ, τόμ. Δ', σελ. 192 – 193.

³²⁷ Ἐρμηνεία τῶν συγγραφέων τοῦ Πηδαλίου ἐπὶ τοῦ 44^{ου} καν. Μ. Βασιλείου, ΠΗΔΑΛΙΟΝ, σελ. 498.

μετάληψη των αχράντων μυστηρίων, ως χρόνος μετανοίας των πιστών. Πρόκειται για τα αμαρτήματα του φόνου,³²⁸ της μοιχείας,³²⁹ της πορνείας,³³⁰ της αθέτησης της υπόσχεσης παρθενίας,³³¹ της κλοπής,³³² της αρσενοκοιτίας,³³³ της κτηνοβασίας,³³⁴ της επιορκίας,³³⁵ της μαγείας – μαντείας,³³⁶ της τυμβωρυχίας,³³⁷ της αιμομιξίας,³³⁸ της σύναψης γάμου μεταξύ συγγενών με βαθμό συγγενείας απαγορευτικό για τέλεση γάμου,³³⁹ των σαρκικών αμαρτημάτων,³⁴⁰ της απόκρυψης αμαρτημάτων άλλου δράστη,³⁴¹ της αρνήσεως του Χριστού,³⁴² της πολυγαμίας,³⁴³ της βρώσεως ειδωλοθύτων³⁴⁴ και της επιορκίας.³⁴⁵

Χαρακτηριστικές, εν προκειμένω, τυγχάνουν οι επισημάνσεις του Μ. Βασιλείου περί του φοβερού αμαρτήματος του φόνου, επί του οποίου ο ίδιος διακρίνει επί μέρους περιπτώσεις.³⁴⁶ Αξιοσημείωτη είναι η περίπτωση κατά την οποία κάποιοι αντεπιτεθούν σε ληστές και τους φονεύσουν. Οι εν λόγω δράστες «ἔξω μὲν ὄντες τῆς ἐκκλησίας εἴργονται τῆς κοινωνίας τοῦ ἀγαθοῦ· κληρικοὶ δὲ ὄντες, τοῦ βαθμοῦ καθαιροῦνται· Πᾶς γὰρ, φησὶν, ὁ λαβὼν μάχαιραν, ἐν μαχαίρα ἀποθανεῖται».³⁴⁷

³²⁸ Βλ. σχετικῶς 54^ο, 55^ο, 56^ο και 57^ο καν. Μ. Βασιλείου.

³²⁹ Βλ. σχετικῶς 34^ο, 58^ο και 77^ο καν. Μ. Βασιλείου.

³³⁰ Βλ. σχετικῶς 22^ο και 59^ο καν. Μ. Βασιλείου.

³³¹ Βλ. σχετικῶς 60^ο καν. Μ. Βασιλείου.

³³² Βλ. σχετικῶς 61^ο καν. Μ. Βασιλείου.

³³³ Βλ. σχετικῶς 62^ο καν. Μ. Βασιλείου.

³³⁴ Βλ. σχετικῶς 63^ο καν. Μ. Βασιλείου.

³³⁵ Βλ. σχετικῶς 64^ο και 82^ο καν. Μ. Βασιλείου.

³³⁶ Βλ. σχετικῶς 65^ο, 72^ο και 83^ο καν. Μ. Βασιλείου.

³³⁷ Βλ. σχετικῶς 66^ο καν. Μ. Βασιλείου. Πρβλ. και 7^ο καν. Γρ. Νύσσης.

³³⁸ Βλ. σχετικῶς 67^ο και 75^ο καν. Μ. Βασιλείου.

³³⁹ Βλ. σχετικῶς 68^ο, 76^ο και 78^ο καν. Μ. Βασιλείου.

³⁴⁰ Βλ. σχετικῶς 69^ο, 70^ο και 79^ο καν. Μ. Βασιλείου.

³⁴¹ Βλ. σχετικῶς 71^ο καν. Μ. Βασιλείου.

³⁴² Βλ. σχετικῶς 73^ο καν. Μ. Βασιλείου.

³⁴³ Βλ. σχετικῶς 80^ο καν. Μ. Βασιλείου. Πρβλ. και 24^ο καν. Μ. Βασιλείου.

³⁴⁴ Βλ. σχετικῶς 81^ο καν. Μ. Βασιλείου.

³⁴⁵ Βλ. σχετικῶς 82^ο καν. Μ. Βασιλείου.

³⁴⁶ Βλ. σχετικῶς 54^ο, 55^ο, 56^ο και 57^ο καν. Μ. Βασιλείου.

³⁴⁷ 55^ος καν. Μ. Βασιλείου, ΣΥΝΤΑΓΜΑ, τόμ. Δ', σελ. 212.

Η τελευταία πρόταση του προαναφερθέντος 55^{ου} κανόνα του Μ. Βασιλείου, έχει ως έρεισμα απόσπασμα από το ευαγγέλιο του αποστόλου Ματθαίου,³⁴⁸ το οποίο ο Μ. Βασίλειος μνημονεύει, προκειμένου να υποστηρίξει τον λόγο για την επιβολή των συγκεκριμένων επιτιμίων, της αποχής από τη θεία Μετάληψη για τους λαϊκούς και της καθαιρέσεως για τους κληρικούς αντίστοιχα. Ασφαλώς οι έννοιες της «μάχαιρας» και του «θανάτου» δεν έχουν κυριολεκτική σημασία, αλλά χρησιμοποιούνται με αλληγορικό τρόπο, προκειμένου να καταδείξουν αφενός μεν τη βαρύτητα του αμαρτήματος του φόνου, αφετέρου δε τον τρόπο που η Εκκλησία μεριμνά για τη μετάνοια των δραστών αυτών των περιπτώσεων.

Άξια ιδιαίτερης αναφοράς τυγχάνει η σχετική ερμηνεία του Πατριάρχη Αντιοχείας Βαλσαμώνος, ο οποίος διερμηνεύει τη σημασία της «μάχαιρας» και του «θανάτου», υπογραμμίζοντας τη σύνδεση των συγκεκριμένων όρων με τη στέρηση συμμετοχής στη μετάληψη του Σώματος και του Αίματος του Κυρίου: «Πᾶς ὁ λαβὼν μάχαιραν, ἐν μαχαίρα ἀποθανεῖται. Μάχαιραν δὲ καὶ θάνατον ἀποκαλεῖ τὴν καθάρεισιν καὶ τὴν στέρησιν τῶν ἁγιασμάτων· τοῖς γὰρ εὖ φρονουῦσι, θανατηφόρος τιμωρία ταῦτα λογίζονται».³⁴⁹ Ανάλογη ερμηνεία εκφράζουν από την πλευρά τους, και οι συγγραφείς του Πηδαλίου, επισημαίνοντας ότι «μάχαιραν καὶ θάνατον ὀνομάζει ὁ Ἅγιος τὴν στέρησιν τῆς Κοινωνίας καὶ τὴν καθάρεισιν, ἐπειδὴ ταῦτα, κοντὰ εἰς τοὺς φρόνιμους καὶ γνωστικούς, θανατηφόρος ἀληθῶς τιμωρία λογίζονται».³⁵⁰

Τέλος, στο αμάρτημα της μοιχείας και το εξ αυτού συνεπαγόμενο επιτίμιο της μη συμμετοχής στη μετάληψη των θείων αγιασμάτων αναφέρεται και ο 87^{ος} καν. Πενθ. Ο συγκεκριμένος κανόνας μνημονεύει

³⁴⁸ Ματθ. 26, 52: «...πάντες γὰρ οἱ λαβόντες μάχαιραν ἐν μαχαίρα ἀποθανοῦνται».

³⁴⁹ Σχόλια Βαλσαμώνος ἐπὶ τοῦ 55^{ου} καν. Μ. Βασιλείου, ΣΥΝΤΑΓΜΑ, τόμ. Δ', σελ. 213.

³⁵⁰ Ερμηνεία των συγγραφέων του Πηδαλίου ἐπὶ τοῦ 5^{ου} καν. Μ. Βασιλείου, ΠΗΔΑΛΙΟΝ, σελ. 502.

τόσο τις ανάλογες θέσεις του Μ. Βασιλείου,³⁵¹ όσο και αντίστοιχα χωρία της Παλαιάς Διαθήκης.³⁵² Ο εν λόγω κανόνας προβλέπει για «τούς τοιούτους», δηλαδή τόσο για τις γυναίκες, όσο και για τους άνδρες που υπέπεσαν στο αμάρτημα της μοιχείας, να στερούνται για επτά χρόνια τη θεία Μετάληψη και αφού περάσουν από τα ανάλογα στάδια μετανοίας (των προσκλαιόντων, των ακροωμένων, των υποπιπτόντων και των συνισταμένων), «*οὕτω τῆς προσφορᾶς καταξιουῖσθαι, ἐὰν δὴ μετὰ δακρύων μετανοήσωσιν*».³⁵³

Στο σημείο αυτό άξιός ιδιαίτερης αναφοράς είναι ο τρόπος αντιμετώπισης του άνδρα τον οποίο εγκατέλειψε η γυναίκα του, χωρίς να υπάρχει λόγος μοιχείας ή πορνείας. Σύμφωνα με τον 87^ο καν. Πενθ., ο συγκεκριμένος άνδρας δεν ευθύνεται για τη συμπεριφορά της γυναίκας του και για τον λόγο αυτόν είναι άξιός συγχωρήσεως και συμμετοχής στη λατρευτική ζωή της Εκκλησίας: «*Εἰ οὖν φανῆ τοῦ ἀνδρός ἀλόγως ἀναχωρήσασα, ὁ μὲν συγγνώμης ἐστὶν ἄξιος, ἢ δὲ ἐπιτιμίων. Ἡ δὲ συγγνώμη τούτῳ πρὸς τὸ κοινωνεῖν τῇ ἐκκλησίᾳ δοθήσεται*».³⁵⁴ Με τη θέση αυτή συντάσσονται πλήρως οι ερμηνείες των Ζωναρά και Βαλσαμώνος, οι οποίοι επισημαίνουν την παντελή έλλειψη ευθύνης του εν λόγω άνδρός, υπογραμμίζοντας τα εξής: «*ὁ δὲ ἀνὴρ συγγνωμονηθήσεται, καὶ*

³⁵¹ Βλ. σχετικώς 9^ο καν. Μ. Βασιλείου, ΣΥΝΤΑΓΜΑ, τόμ. Δ', σελ. 120: «*Ἐὰν γένηται γυνὴ ἀνδρὶ ἐτέρῳ, οὐκ ἐπιστρέψει πρὸς τὸν ἄνδρα αὐτῆς, ἀλλὰ μαινομένη μianθήσεται*»· 35^ο καν. Μ. Βασιλείου, ΣΥΝΤΑΓΜΑ, τόμ. Δ', σελ. 179: «*Ἐπὶ δὲ τοῦ καταλειφθέντος ἀνδρός ὑπὸ τῆς γυναικὸς, τὴν αἰτίαν χρῆ σκοπεῖν τῆς ἐγκαταλείψεως· κὰν φανῆ ἀλόγως ἀναχωρήσασα, ὁ μὲν συγγνώμης ἐστὶν ἄξιος, ἢ δὲ ἐπιτιμίων· ἢ δὲ συγγνώμη τούτῳ πρὸς τὸ κοινωνεῖν τῇ ἐκκλησίᾳ δοθήσεται*»· 77^ο καν. Μ. Βασιλείου, ΣΥΝΤΑΓΜΑ, τόμ. Δ', σελ. 239-240: «*Ὁ μέντοι καταλιμπάνων τὴν νομίμως αὐτῷ συναφθεῖσαν γυναῖκα, καὶ ἕτερον ἀγόμενος, κατὰ τὴν τοῦ Κυρίου ἀπόφασιν, τῷ τῆς μοιχείας ὑπόκειται κρίματι*».

³⁵² Βλ. σχετικώς Ιερ. 3, 1: «*Ἐὰν ἐξαποστείλῃ ἀνὴρ τὴν γυναῖκα αὐτοῦ, καὶ ἀπέλθῃ ἀπ' αὐτοῦ καὶ γένηται ἀνδρὶ ἐτέρῳ, μὴ ἀνακάμπουσα ἀνακάμψει πρὸς αὐτὸν ἔτι; οὐ μαινομένη μianθήσεται ἢ γυνὴ ἐκείνης;*» Παρ. 18, 22: «*ὃς ἐκβάλλει γυναῖκα ἀγαθὴν, ἐκβάλλει τὰ ἀγαθὰ, ὁ δὲ κατέχων μοιχαλίδα ἄφρων καὶ ἀσεβής*».

³⁵³ 87^ο καν. Πενθ., ΣΥΝΤΑΓΜΑ, τόμ. Β', σελ. 506.

³⁵⁴ 87^ο καν. Πενθ., ΣΥΝΤΑΓΜΑ, τόμ. Β', σελ. 505.

ἀξιοθήσεται τῆς ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ κοινωνίας»³⁵⁵ και «ὁ ἀνὴρ δὲ, ὁ μὴ πταίσας συγγνώμης ἀξιοθήσεται, τουτέστιν οὐκ ἐπιτιμηθήσεται».³⁵⁶

Διαφορετική, ἐπὶ το αὐστηρότερο, εμφανίζεται ἡ ἀνάλογη θέση των συγγραφέων του Πηδαλίου, οἱ οἱποῖοι ἀν και θεωροῦν πως πράγματι ο ἐν λόγῳ ἀνδρας εἶναι ἀξίος συγχωρήσεως για τὴν παράλογη συμπεριφορὰ τῆς γυναίκας του κι ἐπομένως δύναται να στέκεται μαζί με τούς πιστούς στην Ἐκκλησία, ὠστόσο ο ἴδιος δεν δικαιούται να μεταλαμβάνει των ἀχράντων μυστηρίων. Παρ' ὅλα αὐτά, στο Πηδάλιο δεν ἀναφέρεται ο ἀκριβῆς χρονικός προσδιορισμός τῆς μη συμμετοχῆς του συγκεκριμένου ἀνδρός στη μετάληψη του Σώματος και του Αἵματος του Κυρίου: «... ὁ μὲν ἀνὴρ εἶναι συγχωρήσεως ἀξίος, ὡς ἀναίτιος τῆς ἀλόγου ταύτης ἀναχωρήσεως,... ἢ συγχώρησις δὲ ὁποῦ θέλει λάβει αὐτῆς ὁ ἀνὴρ, εἶναι τὸ νὰ στέκεται μαζί με τούς πιστούς ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ, καὶ νὰ μὴ ἀφορίζεται, ὄχι ὅμως καὶ νὰ μεταλαμβάνῃ τὰ θεῖα Μυστήρια».³⁵⁷

Πρόκειται για μία καινοτόμο θέση, σε σχέση με τῆς ἀντίστοιχες ἐρμηνείες των ἐπιφανῶν βυζαντινῶν κανονολόγων Ζωναρά και Βαλσαμώνος, ἡ οἱποῖα δεν εμφανίζει ἐπαρκῆ τεκμηρίωση οὔτε ὡς προς τον λόγο τῆς μη συμμετοχῆς του συγκεκριμένου ἀνδρα στη μετάληψη των ἀχράντων μυστηρίων, οὔτε ὡς προς το χρονικό διάστημα που διαρκεῖ αὐτὴ ἡ κατάσταση. Στην πραγματικότητα, οἱ συγγραφείς του Πηδαλίου ἐκφράζουν τὴ συγκεκριμένη θέση, διερμηνεύοντας τὴν πρόταση του 87^{ου} καν. Πενθ., ἡ οἱποῖα διακελεύει τὰ ἐξῆς: «**Ἡ δὲ συγγνώμη τούτῳ πρὸς τὸ κοινωνεῖν τῇ ἐκκλησίᾳ δοθήσεται**».³⁵⁸ Ὡστόσο, ἡ σημασία τῆς ἐκκλησιαστικῆς κοινωνίας, στην οἱποῖα ἀναφέρεται ο ἐν λόγῳ κανόνας, δεν συνάδει κατ' ἀνάγκη με τὴν ἐννοια του λεγόμενου μικροῦ ἀφορισμοῦ,

³⁵⁵ Σχόλια Ζωναρά ἐπὶ του 87^{ου} καν. Πενθ., ΣΥΝΤΑΓΜΑ, τόμ. Β', σελ. 506.

³⁵⁶ Σχόλια Βαλσαμώνος ἐπὶ του 87^{ου} καν. Πενθ., ΣΥΝΤΑΓΜΑ, τόμ. Β', σελ. 508.

³⁵⁷ Ἐρμηνεία των συγγραφέων του Πηδαλίου ἐπὶ του 87^{ου} καν. Πενθ., ΠΗΔΑΛΙΟΝ, σελ. 242 – 243.

³⁵⁸ 87^{ος} καν. Πενθ., ΣΥΝΤΑΓΜΑ, τόμ. Β', σελ. 505.

δηλαδή με το επιτίμιο της ακοινωνησίας και της μη συμμετοχής στη λατρευτική ζωή της Εκκλησίας.³⁵⁹ Ο παρών κανών παρουσιάζει το συγκαταβατικό πνεύμα της Εκκλησίας («συγγνώμη») και πιθανότατα αναφέρεται στη γενικότερη ποιμαντική δικαιοδοσία της Εκκλησίας να διαχειρίζεται τα του θεσμού της κανονικής ακρίβειας, αλλά και της αντίστοιχης κανονικής οικονομίας επί του ποιμνίου της («τῆ ἐκκλησία δοθήσεται»).

Στο σημείο αυτό είναι αδήριτη ανάγκη να επισημανθεί το γεγονός ότι η φιλόνηρωπη μητέρα Εκκλησία,³⁶⁰ έχοντας ως ακατάλυτο πρότυπο την άφατη Πατρική αγάπη και τη συνακόλουθη συγκατάβαση του Θεού προς το τελειότερο δημιούργημά Του, τον άνθρωπο, λαμβάνει πρώτιστα μέριμνα για τη σωτηρία του ανθρώπου,³⁶¹ κινούμενη πάντοτε με πνεύμα διακρίσεως και φροντίδας ενός εκάστου πιστού εκ του ποιμνίου της, εργαζόμενη ακατάπαυστα *«πρὸς ψυχῶν θεραπείαν καὶ ἰατροίαν*

³⁵⁹ Για περισσότερα στοιχεία για την έννοια του λεγόμενου "μικρού αφορισμού" και αντίστοιχα για εκείνη του "μεγάλου αφορισμού", βλ. ΣΠ. ΤΡΩΙΑΝΟΥ, *Παραδόσεις*, σελ. 417: «*Ἡ συνηθέστερη ποινή πού ἀφορᾷ σ' ὅλα τὰ μέλη τῆς Ἐκκλησίας εἶναι ὁ ἀφορισμός. Ὁ ὄρος ὁμως αὐτός δέν ἔχει πάντα τὸ ἴδιο περιεχόμενο. Ἀπὸ τῆ μιᾶ μεριά σημαίνει τὸν ἀποκλεισμό ἀπὸ τὶς ἱερὲς τελετὲς καί, κυρίως, τὴ στέρηση τῆς θείας κοινωνίας, ὅποτε φέρει τὸν εἰδικότερο χαρακτηρισμὸ «μικρὸς ἀφορισμός», καὶ ἀπὸ τὴν ἄλλη σημαίνει τὴν ὀλοκληρωτικὴ ἀποκοπή ἀπὸ τὸ σῶμα τῆς Ἐκκλησίας καὶ τὴν ἀποβολὴ τῆς ιδιότητος τοῦ μέλους τῆς. Μὲ τὴ δεύτερη αὐτὴ σημασία ὀνομάζεται «μεγάλος ἀφορισμός» ἢ «ἀνάθεμα»».*

³⁶⁰ Ως παράδειγμα του πνεύματος φιλανθρωπίας που διέπει τους ιερούς κανόνες βλ. 21^ο καν. Αγκύρ., ΣΥΝΤΑΓΜΑ, τόμ. Γ', σελ. 63: «*Φιλανθρωπότερον δέ τι εὐρόντες, ὠρίσαμεν...*». Πρβλ. και 12^ο καν. Α', ΣΥΝΤΑΓΜΑ, τόμ. Β', σελ. 141: «... *τοῦ ἐξεῖναι τῷ ἐπισκόπῳ καὶ φιλανθρωπότερόν τι περὶ αὐτῶν βουλευσασθαι*». 74^ο καν. Μ. Βασιλείου, ΣΥΝΤΑΓΜΑ, τόμ. Δ', σελ. 235-236: «... *ὁ πιστευθεὶς παρὰ τῆς τοῦ Θεοῦ φιλανθρωπίας λύειν, καὶ δεσμεῖν, εἰ φιλανθρωπότερος γένοιτο, τὸ ὑπερβάλλον τῆς ἐξομολογήσεως ὀρῶν τοῦ ἡμαρτηκότος, εἰς τὸ ἐλαττώσαι τὸν χρόνον τῶν ἐπιτιμίων, οὐκ ἔσται καταγνώσεως ἄξιος· τῆς ἐν ταῖς Γραφαῖς ἱστορίας γνωριζούσης ἡμῖν, τοὺς μετὰ μείζονος πόνου ἐξομολογουμένους, ταχέως τὴν τοῦ Θεοῦ φιλανθρωπίαν καταλαμβάνειν*».

³⁶¹ Πρβλ. Γ. ΚΟΝΙΔΑΡΗ, *Ἡ διαμόρφωσις τῆς Καθολικῆς Ἐκκλησίας*, σελ. 24: «*Ἡ Ἐκκλησία ἐνεφανίζετο, καὶ ἐμφανίζεται πάντοτε, ὡς ἴδρυμα ἔχον σκοπὸν τὴν παγκόσμιον σωτηρίαν*». L. WELCH, *Christology and Eucharist*, σελ. 130, όπου μεταξύ άλλων σημειώνονται και τα εξής χαρακτηριστικά: «... *the historical revelation and salvation in Christ and the worship of the Church where this salvation is encountered*».

παθῶν».³⁶² Έτσι, η Εκκλησία, ως ταμειούχος της θείας Χάριτος, δεν εστιάζει τη μέριμνά της στην τιμωρία των πιστών για τα αμαρτήματα που έχουν τελέσει,³⁶³ αλλά στη φροντίδα των πνευματικών πληγών που επιφέρει ο εφάμαρτος τρόπος ζωής και στην επαναφορά των πιστών στον ενάρετο βίο, μέσω της συνειδητοποίησης του σφάλματος, της ειλικρινούς μετανοίας και τελικά της επανόρθωσης στη σωτήρια οδό της κατά Χριστόν ζωής.³⁶⁴

Δεκάδες είναι οι ιεροί κανόνες που καταδεικνύουν το πνεύμα διακρίσεως του πνευματικού πατρός έναντι του μετανοούντος πιστού, όπως αυτό εκφράζεται απερίφραστα από τον 102^ο καν. Πενθ., ο οποίος

³⁶² 2^{ος} καν. Πενθ., ΣΥΝΤΑΓΜΑ, τόμ. Β', σελ. 308. Πρβλ. και Β. ΓΙΑΝΝΟΠΟΥΛΟΥ, Οικουμενικές Σύνοδοι, σελ. 263: «... Εξέδωσε δέ (ενν. η Πενθέκτη Οικουμενική Σύνοδος) 102 κανόνες, τήν πιστή τήρησιν τῶν ὁποίων (συμπεριλαμβανομένων καί ἐκείνων πού ἡ ἴδια ἐπικύρωσε) θεωροῦσε ἀπολύτως ἀναγκαία «πρός ψυχῶν θεραπείαν καί ἰατροίαν παθῶν». Ἐπιθυμία καί μέριμνά της ἦταν ὁ καθόλου ἐκκλησιαστικός, οἰκογενειακός καί ἀτομικός βίος τῶν Χριστιανῶν νά εἶναι, ὅπως ἀρμόζει «εἰς περιούσιον λαόν», τοῦ ὁποίου «τό πολίτευμα ἐν οὐρανοῖς ὑπάρχει»» ΧΡΗΣ. ΠΑΠΑΘΑΝΑΣΙΟΥ, Μελετήματα, σελ. 29: «Αναλύοντας περαιτέρω τόν 2ο κανόνα παρατηροῦμε τά ἑξῆς: Στίς πρώτες γραμμές διαφαίνεται σαφέστατα ὁ γενικότερος σκοπός τῆς ὑπάρξεως τῶν κανόνων στόν ἐκκλησιαστικό χῶρο. Οἱ κανόνες, δηλαδή, θεσπίστηκαν ἀπό τήν ἴδια τήν Ἐκκλησία «πρός ψυχῶν θεραπείαν καί ἰατροίαν παθῶν». Δέν εἶναι δηλαδή διαταγές ἢ νόμοι πού ἐξηπηρετοῦν (sic) τήν ἐξωτερική συμπεριφορά τῶν ἀνθρώπων καί πολιτῶν μιᾶς κοινωνίας, ἀλλά εἶναι ἡ πρακτική θεολογία, ἡ ζωντανή ἔκφραση τῆς πίστεως πού βοηθοῦν στήν ἐπίγνωση τῆς ἀμαρτωλότητος καί ὁδηγοῦν εἰς μετάνοια. Συνεπῶς εἶναι ποιμαντικός καί σωτηριολογικός ὁ σκοπός τῶν ἱερῶν κανόνων» 88^ο καν. Πενθ., ΣΥΝΤΑΓΜΑ, τόμ. Β', σελ. 511: «τό γάρ σάββατον διὰ τόν ἄνθρωπον γενέσθαι ἐκδιδασκόμεθα· ὥστε διὰ πάντων προτιμητέαν ἡγεῖσθαι τήν τοῦ ἀνθρώπου σωτηρίαν τε καί ἀπάθειαν». Για περισσότερα στοιχεία περί της αξίας των αγαθών της "σωτηρίας" και της "ἀπάθειας" του ανθρώπου, σύμφωνα με τον 88^ο καν. Πενθ., βλ. ΕΙΡ. ΧΡΙΣΤΙΝΑΚΗ – ΓΛΑΡΟΥ, Εκκλησιαστικό ἔγκλημα, σελ. 248 – 251.

³⁶³ Πρβλ. ΜΑΤΘΑΙΟΥ ΤΟΥ ΒΛΑΣΤΑΡΗ, Σύνταγμα κατά στοιχείων Σ', κεφάλαιον ΙΒ', Περὶ σχισματικῶν, ΣΥΝΤΑΓΜΑ, τόμ. ΣΤ', σελ. 451: «... ἐπιτιμῶν γὰρ μόνον ἐφείται τοῖς ἐπισκόποις, ἀλλ' οὐχὶ καὶ τιμωρεῖσθαι τοὺς πταίοντας».

³⁶⁴ Ἐν προκειμένῳ, ὁ ἅγιος Ἰωάννης ὁ Χρυσόστομος, στον περί ιερωσύνης λόγο του, παρουσιάζει με κρυστάλλινο τρόπο το φιλάνθρωπο πρίσμα με το οποίο η μητέρα Εκκλησία θεωρεί και περαιτέρω νουθετεί τους πεπτωκότες – αμαρτάνοντες πιστούς, λαμβάνοντας υπόψη τη διάθεση των ίδιων των μετανοούντων και εφαρμόζοντας εξαιρετικά διακριτικό χειρισμό ως προς την επιβολή του ανάλογου επιτιμίου, προς αποφυγή χειρότερων δεινών: «Οὐ γὰρ ἀπλῶς πρὸς τὸ τῶν παραπτωμάτων μέτρον δεῖ καὶ τὴν ἐπιτιμίαν ἐπάγειν, ἀλλὰ καὶ τῆς τῶν ἀμαρτανόντων στοχάζεσθαι προαιρέσεως, μήποτε ῥάψαι τὸ διεῖργωγὸς βουλόμενος χεῖρον τὸ σχίσμα ποιήσης, καὶ ἀνορθῶσαι τὸ καταπεπτωκὸς σπουδάζων μείζονα ἐργάση τὴν πτώσιν» (ΙΩΑΝΝΟΥ ΤΟΥ ΧΡΥΣΟΣΤΟΜΟΥ, Περὶ ἱερωσύνης, Λόγος Δεύτερος, PG τόμ. 48, στ. 635).

συνιστά έναν πραγματικό αδάμαντα στο ζήτημα της απονομής της εκκλησιαστικής δικαιοσύνης και της συνακόλουθης χρήσης επιτιμίων, στα πλαίσια πάντοτε της σωτηρίας των πιστών:³⁶⁵ «Δεῖ δὲ τοὺς ἐξουσίαν λύειν καὶ δεσμεῖν παρὰ Θεοῦ λαβόντας, σκοπεῖν τὴν τῆς ἁμαρτίας ποιότητα, καὶ τὴν τοῦ ἡμαρτηκότος πρὸς ἐπιστροφὴν ἐτοιμότητα, καὶ οὕτω κατάλληλον τὴν θεραπείαν προσάγειν τῷ ἀρρώστῳ, ἵνα μὴ, τῇ ἀμετρίᾳ καθ' ἑκάτερον χρώμενος, ἀποσφαλεῖ πρὸς τὴν σωτηρίαν τοῦ κάμνοντος... Ὡστε τὸν τὴν ἰατρικὴν ἐν Πνεύματι ἐπιστήμην ἐπιδεικνύμενον, πρότερον χρή τὴν τοῦ ἡμαρτηκότος διάθεσιν ἐπισκέπτεσθαι,... καὶ οὕτω τὸν ἔλεον κατ' ἀξίαν ἐπιμετρεῖν. Πᾶς γὰρ λόγος Θεῶ καὶ τῷ τὴν ποιμαντικὴν ἐγχειρισθέντι ἡγεμονίαν, τὸ πλανώμενον πρόβατον ἐπαναγαγεῖν, καὶ τρωθὲν ὑπὸ τοῦ ὄφεως ἐξιάσασθαι, καὶ μήτε κατὰ κρημνῶν ὠθῆσαι τῆς ἀπογνώσεως, μήτε τὸν χαλινὸν ὑπενδουῖναι πρὸς τὴν τοῦ βίου ἔκλυσίν τε καὶ καταφρόνησιν· ἀλλ' ἐνὶ γε τρόπῳ πάντως, εἴτε διὰ τῶν ἀυστηροτέρων τε καὶ στυφόντων, εἴτε διὰ τῶν ἀπαλωτέρων τε καὶ πραοτέρων φαρμάκων, κατὰ τοῦ πάθους στήναι, καὶ πρὸς συνούλωσιν τοῦ ἔλκους ἀνταγωνίσασθαι, τοὺς τῆς μετανοίας καρποὺς δοκιμάζοντι, καὶ οἰκονομοῦντι σοφῶς τὸν πρὸς τὴν ἄνω λαμπροφορίαν καλούμενον ἄνθρωπον».³⁶⁶

Ειδικότερα, ως προς την επιβολή των επιτιμίων που προβλέπονται από τους ιερούς κανόνες, η Εκκλησία, δια των επισκόπων και κατ'

³⁶⁵ Πρβλ. Π. ΧΡΙΣΤΙΝΑΚΗ, *Απόπειρα*, σελ. 445 – 446: «Ἀληθῆς "ἀδάμας" εἰς τὴν οὐσιαστικὴν ἀπονομήν τῆς ἐκκλησιαστικῆς δικαιοσύνης, καθ' ἡμᾶς δὲ καὶ τοῦ δικαίου ἐν γένει, εἶναι ὁ 102 κανὼν τῆς Πενθέκτης Οἰκουμενικῆς Συνόδου. Φρονοῦμεν ὅτι δέν θά ἦτο τολμηρόν νά ὑποστηρίζωμεν ὅτι ἀποτελεῖ πρότυπον διατάξεως εἰς τὸν χῶρον τῆς ἀπονομῆς τῆς ἐκκλησιαστικῆς δικαιοσύνης».

³⁶⁶ 102^{ος} καν. Πενθ., ΣΥΝΤΑΓΜΑ, τόμ. Β', σελ. 549 – 550. Πρβλ. Π. ΧΡΗΣΤΟΥ, Μ. Βασίλειος, σελ. 176: «... ἡ διάρκεια καὶ τὸ εἶδος τοῦ ἐπιτιμίου πρέπει νά ὀρίζωνται ἀπὸ τοὺς προεστῶτας ἀναλόγως μὲ τὴν βαρύτητα τοῦ ἁμαρτήματος, τὴν κατάστασιν τῆς ψυχῆς καὶ τὴν εὐρωστίαν τοῦ σώματος». Για περισσότερα στοιχεία σχετικά με την ἀνάλυση καὶ τὴν ἐρμηνεία τοῦ 102^{ου}, ιδιαίτερα ως πρὸς τις ἐξ αὐτοῦ παροβαλλόμενες ποιμαντικὲς ἀρχές, βλ. Γ. ΚΑΨΑΝΗ (ἀρχιμ.), *Ποιμαντικὴ διακονία*, σελ. 151 – 153.

επέκταση των ιερέων που ενεργούν ως πνευματικοί πατέρες,³⁶⁷ επαγρουπνά, επισκοπώντας επί της μετάνοιας των πνευματικών της τέκνων. Αυτό, μάλιστα, συμβαίνει κατά τρόπο ώστε, εφόσον ο πνευματικός πατέρας το θεωρεί ωφέλιμο, να συντέμνει (ή πολύ σπανιότερα να επεκτείνει) το χρονικό διάστημα του επιβληθέντος επιτιμίου,³⁶⁸ ενισχύοντας το έργο της σωτηρίας των πιστών, το οποίο ακριβώς υπηρετούν οι ιεροί κανόνες.³⁶⁹

³⁶⁷ Πρβλ. ΚΟΤΣΩΝΗ Ι. (αρχιμ. -και μετέπειτα Αρχιεπισκόπου Αθηνών-), *Εκκλησιαστική Οικονομία*, σελ. 218 – 219: «Κατὰ τὸν ΜΓ' Κανόνα τῆς ἐν Καρθαγένῃ Συνόδου, ὁ ὁποῖος διὰ τῆς ἐπικυρώσεώς του ὑπὸ τῆς ΣΤ' Οἰκουμενικῆς ἔχει λάβει καθολικὸν κύρος, ἢ προσδοχὴ τῶν μετανοούντων ἀνήκει εἰς τὸν Ἐπίσκοπον, ἐν τούτοις τὸ ἀποκλειστικὸν τοῦτο δικαίωμα τοῦ Ἐπισκόπου ἔχει «κατ' οἰκονομίαν» μεταβιβασθῆ εἰς τινὰς μὲν Ὀρθοδόξους Ἐκκλησίας καὶ ἄνευ εἰδικῆς ἐντολῆς, ἀλλὰ κατὰ τρόπον αὐτονόητον εἰς πάντας τοὺς πρεσβυτέρους, εἰς ἄλλας δέ, ἐν αἷς καὶ ἡ Ἐκκλησία τῆς Ἑλλάδος, μεταβιβάζεται τοῦτο κατόπιν εἰδικοῦ Ἐνταλτηρίου Γράμματος τοῦ Ἐπισκόπου εἰς ἐκείνους ἐκ τῶν πρεσβυτέρων, οἱ ὅποιοι θεωροῦνται ὡς κατάλληλοι, ἵνα ἀσκῆσουν τὸ διακόνημα τοῦτο».

³⁶⁸ Πρβλ. ΜΑΤΘΑΙΟΥ ΤΟΥ ΒΛΑΣΤΑΡΗ, *Σύνταγμα κατὰ στοιχείον Μ', κεφάλαιον Ζ', Ὅτι κατὰ τὴν τῶν μετανοούντων διάθεσιν ἔξεστι τῷ ἐπισκόπῳ ἢ ἀνιέναι, ἢ ἐπιτεῖναι τούτοις τὰ ἐπιτίμια*, ΣΥΝΤΑΓΜΑ, τόμ. ΣΤ', σελ. 364 – 369· Β. ΦΕΙΔΑ, *Προϋποθέσεις ἐρμηνείας τῶν ἱερῶν Κανόνων*, σελ. 54: «Κατὰ τὴν ἐρμηνείαν τῶν ἰ. κανόνων, καὶ δὴ τῶν ὁμοειδῶν, δέον νὰ γίνῃ διάκρισις μεταξὺ τῶν κανόνων ἐκείνων, οἵτινες στιγματίζουν κανονικὸν τι παράπτωμα ἐν τῇ διαπράξει αὐτοῦ (αἵρεσις, σχίσμα, φατρία, παρασυναγωγή, ἐσφαλμένη ἠθικὴ διδασκαλία) καὶ ἐκείνων, οἵτινες ἀποσκοποῦν εἰς τὸν καθορισμὸν τῶν κανονικῶν προϋποθέσεων διὰ τὴν ἐπιστροφὴν τούτων μετανοούντων εἰς τοὺς κόλπους τῆς Ἐκκλησίας. Εἰς μὲν τοὺς πρώτους ἐφαρμόζεται ἡ ἀκρίβεια καὶ προβάλλονται αὐστηραὶ ποιναὶ κατὰ τῶν θιγόντων τὴν ἐνότητα τῆς Ἐκκλησίας, εἰς δὲ τοὺς δευτέρους ἀσκεῖται ἡ οἰκονομία πρὸς ἐνίσχυσιν τῆς ἐνότητος καὶ διὰ τῆς παροχῆς τῶν ἀγιαστικῶν μέσων τῆς Ἐκκλησίας σωτηρίαν τῶν μετανοούντων. Ἐν τῇ ἐννοίᾳ ταύτῃ ἡ μὲν ἀκρίβεια ἐκφράζει τὴν φύσιν καὶ τὴν οὐσίαν τοῦ μυστηρίου τῆς Ἐκκλησίας, ἡ δὲ οἰκονομία ἀποτελεῖ τὴν εἰδικὴν ποιμαντικὴν ἐφαρμογὴν τοῦ μυστηρίου τῆς Ἐκκλησίας εἰς τὰς καθ' ἕκαστον περιπτώσεις».

³⁶⁹ Στο σημεῖο αὐτὸ ἀξία ιδιαίτερης μνείας εἶναι ἀντίστοιχη ἀναφορὰ τοῦ ἀγίου Κυρίλλου Ἀλεξανδρείας, ὁ ὁποῖος σε ἐπιστολὴ του περιγράφει με γλαφυρὸ τρόπο μία σκηνὴ ἀπὸ τὴν ζωὴν τῶν ναυτικῶν, προκειμένου νὰ τὴν παραλληλίσῃ με τὴν ἐφαρμογὴ τῆς ἐκκλησιαστικῆς οἰκονομίας καὶ τὸν τρόπον πὺν ἐφαρμόζεται ἡ ἐν λόγῳ οἰκονομία, στο πλαίσιο τῆς τελικῆς σωτηρίας τῶν αμαρτησάντων πιστῶν: «... Τὸ μὲν εὐτόνον εἰς εὐλάβειαν τῆς σῆς θεοσεβείας οὐ νῦν ἔγνω, ἀλλ' ἤδεν ἐκ πάλαι, καὶ ἐπαινω γε σφόδρα, μετὰ τοιαύτης ἀκριβείας θέλουσαν ζῆν. Ἄλλ' αἱ οἰκονομίαι τῶν πραγμάτων ἔσθ' ὅτε παραβιάζονται βραχὺ τοῦ δέοντος ἔξω φέρεσθαί τινες· ἵνα τι μείζον κερδάνωσιν. Ὡσπερ γὰρ οἱ τὴν θάλασσαν ναυτιλλόμενοι, χειμῶνος ἐπικειμένον καὶ κινδυνευούσης τῆς νεῶς, ἀλύνοντες ἀποφορτίζονται τινὰ ὑπὲρ τοῦ σῶσαι τὰ λοιπά· οὕτως καὶ ἡμεῖς ἐν τοῖς πράγμασιν, ὅταν μὴ ἐξῆ τὸ λίαν ἀκριβὲς ἀποσώζειν, παρορῶμέν τινὰ, ἵνα μὴ τοῦ παντὸς πάθωμεν ζημίαν» (ΚΥΡΙΛΛΟΥ ΑΛΕΞΑΝΔΡΕΙΑΣ, *Ἐπιστολὴ 46, Περὶ τοῦ δεῖν παρορᾶν τὴν τῆς ἀκριβείας μείζονος ἕνεκα κατορθώματος*, PG τόμ. 77, στ. 320 AB). Πρβλ. Π. ΧΡΙΣΤΙΝΑΚΗ, *Ἀπόπειρα*, σελ. 449: «... Ἔσχατον, λοιπόν, τέλος τοῦ δικάζοντος ἢ σωτηρία τοῦ ἀμαρτήσαντος δράστου»· Β. ΦΕΙΔΑ, *Προϋποθέσεις ἐρμηνείας τῶν ἱερῶν Κανόνων*,

Εν προκειμένω, οι επισημάνσεις του Πατριάρχη Αντιοχείας Βαλσαμώνος δεν αφήνουν το παραμικρό περιθώριο παρανοήσεως: «Πρόσχες δὲ, ὅτι πανταχοῦ οἱ Πατέρες τὴν καθαρὰν μετάνοιαν ἐπὶ τῶν ψυχικῶν σφαλμάτων ἀπαιτοῦσι· διὰ γὰρ τοῦτο καὶ ἐξεχώρησαν τοῖς κατὰ τόπον ἐπισκόποις, αὖξειν καὶ μειοῦν τὰ ἐπιτίμια, πρὸς τὴν τοῦ ἐπιτιμωμένου κατάνυξιν».³⁷⁰

Ἡ σύντμηση τῆς χρονικῆς διάρκειας τοῦ ἐπιτιμίου, λόγω τῆς ἐκδηλῆς εσωτερικῆς συντριβῆς καὶ τῆς ελικρινοῦς μετανοίας τῶν πιστῶν,³⁷¹ τυγχάνει σημεῖο ἀναφορᾶς πολλῶν ἱερῶν κανόνων.³⁷² Στον

σελ. 15: «... Εἰς τὸν ὑπέρτατον τοῦτον σκοπὸν τῆς ἐν Χριστῷ σωτηρίας ἀποβλέπουν οἱ κανόνες οὐ μόνον τῶν Οἰκουμενικῶν, ἀλλὰ καὶ τῶν τοπικῶν συνόδων καὶ τῶν μεγάλων ἐκκλησιαστικῶν πατέρων, ὡς καὶ ἡ καθ' ὅλου οὕτως εἰπεῖν κανονικὴ τῆς Ἐκκλησίας παράδοσις». ΕΙΡ. ΧΡΙΣΤΙΝΑΚΗ – ΓΛΑΡΟΥ, Μετουσίωση, σελ. 42: «Οἱ οἱ κανόνες δικαίου τῆς Ὀρθόδοξης Ἐκκλησίας ἔχουν ἓναν περαιτέρω τελικὸ σκοπὸ: τὴ σωτηρία τῆς ψυχῆς τῶν ἀνθρώπων». ΤΗΣ ΙΔΙΑΣ, Ἐκκλησιαστικὸ ἐγκλημα, σελ. 266: «... ο σκοπὸς κάθε ποινικοῦ κανόνα δικαίου τῆς Ἐκκλησίας εἶναι ἡ σωτηρία τῆς ψυχῆς τοῦ ἀνθρώπου... Σωτηρία τῆς ψυχῆς καὶ σκοπὸς τοῦ νόμου ταυτίζονται στο δίκαιο τῶν ἱερῶν κανόνων». Γ. ΚΑΨΑΝΗ (ἀρχιμ.), Ποιμαντικὴ διακονία, σελ. 58: «Ἡ σωτηριολογικὴ θεώρησις τοῦ Μυστηρίου τῆς Ἐκκλησίας συνεπάγεται καὶ τὴν σωτηριολογικὴν καὶ ὡς ἐκ τούτου ποιμαντικὴν θεώρησιν πάντων τῶν λειτουργιῶν καὶ τῶν θεσμῶν τῆς Ἐκκλησίας. Πᾶν ὅτι τελεῖται εἰς τὴν Ἐκκλησίαν, ἀποβλέπει εἰς τὴν σωτηρίαν τοῦ ἀνθρώπου καὶ δι' αὐτὸ ἔχει ποιμαντικὸν χαρακτήρα. Ποιμαντικὴ καὶ σωτηριολογία εἶναι ἀδύνατον νὰ διαχωρισθοῦν ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ. Μόνον μὴ σωτηριολογικὴ θεώρησις τῆς Ἐκκλησίας ἐπιτρέπει καὶ τὴν ἐξέτασιν τῶν ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ θεσμῶν ἀνεξαρτήτως τῆς ποιμαντικῆς τῶν διαστάσεως. Ἐν τῷ πνεύματι τούτῳ δέον νὰ θεωροῦνται καὶ οἱ ἰ. Κανόνες τῆς Ἐκκλησίας». ΚΟΤΣΩΝΗ Ι. (ἀρχιμ. -καὶ μετέπειτα Ἀρχιεπισκόπου Ἀθηνῶν-), Ἐκκλησιαστικὴ Οἰκονομία, σελ. 32 – 33: «Συνεπῶς, σκοπὸς, κατ' ἐξοχὴν, τῶν «κατ' οἰκονομίαν» μέτρων πρέπει νὰ εἶναι ἡ ψυχικὴ ὠφέλεια καὶ σωτηρία τόσον ἐκείνων ὑπὲρ ὧν ταῦτα λαμβάνονται, ὅσον καὶ γενικώτερον πάντων τῶν πιστῶν. Ἄλλαις λέξεσιν, ὁ σκοπὸς τῆς «ἐκκλησιαστικῆς οἰκονομίας» πρέπει νὰ συμπίπτῃ πρὸς τὸν τῆς Ἐκκλησίας, ἥτοι πρέπει νὰ εἶναι ἡ διασφάλισις τῆς σωτηρίας πάντων ἐκείνων «ὑπὲρ ὧν Χριστὸς ἀπέθανε»».

³⁷⁰ Σχόλια Βαλσαμώνος ἐπὶ τοῦ 87^{ου} καν. Πενθ., ΣΥΝΤΑΓΜΑ, τόμ. Β', σελ. 510.

³⁷¹ Βλ. σχόλια Ζωναρά ἐπὶ τοῦ 45^{ου} (52^{ου} / 53^{ου}) καν. Καρθ., ΣΥΝΤΑΓΜΑ, τόμ. Γ', σελ. 415: «...· λύεται γὰρ τοῦ δεσμοῦ ὁ ἐπιτιμηθεὶς, ὅτε συνίδῃ ὁ δεσμήσας αὐτὸν ὡς καταλλαγέντος αὐτῷ τοῦ Θεοῦ διὰ τῆς μετανοίας». σχόλια Βαλσαμώνος ἐπὶ τοῦ 45^{ου} (52^{ου} / 53^{ου}) καν. Καρθ., ΣΥΝΤΑΓΜΑ, τόμ. Γ', σελ. 415: «... Φασὶ γοῦν οἱ Πατέρες, πάντας τοὺς τὰ τοιαῦτα ἀμαρτάνοντας, καὶ ἀδιαφόρως ζῶντας, ἀλλὰ μὴν καὶ τοὺς ἀποστάτας, τουτέστι, τοὺς ἀρνησαμένους τὸν Χριστιανισμόν, ἐπιστρέφοντας πρὸς Θεόν, ἥτοι μετανοοῦντας, μὴ ἀποπέμπεσθαι, ἀλλὰ διδόναι αὐτοῖς χάριν, ἥγουν ἄφεσιν τῶν ἀμαρτιῶν, καὶ καταλλαγὴν, ἥτοι λύσιν τῶν ἐπιτιμιῶν». σχόλια ἀνωτύμου ερμηνευτῆ ἐπὶ τοῦ 45^{ου} (52^{ου} / 53^{ου}) καν. Καρθ., ΣΥΝΤΑΓΜΑ, τόμ. Γ', σελ. 415: «Πᾶς δὲ ἀμαρτάνων, καὶ μετανοῶν, δεκτὸς εἰς μετάνοιαν, κἂν σκηνικός ἐστί, κἂν μῖμος, κἂν οἰονδήτινα ἕτερον μετερχόμενος βίον». ερμηνεία τῶν συγγραφέων τοῦ Πηδαλίου ἐπὶ τοῦ 53^{ου} καν. Καρθ.,

ΠΗΔΑΛΙΟΝ, σελ. 398: «... ὁ Ἀρχιερεὺς, ἢ ὁ Πνευματικὸς, ὅταν αὐτοὶ μετανοοῦν καὶ ἐπιστρέφουν πρὸς τὸν Θεόν, ἀλλ' ὅλους ἐπίσης δεχόμενος, νὰ δίδῃ εἰς αὐτοὺς καὶ χάριν, δηλαδὴ ἄφεσιν ἁμαρτιῶν, τὴν χάριτι δεδομένην Θεοῦ, καὶ καταλλαγὴν, ἥτοι λύσιν τῶν ἀρμοδιῶν ἐπιτιμιῶν αὐτοῖς, διὰ τῶν ὁποίων φιλιόνηται [sic] ὁ Θεὸς μετ' αὐτούς». Πρβλ. καὶ Β. ΑΡΧΟΝΤΩΝΗ (ἀρχιμ., νῦν Οἰκουμενικοῦ Πατριάρχου), Περὶ τὴν κωδικοποίησιν τῶν ἱ. Κανόνων, σελ. 31: «Ὅτι οἱ κανόνες εἶναι ἐπιδεκτικοὶ τροποποιήσεως ἢ ἀκόμη καὶ τελείας ἄρσεως τῆς ἰσχύος αὐτῶν μαρτυρεῖται οὐ μόνον ὑπὸ διαφορῶν ἐκκλησιαστικῶν ἀνδρῶν - ἀρχαιοτέρων καὶ νεωτέρων, Ανατολικῶν καὶ Δυτικῶν-, ἀλλὰ καὶ ὑπὸ τῆς πράξεως αὐτῆς τῆς Ἐκκλησίας, κυριαρχεῖ δ' ἡ τοιαύτη ἀντίληψις ἀπ' ἀρχῆς ἐν τῇ ἀνελιξεί ὀλοκλήρου τῆς ἱστορίας τοῦ Ἐκκλησιαστικοῦ Δικαίου».

³⁷² Βλ. σχετικῶς 5^ο καν. Αγκύρ., ΣΥΝΤΑΓΜΑ, τόμ. Γ', σελ. 31 – 32: «... Τοὺς δὲ ἐπισκόπους ἐξουσίαν ἔχειν τὸν τρόπον τῆς ἐπιστροφῆς δοκιμάσαντας, φιλανθρωπεύεσθαι... Πρὸ πάντων δὲ, καὶ ὁ προάγων βίος, καὶ ὁ μετὰ ταῦτα, ἐξεταζέσθω, καὶ οὕτως ἢ φιλανθρωπία ἐπιμετρεῖσθω»· 7^ο καν. Αγκύρ., ΣΥΝΤΑΓΜΑ, τόμ. Γ', σελ. 35 – 36: «... τὸ δὲ, εἰ χρὴ μετὰ προσφορᾶς ἕκαστον, τῶν ἐπισκόπων ἐστὶ δοκιμάσαι, καὶ τὸν ἄλλον βίον ἐφ' ἑκάστου ἐξετάσαι»· 9^ο καν. Αγκύρ., ΣΥΝΤΑΓΜΑ, τόμ. Γ', σελ. 38: «... ἐν μὲν τοιούτῳ τῷ χρόνῳ, καὶ τὸν ἄλλον αὐτῶν ἐπιτηρεῖσθαι βίον»· 16^ο καν. Αγκύρ., ΣΥΝΤΑΓΜΑ, τόμ. Γ', σελ. 53: «... Ἐξεταζέσθω δὲ αὐτῶν καὶ ὁ ἐν τῇ ὑποπτώσει βίος, καὶ οὕτω τυγχανέτωσαν τῆς φιλανθρωπίας»· 12^ο καν. Α', ΣΥΝΤΑΓΜΑ, τόμ. Β', σελ. 140: «... Ἐφ' ἅπασι δὲ τούτοις, προσήκει ἐξετάζειν τὴν προαίρεσιν καὶ τὸ εἶδος τῆς μετανοίας»· 2^ο καν. Λαοδ., ΣΥΝΤΑΓΜΑ, τόμ. Γ', σελ. 173: «Περὶ τοῦ τοὺς ἐξαμαρτάνοντας ἐν διαφοροῖς πταισμάσι, καὶ προσκαρτεροῦντας τῇ προσευχῇ τῆς ἐξομολογήσεως καὶ μετανοίας, καὶ τὴν ἀποστροφὴν τῶν κακῶν τελείαν ποιουμένους, κατὰ τὴν ἀναλογίαν τοῦ πταισματος, καιροῦ μετανοίας δοθέντος τοῖς τοιούτοις, διὰ τοὺς οἰκτιρμούς καὶ τὴν ἀγαθότητα τοῦ Θεοῦ προσάγεσθαι τῇ κοινωνίᾳ»· 2^ο Μ. Βασιλείου, ΣΥΝΤΑΓΜΑ, τόμ. Δ', σελ. 96: «... ὀρίζειν δὲ μὴ χρόνῳ, ἀλλὰ τρόπῳ τῆς μετανοίας τὴν θεραπείαν»· 54^ο Μ. Βασιλείου, ΣΥΝΤΑΓΜΑ, τόμ. Δ', σελ. 211: «... τῆς δὲ σῆς συνέσεως ἐστὶ κατὰ τὸ ἰδίωμα τῆς περιστάσεως ἐπιτείνειν τὰ ἐπιτίμια, ἢ καὶ ὑφεῖναι»· 74^ο Μ. Βασιλείου, ΣΥΝΤΑΓΜΑ, τόμ. Δ', σελ. 235 – 236: «Ἐὰν μέντοι ἕκαστος τῶν ἐν τοῖς προγεγραμμένοις ἁμαρτήμασι γενομένων, σπουδαῖος γένηται ἐξομολογούμενος, ὁ πιστευθεὶς παρὰ τῆς τοῦ Θεοῦ φιλανθρωπίας λύειν, καὶ δεσμεῖν, εἰ φιλανθρωπότερος γένοιτο, τὸ ὑπερβάλλον τῆς ἐξομολογήσεως ὁρῶν τοῦ ἡμαρτηκότου, εἰς τὸ ἐλαττώσαι τὸν χρόνον τῶν ἐπιτιμιῶν, οὐκ ἔσται καταγνώσεως ἄξιος· τῆς ἐν ταῖς Γραφαῖς ἱστορίας γνωριζούσης ἡμῖν, τοὺς μετὰ μείζονος πόνου ἐξομολογούμενους, ταχέως τὴν τοῦ Θεοῦ φιλανθρωπίαν καταλαμβάνειν»· 84^ο Μ. Βασιλείου, ΣΥΝΤΑΓΜΑ, τόμ. Δ', σελ. 253: «Πάντα δὲ ταῦτα γράφομεν, ὥστε τοὺς καρποὺς δοκιμάζεσθαι τῆς μετανοίας· οὐ γὰρ πάντως τῷ χρόνῳ κρίνομεν τὰ τοιαῦτα, ἀλλὰ τῷ τρόπῳ τῆς μετανοίας προσέχομεν»· 4^ο Γρ. Νύσσης, ΣΥΝΤΑΓΜΑ, τόμ. Δ', σελ. 309 – 311: «... Διαφορὰ δὲ τίς ἐστὶν ἐν τῷ λόγῳ τῆς μετανοίας καὶ ἐπὶ τῶν καθ' ἡδονὴν πλημμελημάτων τοιαύτη. Ὁ μὲν γὰρ ἀφ' ἑαυτοῦ πρὸς τὴν ἐξαγόρευσιν τῶν ἁμαρτιῶν ὀρμήσας, αὐτῷ τῷ καταδέξασθαι δι' οἰκείας ὀρμῆς γενέσθαι τῶν κρυφίων κατήγορος, ὡς ἤδη τῆς θεραπείας τοῦ πάθους ἀρξάμενος, καὶ σημεῖον τῆς πρὸς τὸ κρεῖττον μεταβολῆς ἐπιδειξάμενος, ἐν φιλανθρωποτέροις γίνεται τοῖς ἐπιτιμίοις... Ἐπὶ δὲ τῶν σπουδαιοτέρα κεχρημένων τῇ ἐπιστροφῇ, καὶ τῷ βίῳ δεικνύντων τὴν πρὸς τὸ ἀγαθὸν ἐπάνοδον, ἔξεστι τῷ οἰκονομοῦντι πρὸς τὸ συμφέρον τῇ ἐκκλησιαστικῇ οἰκονομίᾳ συντεμεῖν τὸν χρόνον τῆς ἀκροάσεως, καὶ τάχιον εἰς ἐπιστροφὴν ἀγαγεῖν· καὶ πάλιν καὶ τοῦτον συντεμεῖν τὸν χρόνον, καὶ τάχιον ἀποδοῦναι τὴν κοινωνίαν, ὅπως ἂν τῇ ἑαυτοῦ δοκιμασίᾳ ἐγκρίνοι τὴν τοῦ θεραπευομένου κατάστασιν. Ὡσπερ γὰρ τὸ τοῖς χοίροις ῥίπτειν τὸν μαργαρίτην ἀπειρήται, οὕτω τὸ ἀποστερεῖν τοῦ τιμίον μαργαρίτου τὸν ἦδη ἄνθρωπον διὰ τῆς καθαρότητός τε καὶ τῆς ἀπαθείας γενόμενον, τῶν ἀτόπων ἐστίν..., ὥστε ἢ θάττον... γενέσθαι αὐτοῖς τὴν τοῦ ἀγαθοῦ μετουσίαν»· 5^ο Γρ. Νύσσης, ΣΥΝΤΑΓΜΑ, τόμ. Δ', σελ. 316: «... δηλονότι, καὶ ἐπὶ τοῦ τοιούτου ἢ αὐτῆ παρατήρησις ἔσται παρὰ τοῦ οἰκονομοῦντος τὴν

αντίποδα της μείωσης του χρονικού διαστήματος του επιτιμίου, βρίσκεται η αντίστοιχη κατ' οικονομίαν³⁷³ δυνατότητα του πνευματικού να αυξήσει τη χρονική διάρκεια της ισχύος του,³⁷⁴ εφόσον ο ίδιος διακρίνει ότι η χρονική επέκταση της μετανοίας του πιστού, θα αποβεί ωφέλιμη για την πνευματική του θεραπεία και τελικώς θα συντελέσει καταλυτικά στην ίδια τη σωτηρία του,³⁷⁵ η επίτευξη της οποίας συνιστά και τον τελικό σκοπό των ιερών κανόνων.³⁷⁶

ἐκκλησίαν, καὶ πρὸς τὸν λόγον τῆς ἐπιστροφῆς συντηθήσεται αὐτῶ καὶ ἡ τοῦ ἐπιτιμίου παράτασις... εἴπερ τὸ μέγεθος τῆς ἐπιστροφῆς νικῶν τὸν χρόνον, καὶ ὑπερβάλλοιτο τῇ σπουδῇ τῆς διορθώσεως τοὺς ἐν τῇ μακρᾷ προθεσίμᾳ ῥαθυμότερον ἔαντους ἀπὸ τῆς κηλίδος καθαίροντας»· 7^ο Γρ. Νύσσης, ΣΥΝΤΑΓΜΑ, τόμ. Δ', σελ. 326: «... ἐπισκοποῦντος δηλαδὴ τοῦ οἰκονόμου ἐξ αὐτοῦ τοῦ βίου τὴν ἰατρειάν τοῦ θεραπευομένου, ὥστε συντεμεῖν τὴν ἐκ τῶν κανόνων ὀρισθεῖσαν τοῦ ἐπιτιμίου προθεσίμᾳ». Πρβλ. καὶ 16^ο καν. Δ', ΣΥΝΤΑΓΜΑ, τόμ. Β', σελ. 256: «... Ὁρίσαμεν δὲ ἔχειν τὴν ἀυθεντίαν τῆς ἐπ' αὐτοῖς **φιλανθρωπίας τὸν κατὰ τόπον ἐπίσκοπον**».

³⁷³ Για την έννοια της οικονομίας βλ. Θ. ΠΙΑΓΚΟΥ, Κανόνες, σελ. 353: «Η προσέγγιση στὰ κανονικὰ θέματα καὶ ἡ ἐφαρμογὴ αὐτῶν κινουῦνται μεταξὺ τῆς οἰκονομίας καὶ τῆς ἀκρίβειας. Καὶ οἱ δύο ἀρχὲς ἀποβλέπουν στὴν πνευματικὴ οἰκοδομὴ τῶν πιστῶν».

³⁷⁴ Πρβλ. Ι. ΠΑΝΑΓΟΠΟΥΛΟΥ, Δίκαιον, σελ. 613 – 614: «... ἐξαίρομεν τὴν πρωταρχικὴν ιδιότητα τοῦ ἐξομολόγου ὡς πατρός, ἀλλὰ δὲν δυνάμεθα, οὔτε δικαιούμεθα ν' ἀρνηθῶμεν συμφώνως πρὸς τὴν ὀρθὴν διδασκαλίαν τῆς θεοσυστάτου Ἐκκλησίας τὴν ιδιότητά του ὡς δικαστοῦ, διότι τὸ θεῖον αὐτὸ καὶ ἀνθρώπινον καθίδρυμα ἔχει εὐτυχῶς δι' ὅλους μας τὸν τρόπον νὰ ἐκτελῇ τὰς ἀποφάσεις αἵτινες **ἐπιβάλλουσι πνευματικὰς τιμωρίας εἰς τὸ πλήρωμα τῶν πιστῶν**».

³⁷⁵ Βλ. σχετικῶς 2^ο καν. Αγκύρ., ΣΥΝΤΑΓΜΑ, τόμ. Γ', σελ. 22 – 23: «... Εἰ μέντοι τινὲς τῶν ἐπισκόπων τούτοις συνίδοιεν κάματόν τινα, ἢ ταπεινώσιν πραότητος, καὶ ἐθέλοιεν πλέον τι δίδοναι, ἢ ἀφαιρεῖν, ἐπ' αὐτοῖς εἶναι τὴν ἐξουσίαν»· 5^ο καν. Αγκύρ., ΣΥΝΤΑΓΜΑ, τόμ. Γ', σελ. 31 – 32: «... Τοὺς δὲ ἐπισκόπους ἐξουσίαν ἔχειν τὸν τρόπον τῆς ἐπιστροφῆς δοκιμάσαντας, φιλανθρωπεύεσθαι, ἢ πλείονα προστιθέναι χρόνον»· 54^ο Μ. Βασιλείου, ΣΥΝΤΑΓΜΑ, τόμ. Δ', σελ. 211: «... τῆς δὲ σῆς συνέσεώς ἐστι κατὰ τὸ ἰδίωμα τῆς περιστάσεως **ἐπιτείνειν τὰ ἐπιτίμια**, ἢ καὶ ὑφεῖναι»· 4^ο Γρ. Νύσσης, ΣΥΝΤΑΓΜΑ, τόμ. Δ', σελ. 310 – 311: «Παρατηρηθήσεται δὲ καὶ ἐπ' αὐτῶ ἡ τοῦ θεραπευομένου διάθεσις, ..., ὥστε ἢ θᾶπτον, ἢ βραδύτερον γενέσθαι αὐτοῖς τὴν τοῦ ἀγαθοῦ μετουσίαν»· 102^ο καν. Πενθ., ΣΥΝΤΑΓΜΑ, τόμ. Β', σελ. 550: «... **ἀλλ' ἐνὶ γε τρόπῳ πάντως, εἴτε διὰ τῶν αὐστηροτέρων τε καὶ στυφόντων, εἴτε διὰ τῶν ἀπαλωτέρων τε καὶ πραοτέρων φαρμάκων, κατὰ τοῦ πάθους στήναι, καὶ πρὸς συνουλώσιν τοῦ ἔλκουσ ἀνταγωνίσασθαι...**»· Κ. ΜΟΥΡΑΤΙΔΟΥ, Κανονικὸν Δίκαιον, σελ. 232: «Τὴν δικαστικὴν αὐτῶν ἐξουσίαν ἀσκοῦν οἱ ἐπίσκοποι καὶ διὰ τοῦ μυστηρίου τῆς μετανοίας ἢ ἐξομολογήσεως καθ' ἣν ἐπιβάλλουν τοῖς ἐξομολογουμένοις τὰ ὑπὸ τῶν ἱερῶν κανόνων προβλεπόμενα "ἐπιτίμια" π.χ. **αὐστηροτέραν τῆς κεκανονισμένης νηστείας...**»· Α. ΒΑΒΟΥΣΚΟΥ, Προσέγγιση, σελ. 207 – 208: «Ακολουθώντας, λοιπόν, ο ερμηνευτὴς τις επιταγὲς του κανόνα αὐτοῦ (ενν. του 102^{ου} καν. Πενθ.), ἔχει τὴν ἐκ τῶν κανόνων υποχρέωση νὰ φερθεῖ ὡς «**ἐν πνεύματι ἰατρός**» καὶ νὰ ἀντιμετωπίσει τὸν ἀντικανονικῶς συμπεριφερθέντα ἀδελφὸ ὡς ἀσθενή, πού χρῆζει θεραπείας. Ὑπὸ αὐτὴν τὴν ιδιότητα τοῦ οἰονεῖ ἰατροῦ, οφείλει νὰ ἐξετάσει δύο παραμέτρους, τὸ εἶδος τοῦ παραπτώματος (τὴν τῆς ἀμαρτίας ποιότητα) καὶ τὸ ἐφικτὸ τῆς ἐπιστροφῆς του

Τέλος, είναι ανάγκη να επισημανθεί ότι έναντι του συνόλου των πιστών, οι οποίοι φέρουν τα χαρακτηριστικά και τις αδυναμίες της μεταπτωτικής καταστάσεως, η Εκκλησία, μιμούμενη την άφατη αγάπη και συγκατάβαση του Θεού έναντι των ανθρώπων, επιδεικνύει στάση αδιάλειπτης φιλανθρωπίας,³⁷⁷ με απώτερο στόχο τη σωτηρία της ψυχής τους.³⁷⁸ Η εν λόγω στάση καταφαίνεται και στον τρόπο με τον οποίο οι

παραβάτη στην κανονικότητα (τήν τοῦ ἡμαρτηκότος πρὸς ἐπιστροφήν ἐτοιμότητα), επιβάλλοντας την κατάλληλη είτε προς το αυστηρότερο είτε προς το επιεικέστερο ποινή». Γ. ΚΑΨΑΝΗ (ἀρχιμ.), Ποιμαντική διακονία, σελ.149: «Ὁ θεραπευτικὸς ἐπίσης χαρακτήρ τῶν ἐπιτιμιῶν πιστοῦται καὶ ἐκ τῆς παρεχομένης ὑπὸ τῶν ἱ. Κανόνων δυνατότητος ἀξομειώσεως τοῦ χρόνου τῶν ἐπιτιμιῶν καὶ κατὰ τὴν διάρκειαν τῆς ἐκτελέσεως αὐτῶν ἀναλόγως τῆς μετανοίας τοῦ ἐπιτιμηθέντος».

³⁷⁶ Περί του σωτηριολογικού σκοπού των ιερών κανόνων, βλ. 2^ο καν. Πενθ., ΣΥΝΤΑΓΜΑ, τόμ. Β', σελ. 308: «... πρὸς ψυχῶν θεραπείαν καὶ ἰατρειάν παθῶν» 88^ο καν. Πενθ., ΣΥΝΤΑΓΜΑ, τόμ. Β', σελ. 511: «... τὸ γὰρ σάββατον διὰ τὸν ἄνθρωπον γενέσθαι ἐκδιδασκόμεθα· ὥστε διὰ πάντων προτιμητέαν ἡγεῖσθαι τὴν τοῦ ἀνθρώπου σωτηρίαν τε καὶ ἀπάθειαν». Για περισσότερα στοιχεία περί του σωτηριολογικού χαρακτήρα και σκοπού, τον οποίο υπηρετούν οι ιεροὶ κανόνες στο σύνολό τους, βλ. Π. ΧΡΙΣΤΙΝΑΚΗ, *Εγκληματολογία*, σελ. 40: «... Ἡ Θεολογία ενδιαφέρεται και για την ψυχικὴ σωτηρία των πιστῶν της, και γι' αὐτὸ ἀκόμη και οι ποινές, τα ἐπιτίμια και γενικά οι κυρώσεις που επιβάλλει, ἔχουν σε τελικὴ ἀνάλυση σωτηριολογικὸ χαρακτήρα». ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, *Θέματα*, σελ. 105: «Ἀφοῦ ὁμως ἡ τήρηση τῶν ἱ. Κανόνων ὁδηγεῖ στὴ σωτηρία εἶναι σαφές ὅτι οἱ διατάξεις αὐτῶν ἀποτελοῦν σωτηριολογικὸ δίκαιο... Ὅλοι οἱ ἱ. κανόνες ἔχουν κυρίως σωτηριολογικὸ χαρακτήρα». ΕΙΡ. ΧΡΙΣΤΙΝΑΚΗ – ΓΛΑΡΟΥ, *Εκκλησιαστικὸ ἐγκλημα*, σελ. 248: «Ἡ ἀρχὴ «ὥστε διὰ πάντων προτιμητέαν ἡγεῖσθαι τὴν τοῦ ἀνθρώπου σωτηρίαν τε καὶ ἀπάθειαν» εἶναι μια ἀπὸ τις σπουδαιότερες γενικὲς ἀρχές του Κανονικοῦ Δικαίου της Ὀρθόδοξης Εκκλησίας και ἀποτελεῖ σπουδαία βάση για την προβολή, ἀναμφισβήτητα, του **φιλάνθρωπου χαρακτήρα ὅλων των ιερῶν κανόνων**». Πρβλ. Κ. ΠΟΛΥΖΩΪΔΗ, *Εκκλησιαστικὸ Δίκαιο*, σελ. 60: «Ὅλοι (ενν. οἱ ἱεροὶ κανόνες) ἀποτελοῦν ἔκφραση τοῦ Θείου θελήματος και συνεπῶς οἱ ἀγωνιζόμενοι νὰ πορεύωνται σύμφωνα με τοὺς ὁρισμοὺς των ἐπιδιῶκουν βασικά τὴν κοινωνία με τὸν Θεὸ ἐν τῇ Εκκλησίᾳ... Οἱ Κανόνες ἔχουν τὸν λόγο ὑπάρξεως τους στὴν ἔκφραση τοῦ Θείου θελήματος».

³⁷⁷ Για περισσότερα στοιχεία αναφορικά με τις ἀναγκαῖες προϋποθέσεις για την ἀσκηση της «εκκλησιαστικῆς οικονομίας», βλ. Ι. ΚΟΤΣΩΝΗ (ἀρχιμ. -και μετέπειτα Ἀρχιεπισκόπου Ἀθηνῶν-), *Εκκλησιαστικὴ Οἰκονομία*, σελ. 49 και ἐξῆς.

³⁷⁸ Για περισσότερα στοιχεία περί της ἐννοίας της σωτηρίας των πιστῶν, βλ. Ι. ΚΑΡΜΙΡΗ, *Ὀρθόδοξον δόγμα*, σελ. 23: «... ἡ δικαίωσις και σωτηρία τοῦ ἀνθρώπου και ἡ οἰκειῶσις αὐτῆς κατὰ πρῶτον μὲν και κύριον λόγον εἶναι ἐνέργεια και δωρεὰ τῆς χάριτος τοῦ Ἁγίου Πνεύματος σχεδὸν κατὰ τὸ ὅλον, δευτερευόντως δὲ ὅλως ὀρίζεται αὕτη κατὰ «μικρόν τι», ἢ μᾶλλον κατ' ἐλάχιστον, και ὑπὸ τῆς διαθέσεως και τῆς ἠθικῆς προπαρασκευῆς και γενικῶς τῆς ἐλευθέρως συνεργίας τοῦ ἀνθρώπου, τῆς ἐγκειμένης ἐν τῇ ὀρθῇ πίστει και τοῖς ἀγαθοῖς ἔργοις αὐτοῦ. Ὅστε ἀπαιτεῖται συνεργασία ἀμφοτέρων τῶν παραγόντων, τοῦ Θείου και τοῦ ἀνθρωπίνου...» Πρβλ. Μ. ΚΑΔΑΒΙΛ, *Sacrament*, σελ. 293: «*The Eucharist is pictured as food to be used in our passage to the eschaton. It is for this reason that the Eucharist is called "living bread", "bread of life", "medicine of life," etc.*».

ιεροί κανόνες μεριμνούν για όσους έχουν επιτιμηθεί με αποχή από τη μετάληψη των θείων αγιασμάτων για ολόκληρο τον βίο τους. Εφόσον οι εν λόγω μετανοούντες βρίσκονται στις τελευταίες στιγμές της επίγειας ζωής τους, δύνανται να μεταλαμβάνουν των θείων αγιασμάτων, ώστε να μην αποστερούνται **«τοῦ τελευταίου καὶ ἀναγκαιοτάτου ἐφοδίου»**.³⁷⁹

Εν προκειμένω, άξια ιδιαίτερης μνείας τυγχάνει η γενική παρατήρηση του 13^{ου} καν. της Α', σύμφωνα με την οποία, **οποιοδήποτε κι αν είναι το αμάρτημα στο οποίο έχει υποπέσει κάποιος πιστός, εφόσον ο ίδιος βρίσκεται στο τέλος της επί γης βιωτής του κι επιθυμεί**

³⁷⁹ 13^{ος} καν. Α', ΣΥΝΤΑΓΜΑ, τόμ. Β', σελ. 143. Πρβλ. και 6^ο Αγκύρ., ΣΥΝΤΑΓΜΑ, τόμ. Γ', σελ. 34: «Εἰ μὲν τοι κίνδυνος καὶ θανάτου προσδοκία ἐκ νόσου, ἢ ἄλλης τινὸς προφάσεως συμβαίη, τούτους ἐπὶ ὄρω δεχθῆναι»· 16^ο Αγκύρ., ΣΥΝΤΑΓΜΑ, τόμ. Γ', σελ. 53: «... ἐπὶ τῇ ἐξόδῳ τοῦ βίου τυγχανέτωσαν τῆς κοινωνίας»· 22^ο Αγκύρ., ΣΥΝΤΑΓΜΑ, τόμ. Γ', σελ. 65: «... τοῦ δὲ τελείου ἐν τῷ τέλει τοῦ βίου καταξιούσθωσαν»· 2^ο Μ. Βασιλείου, ΣΥΝΤΑΓΜΑ, τόμ. Δ', σελ. 107: «Τοὺς δὲ ἐπὶ ἐξόδῳ μετανοούντας τῶν αἰρετικῶν δέχεσθαι χρή»· 73^ο Μ. Βασιλείου, ΣΥΝΤΑΓΜΑ, τόμ. Δ', σελ. 233-234: «Ὁ τὸν Χριστὸν ἀρνησάμενος, καὶ παραβάς τὸ τῆς σωτηρίας μυστήριον, ἐν παντὶ τῷ χρόνῳ τῆς ζωῆς αὐτοῦ προσκλαίειν ὀφείλει, καὶ ἐξομολογεῖσθαι χρεωστεῖ, ἐν τῷ καιρῷ, ᾧ ἐκβαίνει τοῦ βίου, τῶν ἀγιασμάτων ἀξιούμενος, πίστει τῆς παρὰ Θεοῦ φιλανθρωπίας»· 2^ο Γρ. Νύσσης, ΣΥΝΤΑΓΜΑ, τόμ. Δ', σελ. 303: «... ἐν δὲ τῇ ὥρᾳ τῆς ἐξόδου αὐτοῦ, τότε τῆς τοῦ ἀγιάσματος μερίδος ἀξιοθήσεται»· 5^ο Γρ. Νύσσης, ΣΥΝΤΑΓΜΑ, τόμ. Δ', σελ. 316 – 317: «... Εἰ δὲ τις μὲν μὴ πληρώσας τὸν χρόνον τὸν ἐκ τῶν κανόνων ἀφωρισμένον, ἐξοδεύει τοῦ βίου, κελεύει ἢ τῶν Πατέρων φιλανθρωπία, μετασχόντα τῶν ἀγιασμάτων, μὴ κενὸν τοῦ ἐφοδίου πρὸς τὴν ἐσχάτην ἐκείνην καὶ μακρὰν ἀποδημίαν ἐκπεμφθῆναι»· 7^ο Καρθ., ΣΥΝΤΑΓΜΑ, τόμ. Γ', σελ. 313: «... Ἐάν τις ἐν κινδύνῳ καθεστῶς, αἰτήσῃ ἑαυτὸν καταλλαγῆναι τοῖς ἱεροῖς θυσιαστηρίοις, τοῦ ἐπισκόπου ἀπόντος, ὀφείλει εἰκότως ὁ πρεσβύτερος ἐρωτῆσαι τὸν ἐπίσκοπον, καὶ οὕτω τὸν ἐν κινδύνῳ καταλλάξαι κατὰ τὴν ἐκείνου παραγγελίαν»· 5^ο Κυρίλλ. Αλεξ., ΣΥΝΤΑΓΜΑ, τόμ. Δ', σελ. 362: «Ἐάν δὲ χωρισμὸν ὑπομείνωσι τινες ἐπιτιμηθέντες πταισμάτων ἕνεκα, εἴτα μέλλωσι τελευτᾶν, κατηχούμενοι ὄντες, βαπτίζεσθωσαν, καὶ μὴ ἀποδημείτωσαν τῶν ἀνθρωπίνων ἀμέτοχοι τῆς χάριτος, ἤγουν ἀκοινωνητοί· δοκεῖ γὰρ προσέχειν καὶ τοῦτο τῆς ἐκκλησίας θεσμοῖς»· σχόλια Βαλσαμώνος ἐπὶ τῆς δ' ἀποκρίσεως Νικολάου Κωνσταντινουπόλεως, ΣΥΝΤΑΓΜΑ, τόμ. Δ', σελ. 421: «Κατὰ δὲ τὰς τελευταίας ἀναπνοάς, οἶμαι πάντας ὀφείλει ἀξιούσθαι τοῦ θείου καὶ ἀγίου ἐφοδίου, ὅτι καὶ ὁ ἅγιος Τιμόθεος, βαπτίζεσθαι τούτους τηρικᾶντα διορίζεται, μὴ προβαπτισθέντας»· ΜΑΤΘΑΙΟΥ ΤΟΥ ΒΛΑΣΤΑΡΗ, Σύνταγμα κατὰ στοιχείον Μ', κεφάλαιον Η', Ὅτι δεῖ τοὺς ἔτι μετανοούντας, τῆς τελευτῆς ἐφισταμένης, τῆς θείας ἀξιούσθαι κοινωνίας· εἰ δὲ ἀνακληθεῖεν, ταύτης πάλιν ἀπέχεσθαι, ΣΥΝΤΑΓΜΑ, τόμ. ΣΤ', σελ. 369 – 370· Π. ΜΠΟΥΜΗ, Κανονικὸν Δίκαιον, σελ. 119 – 120: «Εἰδικότερες προϋποθέσεις συμμετοχῆς στή Θ. Κοινωνία ἔχουμε τὶς ἐξῆς: 3) Νά μὴν εἶναι ὁ χριστιανὸς ὑπὸ ἐπιτίμιο. Ὅταν ὁμοῦς ὁ χριστιανὸς αὐτὸς εἶναι ἐτοιμοθάνατος, αἴρεται (ἀναστελλεται ἢ καταργεῖται) τὸ ἐπιτίμιο καὶ μεταλαμβάνει ... Ἐκεῖνος πού μεταλαμβάνει ὀφείλει νά εἶναι νηστικός (μα' /μη' καν. Καρθαγένης). Ἐξαίρεση γίνεται στοὺς ἐτοιμοθανάτους (θ' καν. Νικηφόρου Κωνσταντινουπόλεως)».

να μεταλάβει των αχράντων μυστηρίων,³⁸⁰ να αξιώνεται του Σώματος και του Αίματος του Κυρίου, κατόπιν σχετικής μέριμνας του επισκόπου, ως πνευματικού πατρός του μετανοούντος: «... Καθόλου δέ, καὶ περὶ παντὸς οὐτινοσοῦν ἐξοδεύοντος, αἰτοῦντος τοῦ μετασχεῖν εὐχαριστίας, ὁ ἐπίσκοπος μετὰ δοκιμασίας μεταδιδότω τῆς προσφορᾶς».³⁸¹

Προβαίνοντας σε μία γενικότερη θεώρηση του τρόπου με τον οποίο η μητέρα Εκκλησία συγκαταβαίνει στο πρόσωπο του εκάστοτε πιστού, λαμβάνοντας υπόψη τις ιδιαίτερες συνθήκες που συντρέχουν στο πρόσωπό του, ως προς την προς αυτόν μετάδοση των αχράντων μυστηρίων, κατανούμε ότι δικαίως ο καθηγητής Γιάγκου προβαίνει στην εξής καίρια διαπίστωση: «... Τὰ λίγα αὐτὰ παραδείγματα πού προσήχθησαν -ἀσφαλῶς οἱ περιπτώσεις εἶναι πολὺ περισσότερες- μαρτυροῦν τὴν εὐελιξία πού εἶχε ἡ ἐκκλησία νὰ ἀντιμετωπίζει δυναμικὰ

³⁸⁰ Πρβλ. Ε. ΠΑΠΑΧΑΡΑΛΑΜΠΟΥΣ, Ὅροι καὶ προϋποθέσεις, σελ. 46: «Γενικὴ ἀρχὴ τῆς Ἐκκλησίας εἶναι ὅπως ἡ μετάδοσις τῆς θείας Εὐχαριστίας διενεργῆται μόνον, ὅταν ὁ ἐτοιμοθάνατος ἔχη πλήρη συναίσθησιν τοῦ ἱεροῦ Μυστηρίου καὶ ἐκουσίως συγκατατίθεται».

³⁸¹ 13^{ος} καν. Α', ΣΥΝΤΑΓΜΑ, τόμ. Β', σελ. 143. Στο σημείο αυτό είναι ἀνάγκη νὰ σημειωθεῖ τὸ γεγονός ὅτι, ὅπως ορίζει ὁ ἴδιος ἱερός κανόνας, σε περίπτωση πού ὁ ἐν λόγῳ πιστός διαφύγει τελικὰ τὸν θάνατο, χρειάζεται νὰ επιστρέφει στὸν ἀρχικὸ χρόνον ἀποχῆς ἀπὸ τὴν μετάληψη τῶν αχράντων μυστηρίων, σύμφωνα με τὸ ἀρχικὸ ἐπιτίμιο πού τοῦ εἶχε τεθεῖ: «Εἰ δὲ ἀπογνωσθεῖς, καὶ κοινωνίας τυχῶν, πάλιν ἐν τοῖς ζῶσιν ἐξετασθῆ, μετὰ τῶν κοινωνούντων τῆς εὐχῆς μόνης ἔστω». Πρβλ. καὶ 6^{ος} Αγκύρ., ΣΥΝΤΑΓΜΑ, τόμ. Γ', σελ. 34: «Εἰ μὲν τοι κίνδυνος καὶ θανάτου προσδοκία ἐκ νόσου, ἢ ἄλλης τινὸς προφάσεως συμβαίη, τούτους ἐπὶ ὄρω δεχθῆναι». 2^{ος} Γρ. Νύσσης, ΣΥΝΤΑΓΜΑ, τόμ. Δ', σελ. 303: «... Εἰ δὲ συμβαίη παρ' ἐλπίδα ζῆσαι αὐτὸν, πάλιν ἐν τῷ αὐτῷ κρίματι διαβιώσεται, ἀμέτοχος τῶν μυστικῶν ἀγιασμάτων μέχρι τῆς ἐξόδου γινόμενος». 5^{ος} Γρ. Νύσσης, ΣΥΝΤΑΓΜΑ, τόμ. Δ', σελ. 317: «... εἰ δὲ μετασχῶν τοῦ ἀγιάσματος πάλιν εἰς τὴν ζωὴν ἐπανέλθοι, ἀναμένει τὸν τεταγμένον χρόνον, ἐν ἐκείνῳ τῷ βαθμῷ γενόμενος, ἐν ᾧ ἦν πρὸ τῆς κατὰ ἀνάγκην αὐτῷ δοθείσης κοινωνίας». Π. ΡΟΔΟΠΟΥΛΟΥ, Ἐπιτομή, σελ. 168: «Πάντα τὰ ἀμαρτήματα εἶναι συγγνωστά, ἐφ' ὅσον ὑπάρχει εἰλικρινὴς μετάνοια». Ε. ΠΑΠΑΧΑΡΑΛΑΜΠΟΥΣ, Ὅροι καὶ προϋποθέσεις, σελ. 44: «Οἱ ἐτοιμοθάνατοι ὁμῶς τυγχάνουν παρὰ τῆς Ἐκκλησίας ἰδιαίτερας φροντίδος. Ἡ θεία Εὐχαριστία παρέχεται εἰς αὐτοὺς κατ' ἐξαιρέσιν πρὸς τὰ ἰσχύοντα ὑπὸ κανονικὰς συνθήκας διὰ τοὺς πιστοὺς. Ὅθεν παρὰ τὴν ὑπαρξιν ἐνίων ἐξ αὐτῶν ἐν ἀσθηροῖς ἐπιστιμίαις, τὰ ὅποια ἐπιβάλλουν ἐπὶ χρόνον πολὺν ἢ καὶ ἰσοβίως πολλάκις τὴν ἀποχὴν ἀπὸ τῆς θείας Εὐχαριστίας, χορηγεῖται εἰς αὐτοὺς, εὕρισκομένους εἰς κίνδυνον θανάτου, τὸ τίμιον σῶμα καὶ αἷμα τοῦ Χριστοῦ διδόμενον ὡς τὸ τελευταῖον ἐφόδιον εἰς αὐτούς». Δ. ΛΙΑΛΙΟΥ, Ἑρμηνεῖα Α', σελ. 85: «Ἐξάλλου μὲ τὸ ἰγ' κανόνα ἡ Σύνοδος υἰοθέτησε τὴν μετριοπαθῆ τάσιν ἀποδοχῆς τῶν παραπεπτωκότων, τὴν ὅποια χαρακτηρίζει «παλαιὸ καὶ κανονικὸ νόμο».

καὶ μὲ ποιμαντικὴ εὐαισθησία τὰ θέματα τὰ ὅποια σχετίζονται μὲ τὴν τέλεση τῆς θείας λειτουργίας καὶ τὴ μετάδοση τῆς θείας εὐχαριστίας. Πάντοτε ἐξεύρισκε τρόπο νὰ στέκεται δίπλα στὸ ποίμνιό της, ἐπειδὴ ὑπεράνω ὁποιουδήποτε νόμου εἶναι ὁ ἄνθρωπος, γιὰ τὸν ὅποιο ὁ Θεὸς «σοφίζεται» τὰ πάντα προκειμένου νὰ τὸν ὀδηγήσει στὴν ὁδὸ τῆς ἀληθείας. Ἐξάλλου οἱ διάκονοι τῶν μυστηρίων τοῦ Θεοῦ δὲν λειτουργοῦν γιὰ τὸν ἑαυτὸ τους, ἀλλὰ γιὰ τὸν λαό, γιὰ ὅλο τὸ σῶμα τῆς ἐκκλησίας».³⁸²

³⁸² Θ. ΠΙΑΓΚΟΥ, *Κανόνες*, σελ. 362.

3. Η προετοιμασία – καθαρότητα σώματος και ψυχής

Το κείμενο των θείων και ιερών κανόνων της Ορθοδόξου Εκκλησίας επισημαίνει τις προϋποθέσεις συμμετοχής των πιστών στη λατρευτική ζωή της Εκκλησίας και δη στη μετάληψη των αχράντων μυστηρίων,³⁸³ χωρίς να παραλείπει την αναφορά εξειδικευμένων περιπτώσεων, σχετικών με την προετοιμασία – καθαρότητα τόσο του σώματος, δηλαδή την απουσία των λεγόμενων αμαρτημάτων της σάρκας, όπως η εκδήλωση λαιμαργίας, η ανάρμοστη συμπεριφορά λόγω μέθης, η μοιχεία, κ.λπ.,³⁸⁴ όσο και της ψυχής των πιστών, δηλαδή αμαρτημάτων που εκδηλώνονται στον εσωτερικό κόσμο του ανθρώπου.³⁸⁵ Άλλωστε, όπως ορίζει το

³⁸³ Πρβλ. και Α. ΣΜΕΜΑΝ (πρωτοπρ.), *Μεγάλη Σαρακοστή*, σελ. 112: «Στην παρούσα κατάσταση που με διάφορους τρόπους έχει διαμορφωθεί από την τακτική της «μη συχνής» Θείας Κοινωνίας, προετοιμασία γι' αυτή σημαίνει βασικά, για 'κείνον που πρόκειται να κοινωνήσει, να έχει μια σχετική πειθαρχία και να τηρεί μερικούς πνευματικούς νόμους και κανόνες: αποχή από ορισμένες πράξεις και ενέργειες, επιτρεπτές σε άλλες περιπτώσεις, η ανάγνωση συγκεκριμένων ακολουθιών και προσευχών (π.χ. ακολουθία Θείας Μεταλήψεως), η αποχή από την τροφή το πρωί πριν από τη Θεία Κοινωνία κλπ ... Το ιδανικό, φυσικά, είναι η όλη ζωή του χριστιανού να είναι μια προετοιμασία για τη Θεία Κοινωνία και να γίνεται ο πνευματικός καρπός της Θείας Κοινωνίας «Σοί παρακατατιθέμεθα την ζωήν ημών άπασαν και την ελπίδα, Δέσποτα...» διαβάζουμε στη λειτουργική ευχή πριν από τη Θεία Κοινωνία. Όλη η ζωή μας κρίνεται και μετριέται με την ιδιότητα μας σαν μελών της Εκκλησίας και κατά συνέπεια με τη συμμετοχή μας στο Σώμα και στο Αίμα του Χριστού. Η όλη υπόθεση είναι να πληρωθεί η ζωή μας και να μεταμορφωθεί από τη χάρη της συμμετοχής στη Θεία Ευχαριστία».

³⁸⁴ Πρβλ. Ε. ΠΑΠΑΧΑΡΑΛΑΜΠΟΥΣ, *Όροι και προϋποθέσεις*, σελ. 80: «Η καθαρότης τοῦ σώματος, τῆς σαρκὸς τοῦ μέλλοντος νὰ κοινωνήσῃ τῶν Ἀχράντων Μυστηρίων (συμπεριλαμβανομένου καὶ μάλιστα ἰδιαιτέρως τοῦ ἱεροῦργοῦ ἱερέως) τονίζεται ἰδιαζόντως ἐξ ἐπόψεως Ὁρθοδόξου παραδόσεως, ἀναφέρεται δὲ πρώτιστα καὶ σχεδὸν ἀποκλειστικῶς εἰς τὴν ἠθικὴν καθαρότητα ἀπὸ πάσης ἀμαρτίας. Τοῦτο προβάλλεται εἰς τὴν θείαν Λειτουργίαν, ἐνθα τονίζεται ὁ **καθαρμὸς τοῦ σώματος ἀπὸ παντὸς μολυσμοῦ σαρκὸς ὡς προϋπόθεσις διὰ τὴν συμμετοχὴν εἰς τὴν θείαν Εὐχαριστίαν**, ὅλη δὲ ἡ παράδοσις τῆς Ἐκκλησίας ὁμιλεῖ περὶ τῆς ἠθικῆς καθαρότητος τοῦ σώματος τοῦ μέλλοντος νὰ κοινωνήσῃ τοῦ τιμίου σώματος καὶ αἵματος τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ».

³⁸⁵ Ὡς πρὸς τὴν ἀνάγκη τῆς ορθῆς προετοιμασίας τοῦ πιστοῦ γιὰ τὴν προσέλευσή του στο ἅγιο Ποτήριον, ὁ ἀπόστολος τῶν ἐθνῶν Παῦλος παραγγέλλει, με κατηγορηματικὸ τρόπο, τὰ ἐξῆς: «**δοκιμαζέτω δὲ ἄνθρωπος ἑαυτόν, καὶ οὕτως ἐκ τοῦ ἄρτου ἐσθιέτω καὶ ἐκ τοῦ ποτηρίου πινέτω**· ὁ γὰρ ἐσθίων καὶ πίνων ἀναξίως κρίμα ἑαυτῷ ἐσθίει καὶ πίνει, μὴ διακρίνων τὸ σῶμα τοῦ Κυρίου» (Α' Κορ. 11, 28 – 29). Αντίστοιχα, στο θεόπνευστο κείμενο τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης, μελετὰ κανεῖς τὰ ἐξῆς: «... ἡ δὲ ψυχὴ, ἣτις ἐὰν φάγη ἀπὸ τῶν κρεῶν τῆς θυσίας τοῦ σωτηρίου, ὃ ἐστὶ Κυρίου, **καὶ ἡ ἀκαθαρσία αὐτοῦ ἐπ' αὐτῷ, ἀπολείται ἡ ψυχὴ ἐκείνη ἐκ τοῦ λαοῦ αὐτῆς**» (Λευ. 7, 20). Πρβλ. Π. ΜΠΟΥΜΗ, *Κανονικὸν Δίκαιον*, σελ. 119 – 120: «Ὁ προσερχόμενος στὴ Θ. Κοινωνία ὀφείλει νὰ εἶναι καθαρὸς ἀπὸ

αδιάψευστο κείμενο του 101^{ου} καν. Πενθ., κάθε πιστός που μετέχει στη μετάληψη του παναχράντου Σώματος και Αίματος του Κυρίου, αγιάζεται τόσο στο σώμα, όσο και στην ψυχή του, λόγω της μέθεξης στην θεία χάρη: «...Πάσης οὖν αἰσθητῆς κτίσεως ὑπερκείμενος ὁ τῶ σωτηρίῳ πάθει τοῦ οὐρανοῦ τυχὼν ἀξιώματος, ἐσθίων καὶ πίνων Χριστὸν, πρὸς ζωὴν διὰ παντός μεθαρμόζεται τὴν αἰδίων, ψυχὴν καὶ σῶμα τῇ μεθέξει τῆς θείας ἀγιαζόμενος χάριτος».³⁸⁶

Ὡς πρὸς τὴν ἀνάγκη καθαρότητας τοῦ σώματος, δὲν θα πρέπει νὰ μας παρασύρει ὁ 2^{ος} καν. Διον. Αλεξ., ὥστε νὰ νομισθεῖ ὅτι ἡ προϋπόθεση αὐτὴ ἀφορᾷ τὴν υγιεινὴ καθαριότητα τοῦ σώματος, ὅπως τὴν ἐννοεῖ ὁ ἄνθρωπος στα διάφορα στάδια τοῦ πολιτισμοῦ του. Στις διηγήσεις τῶν Γερωντικῶν καὶ ἐν γένει τῆς Ἀσκητικῆς Γραμματείας ἀπαντᾷ συχνὰ ἡ

σαρκικά πάθη ἢ ἀπὸ φυσικὴ ἀκαθαρσία (ε', ζ', καὶ ιβ' καν. Τιμοθέου Ἀλεξανδρείας, κ.ἀ.)... Ἡ καθαριότητα τοῦ σώματος δὲν ἀποτελεῖ οὐσιώδη προϋπόθεση, ἀλλὰ μόνον σχετικὴ μὲ σκοπὸ τὴν ἐκδήλωση τοῦ ὀφειλομένου σεβασμοῦ πρὸς τὸ μυστήριον»· Ξ. ΠΑΠΑΧΑΡΑΛΑΜΠΟΥΣ, Ὅροι καὶ προϋποθέσεις, σελ. 66: «Τὴν ἀνάγκη τῆς μετὰ δεούσης προετοιμασίας καὶ καθαρότητος θείας Μεταλήψεως τονίζει ἡ Ἐκκλησία εἰς τὴν λειτουργικὴν ζωὴν αὐτῆς, ἐπισείουσα τὴν προσοχὴν τῶν ἀναξίως κοινωνούντων εἰς τὸν φόβον τῆς τιμωρίας τῶν τοιοῦτοτρόπως δεχομένων τὴν θείαν Μετάληψιν»· Γ. ΜΕΤΑΛΛΗΝΟΥ (πρωτοπρεσβ.), Θεολογικὴ μαρτυρία, σελ. 275: «Κατὰ τὴν ὑψωση τοῦ ἁγίου ἄρτου, τοῦ Κυριακοῦ δηλαδὴ Σώματος, ὁ λειτουργὸς ἀναφωνεῖ: «Τὰ ἅγια τοῖς ἁγίοις». Ἡ ἀπάντησις δὲ ὅλου τοῦ πληρώματος εἶναι: «Εἰς ἅγιος, εἰς Κύριος, Ἰησοῦς Χριστός». Οἱ «ἅγιοι», στοὺς ὁποίους προσφέρονται τὰ «ἅγια» εἶναι τὰ μέλη τῆς κοινότητος, τὰ ὅποια ὅμως εἶναι ἁμαρτωλά, ὅσο καὶ ἂν ἔχουν καθαρθεῖ μὲ τὸν πνευματικὸν τους ἀγῶνα. **Κάθαρσις δέ, σημαίνει ἀκριβῶς ἀνοιγμα τῆς καρδίας στὴ Χάρη (Ἀποκ. 3,20!)**»· Β. ΦΕΙΔΑ, Ἐκκλησιαστικὴ Ἱστορία, τ. Β', σελ. 651 – 652: «... Συνεπῶς, οἱ πιστοὶ ὀφείλουσαν νὰ κοινωνοῦν ὄχι μόνον στίς μεγάλες ἐορτές μετὰ τίς καθιερωμένες περιόδους νηστείας, ἀλλὰ καὶ σὲ κάθε θ. λειτουργία, **στὴν ὅποια ὅμως μεταλαμβάναν, ἂν εἶχαν τὴν κατάλληλη πνευματικὴ προετοιμασία καὶ ἂν εἶχαν τὴ συνείδησις ὅτι προσήρχοντο ἀξίως στὴ μετάληψις τοῦ σώματος καὶ τοῦ αἵματος τοῦ Χριστοῦ**».

³⁸⁶ 101^{ος} καν. Πενθ., ΣΥΝΤΑΓΜΑ, τόμ. Β', σελ. 546 – 547. Πρὸς βλ. ΝΙΚΟΔΗΜΟΥ Μοναχοῦ (Ἀγιορείτου), Γυμνάσματα, σελ. 216, ὑποσ. (α): «... μᾶς δίδει τὸ σῶμά του καὶ τὸ αἷμά του εἰς τροφήν μας, ἥτις δὲν μεταβάλλεται εἰς τὸ σῶμα καὶ αἷμά μας, καθὼς μεταβάλλονται καὶ ἄλλαι τροφαὶ ὅπου τρώγομεν· ἀλλὰ, σῶμα καὶ αἷμα οὕσα ἐνὸς τελείου Θεοῦ, καὶ τελείου ἀνθρώπου τοῦ Κυρίου ἡμῶν, αὐτὴ μᾶλλον ὡς δραστηκωτέρα **μεταβάλλει πνευματικῶς τὴν ψυχὴν καὶ τὸ σῶμά μας· ἥτοι ὅλον τὸν ἑαυτὸν μας εἰς ἑαυτὴν καὶ κάμνει τὴν ψυχὴν καὶ τὸ σῶμά μας κατὰ χάριν, σῶμα καὶ ψυχὴν Χριστοῦ**»· Ξ. ΠΑΠΑΧΑΡΑΛΑΜΠΟΥΣ, Ὅροι καὶ προϋποθέσεις, σελ. 180: «Ἡ θεία Εὐχαριστία εἶναι ἡ πρόγευσις τοῦ δείπνου τῆς βασιλείας τοῦ Χριστοῦ, ἡ μετοχὴ εἰς τὴν ἀνάστασιν τοῦ Χριστοῦ, ἡ μετοχὴ εἰς τὸ ἀληθινὸν Πάσχα».

Μετάληψη σε σώματα ταλαιπωρημένα από την μακροχρόνια παραμονή σε συνθήκες που αποκλείουν την τήρηση της σωματικής υγιεινής. Υπάρχει μάλιστα και η ακραία για τα σημερινά δεδομένα άσκηση, η αλουσία, η οποία δεν αποκλείει τον ασκούμενο από τη θεία Μετάληψη.

Ο 2^{ος} καν. Διον. Αλεξ. κάνει λόγο για την περίπτωση των γυναικών που διανύουν ημέρες εμμηνόρροιας, σημειώνοντας με κατηγορηματικό τρόπο ότι κατά τη συγκεκριμένη χρονική περίοδο, οι εν λόγω γυναίκες δεν πρέπει να μεταλαμβάνουν των αχράντων μυστηρίων: «...· οὐδὲ γὰρ αὐτὰς οἶμαι πιστὰς οὔσας καὶ εὐλαβεῖς, τολμήσειν οὕτω διακειμένας, ἢ τῇ τραπέζῃ τῇ ἁγία προσελθεῖν, ἢ τοῦ σώματος καὶ τοῦ αἵματος τοῦ Χριστοῦ προσάψασθαι».³⁸⁷ Με αφορμή τη συγκεκριμένη περίπτωση, δίδεται η αρχική εντύπωση ότι ο ίδιος κανόνας προβαίνει σε μία γενικότερη επισήμανση, διατρανώνοντας την ανάγκη ύπαρξης παντελούς καθαρότητας τόσο της ψυχῆς, όσο και του σώματος των πιστών, προκειμένου οι ίδιοι να αξιώνονται του παναγίου Δεσποτικού Σώματος και Αίματος: «...· εἰς δὲ τὰ ἅγια, καὶ τὰ ἅγια τῶν ἁγίων, ὁ μὴ πάντη καθαρὸς καὶ ψυχῇ, καὶ σώματι, προσιέναι κωλυθήσεται».³⁸⁸

Ανάλογη επισήμανση παρατίθεται και στον 7^ο καν. Τιμοθ. Αλεξ., ο οποίος αποτελείται από μία μόνο συνοπτική πρόταση, ως απάντηση στο

³⁸⁷ 2^{ος} καν. Διον. Αλεξ., ΣΥΝΤΑΓΜΑ, τόμ. Δ', σελ. 7. Πρβλ. και υποσημείωση 2 επί της ερμηνείας των συγγραφέων του Πηδαλίου επί του 2^{ου} καν. Διον. Αλεξ., ΠΗΔΑΛΙΟΝ, σελ. 445: «Σφραγίς δὲ τῶν εἰρημένων ἀπάντων ἃς ἦναι ὁ μέγας Βασίλειος· καὶ οὗτος γὰρ ἐν τοῖς ἀσκητικοῖς αὐτοῦ (ὄρα κατ' ἐπιτομ. τθ'.) ἐμποδίζει τὰς τοιαύτας γυναῖκας ἀπὸ τὸ νὰ κοινωνοῦν. Ἐξίσου γὰρ καὶ ἄνδρας καὶ γυναῖκας ἀπὸ τὴν κοινωνίαν ἐμποδίζει ἔχοντας τὰ συνήθη καὶ φυσικά τους, ἄνδρας μὲν τὸν ἐνυπνιασμόν, γυναῖκας δὲ τὰ καταμήνια. Λέγει γὰρ ἀκολούθως· «Ἐγὼ δὲ ἔγνω, ὅτι ταῦτα καταρθώθη Χριστοῦ χάριτι, καὶ ἐν ἀνδράσι καὶ ἐν γυναιξὶ πίστει τῇ εἰς τὸν Κύριον γνησίᾳ». Ἀλλὰ γὰρ αὐτὸ τοῦτο καὶ Ἰωάννης ὁ Νηστευτῆς διορίζεται ἐν τῷ Κανόνι, φέρων εἰς μαρτυρίαν τὸν παρόντα τοῦ Διονυσίου καὶ τὸν ζ'. Τιμοθέου καὶ τὸν παλαιὸν Νόμον».

³⁸⁸ 2^{ος} καν. Διον. Αλεξ., ΣΥΝΤΑΓΜΑ, τόμ. Δ', σελ. 7. Πρβλ. και ερμηνεία των συγγραφέων του Πηδαλίου επί του 2^{ου} καν. Διον. Αλεξ., ΠΗΔΑΛΙΟΝ, σελ. 446: «... Κωλύεται ὁμως νὰ πλησιάσῃ εἰς τὰ ἅγια τῶν ἁγίων, ταῦτὸν εἰπεῖν, νὰ μεταλάβῃ τῶν ἁγιασμάτων ἐκεῖνος ὁποῦ δὲν εἶναι καθαρὸς ψυχῇ καὶ σώματι, ὁποῖα εἰσι καὶ αἱ μετὰ τῶν καταμηνίων γυναῖκες». Για περισσότερα στοιχεία περί της έννοιας της ακαθαρσίας των γυναικών που βρίσκονται σε περίοδο εμμήνου ρύσεως, βλ. υποσ. 2, επί της ερμηνείας των συγγραφέων του Πηδαλίου επί του 2^{ου} καν. Διον. Αλεξ., ΠΗΔΑΛΙΟΝ, σελ. 444 – 446.

ερώτημα του κατά πόσο μία γυναίκα που βρίσκεται σε περίοδο έμμηνης ρύσης, οφείλει να συμμετάσχει στα μυστήρια της Εκκλησίας. Ο επίσκοπος Αλεξανδρείας Τιμόθεος, στο συγκεκριμένο ερώτημα απαντά με τρόπο κατηγορηματικό: «Οὐκ ὀφείλει ἕως οὗ καθαρισθῆ». ³⁸⁹

Ο Βαλσαμών επισημαίνει ότι λόγω της σωματικής ακαθαρσίας στην οποία βρίσκεται η ανωτέρω γυναίκα, δεν δύναται να συμμετάσχει ούτε στο μυστήριο του βαπτίσματος, εφόσον η ίδια προετοιμαζόταν γι' αυτό, αλλά ούτε και στη μετάληψη των αχράντων μυστηρίων, μέχρι τη στιγμή που θα παρέλθει η έμμηνος ρύση. Έτσι, ο Βαλσαμών καταλήγει στην εξής διαπίστωση: «ἕως γὰρ αἱ νενομισμέναι παρέλθωσιν ἡμέραι, ἐν ἀκαθαρσίᾳ κρίνεται εἶναι, καὶ οὔτε βαπτισθήσεται, οὔτε τῶν θείων μυστηρίων ἀξιωθήσεται». ³⁹⁰

Στη σύνοψη των ιερών κανόνων επισημαίνεται αντίστοιχα ότι «ἡ ἐν ἀφένδρῳ οὐ μεταλήψεται, ἕως καθαρθῆ», ³⁹¹ ενώ στην ίδια ερμηνευτική γραμμή κινούνται και οι συγγραφείς του Πηδαλίου, οι οποίοι σημειώνουν: «... ὁ παρῶν Κανῶν διορίζει νὰ μὴ μεταλαμβάνη ἡ γυνὴ τὰ θεῖα Μυστήρια κατὰ τὰς ἡμέρας ὅπου ἔχει τὰ συνήθη καὶ γυναικεῖά της, ἀλλὰ τότε νὰ μεταλαμβάνη, ὅταν καθαρισθῆ ἀπὸ αὐτά». ³⁹² Ἐν προκειμένῳ, ἡ ἀνάγκη παντελοῦς καθαρότητος τῶν ἐν λόγῳ γυναικῶν ἐπισημαίνεται κατηγορηματικά και ἀπὸ τὸν Μαθαῖο Βλάσταρη: «... τοῖς δὲ τῶν ἁγίων ἁγίοις, τῷ μὴ πάντῃ καθαρῷ, ἐπισημαλὲς προσιέναι καὶ ἐπικίνδυνον... Καὶ ὁ ς'. Τιμοθέου τὰς οὕτως ἐχούσας τῶν γυναικῶν, πρὶν καθαρθῆναι, ἀθέμιτόν, φησι, τῶν θείων κοινωνεῖν μυστηρίων». ³⁹³

³⁸⁹ 7^{ος} καν. Τιμοθ. Αλεξ., ΣΥΝΤΑΓΜΑ, τόμ. Δ', σελ. 335.

³⁹⁰ Σχόλια Βαλσαμώνος ἐπὶ τοῦ 7^{ου} καν. Τιμοθ. Αλεξ., ΣΥΝΤΑΓΜΑ, τόμ. Δ', σελ. 335.

³⁹¹ Σύνοψη 7^{ου} καν. Τιμοθ. Αλεξ., ΣΥΝΤΑΓΜΑ, τόμ. Δ', σελ. 335.

³⁹² Ἐρμηνεία τῶν συγγραφέων τοῦ Πηδαλίου ἐπὶ τοῦ 7^{ου} καν. Τιμοθ. Αλεξ., ΠΗΔΑΛΙΟΝ, σελ. 540.

³⁹³ ΜΑΤΘΑΙΟΥ ΤΟΥ ΒΛΑΣΤΑΡΗ, Σύνταγμα κατὰ στοιχεῖον Α', κεφάλαιον ΙΣΤ', Περὶ τῶν ἐν ἀφένδρῳ γυναικῶν, ΣΥΝΤΑΓΜΑ, τόμ. ΣΤ', σελ. 106.

Ο Ματθαίος Βλάσταρης επισημαίνει τις δύο κανονικές διατάξεις του Διονυσίου Αλεξανδρείας και του Τιμοθέου Αλεξανδρείας παρατακτικά, για να αναδείξει ότι οι επιταγές τους είναι όμοιες. Έτσι, ενώ η πρώτη διάταξη αναφέρεται όχι μόνον στη θεία Μετάληψη, αλλά και στην αφή του θυσιαστηρίου και απαιτεί παντελή καθαρότητα, δηλαδή απόλυτη τήρηση της σωματικής υγιεινής, η δεύτερη διάταξη, αυτή του Τιμοθέου Αλεξανδρείας, αναφέρεται μόνον στην απαγόρευση της θείας Κοινωνίας. Είναι προφανές ότι ο Ματθαίος Βλάσταρης δεν επιδιώκει την αντιδιαστολή, αλλά τη συνδυαστική εφαρμογή δύο κανόνων, για να θεμελιώσει την κανονική επιταγή της απαγόρευσης της θείας Κοινωνίας από τις γυναίκες σε έμμηνο ρύση.

Ασφαλώς, στο σημείο αυτό είναι ανάγκη να επισημανθεί το γεγονός ότι οι δύο προαναφερθέντες ιεροί κανόνες (2^{ος} καν. Διον. Αλεξ. και 7^{ος} καν. Τιμοθ. Αλεξ.) έχουν ως κέντρο βάρους το ζήτημα της θείας Κοινωνίας και το ότι οι γυναίκες που διανύουν ημέρες εμμήνου ρύσεως δεν είναι σε θέση να εισέλθουν στο θυσιαστήριο, να προσάψουν τα άγια των αγίων και συνεπαγόμενα να μεταλάβουν κατά το συγκεκριμένο χρονικό διάστημα. Ο Βαλσαμών θεωρεί ότι οι γυναίκες δεν μπορούν να στέκονται ούτε στον πρόναο. Αυτή βέβαια την απαγόρευση τη μετριάζει το Πηδάλιο, το οποίο δέχεται ότι μπορούν οι γυναίκες που βρίσκονται σε αυτήν την κατάσταση να προσέρχονται στον πρόναο, ενώ την απαγόρευση της εισόδου στον ναό την αποδίδει σε λόγους υγιεινής και ποιμαντικής γάμου.³⁹⁴

Από τα ανωτέρω προκύπτει ότι το ζήτημα της εισόδου σε έναν ιερό ναό, σχετίζεται με την υγιεινή της εποχής και όχι με θεολογικής φύσης απαγόρευση. Δεν πρόκειται, ασφαλώς, για των γυναικών στο να

³⁹⁴ ΕΙΡ. ΧΡΙΣΤΙΝΑΚΗ – ΓΛΑΡΟΥ, «Δίκαιο ιερών πραγμάτων», σελ. 136. Βλ. 2^ο καν. Διον. Αλεξ., ΣΥΝΤΑΓΜΑ, τόμ. Δ', σελ. 7· ΠΗΔΑΛΙΟΝ, σελ. 547.

εισέλθουν στον ναό για να προσευχηθούν με τους υπολοίπους πιστούς. Μια τέτοιου είδους απαγόρευση δεν θα βρισκόταν σε αντιστοιχία με το γενικότερο σωτηριολογικό πνεύμα των ιερών κανόνων και τη φιλόανθρωπη – ανθρωποκεντρική στάση της μητέρας Εκκλησίας έναντι του ποιμνίου της, το οποίο καλείται από τους ίδιους τους ιερούς κανόνες να βρίσκεται σε συνεχή επαφή με τη λατρευτική ζωή της Εκκλησίας.³⁹⁵

Σε διαφορετική περίπτωση ερμηνείας των συγκεκριμένων κανόνων ως μέτρου συνολικής απαγόρευσης των γυναικών με έμμηνο ρύση στο να διαβούν την είσοδο του ναού, θα δημιουργούνταν στην πραγματικότητα ένας μηνιαίος αποκλεισμός προς όλες τις πιστές γυναίκες του κόσμου από τη λατρευτική ζωή της Εκκλησίας και συστηματική αποστέρηση της δυνατότητας συμπροσευχής τους στον ναό, με τα υπόλοιπα μέλη του σώματος της Εκκλησίας. Μια τέτοια "βαριά" απαγόρευση συνάδει άραγε με το ύφος και τη βούληση του Διονυσίου Αλεξανδρείας, ο οποίος διατύπωσε τον προαναφερθέντα 2^ο κανόνα; Η απάντηση δεν φαίνεται δυσχερής, καθότι υποφώσκει στη συνέχεια του ίδιου του κειμένου του 2^{ου} καν. Διον. Αλεξ., στο οποίο σημειώνεται απερίφραστα η δυνατότητα των πιστών να προσεύχονται ακωλύτως και να επικαλούνται το όνομα του Κυρίου, σε οποιαδήποτε κατάσταση κι αν βρίσκονται οι ίδιοι: «προσεύχεσθε μὲν γὰρ ὅπως ἂν ἔχη τις, καὶ ὡς ἂν διάκηται μεμνηῆσθαι τοῦ δεσπότου, καὶ δεῖσθαι βοηθείας τυχεῖν, ἀνεπίφθονον».³⁹⁶

Διαφωτιστικές εν προκειμένω τυγχάνουν ανάλογες επισημάνσεις της Ειρ. Χριστινάκη, η οποία διευκρινίζει επί του θέματος τα εξής χαρακτηριστικά: «Κατά την άποψή μας, με τη διατύπωση «οἶκον τοῦ Θεοῦ»

³⁹⁵ Πρβλ. 80^ο καν. Πενθ., σε ΣΥΝΤΑΓΜΑ, τόμ. Β', σελ. 489, ο οποίος τονίζει την αξία του τακτικού εκκλησιασμού όλων των πιστών, διακελεύοντας πως, εφόσον δεν υπάρχει κάποιος πολύ σοβαρός αποτρεπτικός λόγος («ανάγκην βαρυτέραν...ἢ πρᾶγμα δυσχερές»), είναι ανάγκη οι πιστοί να μην απέχουν από τη λατρευτική ζωή της Εκκλησίας. Σε διαφορετική περίπτωση κατά την οποία κάποιος δεν εκκλησιάζεται για τρεις συνεχόμενες Κυριακές, παρ' όλο που διαμένει σε πόλη, «εἰ μὲν κληρικὸς εἶη, καθαιρείσθω· εἰ δὲ λαϊκός, ἀποκινείσθω τῆς κοινωνίας».

³⁹⁶ 2^{ος} καν. Διον. Αλεξ., ΣΥΝΤΑΓΜΑ, τόμ. Δ', σελ. 7.

ο Διον. 2 εννοεί το θυσιαστήριο και όχι όλο τον ναό. Ο άγιος Διονύσιος έζησε στο πρώτο ήμισυ του 2ου αιώνα. Κατά την εποχή του, θυσιαστήριο και οίκος του Θεού ταυτίζονταν εννοιολογικά. Μετά το β' ήμισυ του 3ου αιώνα ο χριστιανικός ναός διαιρέθηκε σε ιερό βήμα, ναό και νάρθηκα... Η απαγόρευση αυτή σχετίζεται με την αποφυγή της επαφής «τῶν ἐν ἀφένδρω γυναικῶν» με τα αγιάσματα».³⁹⁷ Η ίδια επισημαίνει ότι η απαγόρευση εισόδου στο θυσιαστήριο σχετίζεται με γενικότερη απαγόρευση των στερουμένων ιερωσύνης να έρχονται σε επαφή με τα θεία αγιάσματα και να άπτονται τα ιερά σκεύη, η οποία γενικεύτηκε με τους 44^ο καν. Λαοδ. και 69^ο καν. Πενθ. Οι λαϊκοί λαμβάνουν ειδική ευχή για να εισέρχονται στο θυσιαστήριο, ενώ η απαγόρευση αφής των ιερών σκευών, όταν περιέχουν αγιάσματα, εκτείνεται και στους υποδιακόνους.³⁹⁸

Έτσι, μολονότι η Ειρ. Χριστινάκη δεν το λέγει ρητά, εν τούτοις υπονοεί ότι η απαγόρευση του 2^{ου} καν. Διον. Αλεξ. αφορά όχι μόνον την απαγόρευση της θείας Κοινωνίας στις γυναίκες με έμμηνο ρύση, αλλά και την απαγόρευση στις γυναίκες που είχαν καταρχήν άδεια να εισέρχονται στα άγια των αγίων, δηλαδή στον χώρο του θυσιαστηρίου, να κάνουν χρήση αυτής της άδειας κατά τις ημέρες της εμμήνου ρύσεως. Κατά τη γνώμη μας, λόγω της αρχαιότητας του κανόνα, εντασσόμενου στην εποχή που υπήρχε ο θεσμός των διακονισσών, δεν μπορεί να αποκλειστεί μια τέτοια ερμηνευτική προσέγγιση.

Οι θείοι και ιεροί κανόνες διακελεύουν πρώτιστα την ανάγκη ύπαρξης καθαρότητας στην ψυχή των πιστών,³⁹⁹ ώστε οι ίδιοι,

³⁹⁷ ΕΙΡ. ΧΡΙΣΤΙΝΑΚΗ – ΓΛΑΡΟΥ, «Δίκαιο ιερών πραγμάτων», σελ. 136.

³⁹⁸ Αυτόθι.

³⁹⁹ Πρβλ. Ε. ΠΑΠΑΧΑΡΑΛΑΜΠΟΥΣ, Όροι και προϋποθέσεις, σελ. 85 – 86: «Παραλλήλως πρὸς τὴν ἀναγκαίαν σωματικὴν καθαρότητα τοῦ πιστοῦ, τονίζεται ἰδιαιτέρως καὶ μετὰ μεγίστης βαρύτητος ἡ ὑπαρξὶς τῆς ἀναλόγου ψυχικῆς καὶ πνευματικῆς καθαρότητος τοῦ πιστοῦ διὰ τὴν θείαν Κοινωνίαν»· ΦΩΤΙΟΥ (Πατριάρχου Κωνσταντινουπόλεως) Λόγοι, ΜΖ', όμιλία περὶ τῆς θείας μεταλήψεως, τ. Α', σελ. 448 – 449: «Ὁ δὲ μὴ προκαθηράμενος ἑαυτὸν τῶν μολυσμάτων καὶ παθῶν, ὅσα τε τὴν ψυχὴν καὶ ὅσα τὸ σῶμα λυμαίνεται, καὶ καταμολύνει, ἀλλὰ ῥυπῶντι μὲν βίῳ, ῥυπῶντι δὲ λογισμῷ τῆς μυστικῆς προσιῶν καὶ

απαλλαγμένοι από τα πάθη που ταλανίζουν και σπιλώνουν την ψυχή τους, να προσέρχονται στη μετάληψη των αχράντων μυστηρίων.⁴⁰⁰ Το ιδιαίτερο αυτό σημείο της ψυχικής ετοιμότητας και καθαρότητας των πιστών που προσέρχονται στο άγιο Ποτήριο, επισημαίνει με κατηγορηματικό τρόπο και ο άγιος Ιωάννης ο Χρυσόστομος: «Τί οὖν ἐστι; Πολλοὶ τῆς θυσίας ταύτης ἅπαξ μεταλαμβάνουσι τοῦ παντός ἐνιαυτοῦ, ἄλλοι δὲ δις, ἄλλοι δὲ πολλάκις. Πρὸς οὖν ἅπαντας ἡμῖν ὁ λόγος ἐστίν, οὐ πρὸς τοὺς ἐνταῦθα δὲ μόνον, ἀλλὰ καὶ πρὸς τοὺς ἐν τῇ ἐρήμῳ καθεζομένους· ἐκεῖνοι γὰρ ἅπαξ τοῦ ἐνιαυτοῦ μετέχουσι, πολλάκις δὲ καὶ διὰ δύο ἐτῶν. Τί οὖν; τίνας ἀποδεξόμεθα; τοὺς ἅπαξ; τοὺς πολλάκις; τοὺς ὀλιγάκις; Οὔτε τοὺς ἅπαξ, οὔτε τοὺς πολλάκις, οὔτε τοὺς ὀλιγάκις, ἀλλὰ τοὺς μετὰ καθαροῦ συνειδότος, τοὺς μετὰ καθαρᾶς καρδίας, τοὺς μετὰ βίου αλήπτου. Οἱ τοιοῦτοι ἀεὶ προσίτωσαν· οἱ δὲ μὴ τοιοῦτοι, μηδὲ ἅπαξ. Τί

ἀπαθανατιζούσης τραπέζης μετασχεῖν, οὗτος οὐ μετέχει μὲν τῆς χάριτος... ἀλλ' ὑβρίζων, καὶ ἀτιμάζων τὸ κρεῖττον οὐ μόνον ὑβρεως, ἀλλὰ καὶ τιμῆς, οὗτος ἀπαραιτήτου κρίματος ἑαυτὸν ἀπέφηνε μέτοχον... Ὁ μὲν γὰρ φιλάνθρωπος ἡμῶν πλαστουργός, ἀναξίους ὄντας, τῶν ὑπὲρ λόγον ἠξίωσεν· ἡμεῖς δὲ τούτων ἀξιωθέντες, καὶ σύσσωμοι καὶ συμμετοχοὶ χρηματίζετο αὐτοῦ... ῥώμην καὶ χάριν λαβόντες, καὶ πρὸς τοσοῦτον ἀνελεῖν ἀξιώματος ὕψος, εἰ μὴ κατὰ πᾶσαν σπουδὴν καθαρὸς ἑαυτοὺς παρασκευασόμεθα, πῶς οὐχὶ διπλῆς ἐνόχους ἀποφαίνομεν ἑαυτοὺς κατακρίσεως, μίας μὲν, ὅτι τοσαύτην ἀγαθῶν ὑπερβολὴν, ἐξὸν κερδαίνειν, ἀπώσαμεθα, καὶ τηλικαύτης ἑαυτοὺς ὠφελείας τε καὶ σωτηρίας ἀπεστερήσαμεν... ἐτέρας δέ, ὅτι τοῦ δώρου κατεφρονήσαμεν, ὅτι τὴν χάριν ὑβρίσαμεν, τὸν εὐεργέτην ἐξουθενήσαμεν, ὡς κοινῇ τραπέζῃ τῇ μυστικῇ τροφῇ, καὶ συσσωμοὺς ἡμᾶς τοῦ ἀχράντου σώματος αὐτοῦ παρασκευαζούση, κατεχρησάμεθα;».

⁴⁰⁰ Πρβλ. απόσπασμα θείας Λειτουργίας Μεγάλου Βασιλείου, σε Π. ΤΡΕΜΠΕΛΑ, Αἱ τρεῖς Λειτουργίαι, σελ. 189 – 190: «... Ν α ἰ , ὁ Θεὸς ἡμῶν, καὶ μηδένα ἡμῶν ἔνοχον ποιήσης τῶν φρικτῶν σου τούτων καὶ ἐπουρανίων μυστηρίων, μηδὲ ἀσθενῆ ψυχῇ καὶ σώματι ἐκ τοῦ ἀναξίως αὐτῶν μεταλαμβάνειν· ἀλλὰ δὸς ἡμῖν, μέχρι τῆς ἐσχάτης ἡμῶν πνοῆς, ἀξίως ὑποδέχεσθαι τὴν μερίδα τῶν ἁγιασμάτων σου, εἰς ἐφόδιον ζωῆς αἰωνίου, εἰς ἀπολογία ἐνπρόσδεκτον, τὴν ἐπὶ τοῦ φοβεροῦ βήματος τοῦ Χριστοῦ σου· ὅπως ἂν καὶ ἡμεῖς μετὰ πάντων τῶν ἁγίων τῶν ἀπ' αἰῶνος σοὶ εὐαρεστησάντων, γενώμεθα μέτοχοι τῶν αἰωνίων σου ἀγαθῶν, ἃ ἠτοίμασας τοῖς ἀγαπῶσί σε, Κύριε». Πρβλ. καὶ Ξ. ΠΑΠΑΧΑΡΑΛΑΜΠΟΥΣ, Ὅροι καὶ προϋποθέσεις, σελ. 49: «Ἡ Ἐκκλησία τοῦ Χριστοῦ ἕνεκα τῆς ἐν τῇ θείᾳ Μεταλήψει πραγματικῆς κοινωνίας τοῦ πιστοῦ μετὰ τοῦ ἀχράντου σώματος τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ ἀπαιτεῖ ἀπὸ τῶν χρόνων τῶν ἁγίων Ἀποστόλων «ὡς ἀναγκαίαν καὶ ἀπαραίτητον τὴν πρὸ τῆς θείας Μεταλήψεως ἠθικὴν προπαρασκευὴν» τῶν μελλόντων νὰ κοινωνήσουν τῶν Ἀχράντων Μυστηρίων».

δήποτε; Ὅτι κριμα ἑαυτοῖς λαμβάνουσι, καὶ κατάκριμα καὶ κόλασιν καὶ τιμωρίαν».⁴⁰¹

Ἐν προκειμένῳ, χαρακτηριστικό τυγχάνει το κείμενο του 12^{ου} καν. Τιμοθ. Αλεξ., το οποίο αναφέρεται στη φυσική λειτουργία της ονειρώξης και στον τρόπο με τον οποίο είναι ἀνάγκη νὰ ενεργήσῃ ὁ πιστός που βρίσκεται ἀντιμέτωπος με τὴ συγκεκριμένη περίπτωση. Στὸ ερώτημα του ἀν ὁ συγκεκριμένος λαϊκός εἶναι σε θέση νὰ μεταλάβῃ τῶν ἀχράντων μυστηρίων, ὁ ἐπίσκοπος Ἀλεξανδρείας Τιμόθεος διακρίνει δύο ἐπὶ μέρους περιπτώσεις. Τὸ κριτήριον τῶν συγκεκριμένων περιπτώσεων σχετίζεται με τὴν ἴδια τὴ συνείδηση,⁴⁰² τὴν πνευματικὴν κατάστασιν του ἐν λόγῳ

⁴⁰¹ ΙΩΑΝΝΟΥ ΤΟΥ ΧΡΥΣΟΣΤΟΜΟΥ, Ὁμιλία εἰς τὴν πρὸς Ἑβραίους 17, 4, PG τόμ. 63, στ. 131 – 132.

⁴⁰² Για περισσότερα στοιχεῖα αναφορικά με τὴν ἀξία τῆς συνείδησης τοῦ πιστοῦ, σε σχέση με τὴν ἰκανότητα τοῦ ἰδίου νὰ μεταλάβῃ, βλ. Ε. ΠΑΠΑΧΑΡΑΛΑΜΠΟΥΣ, Ὅροι καὶ προϋποθέσεις, σελ. 74 «... ἰδιαιτέρως προβάλλεται ὑπὸ τῶν Πατέρων τῆς Ἐκκλησίας ἡ ἀνάγκη τῆς συνειδητῆς καὶ μετὰ τῆς δεούσης προετοιμασίας θείας Μεταλήψεως, διότι ὁ πιστός κοινωνεῖ τῇ ἰδίᾳ συνειδήσει ἐπαξίως ἢ ἀναξίως εἰς ἄφεσιν ἀμαρτιῶν καὶ ζωὴν αἰώνιον ἢ κατάκρισιν καὶ κόλασιν αἰώνιον»· καὶ σελ. 90: «Ἡ καρδία τοῦ πιστοῦ καὶ ἡ συνείδησις αὐτοῦ ἀποτελοῦν κατὰ τοὺς Πατέρας καὶ διδασκάλους τῆς Ἐκκλησίας τὸ ἰδιαίτερον σημεῖον, εἰς τὸ ὁποῖον πρέπει νὰ στραφῇ ὁ ἀγὼν πρὸς ὅσον τὸ δυνατὸν μετὰ μεγαλυτέρας καθαρότητος τούτου προσέλευσιν εἰς τὸ θεῖον Μυστήριον τῆς θείας Μεταλήψεως»· καὶ σελ. 92: «... τὸ κεφάλαιον τῆς ψυχικῆς καθαρότητος τοῦ πιστοῦ πρὸ τῆς θείας Μεταλήψεως εἶναι ἡ καθαρότης τῆς συνειδήσεως, τοῦ συνειδότος τούτου»· Γ. ΜΕΤΑΛΛΗΝΟΥ (πρωτοπρεσβ.), Θεολογικὴ μαρτυρία, σελ. 289 – 290: «Ἡ προσέλευσις στὴ Θ. Εὐχαριστία, ὅπως προκύπτει ἀμετάβλητα ἀπὸ τὴς λειτουργικῆς πηγῆς διαχρονικά, προϋποθέτει: ... β) Κατάλληλη προετοιμασία, σνισταμένη στὴν ἐξέτασιν τῆς συνειδήσεως (Α' Κορ. 11,28). «Κατάλληλη» ὅμως προετοιμασία εἶναι κατὰ κυριολεξίαν ἢ μόνιμη, ὡς συνεχῆς ἀγώνας...». Πρβλ. καὶ ἀπόσπασμα θείας Λειτουργίας ἀγίου Ἰωάννου τοῦ Χρυσοστόμου, σε Π. ΤΡΕΜΠΕΛΑ, Αἱ τρεῖς Λειτουργίαι, σελ. 126: «... Καταξίωσον ἡμᾶς μεταλαβεῖν τῶν ἐπουρανίων σου καὶ φρικτῶν μυστηρίων ταύτης τῆς ἱερᾶς καὶ πνευματικῆς τραπέζης μετὰ καθαρῶν συνειδότος εἰς ἄφεσιν ἀμαρτιῶν, εἰς συγχώρησιν πλημμελημάτων, εἰς Πνεύματος ἀγίου κοινωνίαν, εἰς βασιλείαν οὐρανῶν κληρονομίαν, εἰς παρρησίαν τὴν πρὸς σέ, μὴ εἰς κρίμα ἢ εἰς κατάκριμα»· Πρβλ. ἀπόσπασμα θείας Λειτουργίας τῶν Προηγιασμένων, σε Π. ΤΡΕΜΠΕΛΑ, Αἱ τρεῖς Λειτουργίαι, σελ. 216: «... ἵνα ἐν καθαρῶν συνειδότι, ἀνεπαισχύντῳ προσώπῳ, πεφωτισμένη καρδία τῶν θείων τούτων μεταλαμβάνοντες ἀγιασμάτων, καὶ ὑπ' αὐτῶν ζωοποιούμενοι, ἐνωθῶμεν αὐτῶ τῷ Χριστῷ σου, τῷ ἀληθινῷ Θεῷ ἡμῶν, τῷ εἰπόντι· Ὁ τρώγων μου τὴν σάρκα καὶ πίνων μου τὸ αἷμα ἐν ἐμοὶ μένει καὶ γὰρ ἐν αὐτῷ». Πρβλ. καὶ ΙΩΑΝΝΟΥ ΤΟΥ ΧΡΥΣΟΣΤΟΜΟΥ: Εἰς Φιλογόνιον, Λόγος ἕκτος, δ', PG, τόμ. 48, στ. 755: «...καιρὸς κοινωνίας οὐχ ἑορτῆ καὶ πανηγυρις, ἀλλὰ συνειδὸς καθαρὸν καὶ βίος ἐγκλημάτων ἀπηλλαγμένος»· Εἰς τοὺς τὰ πρῶτα Πάσχα νηστεύοντας, Λόγος τρίτος, δ', PG, τόμ. 48, στ. 867: «... Ὡστε ὡσάκις ἂν προσίης μετὰ

πιστού.⁴⁰³ Εφόσον, δηλαδή, το συμβάν οφείλεται σε εμπαθή σαρκικό λογισμό του πιστού, ο ίδιος δεν είναι σε θέση να μεταλάβει. Αντιθέτως, εάν πρόκειται για έργο του πονηρού, απλώς και μόνον για να αποτρέψει τον πιστό από την προσέλευση στο ιερό μυστήριο της μεταλήψεως, είναι ανάγκη ο πιστός να μεταλάβει, ώστε να μην επιτευχθεί ο μοχθηρός στόχος του πονηρού, που δεν είναι άλλος από την αποξένωση του πιστού από τη ζωογόνο συμμετοχή του στη μυστηριακή ζωή της Εκκλησίας.

Εν προκειμένω, ο τρόπος με τον οποίο ο συγκεκριμένος κανόνας διασαφηνίζει τα γεγονότα είναι κρυστάλλινος: «Εἰ μὲν ὑπόκειται ἐπιθυμία γυναικός, οὐκ ὀφείλει· εἰ δὲ ὁ σατανᾶς πειράζει αὐτόν, ἵνα διὰ τῆς προφάσεως ταύτης ἀλλοτριῶται τῆς κοινωνίας τῶν θείων μυστηρίων, ὀφείλει κοινωνῆσαι, ἐπεὶ οὐ παύσεται ὁ πειράζων κατ' ἐκεῖνον τὸν καιρὸν, ὅτε ὀφείλει κοινωνεῖν, ἐπιτιθέμενος αὐτῶ». ⁴⁰⁴

Το νευραλγικό σημείο της προσβολής του λογισμού του πιστού από πονηρή επιθυμία γυναικός παρουσιάζει με κατηγορηματικό τρόπο και ο

καθαροῦ συνειδότος, πάσχα ἐπιτελεῖς, οὐχ ὅταν νηστεύης, ἀλλ' ὅταν τῆς θυσίας ἐκείνης μετέχης». Υπόμνημα εἰς τὴν πρὸς Τιμόθεον ἐπιστολὴν πρώτην, Ὁμιλία Ε', γ', ΡΓ, τόμ. 62, στ. 529: «... Ἐπειδὴ γὰρ οἱ ἱερεῖς οὐ πάντας ἴσασι τοὺς ἀμαρτωλοὺς καὶ ἀναξίως τῶν μυστηρίων μετέχοντας, ὁ Θεὸς πολλάκις τοῦτο ποιεῖ, καὶ παραδίδωσιν αὐτοὺς τῷ Σατανᾶ... Καὶ πῶς, φησὶν, ὅταν ἅπαξ δι' ἐνιαυτοῦ προσερχώμεθα; Τοῦτο γὰρ τὸ δεινόν, **ὅτι οὐ καθαρότητι διανοίας**, ἀλλὰ διαστήματι χρόνου τὴν ἀξίαν διορίζεις τῆς προσόδου, καὶ τοῦτο εὐλάβειαν εἶναι νομίζεις, τὸ μὴ πολλάκις προσελεθῆναι, οὐκ εἰδὼς ὅτι τὸ ἀναξίως προσελεθῆναι, κἂν ἅπαξ γένηται, ἐκηλίδωσε· τὸ δὲ ἀξίως, κἂν πολλάκις, ἔσωσεν. Οὐκ ἔστι τόλμα τὸ πολλάκις προσιέναι, ἀλλὰ τὸ ἀναξίως, κἂν ἅπαξ τις τοῦ παντός χρόνου προσέλθῃ... Διὰ τί γὰρ χρόνῳ τὸ πρᾶγμα μετερχόμεθα; **χρόνος προσόδου ἔστω ἡμῖν τὸ καθαρὸν συνειδός».** Πρβλ. Β. ΦΕΙΔΑ, Ἐκκλησιαστικὴ Ἱστορία, τ. Β', σελ. 649 – 650: «... Οἱ λόγοι ὁμῶς τοῦ ἱ. Χρυσοστόμου **ἄφηναν στή συνείδηση τῶν πιστῶν** τὴν ἀπόφαση ὄχι μόνο γιὰ τὴ συχνὴ προσέλευση, ἀλλὰ καὶ γιὰ τὴν ἀποφυγὴ τῆς συχνῆς θείας κοινωνίας. **Ἡ ἐπιλογή δηλαδὴ ἦταν θέμα τῆς προσωπικῆς συνειδήσεως τῶν πιστῶν**, ἀλλὰ ἡ συχνὴ προσέλευση παρέμενε μία συνεχῆς πρόσκληση τῆς Ἐκκλησίας... Τὸ ζήτημα λοιπὸν τῆς συχνότητος τῆς προσελεύσεως στή θ. κοινωνία καθορίστηκε κατὰ τρόπο ἐλαστικὸ μεταξὺ τοῦ ἰδανικοῦ τῆς ἀσκητικῆς πνευματικότητος καὶ τοῦ σχετικοῦ τῆς προσωπικῆς εὐλάβειας τῶν πιστῶν, ἢ ὅποια ὁμῶς δὲν μποροῦσε νὰ περιφρονῇ ἀζημίως τὴν ἐκκλησιαστικὴ θεσμοθεσία».

⁴⁰³ Πρβλ. Π. ΧΡΙΣΤΙΝΑΚΗ, *Ἀπόπειρα*, σελ. 449: «... Πανταχοῦ, λοιπὸν, ἐξεταστέα ἡ ὄλη προσωπικότης καὶ **ἰδίᾳ ἢ διάθεσις τοῦ ἡμαρτηκότος** καὶ μάλιστα οὐχὶ μόνον ἢ κατὰ τὴν τέλεσιν τοῦ ἐγκλήματος, ἀλλὰ καὶ ἢ μετὰ τὴν τέλεσιν ταύτην».

⁴⁰⁴ 12^{ος} Τιμοθ. Αλεξ., ΣΥΝΤΑΓΜΑ, τόμ. Δ', σελ. 338.

Βαλσαμών, ο οποίος σχολιάζει τον παρόντα κανόνα επισημαίνοντας ότι στην ανωτέρω περίπτωση, ο πιστός δεν πρέπει να προσέρχεται στη μετάληψη των θείων αγιασμάτων, καθότι ο λογισμός του θα έχει μολυνθεί: «... εἰ μὲν πρὸ τούτου προσέβαλε τῷ ὄνειρασθέντι ἐπιθυμίας γυναικὸς λογισμὸς, καὶ ἐνέμεινεν ὁ νοῦς ἐπὶ τῇ ἐπιθυμίᾳ, καὶ ἐνεφιλοχώρησε ταύτῃ, κἀντεῦθεν ἡ φαντασία ἐπῆλθε καὶ ἡ ῥύσις τοῦ σπέρματος, οὐ ὀφείλει μεταλαβεῖν, καὶ εἰκότως· ἡ γὰρ συγκατάθεσις ἐμόλυνε τὸν λογισμὸν τοῦ ὄνειρασθέντος, καὶ πῶς μετὰ τοιούτου λογισμοῦ προσελεύσεται τοῖς ἀγίοις»;⁴⁰⁵

Στην ίδια ερμηνευτική γραμμή κινούνται και οι συγγραφείς του Πηδαλίου, οι οποίοι υπογραμμίζουν ότι εφόσον το γεγονός της ονειρώξεως συνέβη από επιθυμία ή ενθύμηση γυναίκας, ο πιστός δεν πρέπει να μεταλαμβάνει, «ἐπειδὴ καὶ ἡ ἐμπαθὴς αὐτῇ ἐνθύμησις, κατόπιν ἀπὸ τὴν ὁποῖαν ἡ ρεῦσις ἠκολούθησεν, ἐμόλυνε τὴν διάνοιάν του».⁴⁰⁶ Ασφαλώς, σε κάθε αντίθετη περίπτωση, κατά την οποία η ψυχή του πιστού δεν είχε μολυνθεί από εμπαθή λογισμό, ο εν λόγω πιστός «πρέπει νὰ μεταλάβῃ, ἐπειδὴ, ἂν δὲν μεταλάβῃ, δὲν θέλει παύσει ὁ σατανᾶς νὰ τὸν πειράζῃ, καὶ μὲ τέτοιον τρόπον νὰ τὸν ἐμποδίζῃ, ὅταν ἐτοιμάζεται νὰ κοινωνήσῃ».⁴⁰⁷

Ἄξιο ιδιαίτερης αναφοράς είναι το ότι οι συγγραφείς του Πηδαλίου μνημονεύουν εν προκειμένω ανάλογη θέση του Πατριάρχου Αντιοχείας Βαλσαμόνα, σύμφωνα με την οποία είναι ανάγκη να λαμβάνεται υπόψη το αν ο ενυπνιασμός συνέβη σε λαϊκό ή κληρικό, ώστε να ακολουθεί ανάλογη διαχείριση του συμβάντος: «... οἱ μὲν λαϊκοὶ ὁποῦ ἐνυπνιασθοῦν,

⁴⁰⁵ Σχόλια Βαλσαμόνου ἐπὶ τοῦ 12^{ου} καν. Τιμοθ. Αλεξ., ΣΥΝΤΑΓΜΑ, τόμ. Δ', σελ. 338. Πρβλ. και Σύνοψη τοῦ 12^{ου} καν. Τιμοθ. Αλεξ., ΣΥΝΤΑΓΜΑ, τόμ. Δ', σελ. 338: «Ὁ ὄνειρασθεὶς, εἰ μὲν ἐξ ἔρωτος, οὐ μεταλήψεται· εἰ δὲ πειρασμῷ δαιμονικῷ, μεταλήψεται, ἵνα μὴ δῶμεν χάραν τῷ σατανᾷ τῶν ἀγιασμάτων εἴργειν ἡμᾶς».

⁴⁰⁶ Ερμηνεία των συγγραφέων του Πηδαλίου ἐπὶ τοῦ 12^{ου} καν. Τιμοθ. Αλεξ., ΠΗΔΑΛΙΟΝ, σελ. 542.

⁴⁰⁷ Αὐτόθι.

κατὰ τὴν περίληψιν τοῦ Κανόνος τούτου, νὰ μεταλαμβάνουν, οἱ δὲ ἱερωμένοι νὰ μὴ λειτουργοῦν κατὰ τὴν ἡμέραν ὁποῦ τοῦτο πάθουν, διὰ τὸ σεβάσμιον τῆς ἱερωσύνης, ἔξω μόνον ἂν ἦναι ἑορτὴ μεγάλη, καὶ ἡ ἀναβολὴ μὲν ἱερουργίας προξενῆ κίνδυνον, ἢ δὲ ταύτης ἱεροτελεστία ἦναι χρειώδης».⁴⁰⁸

Στην ἴδια υποσημείωση οἱ συγγραφεῖς του Πηδαλίου ἐπισημαίνουν πὼς ἐπειδὴ εἶναι ἐξαιρετικὰ δύσκολο το νὰ διακρίνει κανεὶς εἴαν το γεγονός της ονειρώξεως συνέβη ἀπὸ δική του ἐμπαθὴ υπαιτιότητα ἢ ἀπὸ μηχανορραφία του πονηροῦ, τὸ ἀσφαλέστερο καὶ συνάμα τὸ φρονιμότερο εἶναι, σε ἀνάλογη περίπτωση, ὁ ἐνυπνιασθεὶς νὰ ἀπέχει ἀπὸ τὴν μετάληψη τῶν θείων αγιασμάτων, εἴτε εἶναι λαϊκός, εἴτε κληρικός: «... ἐπειδὴ δὲ δύσκολα ἠμπορεῖ νὰ διακρίνη τινὰς πότε ἐνυπνιάζεται ἀπὸ πειρασμὸν καὶ φθόνον μόνον τοῦ διαβόλου, καὶ πότε ἀπὸ ἐπιθυμίαν γυναικὸς ἢ ἀπὸ ἄλλην αἰτίαν ἐδικήν του, τὸ ἀσφαλέστερον καὶ φρονιμώτερον εἶναι νὰ μὴ μεταλάβῃ, ὅταν πάθῃ τινὰς λαϊκὸς ἢ Τερεὺς ἢ Μοναχὸς, τοιοῦτον πρᾶγμα».⁴⁰⁹ Πρόκειται γιὰ μίαν ἐπισημάνση τῶν συγγραφέων του Πηδαλίου ἡ ὁποία στερεῖται μὲν ἱεροκανονικοῦ κύρους, ἔχει ὅμως τὸν χαρακτήρα ποιμαντικῆς καθοδήγησης τῶν πιστῶν.

Ἡ συναίσθησις τῆς πνευματικῆς κατάστασης, μὲ τὴν ἐννοία τῆς ἐνδοσκόπησης, ὑπογραμμίζεται καὶ ἀπὸ τὸν 4^ο καν. Διον. Αλεξ., ὁ ὁποῖος ἐπισημαίνει ὅτι **τὸ κριτήριον γιὰ τὴν δυνατότητα τῆς μετάληψης τῶν θείων αγιασμάτων, εἶναι ἡ ἴδια ἡ συνείδησις τῶν πιστῶν**, στους ὁποῖους συνέβη ἐνυπνιασμός: «Οἱ δὲ ἐν ἀπροαιρέτῳ νυκτερινῇ ῥύσει γενόμενοι, καὶ οὗτοι τῷ ἰδίῳ συνειδῶτι κατακολουθεῖτωσαν· καὶ ἑαυτοὺς, εἴτε διακρίνονται περὶ τούτου, εἴτε μὴ, σκοπεῖτωσαν».⁴¹⁰

Πρὸς τεκμηρίωση, μάλιστα, τῆς θέσης του, ὁ ἀρχιεπίσκοπος Αλεξανδρείας Διονύσιος μνημονεύει τὸν ἀντίστοιχο λόγον τοῦ ἀποστόλου

⁴⁰⁸ Ὑποσ. 3 ἐπὶ τῆς ἐρμηνείας τῶν συγγραφέων του Πηδαλίου ἐπὶ τοῦ 12^{ου} καν. Τιμοθ. Αλεξ., ΠΗΔΑΛΙΟΝ, σελ. 542.

⁴⁰⁹ Αὐτόθι.

⁴¹⁰ 4^{ος} καν. Διον. Αλεξ., ΣΥΝΤΑΓΜΑ, τόμ. Δ', σελ. 12.

των εθνών, όταν ο θεοφόρος Παύλος, απευθυνόμενος στους Ρωμαίους και αναφερόμενος στο ενδεχόμενο βρώσεως ειδωλοθύτων, κάνει λόγο για τον έλεγχο που ασκεί στον πιστό η ίδια η συνείδησή του, ως προς την επιλογή και τέλεση του ορθού. Στα πλαίσια αυτά, ο 4^{ος} καν. Διον. Αλεξ., προτάσσει την επιταγή του αποστόλου Παύλου, ως προς τον έλεγχο που ασκεί η ίδια η συνείδηση στον πιστό που επιθυμεί να προσεγγίσει τον Θεό, επισημαίνοντας τα εξής χαρακτηριστικά: «...· ὡς γὰρ ἐπὶ τῶν βρωμάτων ὁ διακρινόμενος, φησὶν, ἐὰν φάγη, κατακέκριται· οὕτω καὶ ἐν τούτοις εὐσυνείδητος ἔστω, καὶ εὐπαρρησίαστος κατὰ τὸ ἴδιον ἐνθύμιον, πᾶς ὁ προσίων τῷ Θεῷ». ⁴¹¹

Κατά συνέπεια, το ίδιο ακριβώς συμβάν, εν προκειμένω η ονειρώξη, μπορεί να οφείλεται είτε σε εμπαθή λογισμό του πιστού, γεγονός που μολύνει την ψυχή του είτε σε φαινόμενο για το οποίο ο πιστός, ο οποίος μάλιστα επιθυμεί να προσεγγίσει τον Θεό, αξιούμενος των αχράντων μυστηρίων, δεν φέρει καμία προσωπική ευθύνη. ⁴¹²

Τα σημεία ακριβώς αυτά συνιστούν επισημάνσεις επιφανών κανονολόγων, όπως ο Ζωναράς, ο οποίος, μεταξύ άλλων, διευκρινίζει: «...οἱ τοῦτο παθόντες τῷ οἰκείῳ συνειδότι κατακολουθείτωσαν· ἤγουν τὸ συνειδὸς ἐχέτωσαν τοῦ πράγματος δικαστήν, τὴν οἰκείαν δηλονότι διάνοιαν, ὥστε, εἰ μὲν μὴ τινος ἐμπαθείας προὑποκειμένης συμβέβηκεν αὐτομάτως ἢ τῆς γονῆς ἐκροή, τῆς φύσεως αὐτὴν ὡς περίττωμα ἐκκρινάσης,

⁴¹¹ Αυτόθι. Πρβλ. και Ρωμ. 14, 22 – 23: «σὺ πίστιν ἔχεις; κατὰ σεαυτὸν ἔχε ἐνώπιον τοῦ Θεοῦ. μακάριος ὁ μὴ κρίνων ἑαυτὸν ἐν ᾧ δοκιμάζει. ὁ δὲ διακρινόμενος ἐὰν φάγη, κατακέκριται, ὅτι οὐκ ἐκ πίστεως· πᾶν δὲ ὁ οὐκ ἐκ πίστεως, ἁμαρτία ἐστίν».

⁴¹² Πρβλ. Π. ΧΡΙΣΤΙΝΑΚΗ, Θέματα, σελ. 288 – 289: «Οἱ ἰ. κανόνες ἀντιμετωπίζοντας τὴν κατὰ τὸν ὕπνον ροῆ σπέρματος ἀφίνουν τὴν τελικὴ κρίση **στην συνείδηση** τοῦ παθόντος ρεῦσιν, διότι μόνο αὐτὸς γνωρίζει ἀκριβῶς τὸ «ἐνθύμιον» ἢ τὴν» τυχὸν «ἐπιθυμία γυναικός», πὺν μπορεῖ νὰ προηγήθηκε τοῦ ὕπνου. Ἄν δὲν προὑπάρχει πονηρὰ ἐπιθυμία θεωρεῖται ἀβούλητη φυσικὴ ἐκκρίση, πὺν δὲν εἶναι ἄδικη καὶ μπορεῖ μάλιστα νὰ συμβεῖ στὸ καθένα, ὥστε ὁ Ζωναράς νὰ θεωρεῖ ὅτι δὲν μπορεῖ νὰ τὴν ἀποφύγει κανεὶς ἐκτὸς ἐὰν εἶναι πολὺ ἠλίθιος! Σὲ τελικὴ λοιπὸν ἀνάλυση τὸ ἐξωτερικὸ γεγονός, τῆς ροῆς σπέρματος κατὰ τὴν διάρκεια τοῦ ὕπνου, τότε μόνο συνιστᾶ ἄδικο ὅταν πρὸ τοῦ ὕπνου προηγήθηκε τὸ **ἐσωτερικὸ - ὑποκειμενικὸ στοιχείο** τοῦ πονηροῦ ἐνθυμήματος, ὡς εἶναι ἢ ἐπιθυμία γυναικός ἢ κάτι ἀνάλογο».

ἢ εἰ μὴ ἐκ παροινίας, καὶ ἐξ ἀδδηφαγίας ἐγένετο, οὐκ ἐμποδισθήσεται ὁ τοῦτο παθῶν τῷ ἀγίῳ προσελθεῖν θυσιαστηρίῳ». ⁴¹³

Σε αντίστοιχες διαπιστώσεις καταλήγουν και οι συγγραφείς του Πηδαλίου, οι οποίοι παρουσιάζουν αναλυτικά τη διάκριση που είναι ανάγκη να γίνεται μεταξύ των πιστών στους οποίους ο ενυπνιασμός συνέβη ως ένα φυσικό περίπτωμα του σώματος και των πιστών που προκάλεσαν το συγκεκριμένο συμβάν με τον εμπαθή τους βίο: «... εἰ μὲν ἠκολούθησεν αὐτοὺς ὁ ἐνυπνιασμός χωρίς τινα φαντασίαν αἰσχροῦν καὶ ἐμπαθῆ λογισμόν, καὶ ἔτι χωρίς πολυφαγίαν καὶ πολυποσίαν, ἀμὴ ἡ φύσις μοναχῆ ἐποίησε τοῦτο ἀφ' ἑαυτῆς, ὡσάν ἕνα περίπτωμα φυσικόν, δὲν ἐμποδίζονται ἀπὸ τὴν θείαν Μετάληψιν. Εἰ δὲ ἠκολούθησεν ἀπὸ τὰ ἀνωτέρω αἰτία, δηλ. ἀπὸ φαντασίαν καὶ ἐμπαθῆ λογισμόν, ἢ πολυφαγίαν καὶ πολυποσίαν, πρέπει νὰ ἐμποδίζονται, ὡς μὴ καθαροὶ ὄντες, οὐχὶ διὰ τὴν ρύσιν καθ' αὐτὸ τοῦ σπέρματος (ἐπειδὴ τοῦτο δὲν εἶναι ἀκάθαρτον, καθὸ φυσικόν, ὡσπερ οὐδὲ ἡ σὰρξ ἀκάθαρτός ἐστι καθ' αὐτήν, ἥς τὸ σπέρμα εἶναι περίπτωμα), ἀλλὰ διὰ τὴν πονηρὰν ἐνθύμησιν καὶ φαντασίαν, ἣτις ἐμόλυνε τὴν διάνοιαν. Οἱ τοιοῦτοι λοιπὸν δὲν εἶναι εὐσυνειδήτοι, καὶ ἀκολούθως δὲν εἶναι εὐπαρρησίαστοι διὰ τὴν πονηρὰν ἐνθύμησιν καὶ φαντασίαν. Ὅθεν καὶ ὡς διακρινόμενοι, καὶ ὑπὸ τῆς συνειδήσεως ἐλεγχόμενοι, πῶς δύνανται νὰ πλησιάσουν εἰς τὸν Θεὸν καὶ εἰς τὰ Μυστήρια»; ⁴¹⁴

⁴¹³ Σχόλια Ζωναρά επί του 4^{ου} καν. Διον. Αλεξ., ΣΥΝΤΑΓΜΑ, τόμ. Δ', σελ. 12. Για περισσότερα στοιχεία περί της έννοιας του «Κανονικοῦ Συνειδότος» βλ. Θ. ΠΙΑΓΚΟΥ, Κανονικὸν Συνειδός, σελ. 175, όπου μεταξύ άλλων γίνεται λόγος για «τὸ συνειδός πὸν χαρακτηρίζει καὶ καθορίζει τὴ διαχρονικὴ νομοθεσία τῆς Ἐκκλησίας, ἀλλὰ καὶ τὴν ἐφαρμογὴ τῶν κανόνων τῆς».

⁴¹⁴ Ερμηνεία των συγγραφέων του Πηδαλίου επί του 4^{ου} καν. Διον. Αλεξ., ΠΗΔΑΛΙΟΝ, σελ. 446 – 447. Πρβλ. και υποσ. 1 επί της ερμηνείας των συγγραφέων του Πηδαλίου επί του 4^{ου} καν. Διον. Αλεξ., ΠΗΔΑΛΙΟΝ, σελ. 447, όπου διατυπώνεται η θέση ότι σε αντίστοιχη περίπτωση ενυπνιασμού, επειδή είναι δύσκολο να διακρίνει κανείς αν το συμβάν οφείλεται σε δική του υπαιτιότητα ή όχι, το ασφαλέστερο είναι να μην κοινωνεί (ενν. την επομένη μέρα): «... Ἐπειδὴ ὁμως δύσκολα ἡμπορεῖ τινὰς νὰ διακρίνη, πότε ἀκολουθεῖ εἰς αὐτὸν ὁ ἐνυπνιασμός ἀπὸ μόνον τὸν φθόνον καὶ τὴν ἐπήρειαν τῶν δαιμόνων,

Στην ίδια ερμηνευτική προσέγγιση προβαίνει και ο Ματθαίος Βλάσταρης, εξαίροντας τον ιδιαίτερο ρόλο που διαδραματίζει «τὸ ἴδιον συνειδός» του ονειρασθέντος, καθώς και την πνευματική ακαθαρσία που προκύπτει για τον αμαρτήσαντα, εφόσον η ονειρώξη υπήρξε αποτέλεσμα εμπαθούς λογισμού, γεγονός που δεν του επιτρέπει την προσέλευση στο ἅγιο Ποτήριο: «Ἐν τῷ δ'. κανόνι, ὁ ἅγιος Διονύσιος Ἀλεξανδρείας, τοῖς ἐν ἀπροαιρέτῳ ῥύσει νυκτὸς γεγονόσι, **δικαστὴν ἀδέκαστον τοῦ πράγματος τὸ ἴδιον ἐφίστησι συνειδός·** εἰ μὲν γὰρ μὴ προὔποκειμένης ἡστινοσοῦν ἐμπαθείας, αὐτομάτως ἢ τῆς γονῆς συμβέβηκεν ἐκροή, τῆς φύσεως αὐτὴν ὡς περίπτωμα ἐκκρινάσης, ἀνεμποδίστως ὃ γε τοῦτο παθῶν φησὶ, τῇ θείᾳ κοινωνίᾳ προσίτω· εἰ δέ τις ἐμπαθῆς λογισμὸς προὔπήρξε, καὶ οὗτος ἐμφιλοχωρήσας τῇ αὐτοῦ διανοίᾳ, νυκτερινὴν ἐπήνεγκε φαντασίαν, καὶ ταύτη ἐπηκολούθησεν ἢ τῆς γονῆς ἐκροή, ἢ ἐκ παροινίας καὶ ἀδδηφαγίας τοῦτο συνέβη, **ὁ τοιοῦτος οὐ καθαρὸς ἐστίν, οὐ διὰ τὴν ῥύσιν τοῦ σπέρματος, οὐ γὰρ ἀκάθαρτον τοῦτό γε, ἐπεὶ μηδὲ ἡ σὰρξ, ἧς ἐκεῖνο περίπτωμα, ἀλλὰ διὰ τὸ πονηρὸν ἐνθύμιον ὅπερ ἐμόλυνε τὴν διάνοιαν.** Ὁ

χωρὶς νὰ δώσῃ αὐτὸς κἀμμίαν αἰτίαν ἐδικὴν του, **τὸ ἀσφαλέστερον εἶναι νὰ μὴ κοινωνῇ.** Ὁ γὰρ ἐνυπνιασμὸς καὶ ἐκ πολυφαγίας καὶ πολυποσίας καὶ πολυϋπνίας γεννᾶται καὶ ἐξ ἀμελείας καὶ ἀναπαύσεως, καὶ χαννώσεως σώματος, καὶ ἐξ ὑπερηφανίας, καὶ κατακρίσεως, καὶ καταλαλιάς, καὶ ἐξ ἀσθενείας σώματος, καὶ ἐκ πονηρᾶς συνηθείας εἰς τὴν πορνείαν, καὶ ἐκ κόπου καὶ ψυχροποσίας· πολλάκις δὲ προέρχεται καὶ ἀπὸ τὸν φόβον τοῦ νὰ μὴ πάθῃ τινὰς ἐνυπνιασμόν, κατὰ τὸν Συμεῶν τὸν νέον Θεολόγον». Για περισσότερα στοιχεία περὶ τῆς ἐννοίας τῆς φαντασίας, ὅπως αὐτὴ καταγράφεται στὴν πατερικὴ γραμματεία, βλ. Α. ΓΛΑΡΟΥ, *Ἀναζητήσας εὐρέ*, σελ. 246: «Ἡ φαντασία ὡς μεταπτωτικὸ ἴδιωμα τῆς γνωστικῆς λειτουργίας τοῦ ἀνθρώπου γίνεται ρίζα «πλανῶν, ἀλόγων προλήψεων, πονηρῶν καὶ διεφθαρμένων δογμάτων», ἂν δὲν ληφθοῦν τὰ κατάλληλα μέτρα προφύλαξης. Ἡ «φυλακὴ» τῆς φαντασίας εἶναι μία διαρκῆς περιφρούρηση τοῦ ψυχικοῦ ὄργανου, ὥστε νὰ παραμένει ἀνέπαφο ἀπὸ τοὺς ἐμπαθεῖς λογισμοὺς... Ὁ ἄνθρωπος φυλάσσει τὴ φαντασίαν του ὅταν ἀναζητεῖ διαρκῶς τὰ πνευματικὰ, ἐστιάζει τὸν νοῦ του μόνον σὲ αὐτὰ καὶ μόνον αὐτὰ ἐπιδιώκει νὰ αἰσθητοποιεῖ στὸν ἔσω ἄνθρωπο. Συμπερασματικά, στὴν πατερικὴ γραμματεία ὁ ὅρος «φαντασία» λαμβάνει στενὴ καὶ εὐρεία ἔννοια. Ὑπὸ τῆ στενῆ ἔννοια εἶναι τὸ πάθος τῆς ἀλόγου ψυχῆς. Ὑπὸ τὴν εὐρεία ἔννοια εἶναι ἀνθρωπολογικὸ χαρακτηριστικὸ, μεταπτωτικὸ ἴδιωμα τοῦ ψυχικοῦ ὄργανου ποὺ ἐντάσσεται στὶς γνωστικὰς λειτουργίας... Ἡ φαντασία, γιὰ τὸν Νικόδημο (ἐνν. τὸν Ἀγιοθεῖτη), ὡς ψυχικὴ λειτουργία, δυνητικὰ μπορεῖ νὰ γίνῃ αἰτία παθῶν, κρίσεως καὶ ἀπώλειας τῆς σωτηρίας, ἀλλὰ ἐπίσης μπορεῖ μὲ τὴν κατάλληλη χρῆση τοῦ αὐτεξουσίου νὰ μετατραπῆ σὲ μηχανισμό δημιουργίας ψυχωφελῶν νοητικῶν παραστάσεων, κινήτρων καὶ ἔξεων πρὸς τὸ ἀγαθόν».

τοίνυν τῇ συνειδήσει παρὰ τοῦτο διακρινόμενος, παρρησίας ἐστέρηται· πῶς οὖν προσελεύσεται τῷ Θεῷ οὕτω διακείμενος; κατὰ γὰρ τὸν μέγαν Παῦλον, Ὁ διακρινόμενος, ἐὰν φάγη, κατακέκριται». ⁴¹⁵

Τέλος, στην κανονική επιστολή του Μ. Αθανασίου προς Αμμούν μονάζοντα, μελετά κανείς επαρκή στοιχεία περί της αξίας που έχει ο έλεγχος που ασκεί στον πιστό η ίδια η συνείδησή του και μάλιστα αναφορικά με το φαινόμενο της ονειρώξεως. Συγκεκριμένα, η εν λόγω επιστολή αναφέρεται στους «*λογισμούς ἀκαθαρσίας καὶ μολυσμοῦ*», ⁴¹⁶ στους οποίους καθυποβάλλει ο πονηρός τους πιστούς, για να σταθούν εμπόδιο στην πνευματική άσκηση των πιστών. Έχοντας ως έρεισμα τη θεόπνευστη Αγία Γραφή, ο Μ. Αθανάσιος επισημαίνει την αξία της καθαρότητας της συνειδήσεως, σημειώνοντας τα εξής χαρακτηριστικά: «*Πάντα μὲν καθαρὰ τοῖς καθαροῖς· τῶν δὲ ἀκαθάρτων καὶ ἡ συνείδησις καὶ τὰ πάντα μεμόλυνται*». ⁴¹⁷

Περαιτέρω, στη συνέχεια των λόγων του, ο Μ. Αθανάσιος καταδεικνύει την πραγματική έννοια του μολυσμού του ανθρώπου, κάνοντας σαφή διάκριση μεταξύ των φυσικών εκκρίσεων του σώματος και της επιλογής εφάμαρτου τρόπου ζωής: «*Τι γὰρ, εἶπέ μοι, ὦ ἀγαπητὲ καὶ εὐλαβέστατε, ἔχει ἀμάρτημα, ἢ ἀκάθαρτον, φυσικὴ τις ἔκκρισις;... οὐδὲν ἔχομεν ἐν ἑαυτοῖς ἀκάθαρτον· τότε γὰρ μόνον μεμολύσμεθα, ὅτε τὴν δυσωδεστάτην ἀμαρτίαν ἐργαζόμεθα. Ὅτε δὲ φυσικὴ τις ἀβουλήτως ἔκκρισις γίνεται, τότε τῇ τῆς φύσεως ἀνάγκῃ μετὰ τῶν ἄλλων, ὡς προείπομεν, καὶ τοῦτο ὑπομένομεν... Φαίη δ' ἂν τις καὶ νῦν εὐλόγως, φυσικὴ τις ἔκκρισις ἡμᾶς οὐ παρίστησι πρὸς τιμωρίαν... ὥστε τὸ αὐτό, κατὰ τι μὲν,*

⁴¹⁵ ΜΑΤΘΑΙΟΥ ΤΟΥ ΒΛΑΣΤΑΡΗ, *Σύνταγμα κατὰ στοιχείον Κ', κεφάλαιον ΚΗ', Πότε κοινωνεῖ ὁ ὄνειρασθεῖς, ΣΥΝΤΑΓΜΑ*, τόμ. ΣΤ', σελ. 337 – 338.

⁴¹⁶ Επιστ. Μ. Αθαν. προς Αμμούν μονάζοντα, *ΣΥΝΤΑΓΜΑ*, τόμ. Δ', σελ. 67.

⁴¹⁷ Αυτόθι. Βλ. και Α' Τίτ. 1, 15: «*πάντα μὲν καθαρὰ τοῖς καθαροῖς· τοῖς δὲ μεμιαμμένοις καὶ ἀπίστοις οὐδὲν καθαρὸν, ἀλλὰ μεμίανται αὐτῶν καὶ ὁ νοῦς καὶ ἡ συνείδησις*»

καὶ κατὰ καιρὸν, οὐκ ἔξεστι· κατὰ τι δὲ, καὶ εὐκαιρῶς ἀφίεται τε καὶ συγκεχώρηται».⁴¹⁸

Κατὰ τον υπομνηματισμὸ τους ἐπὶ των θέσεων του Μ. Αθανασίου οἱ συγγραφεῖς του Πηδαλίου εντοπίζουν ὄχι ἀντίθεση, ἀλλὰ «ἐναντιοφάνεια»⁴¹⁹ μεταξύ του Μ. Αθανασίου καὶ του Μ. Βασιλείου, καθότι ο μὲν πρῶτος «ἀποφαίνεται, ὅτι ἡ ἐν τοῖς ὕπνοις συμβαίνουσα φυσικὴ ἔκκρισις δὲν εἶναι ἁμαρτία, ὁ δὲ Βασιλ. ἐν τοῖς κατ' ἐπιτομὴν ὄροις τθ'. τὴν θέλει ἐφάμαρτον ἀκαθαρσίαν».⁴²⁰

Στὴ συνέχεια των λόγων τους, οἱ συγγραφεῖς του Πηδαλίου σπεύδουν νὰ διευκρινίσουν ὅτι στὴν πραγματικότητα ἔχουν καὶ οἱ δύο Πατέρες τῆς Ἐκκλησίας δίκιο, χωρὶς νὰ ὑπάρχει πραγματικὴ ἀντίθεση μεταξύ τους, καθότι ἀναφέρονται σε διαφορετικὲς περιπτώσεις: «Ὅμως καὶ οἱ δύο λέγουσιν ὀρθὰ καὶ ἀλλήλοις σύμφωνα. Ὁ μὲν γὰρ Ἀθανάσιος λέγει διὰ τὴν ρεῦσιν ἐκείνην ὅπου προέρχεται χωρὶς νὰ γνωρίζῃ καμμίαν ἄλλην αἰτίαν, ἤγουν ἢ πολυφαγίαν καὶ πολυποσίαν καὶ πολυὑπνίαν καὶ ἀνάπαυσιν, ἢ προηγησαμένην τινὸς προσώπου ἡδονικὴν καὶ ἐμπαθῆ ἐπιθυμίαν, ὁ καὶ μάλιστα προπαρασκευαστικὸν τῆς τοιαύτης ρεύσεως γίνεται. Τὴν τοιαύτην, λέγω, ρεῦσιν, ὅπου ἀπὸ αὐτὰ κἀνένα δὲν τὴν γεννᾷ,

⁴¹⁸ Επιστ. Μ. Αθαν. πρὸς Ἀμμούν μονάζοντα, ΣΥΝΤΑΓΜΑ, τόμ. Δ', σελ. 67 – 69. Στὸ σημεῖο αὐτὸ ἀξιωματικῶς εἶναι ἀπόσπασμα των σχολίων του Ζωναρά ἐπὶ τῆς ἐν λόγῳ ἐπιστολῆς του Μ. Αθανασίου, στο ὁποῖο με χαρακτηριστικὲς ἐκφράσεις ὑπεραμύνεται τῆς περίπτωσης τῆς ονειρώξεως, ὅταν αὐτὴ συμβεῖ ὡς ἀπλὴ ἔκκριση του σώματος. Βλ. σχετικῶς σχόλια Ζωναρά ἐπὶ τῆς ἐπιστ. Μ. Αθαν. πρὸς Ἀμμούν μονάζοντα, ΣΥΝΤΑΓΜΑ, τόμ. Δ', σελ. 76: «Οὐδὲ τὸ μὴ γενέσθαι τινὶ τοῦ σπέρματος ἔκκρισιν, κατόρθωσις λογισθήσεται· φυσικὸν γὰρ τοῦτο, διὸ καὶ γινόμενον, ἀνέγκλητον. Ἀλλ' οὐδέ τις, οἶμαι, τὴν φυσικὴν ρεῦσιν διόλου ἐκφεύξεται, εἰ μὴ τις εἴῃ λίαν ἡλίθιος». Πρβλ. Π. ΧΡΙΣΤΙΝΑΚΗ, Θέματα, σελ. 288 – 289: «Οἱ ἰ. κανόνες ἀντιμετωπίζοντας τὴν κατὰ τὸν ὕπνον ροὴ σπέρματος ἀφίουν τὴν τελικὴ κρίση στὴν σ υ ν ε ἰ δ ἡ σ η τοῦ παθόντος ρεῦσιν, διότι μόνον αὐτὸς γνωρίζει ἀκριβῶς τὸ «ἐν θύμιον» ἢ τὴν τυχὸν «ἐπιθυμία γυναικός», πὸν μπορεῖ νὰ προηγήθηκε τοῦ ὕπνου. Ἄν δὲν προϋπάρχει πονηρὰ ἐπιθυμία θεωρεῖται ἀβούλητη φυσικὴ ἔκκριση, που δὲν εἶναι ἄδικη καὶ μπορεῖ μάλιστα νὰ συμβεῖ στὸ καθένα, ὥστε ὁ Ζωνάρας νὰ θεωρεῖ ὅτι δὲν μπορεῖ νὰ τὴν ἀποφύγει κανεὶς ἐκτὸς ἐὰν εἶναι πολὺ ἡλίθιος».

⁴¹⁹ Ὑποσ. 2 ἐπὶ τῆς ἐρμηνείας των συγγραφέων του Πηδαλίου ἐπὶ τῆς ἐπιστ. Μ. Αθαν. πρὸς Ἀμμούν μονάζοντα, ΠΗΔΑΛΙΟΝ, σελ. 468.

⁴²⁰ Αὐτόθι.

ἀλλὰ εἶναι καὶ αὐτὴ ἓνα φυσικὸν περίπτωμα, καθὼς εἶναι καὶ ἐκεῖνα τὰ ἄλλα ὁποῦ ἐπαριθμεῖ ὁ Ἅγιος, δὲν τὴν ἔχει διὰ κακὸν τίποτε. Ὅθεν καὶ δὲν λέγει ἀπλῶς, ἢ ἔκκρισις, ἢ γουν ἐκείνη ἢ αὐτόματος καὶ μόνον ὡσάν ἓνα ἀπλῶς περίπτωμα συμβαίνουσα, ἐκείνη δὲν εἶναι κακὴ, διατὶ εἶναι ἀποτέλεσμα φυσικὸν φυσικοῦ σώματος, τὸ ὁποῖον, ὡς ἀγαθοῦ Δημιουργοῦ δημιούργημα, δὲν εἶναι τρόπος νὰ μὴν ἦναι ἀγαθόν. Ὁ δὲ μέγας Βασίλειος ἀκαθαρσίαν ὀνομάζει τὴν ἐν τοῖς ὕπνοις συμβαίνουσαν ρεῦσιν, ὄχι ἀπλῶς πᾶσαν, ἀλλὰ τὴν ἀπὸ φαντασίας ἡδονικῆς, τὴν ἀπὸ γαργαλισμοῦ ἡμερινοῦ, ταῦτόν εἶπεῖν τὴν ἐξ ἔρωτος συμβαίνουσαν, διατὶ αὐτὴ δὲν εἶναι μόνον τοῦ σώματος μολυσμὸς, ἀλλὰ καὶ τῆς ψυχῆς, καὶ πολὺ πρότερον τῆς ψυχῆς, ὅτι ἐκείνης πρώτης παθούσης καὶ λογισαμένης τὸ κακὸν, ἐκεῖθεν καὶ εἰς τὸ σῶμα κατέβη τὸ πάθος τοῦ μολυσμοῦ».⁴²¹

Τέλος, ολοκληρώνοντας τὰ σχόλιά τους ἐπὶ τοῦ συγκεκριμένου ζητήματος, οἱ συγγραφεῖς τοῦ Πηδαλίου δὲν παραλείπουν νὰ εκφράσουν κάποια ἐπιφύλαξη σχετικά με τὸ ἀν ὁ Μ. Ἀθανάσιος θα ἐπέτρεπε τὴ συμμετοχὴ στὴ θεία Μετάληψη σὲ πιστό στον ὁποῖο συνέβη ἐνουπνιασμός, με τὴ μορφή τοῦ φυσιολογικοῦ σωματικοῦ περιπτώματος, καθότι, ὅπως οἱ ἴδιοι ἐπισημαίνουν, ἡ διαπίστωση αὐτὴ δὲν συνάγεται ἀπὸ τὶς θέσεις τοῦ ἁγίου Πατρὸς: «Ὅρα δὲ ὅτι, καὶ μ' ὄλον ὁποῦ ὁ μέγας Ἀθανάσιος δὲν λέγει ἀκάθαρτον τὴν ρεῦσιν τοῦ σπέρματος, δὲν ἐπρόσθεσεν ὁμως, ὅτι καὶ νὰ

⁴²¹ Ὑποσ. 2 ἐπὶ τῆς ἐρμηνείας τῶν συγγραφέων τοῦ Πηδαλίου ἐπὶ τῆς ἐπιστ. Μ. Ἀθαν. πρὸς Ἀμμούν μονάζοντα, ΠΗΔΑΛΙΟΝ, σελ. 468 – 469. Πρβλ. ΜΑΤΘΑΙΟΥ ΤΟΥ ΒΛΑΣΤΑΡΗ, Σύνταγμα κατὰ στοιχεῖον Κ', κεφάλαιον ΚΗ', Πότε κοινωνεῖ ὁ ὄνειρασθεῖς, ΣΥΝΤΑΓΜΑ, τόμ. ΣΤ', σελ. 338: «... Ὁ δὲ μέγας Βασίλειος, ἐν τοῖς ἀσκητικοῖς, ἐρωτηθεῖς, εἰ τολμητέον προσιέναι τῇ κοινωνίᾳ τὸν ὄνειρώξαντα, ἀπεκρίνατο, τὸ ἐν ἀκαθαρσίᾳ ὄντα τινὰ ἐγγίζειν τοῖς ἁγίοις, καὶ ἐκ τῆς παλαιᾶς Διαθήκης φοβερόν διδασκόμεθα τὸ κρίμα· εἰ δὲ πλείον τοῦ ἱεροῦ ὄδε, φοβερώτερον δηλονότι παιδεύσει ἡμᾶς ὁ Ἀπόστολος, εἰπών· Ὁ ἐσθίων καὶ πίνων ἀναξίως, κρίμα ἐσθίει καὶ πίνει· ἀκαθαρσίαν δὲ ἄνόμασεν ὁ ἅγιος, οὐ τὴν σπερματικὴν ἔκκρισιν, ἣν οὐκ ἂν τις οἶμαι διὰ τέλους ἐκφεύξεται, εἰ μὴπου δεινῶς ἠλίθιος εἶη, ἀλλὰ τὴν πονηρὰν ἐπιθυμίαν, περὶ ἧς ὁ Κύριος ἔφησεν, Ὁ ἐμβλέψας γυναικί, καὶ τὰ ἐξῆς· ἧς ἡγουμένης, ἢ τε κατὰ διάνοιαν ἁμαρτία διὰ συγκαταθέσεως τελεῖται, καὶ ἢ καθ' ὕπνου ἐπέται φαντασία, καὶ ἢ ῥύσις τοῦ σπέρματος».

μεταλαμβάνουν οίτουτο παθόντες, ἀλλὰ τὸ ἐσιώπησε». ⁴²² Επί του θέματος αυτού οι συγγραφείς του Πηδαλίου εκφράζουν με κατηγορηματικό τρόπο την προσωπική τους θέση, στον υπομνηματισμό που παραθέτουν επί του 4^{ου} καν. Διον. Αλεξ.: «... Ἐπειδὴ ὅμως δύσκολα ἤμπορεῖ τινὰς νὰ διακρίνη, πότε ἀκολουθεῖ εἰς αὐτὸν ὁ ἐνυπνιασμός ἀπὸ μόνον τὸν φθόνον καὶ τὴν ἐπήρειαν τῶν δαιμόνων, χωρὶς νὰ δώσῃ αὐτὸς κάμμίαν αἰτίαν ἐδικὴν του, τὸ ἀσφαλέστερον εἶναι νὰ μὴ κοινωνῇ». ⁴²³

Ἐχοντας προ οφθαλμῶν την εν λόγω επιστολή του Μ. Αθανασίου, ο Ματθαῖος Βλάσταρης επισημαίνει τη διάκριση που υφίσταται μεταξύ της αμέμπτου φυσικής σπερματικής ροῆς, μέσω των ανάλογων πόρων του σώματος και αντιθέτως της ονειρώξεως που συνέβη ως αποτέλεσμα εφάμαρτων λογισμῶν, υπομνηματίζοντας τα εξής χαρακτηριστικά: «Τὰ αὐτὰ καὶ ὁ μέγας Ἀθανάσιος, πρὸς Ἀμμοῦν τινὰ ἐπιστέλλον, δι' ἐπιχειρημάτων πλείστων διέξεισι, κατασκευάζων, μηδὲν τῶν ὑπὸ Θεοῦ κτισθέντων ἀκάθαρτον εἶναι τῇ ἑαυτοῦ φύσει· ἔργον δὲ τῶν χειρῶν αὐτοῦ ὁ ἄνθρωπος, ταῖς φυσικαῖς ἐκκρίσεσιν ὑποκείμενος. ... καὶ τοῖς μὲν εὐγνώμοσιν, οὐδὲν ἀκάθαρτον τῇ ἑαυτοῦ φύσει· τοῖς δὲ μεμιασμένοις, οὐδὲν καθαρὸν, ἀλλὰ μεμίανται αὐτῶν καὶ ὁ νοῦς, καὶ ἡ συνείδησις, τῇ ἀμαρτία δηλαδή, καὶ τῷ μὴ λογίζεσθαι περὶ αὐτῶν τὰ πρέποντα· ἴσασι δὲ καὶ ἰατρῶν παῖδες, ὅπως ἡ φύσις ὡς περιπτὸν διώκει τὸ σπέρμα· ἀμαρτία δὲ οὐδεμία, κενουμένου τοῦ περιττώματος». ⁴²⁴

Περαιτέρω, η αξία της πνευματικής προετοιμασίας των πιστῶν, προκειμένου οι ἴδιοι να καταστούν ἀξιοὶ κοινωνοὶ των αχράντων μυστηρίων, καταδεικνύεται στον 5^ο καν. Τιμοθ. Αλεξ., ο οποίος διαλαμβάνει τα σχετικά με τις συζυγικές σχέσεις και τη δυνατότητα του

⁴²² Ὑποσ. 2 ἐπὶ τῆς ἐρμηνείας των συγγραφέων του Πηδαλίου ἐπὶ τῆς ἐπιστ. Μ. Ἀθαν. πρὸς Ἀμμοῦν μονάζοντα, ΠΗΔΑΛΙΟΝ, σελ. 469.

⁴²³ Ὑποσ. 1 ἐπὶ τῆς ἐρμηνείας των συγγραφέων του Πηδαλίου ἐπὶ του 4^{ου} καν. Διον. Αλεξ., ΠΗΔΑΛΙΟΝ, σελ. 447.

⁴²⁴ ΜΑΤΘΑΙΟΥ ΤΟΥ ΒΛΑΣΤΑΡΗ, Σύνταγμα κατὰ στοιχεῖον Κ', κεφάλαιον ΚΗ', Πότε κοινωνεῖ ὁ ὄνειρασθεῖς, ΣΥΝΤΑΓΜΑ, τόμ. ΣΤ', σελ. 338.

ανδρογύνου να μεταλάβει. Στον άγιο Αλεξανδρείας, Τιμόθεο, τέθηκε το ερώτημα του κατά πόσον δύνανται να μεταλάβουν οι σύζυγοι που το αμέσως προηγούμενο βράδυ είχαν συννευρεθεί μεταξύ τους. Ο επίσκοπος Αλεξανδρείας απορρίπτει απερίφραστα την περίπτωση μετάληψης των θείων αγιασμάτων, εκ μέρους του συγκεκριμένου ανδρογύνου («*οὐκ ὀφείλουσι*»⁴²⁵), επικαλούμενος τη σχετική ρήση του αποστόλου των εθνών Παύλου: «*Μὴ ἀποστερεῖτε ἀλλήλους, εἰ μὴ τι ἂν ἐκ συμφώνου πρὸς καιρὸν, ἵνα σχολάζητε τῇ προσευχῇ, καὶ πάλιν ἐπὶ τὸ αὐτὸ συνέρχεσθε, ἵνα μὴ πειράζη ὑμᾶς ὁ Σατανᾶς διὰ τὴν ἀκρασίαν ὑμῶν*».⁴²⁶

Ἐν προκειμένῳ αξιοσημείωτη τυγχάνει ἡ σχετικὴ ἐπισήμανση τῶν συγγραφέων τοῦ Πηδαλίου, οἱ ὁποῖοι ἐμφανίζονται πῶς ἀναλυτικοί, σχετικὰ μετὰ τὸ χρονικὸ διάστημα ἀποχῆς ἀπὸ τῶν συζυγικῶν σχέσεων καὶ προετοιμασίας τῶν συζύγων γιὰ νὰ προσέλθουν στο ἅγιο Ποτήριον, σημειώνοντας τὰ ἐξῆς: «*Τὸ ὀλιγώτερον γὰρ τρεῖς ἡμέρας πρέπει νὰ ἀπέχουν, πρὸ τῆς σαρκικῆς μίξεως, τὰ νόμιμα ἀνδρόγυνα, καὶ οὕτω νὰ μεταλαμβάνουν*».⁴²⁷

Ἀντίστοιχα, ὁ επίσκοπος Αλεξανδρείας Τιμόθεος ἐπαναλαμβάνει τὴν ἀνωτέρω ἐπιταγὴ τοῦ ἀποστόλου Παύλου πρὸς τὰ ἀνδρόγυνα, κατὰ τὴν διατύπωση τοῦ 13^{ου} κανόνα τοῦ: «*Ὁ προείρηκα καὶ νῦν λέγω. Ὁ Ἀπόστολος λέγει· Μὴ ἀποστερεῖτε ἀλλήλους, εἰ μὴ τι ἂν ἐκ συμφώνου πρὸς καιρὸν, ἵνα σχολάζητε τῇ προσευχῇ, καὶ πάλιν ἐπὶ τὸ αὐτὸ ἦτε, ἵνα μὴ πειράζη ὑμᾶς ὁ σατανᾶς διὰ τὴν ἀκρασίαν ὑμῶν*».⁴²⁸ Μάλιστα, στον συγκεκριμένο κανόνα, ὁ Τιμόθεος Αλεξανδρείας παρουσιάζει ἀναλυτικότερα τὴν θέση του, νοθετώντας τοὺς συζευγνυμένους πιστοὺς

⁴²⁵ 5^{ος} καν. Τιμοθ. Αλεξ., ΣΥΝΤΑΓΜΑ, τόμ. Δ', σελ. 334.

⁴²⁶ Αὐτόθι. Πρβλ. καὶ Α' Κορ. 7, 5.

⁴²⁷ Ὑποσ. 3 ἐπὶ τῆς ἐρμηνείας τῶν συγγραφέων τοῦ Πηδαλίου ἐπὶ τοῦ 5^{ου} καν. Τιμοθ. Αλεξ., ΠΗΔΑΛΙΟΝ, σελ. 539.

⁴²⁸ 13^{ος} καν. Τιμοθ. Αλεξ., ΣΥΝΤΑΓΜΑ, τόμ. Δ', σελ. 339. Πρβλ. καὶ Α' Κορ. 7, 5· Ξ. ΠΑΠΑΧΑΡΑΛΑΜΠΟΥΣ, Ὅροι καὶ προϋποθέσεις, σελ. 136: «*Ἡ ἐγκράτεια τῶν συζύγων ἐν ὄψει τοῦ γεγονότος τῆς συμμετοχῆς εἰς τὴν θείαν Λειτουργίαν, καὶ ἄρα καὶ τὴν θείαν Εὐχαριστίαν, τονίζεται ἤδη ἀπὸ τῆς ἀποστολικῆς ἐποχῆς*».

να μη συνευρίσκονται το Σάββατο και την Κυριακή, διότι πρόκειται για τις ημέρες τελέσεως του μυστηρίου της θείας Ευχαριστίας: «*Ἐξ ἀνάγκης δὲ τὸ σάββατον καὶ τὴν Κυριακὴν ἀπέχεσθαι δεῖ, διὰ τὸ ἐν αὐταῖς τὴν πνευματικὴν θυσίαν ἀναφέρεσθαι τῷ Κυρίῳ*». ⁴²⁹

Οι θέσεις που εκφράζει ο Τιμόθεος Αλεξανδρείας στον 5^ο και τον 13^ο καν. αντίστοιχα, τυγχάνουν αντικείμενο σχολιασμού από τον Ματθαίο Βλάσταρη, ο οποίος υπογραμμίζει το γεγονός ότι η συνεύρεση των συζύγων τη νύχτα προ της ευχαριστιακής συνάξεως, δεν τους καθιστά άξιους να κοινωνήσουν των αχράντων μυστηρίων: «*Ὁ δὲ καὶ ὁ ιγ'. τοῦ Τιμοθέου Ἀλεξανδρείας, τοὺς σαρκικῶς τῆς νυκτὸς συναφθέντας ἄνδρας τε καὶ γυναῖκας, μεθ' ἡμέραν ἀπείργει, τῆς ἱερᾶς τελουμένης συνάξεως, τῶν θείων κοινωνῆσαι μυστηρίων, μαρτύριον ἀσφαλὲς τὴν προῤῥηθεῖσαν τοῦ Ἀποστόλου ῥῆσιν καὶ οὗτος προϊσχύμενος· μάλιστα γέ τοι τοῦ σαββάτου καὶ κυριακῆς φυλάττεσθαι χρή τῆς πρὸς ἀλλήλους κοινωνίας, οἷα τηρικαῦτα τῆς ἱερᾶς θυσίας τῷ Κυρίῳ ἀναφερομένης*». ⁴³⁰

Η αποχή των συζύγων από τις μεταξύ τους σχέσεις, ως στάδιο πνευματικής προετοιμασίας για την προσέλευση στο μυστήριο της θείας Κοινωνίας εξαιρείται και από τους συγγραφείς του Πηδαλίου, οι οποίοι επί του 13^{ου} καν. Τιμοθ. Αλεξ. υπομνηματίζουν ότι, σύμφωνα με τον εν λόγω κανόνα, οι σύζυγοι δεν πρέπει να συνέρχονται τις ημέρες του Σαββάτου, της Κυριακής (και τις ημέρες των εορτών), «*διατὶ τότε ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον εἰς ταύτας ἐγίνετο πνευματικὴ θυσία, ἥτοι ἱερὰ λειτουργία, καὶ ἔπρεπε νὰ*

⁴²⁹ 13^{ος} καν. Τιμοθ. Αλεξ., ΣΥΝΤΑΓΜΑ, τόμ. Δ', σελ. 339. Πρβλ. και Π. ΧΡΙΣΤΙΝΑΚΗ, *Θέματα*, σελ. 259: «... Τὸ σύνολο αὐτῶν τῶν ἐκδηλώσεων ἀποδίδει κατὰ σχῆμα λόγου ἢ φράση τοῦ Τιμοθ. 13 «διὰ τὸ ἐν αὐταῖς τὴν πνευματικὴν θυσίαν ἀναφέρεσθαι τῷ Κυρίῳ», δηλώνοντας ἔτσι τὸ ἐνδιαφέρον καὶ τῆς Ἐκκλησίας καὶ τῶν πιστῶν καὶ φυσικὰ τῶν συζύγων γιὰ τὴν κατάλληλη προετοιμασία λατρευτικῆ, ψυχικῆ καὶ σωματικῆ ποὺ πρέπει νὰ προηγείται τῆς θείας Εὐχαριστίας καὶ ποὺ φθάνει χρονικῶς – ὡς *minimum* – τουλάχιστο μέχρι τὴν προτεραία ἡμέρα τοῦ Σαββάτου. Ἀυτονόητο ὅτι αὐτὸ δὲν ἐμποδίζει τοὺς συζύγους γιὰ μακροτέρας διαρκείας προετοιμασία ἂν καὶ οἱ δύο τὸ ἀποφασίσουν ἀπὸ κοινού».

⁴³⁰ ΜΑΤΘΑΙΟΥ ΤΟΥ ΒΛΑΣΤΑΡΗ, *Σύνταγμα κατὰ στοιχείον Γ', κεφάλαιον ΙΗ', Ὅτι τῶν ἰδίων γυναικῶν δεῖ τοὺς ἱερωμένους ἐγκρατεῦσθαι, ὅτε τὰ ἅγια μεταχειριεῖσθαι μέλλουσιν*, ΣΥΝΤΑΓΜΑ, τόμ. ΣΤ', σελ. 192 – 193.

έτοιμασθούν διὰ νὰ μεταλάβουν τὰ θεῖα Μυστήρια».⁴³¹ Περαιτέρω, σε υποσημείωσή τους, επί του ιδίου κανόνα, οι συγγραφείς του Πηδαλίου μνημονεύουν σχετική θέση του Πατριάρχου Αντιοχείας Βαλσαμώνος, σύμφωνα με την οποία «τὰ ἀνδρόγυνα ἀναγκαίως πρέπει νὰ μὴ σμίγουν ὄχι μόνον κατὰ τὴν ἡμέραν ὅπου κοινωνήσουν, ἀλλὰ καὶ πρὸ τῆς κοινωνίας, καὶ ὕστερα ἀπὸ τὴν κοινωνίαν, καὶ ὅσοι τοῦτο δὲν φυλάττουν, μὲ αὐστηρὰ ἐπιτίμια νὰ κανονίζονται... Ἀλλὰ καὶ ἂν δὲν μεταλάβουν εἰς τὰς ἡμέρας ταύτας, πάλιν πρέπει νὰ μὴ σμίγουν... τὰ ἀνδρόγυνα ὅπου δὲν ἐγκρατεύονται ἀπὸ τὴν σαρκικὴν μίξιν τὸ Σάββατον καὶ τὴν Κυριακὴν, πρέπει νὰ διορθώνωνται μὲ μέτρια ἐπιτίμια. Ὅμοίως πρέπει νὰ ἀπέχουν ταῦτα καὶ ἐν τῇ μεγάλῃ μ'. καὶ τὰς δ'. καὶ ζ'.».⁴³²

Μάλιστα, σε ἄλλο σημεῖο του λόγου τους, οι συγγραφείς του Πηδαλίου μεταφέρουν ἀνάλογη θέση του Πατριάρχου Λουκά, σε σχέση με το χρονικό διάστημα αποχής ἀπὸ τῆς συζυγικῆς σχέσεως ὧσων προετοιμάζονται νὰ μεταλάβουν, σημειώνοντας τὰ ἐξῆς χαρακτηριστικά: **«οἱ μέλλοντες μεταλαβεῖν... τρεῖς ἡμέρας νὰ μὴ πλησιάσουν εἰς τὰς γυναῖκάς των, οὐ μόνον οἱ ἱερωμένοι, ἀλλὰ καὶ οἱ ὑπανδρῶν κοσμικοί. Διότι ἂν ὁ Θεὸς ἐπρόσταξε τοὺς Ἑβραίους τρεῖς ἡμέρας νὰ μὴ πλησιάσουν εἰς τὰς γυναῖκάς των, διὰ νὰ λάβουν τὸν παλαιὸν νόμον· «Γίνεσθαι ἕτοιμοι· τρεῖς ἡμέρας μὴ προσέλθετε γυναικὶ (Ἐξοδ. Κεφ. ιθ'. 45)» πόσω μᾶλλον πρέπει νὰ φυλάττωσι ταύτας καὶ ἐκεῖνοι ὅπου μέλλουν νὰ λάβουν μέσα εἰς τὸν ἑαυτὸν τους, ὄχι τὸν νόμον, ἀλλὰ τὸν ἴδιον νομοθέτην Θεὸν διὰ τῆς εὐχαριστίας; καὶ ἂν ὁ Ἀβιμέλεχ (ἢ Ἀβιάθαρ) ὁ Ἀρχιερεὺς, μέλλοντα νὰ δώσῃ τοὺς ἄρτους τῆς προθέσεως εἰς τὸν Δαβὶδ καὶ εἰς τὰ παληκάρια του, ἠρώτησεν αὐτοὺς, ἂν ἦσαν καθαροὶ ἀπὸ γυναικὸς, καὶ αὐτοὶ ἀπεκρίθησαν ὅτι τρεῖς ἡμέρας ἦσαν φυλαγμένοι ἀπὸ μίξιν γυναικὸς. «Καὶ ἀπεκρίθη Δαβὶδ τῷ ἱερεῖ καὶ**

⁴³¹ Ερμηνεία των συγγραφέων του Πηδαλίου επί του 13^{ου} καν. Τιμοθ. Αλεξ., ΠΗΔΑΛΙΟΝ, σελ. 543.

⁴³² Υποσ. 1 επί της ερμηνείας των συγγραφέων του Πηδαλίου επί του 13^{ου} καν. Τιμοθ. Αλεξ., ΠΗΔΑΛΙΟΝ, σελ. 543.

εἶπεν· ἀλλὰ ἀπὸ γυναικὸς ἀπεσχήμεθα χθὲς καὶ τρίτην ἡμέραν (Βασιλ. κα'. 5.),» πῶς δὲν πρέπει νὰ ἦναι τρεῖς ἡμέρας καθαροὶ ἀπὸ γυναικὸς οἱ κοινωνῆσαι μέλλοντες τοῦ Δεσποτικοῦ Σώματος»;⁴³³

Για να δώσουν ἔμφαση στην ἀνάγκη τῆς ἀποχῆς τῶν συζύγων ἀπὸ τις μεταξύ τους σχέσεις ὄχι μόνον πρὶν, ἀλλὰ καὶ μετὰ τῆς μετάληψης τοῦ Σώματος καὶ τοῦ Αἵματος τοῦ Κυρίου, οἱ συγγραφεῖς τοῦ Πηδαλίου δὲν παραλείπουν νὰ ἀναφερθοῦν στὴν περίπτωση τῶν νεονύμφων, οἱ οἱποῖοι μετελάμβαναν ἀμέσως μετὰ τῆς τέλεσης τοῦ μυστηρίου τοῦ γάμου τους: «ἀλλὰ καὶ ἐκεῖνοι ὅπου μέλλουν νὰ ὑπανδρευθοῦν, πρέπει νὰ ἐξομολογοῦνται μετὰ τῶν γυναικῶν τῶν, νὰ νηστεύουν, καὶ νὰ προετοιμάζονται, καὶ πρὸ τοῦ μὲν νὰ ἀρχίσῃ ἡ θεία λειτουργία, νὰ στεφανώνονται, ἀφ' οὗ δὲ στεφανωθοῦν, τότε νὰ ἀρχινᾷ ἡ θεία λειτουργία, καὶ τελειωθείσης ταύτης, νὰ προσέρχονται νὰ μεταλαμβάνουν τὰ θεῖα μυστήρια, καὶ νὰ φυλάττωνται νὰ μὴ σμίγουν ἐκείνην τὴν νύκτα μετὰ τὴν **θεῖαν κοινωνίαν**, καθὼς μία τοιαύτη ἀγιωτάτη συνήθεια καὶ τάξις καὶ ἐφυλάττετο, καὶ φυλάττεται ἕως τοῦ νῦν ἀπὸ τοὺς ἀληθινούς καὶ θέλοντας σωθῆναι χριστιανούς. Διὰ τοῦτο, κατὰ τὸν Βαλσαμῶνα, καὶ ὁ ἀνωτέρω ρηθεὶς κύρ. Λουκᾶς εἰς ἐπιτίμια καθυπέβαλε τοὺς νεονύμφους ἐκείνους ὅπου ἐσμίχθησαν κατὰ τὴν αὐτὴν ἡμέραν μετὰ τὴν ἀγίαν Κοινωνίαν».⁴³⁴

Παρ' ὅλα αὐτά, στὸ σημεῖο αὐτὸ εἶναι ἀνάγκη νὰ ἐπισημανθεῖ τὸ γεγονὸς ὅτι σὲ κανένα σημεῖο τῶν ἱερῶν κανόνων δὲν συναντᾶ κανεὶς ρητὴ ἀπαγόρευση συνεύρεσης τῶν συζύγων ἀπὸ τις μεταξύ τους σχέσεις, σὲ ὅλα ἀνεξαιρέτως τὰ Σάββατα, τὶς Κυριακὲς καὶ τὶς μεγάλες εορτές. Τὸ ζήτημα τῆς ἀποχῆς ἀπὸ τις συζυγικὲς σχέσεις, ὅπως καταφαίνεται ἀπὸ τοὺς προαναφερθέντες 5^ο καὶ 13^ο καν. Τιμοθ. Αλεξ., **τελεῖ ἐξάπαντος σὲ συνάρτηση μετὰ τὴν πρόθεση τῶν συζύγων νὰ μεταλάβουν**. Αὐτὸ ὁμῶς

⁴³³ Ὑποσ. 1 ἐπὶ τῆς ἐρμηνείας τῶν συγγραφέων τοῦ Πηδαλίου ἐπὶ τοῦ 13^{ου} καν. Πενθ., ΠΗΔΑΛΙΟΝ, σελ. 191.

⁴³⁴ Αὐτόθι.

δεν μπορεί αυθαίρετα να επεκταθεί κατ' ανάγκη σε όλα τα Σάββατα και τις Κυριακές του έτους, καθώς και σ' όλες τις μεγάλες εορτές του ενιαυτού, ανεξαρτήτως από τη συμμετοχή του ανδρογύνου στη μετάληψη των αχράντων μυστηρίων.

Εν προκειμένω, οι παρατηρήσεις του καθηγητή Π. Χριστινάκη τυγχάνουν ευστοχότατες, καθότι ο ίδιος παρατηρεί ότι η «*ύπερβολικά έγκρατιτική αντιμετώπιση του ζητήματος* δεν είναι όρθη διότι: 1) δεν στηρίζεται ούτε στο γράμμα ούτε στο πνεῦμα τῶν *ί. κανόνων* και 2) Ουδέποτε εφαρμόσθηκε ως κρατοῦν δίκαιο, στην πράξη τῆς *Ἐκκλησίας*. Είναι για μᾶς *ἀδιανόητο* οί *ί. κανόνες*, οί *ὅποιοι ρυθμίζουν* πολὺ *πιὸ ἐξειδικευμένα θέματα* περὶ τῆ *γενετήσιο ζωῆ*, *νὰ ἄφιναν*, *ἂν ἤθελαν* τὴν *αὐστηρὴ λύση*, *χωρὶς ρητὴ ρύθμιση* ἓνα *τόσο σοβαρὸ* καὶ *καθημερινὸ ζήτημα*, *ποὺ ἀφορᾷ* ὅλους τοὺς *ἐγγάμους* τῆς *Ἐκκλησίας* *μας*. **Οὐδεμία ὁμως Οἰκουμενικὴ Σύνοδος ἠσχολήθη μὲ αὐτὸ τὸ ζήτημα καὶ γενικῶς οὐδεὶς ἀπὸ τοὺς *ί. κανόνες* υἰοθετεῖ ἢ διδάσκει τὴν αὐστηρὴ λύση τῆς «ἀποστερήσεως»...** Γι' αὐτὸ καὶ *ἀρκεῖ* (ὡς *ἐλάχιστο βέβαια μέρος* τῆς *προετοιμασίας τῶν συζύγων* *γιὰ νὰ κοινωνήσουν* καὶ *ὄχι ὡς ἁμαρτία*) ἡ *ἀποχὴ* ἀπὸ *τις συζυγικὲς σχέσεις* τὴν *προτεραιὰ* τῆς *θείας κοινωνίας*, *εἴτε αὐτὴ γίνε* τὴν *Κυριακὴ -ὡς συνήθως-* *εἴτε σὲ μεγάλη εορτὴ*».⁴³⁵

Κατὰ συνέπεια, το ζήτημα της προετοιμασίας των συζύγων για να μεταλάβουν αντιμετωπίζεται από τους ιερούς κανόνες σε πλήρη στοίχιση με το θεόπνευστο κείμενο της Καινῆς Διαθήκης και τον σχετικό λόγο του απ. Παύλου «*μὴ ἀποστερεῖτε ἀλλήλους, εἰ μὴ τι ἂν ἐκ συμφώνου πρὸς καιρόν, ἵνα σχολάζητε τῇ νηστεία καὶ τῇ προσευχῇ καὶ πάλιν ἐπὶ τὸ αὐτὸ συνέρχησθε, ἵνα μὴ πειράζῃ ὑμᾶς ὁ σατανᾶς διὰ τὴν ἀκρασίαν ὑμῶν*».⁴³⁶ Ασφαλῶς, αναφορικά με τη μετάληψη των θείων αγιασμάτων, είναι ἀνάγκη να προηγείται η ἀνάλογη προετοιμασία των συζύγων, η οποία

⁴³⁵ Π. ΧΡΙΣΤΙΝΑΚΗ, *Θέματα*, σελ. 261 – 262.

⁴³⁶ Α' Κορ. 7, 5.

περιλαμβάνει και την αποχή από τις μεταξύ τους σχέσεις, τουλάχιστον την προτεραιότητα της θείας Κοινωνίας. Πέραν, όμως, από τη συμμετοχή στο άγιο Ποτήριο, οι σύζυγοι είναι σε θέση να αποφασίσουν από κοινού την επέκταση του χρονικού διαστήματος της αποχής από τις μεταξύ τους σχέσεις, για λόγους πνευματικής άσκησης. Επομένως, καθίσταται αδιαμφισβήτητος ο καταλυτικός ρόλος που διαδραματίζει εν προκειμένω η ίδια η συνείδηση, ο εσωτερικός κόσμος των συζύγων, αναφορικά με την κοινή απόφασή τους να απέχουν από τις μεταξύ τους σχέσεις.⁴³⁷

Ο ιδιαίτερος ρόλος που διαδραματίζει η συνείδηση του πιστού, αναφορικά με την καθαρότητα της ψυχής του και την πνευματική του εγρήγορση, ως χαρακτηριστικά στοιχεία της προετοιμασίας του για την προσέλευσή του στη μετάληψη των αχράντων μυστηρίων,⁴³⁸ καταδεικνύεται και στον 3^ο καν. Διον. Αλεξ., ο οποίος επίσης αναφέρεται στις συζυγικές σχέσεις. Ο εν λόγω κανόνας αναδεικνύει τη σημασία της από κοινού συμφωνίας των συζύγων για πρόσκαιρη αποχή από τις μεταξύ τους σχέσεις, προκειμένου να αφοσιωθούν στην προσευχή. Εκείνο όμως που εν προκειμένω έχει ιδιαίτερη αξία είναι το γεγονός ότι ο εν λόγω κανόνας εξαίρει τη σημασία της αυτοκριτικής των ίδιων των συζύγων, ως προς την πνευματική τους εγρήγορση: «Αὐτάρκεις δὲ καὶ οἱ

⁴³⁷ Πρβλ. Π. ΧΡΙΣΤΙΝΑΚΗ, *Θέματα*, σελ. 264: «Τελικῶς λοιπὸν ἡ ἴδια ἐξωτερικὴ συμπεριφορὰ τῆς ἀποχῆς τῶν συζύγων ἀπὸ τὴν ἐκτέλεση τῶν συζυγικῶν τῶν καθηκόντων, μπορεῖ νὰ εἶναι εἴτε πράξη δικαία καὶ θεάρεστη, εἴτε ἐκκλησιαστικὸ ἔγκλημα, ἀνάλογα μὲ τὰ ὑποκειμενικὰ στοιχεῖα τῆς αἰτίας καὶ τοῦ σκοποῦ τῆς «ἀποχῆς» αὐτῆς καὶ βεβαίως τῆς ὑπάρξεως ἢ μὴ κοινῆς θελήσεως τῶν συζύγων, πρὸς ἐπίτευξη τοῦ τεθέντος σκοποῦ... Σ' ὅλες αὐτὲς τὶς περιπτώσεις καὶ ἄλλες ἀνάλογες τόσο τὸ ἄδικο τῆς πράξεως ὅσο καὶ ἡ ἄρση τοῦ ἀδίκου στηρίζονται σὲ ἀναμφισβήτητα ὑποκειμενικὰ στοιχεῖα τῆς αἰτίας, τῆς ἐσωτερικῆς διαθέσεως καὶ τοῦ σκοποῦ τῆς «ἀποστερήσεως»».

⁴³⁸ Πρβλ. Γ. ΜΕΤΑΛΛΗΝΟΥ (πρωτοπρεσβ.), *Θεολογικὴ μαρτυρία*, σελ. 291: «... Ἡ σημασία, τέλος, ἢ ὅποια ἀποδίδεται στὴν προετοιμασία τοῦ πληρώματος πρὶν ἀπὸ τὴ θ. μετάληψη, φαίνεται καὶ ἀπὸ τὴν σχετιζόμενη μὲ τὸν Λειτουργὸ προετοιμασία, πὸν κορυφώνεται στὴν Εὐχὴ τοῦ Χερουβικῶν: «... Ἐπίβλεψον ἐπ' ἐμὲ τὸν ἁμαρτωλὸν καὶ ἀχρεῖον δούλόν σου, καὶ καθάρισόν μου τὴν ψυχὴν καὶ τὴν καρδίαν ἀπὸ συνειδήσεως πονηρᾶς· καὶ ἰκάνωσόν με τῇ δυνάμει τοῦ Ἁγίου σου Πνεύματος [...] παραστήναι τῇ ἀγία σου ταύτῃ Τραπέζῃ καὶ ἱερουργῆσαι τὸ ἅγιον καὶ ἀχραντὸν σου Σῶμα καὶ τὸ τίμιον Αἷμα»».

γεγαμηκότες *ἑαυτῶν ὀφείλουσιν εἶναι κριταί*: ὅτι γὰρ ἀπέχεσθαι ἀλλήλων προσῆκον ἐκ συμφώνου πρὸς καιρὸν, ἵνα σχολάσωσι τῇ προσευχῇ, καὶ πάλιν ἐπὶ τὸ αὐτὸ ὧσιν, ἀκηκόατε Παύλου γράφοντος». ⁴³⁹

Ἡ ἔμφραση που δίδει ο παρὼν κανόνας στην ἴδια τη συνείδηση των συζύγων, ως προς την ἀπό κοινού ἀπόφασή τους για ἀποχή ἀπὸ τις σαρκικές σχέσεις ἐπὶ συγκεκριμένου χρονικοῦ διαστήματος, ὥστε να ἐπιδοθούν στην ἀνάλογη πνευματικὴ ἀσκηση,⁴⁴⁰ δεν διαφεύγει της προσοχῆς του Ζωναρά, ο οποίος σημειώνει πως «ὀφείλουσιν οἱ τοιοῦτοι (ενν. οἱ σύζυγοι) *αὐτοὶ ἑαυτῶν εἶναι κριταί*, καὶ ποτε ἀλλήλων ἀπέχεσθαι ἐκ συμφώνου, ἤγουν ἐκ κοινουῦ θελήματος... διὰ τοῦτο οὖν συμφωνεῖν ἀλλήλους δεῖ περὶ ἀποχῆς, ἵνα σχολάζωσι τῇ προσευχῇ καὶ τῇ νηστείᾳ». ⁴⁴¹

Μάλιστα ο Ζωναράς ἐπεξηγεῖ την ἀντίστοιχη, περὶ νηστείας καὶ προσευχῆς, ρῆση του ἀποστόλου Παύλου πρὸς τους συζευγνυμένους,⁴⁴² στην οποία ἀναφέρεται ο 3^{ος} καν. Διον. Αλεξ., υπογραμμίζοντας ὅτι ο ἀπόστολος των ἐθνῶν δεν κάνει λόγο περὶ της ἀδιαλείπτου προσευχῆς, ἀλλὰ περὶ της ἰδιαίτερης ἐκείνης προσευχῆς που χαρακτηρίζεται ἀπὸ την προσωπικὴ συντριβὴ του πιστοῦ: «ἀλλ' οὐ περὶ πάσης προσευχῆς ἐνταῦθά φησιν ὁ Ἀπόστολος, *περὶ δὲ γε τῆς σπουδαιοτέρας, ἣν ἐν δάκρυσιν καὶ κακοπαθείαις δεῖ γίνεσθαι*. οὐ γὰρ πάντως οὕτω προσεύξονται πάντοτε». ⁴⁴³

Ἰδιαίτερα ως προς την ἐννοια της νηστείας, ο Ζωναράς σημειώνει ὅτι ο

⁴³⁹ 3^{ος} καν. Τιμοθ. Αλεξ., ΣΥΝΤΑΓΜΑ, τόμ. Δ', σελ. 9.

⁴⁴⁰ Πρβλ. καὶ Γ. ΠΑΤΡΩΝΟΥ, Θεολογία καὶ Ἐμπειρία τοῦ γάμου, σελ. 339: «Αὐτὸ ποῦν ἐνδιαφέρει τὸν ἀπόστολο Παῦλο εἶναι ἡ σωτηρία τοῦ ἀνθρώπου· ὁ ἀνθρώπος δηλαδὴ νὰ εἶναι κοντὰ στὸν Θεὸ καὶ μακριὰ ἀπὸ τις προσβολές καὶ τις ἐπήρειες τοῦ Σατανᾶ. Ἡ «ἀποχή», γιὰ διάφορους ἄλλους λόγους, ἐκτὸς ἀπὸ τὴν ἀποχή γιὰ «προσευχή» καὶ «νηστεία», γιὰ πνευματικὴ ὅπως λέμε ἀσκηση, καὶ μάλιστα καὶ αὐτὴ περιορισμένη (πρὸς καιρὸν), ἀνοίγει οὐσιαστικὰ τὴν πόρτα, μέσα στὸν γάμο, γιὰ νὰ μπεῖ ὁ Σατανᾶς».

⁴⁴¹ Σχόλια Ζωναρά ἐπὶ του 3^{ου} καν. Διον. Αλεξ., ΣΥΝΤΑΓΜΑ, τόμ. Δ', σελ. 10.

⁴⁴² Βλ. σχετικῶς Α' Κορ. 7, 5: «μὴ ἀποστερεῖτε ἀλλήλους, εἰ μὴ τι ἂν ἐκ συμφώνου πρὸς καιρὸν, ἵνα σχολάζητε τῇ νηστείᾳ καὶ τῇ προσευχῇ καὶ πάλιν ἐπὶ τὸ αὐτὸ συνέρχησθε, ἵνα μὴ πειράξη ὑμᾶς ὁ σατανᾶς διὰ τὴν ἀκρασίαν ὑμῶν».

⁴⁴³ Σχόλια Ζωναρά ἐπὶ του 3^{ου} καν. Διον. Αλεξ., ΣΥΝΤΑΓΜΑ, τόμ. Δ', σελ. 10. Πρβλ. καὶ σχόλια Βαλσαμώνος ἐπὶ του 3^{ου} καν. Διον. Αλεξ., ΣΥΝΤΑΓΜΑ, τόμ. Δ', σελ. 11: «Ἀλλ' οὐ περὶ πάσης προσευχῆς ὁ λόγος ἐστὶ· περὶ δὲ τῆς σπουδαιοτέρας, ἤγουν τῆς τῶν ἀγίων νηστειῶν».

απόστολος Παύλος αναφέρεται στη νηστεία «τὴν γινομένην ἐν καιροῖς ὠρισμένοις, ἢ ὅτε μέλλει τις τῶν ἁγιασμάτων μετέχειν»,⁴⁴⁴ συνδέοντας ἔτσι τὴν ψυχοσωματικὴ ἀσκήση τῆς νηστείας τῶν πιστῶν με τὴν προετοιμασίαν τους γιὰ τὴν προσέλευσίν τους στὸ ἅγιο Ποτήριο.

Τέλος, ἀξίζει νὰ σημειωθεῖ τὸ γεγονός ὅτι ὁ Ζωναράς ολοκληρώνει τὸν υπομνηματισμὸ του ἐπὶ τοῦ προαναφερθέντος κανόνα, παρουσιάζοντας ἓνα γενικὸ ἐρμηνευτικὸ πλαίσιο τῆς νηστείας, ὡς κατάστασης ἀποχῆς ἀπὸ κάθε μορφῆς ἡδονῆς: «δεῖ γὰρ τοὺς νηστεύοντας, ἡδυπαθείας πάσης ἀπέχεσθαι, ὅτι χαυνοῦν τὴν ψυχὴν, καὶ συγχέειν τὸν λογισμὸν, αἱ τῶν ἡδονῶν ἀπολαύσεις πεφύκασιν».⁴⁴⁵

Ἀντίστοιχα, κατὰ τὸν υπομνηματισμὸ τους ἐπὶ τοῦ 3^{ου} καν. Διον. Ἀλεξ., οἱ συγγραφεῖς τοῦ Πηδαλίου συναρτοῦν με ἀμεσο τρόπο τὴν περίοδο τῆς προσευχῆς τῶν συζύγων καὶ τῆς ἀποχῆς ἀπὸ τῆς μετὰ τὸν σῆμας, με τὴν προετοιμασίαν τους νὰ μεταλάβουν τῶν ἀχράντων μυστηρίων. Μάλιστα, ὅπως χαρακτηριστικὰ σημειώνεται στὸ Πηδάλιο, ὁ παρῶν κανόνας στὴν πραγματικότητα ἐρχεται ὡς εὐθεία ἀπάντησις τοῦ Διονυσίου Ἀλεξανδρείας πρὸς τὸν Βασιλεῖδη, ὁ ὁποῖός τὸν εἶχε ρωτήσῃ εἰάν πρέπει νὰ ἐγκρατεύωνται οἱ σύζυγοι ποὺ ετοιμάζονται νὰ κοινωνήσουν: «... καιρὸς προσευχῆς ἐννοεῖται ὑπὸ τοῦ Ἀποστόλου, ὅταν γίνεται σὺναξις καὶ λειτουργία, ἣτις τότε ἐτελεῖτο ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ἐν Σαββάτῳ καὶ Κυριακῇ, καθ' ἃς ἡμέρας ἀπαιτοῦντο νὰ ἐγκρατεύωνται οἱ ὁμόζυγοι, διὰ νὰ μεταλαμβάνουν τὰ θεῖα Μυστήρια. Ὅθεν καὶ ὁ Κανὼν οὗτος τοῦ Διονυσίου, εἰς κάθε συνετὸν ἀκροατὴν, δίδωσι νὰ ἐννοήσῃ ὅτι ἐξ εὐθείας ἀποτείνεται πρὸς τὸν ἐρωτήσαντα Βασιλεῖδην, ἂν πρέπει νὰ

⁴⁴⁴ Σχόλια Ζωναρά ἐπὶ τοῦ 3^{ου} καν. Διον. Ἀλεξ., ΣΥΝΤΑΓΜΑ, τόμ. Δ', σελ. 10. Πρὸβλ. ΜΑΤΘΑΙΟΥ ΤΟΥ ΒΛΑΣΤΑΡΗ, Σύνταγμα κατὰ στοιχεῖον Γ', κεφάλαιον ΙΗ', Ὅτι τῶν ἰδίων γυναικῶν δεῖ τοὺς ἱερωμένους ἐγκρατεύεσθαι, ὅτε τὰ ἅγια μεταχειριεῖσθαι μέλλουσιν, ΣΥΝΤΑΓΜΑ, τόμ. ΣΤ', σελ. 192: «... τὴν ἐν ὠρισμένοις δηλαδὴ καιροῖς νηστείαν δηλῶν, ὅτε τις μέλλει τῶν ἁγιασμάτων μεθέξειν, καὶ τὴν ἐπιτεταγμένην μετὰ θερμῶν δακρῶν προσευχὴν, οὐ μὴν ἢ προσανέχειν ἀδιαλείπτως ἐπιτετάγμεθα».

⁴⁴⁵ Σχόλια Ζωναρά ἐπὶ τοῦ 3^{ου} καν. Διον. Ἀλεξ., ΣΥΝΤΑΓΜΑ, τόμ. Δ', σελ. 10.

ἀπέχουν ἀλλήλων οἱ ὑπανδρευμένοι, ὅταν ἔχουν νὰ κοινωνήσουν. Αποκρίνεται γὰρ, ὅτι εἰς τοῦτο ἀρκετοὶ κριταὶ εἶναι οἱ ἴδιοι ὑπανδρευμένοι, πῶς δηλ. **πρέπει νὰ ἐγκρατεύωνται ἐν τῷ καιρῷ τῆς Κοινωνίας**».⁴⁴⁶

Ἡ κατηγορηματικὴ σύνδεση τῆς πνευματικῆς ἀσκήσεως τῆς νηστείας/προσευχῆς/αποχῆς ἀπὸ τις συζυγικὲς σχέσεις μετὰ τὴν προετοιμασία τοῦ ἀνδρογύνου γιὰ τὴν μετάληψη τοῦ Σώματος καὶ τοῦ Αἵματος τοῦ Κυρίου, παρατηρεῖται καὶ σὲ ἄλλο σημεῖο τῶν σχολίων τῶν συγγραφέων τοῦ Πηδαλίου, στοῦ ὁποῖο ἐπισημαίνονται τὰ ἐξῆς χαρακτηριστικά: «... ὁ δὲ θεῖος Παῦλος φανερὰ λέγει, ὅτι τὰ ἀνδρόγυνα ἐκ συμφώνου πρέπει νὰ ἀπέχουσι τῆς σαρκικῆς μίξεως, διὰ νὰ σχολάζουσιν εἰς τὴν νηστείαν, καὶ εἰς τὴν προσευχήν, (α'. Κορινθ. ζ'. 5.) ἤγουν νὰ ἀπέχωσι, καὶ ὅταν ἦναι, ὡς εἶπομεν, νηστεία, καὶ ὅταν προσεύχωνται **καὶ ἐτοιμάζωνται νὰ μεταλάβουν τὰ θεῖα μυστήρια καὶ τὸ Σάββατον καὶ τὴν Κυριακὴν**, κατὰ τὸν γ'. τοῦ Τιμοθεοῦ Κανόνα, καὶ ἀπλῶς **καθ' ὅλας τὰς ἑορτάς, εἰς τὰς ὁποίας ἡ πνευματικὴ θυσία ἀναφέρεται τῷ Θεῷ**».⁴⁴⁷

Παράλληλα, ἡ ἰδιαίτερη ἀξία τῆς καθαρότητος τῆς ψυχῆς τῶν πιστῶν ποὺ συμμετέχουν στὴ λατρευτικὴ ζωὴ τῆς Ἐκκλησίας, ἡ ὁποία συναντᾷ τὴν κορύφωσίν της στοῦ θεοσύστατο μυστήριον τῆς θείας Ἐυχαριστίας καὶ στὴν μετάληψιν τῶν ἀχράντων μυστηρίων, υποφώσκει στὸν 1^ο καν. Γρ. Νεοκ., ὁ ὁποῖος ἀναφέρεται στοὺς πιστοὺς ποὺ αἰχμαλωτίστηκαν ἀπὸ βαρβάρους καὶ βρέθησαν ἀντιμέτωποι μετὰ τὰς πρακτικὰς καὶ τὰς συνήθειας αὐτῶν τῶν ἀνθρώπων. Πιο συγκεκριμένα, ὁ ἐν λόγῳ κανὼνας ἀναφέρεται, μετὰξὺ ἄλλων, στὴν περίπτωσιν τῶν γυναικῶν ποὺ αἰχμαλωτίστηκαν καὶ στὴν συνέχεια ἀτιμάστηκαν ἀπὸ τοὺς βαρβάρους.

⁴⁴⁶ Ὑποσ. 1 ἐπὶ τῆς ἐρμηνείας τῶν συγγραφέων τοῦ Πηδαλίου ἐπὶ τοῦ 3^{ου} καν. Διον. Αλεξ., ΠΗΔΑΛΙΟΝ, σελ. 446.

⁴⁴⁷ Ὑποσ. 1 ἐπὶ τῆς ἐρμηνείας τῶν συγγραφέων τοῦ Πηδαλίου ἐπὶ τοῦ 69^{ου} Ἀποστ., ΠΗΔΑΛΙΟΝ, σελ. 86.

Κριτήριο θεώρησης αυτών των γυναικών είναι, σύμφωνα με τον ίδιο κανόνα, ο προ της αιχμαλωσίας βίος τους.⁴⁴⁸ Εφόσον οι γυναίκες αυτές προ της αιχμαλωσίας τους ακολουθούσαν ανήθικο τρόπο ζωής, θεωρούνται ύποπτες για τα σαρκικά αμαρτήματα που έλαβαν χώρα και κατά την περίοδο της αιχμαλωσίας, με αποτέλεσμα να χρειάζεται ιδιαίτερη μέριμνα και προσοχή στο ενδεχόμενο της συμμετοχής τους στις συνάξεις που έκαναν οι πιστοί για να προσευχηθούν προς τον Θεό: «...*Ἄλλ' εἰ μὲν καὶ πρότερον κατέγνωστό τινος ὁ βίος, πορευομένης ὀπίσω ὀφθαλμῶν τῶν ἐκπορνεύοντων κατὰ τὸ γεγραμμένον, ἄλλον ὅτι ἡ πορνικὴ ἕξις, ὕποπτος καὶ ἐν τῷ καιρῷ τῆς αἰχμαλωσίας, καὶ οὐ προχείρως δεῖ τὰς τοιαύτας κοινωνεῖν τῶν εὐχῶν*».⁴⁴⁹ Εφόσον όμως η υπόνοια ακάθαρτου – ανήθικου βίου δημιουργούσε σοβαρό προβληματισμό στο ενδεχόμενο της προσευχής των εν λόγω γυναικών μαζί με τους υπολοίπους πιστούς, κατά μείζονα λόγο εντονότερο προβληματισμό δημιουργούσε το ενδεχόμενο συμμετοχής στο μυστήριο των μυστηρίων και στη μετάληψη του Σώματος και του Αίματος του Κυρίου.

Στον αντίποδα ακριβώς αυτής της περίπτωσης βρίσκονται οι γυναίκες που προ της αιχμαλωσίας ζούσαν με μεγάλη εγκράτεια, επιδεικνύοντας καθαρότητα πνευματικού βίου. Μάλιστα, ο ίδιος κανόνας παραλληλίζει τις γυναίκες αυτές με την αθώα γυναίκα που περιγράφεται στο βιβλίο του Δευτερονομίου, όταν εκείνη κατέστη θύμα βιασμού,⁴⁵⁰

⁴⁴⁸ Πρβλ. και ερμηνεία των συγγραφέων του Πηδαλίου επί του 1^{ου} καν. Γρ. Νεοκ., ΠΗΔΑΛΙΟΝ, σελ. 449: «Πρέπει ὁμως νὰ γίνεται ἐξέτασις».

⁴⁴⁹ 1^{ος} καν. Γρ. Νεοκ., ΣΥΝΤΑΓΜΑ, τόμ. Δ', σελ. 45. Πρβλ. και σχόλια Ζωναρά επί του 1^{ου} καν. Γρ. Νεοκ., ΣΥΝΤΑΓΜΑ, τόμ. Δ', σελ. 47: «... και διὰ τοῦτο προχείρως αὐταῖς οὐ δεῖ συνεύχεσθαι, ἀλλὰ μετὰ τὸ δουλεῦσαι δηλαδὴ ἐπιτιμίοις»· ερμηνεία των συγγραφέων του Πηδαλίου επί του 1^{ου} καν. Γρ. Νεοκ., ΠΗΔΑΛΙΟΝ, σελ. 449: «... ὅθεν και εὐκόλως δὲν πρέπει αὐταὶ νὰ συμπροσεύχωνται μὲ τὰς ἄλλας γυναῖκας».

⁴⁵⁰ Βλ. σχετικῶς Δευτ. 22, 25 – 27: «Ἐὰν δὲ ἐν πεδίῳ εὗρη ἄνθρωπος τὴν παιδα τὴν μεμνηστευμένην και βιασάμενος κοιμηθῆ μετ' αὐτῆς, ἀποκτενεῖτε τὸν κοιμώμενον μετ' αὐτῆς μόνον και τῆ νεάνιδι οὐ ποιήσετε οὐδέν· οὐκ ἔστιν ἁμάρτημα θανάτου, ὅτι ὡς εἰ τις ἐπαναστῆ ἄνθρωπος ἐπὶ τὸν πλησίον και φονεύσῃ αὐτοῦ ψυχὴν, οὕτω τὸ πρᾶγμα τοῦτο, ὅτι ἐν τῷ ἀγρῷ εὗρεν αὐτήν, ἐβόησεν ἢ νεᾶνις ἢ μεμνηστευμένη, και οὐκ ἦν ὁ βοηθήσων αὐτῇ».

χωρίς η ίδια να φέρει καμία ευθύνη για το αποτρόπαιο συμβάν: «Εἰ μέντοι τις ἐν ἄκρᾳ σωφροσύνῃ ζήσασα, καὶ καθαρὸν, καὶ ἔξω πάσης ὑπονοίας ἐπιδεδειγμένη βίον τὸν πρότερον, νῦν περιπέπτωκεν ἐκ βίας καὶ ἀνάγκης ὕβρει, ἔχομεν παράδειγμα τὸ ἐν τῷ Δευτερονομίῳ τὸ ἐπὶ τῇ νεάνιδι, ἣν ἐν τῷ πεδίῳ εὗρεν ἄνθρωπος, καὶ βιασάμενος αὐτήν, ἐκοιμήθη μετ' αὐτῆς· Τῇ νεάνιδι, φησὶν, οὐ ποιήσετε οὐδέν· οὐκ ἔστι τῇ νεάνιδι ἀμάρτημα θανάτου· ὅτι, ὡς εἴ τις ἀναστῆ ἄνθρωπος ἐπὶ τὸν πλησίον αὐτοῦ, καὶ θανατώσει αὐτοῦ τὴν ψυχὴν, οὕτω τὸ πρᾶγμα τοῦτο· ἐβόησεν ἡ νεάνις, καὶ ὁ βοηθῶν οὐκ ἦν αὐτῇ. Ταῦτα μὲν τοι τοιαῦτα».⁴⁵¹

Περαιτέρω, η ἀνάγκη ὑπαρξῆς ψυχικῆς ετοιμότητος, ὥστε ο πιστός να υποδεχθεῖ το Σῶμα και το Αἷμα του Κυρίου συνάγεται ἀπὸ το κείμενο του 3^{ου} καν. Τιμοθ. Αλεξ., ὅπου ο ἅγιος Πατὴρ ἀπαντᾷ στο ερώτημα του κατὰ πόσο μπορεῖ να μεταλάβει ἕνας πιστός που καταλαμβάνεται ἀπὸ δαιμόνια.

Στην περίπτωση αὐτή, ο ἅγιος Αλεξανδρείας δεν ἀπορρίπτει το ἐνδεχόμενο τῆς μετάληψης των ἀχράντων μυστηρίων, παρὰ ἐστιάζει στην ἴδια την ψυχικὴ κατάσταση του ἀνωτέρω πιστοῦ, διακελεύοντας μάλιστα ὅτι μπορεῖ να μεταλάβει των ἀχράντων μυστηρίων, ὄχι βεβαίως σε τακτικὴ βάση, ἀλλὰ κατὰ την ἡμέρα τῆς Κυριακῆς, ἐφόσον ο ἴδιος «μὴ ἐξαγορεύῃ τὸ μυστήριον, μήτε ἄλλως πως βλασφημῇ».⁴⁵² Ἀπὸ το κείμενο του κανόνα εἶναι ἐμφανές ὅτι το κριτήριο που θα καθορίσει τὴ δυνατότητα του δαιμονιζόμενου πιστοῦ να μεταλάβει το Σῶμα και το Αἷμα του Κυρίου εἶναι ἡ συμπεριφορικὴ του κατάσταση κατὰ τὴ στιγμή τῆς θείας Κοινωνίας, καθὼς ἡ ψυχαναγκαστικὴ ἐκδήλωση τῆς βλάβης συμπεριφορᾶς δεν ἐκδηλώνεται πάντοτε. Ἐφόσον το φιλόθεο ἐσωτερικὸ του φρόνημα δεν φιμώνεται κατὰ τὴ στιγμή τῆς Μετάληψης, ἀπὸ τον δαιμονιώδη ρυπασμό των βλασφημιῶν κατὰ του μυστηρίου και τῆς ἐξ

⁴⁵¹ 1^{ος} καν. Γρ. Νεοκ., ΣΥΝΤΑΓΜΑ, τόμ. Δ', σελ. 45 – 46.

⁴⁵² 3^{ος} καν. Τιμοθ. Αλεξ., ΣΥΝΤΑΓΜΑ, τόμ. Δ', σελ. 333.

αυτού παρεχόμενης θείας Χάριτος, ο πιστός δύναται να αξιώνεται του Σώματος και του Αίματος του Κυρίου.⁴⁵³

Τέλος, η εκ των ων ουκ άνευ κανονική προϋπόθεση της καθαρότητας της ψυχής, προκειμένου να καταστεί κανείς ικανός να προσέλθει στη θεία Μετάληψη και να υποδεχθεί το Σώμα και το Αίμα του Κυρίου, συνάγεται με κατηγορηματικό τρόπο από το κείμενο του 2^{ου} καν. της τοπικής συνόδου της Σαρδικής.

Ο εν λόγω κανόνας αναφέρεται σ' ένα αμάρτημα το οποίο επιφέρει ολέθρια αποτελέσματα για εκείνον που το έχει τελέσει, τουλάχιστον σύμφωνα με την ακρίβεια των ιερών κανόνων, οι οποίοι στοιχειοθετούν τον τρόπο απονομής της δικαιοσύνης στον χώρο της μητέρας Εκκλησίας.⁴⁵⁴ Συγκεκριμένα, ο 2^{ος} καν. Σαρδ. συνιστά, κατά κάποιον τρόπο, συνέχεια του αμέσως προηγούμενου κανόνα, του 1^{ου} καν. Σαρδ., ο οποίος αναφέρεται στους επισκόπους που εγκαταλείπουν την περιοχή που έχουν αναλάβει προς διαποίμανση, μεταβαίνοντας και εγκαθιστάμενοι σε κάποια άλλη, μεγαλύτερη περιοχή, την οποία θέτουν υπό την πνευματική τους καθοδήγηση, προκειμένου να ικανοποιήσουν τα ιδιοτελή κίνητρά τους, που τελούν σε άμεση συνάρτηση με τα πάθη της πλεονεξίας και της αλαζονείας: «... ὅθεν συνέστηκε **διαπύρω πλεονεξίας**

⁴⁵³ Προβλ. και σχόλια Βαλσαμώνος επί του 3^{ου} καν. Τιμοθ. Αλεξ., ΣΥΝΤΑΓΜΑ, τόμ. Δ', σελ. 333: «...Ἐὰν οὖν, ὅτε οὐκ ἐνεργεῖται ὑπὸ τοῦ δαίμονος, οὐδὲν κατὰ τῆς πίστεως λέγη, μεταλήψεται τῶν ἁγιασμάτων»· υποσ. 2 ἐπί της ερμηνείας των συγγραφέων του Πηδαλίου ἐπί του 3^{ου} καν. Τιμοθ. Αλεξ., ΠΗΔΑΛΙΟΝ, σελ. 539: «... ἡ Ἁγία Κοινωνία ἐδίδετο εἰς τοὺς δαιμονιζομένους, καὶ δὲν ἐμποδίσθη ποτὲ αὕτη ἀπὸ αὐτοῦ παρὰ τῶν παλαιῶν Γερόντων...»· Π. ΜΠΟΥΜΗ, Κανονικὸν Δίκαιον, σελ. 120: «Δέν εἶναι ἀπαραίτητη ἡ πνευματικὴ ἀκεραιότητα καὶ ὑγεία τοῦ μεταλαμβάνοντος. Καί οἱ δαιμονιζόμενοι, ἐφ' ὅσον δέν βρίσκονται ὑπὸ τὴν ἐπήρεια τοῦ δαιμονίου κατὰ τὴν ὥρα τῆς Θ. Εὐχαριστίας, μποροῦν νά μεταλαμβάνουν (γ' καν. Τιμοθέου Ἀλεξανδρείας)».

⁴⁵⁴ Για περισσότερα στοιχεία αναφορικά με τα ὄργανα απονομῆς τῆς ἐκκλησιαστικῆς δικαιοσύνης στον χώρο τῆς Εκκλησίας τῆς Ἑλλάδος, βλ. Π. ΧΡΙΣΤΙΝΑΚΗ, Δίκαιο, σελ. 17 – 44.

*τρόπῳ ὑπεκκαίεσθαι τοὺς τοιοῦτους, καὶ μᾶλλον τῇ ἀλαζονείᾳ δουλεύειν, ὅπως ἐξουσίαν δοκοῖεν μείζονα κεκτηῖσθαι».*⁴⁵⁵

Σε αντιστοιχία με τον 1^ο καν. Σαρδ., ο αμέσως επόμενος ιερός κανόνας, ο 2^{ος} καν. Σαρδ., επαναλαμβάνει και επεκτείνει το περιεχόμενο του εν λόγω 1^{ου} καν. Σαρδ., αναφερόμενος στους επισκόπους εκείνους που, ενεργώντας με μία παράλογη – παράτολμη μορφή τρέλας, επιχειρούν να διαφθείρουν κάποιους πιστούς με ανταλλάγματα, ώστε να επιτύχουν τελικά τον δόλιο σκοπό τους. Αναλυτικότερα, ο εν λόγω κανόνας καυτηριάζει, με τον πλέον κατηγορηματικό τρόπο, τους επισκόπους εκείνους οι οποίοι με ραδιουργίες και τεχνάσματα προσπαθούν να αποσπάσουν επιστολές πιστών, με τις οποίες τους καλούν δήθεν ως ποιμένες σε άλλη πόλη, αποσκοπώντας τελικά στην ανάληψη της διαποίμανσης μίας άλλης, κατά κανόνα μεγαλύτερης περιοχής: «Εἰ δέ τις τοιοῦτος εὐρίσκειτο **μανιώδης ἢ τολμηρὸς**, ὡς περὶ τῶν τοιούτων δόξαι τινὰ φέρειν παραίτησιν, διαβεβαιούμενον ἀπὸ τοῦ πλήθους ἑαυτὸν κεκομίσθαι γράμματα, δῆλόν ἐστιν, ὀλίγους τινὰς δεδυνῆσθαι, **μισθῶ καὶ τιμήματι διαφθαρέντας**, ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ στασιάζειν, ὡς δῆθεν τὸν αὐτὸν ἔχειν ἐπίσκοπον ἀξιοῦντας. Καθάπαξ οὖν **τὰς τοιαύτας ραδιουργίας καὶ τέχνας οὐ δεκτέας, ἀλλὰ μᾶλλον κολαστέας εἶναι**».⁴⁵⁶

Το σημείο, όμως, εκείνο που προξενεί εξαιρετική εντύπωση στον προσεκτικό μελετητή των ιερών κανόνων, είναι η ολοκλήρωση του κειμένου του ανά χείρας κανόνα, στο οποίο διακελεύεται το προβλεπόμενο επιτίμιο έναντι των επισκόπων εκείνων που επιδεικνύουν την προαναφερθείσα συμπεριφορά. Πρόκειται για μία παντελώς πρωτόγνωρη διατύπωση επιβολής επιτιμίου, σύμφωνα με την οποία **οι επιτιμώμενοι αποκλείονται από τη μετάληψη των αχράντων μυστηρίων, χωρίς να δικαιούνται να μεταλάβουν ούτε σε αυτό το**

⁴⁵⁵ 1^{ος} καν. Σαρδ., ΣΥΝΤΑΓΜΑ, τόμ. Γ', σελ. 228.

⁴⁵⁶ 2^{ος} καν. Σαρδ., ΣΥΝΤΑΓΜΑ, τόμ. Γ', σελ. 231.

τέλος της επίγειας ζωής τους: «..., ὥστε μηδένα τοιοῦτον μηδὲ ἐν τῷ τέλει λαϊκῆς γοῦν ἀξιουῖσθαι κοινωνίας»!⁴⁵⁷

Το ιδιαίτερο και ανεπανάληπτο αυτό σημείο δεν διαφεύγει της προσοχής των βυζαντινῶν επιφανῶν κανονολόγων. Συγκεκριμένα, ο Ζωναράς σχολιάζει επισταμένως την έννοια του επιβαλλόμενου επιτιμίου, υπομνηματίζοντας πως στην προκειμένη περίπτωση οι επίσκοποι επιτιμώνται με ακοινωνησία μέχρι της τελευταίας τους, τιμωρία που δεν εφαρμόζεται ούτε στους λαϊκούς πιστούς: «Καθόλου τοίνυν, φησὶ, τὰς τοιαύτας ῥαδιουργίας, ἤτοι δολιότητος καὶ τέχνας παρὰ ἐπισκόπων γίνεσθαι, κολάσεώς ἐστιν ἄξιον· ἢ δὲ κόλασις, τὸ μηδένα τοιαῦτα ποιοῦντα, μηδὲ θνήσκοντα, ὡς λαϊκὸν ἀξιουῖσθαι κοινωνίας. Τοῦτο δὲ δείκνυσιν ὅτι οὐδὲ τοῖς πιστοῖς αὐτὸν συναριθμεῖ ὁ κανὼν, ἐπεὶ οὐδὲ ἐν τῷ θανάτῳ παραχωρεῖ μεταλαβεῖν αὐτόν».⁴⁵⁸

Το πρωτοφανές αυτό επιτίμιο, το οποίο διακελεύει ο 2^{ος} καν. Σαρδ. συνιστά αντικείμενο σχολιασμού και από τον Βαλσαμώνα, ο οποίος υπογραμμίζει το γεγονός της δια βίου ακοινωνησίας των επιτιμηθέντων επισκόπων: «... ὅθεν καὶ ἐκόλασαν τοὺς ταῦτα τεχναζομένους ἐπισκόπους, διὰ παντελοῦς ἀποκηρύξεως, ὥστε μηδὲ θνήσκοντας αὐτούς, ὡς λαϊκοὺς ἀξιουῖσθαι κοινωνίας».⁴⁵⁹ Από την πλευρά του ο Αριστηνός επισημαίνει το γεγονός ότι ο επίσκοπος που υποπίπτει στο υπό του εν λόγω κανόνα περιγραφόμενο αμάρτημα, παραμένει «καὶ ἐν αὐτῷ τῷ τέλει ἀκοινώνητος».⁴⁶⁰

Άξιος ιδιαίτερης αναφοράς είναι ο τρόπος με τον οποίο υπομνηματίζει ο ανώνυμος ερμηνευτής τον 2^ο καν. Σαρδ., στα σχόλια του οποίου είναι εμφανής η έκπληξή του αναφορικά με το μέγεθος του επιτιμίου της δια βίου ακοινωνησίας που επιτάσσει ο υπό μελέτη κανόνας.

⁴⁵⁷ 2^{ος} καν. Σαρδ., ΣΥΝΤΑΓΜΑ, τόμ. Γ', σελ. 232.

⁴⁵⁸ Σχόλια Ζωναρά επί του 2^{ου} καν. Σαρδ., ΣΥΝΤΑΓΜΑ, τόμ. Γ', σελ. 232.

⁴⁵⁹ Σχόλια Βαλσαμῶνος επί του 2^{ου} καν. Σαρδ., ΣΥΝΤΑΓΜΑ, τόμ. Γ', σελ. 232.

⁴⁶⁰ Σχόλια Αριστηνοῦ επί του 2^{ου} καν. Σαρδ., ΣΥΝΤΑΓΜΑ, τόμ. Γ', σελ. 233.

Συγκεκριμένα, ο εν λόγω κανονολόγος αποπειράται να καταδείξει την εξαιρετική βαρύτητα του αμαρτήματος των επισκόπων που περιγράφει ο 2^{ος} καν. Σαρδ., κάνοντας χρήση σκληρών φράσεων όπως «*ἄγαν τολμητίαν*», «*ἀπονενοημένον μεγάλως*», «*ἡ σύνοδος κατεδίκασεν*», «*ξένον γὰρ τοῦτο, καὶ φρικτόν ἐστι*», «*ὅπερ οὐχ εὐρήσεις ἀπανταχῆ τῶν κανόνων*», οι οποίες σπανίζουν κατά τη συνολική ερμηνεία των ιερών κανόνων, καθότι δεν αντανakλούν το εν γένει φιλόδοξο πνεύμα του Κανονικού Δικαίου: «... τὸν τοιοῦτον, ὡς ἄγαν τολμητίαν καὶ ἀπονενοημένον μεγάλως, αὕτη ἡ σύνοδος κατεδίκασεν· ἀπεφῆνατο γὰρ, μηδὲ ἐν τῇ ἐξόδῳ τοῦ βίου κοινωνίας ἀξιοῦσθαι. Καὶ σημείωσαι· ξένον γὰρ τοῦτο, καὶ φρικτόν ἐστι, τὸ μηδὲ ἐν τῇ ἐξόδῳ ἀξιοῦσθαι τῆς κοινωνίας· ὅπερ οὐχ εὐρήσεις ἀπανταχῆ τῶν κανόνων ἐν ἄλλῳ τινὶ κείμενον ἀμαρτήματι, καὶ ἐπιτιμώμενον». ⁴⁶¹

Τέλος, στην ίδια ερμηνευτική γραμμή κινούνται και οι συγγραφείς του Πηδαλίου, οι οποίοι με τη σειρά τους επισημαίνουν το μέγεθος του αμαρτήματος των επισκόπων, οι οποίοι παρουσιάζουν τη διαγωγή που περιγράφει ο 2^{ος} καν. Σαρδ., καθώς και τις βαρύτερες συνέπειες που επιφέρει η εν λόγω δόλια συμπεριφορά: «... Διὰ τοῦτο αἱ τοιαῦται *δολιότητες καὶ τέχναι* πρέπει τόσον πολλὰ *νὰ παιδεύωνται*, ὥστε οἱ ταύτας ποιῶντες *νὰ μὴ ἀξιόνωνται* [sic] *οὔτε εἰς τὸν θάνατόν τους νὰ κοινωνοῦσι καὶ νὰ μεταλαμβάνουν, ὅχι ὡσάν Ἐπίσκοποι, ἀλλ' οὔτε ὡσάν ἀπλῶς λαϊκοί*». ⁴⁶²

Μελετώντας κανείς επισταμένως το γράμμα (γραμματική ερμηνεία) του υπό εξέταση 2^{ου} καν. Σαρδ., αντιλαμβάνεται ότι η μοναδική αυστηρότητα του επιβαλλόμενου επιτιμίου της δια βίου ακοινωνησίας των επισκόπων που υπέπεσαν στο υπό του κανόνα περιγραφόμενο παράπτωμα, έρχεται ως **αποτέλεσμα του μολυσμού της ψυχής τους, ο**

⁴⁶¹ Σχόλια ανωνύμου ερμηνευτή επί του 2^{ου} καν. Σαρδ., ΣΥΝΤΑΓΜΑ, τόμ. Γ', σελ. 233.

⁴⁶² Ερμηνεία των συγγραφέων του Πηδαλίου επί του 2^{ου} καν. Σαρδ., ΠΗΔΑΛΙΟΝ, σελ. 365.

οποίος δεν τους καθιστά άξιους να μεταλάβουν, ούτε σε εκείνο το τέλος της επίγειας ζωής τους. Εν προκειμένω, το κριτήριο που καθορίζει την αυστηρότατη αυτή στάση της Εκκλησίας, είναι ακριβώς **η αλλοίωση του ψυχικού κόσμου όσων ενεργούν με δόλιους τρόπους.**

Παρ' όλα αυτά, το πνεύμα του συγκεκριμένου κανόνα δεν ολοκληρώνεται στην απόλυτη τιμωρία της δια βίου ακοινωνησίας των επισκόπων που υπέπεσαν στο περιγραφόμενο αμάρτημα. Ο 2^{ος} καν. Σαρδ. υπηρετεί έναν απώτερο σκοπό, ο οποίος δεν εξαντλείται στο περιγραφόμενο επιτίμιο δια βίου ακοινωνησίας των εν λόγω επισκόπων. Άλλωστε, η συνολική πράξη της Εκκλησίας, όπως αυτή καθορίζεται από τις επιταγές των ιερών κανόνων, **διέπεται από φιλόανθρωπη αντιμετώπιση όλων των πεπτωκότων πιστών, εφόσον οι ίδιοι επιδεικνύουν ειλικρινή μεταμέλεια για τις εφάμαρτες πράξεις τους.**

Ιδιαίτερα ως προς τη μετάδοση της θείας Κοινωνίας σε όσους τελούν υπό επιτίμιο δια βίου ακοινωνησίας, εξόχου σημασίας είναι ο 13^{ος} καν. Α', ο οποίος χαρακτηρίζει τη θεία Μετάληψη «τελευταίο και αναγκαιότατο εφόδιο» το οποίο είναι ανάγκη να μην αποστερείται **κανείς** απ' όσους βρίσκονται στις τελευταίες στιγμές του επίγειου βίου τους: «*εἰ τις ἐξοδεύοι, τοῦ τελευταίου καὶ ἀναγκαιοτάτου ἐφοδίου μὴ ἀποστερεῖσθαι*».⁴⁶³

Η προσεκτική μελέτη του 13^{ου} καν. Α' καταδεικνύει ότι πρόκειται για ιερό κανόνα **με γενική ισχύ** ως προς την αντιμετώπιση, εκ μέρους της Εκκλησίας, των ετοιμοθανάτων που τελούν υπό επιτίμιο δια βίου ακοινωνησίας και που, ωστόσο, επιζητούν το έλεος του Θεού και τη μετάληψη των θείων αγιασμάτων. Η διαπίστωση αυτή προκύπτει από την

⁴⁶³ 13^{ος} καν. Α', ΣΥΝΤΑΓΜΑ, τόμ. Β', σελ. 143. Πρβλ. και 5^ο καν. Γρ. Νύσσης σε ΣΥΝΤΑΓΜΑ, τόμ. Δ', σελ. 316 – 317: «*Εἰ δέ τις μὲν μὴ πληρώσας τὸν χρόνον τὸν ἐκ τῶν κανόνων ἀφωρισμένον, ἐξοδεύοι τοῦ βίου, κελεύει ἢ τῶν Πατέρων φιλοανθρωπία, μετασχόντα τῶν ἀγιασμάτων, μὴ κενὸν τὸ ὄφιο πρὸς τὴν ἐσχάτην ἐκείνην καὶ μακρὰν ἀποδημίαν ἐκπεμφθῆναι*».

τελευταία πρόταση του συγκεκριμένου κανόνα, η οποία "στεφανώνει" ολόκληρο το περιεχόμενό του, κάνοντας χρήση όρων με προφανή γενικό-καθολικό χαρακτήρα: «*Καθόλου δὲ, καὶ περὶ παντὸς οὐτινοσοῦν ἐξοδεύοντος, αἰτοῦντος τοῦ μετασχεῖν εὐχαριστίας, ὁ ἐπίσκοπος μετὰ δοκιμασίας μεταδιδότω τῆς προφορᾶς*».⁴⁶⁴ Είναι αυτές ακριβώς οι διατυπώσεις γενικού χαρακτήρα που ωθούν τον Βαλσαμόνα να διατρανώσει απερίφραστα πως «*οὗτος ὁ κανὼν γενικός ἐστι*».⁴⁶⁵

Εφόσον όμως υπάρχει αυτή η γενική διαχείριση των ετοιμοθανάτων που τελούν υπό επιτίμιο δια βίου ακοινωνησίας, για ποιον λόγο ο 2^{ος} καν. Σαρδ. υιοθετεί αυστηρότερη και μάλιστα πρωτοφανή κανονική στάση έναντι των υπ' αυτού περιγραφομένων επισκόπων; Προφανώς οι Πατέρες που θέσπισαν το περιεχόμενο του 2^{ου} καν. Σαρδ. (343 μ.Χ.) δεν θα μπορούσαν να αγνοούν το κείμενο του προγενεστέρου 13^{ου} καν. Α' (325 μ.Χ.).

Κατ' αρχάς, η δομικότητα του 2^{ου} καν. Σαρδ. φαίνεται πως αποσκοπεί στο να καταδείξει το μέγεθος της απόκλισης της συμπεριφοράς ενός ραδιούργου επισκόπου, έναντι της ύψιστης ποιμαντικής ευθύνης που έχει αναλάβει ως πνευματικός πατέρας του ποιμνίου του. Ήδη από τους πρώτους χρόνους μετά την έλευση του Κυρίου στη γη, η διδασκαλία της Εκκλησίας ως προς το ιδιαίτερο έργο και τον ρόλο του επισκόπου, σε σχέση με το ποιμνίό του, είναι πλήρως αποκρυσταλλωμένη. Χαρακτηριστική εν προκειμένω τυγχάνει η σχετική διδασκαλία μίας εξέχουσας εκκλησιαστικής προσωπικότητας του 1^{ου} – 2^{ου} αι. μ.Χ., του αποστολικού Πατέρα και ιερομάρτυρα Ιγνατίου του Θεοφόρου (Αντιοχείας): «*Ἐπεὶ οὖν ἐν τοῖς προγεγραμμένοις προσώποις τὸ πᾶν πλῆθος ἐθεώρησα ἐν πίστει καὶ ἀγάπῃ, παραινῶ, ἐν ὁμονοίᾳ Θεοῦ σπουδάσετε πάντα πράσσειν, προκαθημένου τοῦ ἐπισκόπου εἰς τόπον Θεοῦ... Μηδὲν*

⁴⁶⁴ 13^{ος} καν. Α', ΣΥΝΤΑΓΜΑ, τόμ. Β', σελ. 143.

⁴⁶⁵ Σχόλια Βαλσαμόνος επί του 13^{ου} καν. Α', ΣΥΝΤΑΓΜΑ, τόμ. Β', σελ. 143.

ἔστω ἐν ὑμῖν, ὃ δυνήσεται ὑμᾶς μερίσαι, ἀλλ' ἐνώθητε τῷ ἐπισκόπῳ καὶ τοῖς προκαθημένοις, εἰς τύπον καὶ διδαχὴν ἀφθαρσίας». ⁴⁶⁶

Επιπλέον, με την αυστηρή αυτή στάση έναντι των ραδιούργων επισκόπων, ο 2^{ος} καν. Σαρδ. ενεργεί αποτρεπτικά (εγκληματοπροληπτικά⁴⁶⁷) προς οποιονδήποτε σκεφτεί να προκαλέσει αναταραχές («ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ στασιάζειν»⁴⁶⁸) προς ἴδιον ὄφελος. Είναι αξιοσημείωτο το γεγονός ότι ο άνθρωπος που εμπλέκεται σε τέτοιου είδους υποθέσεις χαρακτηρίζεται από τον ἴδιο κανόνα ως «μανιώδης»⁴⁶⁹ και για την αποφυγή ανάλογων, πέρα από κάθε λογική, συμπεριφορών εντός της Εκκλησίας, ο 2^{ος} καν. Σαρδ. προβλέπει ένα εξαιρετικά βαρὺ επιτίμιο με δύο σκέλη, δηλαδή κατὰ πρότον ἀκοινωνησία και κατὰ δεύτερον συνέχιση του επιτιμίου μέχρι το τέλος της βιωτῆς του πεπτωκότος.

Παρ' όλα αυτά, έχουμε την άποψη ότι, με γνώμονα την προαναφερθείσα γενική ισχύ του 13^{ου} καν. Α', ο οποίος παραχωρεί το τελευταίο και αναγκαιότατο εφόδιο της θείας μετάληψης σε όλους όσοι είναι συντετριμμένοι για τα αμαρτήματά τους και πλέον ως ετοιμοθάνατοι επιθυμούν να λάβουν το Σώμα και το Αίμα του Κυρίου, ο

⁴⁶⁶ ΙΓΝΑΤΙΟΥ ΤΟΥ ΘΕΟΦΟΡΟΥ/ΑΝΤΙΟΧΕΙΑΣ, Πρὸς Μαγνησίους Ἐπιστολή, ΡG τόμ. 5, στ. 668ΑΒ.

⁴⁶⁷ Για περισσότερα στοιχεία περί της έννοιας του εγκληματοπροληπτικού σκοπού που υπηρετεί η Θεολογία, βλ. Π. ΧΡΙΣΤΙΝΑΚΗ, *Εγκληματολογία*, σελ. 39 – 40, όπου μεταξύ άλλων σημειώνονται και τα εξής χαρακτηριστικά: «Κοινός εγκληματοπροληπτικός σκοπός της Θεολογίας και της Εγκληματολογίας είναι η εξάλειψη ή τουλάχιστον ο περιορισμός της Εγκληματικότητας. Ο σκοπός αυτός επιτυγχάνεται με την γενική και ειδική πρόληψη των εγκλημάτων, δηλαδή με τη λήψη όλων των απαραίτητων μέτρων, τα οποία εμποδίζουν τόσο τον δράστη ενός εγκληματος να ξανατελέσει έγκλημα (ειδική πρόληψη) όσο και τους άλλους από το να τελέσουν το ίδιο, ή άλλο έγκλημα. Η άσκηση εγκληματοπροληπτικού έργου γίνεται με κάθε πρόσφορο μέσο, όπως είναι η αγωγή, η κοινωνική πρόνοια, η φιλανθρωπία και ευποιΐα. Έσχατο μέσο (ultimum refugium), που επιστρατεύουν προς το σκοπό αυτό τόσο η Θεολογία όσο και η Εγκληματολογία είναι η ε π ι β ο λ ή κ υ ρ ώ σ ε ω ν . Και οι δύο προτείνουν ποινές ή μέτρα ασφαλείας».

⁴⁶⁸ 2^{ος} καν. Σαρδ., ΣΥΝΤΑΓΜΑ, τόμ. Γ', σελ. 231.

⁴⁶⁹ Αυτόθι.

πνευματικός πατέρας είναι σε θέση να μην αποστερήσει από τον μεταμεληθέντα πιστό, εν προκειμένω επίσκοπο, τα άχραντα μυστήρια.

Άλλωστε, μια αντίθετη προς τούτο διαχείριση της κατάστασης φαίνεται να απέχει από το πρότυπο της άφατης αγάπης και φιλανθρωπίας του Θεού προς τον άνθρωπο και δη τον μεταμεληθέντα για τα αμαρτήματά του, γεγονός που υπογραμμίζει μετ' επιτάσεως ο ιερός και χρυσορρήμων Χρυσόστομος, με μία εξόχου ποιμαντικής αξίας διδαχή, την οποία παραθέτουμε αυτούσια: *«Ἡ γὰρ μετάνοια, δεινὴ καὶ φοβερὰ τῶ ἀμαρτωλῶ, φάρμακον τῶν πλημμελημάτων, δαπάνημα τῶν παρανομιῶν, ἀνάλωμα τῶν δακρύων, παρρησία πρὸς τὸν Θεὸν, ὄπλον κατὰ τοῦ διαβόλου, μάχαιρα ἀποτέμνουσα αὐτοῦ τὴν κεφαλὴν, σωτηρίας ἐλπίς, ἀπογνώσεως ἀναίρεσις· αὕτη τὸν οὐρανὸν ἀνοίγει, αὕτη εἰς τὸν παράδεισον εἰσάγει, αὕτη τοῦ διαβόλου περιγίνεται* (διὰ δὴ τοῦτο συνεχῶς τὸν περὶ τούτου κινῶ λόγον), ὡσπερ καὶ τὸ θαρρῆϊν ποιεῖ ὑποσκελίζεσθαι. Ἀμαρτωλὸς εἶ; μὴ ἀπογνῶς· οὐ παύομαι συνεχῶς ταῦτα ἐπαλείφω τὰ φάρμακα· καὶ γὰρ οἶδα ἡλίκον ὄπλον ἐστὶ κατὰ τοῦ διαβόλου τὸ μὴ ἀπογινώσκειν ὑμᾶς. Ἄν ἔχῃς ἀμαρτήματα, μὴ ἀπογνῶς· οὐ παύομαι ταῦτα συνεχῶς λέγων· κἂν καθ' ἡμέραν ἀμαρτάνῃς, καθ' ἡμέραν μετανόει... Πάντα τὸν βίον ἐν ἀμαρτίαις διέτριψα, καὶ ἐὰν μετανόησω, σώζομαι; Πάνυ. Πόθεν δῆλον; Ἀπὸ τῆς τοῦ Δεσπότη σου φιλανθρωπίας. Μὴ γὰρ τῇ μετανοίᾳ σου θαρρῶ; μὴ γὰρ ἡ μετάνοιά σου ἰσχύει τσαῦτα κακὰ ἀποσμήξασθαι; Εἰ ἡ μετάνοια μόνη ἦν, εἰκότως ἐφοβοῦ· ἐπειδὴ δὲ τῇ μετανοίᾳ κεράννυται Θεοῦ φιλανθρωπία, θαρρῆι· Θεοῦ γὰρ φιλανθρωπίας μέτρον οὐκ ἔστιν, οὐδὲ λόγῳ ἐρμηνευθῆναι δύναται αὐτοῦ ἡ ἀγαθότης. Ἡ μὲν γὰρ σὴ κακία μέτρον ἔχει, τὸ δὲ φάρμακον μέτρον οὐκ ἔχει· ἡ σὴ κακία οἷα ἐὰν ἦ, ἀνθρωπίνη ἐστὶ κακία, ἡ δὲ τοῦ Θεοῦ φιλανθρωπία ἄφατος· καὶ θαρρῆι, ὅτι περιγίνεται σου τῆς κακίας. Ἐνόησον σπινθῆρα εἰς πέλαγος ἐμπεσόντα· μὴ δύναται στήναι ἢ φανῆνσι; Ὅσον σπινθῆρ πρὸς πέλαγος, τοσοῦτον κακία πρὸς τὴν τοῦ Θεοῦ φιλανθρωπίαν· μᾶλλον δὲ οὐδὲ τοσοῦτον, ἀλλὰ πολλῶ πλέον. **Τὸ**

*μὲν γὰρ πέλαγος, κὰν μέγα ἦ, μέτρον ἔχει ἢ δὲ τοῦ Θεοῦ φιλανθρωπία ἀπεριόριστος».*⁴⁷⁰

Τέλος, η φιλάνθρωπη αντιμετώπιση της περίπτωσης των μετανοούντων που διανύουν τις τελευταίες στιγμές της επί γης ζωής τους και, κατά συνέπεια, η δυνατότητα της προς αυτούς μετάδοσης της θείας Κοινωνίας, φαίνεται να ενιχύεται από τον εξίσου γενικό κανόνα – θεμέλιο του κανονικού δικαίου, τον 25^ο Αποστ., ο οποίος ως προς τον τρόπο επιβολής των επιτιμίων παραδίδει την περίφημη επιταγή «οὐκ ἐκδικήσεις δις ἐπὶ τὸ αὐτό».⁴⁷¹ Η ρήση αυτή, μάλιστα, έχει ως έρεισμα τη θεόπνευστη Αγία Γραφή, επαναλαμβάνοντας το χωρίο της Παλαιάς Διαθήκης «οὐκ ἐκδικήσει δις ἐπὶ τὸ αὐτό».⁴⁷² Πρόκειται για έναν γενικό τρόπο αντιμετώπισης των αμαρτωλών εκ μέρους της Εκκλησίας, σύμφωνα με τον οποίο επαρκεί η μία μορφή επιβολής επιτιμίου για συγκεκριμένο παράπτωμα και όχι ο συνδυασμός περισσότερων του ενός επιτιμίων.⁴⁷³

Λαμβάνοντας κανείς υπόψη του όλα τα παραπάνω, θα προέβαινε στη γενική παρατήρηση ότι η δεινότητα του 2^{ου} καν. Σαρδ. δεν αφήνει κανένα περιθώριο παρερμηνείας, ως προς την **αδιαμφισβήτητη ανάγκη ύπαρξης ψυχικής καθαρότητας** όσων προσέρχονται στο **άγιο Ποτήριο**, γεγονός που τελικώς ανάγεται σε **κανονική προϋπόθεση για τη μετάληψη των αχράντων μυστηρίων**.

Κατά συνέπεια, στην περίπτωση που έχει προηγηθεί η κατάλληλη προετοιμασία των πιστών, ώστε να καταστούν άξιοι να μεταλάβουν, ισχύει το αδιάψευστο κείμενο του 4^{ου} καν. Γρ. Νύσσης: «Ὡσπερ γὰρ τὸ τοῖς χοίροις ῥίπτειν τὸν μαργαρίτην ἀπείρηται, οὕτω τὸ ἀποστερεῖν τοῦ τιμίου

⁴⁷⁰ ΙΩΑΝΝΟΥ ΤΟΥ ΧΡΥΣΟΣΤΟΜΟΥ, *Λόγος περὶ μετανοίας*, ὁμιλία Η', α', PG, τόμ. 49, στ. 337.

⁴⁷¹ 25^{ος} Αποστ., ΣΥΝΤΑΓΜΑ, τόμ. Β', σελ. 32.

⁴⁷² Ναούμ 1, 9.

⁴⁷³ Πρβλ. ΕΙΡ. ΧΡΙΣΤΙΝΑΚΗ – ΓΛΑΡΟΥ, *Εκκλησιαστική Ποινή*, σελ. 236, όπου η καθηγήτρια κάνει λόγο για τον «κανόνα τῆς ἀπαγόρευσης τῆς διπλῆς ποινῆς, ἢ ὁποῖα ἀφορᾶ τὴν ἀρχὴν «*nebis in idem*» καὶ διατυπώνεται στὸν Αποστ. 25 μὲ τὸ βιβλικὸ χωρίο «οὐκ ἐκδικήσεις δις ἐπὶ τὸ αὐτό»».

*μαργαρίτου τὸν ἤδη ἄνθρωπον διὰ τῆς καθαρότητός τε καὶ τῆς ἀπαθείας
γενόμενον, τῶν ἀτόπων ἐστίν».⁴⁷⁴*

⁴⁷⁴ 4^{ος} καν. Γρ. Νύσσης, ΣΥΝΤΑΓΜΑ, τόμ. Δ', σελ. 310.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Γ'

ΟΙ ΑΡΕΤΕΣ – ΓΝΩΡΙΣΜΑΤΑ ΤΩΝ ΠΙΣΤΩΝ ΚΑΤΑ ΤΗΝ ΠΡΟΣΕΛΕΥΣΗ ΣΤΟ ΜΥΣΤΗΡΙΟ ΤΗΣ ΘΕΙΑΣ ΜΕΤΑΛΛΗΨΕΩΣ

1) Η κατάλληλη πνευματική άσκηση

α) Η έννοια του αγαθού πνευματικού αγώνα

Οι θείοι και ιεροί κανόνες της ταμειούχου της Χάριτος του Θεού, μητέρας Εκκλησίας, έχουν αποθησαυρισμένα στοιχεία που καταδεικνύουν τα ιδιαίτερα εκείνα γνωρίσματα που οφείλουν να χαρακτηρίζουν την πνευματική άσκηση,⁴⁷⁵ τον πνευματικό αγώνα που διεξάγουν οι πιστοί,⁴⁷⁶ κατά την προετοιμασία που επιτελούν για την προσέλευσή τους στο άγιο Ποτήριο,⁴⁷⁷ κατά τη διάρκεια της συμμετοχής

⁴⁷⁵ Για περισσότερα στοιχεία αναφορικά με την έννοια της ασκήσεως ως μέσο πνευματικής προόδου των πιστών, βλ. Δ. ΤΣΑΜΗ, *Αγιολογία*, σελ. 168 και εξής· Γ. ΚΑΨΑΝΗ, *Εκκλησιολογία και Ποιμαντική*, σελ. 67: «Ο ἴδιος ὁ Κύριος θὰ ὁμιλήσῃ διὰ τὴν στενὴν καὶ τεθλιμμένην ὁδόν, διὰ τὴν ἀληθῆ νηστείαν, διὰ τὴν ἀνάγκην νὰ βιάσῃ ὁ πιστὸς τὸν ἑαυτὸν τοῦ χάριν τῆς Βασιλείας τοῦ Θεοῦ, ὡς καὶ διὰ τὴν ἀνάγκην ἐντατικοῦ ἀγῶνος. Ὅλα αὐτὰ συνιστοῦν τὴν πεμπτουσίαν τῆς ἀσκήσεως, χωρὶς τὴν ὁποίαν ἡ ἀντιδραστικὴ φύσις μας δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ μεταμορφωθῇ ἀπὸ τὴν Χάριν».

⁴⁷⁶ Πρβλ. Γ. ΜΕΤΑΛΛΗΝΟΥ (πρωτοπρεσβ.), *Θεολογικὴ μαρτυρία*, σελ. 277: «... ὄχι μόνον δὲν ὑπάρχει ὅποιαδήποτε διάσταση ἢ διάζευξη μεταξὺ ἀσκήσεως (καθάρσεως) καὶ Εὐχαριστίας, ἀλλὰ συμπληρωματικὴ σχέση ἀνάμεσά τους. Ἡ κάθαρση, ὡς συνεχῆς πνευματικὸς ἀγῶνας, λειτουργεῖ ὡς προϋπόθεση μετοχῆς στὴ Θ. Εὐχαριστία». Α. ΓΛΑΡΟΥ, *Ἀναζητήσας εὐρέ*, σελ. 239: «Αὐτὴ εἶναι ἡ πεμπτουσία τοῦ χριστιανικοῦ πνευματικοῦ ἀγῶνα : ἡ μεταστοιχείωση τῶν ἐμπαθῶν λογισμῶν σὲ θεοφιλεῖς, τῶν δὲ κακῶν σὲ ἀρετές, περαιτέρω δὲ ἡ ἀναβάθμιση τοῦ ἐνάρετου βίου σὲ ἔνθεο μέσῳ τῆς εὐχαριστιακῆς κοινωνίας, καί, εἰ δυνατόν, τέλος, σὲ πρόγευση τῆς Βασιλείας τοῦ Θεοῦ ἐπὶ γῆς».

⁴⁷⁷ Πρβλ. Ξ. ΠΑΠΑΧΑΡΑΛΑΜΠΟΥΣ, *Ὅροι καὶ προϋποθέσεις*, σελ. 71: «**Ἀπαραίτητος προϋπόθεσις διὰ τὴν προπαρασκευὴν τοῦ πιστοῦ, ὅπως οὗτος προσέλθῃ εἰς τὴν θεῖαν Μετάληψιν τῶν Αχράντων Μυστηρίων, εἶναι ὁ αὐτοέλεγχος αὐτοῦ καὶ ἡ αὐτοδοκιμασία.** Ἀπὸ τῆς ἐποχῆς τῆς Ἐκκλησίας τῶν Ἀποστόλων τονίζεται ἡ ἀνάγκη τῆς δοκιμασίας τοῦ πιστοῦ διὰ τὴν προσέλευσίν του εἰς τὴν θεῖαν Εὐχαριστίαν». Β. ΦΕΙΔΑ, *Ἐκκλησιαστικὴ Ἱστορία*, τ. Α', σελ. 908: «... Ἡ θ. λειτουργία ὁμῶς ἐτελεῖτο ὄχι μόνον κατὰ τὴν Κυριακὴν, ἀλλὰ καὶ κατὰ τίς ἄλλες ἡμέρες τῆς ἐβδομάδας, οἱ δὲ πιστοὶ ἔπρεπε νὰ ἔχουν προετοιμασθῆ πνευματικῶς γιὰ τὴν συμμετοχὴν τους στὴ θ. κοινωνία. ... ἡ πνευματικὴ προετοιμασία τελειωνόταν μὲ τὴ θ. κοινωνία». Β. ΦΕΙΔΑ, *Ἐκκλησιαστικὴ Ἱστορία*, τ. Β', σελ. 649: «... ἡ συχνὴ προσέλευση τῶν πιστῶν στὴ θ. κοινωνία ἦταν ζήτημα ὄχι μόνον τῆς ἐκκλησιαστικῆς τάξεως, ἀλλὰ καὶ τῆς προσωπικῆς εὐλάβειας τῶν πιστῶν, γι' αὐτὸ καὶ δόθηκε προτεραιότητα στὴν κατάλληλη πνευματικὴ προετοιμασία τους καὶ ὄχι στὴν

τους στο ιερό μυστήριο της θείας Ευχαριστίας.⁴⁷⁸ Αυτό συμβαίνει διότι, κατά την εύστοχη παρατήρηση του ιερομονάχου Γεωργίου Καψάνη, «ὁ ὀρθόδοξος ἄνθρωπος προσδοκᾷ τὴν μεταμόρφωσιν τῆς ζωῆς του καὶ τοῦ κόσμου ἀπὸ τὴν Λατρείαν τῆς Ἐκκλησίας καὶ τὸ κέντρον της, τὴν Θείαν Εὐχαριστίαν».⁴⁷⁹

Χαρακτηριστικός προς τούτο τυγχάνει, αρχικώς, ο 23^{ος} καν. Πενθ., ο οποίος αναφέρεται στη θεία Χάρη και τον αγιασμό που λαμβάνουν οι πιστοί από τη συμμετοχή τους στη θεία Μετάληψη. Ο εν λόγω κανόνας επισημαίνει ότι η μετάδοση του Σώματος και του Αίματος του Κυρίου και η εξ αυτών παρεχόμενη θεία Χάρη, δεν μπορεί σε καμία περίπτωση να επιτελείται βάσει οποιωνδήποτε ανταλλαγμάτων εκ μέρους των πιστών: «Οὐδὲ γὰρ πεπραμένη ἡ χάρις, οὐδὲ χρήμασι τὸν ἀγιασμόν τοῦ Πνεύματος μεταδιδόαμεν».⁴⁸⁰ Σε αντίθετη περίπτωση ο ιερέας υποβάλλεται στο επιτίμιο της καθαίρεσης, ως οπαδός της πλάνης και της κακίας του

τακτική προσέλευση»· Χ. ΣΩΤΗΡΟΠΟΥΛΟΥ, Ἐκκλησιαστικὴ Μυσταγωγία, σελ. 125: «Τὸ σημεῖον, πού πρέπει νὰ προσέξωμεν εἰς τὴν Θείαν Εὐχαριστίαν, δὲν εἶναι τὸ ἀπλῶς νὰ κοινωνήσῃ κάποιος, ἀλλὰ τὸ νὰ ὠφεληθῇ. Ὅταν λοιπὸν ὁ κοινωνῶν, ὁ μεταλαμβάνων, δὲν ὠφελεῖται, τότε δὲν ἀποδεικνύεται ὁ σύνδεσμός του καὶ ἡ ἐπικοινωνία του μὲ τὸν Θεόν καί, ἄρα, δὲν λαμβάνει ἐκ τοῦ Θεοῦ ζωὴν. Συμπέρασμα λοιπὸν κατὰ τὸν ἅγιον Καβάσιλαν εἶναι ὅτι ὁ ἀναξίως κοινωνῶν θεωρεῖται ὅτι δὲν εἶναι μέλος τοῦ σώματος τοῦ Χριστοῦ· ὅτι ἔχει ἀποκοπῆ ἀπὸ τὸ σῶμα τοῦ Χριστοῦ ἢ εἶναι νεκρὸν μέλος καὶ ματαίως γεύεται τῶν Ἀχράντων Μυστηρίων, καθότι ἡ ζωὴ δὲν διαβαίνει πρὸς νεκρὰ καὶ ἀποκομμένα μέλη. Κατὰ συνέπειαν, ὁ ἄνθρωπος πρέπει, ὅσω τὸ δυνατόν, νὰ κάμῃ καλλιτέραν προετοιμασίαν διὰ νὰ προσεγγίσῃ τὸ ἅγιον Ποτήριον».

⁴⁷⁸ Ι. ΦΟΥΝΤΟΥΛΗ, Τελετουργικά Θέματα, σελ. 270 – 271: «Οἱ πιστοὶ πού, ἀντιπροσωπεύοντας τὴν ὅλη Ἐκκλησία, μετέχουν στήν τέλεση τοῦ μυστηρίου τῆς θείας Εὐχαριστίας δὲν εἶναι παθητικοὶ δέκτες καὶ ἄβουλα ὄντα. Δέν «παρακολουθοῦν» τὴν θεία Λειτουργία. Ἡ θεία Λειτουργία δὲν εἶναι ἱερό, ἔστω, θέατρο πού παίζεται ἀπὸ μερικούς μπροστά σέ πολλούς θεατές ἢ ἓνα εἶδος ἀθλητικοῦ ἀγώνα μέ λίγους ἀθλοῦμενους καὶ πολλούς φιλάθλους. Οἱ πιστοὶ μετέχουν σ' αὐτὴν οὐσιαστικά καὶ ἐνεργά. Προσφέρουν τὰ δῶρα, τὸν ἄρτο καὶ τὸν οἶνο, τὰ κεριά, τὸ ἔλαιον καὶ τὸ θυμίαμα, ψάλλουν τούς νενομισμένους ὕμνους, ἀναγνώσκουν τὰ ἀναγνώσματα, ἀπαγγέλλουν τὸ Σύμβολο τῆς Πίστεως, καὶ τὴν Κυριακὴ προσευχή, ἀπαντοῦν μέ τὸ «Ἀμήν», τὸ «Κύριε, ἐλέησον», τὸ «Παράσχου, Κύριε», τὸ «Καὶ μετὰ τοῦ πνεύματός σου» κ.λπ., προσέρχονται στήν μετάληψη τῶν ἀχράντων μυστηρίων, βλέπουν, ἀκούουν, ὀσφραίνονται, διακονοῦν στίς ἀνάγκες τοῦ ναοῦ καὶ τῶν ἱερῶν συνάξεων». Βλ. καὶ Γ. ΦΙΛΙΑ, Θεώρηση τῆς θείας Εὐχαριστίας, σελ. 49: «Ἡ θεία Μετάληψη εἶναι ἡ αὐταπόδεικτη ὀλοκλήρωση τοῦ Εὐχαριστιακοῦ Μυστηρίου».

⁴⁷⁹ Γ. ΚΑΨΑΝΗ, Ἐκκλησιολογία καὶ Ποιμαντικὴ, σελ. 49.

⁴⁸⁰ 23^{ος} καν. Πενθ., ΣΥΝΤΑΓΜΑ, τόμ. Β', σελ. 355.

Σίμωνος του μάγου: «Εἰ δὲ φανεῖη τις τῶν ἐν κλήρῳ καταλεγομένων ἀπαιτῶν, ᾧ μεταδίδωσι τῆς ἀχράντου κοινωνίας, τὸ οἰονοῦν εἶδος, καθαιρείσθω, ὡς τῆς Σίμωνος ζηλωτῆς πλάνης καὶ κακουργίας».⁴⁸¹

Εἶναι αξιοσημείωτο το γεγονός ὅτι ὁ ἀνά χεῖρας κανόνας δὲν ολοκληρώνεται μόνο με τὴν ἐπισήμανση τῆς συμπεριφορᾶς που εἶναι ἀνάγκη νὰ ἀποφεύγεται, ἀλλὰ προχωρεῖ με τὴν υπόδειξη τῆς ὀρθοπραξίας, ἐπισημαίνοντας τὴν ἀνάγκη μετάδοσης τοῦ δώρου τῆς θείας Μεταλήψεως στους πιστοὺς που εἶναι ἀξιοὶ πρὸς τούτο: «... τοῖς ἀξίοις τοῦ δώρου ἀπανουργέτως μεταδοτέον».⁴⁸² Ἀσφαλῶς, στο σημεῖο αὐτό τοῦ ἐν λόγῳ κανόνα υποφώσκει ἡ ἀναντίλεκτη **πνευματικὴ ἀσκηση μετανοίας καὶ τελειώσεως** που καταβάλλουν οἱ πιστοὶ, γεγονός που τους καθιστᾶ ἀξίους νὰ υποδεχθῶν το ἀνεκτίμητο δῶρο τῆς μετάληψης τῶν ἀχράντων μυστηρίων. Ἡ ἐννοια αὐτοῦ τοῦ **αγαθοῦ πνευματικοῦ αγώνα** που καταβάλλουν οἱ πιστοὶ ἐπιτείνεται ἀπὸ τὴν χρῆση τοῦ τροπικοῦ ἐπιρρήματος «**ἀπανουργέτως**», το ὁποῖο ἀκριβῶς δηλώνει ὅτι δὲν ἔχει μεσολαβήσει καμία πανουργία ἐκ μέρους τοῦ πιστοῦ, στὴν προσπάθεια που καταβάλλει νὰ καταστεί ἀξίος τοῦ δώρου τῆς μετάληψης τῶν ἀχράντων μυστηρίων. Στο σημεῖο αὐτό χαρακτηριστικὰ

⁴⁸¹ 23^{ος} καν. Πενθ., ΣΥΝΤΑΓΜΑ, τόμ. Β', σελ. 355. Πρὸβλ. καὶ υποσ. 1 ἐπὶ τῆς ἐρμηνείας τῶν συγγραφέων τοῦ Πηδαλίου ἐπὶ τοῦ 23^{ου} καν. Πενθ., ΠΗΔΑΛΙΟΝ, σελ. 198: «Ἐκ τοῦ Κανόνος τούτου γίνεται φανερόν πῶς πρέπει νὰ καθαιρῶνται ἀπαραιτήτως οἱ Πνευματικοὶ ἐκεῖνοι, οἱ ὅποιοι πορισμὸν ἠγοῦμενοι τὴν εὐσέβειαν, κατὰ τὸν Παῦλον, καὶ χριστοκάπηλοι ὄντες, ζητοῦσι χρεωστικῶς ἀργύρια ἀπὸ τῶν ἐξομολογουμένων αὐτοῖς χριστιανῶν, καὶ οὕτω δίδουσιν ἄδειαν εἰς αὐτούς, καὶ ἀναξίους ὄντας, νὰ κοινωνοῦν τὰ θεῖα μυστήρια. Ἀσέβεια μεγαλωτάτη, τὴν ὁποῖαν ἐλέγχει καὶ ἐλεεινολογεῖ εἰς ἓνα τοῦ λόγον ὁ σοφώτατος καὶ θεολογικώτατος Ἰωσήφ ὁ Βρυνένιος, λέγων, ὅτι αὕτη ἐστὶν αἰτία, ὅπου αἰχμαλωτίσθη τὸ γένος τῶν ὀρθοδόξων ἡμῶν, καὶ παρεδόθη εἰς τὰς χεῖρας τῶν ἀσεβῶν καὶ ἀθέων Ἀγαρηνῶν. Τί μοι δίδεις καὶ νὰ σοὶ συγχωρήσω νὰ κοινωνήσης; Καὶ τί ἄλλο εἶναι τοῦτο, παρέξ ἐκεῖνο ὅπου εἶπε καὶ ὁ Ἰούδας εἰς τοὺς Ἰουδαίους, παραδίδωντας τὸν Κύριον· «Τι μοι θέλετε δοῦναι, καὶ γὰρ ὑμῖν παραδώσω αὐτόν;»».

⁴⁸² 23^{ος} καν. Πενθ., ΣΥΝΤΑΓΜΑ, τόμ. Β', σελ. 355. Πρὸβλ. καὶ ἐρμηνεία τῶν συγγραφέων τοῦ Πηδαλίου ἐπὶ τοῦ 23^{ου} καν. Πενθ., ΠΗΔΑΛΙΟΝ, σελ. 198: «...· διὰ τοῦτο γὰρ καὶ **δωρεὰ παρὰ τοῖς πολλοῖς ὀνομάζεται ἡ θεία Κοινωνία, διατὶ χωρὶς δῶρα μεταδίδεται, κατὰ τὸν Βαλσαμῶνα**»· ΜΑΤΘΑΙΟΥ ΤΟΥ ΒΛΑΣΤΑΡΗ, Σύνταγμα κατὰ στοιχείον Κ', κεφάλαιον ΚΘ', Ὅτι τῆς θείας κοινωνίας χάριν οὐ δεῖ τι λαμβάνειν, ΣΥΝΤΑΓΜΑ, τόμ. ΣΤ', σελ. 340: «Μὴ τοίνυν διὰ χρημάτων, ἀλλὰ **προῖκα τοῦ ἁγιασμοῦ τοῖς ἀξίοις**».

τυγχάνουν τα σχετικά σχόλια του Πατριάρχη Αντιοχείας Βαλσαμώνος: «... δῶρον τοῖς ἀξίοις δῶρα διανέμεται· διὰ γὰρ τοῦτο, ὡς ἔοικε, καὶ ἅγια δωρεὰ κατὰ κοινολαΐτας λέγονται τὰ ἅγια».⁴⁸³

Παράλληλα, η ιδιαίτερη αξία των πνευματικών αρετῶν που είναι ανάγκη να χαρακτηρίζουν τους αγωνιζομένους πιστούς που βρίσκονται σε εκκλησιαστική κοινωνία με το Σώμα της Εκκλησίας κι επομένως ικανοί να μεταλαμβάνουν των αχράντων μυστηρίων, καταδεικνύεται στον 8^ο καν. Δ'.

Ο εν λόγω κανόνας αναφέρεται στην ιδιαίτερη αξία της ταπεινώσεως και μάλιστα της αρετῆς της υπακοῆς, η οποία είναι ανάγκη να υφίσταται εκ μέρους όλων των πιστῶν, κληρικών, μοναχῶν και λαϊκῶν, ἔναντι του προσώπου του οικείου επισκόπου, ο οποίος μεριμνά αδιαλείπτως για τη σωτηρία του ποιμνίου του.⁴⁸⁴ Ὅπως επισημαίνει ο παρῶν κανόνας, ὅσοι ιερεῖς δεν επιδεικνύουν τη δέουσα υπακοή στον ἐπίσκοπό τους και αποσκιρτοῦν «κατὰ ἀνθάδειαν» ἀπὸ εκείνον, «τοῖς τῶν κανόνων ὑποκείσθωσαν ἐπιτιμίαις».⁴⁸⁵ Ἀντίστοιχα, οἱ μοναχοὶ και οἱ λαϊκοὶ που επιδεικνύουν ἀνάλογη συμπεριφορά, «ἔστωσαν ἀκοινωνήτοι»,⁴⁸⁶ να γνωρίζουν δηλαδή το ἐπιτίμιο του ἀφορισμοῦ.⁴⁸⁷ Ἐξ ἀντιδιαστολῆς συνάγεται ἀβίαστα το συμπέρασμα ὅτι ὅλοι ἀνεξαιρέτως οἱ πιστοὶ που ἐπιθυμοῦν να βρίσκονται σε διαρκή κοινωνία με το Σώμα της Εκκλησίας, γεγονός που συναντᾶ την κορύφωσή του στη συμμετοχή τους στο μυστήριο των μυστηρίων, τη θεία Ευχαριστία και τη μετάληψη

⁴⁸³ Σχόλια Βαλσαμώνος ἐπὶ του 23^{ου} καν. Πενθ., ΣΥΝΤΑΓΜΑ, τόμ. Β', σελ. 356.

⁴⁸⁴ Πρβλ. Ι. ΖΗΖΙΟΥΛΑ (Μητροπ. Περγάμου), Ἡ ἐνότης τῆς Ἐκκλησίας, σελ. 96 – 97: «Ἡ Θ. Εὐχαριστία εἶναι στενῶς συνδεδεμένη μετὰ τοῦ Ἐπισκόπου, καὶ οὗτος πάλιν μετὰ «πάσης τῆς ἐκκλησίας»... ὁ Ἐπίσκοπος ἐνσαρκώνει τὸ πλῆθος, τὴν τοπικὴν Ἐκκλησίαν».

⁴⁸⁵ 8^{ος} καν. Δ', ΣΥΝΤΑΓΜΑ, τόμ. Β', σελ. 234.

⁴⁸⁶ Αὐτόθι.

⁴⁸⁷ Πρβλ. και σχόλια Βαλσαμώνος ἐπὶ του 8^{ου} καν. Δ', ΣΥΝΤΑΓΜΑ, τόμ. Β', σελ. 236: «...μονάζοντας δὲ, ἢ λαϊκοὺς, ἀκοινωνήτους εἶναι, ἤγουν ἀφορισμένους»· ἐρμηνεία των συγγραφέων του Πηδαλίου ἐπὶ του 8^{ου} καν. Δ', ΠΗΔΑΛΙΟΝ, σελ. 160: «... εἰ δὲ ὡς μοναχοὶ ἢ λαϊκοὶ, νὰ ἀφορίζωνται».

των αχράντων μυστηρίων,⁴⁸⁸ είναι ανάγκη να επιδεικνύουν πνεύμα υπακοής, ταπεινώσεως κι ευσεβείας.

⁴⁸⁸ Πρβλ. ΧΡΗΣ. ΠΑΠΑΘΑΝΑΣΙΟΥ, *Μελετήματα*, σελ. 68: «Αυτό τό μυστήριο τῶν μυστηρίων καί τήν τελετή τῶν τελετῶν, τή δόξα τοῦ ἁγίου θυσιαστηρίου, τό ὑπερῶο τοῦ Μυστικοῦ Δείπνου, πάντοτε ἡ ζῶσα Ἐκκλησία προσέφερε στούς πιστούς, στά μέλη της, στή σύναξη τοῦ λαοῦ τοῦ Θεοῦ. Ἡ πρώτη χριστιανική κοινότητα στόν εὐχαριστιακό τρόπο ζωῆς κινήθηκε καί ἔζησε καί σ' αὐτή τήν εὐχαριστιακή θεολογία ἐκφράστηκε ἡ Ἐκκλησία».

β) Η σημασία της προσευχής για την προσέλευση στο άγιο Ποτήριο

Στους θείους και ιερούς κανόνες μελετά κανείς αξιοσημείωτες επισημάνσεις αναφορικά με την ιδιαίτερη σημασία της προσευχής,⁴⁸⁹ η οποία τελεί σε συνάρτηση με τη δυνατότητα των πιστών να προσέλθουν στο άγιο Ποτήριο.⁴⁹⁰

Χαρακτηριστικός προς τούτο είναι, αρχικώς, ο 2^{ος} καν. Λαοδ., ο οποίος αναφέρεται στους πιστούς που μετανοούν ειλικρινά για τα παραπτώματα στα οποία έχουν υποπέσει, εκδηλώνοντας τη μεταμέλειά τους «*τῆ προσευχῆ τῆς ἐξομολογήσεως καὶ μετανοίας*».⁴⁹¹ Με τη στάση τους

⁴⁸⁹ Πρβλ. ΜΑΞΙΜΟΥ ΤΟΥ ΟΜΟΛΟΓΗΤΟΥ, *Περὶ ἀγάπης ἑκατοντὰς δευτέρα*, ΡΓ τόμ. 90, στ. 984 Β: «Ὁ γνησίως τὸν Θεὸν ἀγαπῶν, οὗτος καὶ ἀπερισπάστως πάντως προσεύχεται· καὶ ὁ ἀπερισπάστως πάντως προσευχόμενος, οὗτος καὶ γνησίως τὸν Θεὸν ἀγαπᾷ». Γ. ΜΑΝΤΖΑΡΙΔΗ, *Παλαμικά*, σελ. 227: «Ἡ προσευχὴ δὲν συνιστᾷ μαγικὴν μέθοδον ἐξαναγκασμοῦ τοῦ Θεοῦ, ἀλλ' ἀποτελεῖ πνευματικὸν τρόπον ἀνψώσεως τοῦ ἀνθρώπου πρὸς τὸν Θεόν». Για περισσότερα στοιχεία αναφορικά με την ιδιαίτερη αξία της προσευχής και δη της νοεράς προσευχής, βλ. Ι. ΡΩΜΑΝΙΔΟΥ, (πρωτοπρ.), *Θεολογία*, σελ. 207 – 208: «Ὅταν τὸ Ἅγιο Πνεῦμα προσεύχεται νοερὰ μέσα στὸν ἄνθρωπο, ..., τότε ἐκεῖνος ὁ ἄνθρωπος τὴν περίοδο ἐκείνη γίνεται ναὸς τοῦ Ἁγίου Πνεύματος καὶ μάλιστα ὁ χώρος τῆς καρδιάς του γίνεται τὸ θυσιαστήριον αὐτοῦ τοῦ ναοῦ. Καὶ τὸ αἰσθάνεται αὐτὸ ὁ ἄνθρωπος. Ὁ ἄνθρωπος τότε γίνεται ἀκροατὴς τῆς εὐχῆς τοῦ Ἁγίου Πνεύματος. Τότε ἡ καρδιά τοῦ ἀνθρώπου γίνεται παπᾶς καὶ ψάλτης καὶ ὁ ἄνθρωπος ἐκεῖνος βιώνει τὴν ἐσωτερικὴ - μυστικὴ ἱερωσύνη. Τότε γίνεται μέλος τοῦ Βασιλείου Ἱερατεύματος. Τότε γίνεται ἐνεργεῖα μέλος τοῦ Σώματος τοῦ Χριστοῦ, δηλαδὴ τῆς Ἐκκλησίας, διότι τὸ ἴδιο τὸ Ἅγιο Πνεῦμα τὸν εἰσήγαγε στὸ μυστικὸ Σῶμα τοῦ Χριστοῦ, στὴν ὄντως Ἐκκλησία».

⁴⁹⁰ Πρβλ. Ξ. ΠΑΠΑΧΑΡΑΛΑΜΠΟΥΣ, *Ὅροι καὶ προϋποθέσεις*, σελ. 142: «... οὐσιαστικὸν στοιχείον τῆς προετοιμασίας τοῦ πιστοῦ διὰ τὴν θείαν Μετάληψιν ἀποτελεῖ ἡ ἀναφορὰ τούτου πρὸς τὸν Θεὸν ὡς κατ' ἰδίαν προσευχὴ καὶ ὁ ἔντονος πόθος τῆς μετοχῆς εἰς τὴν θείαν Εὐχαριστίαν». Βλ. καὶ Α. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΥ, *Θεολογικὴ Γνωσιολογία*, σελ. 70: «Ἡ ἐξοικείωσις τοῦ πιστοῦ πρὸς τὸν Θεὸν πραγματοποιεῖται δι' ἀγάπης. Ἐξ ἄλλου ἡ προσευχὴ ἀνοίγει τὴν θύραν πρὸς τὸν Θεόν, διὰ δὲ ταύτης «ἐνοποιεῖ ἑαυτὸν τῷ θείῳ χορῶ»». Α. ΒΟΥΡΛΗ, *Δογματικοθητικαὶ ὄψεις*, σελ. 249 – 250: «Ἡ εἰς Χριστὸν προσφερομένη ὑπὸ τῆς Ἐκκλησίας ψαλμωδία ἔχει διττὸν εὐχαριστιακὸν χαρακτήρα διότι: 1) προσφέρεται πρὸς τὸν Κύριον ὡς ἔκφρασις εὐχαριστίας καὶ ἐγνώμοσύνης, δι' ὅσα Ἐκεῖνος ἔπραξεν ὑπὲρ τῆς σωτηρίας τοῦ ἀνθρωπίνου γένους, καὶ 2) συνδέεται αὕτη ἀμέσως ἢ ἐμμέσως μετὰ τῆς τελέσεως τῶν ἱερῶν Μυστηρίων καὶ δη τοῦ κατ' ἐξοχὴν μυστηρίου τῆς θ. Εὐχαριστίας. Ἡ Ἐκκλησία, ὡς γνωστόν, χρησιμοποιοῖ τὴν ἱεράν ψαλμωδίαν ἐν τῇ λατρείᾳ οὐ μόνον ὡς εὐχαριστίαν καὶ ὡς δοξολογίαν τοῦ Σωτῆρος Αὐτῆς, ἢ μέθοδον διδασκαλίας, τῶν πιστῶν, ἀλλὰ καὶ ὡς μέσον ἐναλλακτικῆς προσευχῆς τῶν μελῶν αὐτῆς ἐν τῇ προσπαθείᾳ προετοιμασίας αὐτῶν διὰ τὴν συμμετοχὴν των εἰς τὸ μυστήριον τῆς θ. Εὐχαριστίας ἢ τὰ ἄλλα Μυστήρια».

⁴⁹¹ 2^{ος} καν. Λαοδ., ΣΥΝΤΑΓΜΑ, τόμ. Γ', σελ. 173.

αυτή, η οποία έχει ως αφετηρία την προσευχή προς τον Ουράνιο Πατέρα, οι εν λόγω πιστοί καταδεικνύουν την πραγματική συντριβή τους για τα αμαρτήματα που έχουν επιτελέσει, γεγονός που τελικά, λόγω της απροσμέτρητης φιλανθρωπίας του Θεού,⁴⁹² τους καθιστά ικανούς να προσέρχονται στη μετάδοση των θείων αγιασμάτων: «..., διὰ τοὺς οἰκτιρμούς καὶ τὴν ἀγαθότητα τοῦ Θεοῦ **προσάγεσθαι τῇ κοινωσίᾳ**».⁴⁹³

Αντίστοιχα, ο 3^{ος} καν. Διον. Αλεξ., όπως έχει επισημανθεί σε προηγούμενο σημείο της παρούσας μελέτης, αναφέρεται στη σημασία της από κοινού συμφωνίας των συζύγων για πρόσκαιρη αποχή από τις μεταξύ τους σχέσεις, **προκειμένου να αφοσιωθούν στην προσευχή**: «*Αὐτάρκεις δὲ καὶ οἱ γεγαμηκότες ἑαυτῶν ὀφείλουσιν εἶναι κριταί· ὅτι γὰρ ἀπέχεσθαι ἀλλήλων προσῆκον ἐκ συμφώνου πρὸς καιρὸν, ἵνα σχολάσωσι τῇ προσευχῇ, καὶ πάλιν ἐπὶ τὸ αὐτὸ ὤσιν, ἀκηκόατε Παύλου γράφοντος*».⁴⁹⁴

Μάλιστα, η συγκεκριμένη κατάσταση πνευματικής άσκησης των συζύγων διά της προσευχής, **μπορεί αβίαστα να θεωρηθεί ως πνευματικό στάδιο προετοιμασίας του ανδρογύνου προς μετάληψη**

⁴⁹² Πρβλ. σχόλια Βαλσαμώνος επί του 2^{ου} καν. Λαοδ., ΣΥΝΤΑΓΜΑ, τόμ. Γ', σελ. 173: «*Ἐμάθομεν μηδεμίαν ἁμαρτίαν νικᾶν τὴν φιλανθρωπίαν τοῦ Θεοῦ*».

⁴⁹³ 2^{ος} καν. Λαοδ., ΣΥΝΤΑΓΜΑ, τόμ. Γ', σελ. 173. Πρβλ. και σχόλια ανωνύμου ερμηνευτή επί του 2^{ου} καν. Λαοδ., ΣΥΝΤΑΓΜΑ, τόμ. Γ', σελ. 173 – 174: «*Πάντες οἱ ἁμαρτήσαντες, ὅποια ἂν τις εἴποι τὰ ἁμαρτήματα, εἰ μετανοήσουσι καὶ ἐξομολογήσονται ταῦτα, καὶ τὴν ἀποστροφὴν τῶν κακῶν τελείαν ποιήσονται, καὶ κατὰ τὴν ἀναλογίαν τοῦ πταισματος τὸν δοθέντα αὐτοῖς καιρὸν εἰς μετάνοιαν ἐν προσευχαῖς καὶ δάκρυσιν ἐκτελέσουσι, παραδεχθήσονται εἰς κοινωσίαν, διὰ τοὺς οἰκτιρμούς καὶ τὴν ἀγαθότητα τοῦ Θεοῦ*»· ερμηνεία των συγγραφέων του Πηδαλίου επί του 2^{ου} καν. Λαοδ., ΠΗΔΑΛΙΟΝ, σελ. 343: «... *κἂν εἰς διάφορα ἁμαρτήματα πέση τις, ἐξομολογεῖται δὲ αὐτὰ καὶ ἀποστρέφεται καὶ μισεῖ, προσευχόμενος καὶ μετανοῶν εἰς τὸν Θεόν· ὁ τοιοῦτος, ἀφ' οὗ δοθῇ εἰς αὐτὸν ἀπὸ τὸν Πνευματικὸν καιρὸς μετανόιας καὶ ἰκανοποιήσεως, ἀνάλογος μὲ τὰ κακὰ ὅπου ἔκαμε, πρέπει νὰ συγχωρῆται καὶ νὰ μεταλαμβάνῃ τὰ θεῖα Μυστήρια, ὄχι διὰ τὴν σπουδὴν καὶ ἀξιότητά του, ἀλλὰ διὰ τὴν ἄπειρον φιλανθρωπίαν καὶ τοὺς οἰκτιρμούς τοῦ Θεοῦ, ὅστις δέχεται πάντα τοὺς εἰς αὐτὸν ἐπιστρέφοντας, καὶ οὐδεμία ἁμαρτία εἶναι ἢ νικῶσα τὴν αὐτοῦ ἀγαθότητα*»· Ε. ΠΑΠΑΧΑΡΑΛΑΜΠΟΥΣ, Ὅροι καὶ προϋποθέσεις, σελ. 63: «*Ὁ ἱερεὺς ἔχει χρέος, ἔχων πάντοτε κατὰ νοῦν τὸ φοβερὸν Μυστήριον, νὰ μεταδίδῃ τοῦτο εἰς τοὺς ἀξίους καὶ ἀγίους*».

⁴⁹⁴ 3^{ος} καν. Διον. Αλεξ., ΣΥΝΤΑΓΜΑ, τόμ. Δ', σελ. 9. Πρβλ. και Α' Κορ. 7, 5: «*μη ἀποστερεῖτε ἀλλήλους, εἰ μή τι ἂν ἐκ συμφώνου πρὸς καιρὸν, ἵνα σχολάζητε τῇ νηστείᾳ καὶ τῇ προσευχῇ καὶ πάλιν ἐπὶ τὸ αὐτὸ συνέρχησθε, ἵνα μη πειράζῃ ὑμᾶς ὁ σατανᾶς διὰ τὴν ἀκρασίαν ὑμῶν*».

των αχράντων μυστηρίων, δεδομένου ότι ο παρών κανόνας έρχεται ως συνέχεια του αμέσως προηγούμενου (2^{ου}) καν. Διον. Αλεξ., ο οποίος αναφέρεται στη θεία Μετάληψη και την κατηγορηματική αποτροπή των γυναικών που βρίσκονται σε στάδιο εμμήνου ρύσεως, από το να μεταλάβουν τα άχραντα μυστήρια: «...: οὐδὲ γὰρ αὐτάς οἶμαι πιστάς οὔσας καὶ εὐλαβεῖς, τολμήσειν οὕτω διακειμένας, ἢ τῇ τραπέζῃ τῇ ἁγία προσελθεῖν, ἢ τοῦ σώματος καὶ τοῦ αἵματος τοῦ Χριστοῦ προσάψασθαι...: εἰς δὲ τὰ ἅγια, καὶ τὰ ἅγια τῶν ἁγίων, ὁ μὴ πάντῃ καθαρὸς καὶ ψυχῇ, καὶ σώματι, προσιέναι κωλυθήσεται». ⁴⁹⁵

Έχοντας κατά νου την αγιογραφική ρήση του αποστόλου Παύλου «ἀδιαλείπτως προσεύχεσθε», ⁴⁹⁶ ο βυζαντινός κανονολόγος Ζωναράς θέτει τον προβληματισμό περι του αν οι σύζυγοι είναι ανάγκη να απέχουν διαρκώς από τις μεταξύ τους σχέσεις, ζήτημα το οποίο σπεύδει να διευκρινίσει ο ίδιος επισημαίνοντας: «...: ἀλλ' οὐ περι πάσης προσευχῆς ἐνταῦθά φησιν ὁ Ἀπόστολος, περι δέ γε τῆς σπουδαιοτέρας, ἣν ἐν δάκρυσιν καὶ κακοπαθείαις δεῖ γίνεσθαι· οὐ γὰρ πάντως οὕτω προσεύχονται πάντοτε». ⁴⁹⁷ Αντίστοιχα, ο Βαλσαμών υπογραμμίζει ότι «οὐ περι πάσης προσευχῆς ὁ λόγος ἐστί· περι δὲ τῆς σπουδαιοτέρας, ἥγουν τῆς τῶν ἁγίων νηστειῶν». ⁴⁹⁸

Ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζουν, εν προκειμένω, τα σχόλια των συγγραφέων του Πηδαλίου, οι οποίοι μνημονεύουν σχετικώς τον 5^ο και τον 13^ο καν. Τιμοθ. Αλεξ., υπομνηματίζοντας ότι, σύμφωνα και με τους δύο αυτούς κανόνες, «καιρὸς προσευχῆς ἐννοεῖται ὑπὸ τοῦ Ἀποστόλου, ὅταν γίνεται σύναξις καὶ λειτουργία, ἥτις τότε ἐτελεῖτο ὡς ἐπὶ τὸ

⁴⁹⁵ 2^{ος} καν. Διον. Αλεξ., ΣΥΝΤΑΓΜΑ, τόμ. Δ', σελ. 7.

⁴⁹⁶ Α' Θεσ. 5, 17. Πρβλ. R. TAFT, *The Liturgy*, σελ. 4: «Christians prayed "daily" (Acts 2:46), even "constantly" (1 Thess 1:2). They prayed when they were alone (Acts 10:9), when they were together (2:46), when they were separated (20:36-38; 21:5). They prayed at home (Acts 2:46; 10:9; 12:5, 12), in the temple (2:46; 3:1; 24:53), or in the synagogue (13:14-15)».

⁴⁹⁷ Σχόλια Ζωναρά επί του 3^{ου} καν. Διον. Αλεξ., ΣΥΝΤΑΓΜΑ, τόμ. Δ', σελ. 10.

⁴⁹⁸ Σχόλια Βαλσαμώνος επί του 3^{ου} καν. Διον. Αλεξ., ΣΥΝΤΑΓΜΑ, τόμ. Δ', σελ. 11.

πλειστον ἐν Σαββάτῳ καὶ Κυριακῇ, καθ' ἃς ἡμέρας ἀπαιτοῦντο νὰ ἐγκρατεύωνται οἱ ὁμόζυγοι, διὰ νὰ μεταλαμβάνουν τὰ θεῖα Μυστήρια. Ὅθεν καὶ ὁ Κανὼν οὗτος τοῦ Διονυσίου, εἰς κάθε συνετὸν ἀκροατὴν, δίδωσι νὰ ἐννοήσῃ ὅτι ἐξ εὐθείας ἀποτείνεται πρὸς τὸν ἐρωτήσαντα Βασιλείδην, ἃν πρέπει νὰ ἀπέχουν ἀλλήλων οἱ ὑπανδρευμένοι, ὅταν ἔχουν νὰ κοινωνήσουν. Αποκρίνεται γὰρ, ὅτι εἰς τοῦτο ἀρκετοὶ κριταὶ εἶναι οἱ ἴδιοι ὑπανδρευμένοι, πῶς δηλ. πρέπει νὰ ἐγκρατεύωνται ἐν τῷ καιρῷ τῆς Κοινωνίας». ⁴⁹⁹

Κατὰ συνέπεια γίνεται αντιληπτό ὅτι οἱ συγγραφεῖς τοῦ Πηδαλίου συναρτοῦν με κατηγορηματικὸ τρόπο τὴν ἀπὸ κοινού συμφωνία τῶν συζύγων γιὰ ἀποχή ἀπὸ τῆς μεταξύ τους σχέσεως καὶ τῆς συνακόλουθης ἀφοσίωσής τους στὴν προσευχή, με τὴν κατάλληλη πνευματικὴ ἀσκήση τῶν ἰδίων, προκειμένου νὰ προσέλθουν στὴ μετάληψη τῶν ἀχράντων μυστηρίων. Εἶναι δε διατυπωμένη με τόση βεβαιότητα ἡ συγκεκριμένη θέση τοῦ Πηδαλίου, κατὰ τὴν ερμηνευτικὴ προσέγγιση τοῦ 3^{ου} καν. Διον. Αλεξ., ὥστε εκφράζεται παράλληλα ἀπορία γιὰ τὸ γεγονὸς ὅτι δὲν παρουσίασαν τὴν ἴδια ερμηνευτικὴ γραμμὴ οἱ ἐπιφανεῖς βυζαντινοὶ κανονολόγοι Ζωναράς καὶ Βαλσαμών: «... Κὰν οὕτω (δὲν ἤξεύρω πῶς) δὲν ἠρμήνευσαν τὸν Κανόνα ὁ Ζωναρᾶς καὶ ὁ Βαλσαμών, προσευχὴν ἐννοήσαντες τὴν σπουδαιότεραν, ἣτις πρέπει νὰ γίνεται με κακοπαθείας καὶ δάκρυα».

Ἡ ιδιαίτερη ἀξία τῆς προσευχῆς, ὡς πνευματικῆς καταστάσεως συνδεδεμένης με τὴν προσέλευση τῶν πιστῶν στὸ ἅγιο Ποτήριον, εἶναι ἐμφανὴς καὶ στὸν 1^ο καν. Λαοδ. Ὁ ἐν λόγῳ κανόνας ἀναφέρεται σε ὅσους τέλεσαν δεῦτερο γάμο «ἐλευθέρως καὶ νομίμως». ⁵⁰⁰ Ἐκεῖνο που ἐν προκειμένῳ ἔχει ιδιαίτερη ἀξία εἶναι τὸ γεγονὸς ὅτι οἱ συγκεκριμένοι

⁴⁹⁹ Ὑποσ. 1 ἐπὶ τῆς ερμηνείας τῶν συγγραφέων τοῦ Πηδαλίου ἐπὶ τοῦ 3^{ου} καν. Διον. Αλεξ., ΠΗΔΑΛΙΟΝ, σελ. 446.

⁵⁰⁰ 1^{ος} καν. Λαοδ., ΣΥΝΤΑΓΜΑ, τόμ. Γ', σελ. 171.

πιστοί καταδεικνύουν την αγαθή τους προαίρεση, τελώντας μεν δεύτερο γάμο, αλλά ακολουθώντας την εκκλησιαστική τάξη που δεν επιτρέπει τις λαθρογαμίες και μάλιστα την τέλεση γάμου μεταξύ στενών συγγενών.

Περαιτέρω, ο συγκεκριμένος κανόνας διευκρινίζει, στη συνέχεια του κειμένου του, ότι αναφέρεται στους πιστούς εκείνους που τέλεσαν δεύτερο γάμο και στη συνέχεια αφοσιώθηκαν σε πνευματικό τρόπο ζωής, **προσευχόμενοι και νηστεύοντες**. Αυτά ακριβώς τα χαρακτηριστικά της βιωτής των συγκεκριμένων πιστών, δηλαδή η **προσευχή** και η **νηστεία**, είναι εκείνα που συντελούν καταλυτικά, ώστε να τους παραχωρείται η δυνατότητα, σε σύντομο χρονικό διάστημα μετά την τέλεση του δευτέρου γάμου, να συμμετέχουν ακωλύτως στη μετάληψη των αχράντων μυστηρίων: «..., *ὀλίγου χρόνου παρελθόντος, καὶ σχολάσαντας ταῖς προσευχαῖς καὶ νηστείαις, κατὰ συγγνώμην ἀποδίδοσθαι αὐτοῖς τὴν κοινωνίαν ὠρίσαμεν*». ⁵⁰¹ Τοιουτοτρόπως, ερχόμαστε σε μία ακόμα αρετή η οποία χρειάζεται να διακρίνει τους πιστούς που ετοιμάζονται να προσέλθουν στο άγιο Ποτήριο, εκείνη της **νηστείας**, όπως καταφαίνεται στην παράγραφο που ακολουθεί.

⁵⁰¹ Αυτόθι.

γ) Η σημασία της νηστείας για την προσέλευση στο άγιο Ποτήριο

Μελετώντας τους θείους και ιερούς κανόνες, παρατηρεί κανείς ότι δεν υπάρχει κάποιος συγκεκριμένος κανόνας, ο οποίος επισημαίνει ορισμένο αριθμό ημερών νηστείας εκ μέρους των πιστών, προκειμένου οι ίδιοι να καθίστανται άξιοι να προσέρχονται στο άγιο ποτήριο σε τακτική βάση. Παρ' όλα αυτά, ο "σκαπανέας" των ιερών κανόνων και περαιτέρω των αντίστοιχων ερμηνειών των επιφανών κανονολόγων, παρατηρεί ότι η έννοια της άσκησης και της πνευματικής άθλησης των χριστιανών, οι οποίες σχετίζονται άμεσα με την προετοιμασία για τη μετάληψη των θείων αγιασμάτων, διέρχονται και από το "στάδιο" της νηστείας, το οποίο συνιστά άριστο μέσο για την πνευματική πρόοδο των πιστών. Ασφαλώς, πρότυπο τήρησης της νηστείας αποτελεί ο ίδιος ο Κύριος ημών Ιησούς Χριστός, ο οποίος νήστεψε για σαράντα (40) συνεχόμενες ημέρες: «... και νηστεύσας ημέρας τεσσαράκοντα και νύκτας τεσσαράκοντα».⁵⁰²

Εν προκειμένω, στα σχόλια των επιφανών κανονολόγων επί του προαναφερομένου 1^{ου} καν. Λαοδ. υπογραμμίζεται το γεγονός ότι τα χαρακτηριστικά της πνευματικής ζωής των δευτερογαμούντων και μάλιστα **το στάδιο της προσευχής και της νηστείας**,⁵⁰³ αποτελούν

⁵⁰² Ματθ. 4, 2. Πρβλ. και Π. ΜΠΟΥΜΗ, *Κανονικόν Δίκαιον*, σελ. 121 – 123.

⁵⁰³ 1^{ος} καν. Λαοδ., ΣΥΝΤΑΓΜΑ, τόμ. Γ', σελ. 171: «... τούς ἐλευθέρως καὶ νομίμως συναφθέντας δευτέροις γάμοις, ὀλίγου χρόνου παρελθόντος, καὶ **σχολάσαντας ταῖς προσευχαῖς καὶ νηστεαῖς**, κατὰ συγγνώμην ἀποδίδοσθαι αὐτοῖς τὴν κοινωνίαν ὠρίσαμεν». Για περισσότερα στοιχεία περί της βαθύτερης έννοιας της νηστείας, βλ. ΙΩΑΝΝΟΥ ΤΟΥ ΧΡΥΣΟΣΤΟΜΟΥ, *Εἰς τὴν Γένεσιν*, Ὁμιλία 2, 1, PG τόμ. 53, στ. 27: «*Νηστεία γάρ ἐστὶν ἡ γαλήνη τῶν ἡμετέρων ψυχῶν, ἡ τῶν γεγηρακότων εὐκοσμία, ἡ τῶν νέων παιδαγωγός, ἡ τῶν σωφρονούντων διδάσκαλος, ἡ πᾶσαν ἡλικίαν καὶ φύσιν καθάπερ διαδήματί τινι κατακοσμοῦσα... θανμάζω, καὶ ἐκπλήττομαι τῆς νηστείας τὴν ἰσχύν, ὅπως εἰς τὴν ἐκάστου συνείδησιν εἰσελθοῦσα μετέπλασε τὸν λογισμόν, ἐξεκάθαρε τὴν διάνοιαν, οὐκ ἀρχόντων μόνον, ἀλλὰ καὶ ἰδιωτῶν· οὐκ ἐλευθέρων, ἀλλὰ καὶ δούλων· οὐκ ἀνδρῶν, ἀλλὰ καὶ γυναικῶν· οὐ πλουσίων, ἀλλὰ καὶ πενήτων· οὐ τῶν τὴν Ἑλλάδα γλῶτταν πεπαιδευμένων, ἀλλὰ καὶ βαρβάρων*». Πρβλ. ΧΡΗΣ. ΠΑΠΑΘΑΝΑΣΙΟΥ, *Μελετήματα*, σελ. 46: «*Κατ' ἀρχὴν, ἡ λέξις νηστεία προέρχεται ἀπὸ τὸ στερητικὸ μῶριον νη καὶ τὸ ρῆμα ἐσθίω πού σημαίνει τρώγω. Ἀπὸ τὸ μῶριον καὶ τὸ ρῆμα δημιουργήθηκε ἡ λέξις νῆστις πού ἔχει τὴν ἔννοια ἐκείνου πού δὲν ἐσθίει, πού δὲν τρώγει. Ἀπὸ τῆ λέξις νῆστις προῆλθε καὶ τὸ οὐσιαστικὸ νηστεία πού κατὰ κυριολεξίαν σημαίνει ἀποχὴ ἀπὸ τὸ φαγητό. Ἀργότερα ὁ ὅρος νηστεία ἔλαβε τὴν ἔννοια τῆς ἀποχῆς ἢ τῆς λήψεως συγκεκριμένης τροφῆς*».

ακριβώς τους δείκτες κατάλληλης πνευματικής άσκησης του ανδρογύνου, που ενεργοποιούν τη φιλόθρονη στάση της Εκκλησίας, η οποία τους δέχεται ακωλύτως στη μετάδοση των θείων αγιασμάτων.

Έτσι, ο Ζωναράς επισημαίνει πως «... εἰ νομίμως, φασί, τὸν δεύτερον ἐποιήσαντο γάμον, μὴ πρότερον λαθρογαμίαν ἐπ’ ἀλλήλοις ἡμαρτηκότες, ὀλίγου παρελθόντος χρόνου, σχολάσαντες νηστεία καὶ προσευχῆ, δεχθήσονται εἰς κοινωνίαν κατὰ συγγνώμην, τουτέστι συγγνωμονούμενοι».⁵⁰⁴ Αντίστοιχα, ο Βαλσαμών εξαίρει τη σημασία της μετανοίας των εν λόγω πιστών, οι οποίοι διάγουν μάλιστα τον βίο τους προσευχόμενοι. Τα στοιχεία αυτά τους καθιστούν άξιους να συμμετέχουν ακωλύτως στη μετάδοση των θείων αγιασμάτων: «Οἱ δευτερογαμοῦντες, ἀπὸ μὲν τοῦ παρόντος κανόνος, μετανοοῦντες, καὶ προσευχόμενοι, μετ’ ὀλίγον χρόνον ἀξιοῦνται τῆς κοινωνίας τῶν θείων ἀγιασμάτων».⁵⁰⁵

Τις ίδιες προϋποθέσεις για την ικανότητα των δευτερογαμούντων προς μετάληψη, προτάσσουν και οι συγγραφείς του Πηδαλίου, οι οποίοι επισημαίνουν ότι η σύνοδος της Λαοδικείας, η οποία θέσπισε τον εν λόγω 1^ο καν., δίδει ιδιαίτερη έμφαση στην έννοια της μετάνοιας των δευτερογαμούντων, όπως αυτή γίνεται εμφανής από τις νηστείες και τις προσευχές των ιδίων: «Ὁ μὲν παρῶν Κανῶν διορίζει, ὅτι οἱ δευτερογαμοῦντες μετὰ ὀλίγον καιρὸν νὰ μεταλαμβάνουν τὰ θεῖα Μυστήρια κατὰ συγχώρησιν, διὰ τὴν ἀνάγκην καὶ πύρωσιν τῆς φύσεως, μόνον ἔαν ὁ δεύτερος γάμος αὐτῶν ἦναι ἐλεύθερος καὶ νόμιμος, ἥτοι δὲν εἶναι ἐμποδισμένος διὰ τινὰ συγγένειαν. Ἐὰν δὲ κοιμηθοῦν πρὸ τοῦ νὰ εὐλογηθοῦν, καὶ ἔαν μετὰ τὸν γάμον μετανοήσουν, νηστεύοντες καὶ προσευχόμενοι. Ὁ δὲ δ'. τοῦ Βασιλείου ἓνα χρόνον, ἢ δύο ἐμποδίζει τοὺς διγάμους ἀπὸ τῆν κοινωνίαν, καὶ φαίνεται ὅτι εἰς ὀλίγον καιρὸν συγχωρεῖ

⁵⁰⁴ Σχόλια Ζωναρά επί του 1^{ου} καν. Λαοδ., ΣΥΝΤΑΓΜΑ, τόμ. Γ', σελ. 171.

⁵⁰⁵ Σχόλια Βαλσαμώνος επί του 1^{ου} καν. Λαοδ., ΣΥΝΤΑΓΜΑ, τόμ. Γ', σελ. 172.

ἡ Σύνοδος αὕτη τοὺς διγάμους, διὰ τὴν νηστείαν αὐτῶν καὶ προσευχὴν, καὶ ἀπλῶς εἰπεῖν, διὰ τὴν αὐτῶν μετάνοιαν».⁵⁰⁶

Παράλληλα, ο κανόνας στον οποίο συναντάται αναντίλεκτα η σύνδεση της νηστείας με την προετοιμασία των πιστών για να μεταλάβουν τα άχραντα μυστήρια⁵⁰⁷ είναι ο 16^{ος} καν. Τιμοθ. Αλεξ. Ο συγκεκριμένος κανόνας προέκυψε από την απάντηση του αγιωτάτου επισκόπου Αλεξανδρείας Τιμοθέου σε ένα ερώτημα, το οποίο από μόνο του λαμβάνει ως δεδομένη την πνευματική άσκηση της νηστείας ως μέσο προετοιμασίας του πιστού, προκειμένου να μεταλάβει το Σώμα και το Αίμα του Κυρίου: «*Ἐὰν νηστεύων τις ἐπὶ τῷ κοινωνῆσαι, νιπτόμενος τὸ στόμα, ἢ ἐν τῷ βαλανείῳ κατέπιεν ὕδωρ μὴ θέλων, εἰ ὀφείλει κοινωνῆσαι;*».⁵⁰⁸

Ὅπως εἶναι εμφανές, στο ανωτέρω ερώτημα τίθεται ἕνας προβληματισμός, ο οποίος ἔχει ως βάση το δεδομένο της νηστείας ενός πιστού, «*ἐπὶ τῷ κοινωνῆσαι*».⁵⁰⁹ Συγκεκριμένα, ο ἅγιος Αλεξανδρείας

⁵⁰⁶ Ερμηνεία των συγγραφέων του Πηδαλίου επί του 1^{ου} καν. Λαοδ., ΠΗΔΑΛΙΟΝ, σελ. 343.

⁵⁰⁷ Πρβλ. Α. ΣΜΕΜΑΝ (πρωτοπρ.), Μεγάλη Σαρακοστή, σελ. 45: «Από την αρχή του Χριστιανισμού ἡ νηστεία θεωρήθηκε σαν ἕνα εἶδος προετοιμασίας και αναμονῆς – ἕνα εἶδος πνευματικῆς αυτοσυγκέντρωσης γι αὐτό που ἔρχεται ... Ἐτσι στη λειτουργικὴ παράδοση της Εκκλησίας συναντάμε αὐτὴ τὴ γενικὴ νηστεία σαν τὴν τέλεια και βασικὴ προετοιμασία για μια μεγάλη γιορτὴ, για ἕνα αποφασιστικὸ πνευματικὸ γεγονός. Μπορούμε να το δούμε αὐτό, λόγου χάρη, στην παραμονή των Χριστουγέννων και των Θεοφανείων. Και πάνω ἀπὸ καθετὶ ἄλλο ἡ ευχαριστιακὴ νηστεία εἶναι τὸ οὐσιαστικότερο εἶδος προετοιμασίας μας για τὸ μεσσιανικὸ δείπνο στο τραπέζι της Βασιλείας του Χριστοῦ. Πάντοτε, πριν ἀπὸ τὴ Θεία Ευχαριστία προηγείται ἡ γενικὴ νηστεία που μπορεί μὲν να ποικίλει σε διάρκεια, ἀποτελεῖ ὅμως για τὴν Εκκλησία μια ἀπαραίτητη προετοιμασία για τὴ Θεία Μετάληψη».

⁵⁰⁸ Ερώτηση 16^η πρὸς Τιμόθεο Αλεξανδρείας, ΣΥΝΤΑΓΜΑ, τόμ. Δ', σελ. 341.

⁵⁰⁹ Πρβλ. και σχόλια Ζωναρά επί του 3^{ου} καν. Διον. Αλεξ., ΣΥΝΤΑΓΜΑ, τόμ. Δ', σελ. 10: «... νηστείαν δὲ λέγει, τὴν γινομένην ἐν καιροῖς ὠρισμένοις, ἢ ὅτε μέλλει τις τῶν ἁγιασμάτων μετέχειν...· δεῖ γὰρ τοὺς νηστεύοντας, ἡδυπαθείας πάσης ἀπέχεσθαι, ὅτι χαννοῦν τὴν ψυχὴν, καὶ συγγέειν τὸν λογισμὸν, αἱ τῶν ἡδονῶν ἀπολαύσεις πεφύκασιν»· υποσ. 1 ἐπὶ της ερμηνείας των συγγραφέων του Πηδαλίου ἐπὶ του 13^{ου} καν. Πενθ., ΠΗΔΑΛΙΟΝ, σελ. 191: «... ἀλλὰ και ἐκεῖνοι ὁποῦ μέλλον να ὑπανδρευθοῦν, πρέπει να ἐξομολογοῦνται μετὰ τῶν γυναικῶν των, να νηστεύουν, και να προετοιμάζονται, και πρὸ τοῦ μὲν να ἀρχίσῃ ἡ Θεία λειτουργία, να στεφανῶνονται, ἀφ' οὔ δὲ στεφανωθοῦν, τότε να ἀρχινᾷ ἡ Θεία λειτουργία, και τελειωθείσῃ ταύτης, να προσέρχονται να μεταλαμβάνουν τὰ Θεία μυστήρια, και να φυλάττωνται να μὴ σμίγουν ἐκείνην τὴν νύκτα μετὰ τὴν Θείαν

Τιμόθεος κλήθηκε να παρουσιάσει τη θέση του αναφορικά με την περίπτωση κατά την οποία ένας πιστός προετοιμάστηκε νηστεύοντας, προκειμένου να μεταλάβει των αγράντων μυστηρίων⁵¹⁰ και λίγο πριν τη συμμετοχή του στη Θεία Μετάληψη, κατά την ώρα που έπλενε το στόμα του ή βρισκόταν στο λουτρό, κατάπνε νερό χωρίς τη θέλησή του. Εν προκειμένω, ο επίσκοπος Αλεξανδρείας Τιμόθεος επισημαίνει χωρίς περιστροφές ότι ο εν λόγω πιστός είναι ανάγκη να μεταλάβει,⁵¹¹ διότι σε διαφορετική περίπτωση δίδεται πρόσφορο έδαφος στον πονηρό να παρεμποδίζει κατ' επανάληψη και με τον ίδιο τρόπο τον εν λόγω πιστό,⁵¹²

κοινωνίαν, καθώς μία τοιαύτη άγιωτάτη συνήθεια και τάξις και ἐφυλάττετο, και φυλάττεται ἕως τοῦ νῦν ἀπὸ τοῦς ἀληθινοῦς και θέλοντας σωθῆναι χριστιανοῦς... Ἐντεῦθεν συμπεραίνομεν ἐκ τοῦ μείζονος τὸ ἔλαττον, ὅτι ἂν ἦναι ἀρκετὴ εἰς ἐτοιμασίαν τῆς θείας Κοινωνίας ἢ τριήμερος ἀποχή τῆς σαρκικῆς μίξεως, πολλῶ μᾶλλον εἶναι ἀρκετὴ εἰς αὐτήν ἢ τριήμερος νηστεία. Καὶ μ' ὄλον ὅπου ἀπὸ τοῦς θεοῦς Κανόνας νηστεία πρὸ τῆς Μεταλήψεως οὐ διορίζεται· οἱ δυνάμενοι δὲ νηστεύειν πρὸ αὐτῆς και ὀλόκληρον ἑβδομάδα, καλῶς ποιοῦσιν».

⁵¹⁰ Για περισσότερα στοιχεία αναφορικά με την τήρηση νηστείας εκ μέρους των πιστών, ως πνευματικού μέσου προετοιμασίας για την προσέλευση στη μετάληψη των αγράντων μυστηρίων, βλ. Π. ΣΚΑΛΤΣΗ, *Λειτουργικὲς Μελέτες I*, σελ. 92: «Πρὶν τὸ Πάσχα βεβαίως, ὅπως και πρὶν ἀπὸ ὄλες τίς μεγάλες γιορτές, κατὰ παλαιὸ ἔθος τῆς Ἐκκλησίας μας, ὑπῆρχε προπαρασκευαστικὴ νηστεία ὀλίγων ἡμερῶν, μιᾶς, δύο, τριῶν ἢ και μιᾶς ἑβδομάδας, πού βαθμηδόν ἀπὸ ἐπίδραση τῶν μοναχῶν ἀναπτύχθηκε περισσότερο».

⁵¹¹ Πρβλ. Π. ΜΠΟΥΜΗ, *Κανονικὸν Δίκαιον*, σελ. 120: «... ὅταν ἀπὸ ἀπροσεξία καταπιεῖ κάποιος νερό κατὰ τὴ στιγμή πού πλένεται, δὲν ἐμποδίζεται ἀπὸ τὴ Θ. Μετάληψη (ιστ' καν. Τιμοθέου Αλεξανδρείας)».

⁵¹² Εν προκειμένω ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζει η σχετική θέση των συγγραφέων του Πηδαλίου, σύμφωνα με την οποία, για την αποφυγή οποιασδήποτε ανάλογης περιπτώσεως, οι πιστοί είναι καλό να καθαρίζουν το στόμα τους και να λούζονται μία μέρα πριν μεταλάβουν. Βλ. σχετικῶς υποσ. 2 ἐπὶ τῆς ερμηνείας των συγγραφέων του Πηδαλίου ἐπὶ του 16^{ου} καν. Τιμοθ. Αλεξ., ΠΗΔΑΛΙΟΝ, σελ. 544 – 545: «Ὅμως διὰ νὰ μὴ εὐρίσκη ὕλην και ἀφορμὴν ὁ διάβολος νὰ προξενῆ τοιοῦτό τι, πρέπει ὄλοι ἐκεῖνοι ὅπου ἐτοιμάζονται νὰ κοινωνήσουν, νὰ μὴ νίπτουν τὸ στόμα, οὔτε νὰ λούωνται κατὰ τὴν ἡμέραν ἐκείνην ὅπου ἔχουν νὰ μεταλάβουν, ἀλλὰ νὰ νίπτουν τὸ στόμα ἀφ' ἑσπέρας, και νὰ λούωνται μίαν ἡμέραν πρὸ τῆς Κοινωνίας· δι' ὃ και ὁ Βαλσαμῶν ἐν τῇ πρὸς Μάρκον β'. ἀποκρίσει αὐτοῦ λέγει, ὅτι οὔτε Ἰερεὺς, οὔτε λαϊκὸς συγχωρεῖται νὰ λούεται, ἢ και νὰ φλεβοτομηταὶ κατ' αὐτὴν τὴν ἡμέραν ὅπου ἐκοινωνήσεν, οὔτε πρὸ τῆς Κοινωνίας, οὔτε ὕστερα ἀπὸ τὴν Κοινωνίαν. Πρέπει γὰρ οἱ τοιοῦτοι και πρὸ τοῦ νὰ κοινωνήσουν, και ἀφ' οὗ κοινωνήσουν μὲ κάθε κατάνυξιν και εὐλάβειαν νὰ προσπίπτουν εἰς τὸν Θεόν, και νὰ τὸν εὐχαριστοῦν διὰ τὴν μετάληψιν τοῦ Παναγίου σώματος και αἵματος ὅπου ἠξιώθησαν, και ὄχι νὰ χαννοῦνται και νὰ ζητοῦν τοιαύτας βλακείας και πλυσίματα ὑδάτων θερμῶν, ἔξω μόνον τότε νὰ φλεβοτομοῦνται, ὅταν κοινωνήσουν, ἂν ἦναι κάμμία, ἀνάγκη ἀσθενείας θανατηφόρου».

από τη μετάληψη των αχράντων μυστηρίων: «Ναί· ἐπεὶ εὐρών ὁ σατανᾶς ἀφορμὴν τοῦ κωλύειν αὐτὸν τῆς κοινωνίας, συχνότερον τοῦτο ποιήσει».⁵¹³

Ομοίως, ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζει ο 1^{ος} καν. Πέτρ. Αλεξ., ο οποίος αναφέρεται στον τρόπο αντιμετώπισης των πεπτωκότων (lapsi), οι οποίοι μετά από αλλεπάλληλα βασανιστήρια αναγκάστηκαν να αρνηθούν την πίστη τους στον Χριστό. Στην περίπτωση αυτή ο άγιος, αφενός μεν αναγνωρίζει την αντίσταση που προέβαλαν οι χριστιανοί έναντι των διωκτών τους, πριν την τελική τους πνευματική πτώση, αφετέρου δε διακελεύει να τους επιβληθεί **επιτίμιο νηστείας**, ως μορφή άσκησης, το χρονικό διάστημα των σαράντα (40) ημερών, όσες ακριβώς ήταν οι μέρες που νήστεψε ο Κύριος μετά τη βάπτισή Του: «...προσεπιτιμηθῆναι αὐτοῖς ἀπὸ τῆς προσελεύσεως καθ' υπόμνησιν, ἄλλας τεσσαράκοντα ἡμέρας, ἅς καὶ περ νηστεύσας ὁ Κύριος καὶ Σωτῆρ ἡμῶν Ἰησοῦς Χριστὸς μετὰ τὸ βαπτισθῆναι, ἐπειράσθη ὑπὸ τοῦ διαβόλου».⁵¹⁴

Εν προκειμένω, οι όροι που έχουν ιδιαίτερη αξία στον 1^ο καν. Πέτρ. Αλεξ. είναι οι μετοχές που ακολουθούν: «...· εἰς ἅς καὶ αὐτοὶ κατὰ περισσὸν **διαγυμνασθέντες**, εὐτονώτερον τε **νήψαντες**, γρηγορήσουσιν εἰς προσευχὰς τοῦ λοιποῦ».⁵¹⁵ Η μεν πρώτη μετοχή «διαγυμνασθέντες» εστιάζει στην ιδιαίτερη εκγύμναση που παρέχει στο πνεύμα η περίοδος της νηστείας,⁵¹⁶ η δε δεύτερη μετοχή «νήψαντες» καταδεικνύει το πώς η νηστεία καλλιεργεί την πνευματική εγρήγορση των πιστών

⁵¹³ 16^{ος} καν. Τιμοθ. Αλεξ., ΣΥΝΤΑΓΜΑ, τόμ. Δ', σελ. 341.

⁵¹⁴ 1^{ος} καν. Πέτρ. Αλεξ., ΣΥΝΤΑΓΜΑ, τόμ. Δ', σελ. 14.

⁵¹⁵ Αυτόθι.

⁵¹⁶ Για περισσότερα στοιχεία αναφορικά με την ανάλυση και την ερμηνεία του όρου «διαγυμνασθέντες» στον 1^ο καν. Πέτρ. Αλεξ., βλ. ΕΙΡ. ΧΡΙΣΤΙΝΑΚΗ – ΓΛΑΡΟΥ, «Ἄγων» - «Ἄθλησις» - «Γυμνασία», σελ. 23 - 24, όπου μεταξύ άλλων αναφέρονται τα εξής χαρακτηριστικά: «Ἡ νηστεία, που αναφέρεται στον Πέτρ. 1, εκλαμβάνεται ως επιτίμιο που επιβάλλει ο ιερός αυτός κανόνας στους πεπτωκότες (lapsi). Δεν πρόκειται, δηλαδή, για κάποια θεσμοθετημένη νηστεία που συνδέεται με τον εορτολογικό κύκλο της Εκκλησίας, αλλά για νηστεία που παρέχεται ως φάρμακο σε όσους υπέπεσαν στο βαρὺ αμάρτημα της άρνησης του Χριστού κατά τη διάρκεια διωγμοῦ της Ρωμαϊκής Πολιτείας εναντίον των Χριστιανών. Το «διαγυμνάζεσθαι» απαντάται άπαξ στους ιερούς κανόνες, μόνο στον Πέτρ. 1 με την έννοια της άσκησης μέσω της νηστείας».

(«γρηγορήσουσιν») και τη διάθεση να εντείνουν τις προσευχές τους προς τον Θεό, γεγονός που παραπέμπει με έμμεσο τρόπο στην κατάλληλη πνευματική άσκηση και προετοιμασία για να καταστεί κανείς άξιος να μεταλάβει των αχράντων μυστηρίων.

Αντίστοιχες επισημάνσεις παρατηρεί κανείς στον 1^ο καν. Διον. Αλεξ., όπου γίνεται εκτενής αναφορά στην ιδιαίτερη αξία της νηστείας, ως μορφής πνευματικής άσκησης και ταπείνωσης των πιστών, ώστε να προετοιμαστούν κατάλληλα για να συμμετάσχουν στην εορτή της βαθύτατης χαράς των πιστών, στην Ανάσταση του Κυρίου: «Τὸ μὲν γὰρ ὅτι μετὰ τὸν τῆς Ἀναστάσεως τοῦ Κυρίου ἡμῶν καιρὸν χρὴ τῆς ἐορτῆς καὶ τῆς εὐφροσύνης ἐνάρχεσθαι, μέχρις ἐκείνου τὰς ψυχὰς ταῖς νηστείαις ταπεινοῦντας, ὑπὸ πάντων ὁμοίως ὁμολογηθήσεται».⁵¹⁷ Μάλιστα, στον ίδιο ιερό κανόνα ο αρχιεπίσκοπος Αλεξανδρείας Διονύσιος αναφέρεται στην «ἄθλησιν», έννοια με την οποία παραλληλίζει την προσπάθεια των πιστών να νηστεύουν για να προετοιμαστούν κατάλληλα για την εορτή της Αναστάσεως του Κυρίου.⁵¹⁸

Λαμβάνοντας κανείς υπόψη τις παραπάνω αναφορές τόσο του 1^{ου} καν. Πέτρο. Αλεξ., όσο και του 1^{ου} καν. Διον. Αλεξ., οδηγείται αβίαστα στο συμπέρασμα ότι **η έννοια της νηστείας συνιστά όχι μόνον έναν ασφαλή τρόπο πνευματικής εκγύμνασης των πιστών,⁵¹⁹ αλλά και αναγκαία προϋπόθεση για την κατάλληλη προετοιμασία τους να προσέλθουν στο άγιο Ποτήριο.** Η παρατήρηση αυτή δεν διαφεύγει της καθηγήτριας Ειρ. Χριστινάκη, η οποία εν προκειμένω υπογραμμίζει τα

⁵¹⁷ 1^{ος} καν. Διον. Αλεξ., ΣΥΝΤΑΓΜΑ, τόμ. Δ', σελ. 1.

⁵¹⁸ 1^{ος} καν. Διον. Αλεξ., ΣΥΝΤΑΓΜΑ, τόμ. Δ', σελ. 4. Για περισσότερα στοιχεία περί της έννοιας της άθλησης στον 1^ο καν. Διον. Αλεξ., βλ. ΕΙΡ. ΧΡΙΣΤΙΝΑΚΗ – ΓΛΑΡΟΥ, «Αγών» - «Άθλησις» - «Γυμνασία», σελ. 21 – 23.

⁵¹⁹ Πρβλ. ΧΡΗΣ. ΠΑΠΑΘΑΝΑΣΙΟΥ, Μελετήματα, σελ. 46: «ή νηστεία ἐντάσσεται στό ὄλο περιεχόμενο τῆς πνευματικῆς ζωῆς καί ἀσκήσεως τοῦ πιστοῦ καί ἀγωνιστοῦ χριστιανοῦ. Σκοπός τῆς εἶναι νά βοηθήσει τόν χριστιανό στόν ἀγῶνα του γιά τήν ἀπαλλαγὴ του ἀπό τὰ πάθη του καί ἐν γένει τήν ἁμαρτία. Ἀποβλέπει στήν ἐσωτερική κάθαρση τοῦ πιστοῦ καί δέν ἀποτελεῖ αὐτοσκοπό. Εἶναι μέσο ἐγκράτειας καί συγχρόνως πνευματικῆς ἀνατάσεως».

εξής: «Και οι δύο Πατέρες της Εκκλησίας (ενν. ο Διονύσιος Αλεξανδρείας και ο Πέτρος Αλεξανδρείας) χρησιμοποιούν τις διατυπώσεις «ἄθλησιν ποιῆσθαι» και «κατὰ περισσὸν διαγυμνασθέντες» για να δηλώσουν το μέγεθος της προσπάθειας που απαιτείται για τη νηστεία, που οδηγεί στη λήψη του ίδιου βραβείου, τη Θεία Μετάληψη».⁵²⁰ Αντίστοιχα, ο αρχιμανδρίτης και μετέπειτα Αρχιεπίσκοπος Αθηνών, μακαριστός Ιερώνυμος, σημειώνει κατηγορηματικά τα εξής: «Κατὰ τὰ ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ καθιερωμένα, οἱ μεταλαμβάνοντες τῶν Τιμίων Δώρων πρέπει νὰ εἶναι νήστευσι. Εἰς τοὺς βαρέως ὁμως ἀσθενοῦντας «κατ' οἰκονομίαν» ἐπιτρέπεται ἡ προσέλευσις εἰς τὴν Θεῖαν Κοινωνίαν ἔστω καὶ ἂν οὗτοι ἔχωσι γευθῆ τροφῆς τινος».⁵²¹

Αναντίλεκτα και κατά μείζονα λόγο, η εκ των ων ουκ άνευ κανονική προϋπόθεση της άσκησης – νηστείας των πιστών για τη μετάληψη των θείων αγιασμάτων, κατά την τέλεση του μυστηρίου της θείας Ευχαριστίας,⁵²² ισχύει και για τους ιερείς που τελούν το εν λόγω μυστήριο.⁵²³ Η αναγκαιότητα αυτή παρουσιάζεται με κατηγορηματικό τρόπο από τον 41^ο/48^ο καν. Καρθ., ο οποίος διακελεύει τα εξής: «Ὡστε ἅγια θυσιαστηρίου, εἰ μὴ ἀπὸ νηστικῶν ἀνθρώπων, μὴ ἐπιτελεῖσθαι...».⁵²⁴

Λαμβάνοντας υπόψη όλα τα παραπάνω, αρχικώς θα παρατηρούσε κανείς ότι η έννοια της νηστείας βρίσκεται μεν σε συνάρτηση με τη

⁵²⁰ ΕΙΡ. ΧΡΙΣΤΙΝΑΚΗ – ΓΛΑΡΟΥ, «Αγῶν» - «Ἀθλησις» - «Γυμνασία», σελ. 25.

⁵²¹ ΚΟΤΣΩΝΗ Ι. (αρχιμ. -και μετέπειτα Αρχιεπισκόπου Αθηνών-), Ἐκκλησιαστικὴ Οἰκονομία, σελ. 211 – 212.

⁵²² Πρβλ. Γ. ΜΕΤΑΛΛΗΝΟΥ (πρωτοπρεσβ.), Θεολογικὴ μαρτυρία, σελ. 289 – 291: «Ἡ προσέλευση στὴ Θ. Εὐχαριστία, ὅπως προκύπτει ἀμετάβλητα ἀπὸ τίς λειτουργικὲς πηγὲς διαχρονικά, προϋποθέτει: ... Θὰ μπορούσε νὰ προσθέσει κανεὶς στὰ παραπάνω καὶ τὴ νηστεία, ἢ ὁποῖα, στὴν ἀσκητικὴ ἐκδοχὴ τῆς ὡς «ἀτομικοῦ ἀσκητικοῦ ἀθλήματος», ἐμφανίζεται ὡς προετοιμασία γιὰ τὴ Θ. Εὐχαριστία, μὲ τὴν ἀναπροσαρμογὴ τῆς «λειτουργικῆς εὐσέβειας» ἀπὸ τὸν δ' αἰῶνα καὶ τὴν ἐπιρροὴ τοῦ μοναχισμοῦ».

⁵²³ Πρβλ. Π. ΜΠΟΥΜΗ, Κανονικὸν Δίκαιον, σελ. 120: «Ἐκεῖνος πού μεταλαμβάνει ὀφείλει νὰ εἶναι νηστικός (μα' /μη' καν. Καρθαγένης)».

⁵²⁴ 41^ο/48^ο καν. Καρθ., ΣΥΝΤΑΓΜΑ, τόμ. Γ', σελ. 405. Πρβλ. και 29^ο καν. Πενθ., ΣΥΝΤΑΓΜΑ, τόμ. Β', σελ. 367: «... ὀρίζομεν, ἀποστολικάις καὶ πατρικάις ἐπόμενοι παραδόσεσι, μὴ δεῖν ἐν Τεσσαρακοστῇ τῇ ὑστέρᾳ ἑβδομάδι τὴν πέμπτην λύειν, καὶ ὄλην τὴν Τεσσαρακοστὴν ἀτιμάζειν».

μετάληψη των αχράντων μυστηρίων, χωρίς ωστόσο αυτό να σημαίνει ότι ταυτίζεται με το ίδιο το μυστήριο της θείας Ευχαριστίας ή την προσέλευση στο άγιο Ποτήριο. **Η κάθε μορφής πνευματική άσκηση των πιστών, όπως η προσευχή και η νηστεία, δεν συνιστά αυτοσκοπό της ύπαρξής της, αλλά προσωπική συνέργεια στο κάλεσμα του Θεού και προσπάθεια αποκοπής του ιδίου θελήματος προς δόξαν Θεού και οικείωση του θελήματός Του.** Εν προκειμένω, ο ιερομόναχος Γεώργιος Καψάνης σημειώνει χαρακτηριστικά: «*Ἡ ἄσκησις δὲν εἶναι σκοπὸς ἀλλὰ μέσον. Σκοπὸς τῆς ἀσκήσεως εἶναι πάντοτε ἡ ἔνωσις τοῦ ἀσκουμένου πιστοῦ μετὰ τῆς Ἁγίας Τριάδος ἐν Χριστῷ καὶ μάλιστα ἐντὸς τοῦ σώματος τοῦ Χριστοῦ, τῆς Ἐκκλησίας. Ἡ ἄσκησις ἀποτελεῖ τὴν ὁδὸν πρὸς τὴν θεανθρωπίνην ἔνωσιν*».⁵²⁵

Εξάλλου, η αντιδιαστολή μεταξύ νηστείας και θείας Μεταλήψεως καταδεικνύεται με απερίφραστο τρόπο από τον ιερό Χρυσόστομο, ο οποίος επισημαίνει: «*Οὐ γὰρ ταῦτόν πάσχα καὶ τεσσαρακοστή, ἀλλ' ἕτερον πάσχα, καὶ ἕτερον τεσσαρακοστή. Τεσσαρακοστή μὲν γὰρ ἅπαξ τοῦ ἐνιαυτοῦ γίνεται, πάσχα δὲ τρίτον τῆς ἑβδομάδος· ἔστι δ' ὅτε καὶ τέταρτον, μᾶλλον δὲ ὁσάκις ἂν βουλώμεθα· πάσχα γὰρ οὐ νηστεία ἐστίν, ἀλλ' ἡ προσφορὰ καὶ ἡ θυσία ἢ καθ' ἑκάστην γινομένη σύναξις... Ὡστε ὁσάκις ἂν προσίης μετὰ καθαροῦ συνειδότος, πάσχα ἐπιτελεῖς, οὐχ ὅταν νηστεύης, ἀλλ' ὅταν θυσίας ἐκείνης μετέχης*».⁵²⁶

⁵²⁵ Γ. ΚΑΨΑΝΗ, Ἐκκλησιολογία καὶ Ποιμαντική, σελ. 68.

⁵²⁶ ΙΩΑΝΝΟΥ ΤΟΥ ΧΡΥΣΟΣΤΟΜΟΥ, Λόγοι κατὰ Ἰουδαίων 3, 4, PG τόμ. 48, στ. 867. Χαρακτηριστικές ἐν προκειμένω τυγχάνουν οἱ ἐπισημάνσεις τοῦ καθηγητῆ Γιάγκου: «ἡ ἐκκλησία πάντοτε ἐνεργοῦσε μὲ γνώμονα τὸν σεβασμὸ πρὸς τὸ μυστήριο, δηλ. στὴν πραγματικότητα πρὸς τὸν Θεό, καὶ μὲ τὴν προοπτικὴ ἢ ἄσκηση νὰ μὴν ἀποτελεῖ ἀφορμὴ ἀποξενώσεως τῶν χριστιανῶν ἀπὸ τὴν εὐχαριστία. Οἱ πατέρες, ὅταν νομοθετοῦν, προϋποθέτουν ὅτι τὰ μέλη τῆς ἐκκλησίας πρέπει νὰ εἶναι ἐξ ὅλης τῆς ψυχῆς δοσμένα στὸν Θεὸ γιὰ νὰ μετέχουν στὴ θεία εὐχαριστία. Ὅποτε ὑπ' αὐτὴν τὴν ἐποψὴ κατανοοῦμε γιὰτί, ἐνῶ ὁ ξς' ἀποστολικὸς κανόνας καὶ ὁ νε' τῆς Πενθέκτης ἀπαγορεύουν τὴ νηστεία τοῦ Σαββάτου, τοῦτο δὲν συνεπάγεται ὅτι τὰ πιστὰ μέλη τῆς ἐκκλησίας δὲν πρέπει νὰ κοινωνοῦν τὴν Κυριακὴ. Ἡ ἄσκηση καὶ ἡ προσευχὴ εἶναι τὰ μέσα γιὰ νὰ προσεγγίσουμε τὸν Θεὸ καὶ ὄχι γιὰ νὰ μᾶς ἀπομακρύνουν. Αὐτὴν τὴν ἀρχὴ θέτουν οἱ πατέρες μὲ σκοπὸ οἱ

Ασφαλώς, η τήρηση της νηστείας εκ μέρους των πιστών, προ της μετάληψης των αχράντων μυστηρίων, συνιστά άριστη μορφή πνευματικής προετοιμασίας⁵²⁷ για την προσέλευσή τους στο άγιο Ποτήριο. Έτσι, παρόλο που ο μελετητής των ιερών κανόνων δεν εντοπίζει έναν «*ad hoc*» (επί τούτω) κανόνα, περί τήρησης συγκεκριμένης νηστείας για τη μετάληψη των αχράντων μυστηρίων,⁵²⁸ στο ίδιο το κείμενο των ιερών κανόνων αναδεικνύεται η αξία της πνευματικής άσκησης της νηστείας και η συνάρτηση αυτής με την προσέλευση των πιστών στο άγιο Ποτήριο. Αυτός είναι και ο λόγος για τον οποίο οι συγγραφείς του Πηδαλίου προσφυώς παρατηρούν τα εξής χαρακτηριστικά: «...Καί μ' ὄλον ὁποῦ ἀπό τοὺς θείους Κανόνας νηστεία πρὸ τῆς Μεταλήψεως οὐ διορίζεται· οἱ δυνάμενοι δὲ νηστεύειν πρὸ αὐτῆς καὶ ὀλόκληρον ἑβδομάδα, καλῶς ποιοῦσιν».⁵²⁹

Εν προκειμένω, η αναγκαιότητα και η ιδιαίτερη σημασία της τήρησης της νηστείας, τόσο από τους ιερείς, όσο και από τους λαϊκούς που

πιστοὶ νὰ προσβλέπουν πάντοτε στὸ πρόσωπο τοῦ Χριστοῦ καὶ ὄχι νὰ περιορίζουν τὶς προεκτάσεις τῆς καρδίας τους στὰ «ἐγκόσμια» («ἐγκόσμια» εἶναι καὶ ἡ ἄσκηση ποὺ γίνεται γιὰ τὴν ἄσκηση, πρβ. Λουκ. 18, 12 καὶ κα' κανόνα τῆς ἐν Γάγγρα συνόδου κ.ά.). Πρόκειται γιὰ μίαν ἀρχή, στὴν ὁποία ἐπέμεναν οἱ πατέρες καὶ ἡ ὁποία κρατήθηκε σταθερά» (Θ. ΓΙΑΓΚΟΥ, Κανόνες, σελ. 352 – 353).

⁵²⁷ Πρβλ. ΦΩΤΙΟΥ (Πατριάρχου Κωνσταντινουπόλεως) Λόγοι, ΜΖ', ὁμιλία περὶ τῆς θείας μεταλήψεως, τ. Α', σελ. 449: «**Ἡ νηστεία φάρμακόν ἐστι παθῶν καθαρτήριον**».

⁵²⁸ Περί αὐτοῦ βλ. καὶ Γ. ΜΑΝΤΖΑΡΙΔΗ, Ἠθικὴ II, σελ. 166: «Ἡ νηστεία, ποὺ ἀπὸ τὴν πράξη τῶν πιστῶν συνδέθηκε στενὰ μὲ τὴν προπαρασκευὴ γιὰ τὴν προσέλευση στὴ θεία Κοινωνία, δὲν ἀποτελεῖ ἀπαραίτητο ὄρο γι' αὐτήν. Ἡ νηστεία ὑπῆρχε ἐξαρχῆς ἀνεξάρτητα ἀπὸ τὴν προσέλευση στὴ θεία Εὐχαριστία. Στὸ βιβλίον τῆς Διδαχῆς προτρέπονται οἱ Χριστιανοὶ νὰ νηστεύουν τὴν Τετάρτη καὶ τὴν Παρασκευὴ σὲ ἀντιδιαστολὴ πρὸς τοὺς Ἑβραίους ποὺ νήστευαν τὴν Τρίτη καὶ τὴν Πέμπτη. Κατὰ τοὺς πρώτους αἰῶνες οἱ πιστοὶ τηροῦσαν τὶς τακτὲς νηστείαις καὶ κοινωνοῦσαν χωρὶς ἰδιαίτερη σχετικὴ νηστεία»· Θ. ΓΙΑΓΚΟΥ, Κανόνες, σελ. 350: «οἱ κανόνες δὲν ὀρίζουν συγκεκριμένο τρόπο προετοιμασίας ἢ συγκεκριμένη νηστεία». Πρβλ. καὶ Α. ΚΑΛΥΒΟΠΟΥΛΟΥ, Χρόνος τελέσεως τῆς Θείας Λειτουργίας, σελ. 188: «Ἡ νηστεία ὡς μέσον προετοιμασίας διὰ τὴν θείαν εὐχαριστίαν ἦτο ἄγνωστος εἰς τὴν ἀρτιγενῆ Ἐκκλησίαν. Τοῦτο ἐμφαίνεται σαφῶς ἐξ αὐτοῦ τούτου τοῦ ἀρχικοῦ λειτουργικοῦ σχήματος. Οἱ χριστιανοὶ τῆς ἀποστολικῆς περιόδου ἐκοινώνουν ἄνευ νηστείας, ἀφοῦ ἡ εὐχαριστία ἐτελεῖτο κατὰ τὴν διάρκειαν ἢ εὐθὺς ἀμέσως μετὰ τὸ κοινὸν δεῖπνον».

⁵²⁹ Ὑποσ. 1 ἐπὶ τῆς ερμηνείας των συγγραφέων του Πηδαλίου ἐπὶ του 13^{ου} καν. Πενθ., ΠΗΔΑΛΙΟΝ, σελ. 191.

ετοιμάζονται να προσλέθουν στο άγιο Ποτήριο, παρουσιάζεται εμφατικά από τον ανώνυμο ερμηνευτή των ιερών κανόνων, ο οποίος, μεταξύ άλλων, υπομνηματίζει τα εξής χαρακτηριστικά: «..., **καὶ νηστικούς ὄντας τοὺς ἱερεῖς τῷ θυσιαστηρίῳ προσφέρειν τὰ ἅγια, καὶ τοὺς μεταλαμβάνοντας αὐτῶν ὡσαύτως νηστικούς εἶναι**».⁵³⁰

⁵³⁰ Σχόλια ανωνύμου ερμηνευτή επί του 41^{ου}/48^{ου} καν. Καρθ., ΣΥΝΤΑΓΜΑ, τόμ. Γ', σελ. 406. Πρβλ. Ξ. ΠΑΠΑΧΑΡΑΛΑΜΠΟΥΣ, Όροι καὶ προϋποθέσεις, σελ. 121 – 122: «Τὸ θέμα τῆς νηστείας καὶ μάλιστα ὑπὸ τὴν μορφήν τῆς ἐν κενῷ στομάχῳ προσελεύσεως εἰς τὴν θεϊαν Μετάληψιν ἀνακύπτει ἐντόνως μετὰ τὸν χωρισμὸν τῆς θείας Εὐχαριστίας ἀπὸ τοῦ κοινοῦ Δείπνου τῆς ἀγάπης, ἢ ὅποια εἰς τὴν πρώτην Ἐκκλησίαν ἐλάμβανε χώραν τὸ ἑσπέρας, καὶ ἰδίᾳ κατὰ τὴν πρωϊνὴν τέλεσιν τῆς θείας Εὐχαριστίας».

2) Η πνευματική εγρήγορση (νήψη)

Στο κείμενο των ιερών κανόνων αναδεικνύεται με έμφαση η ανάγκη της πνευματικής εγρήγορσης των πιστών,⁵³¹ ώστε να βρίσκονται σε διαρκή προσπάθεια ενάρετης βιωτής,⁵³² αποκεκομμένης από τον εφάμαρτο τρόπο ζωής⁵³³ και ικανής να τους αξιώνει να προσέρχονται ακωλύτως στη μετάληψη⁵³⁴ των αχράντων μυστηρίων.⁵³⁵ Στην

⁵³¹ Πρβλ. τα αγιογραφικά «γρηγορείτε» (Ματθ. 24, 42· Ματθ. 25, 13· Ματθ. 26, 41· Πραξ. 20, 31· Α' Κορ. 16, 13)· «έκνήψατε δικαίως και μη άμαρτάνετε» (Α' Κορ. 15, 34)· «σὺ δὲ νήφε ἐν πᾶσι, κακοπάθησον, ἔργον ποιήσον εὐαγγελιστοῦ, τὴν διακονίαν σου πληροφόρησον» (Β' Τιμ. 4, 5)· «νήψατε, γρηγορήσατε· ὁ ἀντίδικος ὑμῶν διάβολος ὡς λέων ὠρῶμενος περιπατεῖ ζητῶν τίνα καταπίη» (Α' Πετρ. 5, 8). Βλ. και Γ. ΜΕΤΑΛΛΗΝΟΥ (πρωτοπρεσβ.), Θεολογική μαρτυρία, σελ. 285: «Ἡ Ἐκκλησία στὸ θέμα αὐτὸ ἔχει ἤδη μακρὰ παράδοση. Ἡ διδασκαλία τοῦ Ἀπ. Παύλου, ὅτι «ὁ ἐσθίων και πίνων ἀναξίως κρίμα ἐάντῳ ἐσθίει και πίνει» (Α' Κορ. 11,28) ἐκφράζει μιὰ καθιερωμένη ἤδη ἐκκλησιαστική πρακτική. Ὅχι μόνο ἡ συχνότητα τῆς μεταλήψεως, ἀλλὰ και αὐτὴ ἡ προσέλευση στὴ Θεία Εὐχαριστία συνδέοταν μὲ «τὴν συνεχὴ πνευματικὴ ἐγρήγορση τῶν πιστῶν, ἀφοῦ ὁ ἀναξίως μεταλαμβάνων» «κατακέκριται»· Α. ΒΟΥΡΛΗ, Χριστολογία, σελ. 285: «... Ἡ θεία ὁμως βοήθεια ἔρχεται εἰς τὸν ἄνθρωπον μέσω τῆς συνεχοῦς ἐγρηγόρσεως και προσευχῆς, διὸ και ὁ ἱερός Ποιητής τῆς Μ. Ἑβδομάδος προβάλλει αὐτάς ὡς τὰ δύο σίγουρα ἀήττητα ὄπλα και τοὺς πνευματικούς συμμάχους κατὰ τοῦ διαβόλου και τῶν πειρασμῶν, δεδομένου ὅτι «τὸ μὲν πνεῦμα» εἶναι «πρόθυμον, ἡ δὲ σὰρξ ἀσθενής»».

⁵³² Πρβλ. ΧΡΗΣΤΟΥ Π., Κοινωνιολογία Μ. Βασιλείου, σελ. 26: «Τὴν ἠθικὴν διαγωγὴν τῶν ἀνθρώπων καθορίζει ἡ διάκρισις μεταξὺ κακοῦ και ἀγαθοῦ. Ἡ ἀπαλλαγὴ ἀπὸ τῆς ἐπιθυμίας τοῦ κακοῦ και ἡ ἐπιδίωξις τοῦ ἀγαθοῦ ὑπόκειται ὡς βάσις τῆς ἐκπληρώσεως πάντων τῶν πνευματικῶν, ἠθικῶν και κοινωνικῶν καθηκόντων»· Α. ΝΙΚΟΛΑΪΔΗ, Θρησκεία και Φόβος, σελ. 136: «Ἡ πνευματικὴ ζωὴ δὲν γνωρίζει ἀργίες και φυσικά διαλείμματα... Πρόκειται γιὰ μιὰ «ἐνοίκηση» και μιὰ «ἐνίδρυση τοῦ Θεοῦ» πού κάνουν τὸν ἄνθρωπο ναὸ τοῦ Θεοῦ. Αὐτὸ πετυχαίνεται μὲ τὴν ἀδιάκοπη μνήμη τοῦ Θεοῦ, ἡ ὁποία δὲν διακόπτεται ἀπὸ γήινες φροντίδες. Ὁ νοῦς ἀποφεύγει τὰ ἀπροσδόκητα πάθη και «ἀναχωρεῖ» στὴν περιοχὴ τοῦ Θεοῦ». Για περισσότερα στοιχεία αναφορικά με τις αγιογραφικές νοθεσίες περὶ του ενάρετου βίου, βλ. Χ. ΒΟΥΛΓΑΡΗ, Υπόμνημα, σελ. 331: «... Τὰς παραινέσεις αὐτάς δι' ἐγκαρτέρησιν και ἐνάρετον βίον διατυπώνει ὁ Παῦλος δι' ἐκφράσεων αἱ ὁποῖαι ἀπηχοῦν διάφορα ἐδάφια τῆς Π.Δ., ἐνῶ σποραδικῶς παραθέτει και τινὰ ἐξ αὐτῶν αὐτούσια (12,5-6 = Παροιμ. 3,11-12. 12,21 = Δευτ. 9,12. 12,26 = Ἀγγ. 2,6. 12,29 = Δευτ. 4,24. 9,3. 13,5 = Δευτ. 31,6β. 13,6 = Ψαλ. 117,6), πρὸς ἀπόδοσιν μειζονος κύρους εἰς τὰ ὑπ' αὐτοῦ ὑπογραμμιζόμενα σημεία, καθόσον, ὡς ἤδη κατέστη σαφές, τὰ αὐτούσια ἐδάφια τῆς Π.Δ. ἀποτελοῦν τὸν αὐθεντικὸν λόγον τοῦ Θεοῦ».

⁵³³ Για περισσότερα στοιχεία σχετικά με την έννοια της νήψεως, βλ. Α. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΥ, Θεολογική Γνωσιολογία, σελ. 56: «Ἡ νήψις εἶναι μέθοδος πνευματικῆς συνεργοῦσα εἰς τὴν ἀπαλλαγὴν τοῦ ἀνθρώπου ἀπὸ ἐμπαθεῖς λογισμοῦς... Ἡ νήψις ἐπιδιώκουσα κατὰ ταῦτα τὴν ὀριστικὴν ἐκδίωξιν και συντριβὴν τοῦ διαβόλου καθαρίζει τὸν νοῦν, καθιστάμενον και οὕτως ἱκανὸν δέκτην τῆς θείας γνώσεως. Διότι ὁ Θεὸς εἰσέρχεται και ἐνθρονίζεται εἰς νοῦν και καρδίαν καθάραν».

⁵³⁴ Πρβλ. ΧΡΗΣ. ΠΑΠΑΘΑΝΑΣΙΟΥ, Μελετήματα, σελ. 75: «ἡ μὴ συμμετοχὴ στὴν ἁγία Μετάληψη εἶναι ἐκκλησιολογικὴ παρέκκλιση. Συνιστᾶ ἀντικανονικὴ πράξη, γιατί ἡ Θ.

πραγματικότητα ολόκληρη η βιωτή των πιστών είναι ανάγκη να προσλαμβάνει ευχαριστιακό περιεχόμενο, ώστε η καθημερινότητά τους να διαποτίζεται από το γεγονός ότι αποτελούν μέλη του σώματος της Εκκλησίας, ικανά να συμμετέχουν στη λατρευτική ζωή της και δη στη

*Λειτουργία δέν είναι ἀκρόαμα καί θέαμα. Είναι μετοχή στό σώμα τοῦ Χριστοῦ. Συνεπῶς καί οἱ ἱεροί κανόνες, ἡ κανονική παράδοση καί ἡ συνείδηση τῆς Ἐκκλησίας, ὡς μία φωνή ὁμιλοῦν, συνιστοῦν καί προτρέπουν τούς πιστούς γιά τή συχνή Θεία Κοινωνία. Τά ψαλλόμενα «Γεύσασθε καί ἴδετε ὅτι Χριστός ὁ Κύριος» καί «Σῶμα Χριστοῦ μεταλάβετε, πηγῆς ἀθανάτου γεύσασθε» ἰσχύουν διηλεκῶς». Για τή διοχρονικότητα που συνέχει το θεοσύστατο μυστήριο τῆς θείας Ευχαριστίας, αναφορικά με τή μετάδοση στους πιστούς του καθαγιασμένου ἄρτου και οίνου, τα οποία ἔχουν μεταβληθεῖ σε Σῶμα και Αἷμα Κυρίου ἀντίστοιχα, βλ. G.D. KILPATRICK, *Eucharist*, σελ. 67: «*The structure, the blessing of God over bread and wine of which those present then partake, is still the structure of the Eucharist*».*

⁵³⁵ Πρβλ. και ΙΩΑΝΝΟΥ ΤΟΥ ΧΡΥΣΟΣΤΟΜΟΥ, *Εἰς τήν προδοσίαν τοῦ Ἰούδα*, Ὁμιλία 1, ζ', PG, τόμ. 49, στ. 380: «Ἄλλὰ καιρός λοιπὸν τῇ φρικτῇ ταύτῃ προσελθεῖν τραπέζῃ. Πάντες τοίνυν προσέλθωμεν μετὰ τῆς προσηκούσης σωφροσύνης καί νήψεως». Β. ΦΕΙΔΑ, *Ἐκκλησιαστική Ἱστορία*, τ. Α', σελ. 909: «... Ἡ συχνότητα βεβαίως τῆς μεταλήψεως συνδεόταν ἄρρηκτα πρὸς τήν συνεχή πνευματική ἐγρήγορηση τῶν πιστῶν, ἀφοῦ ὁ ἀναξίως μεταλαμβάνων "κατακέκριται" (Μ. Βασιλείου, *Ἠθικά*, 21. 31, 737-741)». Θ. ΠΙΑΓΚΟΥ, *Κανόνες*, σελ. 347: «ἡ πατερική παράδοση εἶναι ὑπὲρ τῆς συχνῆς μετοχῆς στήν "πηγή τῆς ζωῆς"». Π. ΧΡΗΣΤΟΥ, Μ. Βασιλείου, σελ. 192: «Εἶναι ἀνάγκη νὰ τρεφώμεθα με τήν «τροφήν ζωῆς αἰωνίου» τήν ὁποίαν παρέδωκεν εἰς ἡμᾶς ὁ μονογενῆς Υἱὸς τοῦ ζῶντος Θεοῦ. Πρὸς τοῦτο ὁ Χριστιανὸς πρέπει ὄχι μόνον νὰ καθαρεύῃ ἀπὸ πάντα μολυσμὸν, ἀλλὰ καί νὰ ἔχῃ ἐναργῶς εἰς τήν σκέψιν του τήν μνήμην τοῦ ὑπὲρ ἡμῶν παθόντος καί ἐγερθέντος». Γ. ΜΕΤΑΛΛΗΝΟΥ (πρωτοπρεσβ.), *Θεολογική μαρτυρία*, σελ. 274 – 275: «Ἡ ἐν Χριστῷ ζωὴ ἀπαιτεῖ συνεχή πνευματικὸν ἀγῶνα, γιὰ νὰ καθίσταται δυνατὴ ἡ ἐνεργοποίησις τῆς μέσῳ τοῦ βαπτίσματος ἀποκτημένης χάριτος... Βέβαια, αὐτὸ δὲν σημαίνει μὲ κανένα τρόπο ἀπόλυτη ἀναμαρτησία, ἀλλὰ ἀγιοπνευματικὴ ζωὴ, μετοχὴ συνεχὴ στὸν τρόπο ὑπάρξεως τῆς Ἐκκλησίας. Ἡ ἀγιότητα δὲν εἶναι ὅπωςδήποτε ἀνθρώπινο κατόρθωμα. Εἶναι χάρις καί καρπὸς τῆς συνέργειας τοῦ πιστοῦ με τὸν Θεόν». Ως πρὸς τις αλγεινές συνέπειες που προκαλοῦνται ἀπὸ τήν ἀναιτιολόγητη ἀποχὴ των πιστῶν ἀπὸ τὸ Ἅγιο Ποτήριον, βλ. Γ. ΦΙΛΙΑ, *Θεώρησις τῆς θείας Εὐχαριστίας*, σελ. 48 – 49: «... σήμερα ἔχουμε φθάσει σὲ μιὰ Εὐχαριστιακὴ Θεολογία οὐσιαστικὰ ἀδιάφορη γιὰ τήν παρουσία ἢ τὴ συμμετοχὴ τοῦ λαοῦ. Στὸ ἐκκλησιολογικὸν θανάσιμον αὐτὸ σημεῖον φθάσαμε μέσα ἀπὸ συγκυρίες τῆς ἱστορίας, τὶς ὁποῖες ἴσως δὲν ἔχουμε ἀξιολογήσει ἐπαρκῶς. Ὁ καθοριστικὸς παράγοντας, ὁμῶς, ποὺ δημιούργησε μιὰ «ἐκκλησιολογικὴ ἀρρυθμία» καί ποὺ εὐθύνεται γιὰ τὴ συνεχιζόμενὴ ἀποκοπὴ τῶν Μυστηρίων ἀπὸ τὴ θεία Εὐχαριστία εἶναι ἡ ἀρραία θεία Μετάληψις τῶν πιστῶν» και σελ. 51: «... εἶναι σαφὲς ὅτι δὲν πρέπει οἱ πιστοὶ «ἀναξίως νὰ ἐσθίουν καί νὰ πίνουν» (κατὰ τήν ἔκφραση τοῦ Ἀποστόλου Παύλου) τὸ Σῶμα καί τὸ Αἷμα τοῦ Κυρίου, ἀλλὰ οὔτε πρέπει ἡ διαδικασία τοῦ «ἀξίως προσέρχεσθαι» νὰ ἀποβῆ αὐτοσκοπὸς καί, τελικὰ, ἐμπόδιον γιὰ τὴ θεία Μετάληψις. Ὁ σύγχρονος ἄνθρωπος πρέπει νὰ ἐνθαρρύνεται γιὰ τὴ συμμετοχὴ του στό «Ποτήριον τῆς ζωῆς»». Πρβλ. Α. ΣΜΕΜΑΝ (πρωτοπρ.), *Μεγάλῃ Σαρακοστῇ*, σελ. 108 και ἐξ. Για περισσότερα στοιχεία αναφορικά με τή συχνότητα τελέσεως του μυστηρίου τῆς θείας Ευχαριστίας ἀπὸ τα πρωτοχριστιανικά χρόνια και διαμέσου των αἰῶνων που επακολούθησαν, βλ. R. TAFT, *Liturgical Understanding*, σελ. 87 και ἐξής.

μετάληψη του ίδιου του Σώματος και του Αίματος του Κυρίου.⁵³⁶ Εν προκειμένω, ο καθηγητής Μαντζαρίδης προσφυώς επισημαίνει: «*Ἡ θεία Λειτουργία πρέπει νὰ παρατείνεται στή ζωὴ τῶν πιστῶν καὶ μετὰ τὸ πέρας τῆς Ἀκολουθίας. Ὅλα τὰ πράγματα τῆς καθημερινῆς ζωῆς, ἀκόμα καὶ τὰ πιὸ κοινὰ καὶ τετριμμένα, μποροῦν καὶ ὀφείλουν νὰ ἐντάσσονται σὲ αὐτὴν καὶ νὰ ἀγιάζονται μὲ τὴ χάρη της. Ἔτσι ὀλόκληρη ἡ ζωὴ τῶν πιστῶν γίνεται ἀδιάκοπη Λειτουργία, καὶ μὲ τὸν τρόπο αὐτὸν ὀλοκληρώνεται καὶ τελεσφορεῖ ἡ συμμετοχὴ τους στὸ μυστήριον τῆς θείας Εὐχαριστίας*».⁵³⁷

Εξ ἐπόψεως κανονικὸ δικαίου, ἀξιοσημείωτο ἐν προκειμένω εἶναι τὸ γεγονός ὅτι ὁ 2^{ος} καν. Λαοδ. ἀναφέρεται σὲ ὅσους τελοῦν ἐν μετανοίᾳ γιὰ τὶς ἀμαρτίες ποὺ ἔχουν διαπράξει, κάνοντας λόγο περὶ **τελείας ἀποστροφῆς τῆς ἀμαρτίας**, ὥστε οἱ μετανοοῦντες πιστοὶ νὰ ἀξιῶνται τῶν ἀχράντων μυστηρίων: «*Περὶ τοῦ τούς ἕξαμαρτάνοντας ἐν διαφόροις πταίσμασι, καὶ προσκαρτεροῦντας τῇ προσευχῇ τῆς ἐξομολογήσεως καὶ μετανοίας, καὶ τὴν ἀποστροφὴν τῶν κακῶν τελείαν ποιουμένους, κατὰ τὴν ἀναλογίαν τοῦ πταίσματος, καιροῦ μετανοίας δοθέντος τοῖς τοιούτοις, διὰ τούς οἰκτιρμούς καὶ τὴν ἀγαθότητα τοῦ Θεοῦ προσάγεσθαι τῇ κοινωνίᾳ*».⁵³⁸

Ἡ ἐννοία ἀκριβῶς τῆς ολοκληρωτικῆς ἀποστροφῆς τῆς ἀμαρτίας καὶ τῆς ἐξ αὐτῆς δυνατότητας τῶν μετανοοῦντων πιστῶν νὰ προσέλθουν ἀκωλύτως στο ἅγιο Ποτήριον, ἀναδεικνύεται καὶ ἀπὸ τοὺς ἐπιφανεῖς κανονολόγους. Ὁ Ζωναράς στα σχόλιά του παρουσιάζει μὲ ἐνάργεια τὴ φιλόνητο στάση τῆς Ἐκκλησίας ἐναντὶ τῶν πιστῶν ποὺ βιώνουν τὴ μεταμέλειά τους, ἀποστρεφόμενοι παντελῶς ὅτι δὲν συνάδει μὲ τὴν ἐννοία τοῦ καλοῦ, τῆς ἀρετῆς: «*Κὰν ἐν διαφόροις πταίσμασιν ἡμαρτέ τις,*

⁵³⁶ Πρβλ. Α. ΟΡ ΝΙΧΟΛΣ, *Theology*, σελ. 164: «*The whole Christ is present in the Eucharistic Gifts and, as a result, the fulness of his body, the Church, is found in each ecclesial community that celebrates the eucharistic mysteries, a community consisting, in essence, of people and bishop*».

⁵³⁷ Γ. ΜΑΝΤΖΑΡΙΔΗΣ, *Ἠθικὴ II*, σελ. 168.

⁵³⁸ 2^{ος} καν. Λαοδ., ΣΥΝΤΑΓΜΑ, τόμ. Γ', σελ. 173.

ἐξομολογῆται δὲ ταῦτα, καὶ ἀποστρέφεται τελείως ἅ ἔφθη ποιῆσαι κακὰ, δίδοσθαι αὐτῷ καιρὸν μετανοίας, διορίζεται ὁ κανὼν, ἀναλόγως τοῖς πταισμάσιν, οἷς ἐποίησε· καὶ οὕτως, αὐτοῦ ἐνδεικνυμένου μετάνοιαν, δέχεσθαι αὐτὸν καὶ προσάγεσθαι τῇ κοινωσίᾳ οὐχ ὡς αὐτοῦ διὰ τῆς οἰκείας σπουδῆς ἀξιουμένου τῆς τῶν θείων μυστηρίων μεταλήψεως, ἀλλὰ διὰ τοὺς οἰκτιρισμοὺς τοῦ Θεοῦ καὶ τὴν ἄφατον ἀγαθότητα». ⁵³⁹

Στην ἴδια ερμηνευτικὴ γραμμὴ κινεῖται καὶ ὁ Βαλσαμών, ὁ ὁποῖος στὸν υπομνηματισμὸ τοῦ ἀναδεικνύει τὸ μέγεθος τῆς φιλανθρωπίας τοῦ Θεοῦ, τὸ ὁποῖο, στὴν περίπτωση τῶν εὐλικρινῶς μετανοούντων, ὑπέρκειται πάσης αμαρτίας που τυχόν ἔχει τελεστεί: «Ἐμάθομεν **μηδεμίαν ἁμαρτίαν νικᾶν τὴν φιλανθρωπίαν τοῦ Θεοῦ**. Καὶ ὁ παρῶν δὲ κανὼν διορίζεται, τοὺς ἀφισταμένους τελείως τοῦ κακοῦ, μετὰ ἐξομολογήσεως καθαρᾶς καὶ μετανοίας ἀξίας τῶν πταισμάτων, ἀξιουσθαι τῆς **θείας Μεταλήψεως, οὐ διὰ τὴν σπουδὴν τούτων, ἀλλὰ διὰ τοὺς οἰκτιρισμοὺς τοῦ Θεοῦ καὶ τὴν ἄφατον ἀγαθότητα**». ⁵⁴⁰ Ἀντίστοιχα σχόλια παρουσιάζει καὶ ὁ ἀνώνυμος ερμηνευτὴς τῶν ἱερῶν κανόνων, ὁ ὁποῖος ἐπισημαίνει: «**Πάντες οἱ ἁμαρτήσαντες, ὅποια ἂν τις εἴποι τὰ ἁμαρτήματα, εἰ μετανοήσουσι καὶ ἐξομολογήσονται ταῦτα, καὶ τὴν ἀποστροφήν τῶν κακῶν τελείαν ποιήσονται, καὶ κατὰ τὴν ἀναλογίαν τοῦ πταισματος τὸν δοθέντα αὐτοῖς καιρὸν εἰς μετάνοιαν ἐν προσευχαῖς καὶ δάκρυσιν ἐκτελέσουσι, παραδεχθήσονται εἰς κοινωσίαν, διὰ τοὺς οἰκτιρισμοὺς καὶ τὴν ἀγαθότητα τοῦ Θεοῦ**». ⁵⁴¹

Παράλληλα, αξιοσημείωτες τυγχάνουν οἱ σχετικὲς παρατηρήσεις τῶν συγγραφέων τοῦ Πηδαλίου ἐπὶ τοῦ 2^{ου} καν. Λαοδ. Οἱ ἴδιοι επιχειροῦν νὰ ευαίσθητοποιήσουν περαιτέρω τὸ πνευματικὸ αἰσθητήριον τῶν πιστῶν καὶ τὴ διάθεσή τους γιὰ συνεχὴ πνευματικὴ ἐγρήγορηση, κάνοντας λόγο

⁵³⁹ Σχόλια Ζωναρά ἐπὶ τοῦ 2^{ου} καν. Λαοδ., ΣΥΝΤΑΓΜΑ, τόμ. Γ', σελ. 173.

⁵⁴⁰ Σχόλια Βαλσαμώνος ἐπὶ τοῦ 2^{ου} καν. Λαοδ., ΣΥΝΤΑΓΜΑ, τόμ. Γ', σελ. 173.

⁵⁴¹ Σχόλια ἀνώνυμου ερμηνευτῆ ἐπὶ τοῦ 2^{ου} καν. Λαοδ., ΣΥΝΤΑΓΜΑ, τόμ. Γ', σελ. 173 – 174.

για την ανάγκη εξομολογήσεως των αμαρτημάτων, αποστροφής και μάλιστα μίσους (!) έναντι των εν λόγω αμαρτημάτων: «Διορίζει ο παρών Κανών, ότι κὰν εἰς διάφορα ἀμαρτήματα πέση τινὰς, ἐξομολογεῖται δὲ αὐτὰ καὶ ἀποστρέφεται καὶ μισεῖ, προσευχόμενος καὶ μετανοῶν εἰς τὸν Θεόν· ὁ τοιοῦτος, ἀφ, οὗ δοθῆ εἰς αὐτὸν ἀπὸ τὸν Πνευματικὸν καιρὸς μετανοίας καὶ ἱκανοποιήσεως, ἀνάλογος μὲ τὰ κακὰ ὅπου ἔκαμε, πρέπει νὰ συχωρῆται καὶ νὰ μεταλαμβάνη τὰ θεῖα Μυστήρια, ὄχι διὰ τὴν σπουδὴν καὶ ἀξιότητά του, ἀλλὰ διὰ τὴν ἄπειρον φιλανθρωπίαν καὶ τοὺς οἰκτιρισμοὺς τοῦ Θεοῦ, ὅστις δέχεται πάντας τοὺς εἰς αὐτὸν ἐπιστρέφοντας, καὶ οὐδεμία ἀμαρτία εἶναι ἢ νικῶσα τὴν αὐτοῦ ἀγαθότητα».⁵⁴²

Εφόσον προσεγγίσει κανείς τον εν λόγω 2^ο καν. Λαοδ. εφαρμόζοντας επ' αυτού διασταλτική ερμηνεία, αντιλαμβάνεται αβίαστα ότι το περιεχόμενό του αναφέρεται σε κάθε πιστό ξεχωριστά, καθόσον, ὅπως ψάλλεται στη λατρευτική ζωή της Εκκλησίας, «οὐδείς καθαρὸς ἀπὸ ρύπου ἐνώπιόν σου, οὐδ' ἂν μία ἡμέρα ἢ ἡ ζωὴ αὐτοῦ, εἰμὴ μόνος σύ, ὁ ἐπὶ γῆς φανείς ἀναμάρτητος, ὁ Κύριος ἡμῶν Ἰησοῦς Χριστός, δι' οὗ πάντες ἐλπίζομεν ἐλέους τυχεῖν, καὶ ἀφέσεως ἀμαρτιῶν».⁵⁴³ Κατὰ συνέπεια ἡ ἔννοια τῆς πνευματικῆς εγρήγορσης, τῆς νήψης τῶν πιστῶν, προκειμένου νὰ συμμετέχουν στη θεῖα Μετάληψη, προσιδιάζει σε ὅλους τοὺς βαπτισμένους χριστιανούς, οἱ οἱποῖοι ἀπὸ τῆς βάπτισίς τους ἔχουν πολιτογραφηθεῖ ως μέλη τῆς ἐπουρανίου Βασιλείας, με τὴν προοπτικὴ νὰ αξιοποιήσουν τὶς πνευματικὲς ἀρετὲς ποὺ προσέλαβαν ἐκ τοῦ Παναγίου Πνεύματος, με τὴν συμμετοχὴ τους στο μυστήριον τοῦ βαπτίσματος καὶ μάλιστα στο μυστήριον τοῦ χρίσματος.⁵⁴⁴

⁵⁴² Ερμηνεία τῶν συγγραφέων τοῦ Πηδαλίου ἐπὶ τοῦ 2^{ου} καν. Λαοδ., ΠΗΔΑΛΙΟΝ, σελ. 343.

⁵⁴³ Ευχή Γ' γονυκλισίας Πεντηκοστῆς, ΙΕΡΑΤΙΚΟΝ, σελ. 289.

⁵⁴⁴ Βλ. σχετικῶς Ἀκολουθία τοῦ Ἁγίου Βαπτίσματος, σε ΕΥΧΟΛΟΓΙΟΝ, σελ 72 – 73: «...Αὐτὸς εὐλόγησον καὶ τοῦτο τὸ ἔλαιον, τῇ δυνάμει καὶ ἐνεργείᾳ καὶ ἐπιφοιτήσῃ τοῦ Ἁγίου σου Πνεύματος, ὥστε γενέσθαι αὐτὸ χρίσμα ἀφθαρσίας, ὄπλον δικαιοσύνης,

Περαιτέρω, η πνευματική επαγρύπνηση – νήψη των πιστών συνιστά κεντρικό σημείο του 66^{ου} καν. Πενθ., ο οποίος αναφέρεται στην περίοδο της διακαινησίμου εβδομάδος και στη βιωτή των χριστιανών κατά τη συγκεκριμένη χρονική περίοδο. Ολόκληρο το κείμενο του συγκεκριμένου κανόνα αναφέρεται στην πνευματική ευφορία, αλλά και στην εγρήγορση των πιστών, οι οποίοι καλούνται να βιώσουν την εν λόγω περίοδο συμμετέχοντας αδιαλείπτως στη λατρευτική ζωή της Εκκλησίας και συναισθανόμενοι τη χαρά της εν Χριστώ ζωής: «*Ἀπὸ τῆς ἁγίας ἀναστασίμου Χριστοῦ τοῦ Θεοῦ ἡμῶν ἡμέρας, μέχρι τῆς καινῆς Κυριακῆς, τὴν ὅλην ἑβδομάδα ἐν ταῖς ἁγίαις ἐκκλησίαις σχολάζειν δεῖ ἀπαραλείπτως τοὺς πιστοὺς, ἐν ψαλμοῖς, καὶ ὕμνοις, καὶ ᾠδαῖς πνευματικαῖς, εὐφραينوμένους ἐν Χριστῷ, καὶ ἑορτάζοντας, καὶ τῇ τῶν θείων Γραφῶν ἀναγνώσει προσέχοντας, καὶ τῶν ἁγίων μυστηρίων κατατρυφῶντας. Ἐσόμεθα γὰρ οὕτω Χριστῷ συνανιστάμενοί τε, καὶ συνανηψούμενοι*».⁵⁴⁵

Αυτή ακριβώς η επισήμανση της πνευματικής εγρήγορσης των πιστών που αναδεικνύεται με έμφαση από τον συγκεκριμένο κανόνα, οδηγεί τον Βαλσαμόνα στην εξής χαρακτηριστική επισήμανση: «*Σημείωσε οὖν, ὅτι πάντες οἱ πιστοὶ ὀφείλουσιν ἐν ἐτοιμότητι εἶναι τοῦ μεταλαμβάνειν τῶν ἁγίων μυστηρίων καθεκάστην, εἰ δυνατὸν...*».⁵⁴⁶

Αντίστοιχα, οι συγγραφείς του Πηδαλίου σημειώνουν, μεταξύ άλλων, τα εξής χαρακτηριστικά: «*Ἐπειδὴ καὶ ὅλη ἡ διακαινίσσιμος ἑβδομάς, ὡς μία Κυριώνυμος ἡμέρα λογίζεται, διὰ τοῦτο διορίζει ὁ παρῶν Κανὼν, ὅτι ὅλοι οἱ Χριστιανοὶ, εἰς τὴν ἑβδομάδα ταύτην πρέπει νὰ παραμένουν μέσα εἰς τὰς ἐκκλησίας, εὐφραινόμενοι καὶ ἑορτάζοντες τὴν τοῦ Κυρίου ἀνάστασιν... προσέχοντες εἰς τὰ λόγια τῶν θείων γραφῶν, καὶ μεταλαμβάνοντες τὰ*

ἀνακαινισμὸς ψυχῆς καὶ σώματος, πάσης διαβολικῆς ἐνεργείας ἀποτρόπαιον, εἰς ἀπαλλαγὴν κακῶν, πᾶσι τοῖς χριστομένοις αὐτὸ ἐν πίστει, ἢ καὶ μεταλαμβάνουσιν ἐξ αὐτοῦ. Εἰς δόξαν σὴν, καὶ τοῦ μονογενοῦς σου Υἱοῦ, καὶ τοῦ παναγίου καὶ ἀγαθοῦ καὶ ζωοποιοῦ σου Πνεύματος, νῦν καὶ ἀεὶ καὶ εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων».

⁵⁴⁵ 66^{ος} καν. Πενθ., ΣΥΝΤΑΓΜΑ, τόμ. Β', σελ. 460.

⁵⁴⁶ Σχόλια Βαλσαμόνος ἐπὶ τοῦ 66^{ου} καν. Πενθ., ΣΥΝΤΑΓΜΑ, τόμ. Β', σελ. 461.

θεία μυστήρια. Διατί μὲ τοιοῦτον τρόπον θέλομεν συναναστηθῆ, καὶ συνανυψωθῆ μὲ τὸν Χριστόν».⁵⁴⁷

Ἡ ἀκόλυτη καὶ τακτικὴ συμμετοχὴ στο μυστήριον τῶν μυστηρίων τῆς θείας Εὐχαριστίας,⁵⁴⁸ με τὴν ταυτόχρονη μετάληψη τοῦ Σώματος καὶ τοῦ Αἵματος τοῦ Κυρίου ἀποτελοῦσε πρακτικὴ τῶν χριστιανῶν τῶν πρωτοχριστιανικῶν αἰώνων,⁵⁴⁹ γεγονός που ὄχι μόνο επιβεβαιώνει, ἀλλὰ καὶ επικροτεῖ ἀπερίφραστα ὁ Μ. Βασίλειος στὴν πρὸς Καισαρίαν πατρικίαν ἐπιστολή του: «Καὶ τὸ κοινωνεῖν δὲ καθ' ἑκάστην ἡμέραν, καὶ μεταλαμβάνειν τοῦ ἁγίου σώματος καὶ αἵματος τοῦ Χριστοῦ, καλὸν καὶ ἐπωφελές· αὐτοῦ σαφῶς λέγοντος· Ὁ τρώγων μου τὴν σάρκα, καὶ πίνων μου τὸ αἷμα, ἔχει ζωὴν αἰώνιον. Τίς γὰρ ἀμφιβάλλει ὅτι τὸ μετέχειν συνεχῶς τῆς ζωῆς οὐδὲν ἄλλο ἐστὶν ἢ ζῆν πολλαχῶς; **Ἡμεῖς μέντοιγε τέταρτον καθ' ἑκάστην ἑβδομάδα κοινωνοῦμεν, ἐν τῇ Κυριακῇ, ἐν τῇ τετράδι καὶ ἐν τῇ**

⁵⁴⁷ Ἑρμηνεία τῶν συγγραφέων τοῦ Πηδαλίου ἐπὶ τοῦ 66^{ου} καν. Πενθ., ΠΗΔΑΛΙΟΝ, σελ. 229.

⁵⁴⁸ Πρὸβλ. ΝΙΚΟΔΗΜΟΥ Μοναχοῦ (Ἁγιορείτου), *Γυμνάσματα*, σελ. 220 – 221: «Φανερόν δὲ εἶναι, ὅτι ὄσῳ συνεχῶς κάμνεις μίαν τοιαύτην προετοιμασίαν καὶ συνεχῶς μεταλαμβάνεις, τόσῳ καὶ συνεχῶς λαμβάνεις τὴν ἐκ τῶν μυστηρίων ὠφέλειαν εἰς τὴν ψυχὴν σου, δεχόμενος αὐτὰ εἰς ἴασις ψυχῆς τε καὶ σώματος· εἰς ἄφεσιν ἁμαρτιῶν· εἰς προσθήκην τῆς θείας τοῦ χάριτος· εἰς ἀπονέκρωσιν τῶν παθῶν· εἰς περιποίησιν τῶν ἐντολῶν τοῦ Χριστοῦ διὰ τοῦτο καὶ οἱ θεῖοι Ἀπόστολοι εἰς τοὺς κανόνας τῶν καὶ οἱ θεῖοι Πατέρες εἰς τὰς λειτουργίας καὶ διδασκαλίας τῶν· ὅλοι μὲ ἓνα στόμα παρακινοῦν ὅλους καὶ μοναχοὺς καὶ λαϊκοὺς χριστιανούς, ὅπου δὲν ἔχουν ἐμπόδιον ἀπὸ τὸν πνευματικὸν νὰ προετοιμαζῶνται, ὡς προεῖπωμεν, καὶ νὰ μεταλαμβάνουν συχνάκις τὰ θεία μυστήρια· διότι ὅσον ἀργοποροῦν καὶ δὲν μεταλαμβάνουν, τόσον περισσότερον κυριεύονται ἀπὸ τὰ πάθη καὶ τὰς ἁμαρτίας».

⁵⁴⁹ Για περισσότερα στοιχεῖα αναφορικά με τὴ συχνότητα με τὴν ὁποία μετελάμβαναν οἱ χριστιανοὶ τῶν πρώτων αἰώνων μετὰ τὴ Σάρκωση τοῦ Λόγου, βλ. Μ. ΑΘΑΝΑΣΙΟΥ, *Εἰς τὸ τέλος ἐν ὕμνοις τῷ Δαυΐδ, Ψαλμὸς Ε'*, PG, τόμ. 27, στ. 273 D: «... ἀδιαλείπτως ἀναπέμψω τοὺς ὕμνους. Οὕτως, καὶ οὐκ ἄλλως δοξολογῶν ὁ ἄνθρωπος, οὐ παύσεται εἰς τὸν αἰῶνα τοῦ ἀποδοῦναι Κυρίῳ τὰς εὐχάς. **Οἱ πιστοὶ γὰρ οὐ παύονται ἡμέραν ἐξ ἡμέρας ἐπιτελοῦντες τὰ θεία μυστήρια**»· Ε. ΠΑΠΑΧΑΡΑΛΑΜΠΟΥΣ, *Ὅροι καὶ προϋποθέσεις*, σελ. 146 – 147, ὅπου, μετὰξὺ ἄλλων, γίνεται χαρακτηριστικὰ λόγος περὶ τῆς καθημερινῆς μετάληψως τῶν χριστιανῶν: «Περὶ τὸ τέλος τοῦ Β' αἰῶνος ἡ **καθ' ἡμερὶν ἡ θεία Μετάληψις εἶναι γνωστὴ...** Βραδύτερον ἢ τέλεισι τῆς θείας Εὐχαριστίας καὶ ἡ θεία Μετάληψις γίνεται καθημερινὴ πρᾶξις τῆς Ἐκκλησίας καὶ τῆς ζωῆς τῶν χριστιανῶν». Πρὸβλ. καὶ ὑποσ. 3 ἐπὶ τῆς ἐρμηνείας τῶν συγγραφέων τοῦ Πηδαλίου ἐπὶ τοῦ 9^{ου} Ἀποστ., ΠΗΔΑΛΙΟΝ, σελ. 23: «**Συνέχειαν τῆς θείας Μετάληψως διδάσκει ὁ παρῶν κανὼν**»· Γ. ΜΑΝΤΖΑΡΙΔΗ, *Ἠθικὴ II*, σελ. 162: «Ἡ τακτικὴ προσέλευση στὴ θεία Εὐχαριστία ἀποτελεῖ ἀρχαιότατο ἐκκλησιαστικὸ ἔθος».

παρασκευῆ, καὶ τῷ Σαββάτῳ, καὶ ἐν ταῖς ἄλλαις ἡμέραις, ἐὰν ἦ μνήμη ἁγίου τινός».⁵⁵⁰

Το γεγονός της αδιαλείπτου συμμετοχῆς στη θεία Μετάληψη, των χριστιανῶν των πρώτων αἰώνων μετά τη Σάρκωση του Λόγου, παραθέτει εμφατικά και ο Ματθαῖος Βλάσταρης, επιδοκιμάζοντας το ὕψος της αρετῆς στο οποίο εἶχαν φθάσει οι ἐν λόγῳ πιστοί, ὥστε να εἶναι σε θέση να μεταλαμβάνουν των ἀχράντων μυστηρίων, σε κάθε τελούμενη θεία Λειτουργία: «... πῶς γὰρ οἷόν τε τὸν ἐν μέσῳ στρεφόμενον, καὶ τοῖς τοῦ κόσμου πράγμασι μολυνόμενον, καθαρὸν τὸ τῆς ψυχῆς δοχεῖον, παρέχειν ἐκάστοτε, πρὸς τὴν τοῦ πνευματικοῦ μύρου ἀποδοχὴν;... ἀλλ' ἔγωγε οἶμαι τοῖς πάλαι πιστοῖς οὐχ ἦττον τοῦ πιστεύειν ὀρθῶς τὸ βιώναι ὀρθῶς ἐσπουδάζετο· τοιγάρ τοι καὶ πολλὰ τῶν τηνικαῦτα τοῖς κανόσι ἐκφωνηθέντων, ἐτέρως ἢ τανῦν ἔχοντα φαίνεται· οὕτω δὲ ἡμᾶς τὸ

⁵⁵⁰ Μ. ΒΑΣΙΛΕΙΟΥ, *Προς Καισαρίαν Πατρικίαν, περὶ κοινωνίας*, PG, τομ. 32, στ. 484 Β. Περί της προσελεύσεως των πιστῶν στο ἅγιο Ποτήριο, για τέσσερις φορές την εβδομάδα ἢ και περισσότερες, μαρτυρεῖ χαρακτηριστικά και ο ἅγιος Ἰωάννης ο Χυσόστομος. Βλ. σχετικῶς ἸΩΑΝΝΟΥ ΤΟΥ ΧΡΥΣΟΣΤΟΜΟΥ, *Εἰς τοὺς τὰ πρῶτα Πάσχα νηστεύοντας, Λόγος τρίτος, δ'.*, PG, τόμ. 48, στ. 867: «Οὐ γὰρ ταῦτὸν πάσχα καὶ τεσσαρακοστή, ἀλλ' ἕτερον πάσχα, καὶ ἕτερον τεσσαρακοστή. Τεσσαρακοστή μὲν γὰρ ἀπαξ τοῦ ἐνιαυτοῦ γίνεται, **πάσχα δὲ τρίτον τῆς ἑβδομάδος· ἔστι δ' ὅτε καὶ τέταρτον, μᾶλλον δὲ ὁσάκις ἂν βουλώμεθα·** πάσχα γὰρ οὐ νηστεία ἐστίν, ἀλλ' ἡ προσφορὰ καὶ ἡ θυσία ἢ καθ' ἐκάστην γινομένη σύναξις. Καὶ ὅτι τοῦτό ἐστιν, ἄκουσον τοῦ Παύλου λέγοντος, Τὸ πάσχα ἡμῶν ὑπὲρ ἡμῶν ἐτύθη Χριστός· καὶ, Ὅσάκις ἂν ἐσθίητε τὸν ἄρτον τοῦτον, καὶ τὸ ποτήριον πίνητε, τὸν θάνατον τοῦ Κυρίου καταγγέλλετε. Ὡστε ὁσάκις ἂν προσίης μετὰ καθαροῦ συνειδότος, πάσχα ἐπιτελεῖς, οὐχ ὅταν νηστεύης, ἀλλ' ὅταν τῆς θυσίας ἐκείνης μετέχης. Ὅσάκις γὰρ ἂν ἐσθίητε τὸν ἄρτον τοῦτον, καὶ τὸ ποτήριον πίνητε, τὸν θάνατον τοῦ Κυρίου καταγγέλλετε. Πάσχα δὲ ἐστὶν τὸ τὸν θάνατον καταγγέλλειν. Καὶ γὰρ ἡ σήμερον γινομένη προσφορὰ, καὶ ἡ χθὲς ἐπιτελεσθεῖσα, καὶ ἡ καθ' ἐκάστην ἡμέραν ὁμοία ἐστὶ καὶ ἡ αὐτὴ τῇ γινομένη κατὰ τὴν ἡμέραν ἐκείνην τὴν τοῦ Σαββάτου, καὶ οὐδὲν ἐκείνη ταύτης σεμινοτέρα, οὐδὲ αὐτὴ ἐκείνης εὐτελεστέρα, ἀλλὰ μία καὶ ἡ αὐτὴ, ὁμοίως φρικτὴ καὶ σωτήριος». Πρβλ. και Ξ. ΠΑΠΑΧΑΡΑΛΑΜΠΟΥΣ, *Ὅροι καὶ προϋποθέσεις*, σελ. 153: «Εἰς τὴν παράδοσιν τῆς Ἐκκλησίας γίνεται λόγος οὐχὶ μόνον περὶ συχνῆς θείας Μεταλήψεως, ἀλλὰ και περὶ **καθημερινῆς θείας κοινωνίας**»· σελ. 159: «... καὶ ἡ πράξις τῆς Ἐκκλησίας καὶ ἡ ζωὴ τῶν χριστιανῶν τῶν πρώτων αἰώνων μαρτυροῦν περὶ **καθημερινῆς τελέσεως τῆς θείας Εὐχαριστίας καὶ δυνατότητος καὶ πραγματικότητος καθημερινῆς θείας Μεταλήψεως**, ὑπὸ τὸν ὅρον βεβαίως τῆς ἀναγκαίας πράγματι προπαρασκευῆς διὰ τὴν θείαν Μετάληψιν καὶ οὐχὶ μόνον μᾶς τυπικῆς καὶ ἐξωτερικῆς σχέσεως πρὸς τὸ Μυστήριον»· ΕΙΡ. ΧΡΙΣΤΙΝΑΚΗ – ΓΛΑΡΟΥ, *Μετουσίωση*, σελ. 31: «... Η ὀρθόδοξη, ὁμως, πατερικὴ σκέψη δεν ἐρμηνεύει σχολαστικὰ τὴν μεταβολή, γιατί βασίζει τὴν πίστη σ' αὐτὴν **στο βίωμα και στη μετοχή**».

ήμελημένον καὶ σκαιὸν τοῦ βίου διέθηκεν, ὡς μηδὲ πιστεύειν εἶ ποτέ τινες εἰς τοῦθ' ἦκον ἀρετῆς τῶν πιστῶν».⁵⁵¹

Συμπερασματικά, θα ἔλεγε κανείς ὅτι ἡ νήφουσα καρδιά των πιστῶν,⁵⁵² ἡ ὁποία συντελεῖ καταλυτικά, ὥστε οἱ ἴδιοι νὰ εὐρίσκονται σε διαρκή πνευματικὴ επαγρύπνηση καὶ τοιουτοτρόπως σε ετοιμότητα νὰ μεταλάβουν⁵⁵³ τὸ πραγματικὸ Σῶμα καὶ Αἷμα τοῦ Κυρίου,⁵⁵⁴ τελεῖ σε ἀρμονικὴ στοίχιση με τὶς θεόπνευστες παρακαταθήκες τῆς Καινῆς Διαθήκης: «**γρηγορεῖτε οὖν, ὅτι οὐκ οἶδατε ποῖα ὥρα ὁ Κύριος ὑμῶν ἔρχεται**».⁵⁵⁵

⁵⁵¹ ΜΑΤΘΑΙΟΥ ΤΟΥ ΒΛΑΣΤΑΡΗ, *Σύνταγμα κατὰ στοιχεῖον Κ', κεφάλαιον ΚΕ', Περὶ τῶν μὴ κοινωνούντων τῆς ἱεραῆς τελουμένης λειτουργίας, ἢ τὴν κοινωνίαν ἐπὶ τρεῖς κυριακὰς ἀναβαλλομένων, ΣΥΝΤΑΓΜΑ*, τόμ. ΣΤ', σελ. 336.

⁵⁵² Για περισσότερα στοιχεῖα αναφορικά με τὴν ἐννοία τῆς πίστεως των χριστιανῶν, σύμφωνα με τοὺς ἱεροὺς κανόνες τῆς Ὀρθοδόξου Ἐκκλησίας, βλ. ΕΙΡ. ΧΡΙΣΤΙΝΑΚΗ – ΓΛΑΡΟΥ, *Μετουσίωση*, σελ. 28 καὶ ἐξ. καὶ ἰδιαίτερα σελ. 29: «... Ἡ πίστις λοιπὸν κατὰ τοὺς ἱεροὺς κανόνες ἐξωτερικεῦται με τὴν ὁμολογία, τὴν ὀρθοπραξία καὶ τὴ λατρεία».

⁵⁵³ Πρβλ. Γ. ΒΕΡΓΩΤΗ, *Τελετουργικὴ*, σελ. 131: «... Το δεῦτερο μέρος τῆς ακολουθίας τῆς θείας Λειτουργίας λέγεται Αναφορά καὶ ἔχει κεντρικὸ σημεῖο τὴν ἀναίμακτη θυσία τοῦ Κυρίου στὴν ὁποία καλοῦνται οἱ χριστιανοὶ νὰ παραστούν καὶ μάλιστα νὰ κοινωνήσουν τὰ ἄχραντα Μυστήρια ὥστε νὰ μπορέσουν νὰ ἐνωθοῦν με τὸν Θεό».

⁵⁵⁴ Ἰω. 6, 55: «**ἡ γὰρ σὰρξ μου ἀληθῶς ἐστὶ βρῶσις, καὶ τὸ αἷμά μου ἀληθῶς ἐστὶ πόσις**»· Πρβλ. ΝΙΚΟΛΑΟΥ ΚΑΒΑΣΙΔΑ, *Περὶ τῆς ἐν Χριστῷ ζωῆς, λόγος τέταρτος*, ΡΓ τόμ. 150, στ. 600 CD: «... τὸ δὲ τῆς τελετῆς ἔργον, τὸ αἷμα ὧ ζῶμεν, νῦν ἐστὶν αἷμα Χριστοῦ, καὶ ἡ σὰρξ, ἣν πῆγνυσιν ἡμῖν τὸ μυστήριον, σῶμά ἐστὶ τοῦ Χριστοῦ, καὶ κοινὰ ἔτι τὰ μέλη καὶ κοινὴ ἡ ζωὴ»· ἸΩΑΝΝΟΥ ΔΑΜΑΣΚΗΝΟΥ, Ἐκδόσεις ἀκριβῆς τῆς ὀρθοδόξου πίστεως, 4,13, ΡΓ, τόμ. 94, στ. 1144 Α – 1145 Α: «Σῶμά ἐστὶν ἀληθῶς ἡνωμένον θεότητι, τὸ ἐκ τῆς ἀγίας Παρθένου σῶμα, οὐχ ὅτι τὸ ἀναληφθὲν σῶμα ἐξ οὐρανοῦ κατέρχεται, ἀλλ' ὅτι αὐτὸς ὁ ἄρτος καὶ οἶνος μεταποιῶνται εἰς σῶμα καὶ αἷμα Θεοῦ. Εἰ δὲ τὸν τρόπον ἐπιζητεῖς, πῶς γίνεται, ἀρκεῖ σοι ἀκοῦσαι, ὅτι διὰ Πνεύματος ἀγίου, ὥσπερ καὶ ἐκ τῆς ἀγίας Θεοτόκου διὰ Πνεύματος ἀγίου ἑαυτῶ, καὶ ἐν ἑαυτῶ ὁ Κύριος σάρκα ὑπεστήσατο· καὶ πλέον οὐδὲν γινώσκομεν, ἀλλ' ὅτι ὁ λόγος τοῦ Θεοῦ ἀληθῆς ἐστὶ, καὶ ἐνεργῆς, καὶ παντοδύναμος, ὁ δὲ τρόπος ἀνεξερεύνητος»· ΕΙΡ. ΧΡΙΣΤΙΝΑΚΗ – ΓΛΑΡΟΥ, *Μετουσίωση*, σελ. 34: «*Ἀν ἡ Εὐχαριστία ἔχει κάποιον νόημα ορατὸ στους ἀνθρώπους, εἶναι γιατί ἡ μεταβολὴ των δώρων σε σῶμα καὶ αἷμα Χριστοῦ εἶναι πραγματικὴ*»· R. TAFT, *Liturgy in Byzantium*, σελ. 57: «**the consecration of the bread and wine, by the power of the Holy Spirit, into the body and blood of Christ, who said, "I sanctify myself so that they too might be sanctified"** (John 17:19); **"Who eats my flesh and drinks my blood remains in me and I in him"** (John 6:56) (41/60)»· G. D. KILPATRICK, *Eucharist*, σελ. 92: «*The epiklesis is the Invocation of the Spirit on the elements of bread and wine. It is traditionally made after the recitation of the saving acts of the Lord, and is immediately concerned to effect the consecration of the bread and wine as the body and blood of the Lord*».

⁵⁵⁵ Ματθ. 24, 42. Πρβλ. καὶ Γ. ΜΑΝΤΖΑΡΙΔΗ, *Ἠθικὴ II*, σελ. 164: «...**Ἡ παράδοξις λοιπὸν τῆς Ἐκκλησίας μαρτυρεῖ ὄχι ἀπλῶς τὴ συχνὴ ἀλλὰ καὶ τὴν καθημερινὴ σχεδὸν θεία Κοινωνία**. Ἐξάλλου τὸ αἶτημα τῆς Κυριακῆς προσευχῆς γιὰ τὸν «ἐπιούσιον ἄρτον» κατὰ τὴ

3) Η εσωτερική καταλλαγή των πιστών (ειρήνη – αγάπη – συμφιλίωση)

Οι θείοι και ιεροί κανόνες αναδεικνύουν την ιδιαίτερη αξία της ψυχικής γαλήνης, της εσωτερικής καταλλαγής των πιστών⁵⁵⁶ που ετοιμάζονται να μεταλάβουν,⁵⁵⁷ όπως αυτή εκφράζεται από τις εκδηλώσεις ειρήνης,⁵⁵⁸ αγάπης⁵⁵⁹ και συμφιλίωσης⁵⁶⁰ των ιδίων έναντι των

γνώμη πολλῶν ἐκκλησιαστικῶν ἀνδρῶν, ἢ καὶ νεώτερον ἀκόμα ἐρμηνευτῶν, δὲν ἀναφέρεται στὸν κοινὸ ἄρτο ποὺ ἀπαιτεῖται γιὰ τὴ βιολογικὴ συντήρηση τοῦ ἀνθρώπου, ἀλλὰ στὸν ἐπουράνιο ἄρτο, τὴ θεία Εὐχαριστία, ἢ γενικότερα τὸν πνευματικὸ ἄρτο, ποὺ ἀπαιτεῖται γιὰ τὴν πνευματικὴ συντήρηση καὶ ἀνάπτυξή του».

⁵⁵⁶ Πρβλ. Γ. ΜΑΝΤΖΑΡΙΔΗ, *Ἠθικὴ II*, σελ. 159 – 160: «Ὅλα τὰ χαρίσματα τοῦ Ἁγίου Πνεύματος, μὲ πρῶτο καὶ μεγαλύτερο τὴν **ἀγάπη** ποὺ σκηνώνει στὴν ταπεινὴ καρδιά, προσφέρονται στὴν εὐχαριστιακὴ μυσταγωγία. **Γι' αὐτὸ καὶ προϋπόθεση τῆς συμμετοχῆς στὴν εὐχαριστιακὴ κοινωνία εἶναι ἡ καταλλαγή τῶν πιστῶν μεταξύ τους**».

⁵⁵⁷ Πρβλ. Ξ. ΠΑΠΑΧΑΡΑΛΑΜΠΟΥΣ, *Ὅροι καὶ προϋποθέσεις*, σελ. 188: «**Ἡ ἐνότης τῶν πιστῶν ἐν ἀγάπῃ** προβάλλεται ἰδιαίτερος ὑπὸ τῶν Πατέρων τῆς Ἐκκλησίας ὡς προϋποθέσεις τῆς μετοχῆς τούτων εἰς τὴν θείαν Εὐχαριστίαν, τονιζομένου καὶ ἐξ αὐτῆς τῆς προοπτικῆς τοῦ **ἐντόνου κοινωνικοῦ χαρακτήρος τῆς θείας Εὐχαριστίας**».

⁵⁵⁸ Βλ. τὸν ἀντίστοιχο λόγο τοῦ Κυρίου πρὸς τοὺς μαθητὲς Του: «Εἰρήνην ἀφήμι ὑμῖν, εἰρήνην τὴν ἐμὴν δίδωμι ὑμῖν» (Ἰω. 14, 27). Πρβλ. καὶ Χ. ΣΩΤΗΡΟΠΟΥΛΟΥ, *Ἐκκλησιαστικὴ Μυσταγωγία*, σελ. 153: «**Ἡ εἰρήνη**, ὡς ψυχικὴ κατάστασις, εἶναι ἀπαραίτητη εἰς τὴν χριστιανικὴν καὶ πνευματικὴν πρόδοον τοῦ ἀνθρώπου, καθόσον εἶναι τρόπος προσευχῆς καὶ τρόπος συμπεριφορᾶς».

⁵⁵⁹ Πρβλ. Π. ΧΡΗΣΤΟΥ, *Θεολογικὰ Μελετήματα 2*, σελ. 114: «Ἡ ἀγάπη ἀποτελεῖ τὸ ἀντικείμενον τῆς καινῆς ἐντολῆς τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ, **ἀναμφιβόλως δὲ ἡ χριστιανικὴ ἀγάπη δημιουργεῖ νέαν κατάστασιν ἐν ταῖς ἀνθρωπίναις σχέσεσιν**, ὄχι μόνον διότι οὐδέποτε μέχρι τῆς ἐμφανίσεως τοῦ Χριστιανισμοῦ εἶχεν ἐφαρμοσθῆ ἐν τῇ πραγματικότητι τοιαύτη ἀρχή, ἀλλὰ καὶ διότι δὲν εἶχε κἂν κηρυχθῆ ὑπὸ τὴν ὀρθὴν αὐτῆς ἐννοίαν»· Γ. ΚΟΝΙΔΑΡΗ, *Ἡ διαμόρφωσις τῆς Καθολικῆς Ἐκκλησίας*, σελ. 24: «**Ὁ Χριστὸς ... ἀποκαλύπτει εἰς ἡμᾶς ἕνα κόσμον πνευματικόν, ὅπου ἡ ἀγάπη καὶ ἡ ἐλευθερία, φωτιζόμεναι ὑπὸ τῆς θείας χάριτος**, ἔχουν νικήσει τὸν νόμον, ὅπως διὰ τοῦ σταυροῦ καὶ τῆς Ἀναστάσεως κατέβαλον τὸν πόνον καὶ τὸν θάνατον»· Χ. ΣΩΤΗΡΟΠΟΥΛΟΥ, *Συμεῶν ὁ Νέος Θεολόγος*, σελ. 122 – 123: «**Ἡ τελεία πρὸς τὸν Θεὸν ἀγάπη γεννᾷ καὶ τὴν πρὸς τὸν πλησίον ἀγάπην**, καὶ οὕτω μὲ ἐνιαίαν τὴν ἀγάπην ὁ ἄνθρωπος διαθέτει ἑαυτὸν «ἐπὶ τῇ τῶν ἄλλων ὠφελείᾳ», γινόμενος δούλος γνήσιος, ἐφαρμόζων τὴν θείαν ἐντολήν «ὁ θέλων εἶναι πρῶτος ἐν ὑμῖν, ἔστω πάντων δούλος καὶ πάντων διάκονος» (Μάρκ. 9,35). Ἡ ἐνιαία αὐτὴ ἀγάπη, ἡ θεία καὶ ἀγνή, προσφέρεται πρὸς ὅλους τοὺς ἀνθρώπους, ἡγαπημένους καὶ ἐχθρούς»· Πρβλ. ΕἰΡ. ΧΡΙΣΤΙΝΑΚΗ – ΓΛΑΡΟΥ, *Μετουσίωση*, σελ. 43: «Ἡ Ἐκκλησία, ὡς σῶμα τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ, επιχειρεῖ νὰ ἐπαναφέρει κάθε μέλος Τῆς στὴν ἀρχικὴ τοῦ φύση μέσα ἀπὸ τὴν **εὐχαριστιακὴ ἐνότητα καὶ ἀγάπη**. Το δίκαιο τῆς εἶναι ἀναγκαῖο σε σχέση με τρία ἀνοικτὰ ἐνδεχόμενα καὶ ἀλληλένδετα ζητούμενα: **τὴν εὐχαριστιακὴ ἐνότητα τῶν μελῶν τῆς, τὴν εἰρηνικὴ συμβίωση μεταξύ τους καὶ τὴν τελικὴ σωτηρία τους**»· Πρβλ. Θ. ΠΙΑΓΚΟΥ, *Κανόνες*, σελ. 345: «Ἡ κυρίαρχη φροντίδα τῶν ποιμένων εἶναι πῶς νὰ προσελκύσουν τὴν **ἀγάπην τῶν χριστιανῶν γιὰ τὴ λατρεία τοῦ Θεοῦ**, διότι ἐντὸς αὐτῆς οἱ πιστοὶ καταξιώνονται τῆς κοινωνίας μὲ τὸν Θεὸ καὶ δι' Αὐτοῦ τῆς κοινωνίας μὲ τὰ

συνανθρώπων τους,⁵⁶¹ ώστε να καταστούν «τὰ πάντα καὶ ἐν παῶσι Χριστός».⁵⁶² Η θέση αυτή βρίσκεται σε πλήρη αρμονία με τη διδασκαλία

κτίσματα. Ἐπομένως ἐντὸς αὐτῆς μυσταγωγοῦνται στὰ μυστήρια τῆς θεολογίας». Για περισσότερα στοιχεία αναφορικά με την έννοια της αγάπης σε συνάρτηση με τον Θεό, βλ. D. STANILOAE, *Theology and the Church*, σελ. 203 – 204: «It is general truth that love attracts and binds together. It is a unifying force arising from the divine reason and the divine will in which all other reasons and wills have their origin, and in and through which all things are able to find a common harmony. The divine reason is the basis of the harmony of our reasons and wills which are united so intimately together, and **this union is realized through love as the union of God with all men** and of men with one another is extended through love. The final union of all in God, the goal towards which Christ wishes to lead men according to St. Paul (Eph 1:10, Col. 1:16-20), is equivalent to the Kingdom of God, the Kingdom of Love. This is the purpose of the entire saving work of Christ, a work which is inconceivable apart from this eschatological goal and our straining towards it». G. O'COLLINS, *Christology*, σελ. 309: «**The divine love sets us free from the forces of evil; it heals and transforms human beings**».

⁵⁶⁰ Πρβλ. σχετικό απόσπασμα από την ακολουθία της θείας Μεταλήψεως, σε ΩΡΟΛΟΓΙΟΝ, σελ. 498: «Μέλλων φαγεῖν, ἄνθρωπε, Σῶμα Δεσπότου, φόβῳ πρόσελθε, μὴ φλεγῆς, πῦρ τυγχάνει. Θεῖον δὲ πίνων Αἷμα πρὸς μετουσίαν, **πρῶτον καταλλάγηθι τοῖς σὲ λυποῦσιν**, ἔπειτα θαρρῶν, μυστικὴν βρῶσιν φάγε». Γ. ΜΕΤΑΛΛΗΝΟΥ (πρωτοπρεσβ.), Θεολογική μαρτυρία, σελ. 289 – 290: «Η προσέλευση στὴ Θ. Εὐχαριστία, ὅπως προκύπτει ἀμετάβλητα ἀπὸ τίς λειτουργικὲς πηγὲς διαχρονικά, προϋποθέτει: ... γ) **Συγχώρηση καὶ συμφιλίωση**. Ἡ πράξη αὐτὴ θεμελιώνεται στὸ Ματθ. 5, 23-24: «ἐὰν οὖν προσφέρῃς τὸ δῶρόν σου ἐπὶ τὸ θυσιαστήριον, κἀκεῖ μνησθῆς, ὅτι ὁ ἀδελφός σου ἔχει τι κατὰ σοῦ, ἄφες ἐκεῖ τὸ δῶρόν σου ἔμπροσθεν τοῦ θυσιαστηρίου, καὶ ὑπάγε **πρῶτον διαλλάγηθι τῷ ἀδελφῷ σου καὶ τότε ἔλθὼν πρόσφερε τὸ δῶρόν σου**». Γ. ΦΙΛΙΑ, Θεώρηση τῆς θείας Εὐχαριστίας, σελ. 51: «Δὲν μπορεῖ κάποιος νὰ μὴν προσέρχεται στὴ θεία Μετάληψη ἀπὸ «τροφικὲς ἐνοχέες». **ἀντίθετα, θὰ πρέπει νὰ ἔχει ἔλεγχον συνείδησης ὅταν προσέρχεται, χωρὶς νὰ φροντίζει τὴν ἐπιταγὴ στὴν Ἀκολουθία τῆς θείας Μετάληψης: «Πρῶτον καταλλάγηθι τοῖς σὲ λυποῦσι**». Ἀλλὰ ποιος ἐνδιαφέρεται γιὰ «λεπτομέρειες»; Ὁ πιστὸς θεωρεῖται ἄξιος ὅταν τηρηθοῦν κάποιες αὐστηρὲς νομικὲς διατάξεις».

⁵⁶¹ Για περισσότερα στοιχεία σχετικά με την έννοια της ειρήνης και της συνδιαλλαγῆς, βλ. Χ. ΑΝΔΡΟΥΤΣΟΥ, Ἠθική, σελ. 274: «Τῷ ὄντι ὁ μὲν εἰρηνικὸς καὶ ὑποχωρητικὸς λαμβάνων ἀείποτε τὰ πράγματα ἐκ τῆς καλῆς αὐτῶν ὄψεως προλαμβάνει τὴν ἔριν, μεταχειριζόμενος μὲν εἰς χαρακτηρισμὸν τῶν προσώπων καὶ τῶν πραγμάτων ἠπιωτέρας ἐκφράσεις, μὴ διεκδικῶν δὲ τὰ δίκαια αὐτοῦ ἐν ἀσημάντοις πράγμασι πρὸς ἀποφυγὴν λυπηρῶν ἐπακολούθων». Α. ΝΙΚΟΛΑΪΔΗ, Ἐρησκεία καὶ Φόβος, σελ. 162: «Ἡ ἐκκλησιαστικὴ σύναξη, καὶ μάλιστα ἡ τελετουργικὴ σύναξη, φυγαδεύει τὸν ἀτομικὸ φόβο, τὸ φόβο καὶ τὴν ἀγωνία τῆς ἀνασφάλειας καὶ τῆς ἀμαρτίας πού ὑποβάλλει καὶ μεγιστοποιεῖ ὁ διάβολος καὶ ὑποδαυλίζει ἢ καθημερινότητα. Φυγαδεύει ἐπίσης τὸ φόβο τῆς μοναξιάς καὶ τῆς ἀπομόνωσης πού καλλιεργεῖ ἢ ἀμαρτία, πού ἀπομακρύνει τὸν ἄνθρωπο ἀπὸ τὴν πηγὴ τῆς ἀγάπης καὶ τῆς κοινωνίας. Φυγαδεύει ἀκόμη καὶ τὸ φόβο πού προκαλεῖ ἢ κατὰ μόνας ἀναφορὰ στὸ Θεό. Ἡ ἐκκλησιαστικὴ σύναξη εἶναι ὁ χώρος παρουσίας τοῦ Χριστοῦ σύμφωνα μὲ τὸ «οὐ γάρ εἰσι δύο ἢ τρεῖς συνηγμένοι εἰς τὸ ἐμὸν ὄνομα, ἐκεῖ εἰμι ἐν μέσῳ αὐτῶν» καὶ ὁ τρόπος ἀποκατάστασης τῆς κοινωνικότητας ὡς μιᾶς στάσης κοινωνίας πρὸς τὸ Θεό καὶ τὸ συνάνθρωπο. Ἡ ἐνσωμάτωση καὶ συσσωμάτωση τῶν ἀτόμων στὸ ἐκκλησιαστικὸ σῶμα δίνει μιᾶ ἄλλη δυναμικὴ στὴ σχέση Θεοῦ καὶ ἀνθρώπου πού δὲν ἐπιτρέπει ἀνασφάλειες, οἱ ὁποῖες βρῖσκουν πρόσφορο ἔδαφος στὴν ἰδιορρυθμία καὶ τὴν ἀπομόνωση».

της Αγίας Γραφής, των Πατέρων και την εν γένει Ιερά Παράδοση της Ορθοδόξου Εκκλησίας,⁵⁶³ η οποία κινείται «έπομένη τοῖς ἁγίοις πατράσιν».⁵⁶⁴ Προς τούτο, χαρακτηριστικές τυγχάνουν οι επισημάνσεις του αγίου Ιγνατίου Αντιοχείας, ο οποίος έζησε μόλις τον 1^ο αι. μ.Χ.: «Σπουδάσετε οὖν, πυκνότερον συνέρχεσθαι εἰς εὐχαριστίαν Θεοῦ καὶ εἰς δόξαν. Ὅτ' ἂν γὰρ πυκνῶς ἐπὶ τὸ αὐτὸ γίνεσθε, καθαιροῦνται αἱ δυνάμεις τοῦ Σατανᾶ, καὶ λύεται ὁ ὄλεθρος αὐτοῦ ἐν τῇ ὁμονοίᾳ ὑμῶν τῆς πίστεως. Οὐδέν ἐστὶν ἄμεινον εἰρήνης, ἐν ἧ πᾶς πόλεμος καταργεῖται ἐπουρανίων καὶ ἐπιγείων».⁵⁶⁵ Ἄλλωστε, δεν μπορεί σε καμία περίπτωση να θεωρηθεί τυχαίο το γεγονός ότι η αρχική τέλεση του ίδιου του μυστηρίου της θείας

⁵⁶² Κολασ. 3, 11. Πρβλ. Ι. ΠΑΝΑΓΟΠΟΥΛΟΥ, *Δίκαιον*, σελ. 771: «Νὰ πλησιάσουμε ὅσο πιὸ πολὺ μπορούμε Ἐκεῖνον ποὺ μὲ τὴ θυσία Του ἐπάνω στὸ Σταυρὸ μᾶς ἐσήκωσε ψηλὰ καὶ μᾶς ξανάκανε ἀνθρώπους καταλλήλους νὰ συγχωροῦμε καὶ πρὸ πάντων ν' ἀγαπᾶμε».

⁵⁶³ Πρβλ. Κ.ΜΟΥΡΑΤΙΔΟΥ, *Οὐσία καὶ Πολίτευμα τῆς Ἐκκλησίας*, σελ. 42: «Ἡ Ἐκκλησία εἶναι ἡ κοινωμία τῶν ὑπὸ τοῦ Θεοῦ διὰ Ἰησοῦ Χριστοῦ «κεκλημένων». Ἡ κλήσις καὶ ἡ θεμελίωσις τῆς κοινωμίας τῶν πιστῶν, ἦτοι τῆς Ἐκκλησίας, δὲν εἶναι ἀποτέλεσμα ἀνθρωπίνης πρωτοβουλίας, ἀλλ' ἀναφέρεται εἰς αὐτὸν τὸν Τριαδικὸν Θεόν».

⁵⁶⁴ Πρβλ. Ὅρο Πίστεως τῆς ἐν Χαλκηδόνι Δ' Οἰκουμενικῆς Συνόδου (451 μ.Χ.) σὲ MANSI, *Πράξις πέμπτη*, τόμ. 7, στ. 116 Α: «ἐπόμεινοι τοίνυν τοῖς ἁγίοις πατράσιν...».

⁵⁶⁵ ΙΓΝΑΤΙΟΥ ΤΟΥ ΘΕΟΦΟΡΟΥ/ΑΝΤΙΟΧΕΙΑΣ, *Πρὸς Ἐφεσίους* 13, 1, PG, τόμ. 5, στ. 656 Α – Β. Πρβλ. Π. ΣΚΑΛΤΣΗ, *Λειτουργικὲς Μελέτες II*, σελ. 96: «Στὴ σύναξη τῆς Ἐκκλησίας, στὴ θεία Λειτουργία, βρῖσκεται ἡ ἀφετηρία καὶ ἡ ὁλοκλήρωση τῆς χριστιανικῆς ζωῆς. Σ' αὐτὴν ὁ πιστὸς γεμίζει μὲ τὴν παρουσία τοῦ Χριστοῦ, τρέφεται πνευματικὰ καὶ κοινώνει μὲ τὴ θεοποιὸ σάρκα Του, ἡ ὁποία τὸν χαριτώνει, τὸν ἀγιάζει καὶ τὸν καθιστᾶ μέτοχο τῆς ἀφθαρσίας καὶ τῆς αἰώνιας ζωῆς. Μὲ τὴν ἔννοια αὐτὴ ὁ λαὸς τοῦ Θεοῦ εἶναι τὸ πλήρωμα τῆς Ἐκκλησίας, διότι ἀκριβῶς στὴ θεία Εὐχαριστία βιώνει τὴν πληρότητα τῆς ἐν Χριστῷ ζωῆς. Παίρνει ἀπ' αὐτὴν ὅλα τὰ ἐφόδια γιὰ μίᾳ ζωῆ χαρισματικῆ, καθαρῆ ἀπὸ τὰ πάθη καὶ πεπληρωμένη ἀπὸ τὸ βίωμα τῆς ἀρετῆς, τῆς πνευματικότητας, τῆς ἐσωτερικῆς εὐφροσύνης καὶ τῆς ἀγιότητας». Πρβλ. καὶ Γ. ΦΛΩΡΟΦΣΚΥ (ιερέως), *Σῶμα Χριστοῦ*, σελ. 39: «Ἡ Ἐκκλησία εἶναι μία. Δὲν ὑπάρχει παρὰ μία Ἐκκλησία τοῦ Χριστοῦ. Διότι ἡ Ἐκκλησία εἶναι τὸ σῶμά του. Καὶ ὁ Χριστὸς οὐδέποτε διαιρεῖται. Ἐν τῷ Χριστῷ, τῷ σαρκωθέντι καὶ δοξασθέντι Κυρίῳ, ἡ ἐνότης τοῦ ἀνθρωπίνου γένους, διασπασθεῖσα ἄλλοτε ὑπὸ τῆς πτώσεως καὶ τῆς ἁμαρτίας, ἀποκατεστάθη ἐξόχως ... Καὶ τὸ κύριον λειτουργημὰ τῆς Ἐκκλησίας ἐν τῷ κόσμῳ εἶναι ἀκριβῶς νὰ συγκεντρώνη τὰ κεχωρισμένα καὶ ἐσκορπισμένα ἄτομα καὶ νὰ ἐνσωματώνη αὐτὰ ἐντὸς μιᾶς ὀργανικῆς καὶ ζώσης ἐνότητος, ἐν Χριστῷ». Α. ΜΑΡΙΝΟΥ, *Δίκαιον*, σελ. 658 – 659: «... ἡ ἀναζήτηση τοῦ Θεοῦ ναὶ μὲν εἶναι ἀγωνία τοῦ ἀνθρώπου, ἐκδηλώνεται ὁμως σὲ μίᾳ κοινῇ προσπάθειᾳ τῶν μελῶν τῆς ἀντίστοιχης θρησκευτικῆς κοινότητος, δηλαδή τῆς Ἐκκλησίας τὰ ὁποῖα ἐλευθέρως δέχονται «τόν ζυγόν τῆς ὀρθοδόξου ἐλευθερίας καὶ ὑποτάσσουν τὸ ἴδιον θέλημα εἰς τὸ καθολικὸν θέλημα τῆς Ἐκκλησίας» γιὰ νὰ ἔλθουν ἔτσι, στὴν προσπάθειά τους αὐτὴ καὶ μὲ τὴ βοήθεια τοῦ Ἁγίου Πνεύματος, σὲ κοινωμία μετὰ τῆς δόξης τοῦ Θεοῦ καὶ τῶν ἄλλων μελῶν τῆς κοινότητος, κοινωμία ἡ ὁποία ὑλοποιεῖται κυρίως κατὰ τὴν τέλεση τοῦ μυστηρίου τῆς Θείας Εὐχαριστίας. Τότε ὁ ἄνθρωπος μετατρέπεται σὲ πρόσωπο».

Ευχαριστίας, κατά τους πρώτους αιώνες μετά την ενανθρώπιση του Κυρίου, λάμβανε χώρα μαζί με τις κοινές συνεστιάσεις των χριστιανικών κοινοτήτων,⁵⁶⁶ τις λεγόμενες «Αγάπες»,⁵⁶⁷ οι οποίες συνεισέφεραν ουσιαστικά στη διατροφή των φτωχών.⁵⁶⁸

⁵⁶⁶ Βλ. σχετικώς Β. ΦΕΙΔΑ, *Ἐκκλησιαστικὴ Ἱστορία*, τόμ. Α', σελ. 264: «... Κατὰ τὴν ἀποστολικὴ ἐποχὴ ἡ θεία Εὐχαριστία ἐτελεῖτο προφανῶς κάθε ἡμέρα τὴν ἑσπέρα καὶ συνδεόταν μὲ κοινὴ συνεστίαση τῶν πιστῶν ("ἀγάπαι")...».

⁵⁶⁷ Βλ. σχετικώς Γ. ΒΕΡΓΩΤΗ, *Τελετουργικὴ*, σελ. 130: «Ἡ τέλεση τῆς θείας Εὐχαριστίας ἦταν ἀρχικὰ ἀπλοῦστατη καὶ γινόταν μαζὺ με τὶς Ἀγάπες». Γ. ΦΙΛΙΑ, *Μελέτες Ἱστορίας*, σελ. 125: «Τὰ πρῶτα στάδια ἐξελίξεως τῆς εὐχαριστιακῆς Ἀναφορᾶς χαρακτηρίζονται ἀπὸ τὸ σύνδεσμο τῆς εὐχαριστιακῆς συνάξεως μὲ τὶς Ἀγάπες». Πρβλ. Ε. WELLESZ, *Byzantine Music and Hymnography*, σελ. 123: «... the common meal, the Agape or 'Love-feast', which was held in the private houses of some wealthier members of the Christian community in order to commemorate the Lord's Supper». L. BOUYER (rev.), *Piety*, σελ. 127: «The Mystery is, first of all, God Himself in His deepest nature which is so unfathomable by man's reason, but which he has revealed to us: that is to say, the Mystery is basically the divine *agape*, the creative and redemptive love which is pure gift, which does not seek any good in what it loves, but makes good because so loved». Α. MCGOWAN, *Eucharists*, σελ. 11: «I have already used terms such as 'eucharistic meal' and 'Christian ritual meal', referring to texts and practices generally called 'eucharist' as well as to the problematic *agape*, intending by this shift of phraseology not only to focus attention on these events as meals and not merely as liturgies, but also to suggest a somewhat open-ended approach to definition and inclusion».

⁵⁶⁸ Πρβλ. Α. ΚΑΛΥΒΟΠΟΥΛΟΥ, *Χρόνος τελέσεως τῆς Θείας Λειτουργίας*, σελ. 113 – 114: «Πνευματοφόρα τὰ προσευχόμενα τέκνα τῆς Ἐκκλησίας, προσφέρουν τὴν ἐν πνεύματι καὶ ἀληθείᾳ λατρείαν. Λαμβάνουν τὴν θείαν Χάριν καὶ τὴν δωρεάν τοῦ Ἁγίου Πνεύματος. Καταξιώνονται νὰ κοινωνήσουν τῶν ἀχράντων μυστηρίων «εἰς ἄφεσιν ἁμαρτιῶν καὶ εἰς ζωὴν αἰώνιον», τὰ δύο δῶρα τῆς θείας ἀγάπης καὶ εὐσπλαχνίας, διὰ νὰ εὕρουν ἔλεον καὶ χάριν μετὰ πάντων τῶν ἁγίων. Ἐν τῇ θείᾳ εὐχαριστίᾳ καταλύεται ἡ διαλυτικὴ δύναμις τοῦ Ἐχθροῦ. Τὰ πάντα ἐνώνονται διὰ τοῦ μυστηρίου καὶ ἐν τῷ μυστηρίῳ τῆς θείας ἀγάπης. Ἐμφανίζεται οὕτως ἡ μέλλουσα ζωὴ καὶ βασιλεία ἐν δυνάμει».

α) Το αίσθημα της ειρήνης και της αγάπης μεταξύ των πιστών κατά την προσέλευσή τους στο άγιο Ποτήριο

Όταν κατά την τέλεση της θείας Λειτουργίας του αγίου Ιωάννου του Χρυσοστόμου ο λειτουργός προτρέπει μεγαλόφωνα το «*ἀγαπήσωμεν ἀλλήλους, ἵνα ἐν ὁμονοίᾳ ὁμολογήσωμεν*»,⁵⁶⁹ καταδεικνύει με τον πλέον κατηγορηματικό τρόπο την αναγκαιότητα ύπαρξης και εκδήλωσης της γνησίας αγάπης μεταξύ όλων των πιστών που συμμετέχουν στην τέλεση του μυστηρίου της θείας Ευχαριστίας,⁵⁷⁰ γεγονός που επιβεβαιώνεται από τον επακολουθούμενο «*ασπασμό της αγάπης*»,⁵⁷¹ ο οποίος αιτιολογεί και την υπέρ των πιστών και ευσεβών χριστιανών εκφώνηση του λειτουργού, κατά τη στιγμή της υψώσεως του καθαγιασμένου Αμνού, «*τὰ Ἅγια τοῖς*

⁵⁶⁹ Πρβλ. ΕΥ. ΜΑΝΤΖΟΥΝΕΑ (πρωτοπρ.), *Τελετουργική*, σελ. 192 – 193. Κατά τη στιγμή που ο ιερέας εκφωνεί το «*ἀγαπήσωμεν ἀλλήλους, ἵνα ἐν ὁμονοίᾳ ὁμολογήσωμεν*», τα πρωτοχριστιανικά χρόνια οι πιστοί ανταλλάσσαν μεταξύ τους τὸ "φιλή τῆς ειρήνης", γεγονός που σήμερα λαμβάνει χώρα μόνο μεταξύ των ιερέων. Ἐτσι, μονοιασμένοι και αγαπημένοι, οι πιστοὶ εκφωνοῦσαν στη συνέχεια ἀπὸ κοινού το Σύμβολο τῆς Πίστεως «*Πιστεύω εἰς ἕναν Θεόν...*» R. TAFT, *Liturgy in Byzantium*, σελ. 55: «*Upon concluding the doxology of the Proskomide Prayer, the patriarch greets the people "Peace to all," and the archdeacon gives the command to share the pax. "Let us love one another!" The only response was the kiss itself, exchanged within each order by everyone in the church. Then all chant the creed...*».

⁵⁷⁰ Πρβλ. Γ. ΜΑΝΤΖΑΡΙΔΗ, *Ἠθική II*, σελ. 162: «**Βασική προϋπόθεση γιὰ τὴ συμμετοχὴ τοῦ πιστοῦ στὴ θεία Εὐχαριστία εἶναι ἡ ἀγάπη πρὸς τὸν πλησίον.** Ἐκεῖνο ποὺ ἀπομακρύνει τὸν ἄνθρωπο ἀπὸ τὸν Θεὸ καὶ τὸν κάνει ἀνάξιο τῆς χάριτός του εἶναι ἡ ἔλλειψη τῆς ἀγάπης. Αὐτὴ προσβάλλει καὶ τὴν ἐνότητα τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ σώματος. Ἡ ἀγάπη, ὡς πλήρωμα τοῦ νόμου καὶ πηγὴ κάθε ἀγαθοῦ, εἶναι ἀπαραίτητο νὰ χαρακτηρίζει πάντοτε τὸν πιστό. **Ἰδιαίτερα ὁμῶς πρέπει νὰ τὸν συνοδεύει, ὅταν προσέρχεται στὴ θεία Κοινωνία.**».

⁵⁷¹ Για περισσότερα στοιχεία περὶ τῆς ἐννοίας τοῦ «ἀγαπήσωμεν ἀλλήλους» καὶ τοῦ «ασπασμοῦ τῆς αγάπης» κατὰ τὴν τέλεση τοῦ μυστηρίου τῆς θείας Ευχαριστίας, βλ. Χ. ΣΩΤΗΡΟΠΟΥΛΟΥ, *Ἐκκλησιαστικὴ Μυσταγωγία*, σελ. 111: «Ὁ κατὰ τὸ «ἀγαπήσωμεν ἀλλήλους» γινόμενος αἰσθητὸς **ἀσπασμὸς** δὲν ἔχει τὴν ἐννοίαν ἑνὸς ἐξωτερικοῦ καὶ ἐν πολλοῖς συνηθισμένου ἀσπασμοῦ, ἀλλὰ ἔχει τὴν ἐννοίαν ἀσπασμοῦ πνευματικοῦ ποὺ πρέπει νὰ εἰσέλθῃ εἰς τὴν καρδίαν καὶ νοητῶς νὰ δεχθῇ τοῦτον ὁ πιστός, ὥστε νὰ ἐκδιώξῃ μακρὰν κάθε μνησικακίαν. Αὐτὸς ὁ ἀσπασμὸς πρέπει νὰ εἶναι τὸ εἰλικρινὲς «ἐν Κυρίῳ φίλημα» καὶ ὄχι τὸ δόλιον φίλημα τοῦ Ἰουδα. Τὸ φίλημα τοῦτο κατὰ τὸν Κλήμεντα τὸν Ἀλεξανδρέα πρέπει νὰ εἶναι «ἅγιον» καὶ «ἱεροπρεπὲς» καὶ ὄχι ὑποκριτικὸν καὶ ἀναιδές. Δι' αὐτοῦ τοῦ ἀσπασμοῦ ὁμολογεῖται ἡ ἐν Κυρίῳ ἀγάπη καὶ ἑνωσις τῶν Λειτουργῶν ἀλλὰ καὶ ὅλων τῶν πιστῶν μεταξύ των καὶ ἡ ἀπομάκρυνσις κάθε μὴνιδος. Εἰς τὸ ἄνω θυσιαστήριον ὅλοι θὰ εἶναι φίλοι «καὶ οὐδεὶς ἐκεῖσε ἐχθρός»· τὸ αὐτὸ πρέπει νὰ ἐπικρατῇ καὶ ἔμπροσθεν τοῦ ἐπὶ γῆς θυσιαστηρίου». Πρβλ. Η. URS VON BALTHASAR, *Liturgy*, σελ. 323: «*So the eucharistic action recalls the whole providential history of God's salvation: ...; the "holy kiss", the union of all souls in God*».

Αγίοις».⁵⁷² Θα έλεγε κανείς ότι στο κέντρο του μυστηρίου της θείας Ευχαριστίας, κατά το οποίο οι πιστοί δύνανται να μεταλάβουν το ίδιο το Σώμα και το Αίμα του Κυρίου,⁵⁷³ δεσπόζει η έννοια της αγάπης,⁵⁷⁴ με την οποία οι πιστοί ομολογούν «Πατέρα, Υιόν και Άγιον Πνεῦμα, Τριάδα ὁμοούσιον καὶ ἀχώριστον»,⁵⁷⁵ καθότι όπως διαβεβαιώνει το θεόπνευστο κείμενο της Καινής Διαθήκης «ὁ Θεὸς ἀγάπη ἐστίν».⁵⁷⁶ Αυτή άλλωστε η πρακτική ίσχυε από τους πρώτους αιώνες τελέσεως του μυστηρίου της θείας Ευχαριστίας, όπως επιβεβαιώνει το πρωτοχριστιανικό κείμενο των

⁵⁷² Πρβλ. ΕΥ.ΜΑΝΤΖΟΥΝΕΑ (πρωτοπρ.), *Τελετουργική*, σελ. 197.

⁵⁷³ Πρβλ. Ν. Ματσούκα, *Ὁρθοδοξία καὶ αἵρεση*, σελ. 303: « ἡ Θεία Εὐχαριστία οἰκοδομεῖ τὴν ἐνότητα τοῦ σώματος, τρέφοντας τὰ μέλη μὲ τὸ σῶμα καὶ τὸ αἷμα τοῦ Χριστοῦ».

⁵⁷⁴ Πρβλ. Γ. ΒΕΡΓΩΤΗ, *Τελετουργική*, σελ. 104: «*Ἡ κοινωνία του Σώματος και του Αίματος του Χριστού αποτελεί τον συνδετικό κρίκο του ανθρώπου με τον Θεό. Ἡ χριστιανική λατρεία ως ἔνωση και κοινωνία Θεοῦ και ανθρώπων 'ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ' εἶναι ἡ ολοκλήρωση του μυστηρίου της αγάπης. Στο τετελεσμένο αυτό μυστήριο τελειώνεται πάντα το ένα και μοναδικό μυστήριο· ο ενανθρωπήσας και παθών-αναστάς Χριστός για τη σωτηρία του κόσμου*» Γ. ΚΑΨΑΝΗ, *Ἐκκλησιολογία καὶ Ποιμαντική*, σελ. 38: «Τὸ κοινὸν Σῶμα καὶ Αἷμα τοῦ Χριστοῦ ποὺ μεταλαμβάνομεν μᾶς καθιστᾷ πραγματικούς ἀδελφούς. *Μετὰ τὴν θείαν Κοινωνίαν δὲν εἴμεθα ξένοι και ἄγνωστοι, ἀλλὰ κατὰ τὴν πατερικὴν ἔκφρασιν «ὄμαιμοι και σύναιμοι» μὲ τὸν Χριστὸν και μεταξύ μας. Ἔχοντες τὴν μεταξύ μας ἀδελφικὴν ἀγάπην* ἡμποροῦμεν νὰ ὁμολογήσωμεν τὴν πίστιν μας: Ἀγαπήσωμεν ἀλλήλους ἵνα ἐν ὁμοιοῖα ὁμολογήσωμεν: «Πατέρα, Υἱὸν και ἅγιον Πνεῦμα...»» L. WELCH, *Christology and Eucharist*, σελ. 126: «*For Cyril (ενν. τον Κύριλλο Ἀλεξανδρείας), in the eucharist we participate in the prayers and sacrifice of Christ, a sacrifice which transforms the old worship of the law into a new worship*».

⁵⁷⁵ Χωρὶο ἀπὸ τῆς θείας Λειτουργίας του αγίου Ἰωάννου του Χρυσοστόμου, σε *ΙΕΡΑΤΙΚΟΝ*, σελ. 130.

⁵⁷⁶ Α' Ἰω. 4, 8. Πρβλ. και Ματθ. 5, 23 – 24: «Ἐὰν σὺν προσφέρῃς τὸ δῶρόν σου ἐπὶ τὸ θυσιαστήριον κἀκεῖ μνησθῆς ὅτι ὁ ἀδελφός σου ἔχει τι κατὰ σοῦ, ἄφες ἐκεῖ τὸ δῶρόν σου ἔμπροσθεν τοῦ θυσιαστηρίου, καὶ ὑπάγε πρῶτον διαλλάγηθι τῷ ἀδελφῷ σου, καὶ τότε ἔλθὼν πρόσφερε τὸ δῶρόν σου» Ρωμ. 16, 16: «ἀσπάσασθε ἀλλήλους ἐν φιλήματι ἀγίῳ» Α' Κορ. 16, 20: «ἀσπάζεσθε ἀλλήλους ἐν φιλήματι ἀγίῳ» Β' Κορ. 13, 12: «Ἀσπάσασθε ἀλλήλους ἐν ἀγίῳ φιλήματι» Α' Θεσ. 5, 26: «Ἀσπάσασθε τοὺς ἀδελφούς πάντας ἐν φιλήματι ἀγίῳ» Α' Πέτρ. 5, 14: «ἀσπάσασθε ἀλλήλους ἐν φιλήματι ἀγάπης. Εἰρήνη ὑμῖν πᾶσι τοῖς ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ» ΝΙΚΟΔΗΜΟΥ Μοναχοῦ (Ἀγιορείτου), *Γυμνάσματα*, σελ. 215: «*Συλλογίσου ἀδελφέ, τὴν ἀγάπην μὲ τὴν ὅποιαν ὁ Ἰησοῦς Χριστὸς σοῦ δίδει τὸ δῶρον τῆς θείας κοινωνίας· διότι εἰς τὴν ἀγάπην στέκεται τὸ πᾶν τῆς κάθε εὐεργεσίας, καὶ ἡ ἀγάπη εἶναι ὡσὰν ψυχὴ τοῦ δώρου, τὸ δὲ δῶρον εἶναι ὡσὰν σῶμα. Τώρα αὐτὴ ἡ ἀγάπη, τὴν ὅποιαν εἶχεν ὁ Χριστὸς εἰς τὸ νὰ μᾶς δώσῃ τὸ μυστήριον τοῦτο, ἔφθασε νὰ ἐγγίση εἰς τὴν ἄκραν τελειότητα, ὡς λέγει ὁ Εὐαγγελιστὴς Ἰωάννης, «ἀγαπήσας τοὺς ἰδίους τοὺς ἐν τῷ κόσμῳ εἰς τέλος ἠγάπησεν αὐτούς.» (ιγ'.1.)*» C. ROLT, *Dionysius*, σελ. 126: «*Thus by metaphor God may be described as Love, although, as a matter of fact, He transcends it*» G.D. KILPATRICK, *Eucharist*, σελ. 99: «*Jesus is the pioneer of the Eucharist. He first offers himself in love and worship to the Father, and in him and through him we continue this offering*».

Αποστολικών Διαταγών (3^{ος} – 4^{ος} αι. μ.Χ.): «...Καὶ ἀσπαζέσθω ὁ ἐπίσκοπος τὴν ἐκκλησίαν, καὶ λεγέτω· Ἡ εἰρήνη τοῦ Θεοῦ μετὰ πάντων ὑμῶν· καὶ ὁ λαὸς ἀποκρινάσθω· καὶ μετὰ τοῦ πνεύματός σου. Καὶ ὁ διάκονος εἰπάτω πᾶσιν· **Ἀσπάσασθε ἀλλήλους ἐν φιλήματι ἁγίῳ. Καὶ ἀσπαζέσθωσαν οἱ τοῦ κλήρου τὸν ἐπίσκοπον, οἱ λαϊκοὶ ἄνδρες τοὺς λαϊκοὺς, αἱ γυναῖκες τὰς γυναῖκας**».⁵⁷⁷

Εξ ἐπόψεως κανονικοῦ δικαίου, στον 19^ο καν. Λαοδ. περιγράφεται, μεταξύ άλλων, αναλυτικά η **ἐκφραση της ενότητας, της ειρήνης και της αγάπης όλων των συμμετεχόντων στην τέλεση του μυστηρίου της θείας Ευχαριστίας**, κληρικών και λαϊκών, μέσω του ασπασμού της αγάπης,⁵⁷⁸ ο οποίος προηγείται της προσφοράς της αναιμάκτου θυσίας,⁵⁷⁹ καθώς και της θείας Μεταλήψεως: «...: **εἴθ' οὕτω τὴν εἰρήνην δίδοσθαι καὶ μετὰ τὸ τοὺς πρεσβυτέρους δοῦναι τῷ ἐπισκόπῳ τὴν εἰρήνην, τότε τοὺς λαϊκοὺς τὴν εἰρήνην δίδοναι, καὶ οὕτω τὴν ἁγίαν προσφορὰν ἐπιτελεῖσθαι**».⁵⁸⁰

⁵⁷⁷ ΚΛΗΜΕΝΤΟΣ ΡΩΜΗΣ, *Διαταγαὶ τῶν Ἁγίων Ἀποστόλων*, Βιβλίον 8,11, *Περὶ Χρισμάτων, καὶ Χειροτονιῶν, καὶ Κανόνων Ἐκκλησιαστικῶν*, ΡΓ, τόμ. 1, στ. 1089 C.

⁵⁷⁸ Αναφορικά με την αναγκαιότητα του ενάρετου βίου και ιδιαίτερα της εν Χριστῷ αγάπης που είναι ἀνάγκη να χαρακτηρίζει τα ἔργα των χριστιανῶν ἐναντι ὅλων των συνανθρώπων τους, βλ. ΜΑΤΘΑΙΟΥ ΤΟΥ ΒΛΑΣΤΑΡΗ, *Σύνταγμα κατὰ στοιχείον Χ'*, κεφάλαιον ΑΒ', *Περὶ Χριστιανισμοῦ, ΣΥΝΤΑΓΜΑ*, τόμ. ΣΤ', σελ. 516: «... πᾶσαν δεῖ τὸν Χριστιανὸν ἀρετὴν ἀσκεῖν, ἐγκράτειαν, καὶ σωφροσύνην, καὶ πρό γε τῶν ἄλλων, τὴν εἰς ἅπαντας ἀγάπην· ὡς ὃ γε μὴ ταύτη βιοῦς, ὀνόματι μόνον Χριστιανός, ἀλλ' οὐ πράγματι λέγεται... Τί τὸ ὄφελος, ἀδελφοί μου, φάσκοντι, ἐὰν πιστὴν τις λέγη ἔχειν, ἔργα δὲ μὴ ἔχει μὴ δύναται ἢ πιστὴν σώσαι αὐτόν;».

⁵⁷⁹ Περὶ της προτυπώσεως του θυσιαστικοῦ χαρακτήρα του μυστηρίου της θείας Ευχαριστίας στην Παλαιὰ Διαθήκη, βλ. Π.Δ., προφήτης Μαλαχίας, 1, 11: «διότι ἀπὸ ἀνατολῶν ἡλίου ἕως δυσμῶν τὸ ὄνομά μου δεδόξασται ἐν τοῖς ἔθνεσι, καὶ ἐν παντὶ τόπῳ θυμίαμα προσάγεται τῷ ὀνόματί μου καὶ **θυσία καθαρὰ**»· πρβλ. και Π.Δ., προφήτης Ησαΐας, 6, 6: «καὶ ἀπεστάλη πρὸς με ἐν τῶν Σεραφίμ, καὶ ἐν τῇ χειρὶ εἶχεν ἄνθρακα, ὃν τῇ λαβίδι ἔλαβεν ἀπὸ τοῦ θυσιαστηρίου».

⁵⁸⁰ 19^{ος} καν. Λαοδ., *ΣΥΝΤΑΓΜΑ*, τόμ. Γ', σελ. 188. Πρβλ. Η. CHADWICK, *Church*, σελ. 678: «*The kiss of peace, at the offertory in Milan (as today), was immediately before communion in the Rome of Innocent I (ep. 25. 8) and in Africa (Aug. S. Denis 6. 3; c. litt. Petil. 2. 53)*».

Ασφαλώς, το γεγονός του ασπασμού της αγάπης κατά την τέλεση του μυστηρίου της θείας Ευχαριστίας,⁵⁸¹ όπως χαρακτηριστικά επισημαίνεται από τον 19^ο καν. Λαοδ., συνιστά αντικείμενο ιδιαίτερου σχολιασμού, εκ μέρους των επιφανών βυζαντινών κανονολόγων, παρά το γεγονός ότι κατά την εποχή που έζησαν οι σπουδαίοι αυτοί κανονολόγοι (12 αι. μ. Χ.), η πρακτική αυτή είχε ήδη ατονήσει.⁵⁸²

Ο Ζωναράς από την πλευρά του παρουσιάζει λεπτομέρειες σχετικά με τον τρόπο που δίδοταν η «ειρήνη», δηλαδή του ασπασμού που λάμβανε χώρα ως έκφραση αγάπης κατά την τέλεση του μυστηρίου της θείας Ευχαριστίας, ο οποίος ξεκινούσε από τους ιερείς, για να συνεχιστεί στους λαϊκούς, ώστε ν' ακολουθήσει η προσφορά της αναίμακτου θυσίας και τελικά η μετάδοση των αχράντων μυστηρίων στους πιστούς: «... *Εἶτα τὴν εἰρήνην τοῖς ἐπισκόποις ἐδίδουν οἱ ἱερεῖς, τὸν ἀσπασμὸν δηλαδὴ· ἀγάπης γὰρ σύμβολόν ἐστὶν ὁ ἀσπασμὸς, τῇ δὲ ἀγάπῃ τὸ εἰρηνεύειν ἐπόμενον. Καὶ τοῖς ἱερεῦσιν αὐθις οἱ λαϊκοὶ ἐδίδουν τὴν εἰρήνην, ὃ νῦν οὐ γίνεται ἀπρακτῆσαν, ὡς καὶ ἄλλα τῶν πάλαι τελουμένων πολλά. Καὶ ἐπὶ τούτοις ἡ τῆς προσφορᾶς ἐγένετο τελετὴ, ἣτοι προσεφέρετο ἡ ἀναίμακτος θυσία, καὶ ἡγιαζετο· τελεσθείσης δὲ τῆς θυσίας ταύτης ἡ μετάδοσις αὐτῆς ἐνηργεῖτο*».⁵⁸³

⁵⁸¹ Πρβλ. V. ALIKIN, *Christian Gathering*, σελ. 255: «The “holy kiss”, originally an expression of Christian love and fellowship, later became a liturgical act in the gatherings of the early Christian communities».

⁵⁸² Πρβλ. Ι. ΦΟΥΝΤΟΥΛΗ, *Λειτουργικὴ Α'*, σελ. 233, όπου αναφέρεται ότι η «ἀνταλλαγή ἀσπασμοῦ μεταξύ τοῦ λαοῦ ἔχει σήμερα ἀτονήσει».

⁵⁸³ Σχόλια Ζωναρά ἐπὶ του 19^{ου} καν. Λαοδ., ΣΥΝΤΑΓΜΑ, τόμ. Γ', σελ. 188. Πρβλ. Ξ. ΠΑΠΑΧΑΡΑΛΑΜΠΟΥΣ, *Ὅροι καὶ προϋποθέσεις*, σελ. 189: «Πρέπει νὰ τονισθῇ ἐνταῦθα, ὅτι εἰς τὴν πρώτην Ἐκκλησίαν ὁ ἀσπασμὸς δὲν περιωρίζετο μεταξύ μόνον τῶν ἱερέων λειτουργῶν, ἀλλ' ἐξεκίνη ἀπὸ τοῦ ἱεροῦ καὶ ἐλάμβανε χώραν μεταξύ πάντων τῶν πιστῶν. Παρόμοιόν τι συμβαίνει καὶ σήμερον εἰς πολλὰς ἐπαρχιακὰς ἐνορίας κατὰ τὴν νύκτα τῆς Ἀναστάσεως, τοῦλάχιστον μεταξύ τῶν μελῶν τῶν μεγάλων οἰκογενειακῶν δένδρων ἐν ἀναφορᾷ ἀσφαλῶς εἰς τὴν θείαν Μετάληψιν τούτων. Ὁ ἀσπασμὸς οὗτος δὲν εἶναι ὁ συνήθης ἀσπασμὸς, τὸν ὁποῖον ἀνταλλάσσουν οἱ πάντες μεταξύ των ἐπὶ τῇ πρώτῃ ἀναχωρήσει ἢ ἐπανακάμψει ἐκ μακρᾶς ἢ μεγάλης ἀναχωρήσεως τοπικῆς ἢ χρονικῆς, ἀλλ' ἔκφρασις ἐσωτερικῆς σχέσεων τῶν πιστῶν».

Στην ίδια ερμηνευτική γραμμή κινείται και ο Βαλσαμών, επισημαίνοντας την έκφραση της "ειρήνης" μέσω του ασπασμού των επισκόπων, γεγονός που συνιστά απόρροια της μεταξύ τους αγάπης, η οποία με τη σειρά της δηλώνει την ψυχική ειρήνη των λειτουργών, κατά την τέλεση του μυστηρίου της θείας Ευχαριστίας: «*Εἰρήνη δὲ μέσον τῶν ἐπισκόπων γίνεται διὰ τοῦ ἀσπασμοῦ· ἀγάπης γὰρ σύμβολόν ἐστιν ὁ ἀσπασμός· τῇ δὲ ἀγάπῃ τὸ εἰρηνεύειν ἐπόμενον*».⁵⁸⁴

Αξία ιδιαίτερης αναφοράς είναι τα σχόλια των συγγραφέων του Πηδαλίου επί του 19^{ου} καν. Λαοδ., οι οποίοι σημειώνουν με έμφαση ότι ο **ασπασμός της αγάπης, ως έμπρακτη ένδειξη – σημείο αγάπης και ειρήνης, δεν δίδοταν μόνον μεταξύ των ιερέων και του επισκόπου, αλλά ελάμβανε χώρα και μεταξύ αυτών των λαϊκών, προ της μεταβολής του άρτου και του οίνου σε Σώμα και Αίμα Κυρίου,**⁵⁸⁵ για να ακολουθήσει η μετάδοση των αχράντων μυστηρίων: «*Καὶ ἡ τάξις καὶ ἀκολουθία τῆς ἱεραῆς λειτουργίας ἀλλοία ἦτον εἰς τοὺς παλαιοὺς καιροὺς ἀπὸ τὴν τωρινὴν, ὡς δῆλον γίνεται τοῦτο ἀπὸ τοῦ παρόντος Κανόνος. Λέγει γὰρ οὗτος..., νὰ δίδεται ἡ εἰρήνη, ἥτοι νὰ γίνεται ὁ ἀσπασμός τῶν ἱερέων μετὰ τοῦ ἐπισκόπου, καὶ τῶν λαϊκῶν μετὰ τῶν λαϊκῶν, ὅς τις ἀσπασμός ὀνομάζεται εἰρήνη, διατὶ εἶναι σημεῖον ἀγάπης καὶ εἰρήνης· καὶ ἀφ’ οὗ ταῦτα πάντα τελειωθοῦν, νὰ γίνεται ἡ μετουσίωσις τῶν Μυστηρίων*».⁵⁸⁶

⁵⁸⁴ Σχόλια Βαλσαμώνος επί του 19^{ου} καν. Λαοδ., ΣΥΝΤΑΓΜΑ, τόμ. Γ', σελ. 188 – 189.

⁵⁸⁵ Πρβλ. J. MEYENDORFF, *Orthodox Church*, σελ. 64: «*Orthodox teaching always has emphasized the reality of the sacramental change (metabole) in the Eucharist by which the bread and wine are transformed into the Body and Blood of Christ*».

⁵⁸⁶ Ερμηνεία των συγγραφέων του Πηδαλίου επί του 19^{ου} καν. Λαοδ., ΠΗΔΑΛΙΟΝ, σελ. 348 – 349. Πρβλ. D. STANILOAE, *Tradition and Modernity*, σελ. 98 – 99: «*Accordingly, he considers that the priest's urging "Let us love one another, so that with one mind we may confess [emphasis added]," followed by the confession of faith before the epiclesis during the Orthodox liturgy, have not been fortuitously inserted into the liturgical text. Moreover, the holy Eucharist itself clarifies the minds of the believers; therefore, according to Stăniloae, they can sing after communion: "We have seen the true light! We have received the heavenly Spirit! We have found the true faith! Therefore, let us worship the undivided Trinity who has saved us"*».

β) Η συμφιλίωση ως διαλλαγή – συγχώρεση μεταξύ των πιστών και η πνευματική τους ευφροσύνη κατά την προσέλευση στο άγιο Ποτήριο

Η αξία της εσωτερικής κατάστασης της καταλλαγής, με την έννοια της ψυχικής γαλήνης, της διαλλαγής – συγχώρεσης⁵⁸⁷ και της συμφιλίωσης των πιστών με τους οικείους τους, την οποία είναι ανάγκη να βιώνουν όλοι όσοι προσέρχονται στο άγιο Ποτήριο, συνάγεται κατά πρώτον εκ του 38^{ου} καν. Μ. Βασιλείου.

Ο συγκεκριμένος κανόνας αναφέρεται στις κόρες εκείνες, οι οποίες, επειδή ακολούθησαν άντρες που αγάπησαν χωρίς τη σύμφωνη γνώμη του πατέρα τους, θεωρείται ότι πορνεύουν: «Αί κόραι, αί παρά γνώμην τοῦ πατρὸς ἀκολουθήσασαι, πορνεύουσι».⁵⁸⁸ Παρ' όλα αυτά, όπως προκύπτει από τη συνέχεια του ίδιου κανόνα, υπάρχει η δυνατότητα θεραπείας της συγκεκριμένης κατάστασης, ώστε, μετά και την επιβολή του κατάλληλου επιτιμίου, οι εν λόγω κόρες να δύνανται να προσέλθουν στη μετάληψη των αχράντων μυστηρίων: «Οὐκ εὐθὺς δὲ εἰς τὴν κοινωνίαν ἀποκαθίστανται, ἀλλ' ἐπιτιμηθήσονται τρία ἔτη».⁵⁸⁹ **Ωστόσο, απαραίτητη προϋπόθεση για τη διόρθωση αυτής της κατάστασης είναι οι συγκεκριμένες κόρες να συμφιλιωθούν πρώτα με τους γονείς τους:** «...· διαλλαγέντων δὲ τῶν γονέων, δοκεῖ θεραπείαν λαμβάνειν τὸ πρᾶγμα».⁵⁹⁰

⁵⁸⁷ Για περισσότερα στοιχεία αναφορικά με την έννοια της συγχωρητικότητας και τον τρόπο βίωσης αυτής της αρετής εκ μέρους των χριστιανών, βλ. Α. ΣΜΕΜΑΝ (πρωτοπρ.), *Μεγάλη Σαρακοστή*, σελ. 25: «Το να συγχωρήσω κάποιον σημαίνει να βάζω ανάμεσα σε μένα και στον «εχθρό» μου την ακτινοβόλα συγχώρεση του ίδιου του Θεού. Το να συγχωρήσω είναι να αγνοήσω τα απελπιστικό αδιέξοδο στις ανθρώπινες σχέσεις και να τα αναφέρω στο Χριστό. Συγχώρεση πραγματικά είναι ένα πέραςμα της Βασιλείας του Θεού μέσα στον αμαρτωλό και «πεπτωκότα» κόσμο».

⁵⁸⁸ 38^{ος} καν. Μ. Βασιλείου, *ΣΥΝΤΑΓΜΑ*, τόμ. Δ', σελ. 182.

⁵⁸⁹ Αυτόθι.

⁵⁹⁰ Αυτόθι.

Η έννοια και ιδιαίτερα η αξία της καταλλαγής που είναι ανάγκη να υπάρξει μεταξύ των γονέων και των κορών που περιγράφει ο 38^{ος} καν. Μ. Βασιλείου, ώστε να επιτευχθεί θεραπεία των κακώς κειμένων και οι τελευταίες να είναι σε θέση τελικά να μεταλάβουν των αχράντων μυστηρίων, εξαιρείται και από τους επιφανείς βυζαντινούς κανονολόγους. Χαρακτηριστικά, εν προκειμένω, τυγχάνουν τα σχετικά σχόλια του Βαλσαμώννα: «... *Ἐὰν δὲ καταλλαγῶσι ταύταις οἱ γονεῖς αὐτῶν, καὶ θελήσωσι συνοικεῖν ταύτας τοῖς ἐρασταῖς, δοκεῖ θεραπεύεσθαι τὸ πρᾶγμα· τὸ γὰρ ἐξ ἀρχῆς κακῶς γεγονὸς, ἢ μετὰ ταῦτα συναίνεσις τῶν γονέων δοκεῖ θεραπεύειν, ὥστε τὴν πορνείαν εἰς γάμον μετάγεσθαι. Πλὴν οὐκ εὐθὺς δεκτὴ ἐστὶν ἡ τοιαύτη εἰς κοινωνίαν, ἀλλὰ μετὰ τρία ἔτη... Ταῦτα δὲ, ὡς ἐμοὶ δοκεῖ, χώραν εἶχον, ὅταν συναίνεσις μόνη συνίστατο ὁ γάμος. Σήμερον γὰρ, ἐπεὶ μετὰ ἱερολογίας γίνεται...».⁵⁹¹*

Επί του 38^{ου} καν. Μ. Βασιλείου αντίστοιχα είναι τα σχόλια και των συγγραφέων του Πηδαλίου, οι οποίοι υπογραμμίζουν την αξία της διαλλαγής μεταξύ γονέων και κορών, ώστε η πορνεία των τελευταίων να μεταβληθεί σε γάμο και μετά την επιβολή του σχετικού επιτιμίου, οι εν λόγω κόρες, μαζί με τους άνδρες τους, να αξιώνονται της θείας Μεταλήψεως: «... *Ἐὰν δὲ μετὰ ταῦτα διαλλαγῶσι, καὶ συναίνεσούν οἱ γονεῖς τῶν τοιούτων παρθένων εἰς τὸ νὰ συγκατοικοῦν μὲ αὐτὰς οἱ ἀγαπητικοὶ καὶ φθορεῖς αὐτῶν, φαίνεται μὲν, ὅτι τὸ ἐξ ἀρχῆς γεγεννημένον ἰατρεύεται, καὶ ἡ πορνία (sic) αὐτῶν εἰς γάμον καὶ ὑπανδρείαν μεταβάλλεται, ὅμως δὲν συγχωροῦνται καὶ παρευθὺς νὰ μεταλαμβάνουν οἱ τοῦτο ποιοῦντες ἄνδρες τε καὶ γυναῖκες, ἀλλὰ κανονίζονται τρία ἔτη».⁵⁹²*

Περαιτέρω, η εν γένει πνευματική ευφορία που βιώνουν οι πιστοί κατά τη συμμετοχή τους στη λατρευτική ζωή της Εκκλησίας και δη στο

⁵⁹¹ Σχόλια Βαλσαμώνος επί του 38^{ου} καν. Μ. Βασιλείου, ΣΥΝΤΑΓΜΑ, τόμ. Δ', σελ. 183.

⁵⁹² Ερμηνεία των συγγραφέων του Πηδαλίου επί του 38^{ου} καν. Μ. Βασιλείου, ΠΗΔΑΛΙΟΝ, σελ. 496.

μυστήριο των μυστηρίων, τη θεία Ευχαριστία, αποτυπώνεται πλήρως στο γλαφυρό κείμενο του 66^{ου} καν. Πενθ., ο οποίος αναφέρεται στον τρόπο εορτασμού της διακαινησίμου εβδομάδας εκ μέρους των πιστών, διακελεύοντας τα εξής χαρακτηριστικά: «*Ἀπὸ τῆς ἁγίας ἀναστασίμου Χριστοῦ τοῦ Θεοῦ ἡμῶν ἡμέρας, μέχρι τῆς καινῆς Κυριακῆς, τὴν ὅλην ἑβδομάδα ἐν ταῖς ἁγίαις ἐκκλησίαις σχολάζειν δεῖ ἀπαραλείπτως τοὺς πιστοὺς, ἐν ψαλμοῖς, καὶ ὕμνοις, καὶ ᾠδαῖς πνευματικαῖς, εὐφραινόμενους ἐν Χριστῷ, καὶ ἑορτάζοντας, καὶ τῆ τῶν θείων Γραφῶν ἀναγνώσει προσέχοντας, καὶ τῶν ἁγίων μυστηρίων κατατρυφῶντας. Ἐσόμεθα γὰρ οὕτω Χριστῷ συνανιστάμενοί τε, καὶ συνανυψούμενοι. Μηδαμῶς οὖν ἐν ταῖς προκειμέναις ἡμέραις ἵπποδρόμια, ἢ ἕτερα δημῶδης θέα ἐπιτελείσθω*».⁵⁹³

Σχολιάζοντας τον παρόντα κανόνα, ο Ζωναράς δεν παραλείπει να εξάρει τον πνευματικό – εορταστικό χαρακτήρα της διακαινησίμου εβδομάδας, τον οποίο βιώνουν οι χριστιανοί μέσα από τη συμμετοχή τους στη λατρευτική ζωή της Εκκλησίας: «*Ἐορτάζειν οἱ ἀπὸ Χριστοῦ κεκλημένοι ὀφείλομεν, οὐ τρυφὰς ἑαυτοῖς, καὶ λαμπρότητας, καὶ ἀνέσεις ἐπιτηδεύοντες, ἀλλὰ πνευματικῶς εὐφραινόμενοι. Πνευματικὴ δ' ἐστὶν εὐφροσύνη, τὸ ἄδειν τῷ Κυρίῳ, καὶ δοξάζειν αὐτὸν, ἐφ' οἷς ἐποίησε θαυμασίοις, ῥυσάμενος ἡμᾶς ἐκ τῆς δουλείας τοῦ διαβόλου. Οὕτως τοίνυν καὶ τὴν τοῦ Πάσχα ἑορτὴν βούλεται ἑορτάζειν ἡμᾶς ὁ κανὼν, ὅλην τὴν ἑβδομάδα ἐν ἐκκλησίαις σχολάζοντας, ἐν ψαλμοῖς τε καὶ ὕμνοις ἄδοντας τῷ Κυρίῳ, καὶ οὕτως ἐν Χριστῷ ἑορτάζοντας, καὶ τῆ μελέτῃ προσέχοντας τῶν θείων Γραφῶν, καὶ κατατρυφῶντας τῶν θείων μυστηρίων*».⁵⁹⁴

Αλλά και ο Βαλσαμών καταδεικνύει στον υπομνηματισμό του τον τρόπο εορτασμού της διακαινησίμου εβδομάδας εκ μέρους των πιστών, υπογραμμίζοντας ότι είναι ανάγκη να γίνεται «*θεοφιλῶς καὶ, κατὰ τὸ*

⁵⁹³ 66^{ος} καν. Πενθ., ΣΥΝΤΑΓΜΑ, τόμ. Β', σελ. 460.

⁵⁹⁴ Σχόλια Ζωναρά επί του 66^{ου} καν. Πενθ., ΣΥΝΤΑΓΜΑ, τόμ. Β', σελ. 461.

δυνατὸν, ἀγιοπρεπῶς· δηλονότι σχολάζειν ἐν ταῖς ἐκκλησίαις, καὶ διὰ τῶν θείων ψαλτωδημάτων κορέννυσθαι· καὶ ὡς ἤδη ἀξιους γενομένους ἐορτάσαι τὴν τοῦ Κυρίου Ἀνάστασιν, κατατρυφᾶν τῶν θείων μυστηρίων, καὶ συνανίστασθαι τῷ ἀναστάντι, καὶ ἡμᾶς εἰς οὐρανὸν ἀνυψώσαντι Χριστῷ τῷ Θεῷ ἡμῶν».⁵⁹⁵

Στην ἴδια ερμηνευτικὴ γραμμὴ κινούνται καὶ οἱ συγγραφεῖς τοῦ Πηδαλίου, ἐξαίροντας τὴν ἀξία τῆς βίωσης τοῦ πνευματικοῦ χαρακτήρα τῆς συγκεκριμένης περιόδου, **με αἴσθημα εσωτερικῆς ἐν Χριστῷ ευφροσύνης**: «Ἐπειδὴ καὶ ὅλη ἡ διακαινίσιμος ἑβδομάς, ὡς μία Κυριώνυμος ἡμέρα λογίζεται, διὰ τοῦτο διορίζει ὁ παρῶν Κανῶν, ὅτι ὅλοι οἱ Χριστιανοί, εἰς τὴν ἑβδομάδα ταύτην πρέπει νὰ παραμένουν μέσα εἰς τὰς ἐκκλησίας, εὐφραϊνόμενοι καὶ ἐορτάζοντες τὴν τοῦ Κυρίου ἀνάστασιν μὲ ψαλμοὺς καὶ ὕμνους, καὶ ἄσματα πνευματικὰ... Διατί μὲ τοιοῦτον τρόπον θέλομεν συναναστηθῆ, καὶ συνανυψωθῆ μὲ τὸν Χριστόν».⁵⁹⁶

Λαμβάνοντας κανεῖς υπόψη τοὺς παραπάνω θεῖους καὶ ιερούς κανόνες, καθὼς καὶ τὸν ἐπ' αὐτῶν σχολιασμό τῶν μνημονευομένων ἐπιφανῶν κανονολόγων, συνειδητοποιεῖ ὅτι εφόσον οἱ πιστοὶ ἐναρμονίσουν τὸ βίωμά τους με τὶς ἐπιταγές τοῦ κανονικοῦ δικαίου, θὰ εἶναι πράγματι σὲ θέση νὰ συμμετέχουν με ευφροσύνη στὴν τέλεση τοῦ μυστηρίου τῆς θείας Ευχαριστίας καὶ νὰ προσέρχονται στὴ μετάληψη τῶν θείων αγιασμάτων, ὡς «γένος ἐκλεκτόν, βασιλείον ἱεράτευμα, ἔθνος ἅγιον, λαὸς εἰς περιποίησιν».⁵⁹⁷

⁵⁹⁵ Σχόλια Βαλσαμῶνος ἐπὶ τοῦ 66^{ου} καν. Πενθ., ΣΥΝΤΑΓΜΑ, τόμ. Β', σελ. 461.

⁵⁹⁶ Ἐρμηνεῖα τῶν συγγραφέων τοῦ Πηδαλίου ἐπὶ τοῦ 66^{ου} καν. Πενθ., ΠΗΔΑΛΙΟΝ, σελ. 229.

⁵⁹⁷ Α' Πετρ. 2, 9.

4) Η ιδιαίτερη αξία της τάξεως κατά την ώρα της θείας Μεταλήψεως

Το μυστήριο των μυστηρίων, η θεία Ευχαριστία, τελείται στη βάση της αγιοπνευματικής διδασκαλίας και παραδόσεως της Μίας, Αγίας, Καθολικής και Αποστολικής Εκκλησίας.⁵⁹⁸ Επομένως, ακολουθεί κατά πάντα την εκκλησιαστική τάξη,⁵⁹⁹ όπως αυτή είναι αποθησαυρισμένη στην Αγία Γραφή και την Ιερά Παράδοση της μητέρας Εκκλησίας.⁶⁰⁰ Ο άξονας γύρω από τον οποίο κινείται η μετάδοση των αχράντων μυστηρίων στους πιστούς είναι η εκκλησιαστική τάξη, η οποία προβάλλεται με τον πλέον κατηγορηματικό τρόπο στους λόγους του θεοκίνητου αποστόλου των εθνών, Παύλου: «**πάντα εύσχημόνως και κατὰ τάξιν γινέσθω**».⁶⁰¹ Χαρακτηριστικό, εν προκειμένω, είναι το σχετικό περί ευπρεπείας απόσπασμα της «οπισθάμβωνος ευχής» της θείας Λειτουργίας του αγίου Ιωάννου του Χρυσοστόμου, η οποία εκφωνείται από τον ιερέα λίγο προ της απολύσεως, ανακεφαλαιώνοντας, κατά

⁵⁹⁸ Βλ. σχετικώς Η. ΜΟΥΤΣΟΥΛΑ, *Γρηγόριος Νύσσης*, σελ. 464: «Ἐὰν τὸ Βάπτισμα ἀποτελῆ τὴν βάσιν καὶ προϋπόθεσιν τῆς ἠθικῆς προόδου καὶ τῆς μετὰ τοῦ Χριστοῦ ἐνώσεως, ἡ **Θεία Εὐχαριστία συντελεῖ εἰς τὴν ἐνίσχυσιν τῆς ψυχῆς καὶ τυγχάνει ἡ ἀπαρχὴ τῆς «θεώσεως»**. Εἰδικὸν περὶ ταύτης λόγον ποιεῖται ὁ Γρηγόριος εἰς τὸν Κατηχητικὸν λόγον του, ἔνθα ἀναγράφει ὅτι ὡς διὰ τοῦ Βαπτίσματος θεραπεύεται ἡ ψυχὴ, οὕτω διὰ τῆς **θείας Εὐχαριστίας** θεραπεύεται τὸ σῶμα τοῦ ἀνθρώπου ἐκ τῆς ἀμαρτίας καθιστάμενον ἀθάνατον». Πρὸβλ. Α. ΚΑΛΥΒΟΠΟΥΛΟΥ, *Χρόνος τελέσεως τῆς Θείας Λειτουργίας*, σελ. 79: «... ἡ θεία λειτουργία δὲν εἶναι ἀπλῶς μία προσευχὴ καὶ τελετὴ, ὅπως αἱ ἄλλαι ἀκολουθίαι τῆς λατρευτικῆς ζωῆς καὶ ἐμπειρίας τῆς Ἐκκλησίας. Ἀλλ' εἶναι αὐτὸ τοῦτο τὸ μυστήριον τῆς παρουσίας τοῦ Χριστοῦ ἐν τῷ μέσῳ τῆς προσευχομένης Ἐκκλησίας Του. Εἶναι τὸ μυστήριον τοῦ ἀρραβῶνος τῆς μελλούσης ζωῆς καὶ βασιλείας. **Εἶναι ἱεροτελεστία ἐξαιρετος καὶ ἱεροπραξία κατὰ πάντα ἀνεξάρτητος. Εἶναι ὁ πυρὴν καὶ τὸ κέντρον τῆς καθ' ὅλου λατρευτικῆς ζωῆς τῆς Ἐκκλησίας**».

⁵⁹⁹ Για περισσότερα στοιχεία αναφορικά με την εκκλησιαστική ευταξία, ιδιαίτερα σε σχέση με το φαινόμενο των αιρέσεων και των οπαδών τους, βλ. Σ. ΛΙΟΣΗ, *Αἵρεσις*, σελ. 45 και εξής.

⁶⁰⁰ Για περισσότερα στοιχεία σχετικά με την ιδιαίτερη αξία και τη σημασία της θεόπνευστης Αγίας Γραφής και της Ιεράς Παραδόσεως για την Εκκλησία, βλ. Ι. ΡΩΜΑΝΙΔΟΥ, (πρωτοπρ.), *Δογματική*, σελ. 121 και εξής.

⁶⁰¹ Α' Κορ. 14, 40. Πρὸβλ. και Η. ΜΑΣΤΡΟΓΙΑΝΝΟΠΟΥΛΟΥ (αρχιμ.), *Θεία Κοινωνία*, σελ. 394: «**Ιδιαίτερη φροντίδα χρειάζεται, ὥστε νά λείψουν οἱ ἀταξίες κατὰ τὴν προσέλευση, οἱ βιασύνες, οἱ ἀνευλάβειες, οἱ διεκδικήσεις προτεραιότητος, καὶ ὅλα τὰ σχετικὰ**».

κάποιον τρόπο, τις ικεσίες των πιστών προς τον Πανάγαθο Θεό: «*ἀγίασον τοὺς ἀγαπῶντας τὴν εὐπρέπειαν τοῦ οἴκου σου*».⁶⁰²

Από την πλευρά τους οι ιεροί κανόνες δεν παραλείπουν να υπογραμμίσουν την ιδιαίτερη σημασία της κανονικής – εκκλησιαστικής «*εὐταξίας*»⁶⁰³ και «*τάξεως*» με αδιάψευστο τρόπο: «*Ἐκαστα τῶν καθ' ἡμᾶς πραγμάτων, ὅταν εὐθὺ φέρηται κανονικῆς εὐταξίας, οὐδένα μὲν ἡμῖν ἐντίκτει θόρυβον, ἀπαλλάττει δὲ καὶ τῆς παρά τινων δυσφημίας, μᾶλλον δὲ καὶ τὰς παρά τῶν εὖ φρονούντων εὐφημίας ἡμῖν προξενεῖ*».⁶⁰⁴ «*Ἐπειδὴ πολλοὶ τὴν ἐκκλησιαστικὴν εὐταξίαν συγχεῖν καὶ ἀνατρέπειν βουλόμενοι, φιλέχθρως καὶ συκοφαντικῶς αἰτίας τινὰς κατὰ τῶν οἰκονομούντων τὰς ἐκκλησίας ὀρθοδόξων ἐπισκόπων συμπλάσσουν...*»⁶⁰⁵ «*Ἐκεῖνο τοίνυν ἐπιστάμεθα, ἀμίαντον ἀεὶ τὴν ἐκκλησιαστικὴν φυλάττεσθαι κατάστασιν... Ταύτην οὖν τὴν τάξιν κελεύσει ἡ ὑμετέρα ἀγιωσύνη κρειπτόνως ταῖς ὑμετέραις διαλαλιαῖς βεβαιῶσαι*»⁶⁰⁶ «*Ὅτι τάξις ἐμπολιτεύεται τῇ ἱερωσύνῃ, πᾶσιν ἀρίδηλόν ἐστι*».⁶⁰⁷

Περαιτέρω, ἐκδηλα αποτυπωμένη στο κείμενο των θείων και ιερών κανόνων είναι η εκκλησιαστική τάξη που ακολουθείται κατά τη θεία Μετάληψη του Σώματος και του Αίματος του Κυρίου,⁶⁰⁸ εκ μέρους των πιστών. Ἐτσι, στον 58^ο καν. Πενθ. μελετούμε ότι κανείς από τους λαϊκούς

⁶⁰² Χωρῖο ἀπό τη θεία Λειτουργία του ἀγίου Ἰωάννου του Χρυσοστόμου, σε ΙΕΡΑΤΙΚΟΝ, σελ. 145.

⁶⁰³ Πρβλ. Κ. ΠΟΛΥΖΩΪΔΗ, Ἐκκλησιαστικό Δίκαιο, σελ. 59: «Θά ἡμποροῦσε κανεῖς νά παραλληλίσῃ τοὺς Κανόνες τῆς Ἐκκλησίας πρὸς τοὺς νόμους καὶ τίς διατάξεις τῆς Πολιτείας διότι ἔχουν κοινὸ σημεῖο ὅτι καὶ οἱ δύο ἀποβλέπουν στὴν εὐταξία».

⁶⁰⁴ 1^{ος} καν. Κυρίλλ. Αλεξ., ΣΥΝΤΑΓΜΑ, τόμ. Δ', σελ. 355.

⁶⁰⁵ 6^{ος} καν. Β' Οικ., ΣΥΝΤΑΓΜΑ, τόμ. Β', σελ. 180.

⁶⁰⁶ 86^{ος} (95^{ος}) καν. Καρθ., ΣΥΝΤΑΓΜΑ, τόμ. Γ', σελ. 514.

⁶⁰⁷ 14^{ος} καν. Δ' Οικ., ΣΥΝΤΑΓΜΑ, τόμ. Β', σελ. 615.

⁶⁰⁸ Για περισσότερα στοιχεία αναφορικά με τη διαχρονική τήρηση της τάξης κατά τη θεία Μετάληψη, βλ. Β. ΦΕΙΔΑ, Ἐκκλησιαστικὴ Ἱστορία, τ. Α', σελ. 909: «Ἡ μετάδοση τῆς θ. κοινωνίας γινόταν με ἀπόλυτη τάξη, ἤτοι κοινωνοῦσαν πρῶτος ὁ ἐπίσκοπος, μετὰ οἱ κληρικοί (πρεσβύτεροι, διάκονοι), μετὰ οἱ κατώτεροι κληρικοί (ὑποδιάκονοι, ἀναγνώστες, ψάλτες κ.ἄ.), μετὰ οἱ ἀσκητές καὶ οἱ χαρισματικές τάξεις τῶν γυναικῶν (διακόνισσες, χῆρες, παρθένοι), μετὰ τὰ παιδιά καὶ τέλος ὁ λαός. Ὁ Ἰωάννης Μόσχος ἀναφέρει ὡς παλαιὰ τὴ συνήθεια, «ὥστε τοὺς παῖδας ἔμπροσθεν τοῦ ἀγίου ἱερατείου ἴστασθαι ἐν ταῖς ἀγίαις συναξέσι καὶ πρῶτους μετὰ τοὺς κληρικούς μεταλαμβάνειν τῶν ἀγίων» (PG 87, 3081)».

δεν πρέπει να μεταδίδει από μόνος του στον εαυτό του τα θεία μυστήρια, όταν παρίστανται ιερείς, διότι σε αντίθετη περίπτωση, θα υποβληθεί σε ανάλογο επιτίμιο πνευματικής παιδαγωγίας: *«Μηδείς τῶν ἐν λαϊκοῖς τεταγμένων ἑαυτῷ τῶν θείων μυστηρίων μεταδιδότω, παρόντος ἐπισκόπου, ἢ πρεσβυτέρου, ἢ διακόνου. Ὁ δέ τι τοιοῦτο τολμῶν, ὡς παρὰ τὰ διατεταγμένα ποιῶν, ἐπὶ ἑβδομάδα μίαν ἀφοριζέσθω, ἐντεῦθεν παιδαγωγούμενος, μὴ φρονεῖν παρ' ὃ δεῖ φρονεῖν»*.⁶⁰⁹

Το κείμενο του εν λόγω ιερού κανόνα είναι αδιαμφισβήτητο. Όλοι οι λαϊκοί είναι ανάγκη να μεταλαμβάνουν το Σώμα και το Αίμα του Κυρίου από ιερείς, όταν οι τελευταίοι είναι παρόντες. Στο σημείο, όμως, αυτό, γεννάται αβίαστα το εξής ερώτημα: Τι ισχύει στην περίπτωση που είναι ανάγκη να κοινωνήσει κάποιος λαϊκός και δεν παρίσταται ιερέας για να του μεταδώσει τα άχραντα μυστήρια; Μπορεί σ' αυτήν την περίπτωση να μεταλάβει ο πιστός από μόνος του; Επί του συγκεκριμένου ζητήματος εκφράζουν την άποψή τους τόσο ο Βαλσαμών, όσο και οι συγγραφείς του Πηδαλίου, παρουσιάζοντας δύο διαφορετικές μεταξύ τους ερμηνευτικές προσεγγίσεις επί του 58^{ου} καν. Πενθ.

Από την πλευρά του ο Βαλσαμών διατείνεται πως δεν είναι ορθή η εξ αντιδιαστολής ερμηνεία του εν λόγω κανόνα, ώστε να καταλήξει κανείς στο συμπέρασμα ότι εν τη απουσία ιερέα, θα μπορούσε κάποιος λαϊκός να μεταλάβει από μόνος του των αχράντων μυστηρίων. Μια τέτοια κίνηση κατά τον Βαλσαμόνα δεν είναι επιτρεπτή. Μάλιστα, ο Πατριάρχης Αντιοχείας αποδοκιμάζει αντίστοιχη πρακτική των λατίνων, οι οποίοι όχι μόνον χρησιμοποιούν άζυμο άρτο για την τέλεση της θείας Ευχαριστίας, αλλά παραχωρούν στους λαϊκούς τη δυνατότητα να μεταλαμβάνουν από μόνοι τους, καθώς και να προσφέρουν τον εν λόγω άζυμο άρτο και σε

⁶⁰⁹ 58^{ος} καν. Πενθ., ΣΥΝΤΑΓΜΑ, τόμ. Β', σελ. 437. Πρβλ. και Ρωμ. 12, 3: «Λέγω γὰρ διὰ τῆς χάριτος τῆς δοθείσης μοι παντὶ τῷ ὄντι ἐν ὑμῖν, μὴ ὑπερφρονεῖν παρ' ὃ δεῖ φρονεῖν, ἀλλὰ φρονεῖν εἰς τὸ σωφρονεῖν, ἐκάστῳ ὡς ὁ Θεὸς ἐμέρισε μέτρον πίστεως».

άλλους: «... Λέγουσι γοῦν τινες ἐξ ἀντιδιαστολῆς, ὡς, ὅταν οὐ πάρεστί τις ἐξ αὐτῶν, διὰ προκειμένην ἀνάγκην, καλῶς μεταδώσει τις ἑαυτῶ τῶν θείων ἀγιασμάτων· ἐμοὶ δὲ οὐ δοκεῖ τοιοῦτον γὰρ **τολμηθῆναι ἀπὸ ἐρμηνείας καὶ ἀντιδιαστολῆς οὐκ ἐκχωρηθήσεται.** Οἱ μέντοι Λατῖνοι ἄζυμα διηνεκῶς ἐγκόλπια φέροντες, καὶ λαϊκοὶ ὄντες, οὐ μόνον ἑαυτοῖς τούτων μεταδιδόασιν ὡς ἀγιασμάτων, ἀλλὰ καὶ ἑτέροις».⁶¹⁰

Στον αντίποδα αυτής της θέσης του Βαλσαμῶνος βρίσκεται η αντίστοιχη ερμηνεία των συγγραφέων του Πηδαλίου, οι οποίοι υπομνηματίζουν επί του 58^{ου} καν. Πενθ., μνημονεύοντας τις σχετικές θέσεις του αγίου Συμεών Θεσσαλονίκης. Οι συγγραφείς του Πηδαλίου σημειώνουν πως όταν παρίσταται ανάγκη και απουσιάζει ιερέας, οι μοναχοί που ζουν στην έρημο, μετά από την ανάλογη άδεια (ευλογία) αρχιερέως, έχουν τη δυνατότητα να μεταλαμβάνουν με μεγάλη ευλάβεια από Αρτοφόριο, στο οποίο φυλάσσεται το Πανάγιο Σώμα του Κυρίου από θεία Λειτουργία των προηγιασμένων τιμίων δώρων: «Οἱ δὲ ἐν ἐρήμοις εὐρισκόμενοι Μοναχοὶ μὲ τὸ νὰ εὐρίσκωνται εἰς ἀνάγκην, διατὶ δὲν εἶναι ἱερεῖς παρόντες, ἔχουσιν ἄδειαν ἀπὸ τὸν Ἀρχιερέα, ὡς λέγει Συμεὼν ὁ Θεσσαλονίκης (ἐρωτήσῃ μα΄.) **νὰ φυλάττουν προηγιασμένα εἰς Ἄρτοφόριον, καὶ νὰ μεταλαμβάνουν ἐξ αὐτῶν μετὰ πολλῆς εὐλαβείας,** τοιοντοτρόπως ἐπάνω εἰς καθαρὸν τόπον νὰ ἀπλώνουσιν ἱερόν τι ἄμφιον, καὶ ἐπάνω αὐτοῦ νὰ βάλλουν κάλυμμα, καὶ ἐπάνω τοῦ καλύμματος νὰ βάλλωσι τὴν λαβίδα ἔχουσιν τὴν μερίδα τοῦ παναγίου Σώματος, καὶ ἔτσι, ἀφ’ οὗ πρῶτον ψάλλουν ψαλμοὺς, ἢ εὐχὰς, ἢ τὸ τρισάγιον, καὶ θυμιάσουν, καὶ προσκυνήσουν τρεῖς φοραῖς, ἔτσι νὰ μεταλαμβάνουν ἐκεῖθεν, ὄχι μὲ τὸ χέρι, ἀλλὰ μὲ τὸ στόμα· ἔπειτα ἔχοντες ποτήριον μὲ κρασί καὶ νερόν, νὰ ἀποπλύνωσι τὸ στόμα. Τοῦτο τὸ ἴδιον ὁποῦ λέγει ὁ Θεσσαλονίκης εἶναι γεγραμμένον καὶ εἰς τὸν βίον τοῦ Λουκᾶ τοῦ ἐν τῷ Στειρίῳ ὄρει ἀσκήσαντος.

⁶¹⁰ Σχόλια Βαλσαμῶνος ἐπὶ τοῦ 58^{ου} καν. Πενθ., ΣΥΝΤΑΓΜΑ, τόμ. Β', σελ. 438.

Ερωτήσας γὰρ οὗτος τὸν τότε Κορίνθου Μητροπολίτην, ἂν πρέπη ὁ ἐν ἐρήμῳ εὐρισκόμενος νὰ μεταλαμβάνῃ αὐτὸς ἀφ' ἑαυτοῦ, διὰ τὴν ἀπουσίαν Τερέως, ἔλαβε τὴν ἄδειαν παρ' αὐτοῦ νὰ κοινωνῇ, κατὰ τὸν ἴδιον σχεδὸν τοῦτον τρόπον».⁶¹¹

Περαιτέρω, ἀξιοῦν ἰδιαίτερης αναφοράς εἶναι τὸ γεγονός ὅτι οἱ συγγραφεῖς τοῦ Πηδαλίου δὲν παραλείπουν νὰ σημειώσουν πως, σύμφωνα με τὸν ἅγιον Συμεὼν Θεσσαλονίκης, εφόσον ἀπουσιάζει ἕνας ιερέας καὶ ὑπάρχει ἡ ἀνάγκη νὰ κοινωνήσῃ κάποιος ετοιμοθάνατος, ἡ μετάδοση τῶν ἀχράντων μυστηρίων μπορεῖ νὰ γίνῃ ἀπὸ ἀναγνώστη ἢ ἀκόμα καὶ ἀπὸ λαϊκὸ: «**Ἀναγνώστης δὲ καὶ Λαϊκὸς κοινωνεῖ ἐκεῖνον ὅπου κινδυνεύει εἰς θάνατον**, κατὰ τὸν αὐτὸν Συμεὼν (Ἀποκρ. μα'.)..., ἐὰν δηλαδὴ δὲν ᾖ παρὼν ἱερεὺς, ἢ καὶ Διάκονος».⁶¹²

Ἡ συγκεκριμένη θέση τῶν συγγραφέων τοῦ Πηδαλίου ἐπαναλαμβάνεται καὶ σὲ ἄλλο σημεῖο τῶν λόγων τους, ὅπου με λεπτομέρειες διασώζουν ἕνα ἐκτακτὸ περιστατικὸν μετάδοσης τοῦ Σώματος τοῦ Κυρίου σὲ ἕνα ετοιμοθάνατο, ἀπὸ ἕνα νεαρὸ ἀγόρι, κατόπιν ἀνάλογης υποδείξεως τοῦ ἀδυνατούντος νὰ παρευρεθῆ ἱερέως:

⁶¹¹ Ὑποσ. 2 ἐπὶ τῆς ἐρμηνείας τῶν συγγραφέων τοῦ Πηδαλίου ἐπὶ τοῦ 58^{ου} καν. Πενθ., ΠΗΔΑΛΙΟΝ, σελ. 223.

⁶¹² Ὑποσ. 2 ἐπὶ τῆς ἐρμηνείας τῶν συγγραφέων τοῦ Πηδαλίου ἐπὶ τοῦ 58^{ου} καν. Πενθ., ΠΗΔΑΛΙΟΝ, σελ. 223. Πρβλ. καὶ ὑποσ. 2 ἐπὶ τῆς ἐρμηνείας τῶν συγγραφέων τοῦ Πηδαλίου ἐπὶ τοῦ 14^{ου} καν. Λαοδ., ΠΗΔΑΛΙΟΝ, σελ. 346: «... διὰ διαφορῶν αἰτίας τότε ἐκρατεῖτο ἅγιος Ἄρτος· ἀ. διὰ νὰ κοινωνοῦν κατὰ τὰς τετράδας καὶ παρασκευὰς καὶ ὅτε ἄλλοτε ἤθελον οἱ Χριστιανοί, (ἐπειδὴ καθ' ἑκάστην δὲν ἐγένετο λειτουργία) καὶ ἐν τῇ Ἀνατολῇ, ὡς λέγει ὁ Βασίλειος, ἐπιστολῇ πρὸς Καισαρ. Πατρικ. καὶ ἐν τῇ Δύσει, ὡς μαρτυρεῖ ὁ Κυπριανὸς ἐπιστ. νς'. καὶ ὁ Τερόννμος πρὸς Παμμάχιον, ἕως εἰς τοὺς χρόνους τῶν Ἀυτοκρατόρων Χριστιανῶν· β'. διὰ τοὺς ἀρρώστους· γ'. διὰ τοὺς ὀδοιπόρους· δ'. διὰ τοὺς ἀναχωρητάς· ε'. κατὰ τὸν ἅγιον Ἰουστίνον, ἀπολογία β'. ὑπὲρ Χριστιανῶν, ἵνα καὶ εἰς τοὺς μὴ παρόντας ἐν τῇ λειτουργίᾳ δι' ἀσθένειαν, ἢ διὰ ἄλλην εὐλογον αἰτίαν διὰ τοῦ Διακόνου ἀποστέλλεται· καὶ ζ'. κατὰ τὸν παρόντα Κανόνα, ἵνα ἀποστέλλεται κατὰ τὸ Πάσχα ἀπὸ μίαν ἐπαρχίαν εἰς ἄλλην· ὄχι μόνον χάριν εὐλογίας, καθὼς διαλαμβάνει ὁ Κανὼν οὗτος, ἀλλὰ καὶ χάριν ἐνώσεως καὶ συγκοινωνίας». Β. ΦΕΙΔΑ, Ἐκκλησιαστικὴ Ἱστορία, τ. Α', σελ. 908: «Βεβαίως, ἡ συχνὴ θ. κοινωνία δὲν ἦταν πάντοτε συνδεδεμένη μετὰ τὴν τέλεση ἢ τὴν συμμετοχὴν ἐν τῇ θ. λειτουργίᾳ, ἀφοῦ οἱ πιστοὶ μποροῦσαν νὰ λάβουν περισσότερες ἀπὸ μίαν μερίδες ἀπὸ τὰ δῶρα τῆς εὐχαριστίας καὶ νὰ τὰ φυλάσσουν ἐν τῇ οἰκίᾳ τους γιὰ συχνὴ ἢ καὶ καθημερινὴν μετάληψιν. Ὁ Μ. Βασίλειος ὑποστηρίζει τὴν παράδοση αὐτὴ ἐν τῇ ἐπιστολῇ πρὸς τὴν πατρικίαν Καισαρίαν...».

«... ένας πιστός γέρον Σεραπίων ονομαζόμενος, ὅστις ἐθυσίασε τοῖς εἰδώλοις, καὶ ἀσθενήσας βαρέως καὶ τρεῖς ἡμέρας ἄφωνος ὢν, ἀναλαβὼν ὀλίγον τῆ τετάρτη ἡμέρα, ἐκάλεσε τὸν ἀνεψιὸν του, καὶ τοῦ εἶπεν ὅτι νὰ ἔλθῃ ἕνας ἱερεὺς. Ἐπῆγεν ὁ παῖς εἰς τὸν Πρεσβύτερον· ἦτο δὲ νύκτα ὁ καιρός. Ἐτυχε δὲ νὰ ἀσθενῇ καὶ ὁ ἱερεὺς, ὥστε ὁποῦ νὰ ὑπάγῃ δὲν ἐδυνήθη. Ἐπειδὴ δὲ ἐγὼ (ὁ Διονύσιος δηλ. [ενν. ο Διονύσιος Ἀλεξανδρείας]) εἶχα προσταγὴν εἰς τοὺς ἱερεῖς, ὅτι νὰ συγχωροῦν νὰ μεταλαμβάνουν οἱ κινδυνεύοντες εἰς θάνατον, ἐὰν μάλιστα τοῦτο παρακαλοῦντες ζητοῦσι, διὰ νὰ ἀποθνήσκουν καὶ νὰ ἀποδημοῦν ἀπὸ τὴν παροῦσαν ζωὴν μὲ καλὴν ἐλπίδα, ἔδωκεν ὁ ἱερεὺς εἰς τὸ παιδάριον μερίδα τοῦ Παναγίου ἄρτου, καὶ τοῦ εἶπεν ὅτι νὰ τὴν βρέξῃ καὶ νὰ ἐγχήῃ εἰς τὸ στόμα τοῦ γέροντος, καὶ οὕτω ποιήσαντος τοῦ παιδαρίου, ὀλίγον ἐκεῖνος καταπιῶν, εὐθὺς παρέδωκε τὸ πνεῦμά του)».⁶¹³

⁶¹³ Ὑποσ. 3 ἐπὶ τῆς ερμηνείας τῶν συγγραφέων τοῦ Πηδαλίου ἐπὶ τοῦ 13^{ου} καν. Α', ΠΗΔΑΛΙΟΝ, σελ. 121 – 122. Ἡ συγκεκριμένη θέση τῶν συγγραφέων τοῦ Πηδαλίου στοιχίζεται με ἀντίστοιχη μαρτυρία τοῦ Μ. Βασιλείου, σύμφωνα με τὴν ὁποία, ὑπὸ συγκεκριμένες συνθήκες, εἶχε παραχωρηθεῖ σε μοναχοὺς, ἀλλὰ καὶ σε λαϊκοὺς, ἡ δυνατότητα νὰ μεταλαμβάνουν ἀπὸ μόνοι τους. Βλ. σχετικῶς Μ. ΒΑΣΙΛΕΙΟΥ, *Ἐκ τῆς πρὸς Καισάριαν Πατρικίαν ἐπιστολῆς*, PG, τόμ. 32, στ. 485: «Πάντες γὰρ οἱ κατὰ τὰς ἐρήμους μονάζοντες, ἔνθα μὴ ἔστιν ἱερεὺς, κοινωνίαν οἴκοι κατέχοντες, ἀφ' ἑαυτῶν μεταλαμβάνουσι. Ἐν Ἀλεξανδρείᾳ δὲ καὶ ἐν Αἰγύπτῳ ἕκαστος καὶ τῶν ἐν λαῶ τελοῦντων ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ἔχει κοινωνίαν ἐν τῷ οἴκῳ αὐτοῦ, καὶ ὅτε βούλεται, μεταλαμβάνει δι' ἑαυτοῦ. Ἀπαξ γὰρ τὴν θυσίαν τοῦ ἱερέως τελειώσαντος καὶ δεδωκότος, ὁ λαβὼν αὐτὴν ὡς ὄλην ὁμοῦ, καθ' ἑκάστην μεταλαμβάνων, παρὰ τοῦ δεδωκότος εἰκότως μεταλαμβάνειν καὶ ὑποδέχεσθαι πιστεύειν ὀφείλει. Καὶ γὰρ καὶ ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ ὁ ἱερεὺς ἐπιδίδωσι τὴν μερίδα, καὶ κατέχει αὐτὴν ὁ ὑποδεχόμενος μετ' ἐξουσίας ἀπάσης, καὶ οὕτω προσάγει τῷ στόματι τῆ ἰδία χειρὶ. Ταυτὸν τοίνυν ἔστι τῆ δυνάμει, εἴτε μίαν μερίδα δέξεται τις παρὰ τοῦ ἱερέως, εἴτε πολλὰς μερίδας ὁμοῦ». Πρβλ. καὶ ΙΟΥΣΤΙΝΟΥ ΤΟΥ ΦΙΛΟΣΟΦΟΥ ΚΑΙ ΜΑΡΤΥΡΟΣ, *Ἀπολογία Α'*, PG, τόμ. 6, στ. 429 Β – C: «...Ἐπειτα ἀνιστάμεθα κοινῇ πάντες καὶ εὐχὰς πέμπομεν· καὶ, ὡς προέφημεν, πανσαμένων ἡμῶν τῆς εὐχῆς, ἄρτος προσφέρεται καὶ οἶνος καὶ ὕδωρ· καὶ ὁ προεστὼς εὐχὰς ὁμοίως καὶ εὐχαριστίας, ὅση δύναμις αὐτῷ, ἀναπέμπει, καὶ ὁ λαὸς ἐπευφημεῖ λέγων τὸ Ἄμην· καὶ ἡ διάδοσις καὶ ἡ μετάληψις ἀπὸ τῶν εὐχαριστηθέντων ἑκάστῳ γίνεται, καὶ τοῖς οὐ παροῦσι διὰ τῶν διακόνων πέμπεται». Βλ. καὶ ἀναφορὰ στον τρόπο τέλεσης τοῦ μυστηρίου τῆς θείας Ευχαριστίας κατὰ τὸν 2^ο αἰ. μ.Χ., σε Β. ΦΕΙΔΑ, *Ἐκκλησιαστικὴ Ἱστορία*, τόμ. Α', σελ. 268 – 269: «... Ἡ κοινωνία τῶν καθαγιασμένων δώρων, τοῦ ἄρτου καὶ τοῦ οἴνου (σῶμα καὶ αἷμα Χριστοῦ), ἀπὸ τῶν πιστῶν γινόταν πρὶν ἀκόμη ἀναμιχθοῦν τὰ στοιχεῖα. Ὁ τελετουργὸς ἐπίσκοπος ἢ πρεσβύτερος προσέφερε στὸ δεξιὸ χεῖρ τῶν πιστῶν τὸν ἄρτο (σῶμα) καὶ ὁ διάκονος προσέφερε τὸν οἶνο (αἷμα) μὲ τὸ ἅγιο ποτήριο (Τερτυλλιανοῦ, *Decorona*, 3. Μαρτύριον Περπετούης, 4.) Ὁ Τερτυλλιανὸς κατακρίνει τοὺς

Η ιδιαίτερη έμφαση που δίδεται στην τήρηση της τάξεως κατά την τέλεση του μυστηρίου της θείας Μεταλήψεως είναι, επίσης, έκδηλη στο κείμενο του 101^{ου} καν. Πενθ., στο οποίο ορίζεται λεπτομερώς ο τρόπος σύμφωνα με τον οποίο όφειλε να υποδέχεται το Σώμα του Κυρίου ο πιστός που επιθυμούσε να μεταλάβει: «... ὥστε, εἴτις τοῦ ἀχράντου σώματος μετασχεῖν ἐν τῷ τῆς συνάξεως βουληθείῃ καιρῷ, καὶ ἐν πρὸς αὐτὸ τῆ μετουσίᾳ γενέσθαι, τὰς χεῖρας σχηματίζων εἰς τύπον σταυροῦ, οὕτω προσίτω καὶ δεχέσθω τὴν κοινωνίαν τῆς χάριτος».⁶¹⁴

Η προσεκτική μελέτη του συγκεκριμένου αποσπάσματος οδηγεί στο συμπέρασμα ότι η μετάδοση του Σώματος του Κυρίου (καθαγιασμένου ἄρτου) κατά την εποχή σύγκλησης της Πενθ. (7^{ος} αι. μ.Χ.) γινόταν ξεχωριστά από τη μετάδοση του Αίματος του Κυρίου στους πιστούς.⁶¹⁵ Η υποδοχή του Σώματος του Κυρίου μπορούσε να γίνει μόνον

ζηλωτές χριστιανούς, οἱ ὅποιοι δὲν διέκοπταν τὴ νηστεία γιὰ νὰ λάβουν τὴν εὐχαριστία καὶ τοὺς συνιστᾶ νὰ λαμβάνουν στὰ χέρια τους τὸ σῶμα τοῦ Κυρίου καὶ νὰ τὸ τρώγουν μετὰ τὸ πέρας τῆς νηστείας (Aduxorem, II, 5). Μποροῦσαν δηλαδή οἱ πιστοὶ νὰ φυλάσσουν τὸ σῶμα τοῦ Χριστοῦ, ὅπως μποροῦσαν νὰ τὸ λαμβάνουν καὶ οἱ μὴ δυνάμενοι νὰ παραστοῦν στὴν εὐχαριστιακὴ σύναξη. Ὁ Ἰουστίνος ἀναφέρει ὅτι "εὐχαριστήσαντος τοῦ προεστῶτος καὶ ἐπευφημήσαντος παντός τοῦ λαοῦ, οἱ καλούμενοι παρ' ἡμῖν διάκονοι, ἐκάστω τῶν παρόντων μεταλαβεῖν ἀπὸ τοῦ εὐχαριστηθέντος ἄρτου καὶ οἴνου καὶ ὕδατος, καὶ τοῖς οὐ παροῦσι ἀποφέρουσιν' (Α' Ἀπολογία, 66)". Πρβλ. καὶ Θ. ΠΙΑΓΚΟΥ, Κανόνες, σελ. 360 – 361: «... ἡ μεταφορὰ αὐτῆς (ενν. τῆς θείας Κοινωνίας) σὲ κάποιες ἐξαιρετικὲς περιπτώσεις μπορεῖ νὰ γίνει καὶ ἀπὸ λαϊκούς, ἂν πρόκειται δηλ. γιὰ κοινωνία μελλοθάνατου, γιὰ τὴν ὁποία κωλύεται ἀπολύτως κάποιος κληρικὸς καὶ δὲν εἶναι δυνατὴ ἡ ἐξεύρεση ἄλλου. Τὴν πράξη αὐτὴ τὴ γνωρίζει καὶ τὴν ἐπιδοκιμάζει καὶ ὁ Πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως Μ. Φώτιος, ὁ ὁποῖος μάλιστα σὲ ὅλως ἐξαιρετικὲς περιπτώσεις φθάνει μέχρι σημείου νὰ συνηγορεῖ ὑπὲρ τῆς μεταφορᾶς τῆς θείας εὐχαριστίας καὶ ἀπὸ ἀλλόθρησκες γυναῖκες».

⁶¹⁴ 101^{ος} καν. Πενθ., ΣΥΝΤΑΓΜΑ, τόμ. Β', σελ. 547.

⁶¹⁵ Πρβλ. ερμηνεία των συγγραφέων του Πηδαλίου επί του 101^{ου} καν. Πενθ., ΠΗΔΑΛΙΟΝ, σελ. 254: «Τῷ τότε καιρῷ, συνήθεια ἐπεκράτει νὰ κοινωνοῦσι καὶ οἱ Λαϊκοὶ, καθὼς καὶ οἱ Ἱερεῖς, λαμβάνοντες εἰς χεῖρας τὸν ἅγιον ἄρτον, ὃν τρόπον λαμβάνουσι νῦν τὸ ἀντίδωρον... Ὅθεν ὁποῖος ἤθελε νὰ μεταλάβῃ τὸ σῶμα τοῦ Κυρίου, ἅς σχηματίζῃ εἰς σχῆμα σταυροῦ τὰς δύο του χεῖρας, καὶ ἅς ὑποδέχεται αὐτὸ ἐν αὐταῖς». Β. ΦΕΙΔΑ, Ἐκκλησιαστικὴ Ἱστορία, τ. Β', σελ. 647: «... Ὅπως ὅποτε ὁμως μέχρι τὸν Ι' αἰῶνα διατηρήθηκε ἀμετάβλητη ἡ καθιερωμένη παλαιὰ πράξη τῆς χωριστῆς κοινωνίας τῶν πιστῶν πρῶτον ἀπὸ τὸν καθαγιασμένο ἄρτο καὶ μετὰ ἀπὸ τὸν οἶνο τῆς εὐχαριστίας, ὅπως μέχρι σήμερον ἡ κοινωνία τῶν κληρικῶν, ἤτοι οἱ πιστοὶ προσήρχοντο μετὰ σχηματισμένα τὰ χέρια ἐπάλληλα σὲ τύπο σταυροῦ καὶ λάμβαναν στὴ δεξιὰ τὸ σῶμα Χριστοῦ ἀπὸ τὸν ἐπίσκοπο ἢ τὸν πρεσβύτερο καὶ τὸ αἶμα Χριστοῦ ἀπὸ τὸ ἰ. Ποτήριο, τὸ ὁποῖο κρατοῦσε συνήθως ὁ διάκονος».

με τον σχηματισμό των χειρών των πιστών σε σχήμα σταυρού, ώστε με ευλάβεια και σύμφωνα με την παραδεδομένη συνήθεια που είχε επικρατήσει, να υποδέχονται οι ίδιοι το πανάχραντο Σώμα του Κυρίου.⁶¹⁶ Οποιαδήποτε άλλη πρακτική αντικατάστασης των ανθρωπίνων χειρών, με άψυχη ύλη δοχείων από χρυσό ή άλλο υλικό, απορρίπτεται κατηγορηματικά από τον ανά χειρας κανόνα, καθότι στην περίπτωση αυτή διαταράσσεται η τάξη που καθιστά μόνον τον ίδιο τον άνθρωπο άξιο, ως εικόνα Θεού, να υποδέχεται τα πανάχραντα μυστήρια,⁶¹⁷ όπως χαρακτηριστικά επισημαίνει ο εν λόγω κανόνας: «... Τους γὰρ ἐκ χρυσοῦ, ἢ ἄλλης ὕλης, ἀντὶ χειρὸς, τινὰ δοχεῖα κατασκευάζοντας πρὸς τὴν τοῦ θεοῦ δώρου ὑποδοχὴν, καὶ δι' αὐτῶν τῆς ἀχράντου κοινωνίας ἀξιουμένους, οὐδαμῶς προσιέμεθα, ὡς προτιμῶντας τῆς τοῦ Θεοῦ εἰκόνας τὴν ἄψυχον ὕλην καὶ ὑποχείριον. Εἰ δέ τις ἀλῶ τῆς ἀχράντου κοινωνίας μεταδιδούς τοῖς τὰ τοιαῦτα δοχεῖα προσφέρουσι, καὶ αὐτὸς ἀφοριζέσθω, καὶ ὁ ταῦτα ἐπιφερόμενος».⁶¹⁸

⁶¹⁶ Για περισσότερες λεπτομέρειες σχετικά με τον τρόπο παράδοσης του Σώματος του Κυρίου στις παλάμες των πιστών, κατά τους πρώτους αιώνες μετά τη Σάρκωση του Λόγου, βλ. υποσ. 1 επί της ερμηνείας των συγγραφέων του Πηδαλίου επί του 101^{ου} καν. Πενθ., ΠΗΔΑΛΙΟΝ, σελ. 254: «Τὸν τρόπον, μὲ τὸν ὁποῖον ἐλάμβανον εἰς τὰς χεῖρας τὸν ἅγιον ἄρτον οἱ τότε λαϊκοί, καθαρῶτερα διδάσκει Κύριλλος ὁ Τεροσολύμων, κατηχήσ. μυσταγ. ἐ. λέγων· Ὅταν πλησιάζης εἰς τὰ μυστήρια, μὴ ἄπλωνε τὰς παλάμας τῶν χειρῶν σου, μηδὲ ἄνοιγε τὰ δάκτυλά σου, ἀλλὰ βάλλωντας, τὸ μὲν ἀριστερὸν χέρι ὑποκάτω, τὸ δὲ δεξιὸν ἐπάνω, ὡσὰν ὅπου αὐτὸ μέλλει νὰ ὑποδεχθῆ βασιλέα, καὶ βαθουλώσας τὴν παλάμην αὐτοῦ, ἔτσι δέχου τὸ σῶμα τοῦ Χριστοῦ, ἐπιλέγων, τὸ, ἀμήν. Ἀφ' οὗ δὲ τὸ δεχθῆς, ἀγίαζε τοὺς ὀφθαλμούς σου μὲ τὸ ἐγγίξιμον αὐτοῦ μετὰ ἀσφαλείας, καὶ οὕτω μεταλάμβανε αὐτὸ, προσέχων, νὰ μὴ παραπέση κἀνένας μαργαρίτης ἀπὸ αὐτὸ, καὶ τὰ ἐξῆς».

⁶¹⁷ Πρβλ. ερμηνεία των συγγραφέων του Πηδαλίου επί του 101^{ου} καν. Πενθ., ΠΗΔΑΛΙΟΝ, σελ. 254: «... ὁ ἄνθρωπος, καὶ καθ' ὃ κατ' εἰκόνα γεγεννημένος Θεοῦ, ναὸς ὢν τοῦ Χριστοῦ, κατὰ τὸν Ἀπόστολον, ὑπερβαίνει ὅλα τὰ αἰσθητὰ, καὶ ἄψυχα κτίσματα, καὶ ἀκολούθως, αἱ χεῖρες αὐτοῦ εἶναι τιμιώτεροι ἀπὸ κάθε ἀγγεῖον».

⁶¹⁸ 101^{ος} καν. Πενθ., ΣΥΝΤΑΓΜΑ, τόμ. Β', σελ. 547. Πρβλ. Β. ΦΕΙΔΑ, Ἐκκλησιαστικὴ Ἱστορία, τ. Β', σελ. 647 – 648: «Ἡ χωριστὴ κοινωνία τῶν πιστῶν ἀπὸ τοῦ σώματος καὶ ἀπὸ τοῦ αἵματος τοῦ Χριστοῦ εἶχε κατοχυρωθῆ ἐμμέσως καὶ ἀπὸ τὸν κανόνα 101 τῆς Πενθέκτης Οἰκουμενικῆς συνόδου (691-692),... Ὅρισμένοι δηλαδὴ πιστοί, προφανῶς ἀπὸ λανθασμένη ἔκφραση τῆς ευλάβειας πρὸς τὸ σῶμα τοῦ Χριστοῦ ἢ καὶ ἀπὸ ἀνθρώπινη ματαιοδοξία, ὑπέδεχοντο τὸ σῶμα τοῦ Χριστοῦ σὲ εἰδικὰ σκευὴ ἀπὸ χρυσὸ ἢ ἄλλη πολύτιμη ὕλη ἀντὶ τῶν σταυροειδῶς σχηματισμένων χειρῶν τους, τὰ ὁποῖα θεωροῦσαν προφανῶς ἀνάξια νὰ ψαύσουν τὸ

Επιπροθέτως, η ιδιαίτερη αξία της τάξεως, η οποία είναι ανάγκη να επικρατεί κατά την ώρα που οι πιστοί μεταλαμβάνουν τα άχραντα μυστήρια, υποφώσκει στο κείμενο του 3^{ου} καν. Τιμοθ. Αλεξ. Ο εν λόγω κανόνας έρχεται ως απάντηση στο ερώτημα του κατά πόσο είναι δυνατό ο κατά τη βιβλική έννοια δαιμονιζόμενος,⁶¹⁹ ο οποίος έχει κατά το παρελθόν βαπτιστεί, να μεταλαμβάνει ή όχι των αγίων μυστηρίων. Η απάντηση είναι διατυπωμένη με τρόπο κατηγορηματικό. Εφόσον **δεν διασαλεύεται η εκκλησιαστική τάξη** με την εξύβριση του μυστηρίου εκ μέρους του πάσχοντος, τότε ο ίδιος μπορεί να μεταλαμβάνει κατά την ημέρα μόνο της Κυριακής: **«Ἐὰν μὴ ἐξαγορεύῃ τὸ μυστήριον, μήτε ἄλλως πως βλασφημῇ, μεταλαμβάνέτω, μὴ μὲν τοι καθ' ἑκάστην· ἀρκεῖ γὰρ αὐτῷ κατὰ Κυριακὴν μόνον».**⁶²⁰

προσφερόμενο ἄχραντο σῶμα τοῦ Χριστοῦ. Ἡ σύνοδος καταδίκασε τὸ ἔθιμο αὐτὸ καὶ ἀπειλῆσε, μέ τὴν ἐπίκληση μάλιστα τῆς ποινῆς τοῦ ἀφορισμοῦ, τόσο τοὺς κληρικούς, ὅσο καὶ τοὺς λαϊκοὺς, οἱ ὅποιοι θὰ ἐπέμεναν σὲ αὐτό. Ἡ συνοδική ὁμως ἀπόφαση κατοχύρωνε ἐμμέσως καὶ τὴν παλαιὰ παράδοση γιὰ τὴ χωριστὴ μετάδοση τῶν τιμίων δώρων στοὺς πιστοὺς, ἢ ὅποια παρέμεινε ἀμετάβλητη κατὰ τοὺς Ἡ' καὶ Θ' αἰῶνες. Ἰωάννης ὁ Δαμασκηνὸς ἀναφέρει ὅτι, "σταυροειδῶς τὰς παλάμας τυπώσαντες, τοῦ ἐσταυρωμένου τὸ σῶμα ὑποδεξώμεθα" (PG 94, 1149), καίτοι ὁ Σωφρόνιος Ἱεροσολύμων (634-638) ἀφήνει νὰ ἐννοηθῇ ὅτι σὲ εἰδικές περιπτώσεις ἦταν δυνατὴ ἡ μίξις τοῦ σώματος καὶ τοῦ αἵματος Χριστοῦ γιὰ τὴ μεταφορὰ τῶν τιμίων δώρων σὲ ἐρημίτες ἀσκητές. Πράγματι, ὁ ἀββᾶς Ζωσιμᾶς ἔλαβε ἀναμειγμένα τὰ τίμια δῶρα "εἰς μικρὸν ποτήριον τοῦ ἀχράντου σώματος καὶ τοῦ τιμίου αἵματος" καὶ μετέβη στὴν ὄχθη τοῦ Ἰορδάνη γιὰ νὰ τὰ μεταδώσει στὴν ὁσία μαρία τὴν Αἰγυπτία (PG 87, 3721). Ἡ μαρτυρία αὐτὴ δὲν ἐπιβεβαιώνει μὲν ρητῶς τὴν χρῆση λαβίδας, ἀλλὰ βεβαιώνει γιὰ τὴ δυνατότητα μίξεως τῶν τιμίων δώρων σὲ εἰδικές τουλάχιστον περιπτώσεις».

⁶¹⁹ Δηλαδή ο κατεχόμενος ἀπὸ ἀκάθαρτο πνεῦμα, με τὴν έννοια που μελετοῦμε στὴ θεόπνευστη Ἀγία Γραφή. Πρὸβλ. ἐνδεικτικὰ Ματθ. 12, 43: «Ὅταν δὲ τὸ ἀκάθαρτον πνεῦμα ἐξέλθῃ ἀπὸ τοῦ ἀνθρώπου, διέρχεται δι' ἀνύδρων τόπων ζητοῦν ἀνάπανσιν, καὶ οὐχ εὐρίσκει»· Μαρκ. 1, 23: «Καὶ ἦν ἐν τῇ συναγωγῇ αὐτῶν ἄνθρωπος ἐν πνεύματι ἀκαθάρτῳ»· Μαρκ. 1, 26: «καὶ σπαράξαν αὐτὸν τὸ πνεῦμα τὸ ἀκάθαρτον καὶ κράξαν φωνὴ μεγάλη ἐξῆλθεν ἐξ αὐτοῦ»· Μαρκ. 3, 30: «ὅτι ἔλεγον, πνεῦμα ἀκάθαρτον ἔχει»· Μαρκ. 5, 2: «καὶ ἐξελθόντας αὐτοῦ ἐκ τοῦ πλοίου εὐθέως ἀπήντησεν αὐτῷ ἐκ τῶν μνημείων ἄνθρωπος ἐν πνεύματι ἀκαθάρτῳ»· Μαρκ. 5, 8: «ἔλεγε γὰρ αὐτῷ· ἐξελθε τὸ πνεῦμα τὸ ἀκάθαρτον ἐκ τοῦ ἀνθρώπου»· Μαρκ. 7, 25: «ἀκούσασα γὰρ γυνὴ περὶ αὐτοῦ, ἧς εἶχε τὸ θυγάτριον αὐτῆς πνεῦμα ἀκάθαρτον, ἔλθοῦσα προσέπεσε πρὸς τοὺς πόδας αὐτοῦ»· Μαρκ. 9, 25: «ιδὼν δὲ ὁ Ἰησοῦς ὅτι ἐπισυντρέχει ὄχλος, ἐπέτιμήσε τῷ πνεύματι τῷ ἀκαθάρτῳ λέγων αὐτῷ· τὸ πνεῦμα τὸ ἄλαλον καὶ κωφόν, ἐγὼ σοι ἐπιτάσσω, ἐξελθε ἐξ αὐτοῦ καὶ μηκέτι εἰσέλθῃς εἰς αὐτόν»· Λουκ. 4, 33: «Καὶ ἐν τῇ συναγωγῇ ἦν ἄνθρωπος ἔχων πνεῦμα δαιμονίου ἀκαθάρτου» κ.α.

⁶²⁰ 3^{ος} καν. Τιμοθ. Αλεξ., ΣΥΝΤΑΓΜΑ, τόμ. Δ', σελ. 333.

Σχολιάζοντας το συγκεκριμένο χωρίο, ο Βαλσαμών διακρίνει τρεις διαφορετικές κατηγορίες πνευματικώς πασχόντων: εκείνους που βρίσκονται συνεχώς υπό την επήρεια του ακάθαρτου πνεύματος, εκείνους που έχουν διαλείμματα από τη δαιμονική επήρεια, κατά τα οποία, ωστόσο, βλασφημούν εναντίον του μυστηρίου της θείας Ευχαριστίας κι εκείνους που έχουν διαλείμματα σωφροσύνης, κατά τα οποία δεν καθυβρίζουν, ούτε λέγουν τίποτα αντίθετο προς τη γνήσια εν Χριστώ πίστη. Ο Πατριάρχης Αντιοχείας συνεχίζει τον υπομνηματισμό του επισημαίνοντας πως μόνον η τρίτη κατηγορία των πνευματικά πασχόντων, που αναφέρονται παραπάνω, έχει τη δυνατότητα να μεταλαμβάνει των αγράντων μυστηρίων: «... ὥστε ὁ θεῖος οὗτος Πατήρ περὶ δαιμονιζομένου καὶ διαλείμματα ἔχοντος λέγει. Ἐὰν οὖν, ὅτε οὐκ ἐνεργεῖται ὑπὸ τοῦ δαίμονος, οὐδὲν κατὰ τῆς πίστεως λέγη, μεταλήψεται τῶν ἀγιασμάτων». ⁶²¹

Από την πλευρά τους οι συγγραφείς του Πηδαλίου σημειώνουν επισταμένως τις προϋποθέσεις που είναι ανάγκη να συντρέχουν, ώστε κάποιος από τους πνευματικά πάσχοντες να είναι σε θέση να μεταλάβει: «... νὰ μεταλαμβάνη, ναί, ὄχι ὁμως καθ' ἑκάστην ἡμέραν, ἀλλὰ μόνον εἰς κάθε Κυριακὴν..., ἢ (κατ' ἄλλους) κατὰ τοὺς καιροὺς ἐκείνους, ὅπου δὲν δαιμονίζεται, καὶ ἂν ἰσως ἐν τῷ καιρῷ ὅπου σωφρονεῖ, δὲν βλασφημῇ τὰ θεῖα Μυστήρια, μηδὲ ἐξαγορεύῃ αὐτὰ, ἤτοι φανερόνη (sic) τυχόν, ὅτι αὐτὰ εἶναι ψωμί καὶ κρασί κοινόν, μὴ πιστεύων ὅτι ἀληθῶς εἶναι Σῶμα καὶ Αἷμα Χριστοῦ, ὥστε, περὶ δαιμονιζομένου ἐδῶ λέγει ὁ Ἅγιος, ὅπου δὲν ἐνεργεῖται συνεχῶς, ἀλλὰ πότε καὶ πότε, εἰς διαστήματα καιροῦ». ⁶²²

Τα σχόλια των προαναφερθέντων κανονολόγων προσπαθούν να προσεγγίσουν ερμηνευτικά τον συγκεκριμένο κανόνα του 4^{ου} αι. μ.Χ.

⁶²¹ Σχόλια Βαλσαμώνος επί του 3^{ου} καν. Τιμοθ. Αλεξ., ΣΥΝΤΑΓΜΑ, τόμ. Δ', σελ. 333.

⁶²² Ερμηνεία των συγγραφέων του Πηδαλίου επί του 3^{ου} καν. Τιμοθ. Αλεξ., ΠΗΔΑΛΙΟΝ, σελ. 539.

σύμφωνα με τα δεδομένα της εποχής τους. Τον καιρό που έζησε ο Βαλσαμών (12^{ος} αι. μ.Χ.) δεν είχε κάνει προόδους η ψυχιατρική επιστήμη, ώστε να διακρίνεται το φαινόμενο της ψυχικής ασθένειας από τον, κατά τη βιβλική έννοια, κατεχόμενο από ακάθαρτο πνεύμα. Συμπτώματα που άλλοτε θα παρέπεμπαν συλλήβδην στο φαινόμενο του δαιμονισμού, σήμερα φαίνεται, σε ορισμένες τουλάχιστον περιπτώσεις, να λαμβάνουν ιατρική επεξήγηση (π.χ. επιληπτική κρίση), παρά το γεγονός ότι υπάρχουν ακόμη αρκετά ερωτηματικά από πλευράς ψυχιατρικής επιστήμης.

Από πλευράς κανονικού δικαίου, το ζήτημα επιλύεται ανεξάρτητα από τις διάφορες οπτικές του. Αν δηλαδή το φαινόμενο αποτελεί ψυχικό νόσημα, τότε το μέλος της Εκκλησίας δεν ευθύνεται, είτε υβρίζει είτε όχι, και η Εκκλησία είναι σε θέση να το υποδεχθεί στο μυστήριο της Θείας Κοινωνίας, προς ίαση ακριβώς του σώματος και της ψυχής του. Αλλά και στην περίπτωση που το μέλος της Εκκλησίας δεν πάσχει από κάποιο ψυχικό νόσημα και βλασφημεί κατά την ώρα της Θείας Μεταλήψεως, εντούτοις και πάλι το ίδιο το πρόσωπο δεν ευθύνεται, αν δεχθούμε ότι δεν ενεργεί αυτοβούλως, αλλά υπό απόλυτο πνευματικό καταναγκασμό. Κατά συνέπεια, ο 3^{ος} καν. Τιμοθ. Αλεξ. δεν συνδέεται με την κατάσταση του ίδιου του προσώπου, αλλά με την **ευταξία** που είναι ανάγκη να επικρατεί κατά την ώρα της Θείας Μεταλήψεως. Για τον λόγο αυτόν και ο Βαλσαμών απαγορεύει τη μετάδοση της Θείας Κοινωνίας εν γένει, όταν η κατάσταση του πάσχοντος δεν αφήνει περιθώρια για διαλείμματα ευτάκτου συμπεριφοράς.

Είναι αξιοσημείωτο το γεγονός ότι οι συγγραφείς του Πηδαλίου, εκτός από την αναφορά στον περιορισμό της Κυριακής, παρουσιάζουν επιπλέον μια διασταλτική ερμηνεία επί του παρόντος κανόνα, την οποία αποδίδουν ανωνύμως σε άλλους («κατ' άλλους»), σημειώνοντας ότι ο πάσχων, που αναφέρεται στον κανόνα, είναι σε θέση να κοινωνεί

γενικότερα «κατὰ τοὺς καιροὺς ἐκείνους, ὅπου δὲν δαιμονίζεται». Προς τούτο παραθέτουν και σχετική υποσημείωση, διασώζοντας τους λόγους του Αββά Κασσιανού, ο οποίος επισημαίνει ὅτι «ἡ Ἁγία Κοινωνία, ἐδίδοτο εἰς τοὺς δαιμονιζομένους, καὶ δὲν ἐμποδίσθη ποτὲ αὐτὴ ἀπὸ αὐτοὺς παρὰ τῶν παλαιῶν Γερόντων, καὶ ὅτι δὲν δίδεται εἰς τροφήν τοῦ δαίμονος τὰ Ἅγια, ἀλλὰ μᾶλλον πρὸς καθαρισμόν τῆς ψυχῆς καὶ τοῦ σώματος, καὶ εἰς κατάφλεξιν τοῦ πονηροῦ πνεύματος, τοῦ ἐγκαθημένου εἰς τὰ μέλη τοῦ σώματος τοῦ ἀνθρώπου, καὶ ὅτι, ἂν ἐμποδίζωμεν τὴν Κοινωνίαν ἀπὸ τοὺς διαμονιζομένους, δίδομεν ἄδειαν εἰς τὸν δαίμονα συχνότερα καὶ βαρύτερα νὰ τοὺς ἐνεργῇ, ὡς στερουμένους τῆς ἐκ τῆς θείας Κοινωνίας διδομένης τοῦ Θεοῦ βοηθείας».⁶²³

Ὡστόσο, ἡ συγκεκριμένη ἐρμηνεία δὲν φαίνεται νὰ στοιχίζεται πλήρως με τὸ γράμμα και τὸ πνεῦμα τοῦ 3^{ου} καν. Τιμοθ. Αλεξ., ὁ ὁποῖος ἐν προκειμένῳ προβαίνει ἀπερίφραστα στη διατύπωση: «ἀρκεῖ γὰρ αὐτῶ κατὰ Κυριακὴν μόνον». Ἡ διατύπωση αὐτὴ και ἰδιαίτερα ἡ χρήση τοῦ ῥήματος «ἀρκῶ» προϋποθέτει ἓνα ἐρώτημα που ἀφορᾷ στη συχνότητα τῆς θείας Μεταλήψεως. Ὁ ἅγιος Αλεξανδρείας, Τιμόθεος, θέτει ἓνα μέτρο, τὸ μέτρο τοῦ "ἅπαξ εβδομαδιαίως". Προτιμᾷ δὲ τὴν ἡμέρα τῆς Κυριακῆς, ἐναντι τῶν καθημερινῶν, προφανῶς με τὴν ἐννοία ὅτι ἡ Κυριακὴ εἶναι ἡ ἡμέρα τῆς Σύναξης τῆς κοινότητος και ὅτι ἡ θεία Κοινωνία τις καθημερινές παραπέμπει στις ἰδιαίτερες συνθήκες τῆς μοναχικῆς συνήθειας και εὐλάβειας. Θα παρατηροῦσε κανεῖς πως ἀπὸ τα συμφραζόμενα προκύπτει ὅτι ὁ ἐν λόγῳ πάσχων, ὁ ὁποῖος δὲν καθυβρίζει τα θεία, εἶναι ἐπὶ τῆς οὐσίας ἀκατηγόρητος και ἀκανόνιστος για τὴν κατάστασή του, ἀφοῦ εἶναι ἱκανός νὰ κοινωνεῖ κάθε Κυριακὴ, ὅπως κάθε μέλος τῆς μητέρας Ἐκκλησίας, τὸ ὁποῖο δὲν τελεῖ ὑπὸ ἐπιτίμιο. Το ὑπερβάλλον ὑπονοεῖ ἰδιαίτερη μεταχείριση, που ἴσως θα μπορούσε νὰ

⁶²³ Υποσημείωση 2 ἐπὶ τῆς ἐρμηνείας τῶν συγγραφέων τοῦ Πηδαλίου ἐπὶ τοῦ 3^{ου} καν. Τιμοθ. Αλεξ., ΠΗΔΑΛΙΟΝ, σελ. 539.

δικαιολογηθεί λόγω της σοβαρότητας του προβλήματος του πάσχοντος, αν η θεία Κοινωνία θεωρηθεί ως φάρμακο σώματος και ψυχής. Όμως, εδώ ο Τιμόθεος Αλεξανδρείας θέτει ένα όριο, ότι δηλαδή αρκεί η μετάληψη της Κυριακάτικης Σύναξης, διδάσκοντας έμμεσα αφενός μεν τον πνευματικό-θεραπευτικό χαρακτήρα "του φαρμάκου" της θείας Κοινωνίας, αφετέρου δε την ιδιαίτερη σημασία και δύναμη της αναστάσιμης και κυριωνύμου ημέρας της Κυριακής, κατά την οποία η λατρευτική κοινότητα των πιστών συνέρχεται επί το αυτό, ως σώμα Κυρίου με Κεφαλή τον Ίδιο.

Εν προκειμένω, ο λόγος του ιερού Χρυσοστόμου περί της ιδιαίτερης πνευματικής σημασίας της ημέρας της Κυριακής, και δη έναντι του διαβόλου, είναι αφοπλιστικός: «Μίαν σαββάτων τὴν κυριακὴν ἐκάλεσε... Ἐν ταύτῃ γὰρ τῇ ἡμέρᾳ κατελύθη ὁ θάνατος, ἐσβέσθη ἡ κατάρα, ἁμαρτία ἠφανίσθη, ἄδου πύλαι συνεκλάσθησαν, καὶ δέσμιος ὁ διάβολος γέγονε, καὶ ὁ χρόνιος ἀνηρήθη πόλεμος, καὶ καταλλαγὰι Θεοῦ πρὸς ἀνθρώπους ἐγένοντο· καὶ πρὸς τὴν προτέραν, μᾶλλον δὲ πρὸς πολλῶ μείζονα ἐπανῆλθεν εὐγένειαν ἡμῶν τὸ γένος, καὶ τὸ θαυμαστὸν ἐκεῖνο καὶ παράδοξον ἐπέιδε θέαμα ἥλιος, ἀνθρώπον ἀθάνατον γεγενημένον».⁶²⁴

Συνεχίζοντας την προσεκτική μελέτη των ιερών κανόνων, παρατηρεῖ κανείς ότι ο 9^{ος} Αποστ. παρουσιάζει με κατηγορηματικό τρόπο την ιδιαίτερη σημασία που έχει για την Εκκλησία η τήρηση της τάξης και μάλιστα κατά την ώρα τελέσεως του μυστηρίου της θείας Ευχαριστίας και της μετάδοσης των αχράντων μυστηρίων στους πιστούς. Ο εν λόγω κανόνας υπογραμμίζει την ανάγκη παραμονής των βαπτισμένων χριστιανών σε όλη τη διάρκεια της θείας Λειτουργίας και της μετάδοσης του Σώματος και του Αίματος του Κυρίου στους πιστούς, επισημαίνοντας πως σε διαφορετική περίπτωση, οι ίδιοι γίνονται **υπαίτιοι πρόκλησης αταξίας στο εκκλησίασμα** και ως εκ τούτου είναι ανάγκη να

⁶²⁴ ΙΩΑΝΝΟΥ ΤΟΥ ΧΡΥΣΟΣΤΟΜΟΥ, *Περί ἐλεημοσύνης*, PG τόμ. 51, στ. 264 – 265.

υποβάλλονται στο επιτίμιο του (μικρού) αφορισμού: «Πάντας τοὺς εἰσιόντας πιστοὺς, καὶ τῶν γραφῶν ἀκούοντας, μὴ παραμένοντας δὲ τῇ προσευχῇ καὶ τῇ ἀγία μεταλήψει, ὡς ἀταξίαν ἐμποιοῦντας τῇ ἐκκλησίᾳ ἀφορίζεσθαι χρή». ⁶²⁵

Ἄξιο ιδιαίτερης μνείας εἶναι το γεγονός ὅτι ὁ ἐν λόγῳ 9^{ος} Ἀποστ., ὁ ὁποῖος ἀναφέρεται στὴν τάξη τῶν λαϊκῶν, ἐπεταί του ἀμέσως προηγούμενου 8^{ου} Ἀποστ., ὁ ὁποῖος ἀναφέρεται ἀντίστοιχα στὴν τάξη τῶν κληρικῶν καὶ καταδεικνύει τὴν ἀναγκαιότητα τῆς μετάληψης τοῦ Σώματος καὶ τοῦ Αἵματος τοῦ Κυρίου ἀπ’ ὅλους τοὺς ἱερεῖς, κατὰ τὴν τέλεση τοῦ μυστηρίου. Σὲ περίπτωση ποὺ κάποιος ἐκ τῶν τελετουργῶν ἱερέων δὲν μεταλάβει, εἶναι ἀνάγκη νὰ παρουσιάσει τὴν αἰτία αὐτῆς τῆς ἐνέργειας, ὥστε, ἐφόσον συντρέχει κάποιος σοβαρὸς πρὸς τοῦτο λόγος, ἀφενὸς μὲν ὁ ἴδιος νὰ δύναται νὰ συγχωρεθῆί, ἀφετέρου δὲ ν’ ἀποφευχθῆί ὁ σκανδαλισμὸς τῶν πιστῶν σὲ σχέση με τὴν τέλεση τοῦ μυστηρίου τῆς θείας Ευχαριστίας: «Εἴ τις ἐπίσκοπος, ἢ πρεσβύτερος, ἢ διάκονος, ἢ ἐκ τοῦ καταλόγου τοῦ ἱερατικοῦ, προσφορᾶς γενομένης μὴ μεταλάβοι, τὴν αἰτίαν εἰπάτω· καὶ ἐὰν ἢ εὐλογος, συγγνώμης τυγχανέτω· εἰ δὲ μὴ λέγοι, ἀφορίζεσθω, ὡς αἴτιος βλάβης γενόμενος τῷ λαῷ, καὶ ὑπόνοιαν ἐμποιήσας κατὰ τοῦ προσενέγκαντος, ὡς μὴ ὑγιῶς ἀνενέγκαντος». ⁶²⁶

Ἡ ιδιαίτερη ἀξία τῆς τήρησης τῆς τάξης κατὰ τὴν τέλεση τοῦ μυστηρίου τῆς θείας Μεταλήψεως, τόσο ἐκ μέρους τῶν κληρικῶν, ὅσο καὶ ἐκ μέρους τῶν λαϊκῶν, δὲν διαφεύγει τῆς προσοχῆς τοῦ Ζωναρά, ὁ ὁποῖος διερμηνεύει τὸν 8^ο Ἀποστ. με τὴν ἐξῆς χαρακτηριστικὴ διαπίστωση: «Ἐτοίμους πάντας ἀεὶ καὶ ἀξίους τῆς τῶν ἁγιασμάτων μεταλήψεως ὁ

⁶²⁵ 9^{ος} Ἀποστ., ΣΥΝΤΑΓΜΑ, τόμ. Β', σελ. 13. Για περισσότερα στοιχεῖα ἀναφορικὰ με τοὺς Ἀποστολικούς κανόνες ἐν γένει καὶ τὸ πῶς οἱ ἴδιοι ἀπέκτησαν οἰκουμενικὸ καὶ υποχρεωτικὸ κύρος, βλ. Ι. ΚΑΡΜΙΡΗ, *Δογματικὰ καὶ Συμβολικὰ Μνημεῖα*, τόμ. Ι, σελ. 251· Π. ΧΡΗΣΤΟΥ, *Πατρολογία*, τόμ. Γ', σελ. 69 – 71· Π. ΡΟΔΟΠΟΥΛΟΥ, *Ἐπιτομή*, σελ. 46 – 48.

⁶²⁶ 8^{ος} Ἀποστ., ΣΥΝΤΑΓΜΑ, τόμ. Β', σελ. 11.

κανών βούλεται είναι, και μάλιστα τούς ιερωμένους». ⁶²⁷ Ομοίως οι συγγραφείς του Πηδαλίου υπογραμμίζουν ότι βάσει του 8^{ου} Αποστ. είναι ανάγκη «*όλοι, και μάλιστα οί ιερωμένοι, νὰ ἦναι προετοιμασμένοι και ἄξιοι νὰ μεταλάβουν τὰ θεῖα μυστήρια, ὅταν γίνεται ἡ προσφορά, ἤγουν ἡ ἱερουργία τοῦ σώματος τοῦ Κυρίου*». ⁶²⁸

Περαιτέρω, ο Ζωναράς επισημαίνει πως την εποχή θέσπισης του 9^{ου} Αποστ. (4^{ος} αι. μ.Χ.), οι πιστοί μετελάμβαναν σε συνεχή βάση: «*Πάντας ὁ παρῶν κανῶν ἀπαιτεῖ, τῆς ἀγίας ἐπιτελουμένης θυσίας, μέχρι τέλους προσκαρτερεῖν τῇ προσευχῇ, και τῇ ἀγία μεταλήψει· και οί λαϊκοί γάρ συνεχῶς μεταλαμβάνειν τότε ἀπητοῦντο...* Διὸ και ὁ παρῶν κανῶν τούς μὴ παραμένοντας, ὡς τὴν τάξιν συγχέοντας, ἀφορίζει». ⁶²⁹

Στην ίδια ερμηνευτική γραμμή κινείται και ο Βαλσαμών, υπογραμμίζοντας τη δριμύτητα του 9^{ου} Αποστ. έναντι ὅσων διασαλεύουν την τάξη του μυστηρίου της Θείας Ευχαριστίας, αποχωρώντας από τον ναό προ της μετάδοσης των αχράντων μυστηρίων στους πιστούς και της ολοκλήρωσης της τέλεσης του μυστηρίου. Για να δοθεί η ανάλογη ἔμφαση στο μέγεθος της αταξίας που προκαλείται με τέτοιου είδους ενέργειες, ο Πατριάρχης Αντιοχείας επισημαίνει το γεγονός ότι, σύμφωνα με τη διδασκαλία της Εκκλησίας, ὅπως αυτή προκύπτει από τους ιερούς κανόνες, είναι ανάγκη ὅλοι οι πιστοί να προετοιμάζονται κατάλληλα και να αξιώνονται τακτικά των αχράντων μυστηρίων: «*Ὁ τοῦ παρόντος κανόνος διορισμὸς δριμύτατός ἐστιν· ἀφορίζει γάρ τούς ἐκκλησιάζοντας και μὴ παραμένοντας μέχρι τέλους, μηδὲ μεταλαμβάνοντας. Και ἄλλοι δὲ κανόνες παρομοίως*

⁶²⁷ Σχόλια Ζωναρά ἐπὶ τοῦ 8^{ου} Αποστ., ΣΥΝΤΑΓΜΑ, τόμ. Β', σελ. 11.

⁶²⁸ Σχόλια συγγραφέων τοῦ Πηδαλίου ἐπὶ τοῦ 8^{ου} Αποστ., ΠΗΔΑΛΙΟΝ, σελ. 23.

⁶²⁹ Σχόλια Ζωναρά ἐπὶ τοῦ 9^{ου} Αποστ., ΣΥΝΤΑΓΜΑ, τόμ. Β', σελ. 13.

διορίζονται, πάντας έτοιμούς εΐναι και άξιους τής μεταλήψεως, και τους επί τρισί κυριακαΐς μη μεταλαμβάνοντας άφορίζουσιν».⁶³⁰

Ωστόσο, όπως επισημαΐνει ο Βαλσαμών σε άλλο σημείο των λόγων του, διερμηνεύοντας τον εν λόγω 9^ο Αποστ., η συμμετοχή των πιστών στη Θεία Μετάληψη δεν είναι υποχρεωτική για όλους ανεξαιρέτως τους πιστούς, διότι μερικοί εξ αυτών ενδέχεται να ελέγχονται από τη συνείδησή τους, σε σχέση με τη μετάληψη των αχράντων μυστηρίων: «...Έκκλησιάζειν μέν γάρ τους πιστούς μέχρι τέλους τής θείας ιεροτελεστίας, και τής τελευταίας του ίερουργοῦντος εύχής, και του άντιδώρου τής μεταλήψεως, ψηφιζόμεθα· και τοΐς οὔτω μη ποιούσι τήν έκ του κανόνος έπισείομεν άγανάκτησιν· **μεταλαμβάνειν δέ αυτούς ούκ άναγκάζομεν, δια τήν τής συνειδήσεως βάσανον**».⁶³¹

Η επιτακτική ανάγκη παραμονής όλων των χριστιανών στη διάρκεια μετάδοσης των αχράντων μυστηρίων στους πιστούς και την εν γένει ολοκλήρωση της τελέσεως του μυστηρίου της θείας Ευχαριστίας, επαναλαμβάνεται μετ' επιτάσεως από τον 2^ο καν. της τοπικής συνόδου της Αντιοχείας.⁶³² **Ο εν λόγω κανόνας επαναφέρει το ζήτημα της τήρησης της τάξης κατά την ώρα της μετάδοσης του Σώματος και του Αίματος του Κυρίου στους πιστούς, επισημαΐνοντας πως σε αντίθετη περίπτωση αποχώρησης προ της ολοκλήρωσης του μυστηρίου, θ' ακολουθήσει η επιβολή του επιτιμίου της ακοινωνησίας, μέχρις ότου οι**

⁶³⁰ Σχόλια Βαλσαμώνος επί του 9^{ου} Αποστ., ΣΥΝΤΑΓΜΑ, τόμ. Β', σελ. 13 – 14. Πρβλ. και ερμηνεία των συγγραφέων του Πηδαλίου επί του 9^{ου} Αποστ., ΠΗΔΑΛΙΟΝ, σελ. 23: «Και οί δύο έξηγηται τών ίερών κανόνων, ό Ζωναράς, λέγω, και ό Βαλσαμών έρμηνεύοντες, τόν παρόντα Άποστολικόν κανόνα, συμφώνως λέγουσιν ότι, όσοι Χριστιανοί έμβαΐνουν εις τήν έκκλησίαν, όταν έπιτελήται ή θεία λειτουργία, και άκούουσι μέν τας θείας Γραφάς, δέν προσμένουσι δέ μέχρι τέλους, μήτε μεταλαμβάνουσιν, αυτοί πρέπει να άφορίζονται, ώσάν όπου προξενούσιν άταξίαν εις τήν έκκλησίαν».

⁶³¹ Απόκριση Βαλσαμώνος σε 17^η ερώτηση του Πατριάρχη Αλεξανδρείας Μάρκου, ΣΥΝΤΑΓΜΑ, τόμ. Δ', σελ. 461.

⁶³² Πρβλ. Γ. ΜΕΤΑΛΛΗΝΟΥ (πρωτοπρεσβ.), Θεολογική μαρτυρία, σελ. 285: «Η Έκκλησία προσπαθοῦσε να διασώσει τή συχνή προσέλευση στο μυστήριο, συνεχίζοντας τήν πράξη των πρώτων αίωνων, όπως άποδεικνύει ό 2ος κανόνας τής Αντιοχείας».

παρεκτραπέντες μετανοήσουν ειλικρινά για το ολίσθημά τους, επιδεικνύοντας εμπράκτως τους καρπούς της πνευματικής τους συντριβής: «Πάντας τοὺς εἰσιόντας εἰς τὴν ἐκκλησίαν, καὶ τῶν ἱερῶν Γραφῶν ἀκούοντας, μὴ κοινωνοῦντας δὲ εὐχῆς ἅμα τῷ λαῷ, ἢ ἀποστρεφομένους τὴν ἁγίαν μετάληψιν τῆς εὐχαριστίας κατὰ τινὰ ἀταξίαν, τούτους ἀποβλήτους γίνεσθαι τῆς ἐκκλησίας, ἕως ἂν ἐξομολογησάμενοι, καὶ δείξαντες καρπούς μετανοίας, καὶ παρακαλέσαντες, τυχεῖν δυνηθῶσι συγγνώμης».⁶³³

Ἡ ἀταξία που δημιουργεῖται στη σύναξη των συμμετεχόντων στο μυστήριο της θείας Ευχαριστίας, ἀπὸ τὴν ἀναίτια ἀποχώρηση μερικών πιστῶν προ τῆς ολοκλήρωσης του μυστηρίου,⁶³⁴ παρουσιάζεται με κατηγορηματικό τρόπο ἀπὸ τον Ζωναρά, ο οποίος ἐπισημαίνει: «... Καὶ οὗτοι τοίνυν τοὺς εἰσιόντας εἰς ἐκκλησίαν, καὶ μὴ προσμένοντας τῇ εὐχῇ, μηδὲ μεταλαμβάνοντας κατὰ τινὰ ἀταξίαν, ἤγουν οὐ δι' αἰτίαν εὐλογον, ἀλλ' ἀτάκτως καὶ ἀναιτίως, ἀποβλήτους γίνεσθαι τῆς ἐκκλησίας διωρίσαντο, ἤγουν ἀφωρισμένους, καὶ ἔξω τῆς συνάξεως τῶν πιστῶν».⁶³⁵

Ἀντίστοιχα, ο Βαλσαμών ἀσκειά δριμεία κριτική ἐναντι ὄσων ἀποχωροῦν με ἀσύντακτο τρόπο ἀπὸ τον ναό, προ τῆς μετάδοσης των ἀχράντων μυστηρίων στους πιστούς, χαρακτηρίζοντας τὴν ἐνέργεια αὐτὴ ὡς πράξη καταφρονήσεως καὶ ἀλαζονείας: «Ἀκολουθῶς οὖν καὶ ὁ παρῶν κανῶν διορίζεται ἀφορίζεσθαι τοὺς εἰσερχομένους εἰς ἐκκλησίαν, καὶ μὴ ἐπιμένοντας τῇ εὐχῇ, μηδὲ ἐπιστρεφομένους τῆς ἁγίας μεταλήψεως κατὰ τινὰ ἀταξίαν, καὶ εἶναι τούτους ἀποβλήτους, μέχρις ἂν ἀξίαν μετάνοιαν μετὰ ἐξομολογήσεως ἐπιδείξωνται... ἐκεῖνοι, οἵτινες ἀπὸ καταφρονήσεως

⁶³³ 2^{ος} καν. Ἀντιοχ., ΣΥΝΤΑΓΜΑ, τόμ. Γ', σελ. 125 – 126.

⁶³⁴ Πρβλ. Β. ΦΕΙΔΑ, Ἐκκλησιαστικὴ Ἱστορία, τ. Α', σελ. 909: «Ἡ μὴ συχνὴ κοινωνία τῶν πιστῶν ἀπασχολοῦσε γενικότερα τὴν Ἐκκλησία, ὅπως φαίνεται ἀπὸ τὸν 2 κανόνα τῆς συνόδου τῆς Ἀντιοχείας (341), ὁ ὁποῖος καταδικάζει ὅσους ἐκκλησιάζονται καὶ "ἀποστρέφονται" τῇ μετάληψι... Οἱ λόγοι τῆς "ἀποστροφῆς" ἦσαν ποικίλοι, ἀλλὰ ἐπιβεβαιώνουν τὴν τάση τῶν πιστῶν νὰ ἀποφεύγουν τὴ συχνὴ κοινωνία, παρὰ τὴν ἀντίθετη προτροπὴ τῆς Ἐκκλησίας».

⁶³⁵ Σχόλια Ζωναρά ἐπὶ του 2^{ου} Ἀντιοχ., ΣΥΝΤΑΓΜΑ, τόμ. Γ', σελ. 126.

καὶ ἀλαζονείας ἀπὸ τῆς ἐκκλησίας ἐξέρχονται πρὸ τῆς ἀγίας μεταλήψεως ἀσυντάκτως, καὶ οὐ καρτεροῦσιν ἰδεῖν τὴν τῶν ἀγίων μυστηρίων θείαν μετάληψιν».⁶³⁶

Περαιτέρω, ο Βαλσαμών υπομνηματίζει ὅτι ἡ μετάδοση τοῦ ἀντιδώρου στους πιστούς, κατὰ τὸ πέρασ τῆς θείας Λειτουργίας, ἐπινοήθηκε γιὰ τὴν ἀποφυγὴ παρόμοιων φαινομένων ἀταξίας, καταφρόνησης καὶ ἀλαζονείας, πράξεων ποὺ ἐπιφέρουν μάλιστα τὴν ἐπιβολὴ τοῦ ἐπιτιμίου τοῦ μικροῦ ἀφορισμοῦ, ἴτοι τῆς ἀκοινωνησίας τῶν πιστῶν ποὺ ἐπέδειξαν ἀνάλογη συμπεριφορὰ, μέχρι τὴν ἐκ μέρους τοῦ παρουσίαση εὐλικρινοῦς μετανοίας: «... Διὰ τὴν ἀπειλήν, ὡς ἔοικε, τοῦ ἡ. κανόνος καὶ θ'. τῶν ἀγίων Ἀποστόλων, ἀλλὰ μὴν καὶ τοῦ παρόντος, ἐπενοήθη, ὡς ἔοικεν, ἡ τοῦ ἀντιδώρου διάδοσις· ὥστε πᾶσαν ἀνάγκην ἔχειν καὶ αὐτοὺς τοὺς μὴ δυναμένους μεταλαμβάνειν τῶν ἀγίων καὶ ζωοποιῶν μυστηρίων, προσκαρτερεῖν μέχρι τέλους τῆς θείας ἱεροτελεστίας, καὶ ἐκ χειρὸς ἱερατικῆς λαμβάνειν αὐτὸ εἰς ἀγιασμόν».⁶³⁷

⁶³⁶ Σχόλια Βαλσαμώνος ἐπὶ τοῦ 2^{ου} καν. Ἀντιοχ., ΣΥΝΤΑΓΜΑ, τόμ. Γ', σελ. 127 – 128. Πρὸβλ. καὶ σχόλια Ἀριστηνοῦ καὶ ἀνωλύμου ἐρμηνευτῆ ἐπὶ τοῦ 2^{ου} καν. Ἀντιοχ., ΣΥΝΤΑΓΜΑ, τόμ. Γ', σελ. 129. Στὸ σημεῖο αὐτὸ εἶναι ἀνάγκη νὰ ἐπισημανθεῖ ἡ ἐν προκειμένῳ διαφορετικὴ ἐρμηνευτικὴ προσέγγιση τοῦ Ζωναρά καὶ τῶν συγγραφέων τοῦ Πηδαλίου, οἱ οἱποῖοι, σὲ ἀντίθεση μετὰ τὸν Βαλσαμόνα, θεωροῦν ὅτι ἡ ἐννοία τῆς ἀποστροφῆς τῆς ἀγίας μεταλήψεως, στὴν ὁποία ἀναφέρεται ὁ 2^{ος} καν. Ἀντιοχ., δὲν ἀφορᾷ ὅσους ἀποφεύγουν νὰ μεταλάβουν ἀπὸ καταφρόνηση καὶ ἀλαζονεία, ὅπως δηλαδὴ ἰσχυρίζεται ὁ Βαλσαμών, ἀλλὰ γιὰ λόγους δήθεν εὐλάβειας καὶ ταπεινοφροσύνης. Βλ. σχετικῶς σχόλια Ζωναρά ἐπὶ τοῦ 2^{ου} καν. Ἀντιοχ., ΣΥΝΤΑΓΜΑ, τόμ. Γ', σελ. 126: «Ἀποστροφὴν δ' ἐνταῦθα οἱ Πατέρες, οὐ τὸ μισεῖν τὴν θείαν μετάληψιν ὠνόμασαν, καὶ διὰ τοῦτο μὴ ἀνέχεσθαι τῆς κοινωνίας, ἀλλὰ τὸ ἀποφεύγειν αὐτήν, δι' εὐλάβειαν τάχα, καὶ οἶον διὰ ταπεινοφροσύνην»· ἐρμηνεία τῶν συγγραφέων τοῦ Πηδαλίου ἐπὶ τοῦ 2^{ου} καν. Ἀντιοχ., ΠΗΔΑΛΙΟΝ, σελ. 332: «Ὅχι ὡς μισοῦντες, καὶ συγχαίνοντες τὴν θείαν Κοινωνίαν, ἀπαγε! (διότι ἂν οὕτως αὐτὴν ἀπεστρέφοντο, ὄχι μόνον εἰς ἀφορισμόν, ἀλλὰ καὶ εἰς ἀνάθεμα τέλειον, οἱ τοιοῦτοι ἤθελαν καταδικασθῶν), ἀλλὰ διὰ ταπείνωσιν καὶ εὐλάβειαν τάχα ἀποφεύγοντες αὐτήν. Τοῦτο γὰρ ἀποστροφὴν οἱ Πατέρες ὠνόμασαν, κατὰ τὸν ὑπερφύη Ζωναράν».

⁶³⁷ Σχόλια Βαλσαμώνος ἐπὶ τοῦ 2^{ου} καν. Ἀντιοχ., ΣΥΝΤΑΓΜΑ, τόμ. Γ', σελ. 128. Ἀντίστοιχη θεώρηση σχετικὰ μετὰ τὴν ἐπινοήση τοῦ ἀντιδώρου παρουσιάζουν καὶ οἱ συγγραφεῖς τοῦ Πηδαλίου, ἀναπτύσσοντας ἐπισταμένως τὶς θέσεις τους. Βλ. σχετικῶς ὑποσ. 1 ἐπὶ τῆς ἐρμηνείας τῶν συγγραφέων τοῦ Πηδαλίου ἐπὶ τοῦ 2^{ου} καν. Ἀντιοχ., ΠΗΔΑΛΙΟΝ, σελ. 332: «Ἐπειδὴ δὲ ὅλοι δὲν εἶναι ἐτοιμασμένοι διὰ νὰ μεταλάβουν, διὰ τοῦτο, ὡς φαίνεται, ἐπενοήθη τὸ ἀντίδωρον, ἵνα καὶ οἱ μὴ μεταλαμβάνοντες τῶν Μυστηρίων λάβωσιν αὐτὸ

Τέλος, άξια ιδιαίτερης αναφοράς είναι η παρατήρηση – εξαίρεση που παρουσιάζει εν προκειμένω ο Βαλσαμών, υπογραμμίζοντας ότι η αποχώρηση των πιστών μετά η πρό της αναγνώσεως του ευαγγελίου, μπορεί να θεωρηθεί δικαιολογημένη, στην περίπτωση που αυτή γίνεται «*διὰ ἀναγκαίαν καὶ εὐσεβῆ αἰτίαν, καὶ μὴ ἐπίφογον*».⁶³⁸

Ολοκληρώνοντας την επισκόπηση της παρούσας παραγράφου, θα έλεγε κανείς ότι οι επιταγές των θείων και ιερών κανόνων περί της παραμονής των πιστών καθ' όλη τη διάρκεια τέλεσης του μυστηρίου της θείας Ευχαριστίας εναρμονίζονται πλήρως με τη διδασκαλία των Πατέρων της Εκκλησίας. Ενδεικτικά μνημονεύονται οι ανάλογες θέσεις του αγίου Ιωάννου του Χρυσοστόμου, ο οποίος επισημαίνει τα εξής χαρακτηριστικά: «*Τοσαῦτα ἀγαθὰ ἐν τῇ τραπέζῃ, ἐν τῇ ἀκροάσει, ἐν ταῖς εὐλογίαις, ἐν ταῖς εὐχαῖς, ἐν ταῖς συνουσίαις· σὺ πρὸς ἑτέρας βλέπεις διατριβάς; Καὶ ποίαν ἔχεις συγγνώμην;*»⁶³⁹ και «*Εἰσῆλθες εἰς τὴν ἐκκλησίαν, ἄνθρωπε, ἡξιώθης τῆς τοῦ Χριστοῦ συντυχίας· ἐὰν μὴ ἀπολυθῆς, μὴ ἐξέλθης. Ἐὰν γὰρ πρὸ τῆς ἀπολύσεως ἐξέλθης, ὡς δραπέτης εὐθύνη. Τὴν ὅλην ἡμέραν ἐν τοῖς σωματικοῖς ἀναλίσκεις, καὶ δύο ὥρας ἐν τοῖς*

παρὰ τοῦ Ἱερέως πρὸς ἁγιασμόν· ἡγιασμένος γὰρ ἄρτος ἐστὶ τὸ ἀντίδωρον, καὶ διατὶ ἐπροσφέρθη πρὸς τὸν Θεόν, καὶ μάλιστα διατὶ τύπον ἐπέχει τῆς κοιλίας τῆς Θεοτόκου, κατὰ τὸν ἅγιον Γερμανόν. Ὡσπερ γὰρ ἐξ ἐκεῖνης ἐξῆλθε μετὰ σώματος ὁ Ἄμνός τοῦ Θεοῦ, οὕτως ἐκ τῆς προσφορᾶς τῆς ἀντιδώρου γινομένης ἐκβάλλεται ὁ μέλλων μυστικῶς ἱερουργηθῆναι Ἄμνός. Κλάσματα τῆς ὑψωθείσης προσφορᾶς τὸ ἀντίδωρον ὀνομάζει ὁ ἑ. τοῦ Νικολάου... Περὶ τοῦ ἀντιδώρου ταῦτά φησι Νικόλαος ὁ Καβάσιλας· «εἶτα καὶ τὸν προσενεχθέντα ἄρτον, ἐξ οὗ τὸν ἱερὸν ἀπέτεμεν ἄρτον, εἰς πολλὰ διελὼν, διαδίδωσι τοῖς πιστοῖς, ἅγιον γενόμενον, αὐτῶ τῶ ἀνατεθῆναι Θεῶ καὶ προσενεχθῆναι. Οἱ δὲ σὺν εὐλαβείᾳ πάσῃ δέχονται καὶ καταφιλοῦσι τὴν δεξιάν, ὡς ἂν προσφάτως ἀψαμένην τοῦ παναγίου σώματος τοῦ Σωτῆρος Χριστοῦ, καὶ τὸν ἐκεῖθεν ἁγιασμόν, καὶ δεξαμένην, καὶ μεταδοῦναι τοῖς ψαύουσι δυναμένην» (ἐρμην. τῆς θείας λειτουργ. Κεφ. μς'). Ὅθεν οἱ Χριστιανοὶ πρέπει ἕως τέλους τῆς θείας λειτουργίας νὰ μένουν, διὰ νὰ λάβουν τὸν ἐκ τοῦ ἀντιδώρου ἁγιασμόν. Λέγει γὰρ ὁ ἅγιος Γερμανός· «Ἡ δὲ πνευματικὴ εὐλογία, καὶ ἡ ἄλλη τῶν ἀγαθῶν χορηγία τῶ τῶν Χριστιανῶν γένει ἐκ τῆς διανομῆς τοῦ ἄρτου τοῦ σώματος τῆς Θεοτόκου (ἤτοι τοῦ ἀντιδώρου) γίνεται καὶ πιστεύεται»».

⁶³⁸ Σχόλια Βαλσαμώνος ἐπὶ τοῦ 2^{ου} καν. Αντιοχ., ΣΥΝΤΑΓΜΑ, τόμ. Γ', σελ. 129.

⁶³⁹ ΙΩΑΝΝΟΥ ΤΟΥ ΧΡΥΣΟΣΤΟΜΟΥ, Ὁμιλία, Πρὸς τοὺς ἐγκαταλειψάντας τὴν σύναξιν τῆς Εκκλησίας, καὶ εἰς τὸ μὴ παρατρέχειν τὰς ἐπιγραφὰς τῶν θείων Γραφῶν, καὶ εἰς τὸ ἐπίγραμμα τοῦ βωμοῦ, καὶ εἰς τοὺς νεοφωτίστους, PG, τόμ. 51, στ. 70.

πνευματικοῖς οὐκ ἀσχολῆ; Εἰς θέατρον πολλάκις ἀπέρχη, καὶ ἕως τῆς ἀπολύσεως οὐ κατέρχη· καὶ εἰς ἐκκλησίαν εἰσέρχη καὶ πρὸ τῶν θείων μυστηρίων ἐξέρχη;».⁶⁴⁰

⁶⁴⁰ ΙΩΑΝΝΟΥ ΤΟΥ ΧΡΥΣΟΣΤΟΜΟΥ, *Λόγος Θ', Περὶ τοῦ μὴ καταφρονεῖν τῆς τοῦ Θεοῦ Ἐκκλησίας καὶ τῶν ἁγίων μυστηρίων*, PG, τόμ. 63, στ. 625.

ΕΠΙΛΟΓΟΣ

«Συλλογίσου ἀδελφὲ τὴν ὠφέλειαν ὅπου λαμβάνεις ἀπὸ αὐτὸ τὸ δῶρον τῆς εὐχαριστίας, τὸ ὁποῖον λέγεται κοινωνία, ὡς προείπομεν, διὰ τὴν μᾶς φανερώση ὅτι αὐτὸ κάμνει κοινὰ εἰς τὴν ψυχὴν μας ὅλα τὰ ἀγαθὰ, καὶ τὴν βασιλείαν τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ».⁶⁴¹

Ἡ χάρις καὶ ἡ πνευματικὴ ὠφέλεια ἀπὸ τῆ συμμετοχῆ των πιστῶν στο σωτηριῶδες μυστήριον τῆς θείας Μεταλήψεως επιβεβαιώνεται ὄχι μόνο ἀπὸ τὴν παράδοση καὶ τὴ διδασκαλία τῆς μητέρας Εκκλησίας, ἀλλὰ καὶ ἀπὸ τοὺς ἴδιους τοὺς δαίμονες, ὅπως χαρακτηριστικὰ παραδίδει ὁ ἅγιος Νικόδημος ὁ Ἀγιορείτης: *«καὶ αὐτοὶ οἱ ἴδιοι δαίμονες καὶ μὴ θέλοντες ὡμολόγησαν τὴν ὠφέλειαν ὅπου ἔχει ἡ θεία Κοινωνία· ἐρωτηθέντες γὰρ οὗτοι ἀπὸ τὸν ἅγιον Ἰωάννην τὸν Βοστρινόν, ἄνδρα κατὰ πνευμάτων ἀκαθάρτων τὴν ἐξουσίαν ἔχοντα, ποῖα πράγματα φοβοῦνται περισσότερο; ἀπεκρίθησαν ὅτι φοβοῦνται τὸ βάπτισμα, τὸν σταυρὸν καὶ τὴν θείαν κοινωνίαν· ἐρωτηθέντες δὲ πάλιν ποῖον ἐκ τῶν τριῶν τούτων φοβοῦνται περισσότερο; εἶπον· «Εἰ ἐφυλάσσετε καλῶς ὅπερ μεταλαμβάνετε, οὐκ ἰσχυρὲς τις ἐξ ἡμῶν ἀδικῆσαί τινα τῶν χριστιανῶν»».⁶⁴²*

Σύμφωνα με τὴ διδασκαλία τῆς Ὁρθοδόξου Εκκλησίας, ἡ ὁποία πηγάζει ἀπὸ τὴν Ἁγία Γραφή καὶ τὴν Ἱερά Παράδοσή τῆς, ἀδιάψευστος τυγχάνει ἡ ἰδιαίτερη ἀξία τοῦ μυστηρίου τῆς θείας Ευχαριστίας καὶ τῆς συνακόλουθης θείας Μεταλήψεως τοῦ Σώματος καὶ τοῦ Αἵματος τοῦ Κυρίου ἐκ μέρους των πιστῶν. Ὡστόσο, ἡ προσέλευση κάθε πιστοῦ στο ἅγιο Ποτήριον προϋποθέτει τὴν ἐκ μέρους τοῦ κατάλληλη προετοιμασία, ἡ ὁποία ἀναφέρεται τόσο στὴν ψυχὴ, ὅσο καὶ στο σῶμα τοῦ. Ὁ θεόπνευστος ἀγιογραφικὸς λόγος «μὴ δῶτε τὸ ἅγιον τοῖς κυσὶ μηδὲ βάλητε τοὺς

⁶⁴¹ ΝΙΚΟΔΗΜΟΥ Μοναχοῦ (Ἀγιορείτου), *Γυμνάσματα*, σελ. 218.

⁶⁴² ΝΙΚΟΔΗΜΟΥ Μοναχοῦ (Ἀγιορείτου), *Γυμνάσματα*, σελ. 219, υποσ. (α).

μαργαρίτας ὑμῶν ἔμπροσθεν τῶν χοίρων»⁶⁴³ ακολουθείται κατά πάντα από το γράμμα και το πνεύμα των θείων και ιερών κανόνων,⁶⁴⁴ οι οποίοι επισημαίνουν "πάλιν καὶ πολλάκις" τις προϋποθέσεις που χρειάζονται να πληρούνται εκ μέρους των πιστών, ώστε οι ίδιοι να προσέρχονται στα άχραντα μυστήρια.

Ασφαλώς, το φιλόανθρωπο πνεύμα της μητέρας Εκκλησίας αναδεικνύεται ευκρινώς από τους θείους και ιερούς κανόνες, οι οποίοι έχουν ως **πρώτιστο σκοπό τους την ενίσχυση και τελικά την επίτευξη του αγώνα που καταβάλλουν οι πιστοί για τη σωτηρία της ψυχής τους.**⁶⁴⁵ Ενδεικτικό προς τούτο είναι το γεγονός ότι οι ιεροί κανόνες διακελεύουν πως, ακόμα κι αν κάποιος πιστός βρίσκεται υπό επιτίμιο ακοινωνησίας, έχοντας την υποχρέωση να μη μεταλάβουν για συγκεκριμένο χρονικό διάστημα, είναι ανάγκη να αίρεται το εν λόγω επιτίμιο, εφόσον οι πιστοί αυτοί κινδυνεύουν να χάσουν τη ζωή τους, ώστε, κατόπιν έκφρασης ανάλογης δικής τους επιθυμίας, να μεταλαμβάνουν των θείων αγιασμάτων και να μην αποστερούνται **«τοῦ τελευταίου καὶ ἀναγκαιοτάτου ἐφοδίου».**⁶⁴⁶

Ανατρέχοντας κανείς στο σύνολο των ιερών κανόνων της Εκκλησίας μας, δεν θα μπορέσει ν' ανεύρει κάποιον κανόνα ο οποίος αναφέρεται συστηματικά και συνολικά στις προϋποθέσεις που χρειάζεται να πληρούνται εκ μέρους των πιστών, ώστε οι ίδιοι να αξιώνονται των αχράντων μυστηρίων. Αυτό, βεβαίως, σε καμία περίπτωση δεν σημαίνει ότι το Κανονικό Δίκαιο της Ορθοδόξου Εκκλησίας σιωπά επί του συγκεκριμένου ζητήματος. Τουναντίον, παρατηρείται πληθώρα ιερών κανόνων, οι οποίοι αναφέρονται σε επί μέρους, μεμονωμένες περιπτώσεις

⁶⁴³ Ματθ. 7, 6.

⁶⁴⁴ Για περισσότερα στοιχεία αναφορικά με το γράμμα και το πνεύμα των ιερών κανόνων και την αντίστοιχη ερμηνεία τους, βλ. Λ. ΦΩΤΟΠΟΥΛΟΥ, *Ιεροί Κανόνες*, σελ. 61 – 63.

⁶⁴⁵ Για περισσότερα στοιχεία περί του σωτηριολογικού χαρακτήρα των ιερών κανόνων, βλ. Π. ΧΡΙΣΤΙΝΑΚΗ, *Θέματα*, σσ. 100 – 105.

⁶⁴⁶ 13^{ος} καν. Α', ΣΥΝΤΑΓΜΑ, τόμ. Β', σελ. 143.

και σε αντίστοιχες προϋποθέσεις που χρειάζεται να πληρούνται, ώστε οι πιστοί να είναι σε θέση να καταστούν «σύσσωμοι» και «σύνναιμοι» με τον ίδιο τον Κύριο, αλλά και μεταξύ τους, μεταλαμβάνοντας το Σώμα και το Αίμα Του.

Η παρούσα διδακτορική διατριβή προβαίνει στο καινοτόμο έργο συνολικής παρουσίασης των θέσεων των ιερών κανόνων σε σχέση με τα ψυχικά και σωματικά γνωρίσματα που είναι ανάγκη να χαρακτηρίζουν όλους όσοι προσέρχονται στο άγιο Ποτήριο. Με την ανάδειξη των εν λόγω θέσεων των ιερών κανόνων, κατανεμημένων σε σαφείς θεματικές ενότητες, τίθεται στη διάθεση παντός ενδιαφερομένου ένα πρωτότυπο έργο συστηματικής προβολής των αρχών που διέπουν τους ιερούς κανόνες σε σχέση με τη θεία Μετάληψη.

Πρόθεση του γράφοντος είναι το παρόν πόνημα να καταστεί όχι μόνο μία θεωρητική μελέτη, αλλά κι ένα εύχρηστο εργαλείο στη διάθεση της μητέρας Εκκλησίας, επί του ιδιαίτερα νευραλγικού ζητήματος των προϋποθέσεων που χρειάζεται να πληρούν οι πιστοί, για την προσέλευσή τους στο ιερό μυστήριο της θείας Μεταλήψεως, σύμφωνα με τις επιταγές των θείων και ιερών κανόνων. Πρόκειται για μία καινοτόμο προσπάθεια, η οποία επιχειρεί να ενισχύσει έτι περαιτέρω τη σύνδεση του κειμένου των θείων και ιερών κανόνων με το βίωμα και τη λατρευτική ζωή των πιστών.

Ασφαλώς, η ανά χείρας διδακτορική διατριβή συνιστά μία ελάχιστη συνεισφορά στην ατέρμονη έρευνα επί του κειμένου των θείων και ιερών κανόνων, η οποία διαρκώς αναδεικνύει το απύθμενο κάλλος των θείων και ιερών αυτών κειμένων, που συνεισφέρουν τα μέγιστα στην πορεία του ανθρώπου προς τη θέωση. Θα παρατηρούσε κανείς ότι στην πραγματικότητα το παρόν έργο αποτελεί ερευνητική παρωνυχίδα έναντι του ανεκτίμητου πνευματικού θησαυροφυλακίου που διαφυλάσσεται στο κείμενο των θείων και ιερών κανόνων και δη σε σχέση με το θεμελιώδες

ζήτημα της προσέλευσης των πιστών στο μυστήριο των μυστηρίων, τη
θεία Ευχαριστία και συνακόλουθα τη θεία Μετάληψη.

SUMMARY (ΠΕΡΙΛΗΨΗ)

This doctoral thesis focuses on the conditions that need to be met by faithful Christians who wish to receive the Holy Body and Holy Blood of Jesus Christ. These conditions were primarily examined through the indisputable text of the Holy Canons, in order to point out Orthodox Church's point of view on this issue, based on Canon Law.

The sacrament of Holy Eucharist has been characterized as "*the heart of Church's worship*" and in fact constitutes the core of the Church's worship life. Through the Holy Eucharist Christians are united with our Lord Jesus Christ, but also with each other, so as to form the Body of the Church, with the Lord as Head.

However, the issue of Christians' participation to the sacrament of Holy Eucharist has so far only been studied in depth by the pastoral point of view and not through the dimension of Canon Law. Perhaps this is due to the fact that there is no specific Holy Canon that defines in details the conditions that need to be met by faithful Christians, who wish to receive the Holy Communion.

This innovating doctoral thesis attempts to achieve an overall presentation of the Holy Canons, that guide faithful people on how to prepare themselves, mentally and physically, in order to be able and worthy to receive the Holy Body and Holy Blood of Jesus Christ.